

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
Інститут держави і права ім. В. М. Корецького

В. О. Антонов

**КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ
НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ**

Монографія

Київ — 2017

УДК 342.4:351.86(477)

А72

Рекомендовано до друку Вченою радою
Інституту держави і права ім. В. М. Корецького НАН України
(протокол № 11 від 24.11.2016 р.)

Рецензенти:

О. В. Скрипнюк — академік Національної академії правових наук України, доктор юридичних наук, професор, заступник директора Інституту держави і права ім. В. М. Корецького НАН України;

О. Д. Крупчан — академік Національної академії правових наук України, доктор юридичних наук, професор, директор НДІ приватного права і підприємництва Національної академії правових наук України;

Н. А. Мяловицька — доктор юридичних наук, професор, професор кафедри конституційного права Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Науковий редактор

Ю. С. Шемшученко — доктор юридичних наук, професор, академік Національної академії наук України, директор Інституту держави і права ім. В. М. Корецького

Антонов В. О.

А 72 Конституційно-правові засади національної безпеки України: монографія / В. О. Антонов; наук. ред. Ю.С. Шемшученко. Київ: ТАЛКОМ, 2017. 576 с.

ISBN 978-617-7397-45-7

Пропонована монографія є одним із перших у вітчизняному правознавстві комплексних наукових досліджень, присвячених одній із фундаментальних та найактуальніших проблем державотворення і конституційного права — національній безпеці Української держави. Досліджено теоретико-методологічний інструментарій пізнання сутності та змісту національної безпеки.

Системно висвітлено конституційно-правові засади становлення та формування системи забезпечення національної безпеки України в умовах сучасних викликів та загроз. Значна увага приділена аналізу законодавчого забезпечення національної безпеки, а також сформульовано пропозиції щодо його подальшого удосконалення.

Розрахована на аналітиків, учених, професійних політиків, а також усіх, хто цікавиться проблемами національної безпеки.

УДК 342.4:351.86(477)

ISBN 978-617-7397-45-7

© Антонов В. О., 2017

*І*клади не як Феміда,
А з розкритими очима
На спокійні терези.

М. Рильський

ЗМІСТ

ВСТУП	6
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ ТА МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ	11
1.1. Національна безпека як конституційно-правова категорія	11
1.2. Генезис загальної теорії національної безпеки	35
1.3. Становлення та розвиток конституційно-правових засад національної безпеки Української держави	60
РОЗДІЛ 2. СИСТЕМА НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ ТА ЇЇ КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВИЙ ВИМІР	89
2.1. Поняття та зміст системи національної безпеки	89
2.2. Структура системи національної безпеки та її характеристика	105
2.3. Складові системи національної безпеки Української держави	137
2.4. Політична складова системи національної безпеки та її український вимір	171
2.5. Воєнна складова системи національної безпеки України	196
РОЗДІЛ 3. КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ СИСТЕМИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ	219
3.1. Конституційні засади системи забезпечення національної безпеки	219
3.2. Принципи системи забезпечення національної безпеки України та їх характеристика	231
3.3. Захист конституційних прав людини та гарантування її особистої безпеки в умовах сучасних викликів та загроз	272
3.4. Громадянське суспільство як об'єкт національної безпеки Української держави	305

3.5. Захист конституційного ладу, суверенітету, територіальної цілісності та недоторканності України — найважливіша функція держави	343
3.6. Суб'єкти системи забезпечення національної безпеки та їх основні функції	373

РОЗДІЛ 4. ПРОБЛЕМИ КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ

УКРАЇНИ	421
4.1. Стратегія національної безпеки України в сучасних умовах: завдання і проблеми реалізації	421
4.2. Конституційні гарантії забезпечення національної безпеки Української держави	455
4.3. Законодавче забезпечення національної безпеки України	480
ВИСНОВКИ	536
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	531

ВСТУП

Виникнення і ствердження України як демократичної, незалежної та суверенної держави пов'язано насамперед із забезпеченням її національної безпеки. Сучасні виклики та загрози зумовили кардинальну трансформацію світового економічного і соціального порядку, що супроводжується зміною політичних конфігурацій. Глобальна фінансово-економічна криза постала черговим викликом світовій цивілізації, спричинила невизначеність перспектив глобальної та національної економік, активізувала пошук шляхів модернізації суспільних систем.

На тлі посилення сучасних загроз і зростання нестабільності у світі постають нові виклики міжнародній безпеці у сировинній, енергетичній, фінансовій, інформаційній, екологічній, продовольчій сферах.

Такі загрози, як поширення зброї масового ураження, міжнародний тероризм, транснаціональна організована злочинність, нелегальна міграція, піратство, ескалація міждержавних і громадянських конфліктів стають дедалі інтенсивнішими, охоплюють нові геополітичні регіони і держави.

Спостерігається небезпечна тенденція перегляду національних кордонів поза нормами міжнародного права, де застосування сили і погрози силою повернулися до практики міжнародних відносин, у тому числі в Європі. Свідченням реалізації цієї тенденції є збройний напад Російської Федерації на Україну як беззаперечний факт порушення суверенітету та територіальної цілісності України, постійне підтримання в ній стану керованого хаосу та провокаційних сепаратистських рухів, спрямованих на послаблення державних інституцій, розчленування України та руйнацію її державності. Прагнучи перешкодити волі Українського народу до європейського майбутнього, Росія окупувала частину території України — Автономну Республіку Крим і місто Севастополь, розв'язала воєнну агресію на сході України та намагається зруйнувати єдність демократичного світу, ревізувати світовий порядок, що сформувався після Другої світової війни, підірвати основи міжнародної безпеки

та міжнародного права, уможливити безкарне застосування сили на міжнародній арені.

Різновекторні геополітичні впливи на Україну в умовах неефективності гарантій її національної безпеки, наявність «заморожених» військових конфліктів біля її кордонів, а також критична зовнішня залежність національної економіки зумовлюють уразливість України, послаблюють її роль як суб'єкта на міжнародній арені та виштовхують на периферію світової політики, у так звану сіру зону безпеки.

Водночас непростими залишаються і внутрішні виклики національній безпеці. Агресивні дії Росії, що здійснюються для виснаження української економіки і підриву суспільно-політичної стабільності з метою знищення держави Україна і захоплення її території, неефективність системи забезпечення національної безпеки, корупція та недосконалість системи державного управління, витратна економічна модель та економічна криза, виснаження фінансових ресурсів держави, зниження рівня життя населення, викривлення демократичних процедур, що штучно стримують процеси кадрового оновлення державних органів, зумовлюють слабкість, а подекуди й неспроможність держави виконувати свої функції, насамперед у сфері захисту прав і свобод людини і громадянина, зростаючу недовіру до держави з боку суспільства.

Як відзначав Президент України П.О. Порошенко, відповідні чинники разом із незадовільним станом системи забезпечення національної безпеки, поширенням корупції в її органах перешкоджають розв'язанню проблем суспільного розвитку, сприяють політичній радикалізації, призводять до зростання екстремістських настроїв, що може створити реальну загрозу існуванню державності.

Такий стан справ змушує заново оцінити рівень і вплив загроз життєво важливим інтересам України, визначитися у стратегічних пріоритетах політики національної безпеки та напрямах удосконалення механізмів її реалізації.

Успішне вирішення цих доленосних для України завдань можливе за умови не лише єдності та дієздатності державної влади. Динаміка та масштаби змін у сучасному світі диктують необхідність напрацювання науково-правової проблематики

національної безпеки. Тому проблема національної безпеки є актуальною, а її дослідження та розв'язання пов'язано із необхідністю напрацювання єдиної системи знань про національну безпеку, уніфікованої методологічної бази до вивчення, аналізу, оцінки й прогнозування конкретних засобів і шляхів забезпечення національної безпеки, адекватних характерові і масштабам загроз національним інтересам.

У сучасній конституційній теорії і практиці України ще не визначений категоріально-понятійний апарат національної безпеки, не розроблені теоретико-методологічний і методичний інструментарій пізнання сутності, змісту та структури системи національної безпеки. Також недослідженими залишаються такі важливі проблеми, як принципи організації, взаємозв'язку складових елементів самої системи національної безпеки.

Загалом у вітчизняній науковій літературі напрацьовано певний масив проблематики, присвячений тим чи іншим аспектам національної безпеки, проте можемо констатувати нестачу глибоких фундаментальних монографічних досліджень із зазначеної проблематики в юридичній науці. У теорії держави і права та конституційному праві проблема національної безпеки не була комплексно досліджена, не стала об'єктом спеціального вивчення, що ускладнює цілісне сприйняття національної безпеки, її дослідження як системного феномену. Натомість дослідження конституційно-правових засад національної безпеки України допоможе сформулювати цілісне уявлення про цей суспільний та системний феномен, який спрямований на захист національних інтересів і гарантування в Україні безпеки особи, суспільства і держави від зовнішніх і внутрішніх загроз у всіх сферах життєдіяльності.

Дослідження цих проблем має не лише теоретичне, а й безпосередньо практичне значення, оскільки спрямоване на розробку Стратегії національної безпеки України і Воєнної доктрини України, доктрин, концепцій, стратегій і програм, є основою для напрацювання цільових настанов та керівних принципів воєнного будівництва системи забезпечення національної безпеки, а також визначає напрями діяльності органів державної влади в конкретній обстановці з метою своєчасного виявлення,

відвернення і нейтралізації реальних і потенційних загроз національним інтересам України.

Об'єктом нашого дослідження виступають суспільні відносини, що виникають у зв'язку із захистом національних інтересів і гарантуванням в Україні безпеки особи, суспільства і держави від зовнішніх і внутрішніх загроз у всіх сферах життєдіяльності. Предметом дослідження є з'ясування конституційно-правових засад національної безпеки України.

Метою дослідження постає з'ясування концептуальних конституційно-правових і методологічних засад формування теоретичної системи знань національної безпеки Української держави, визначення її сутності та змісту, категоріально-понятійного апарату, принципів забезпечення системи національної безпеки та її складових елементів під кутом зору конституційно-правового аспекту.

Досягнення зазначеної мети передбачає розгортання знання про конституційно-правові засади національної безпеки крізь призму теоретико-методологічного інструментарію. Методологія дослідження детермінується специфікою предмета, що зумовлює необхідність аналізу основних етапів становлення і розвитку загальної теорії національної безпеки як у зарубіжній, так і у вітчизняній політико-правовій і конституційно-правовій думці. Розуміння національної безпеки як стану захищеності життєво важливих інтересів людини і громадянина, суспільства і держави, за якого забезпечується сталий розвиток суспільства, своєчасне виявлення, запобігання і нейтралізація реальних і потенційних загроз національним інтересам потребує послідовного розгляду та аналізу основних об'єктів національної безпеки: людини і громадянина — їхні конституційні права і свободи; суспільства — його духовні, морально-етичні, культурні, історичні, інтелектуальні та матеріальні цінності, інформаційне і навколишнє природне середовище і природні ресурси; держави — її конституційний лад, суверенітет, територіальна цілісність і недоторканність.

Дослідження конституційно-правових засад теорії національної безпеки розгортається на основі ґрунтовного висвітлення сучасних актуальних проблем політики національної безпеки України, де особливий акцент зроблено на вдосконаленні

чинного законодавства, інформаційної законодавчої діяльності суб'єктів системи забезпечення національної безпеки та створення сприятливих умов для забезпечення безпеки людини, суспільства і держави від внутрішніх і зовнішніх загроз.

РОЗДІЛ 1
ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ ТА МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ
НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ

1.1. Національна безпека
як конституційно-правова категорія

Аналізуючи процес становлення і розвиток ідей і поглядів на проблему визначення сутності та змісту національної безпеки в сучасному розумінні, слід зазначити, що він постає як надзвичайно складний, суперечливий і тривалий, проте дуже важливий та необхідний процес для забезпечення сталого розвитку особистості, суспільства та держави, передумови якого закладались у різні історичні епохи. Ще в доісторичні часи люди накопичували певні уявлення щодо навколишнього світу, у якому вони мешкали, про сили, які панували у цьому світі, та про небезпеку, що їм загрожувала. Більше того, слід зазначити, що прагнення до забезпечення безпеки стало однією зі спонукальних причин об'єднання давніх людей у суспільство, де інтенсивність і масштаби цієї потреби постійно зростала, а отже, безпека, починаючи з часу зародження людської цивілізації, ставала однією із провідних ідей у свідомості та діяльності окремих індивідів, а через деякий час й усього суспільства та держави¹.

Намагаючись систематизувати накопичені знання, мислителі давнини напрацьовують і перші філософсько-правові системи, у яких відповідне місце займають ідеї та погляди, що стосуються безпеки особи і суспільства, де наївно-натуралістичне розуміння розвитку природних закономірностей наклало свій відбиток на розуміння та зміст цих проблем. Проте розвиток і становлення ідей і поглядів на проблему безпеки надто довго проходив у межах існуючих уявлень і не виходив за їх рамки. І, як свідчать наукові дослідження цієї проблематики, вони не були систематизовані, не мали прикладного спрямування і розглядалися мислителями давніх часів у працях з історії

---

¹ Орленко В. В. Державно-правові погляди О. Д. Градовського: автореф. дис. ... канд. юрид. наук 12.00.01 / Ін-т законодавства Верховної Ради України. Київ, 2009. С. 9.

філософії, філософії права та історії політичних учень¹. На нашу думку, більш імовірним є те, що досягнення людством порівняно невисокого ступеня суспільного та інтелектуального розвитку не дало змоги на той час створити і відповідних систематизованих наукових учень щодо розуміння таких явищ, як безпека, її природа, джерела, основні рушійні сили тощо. Для побудови таких наукових систем необхідно було виникнення і певних умов: по-перше, здатність до абстрактного мислення; по-друге, спроможність не тільки осягнути існуючі факти у сприйнятті поняття, а й узагальнити їх і, по-третє, знаходити провідні ідеї шляхом їх систематизації, об'єктивного наукового вивчення та аналізу.

У процесі систематизації накопичених ідей, поглядів і знань щодо безпеки, особи, суспільства та держави доволі актуальним постає питання про рівень, сутність, глибину їх проникнення та відображення такого явища, як «безпека». Аналіз у цьому контексті передбачає діалектичну єдність буденного і теоретичного сприйняття поняття «безпека». Іншими словами, ми можемо вести мову про два рівні відображення сутності й змісту національної безпеки — буденний та теоретичний.

Буденний рівень відображення такого явища, як безпека виникає і розвивається, як правило, стихійно у процесі повсякденної практичної діяльності людей та суспільства. Даний рівень охоплює:

а) емпіричні знання і набутий уд продовж життя історичний досвід;

б) коло уявлень, думок, почуттів, емоцій, прагнень, інтересів, спонукань, що виникають у результаті відображення у свідомості людей, умов їх життєдіяльності, що несуть загрози їхній безпеці. Так, у свідомості українців відображення поняття «безпека», його етимологія беруть початок від дохристиянських вірувань, згідно з якими у кожній хаті мешкало два домовики, духи — охоронці цього помешкання — Цур і Пек.

---

¹ *Еллинек Г.* Общее учение о государстве / вступ. ст. И. Ю. Козлихина. Санкт-Петербург: Юрид. центр Пресс, 2004. С. 135; *Глебов И. Н.* Правовые проблемы обеспечения национальной безопасности Российской Федерации: дисс. ... докт. юрид. наук: 12.00.02. Москва, 1999. С. 291.

Саме з цими «духами» пов'язані такі українські слова, як «відцуратися», «спекатися» та ін.¹ Де безпека усвідомлювалась нашими пращурами як відсутність певних загроз і потребувала їх відвернення за допомогою духів-охоронців. Буденний рівень сприйняття безпеки як явища, як правило, постає вельми суперечливим процесом, оскільки у такому процесі легко виявляються, як метафізичні, так і діалектичні погляди, ідеї на проблему безпеки².

Недіалектичні ідеї та погляди на буденному рівні сприйняття безпеки проявляються у їх консерватизмі, некритичному ставленні до викликів та загроз життєво важливим інтересам особи, суспільства та держави.

Діалектичне сприйняття буденного рівня безпеки пов'язане з тим, що здоровий глузд спроможний не тільки спостерігати, споглядати загрози та виклики в усіх складових безпеки — в економіці, політиці, екології, демографічній ситуаціях, а й бачити у них певний зв'язок, мінливість, суперечливість. На буденному рівні сприйняття безпеки нерідко перемішуються як матеріалістичні, так і ідеалістичні уявлення. Реалістичний аспект його змісту (досвід, збагачений і підтверджений практикою) використовується матеріалізмом, а ненауковий та ірраціоналістичний аспекти — ідеалізмом і релігією. Буденний рівень сприйняття безпеки фіксує лише окремі аспекти причинового зв'язку між викликами та загрозами, які негативно впливають на існування людини, соціуму і держави. У процесі накопичення буденного досвіду і емпіричних фактів на рівні суб'єктивного сприйняття умов та перспектив розвитку подій будь-який суб'єкт пізнання такого явища, як безпека, безперечно, оперує науковими формами. Зокрема, мисленням, поняттями, судженнями, висновками щодо стану захищеності життєво важливих інтересів особи, суспільства і держави від внутрішніх і зовнішніх загроз. Проте слід зазначити, що дані поняття не є науковим узагальненням і не піднімаються до

---

¹ *Великий* тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. Київ: Перун, 2005. 1728 с.

² *Ойзерман Т. И.* Философия и объединенное сознание // Вопросы философии. 1968. № 4. С. 21–23.

рівня категоріального синтезу, оскільки залишаються поняттями буденного досвіду і належать до буденного рівня сприйняття безпеки.

Теоретичний рівень відображення та сприйняття безпеки виникає тоді, коли емпіричні знання і набутий упродовж життя історичний досвід людей уже не може задовольнити зростаючі потреби суспільної практики щодо захищеності життєво важливих інтересів особи, суспільства і держави від внутрішніх і зовнішніх загроз. Зміст теоретичного рівня відображення такого соціального явища, як безпека охоплює:

а) наукові знання у вигляді понять, гіпотез, аксіом, теорій, законів, що відображають стан захищеності життєво важливих інтересів особи, суспільства і держави від внутрішніх і зовнішніх загроз у всіх сферах життєдіяльності;

б) ідеологію, що відображає суспільне буття крізь призму потреб та інтересів. Важливо зазначити, що теоретичний рівень відображення безпеки не відкидає емпіричних знань та історичного досвіду людей, а черпає із цього багатого підґрунтя усе те, що можна систематизувати і викласти мовою теоретичних положень, законів. Аналізуючи теоретичний рівень відображення «безпеки» як соціального явища, слід звернути увагу на те, що він порівняно із буденним рівнем має ряд переваг, які впливають із його сутності як систематизованого, чіткого та більш глибокого відображення стану захищеності особи, суспільства і держави від внутрішніх і зовнішніх загроз, зокрема:

— теоретичний рівень відображення безпеки надає можливість розширити закономірний зв'язок матеріальних і духовних складових безпеки. І насамперед відкриває можливість наукового усвідомлення і сприйняття основоположних ідей наукового розуміння безпеки у її концептуально-теоретично-му та законодавчому вираженні;

— узагальнюючи рівень і вплив загроз життєво важливим інтересам України, теоретичний рівень відображення безпеки не тільки закріплює у наукових теоріях, концепціях, законах закономірності, що притаманні цим явищам, а й слугує науково-правовим підґрунтям у визначенні стратегічних пріоритетів політики національної безпеки, напрямів її удосконалення та механізмів реалізації.

Аналізуючи діалектику становлення і розвитку буденного та теоретичного сприйняття поняття «безпеки», необхідно підкреслити, що поняття «безпека» постає перед нами не як абсолютне, а як відносне явище, що і набуває змістового вираження тільки у зв'язку з конкретними об'єктами або з конкретною галуззю людської діяльності та предметами навколишнього світу. Безпека не існує сама по собі, ізольовано чи у відриві від загальної людської життєдіяльності, а тісно пов'язана з усіма аспектами життя людини, суспільства та держави, де головною її функцією виступає забезпечення належних умов їх існування та подальшого розвитку.

Розглядаючи процес становлення категоріально-понятійного апарату «національної безпеки», слід зазначити, що без глибокого наукового сприйняття цього явища стає неможливим його законодавче закріплення, напрацювання основних законодавчих норм, які регулюють суспільні відносини у процесі забезпечення захищеності важливих інтересів людини і громадянина, суспільства і держави від внутрішніх та зовнішніх загроз.

У цьому контексті цілком закономірно постає питання: що таке «безпека», який зміст ми вкладаємо у це поняття?

Саме поняття «безпека» у тлумачному словнику В. Даля визначається як «відсутність безпеки; збереження, надійність...»¹. У Великому академічному словнику сучасної російської мови це поняття вживається у стислішому вигляді: як відсутність небезпеки, збереженість². Таке доволі спрощене бачення поняття «безпека» є недостатнім, особливо коли це тлумачення здійснюється у суто лінгвістичному контексті, оскільки під відсутністю небезпеки мається на увазі можливість досягнення такої ідеальної безпекової ситуації, за якої відсутні будь-які виклики та загрози для життєдіяльності людини, суспільства та держави. Проте у реальному житті завжди існували, існують і будуть існувати різного характеру та масштабу загрози і виклики розвитку людської цивілізації. Проблема подальшого

---

¹ Даль В. И. Толковый словарь живого великорусского языка. Т. 1–4. Москва: Русский язык, 1978. Т. 1: А-З. 1978. С. 67.

² Большой академический словарь русского языка: в 30-ти т. 3-е изд. Санкт-Петербург, 2004. Т. 1. С. 386.

розвитку, що постала перед сучасним людством, може бути вирішена лише на шляху відвернення реальних і потенційних загроз, що постали перед світом на початку ХХІ ст., які таять у собі реальну небезпеку самознищення.

Важливо зазначити, що у дослідженнях, присвячених цій проблематиці, зокрема в енциклопедичних виданнях радянської доби, поняття «безпека» не отримало належного висвітлення. Так, у другому виданні Великої радянської енциклопедії (1950 р.) автори цієї проблематики акцентують лише на «міжнародній безпеці», розглядаючи її як «протидію зовнішнім загрозам»¹. Більше того, у третьому виданні ВРЕ (1970 р.) певною мірою зміщуються акценти і залишається лише поняття «безпека дорожнього руху» та «безпека праці у промисловості»². Не отримала належного висвітлення проблема визначення цієї дефініції і в інших енциклопедичних виданнях. Так, термін «безпека» не був включений до Великого енциклопедичного словника (1991 р.), переробленого і доопрацьованого Великого енциклопедичного словника (1998 р.), Філософського енциклопедичного словника (1983 р.), військового словника (1983 р.).

Досліджуючи категоріально-правові аспекти становлення інституту національної безпеки, зокрема його поняття та зміст, необхідно зазначити, що вперше термін «національна безпека» був започаткований після Другої світової війни.

Розглядаючи цю проблему, слід зазначити, що ідея національної безпеки була сформульована на законодавчому рівні у США — у законі «Про національну безпеку» (1947 р.). Хоча цікавим для науки є той факт, що термін «національна безпека» вперше був уведений у американський державно-правовий лексикон ще президентом Т. Рузвельтом у 1904 р. і практично вживався до 1947 р. у сенсі оборони і розглядався саме як процес певної інтеграції зовнішньої, внутрішньої та воєнної політики держави³.

---

¹ *Безопасность международная* // БСЭ. 2-е изд. Москва, 1950. Т. 4. С. 388.

² *Большая Советская Энциклопедия*: в 30 т. Т. 3. 3-е изд. / гл. ред. А. М. Прохоров. Москва: Сов. энцикл, 1970. С. 84.

³ *Петровский В. Ф.* Доктрина «национальной безопасности» в глобальной стратегии США. Москва: Междунар. отношения, 1980. С. 15.

Аналізуючи зазначений закон, потрібно звернути увагу на те, що він містить якісно нове бачення військово-силового чинника у забезпеченні захисту як внутрішніх, так і зовнішніх інтересів США. У законі саме поняття «національної безпеки» не просто встановлює пряму взаємозалежність військової сили з внутрішньою і зовнішньою політикою, а виходить при цьому із примату воєнних інтересів над політичними.

Відповідно до цього закону сутність поняття «національна безпека» визначається як безпосередня інтеграція питань внутрішньої, зовнішньої і воєнної політики з метою надання можливості військовим органам та іншим міністерствам і установам державної влади ефективніше співпрацювати у справах, пов'язаних із забезпеченням національної безпеки держави.

Отже, формально у цьому законодавчому документі були визначені постулати щодо інтеграційної політики національної безпеки, де внутрішня, зовнішня і воєнна політика виступають на рівних засадах. Але ж фактично і по суті йдеться про підпорядкованість будь-яких політичних положень та доктрин інтересам забезпечення «позиції сили». Це безпосередньо проявляється у доповненні до Закону 1947 р., згідно з яким був створений спеціальний механізм для формування та узгодження внутрішньої, зовнішньої і воєнної політики — Рада національної безпеки, на яку покладено як особливо важливе завдання «зважувати і оцінювати цілі, зобов'язання та ступінь розвитку Сполучених Штатів, виходячи із реальних і потенційних їхніх військових можливостей та надання рекомендацій для прийняття рішень президентом США.

Згідно з цими законодавчими актами наголос робиться переважно на воєнній і політичній безпеці, які, на наш погляд, виражають традиційне розуміння сутності та змісту національної безпеки. Проте саме таке сприйняття сутності та змісту національної безпеки панувало до останнього часу в американському та європейському безпековому теоретико-правовому дискурсі¹.

---

¹ *Дискурсивний* (лат. *Disqursivus* від *discursus* — міркування, досвід, аргумент) — той, що здійснюється шляхом логічних міркувань, розсудковий, опосередкований.

Проаналізовані законодавчі акти не містять визначення категоріально-понятійного апарату національної безпеки на законодавчому рівні. Зокрема, у цих законодавчих актах не надається визначення такої дефініції, як «національна безпека» та не набули закріплення основні функції суб'єктів системи забезпечення національної безпеки.

Слід також зазначити, що американський законодавець, попри усі недоліки зазначеної конструкції, визначив на законодавчому рівні принципи, засоби та методи глобального забезпечення інтересів правлячих кіл США в умовах миру та війни.

Розглядаючи процес подальшого розвитку та становлення категоріально-понятійного апарату національної безпеки, зокрема її сутності та змісту в практиці сьогодення, слід зазначити, що руйнація біполярного світу і зміна суспільного і державного устрою в СРСР та в інших країнах соціалістичної співдружності призвела до певної еволюції як у теоретико-правових поняттях, так і у ставленні до самої проблеми національної безпеки. Саме в 90-х роках ХХ ст. з'явилася низка публікацій, присвячених цій вельми актуальній проблематиці, зокрема, визначенню сутності національної безпеки.

Серед фахових публікацій, монографічних досліджень і наукових праць фундаментального характеру, присвячених теоретико-методологічним проблемам національної безпеки, зокрема її сутності та змісту, необхідно відзначити праці як російських, так і українських учених.

Так, серед російських учених, що зробили вагомий внесок у розробку концептуальних положень теорії національної безпеки, слід назвати наукові праці: М. Ахешнікова, Б. Родіонова «Сек'юритологія» (монографія) (Москва, 2000 р.); А. Возженікова «Національна безпека: теорія, політика, стратегія» (Москва, 2000 р.); А. Дмитрієва «Методологічні основи загальної теорії безпеки» у навчальному посібнику «Загальна теорія безпеки» (Москва, 1994 р.); І. Морзова «Геоекономічні реалії і безпека» (Москва, 2001 р.); В. Манілова «Дослідження проблем національної безпеки: питання методології» (Москва, 1995 р.). Особливої уваги заслуговують дослідження російських вчених, викладені у монографії «Загальна теорія національної безпеки» за

загальною редакцією доктора економічних наук професора О. Прохожева (Москва, 2005 р.). У цьому дослідженні викладені найбільш узагальнені положення, які розкривають певною мірою сутність та зміст національної безпеки, принципи, форми та методи діяльності держави і суспільства щодо її забезпечення¹.

Слід звернути увагу, що чільне місце в дослідженні цієї вельми актуальної проблематики посідають і українські вчені. Яскравим прикладом можуть слугувати наукові здобутки вітчизняних учених: В. Білоуса, В. Богдановича, О. Бодрука, М. Вавринчука, В. Горбуліна, О. Данильяна, О. Дзьобаня, Г. Костенка, Є. Кравця, В. Ліпкана, О. Литвиненка, Н. Нижник, В. Олуйка, М. Панова, Г. Почепцова, Г. Ситника, О. Сосніна, у працях яких розглядаються не тільки концептуальні положення національної безпеки у контексті національних інтересів та національних пріоритетів Української держави, а й її системотвірні складові².

Розглядаючи теоретичні та методологічні напрацювання українських учених щодо національної безпеки, слід зазначити і те, що у цей період спостерігається дослідження цих проблем у межах націобезпекознавства, яке спрямоване на подолання ігнорування

---

¹ *Общая теория национальной безопасности: учебник / под общ. ред. А. А. Прохожева. 2-е изд., дополн. Москва: РАГС, 2005. С. 97–98.*

² *Бодрук О. С. Структури воєнної безпеки: національний та міжнародний аспекти / Рада національної безпеки і оборони України, Національний ін-т проблем міжнародної безпеки. Київ: НІПМБ, 2001. С. 153; Нижник Н. Р., Ситник Г. П., Білоус В. Т. Національна безпека України (методологічні аспекти, стан і тенденції розвитку): навч. посіб. для вищих навч. закладів. Ірпінь: Акад. ДПС України, 2000. С. 34; Данильян О. Г., Дзьобань О. П., Панов М. І. Національна безпека України: структура та напрями реалізації: навч. посіб. Харків: Фоліо, 2002. С. 86; Ліпкан В. А. Теоретичні основи та елементи національної безпеки України: монографія. Київ: Текст, 2003. С. 13–14; Костенко Г. Ф. Теоретичні аспекти стратегії національної безпеки: навч. посіб. Київ: ЗАТ Видавничий дім «ДЕМІД», 2002. С. 46; Кравець Є. Я. Національна безпека України: до концепції законодавства // Вісник АН України. 1994. № 1. С. 83–90; Почепцов Г. Г. Національна безпека країн перехідного періоду: навч. посіб. Київ: Наука, 1999. С. 128–129.*

сучасної тенденції щодо інтеграції наук¹. Наразі йдеться про те, що виникнення системи національної безпеки не є випадковим процесом, а безпосередньо пов'язане з необхідністю реалізації найпервиннішої потреби людини — забезпечення її безпеки. І тому розв'язання цієї доленосної проблеми для Української держави виступає сьогодні гарантією її подальшого цивілізаційного розвитку, процвітання та незалежності. Збройний напад Російської Федерації на Україну вкотре засвідчив, що Росія прагнула і прагне зруйнувати українську ідентичність, яка є системоутвірним складником української національної держави та забезпечити «остаточне вирішення» українського питання» в контексті традиційних російських імперських уявлень та зазіхань.

Цей науковий напрям спирається на джерела національної безпеки й відтворює, на думку відомого вченого В. Ліпкана, природне прагнення людини до безпеки, усвідомлення її значущості серед інших потреб, виявлення механізмів актуалізації прагнень людини, до створення систем безпеки².

Теоретичні аспекти національної безпеки стали провідними напрямками наукових досліджень фахівців Національної академії внутрішніх справ України, Національного інституту стратегічних досліджень, Національного інституту проблем міжнародної безпеки та ін. Зокрема, були напрацьовані та досліджені основні загрози національним інтересам України, визначені основні напрями забезпечення необхідного рівня національної безпеки Української держави, внесені пропозиції щодо формування державної політики у найважливіших галузях національної безпеки. Серед цих фундаментальних досліджень слід назвати такі праці, як: «Національна безпека України 1994–1996 рр.» (1997 р.), «Україна 2000 і далі: геополітичні пріоритети та сценарії розвитку» (1999 р.), «Воєнна безпека України на межі тисячоліть» (2002 р.), «Національна безпека України: норма-

---

¹ Демидов А. В. Сущность понятия «национальная безопасность», механизм его реализации (теоретико-правовой аспект) Т. 15, № 6 (114) Москва: Институт экономических стратегий. 2013. С. 134, 137.

² Ліпкан В. А. Теоретичні основи та елементи національної безпеки України: монографія. Київ: Текст, 2003. С. 34–36.

тивно-правові аспекти забезпечення» (2003 р.), «Теоретичні основи та елементи національної безпеки України» (2003 р.) та ін.¹ Національна безпека як об'єктивне і вельми складне соціально-правове явище не існує сама по собі та у відриві від загальнолюдської життєдіяльності, а має конкретно-історичний характер і тісно пов'язана з усіма аспектами і напрямками взаємодії у системі «природа — людина — суспільство».

У цьому контексті національна безпека на суб'єктивному рівні пізнання визначається у відповідних поняттях та наукових категоріях.

Визначення наукового поняття «національна безпека» у теоретичному аспекті є першочерговим завданням, оскільки саме воно має окреслити сутність цього соціально-правового явища, з'ясувати його зміст та виділити його найбільш важливі аспекти, залежності, елементи².

Аналіз основних підходів до визначення наукового поняття «національна безпека» свідчить про певну обмеженість класичного бачення цього соціального явища, що зумовлено певними причинами: сприйняття відбувається переважно через військове тлумачення цієї категорії, що призводить до значного обмеження її змісту; вона ототожнюється з державою, яка виступає її запорукою; не беруться до уваги інші її складові,

---

¹ *Національна безпека України 1994–1996 рр.*: наук. доп. НУСД / редкол.: О. Ф. Белов (голова) та ін. Київ: НУСД, 1997. С. 98; *Україна 2000 і далі: геополітичні пріоритети та сценарії розвитку*. Київ: НУСД, 1999. С. 29–31; *Воєнна безпека України на межі тисячоліть*. Київ: Стило, 2002. С. 297; *Ліпкан В. А.* Національна безпека України: нормативно-правові аспекти забезпечення. Київ: Текст, 2003. С. 48; *Ліпкан В. А.* Теоретичні основи та елементи національної безпеки України: монографія. Київ: Текст, 2003. С. 74–75; *Петрів І. М.* Рада національної безпеки і оборони України: правові основи становлення та розвитку. Харків: Право, 2009. С. 121–123; *Пилипчук В. Г.* Система і компетенція державних органів зі спеціальним статусом у сфері національної безпеки України: монографія / В. Г. Пилипчук, О. П. Дзьобань, В. Я. Настюк; Акад. прав. наук України, Ін-т вивч. проблем злочинності, Служба безпеки України, Ін-т операт. діяльн. та держ. безпеки. Харків: Право, 2009. С. 41–43.

² *Манилов В. Л.* Исследование проблем национальной безопасности: вопросы методологии // *Военная мысль*. 1995. № 5. С. 9, 13.

зокрема внутрішні; відносність та суб'єктивність сприйняття характеру самого поняття «національна безпека».

Наявність окреслених вище причин накладає відбиток на визначення наукового поняття «національна безпека», що призводить до певних труднощів у розробці та напрацюванні теоретико-правових аспектів цього поняття.

Про це свідчать, зокрема, і наукові напрацювання, що набули відображення у відомому Енциклопедичному словнику Ф. Брокгауза і І. Єфрона (1892 р.). У цьому виданні особиста і майнова безпека розглядається як головна запорука людського розвитку. Відсутність безпеки особистості і власності рівнозначна відсутності будь-якого зв'язку між зусиллями людини і досягненням мети, задля якої вони спрямовуються. Це означає: «невизначеність того, чи пожне сіяч, чи дістануться продукти тому, хто їх виробляє, чи буде завтра людина користуватися тим, що зберігає сьогодні; це означає, що праця і бережливість не приводять до придбання, а призводять до цього насилля.

Якщо немає гарантій для недоторканності особистості та власності, все майно, честь, свобода і саме життя слабшого перебувають під владою сильного. Зберегти вироблене може лише той, хто має більше сили захищати своє майно, ніж мають силу інші, віддаючи перевагу хижацькій праці і корисній діяльності ... потреба у особистій і майновій безпеці викликає до життя державу, у цій необхідності держава отримує головне роз'яснення свого існування, у свою чергу, безпека вказує державі основну її мету і призначення. Для досягнення цієї мети держава наділяється примусовою владою, на підставі якої вона проводить межу між дозволеним і забороненим...»¹.

В інших словниках російської мови — В. Дала і С. Ожегова також міститься визначення цього поняття. Зокрема, за В. Далем, це поняття визначається як «відсутність безпеки, збереження, надійність...»². У сучасному академічному Словнику

---

¹ *Безопасность // Энциклопедический словарь / Ф. А. Брокгауза и И. А. Ефрона. Санкт-Петербург, 1892. Т. 3. С. 304–305.*

² *Даль В. И. Толковый словарь живого великорусского языка: в 4 т. Т: 1 А-З. Москва: Русс. яз., 1978. С. 67.*

російської мови поняття «безпека» наводиться у звуженому тлумаченні: як стан, за якого будь-кому загрожує небезпека¹.

Таке бачення безпеки в суто лінгвістичному контексті, на нашу думку, призводить не тільки до звуження самого змісту цього явища, а й у остаточному підсумку нівелює і саму сутність безпеки.

Українські вчені О. Бодрук, О. Гончаренко, Е. Лисицин у своїх дослідженнях проблем національної безпеки дають визначення цієї дефініції як: ступінь захищеності життєво важливих інтересів особи, суспільства і держави². Аргументуючи своє бачення тим, що визначення «національної безпеки» через таке поняття, як «стан» не відповідає практичним реаліям, оскільки для кожної окремо взятої країни необхідно визначати як високий, так і низький рівень захищеності, а постійні зміни того чи іншого чинника безпеки завжди впливають на сам рівень безпеки в цілому, що і робить цю категорію доволі мінливою. Тому вживання категорії «ступінь» більше відповідає суті поняття «національна безпека»³. Ми підтримуємо думку про те, що такий підхід теж не дає повної відповіді щодо визначення сутності безпеки, однак цим підкреслюється її динамічний характер та необхідність сприйняття на понятійному рівні.

Ще більш невизначеною є ця проблема у дослідженнях іншого українського вченого В. Ліпкана, який розглядає її крізь призму націобезпекознавства. Досліджуючи цей аспект під кутом зору міждисциплінарного напрямку в контексті розвитку системи національної безпеки як неодмінної складової міжнародної та глобальної безпеки, В. Ліпкан зазначає, що основне теоретичне призначення націобезпекознавства вбачається в узагальненні

---

¹ *Словарь русского языка*: в 4 т. / АН СССР Ин-т русского языка; под ред. А. П. Евгеньевой. 3-е изд. стереотип. 1985–1988. Т. 1: А-И. Москва: Русс. яз., 1985. С. 74.

² *Національна безпека України: історія і сучасність*: монографія / О. С. Бодрук, О. М. Гончаренко, Е. М. Лисицин, М. А. Горелов. Київ: ІСЕМВ, 1993. С. 6.

³ *Бодрук О. С. Структури воєнної безпеки: національний та міжнародний аспекти* / Рада національної безпеки і оборони України, Національний ін-т проблем міжнародної безпеки. Київ: НІПМБ, 2001. С. 16.

й розвитку із синергетичних позицій різних напрямів дослідження сфер національної безпеки. Націобезпекознавство має виступати інтегральним виміром наукових напрямів про національну безпеку, а у більш абстрактному аспекті — проблемоформуючим науковим напрямом. Більше того, через аналіз тріади елементів — методології, онтології і аксіології автор формує гносеологічний інструментарій пізнання феномену національної безпеки¹.

На жаль, за такого концептуального підходу до визначення та сприйняття гносеологічних аспектів націобезпекознавства поза увагою вченого залишаються проблеми, пов'язані з дослідженням самого поняття «національна безпека». У зв'язку з цим можна із достатніми для цього підставами стверджувати, що такий підхід не сприяє науковій розробці відповідних теоретико-методологічних засад у пізнанні сутності, структури та змісту національної безпеки, що не дає можливості сформулювати, а отже, і оформити її відповідний категоріально-понятійний апарат.

За таких обставин при висвітленні теоретико-правових проблем національної безпеки, зокрема і визначенні її суті, це призводить до застосування різних за своїм обсягом і змістом термінів: «національна безпека», «основи національної безпеки», «державна безпека», «міжнародна безпека», «регіональна безпека», «колективна безпека», «військова безпека», «національно-державна безпека» тощо. Розглядаючи ці різні поняття, автори, як правило, вкладають у них майже однаковий зміст.

Ряд сучасних російських учених, зокрема О. Прохожев, А. Возженіков, С. Проскурін, досліджуючи категоріально-понятійний апарат, розуміють під національною безпекою захищеність життєво важливих інтересів особистості, суспільства і держави у різних галузях життєдіяльності від внутрішніх і зовнішніх загроз, що забезпечує поступовий та стабільний розвиток країни². Більше того, аналізуючи це поняття, вони доходять висновку, що «сам термін «національна безпека» фактично є калькою з англійських слів «national security», котрі можуть перекла-

---

¹ Ліпкан В. А. Теоретичні основи та елементи національної безпеки України: монографія. Київ: Текст, 2003. С. 481.

² *Общая теория безопасности национальной безопасности: учебник / Под общ. ред. А. А. Прохожева. 2-е изд., дополн. Москва: РАГС, 2005. С. 28.*

датися і як національна, і як державна безпека ... і коли у нашій країні усе було державним, то і безпека була державною¹.

Такий підхід до категоріально-понятійного визначення «національної безпеки», на нашу думку, не є цілком зрозумілим, тому що ставити на одну площину такі поняття, як «національна безпека» і «державна безпека», навпаки, неприпустимо, оскільки перше поняття відображає більш широке родове визначення цього явища, а друге постає як його різновид. І тим більше не слід використовувати гібридний термін «національно-державна безпека», що нерідко використовується як вітчизняними, так і російськими дослідниками.

У дослідженнях українських учених О. Дзьобаня, О. Сосніна розробка концептуальних положень теорії національної безпеки здійснюється на основі західних політологічних напрацювань. І розглядаючи теоретичні засади національної безпеки, вчені поза увагою залишають питання, що пов'язані з дослідженнями сутності та категоріально-понятійного апарату національної безпеки². Без дослідження і розв'язання зазначених проблем теоретичні та методологічні напрацювання питань національної безпеки принципово стають, на нашу думку, неможливими, оскільки розкриття сутності виступає як основне завдання науково-теоретичного мислення³.

Сама сутність національної безпеки виступає багаторівневим утворенням, що виражає складну ієрархічну побудову дійсності, складну систему опосередкованих залежностей різного роду та порядку, що перебувають на різних рівнях сприйняття цього явища. Іншими словами, національна безпека може розглядатися і сприйматися як на звичайному, побутовому рівні відображення цього явища, так і на теоретичному рівні. Зокрема, теоретичний рівень передбачає насамперед напрацювання певного

---

¹ *Общая теориятеория национальной безопасности: учебник* / Под общ. ред. А. А. Прохожева. 2-е изд., дополн. Москва: РАГС, 2005. С. 29.

² *Дзьобань О., Соснін О.* Теоретичні основи національної безпеки України: навч. посіб. Київ: Освіта України, 2009. С. 64.

³ *Материалистическая диалектика: краткий очерк теории* / П. Н. Федосеев, И. Т. Фролов, В. А. Лекторский и др. Москва: Политиздат, 1980. С. 186.

категоріально-понятійного апарату, дослідження сутності і змісту національної безпеки та її теоретико-методологічних засад.

На основі проведеного нами аналізу і тематики нашого дослідження та акцентуючи увагу саме на теоретичному рівні сприйняття національної безпеки, потрібно зазначити, що одним із найбільш поширених та обґрунтованих підходів до визначення цього явища є стан захищеності життєво важливих інтересів особи, суспільства та держави від внутрішніх і зовнішніх загроз. Це бачення отримало відображення у відповідних концепціях та законах України і Російської Федерації. Так, у Концепції (основи державної політики) національної безпеки України, розділ 1 (1997 р.) та Законі РФ «Про безпеку» у редакції Указу Президента РФ від 24.12.1993 р. безпека розглядається як стан захищеності життєво важливих інтересів особистості, суспільства і держави від внутрішніх і зовнішніх загроз¹.

Проте у Законі України «Про основи національної безпеки України» (2003 р. у ред. від 09.07.2017) національна безпека розглядається як захищеність життєво важливих інтересів людини і громадянина, суспільства і держави, за якої забезпечується сталий розвиток суспільства, своєчасне виявлення, запобігання і нейтралізація реальних та потенційних загроз національним інтересам². На наш погляд, такий підхід до теоретичного тлумачення сутності національної безпеки на законодавчому рівні певною мірою звужує деякі її аспекти, оскільки не досить чітко простежується єдність внутрішніх, необхідних сторін і закономірностей цього явища як об'єктивної реальності. Оскільки сутність національної безпеки постає як сукупність усіх необхідних сторін та зв'язків, узятих в їх природній взаємозалежності³.

---

¹ *Правові основи військового будівництва та військово-цивільних відносин: зб. законодавчих актів з питань нац. безпеки і оборони / ред. рада: Г. Г. Крючков (голова), Б. П. Андресюк, В. П. Горбулін та ін. Київ: Парлам. вид-во, 2005. С. 67–75.*

² *Закон України «Про основи національної безпеки України» від 19.06.2003 р. № 964-15, у ред. від 09.07.2017 р. [Електронний ресурс] // Сайт «Верховна Рада України». Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/580-19> (дата звернення — 02.09.2017 р.)*

³ *Шептулин А. П. Категории диалектики. Москва: Высшая школа, 1971. С. 198.*

Таким чином, підсумовуючи існуючі наукові погляди на сутність національної безпеки та її концептуальне сприйняття, слід зазначити, що вона розглядається більшістю вчених як:

— стан захищеності особи, суспільства і держави від внутрішніх і зовнішніх загроз;

— найважливіша умова, за якої забезпечується життєдіяльність особи, суспільства і держави;

— захищеність життєво важливих інтересів людини і громадянина, суспільства і держави;

— своєчасне виявлення, запобігання і нейтралізація реальних та потенційних загроз національним інтересам;

— ступінь захищеності життєво важливих інтересів особи суспільства і держави.

Виходячи із наукового сприйняття національної безпеки як об'єктивного соціального явища, яке не існує саме по собі та у відриві від загальнолюдської життєдіяльності, а має конкретно-історичний характер і тісно пов'язане з усіма аспектами і напрямками взаємодії та діяльності у системі «природа — людина — суспільство», де сутність безпеки, на нашу думку, слід розглядати як *стан захищеності життєво важливих інтересів особи, суспільства і держави від внутрішніх і зовнішніх загроз*¹.

Розглядаючи зміст національної безпеки, потрібно звернути увагу на те, що він базується на трьох основоположних фундаментальних поняттях: «інтереси», «загрози», «захист». Саме від їхнього змістовного наповнення і конкретизації у той чи інший історичний період розвитку суспільства та держави значною мірою залежать форми, методи і засоби забезпечення національної безпеки. Більше того, зміст поняття «національна безпека» визначає і предметну сферу захисту об'єктів безпеки — особистість, суспільство та державу.

Зауважимо, що розвиток і становлення концептуальних засад національної безпеки як соціального інституту проходить у напрямі розширення захисту об'єктів самої безпеки: людина, сім'я, рід, плем'я, нація, людство. При цьому зміст одного поняття органічно входить у зміст іншого поняття і може бути

---

¹ Антонов В. О. Поняття та зміст системи національної безпеки // Держава і право. 2010. Вип. 48. С. 137–144.

виражений через узагальнююче поняття — суспільство як сукупність людей, об'єднаних у різні соціально-політичні, етнічні, виробничі групи (класи, нації, виробничі колективи та ін.). Людина як особистість, перебуваючи у певній системі суспільних відносин, разом з іншими людьми утворює суспільство, маючи власні інтереси і потребує їх захисту. Інтереси людини мають первинний характер і тільки завдяки їм та задля них людина зацікавлена у створенні суспільства, яке формує інтереси більш високого порядку.

За своєю сутністю потреби суспільства та особистості не тільки мають загальну спрямованість, а й у остаточному підсумку є збіжними, і не випадково захист інтересів особистості визнається головним інтересом усього суспільства. І у разі незбіжності їхніх інтересів виникає загроза, і про безпеку слід вести мову окремо. З огляду на ці обставини особистість як об'єкт безпеки за обсягом поняття залишається у відношенні підпорядкування до поняття суспільства, і у визначенні поняття «безпека» може не використовуватись, оскільки це завжди мається на увазі.

Держава як особливий інститут має подвійний характер. Адже, з одного боку, вона виступає формою організації суспільства і виразником його інтересів. Так, захист суверенітету держави відповідає інтересам усього суспільства, оскільки останнє завдяки їй захищає своє право бути гідним серед інших спільнот. За таких обставин діяльність держави має бути спрямована на проведення політики забезпечення безпеки суспільства. Зокрема, ст. 17 Конституції України визначає, що «захист суверенітету і територіальної цілісності України, забезпечення її економічної та інформаційної безпеки є найважливішими функціями держави, справою всього Українського народу»¹.

З другого боку, відповідно до конкретно-історичних умов держава обстоює інтереси тих чи інших політичних сил, а тому одночасно виступає і ареною, і предметом їхньої як економічної,

---

¹ Конституція України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР, у ред. від 30.09.2016 р. [Електронний ресурс] // Сайт «Верховна Рада України». Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80> (дата звернення — 16.10.2016 р.)

так і політичної боротьби. Певні класи, що здійснюють у державі політичну владу, забезпечують безпеку держави як знаряддя своєї влади від посягань тих чи інших політичних сил, які протидіють їм усередині суспільства і ведуть боротьбу не тільки за владу, а й одночасно і проти держави як такої, що виражає інтереси панівного класу та його політичного устрою. Цілком зрозуміло, що, забезпечуючи безпеку держави, панівний клас та певні політичні сили виходять передусім із власних інтересів, а не з інтересів усього суспільства.

Таким чином, інтереси безпеки суспільства та держави за певних обставин можуть частково чи навіть повністю збігатися, проте можуть і суттєво відрізнятися. Відповідно між безпекою суспільства і держави можна провести такий зв'язок: там, де виникає загроза інтересам суспільства, безпека держави виявлятиметься під загрозою, тоді як стійкого зворотного зв'язку не існує¹.

Існує чимало прикладів принципової розбіжності інтересів безпеки суспільства і держави. Одним із найбільш наочних прикладів такого зв'язку є участь Росії у Першій світовій війні: війна не була безпосередньо пов'язана із захистом інтересів усього російського суспільства, проте перемога у цьому протистоянні могла б суттєво зміцнити позиції царату. Іншим прикладом може слугувати укладення Брестського миру навесні 1918 р., за яким радянська влада втратила значну частину своєї території задля того, щоб вийти зі стану війни і зміцнити свої внутрішні класові позиції.

Тобто за певних соціально-економічних і політичних умов держава може стати вище корпоративних чи групових інтересів і тим самим забезпечити безпеку усього суспільства. Проте в історії розвитку суспільства непоодинокими є випадки, коли держава виступає виразником інтересів саме окремих політичних сил і класів, виражаючи їх волю та політичні уподобання, що може призвести в остаточному підсумку до руйнації суспільства та держави. У цьому випадку, якщо безпека держави суперечить інте-

---

¹ *Панов М. Е.* К вопросу о методологических основах оценки безопасности России // Национальная безопасность и геополитика России. 2000. № 1 (7). С. 37–44.

ресам суспільства, то, виходячи із того, що держава повинна бути лише погодженим та необхідним інструментом у руках суспільства, вона не може бути наділеною якоюсь власною безпекою.

На нашу думку, при визначенні змісту поняття «національна безпека» її провідною ознакою повинна стати категорія «інтерес» як усвідомлена потреба та реальна причина будь-яких соціальних дій та вчинків. Саме в Законі України «Про основи національної безпеки України» розглядаються життєво важливі інтереси людини і громадянина, суспільства і держави, за яких забезпечуються сталий розвиток суспільства, своєчасне виявлення, запобігання і нейтралізація реальних та потенційних загроз національним інтересам¹.

Іншою, не менш важливою ознакою змісту поняття «національна безпека» виступає таке поняття, як «загроза». Розглядаючи цей аспект, слід зазначити, що під час дослідження цієї проблематики ми часто натрапляємо на такий термін, як «небезпека», що вживається як синонім «загрози». За словником С. Ожегова, загроза виступає як можлива небезпека, намір, а небезпека є можливість завдати шкоду². У цьому співвідношенні «небезпека» виступає як більш загальне поняття, що має потенційний характер, тоді як загроза є актуалізованою небезпекою.

Так, у ст. 1 Закону України «Про основи національної безпеки України» загрози визначаються як наявні та потенційно можливі явища і чинники, що створюють небезпеку життєво важливим національним інтересам України³. Такий підхід є доволі непереконливим, адже явища та чинники самі по собі нічого не створюють, вони тільки визначають стан будь-якого предмета

---

¹ Закон України «Про основи національної безпеки України» від 19.06.2003 р. № 964-15, у ред. від 09.07.2017 р. [Електронний ресурс] // Сайт «Верховна Рада України». Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/580-19> (дата звернення — 02.09.2017 р.)

² Ожегов О. И. Словарь русского языка. Около 57000 слов. Изд. 11-е, стереотип. / под. ред. д-ра филолог. наук, проф. Н. Ю. Шведовой. Москва: Русс. яз., 1975. С. 41.

³ Закон України «Про основи національної безпеки України» від 19.06.2003 р. № 964-15, у ред. від 09.07.2017 р. [Електронний ресурс] // Сайт «Верховна Рада України». Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/580-19> (дата звернення — 02.09.2017 р.)

чи явища. Більше того, таке тлумачення дає усі підстави вважати, що ми спостерігаємо певну тавтологію, робиться спроба зазначене поняття викласти через уже визначене (порушується друге правило визначення поняття). З цих міркувань законотворювці додатково повинні були ввести такі поняття, як «реальна» та «потенційна» загрози. Зокрема, небезпеку слід розглядати як потенційну можливість завдати шкоди інтересам, а загроза постає як актуалізована небезпека, можливість та наміри спричинити шкоду інтересам.

Головною ознакою, що розкриває зміст досліджуваного нами поняття національної безпеки, виступає захищеність. Саме ця ознака характеризує безпеку з погляду засобів її досягнення. Не заперечуючи її роль та місце у забезпеченні безпеки, ми повинні її розглядати під кутом зору того, чи достатньо цього для забезпечення безпеки взагалі (людини, суспільства, держави).

Виходячи із прийнятої загальноісторичної практики людської спільноти, слід зазначити, що життєдіяльність будь-якого соціального організму (сталість його структури та притаманних йому функцій) необхідно розглядати поряд з його захищеністю як провідною ознакою безпеки. Розвиток цього поняття здійснювався шляхом збагачення його змісту — від безпосереднього забезпечення виживання як такого, до його функціонування та подальшої еволюції.

Так, у європейсько-азіатських військово-політичних традиціях, а також теоретико-практичній спадщині колишнього Радянського Союзу під впливом тих чи інших політичних сил на першому плані завжди актуально стояли питання забезпечення суто воєнної безпеки. Перманентна зовнішня воєнна загроза та прихована внутрішня загроза сприяли створенню тоталітарних держав і відповідних систем забезпечення їхньої безпеки. За таких обставин безпека мала одну спрямованість — збереження тієї чи іншої політичної сили при владі. Зовні ця функція пов'язується з армією і внутрішнє вираження отримує в могутньому механізмі придушення. Слід зазначити, що таким яскравим прикладом є намагання створити на геополітичному просторі колишнього СРСР новітню російську імперію, яка за своїм змістом і визначенням має стати, за уявленням її ідеологів, агресивним тоталітарним утворенням, вороже

налаштованим до європейських цивілізаційних цінностей, принципів демократії та збереження фундаментальних прав та основоположних свобод людини і яка прагнучиме до територіального розширення та гегемонії у світі.

Саме тому нові світові тенденції, реалії та загрози, що склалися у ХХІ ст., нагально вимагають від України у галузі забезпечення національної безпеки вийти за традиційні рамки сприйняття її охоронних функцій і змістити ці акценти на досягнення стабільності українського суспільства в усіх його вимірах і проявах та здатності сучасної політичної системи забезпечити широке задоволення його інтересів. Важливо зазначити, що неухильно наростаюча взаємозамінність сучасного світу практично виключає можливість забезпечити безпеку ізольовано, тільки для однієї будь-якої країни. Наявність потужних видів озброєнь (насамперед ядерної та високоточної зброї) і глобальних стратегічних засобів їх доставки знижує надійність воєнної могутності, змушує шукати інші шляхи запобігання війнам та воєнним конфліктам. Поряд із цим зросла небезпека планетарного характеру, зокрема екологічна, усунення якої сьогодні потребує колективних зусиль усієї людської спільноти. Співробітництво між державами стає важливою передумовою забезпечення як національної, так і міжнародної безпеки, і є цілком закономірним та зрозумілим той факт, що за цих обставин значно розширюється і сам зміст безпеки, він стає дедалі обсяговішим, комплексним і багатоаспектним.

У світовій практиці в сучасних наукових і прикладних дослідженнях поряд з поняттями «безпека» та «інтерес» вживається і таке поняття, як «національний». На нашу думку, це пов'язано насамперед з тим, що ці поняття не існують самі по собі ізольовано та поза всяким носієм, оскільки тоді вони втрачають свою предметність.

Поряд із цим це зумовлено необхідністю абстрагуватися від тієї великої кількості явищ та об'єктів предметів, на які вони поширюються. І дійсно, обидва поняття застосовуються практично до всіх інститутів та явищ живої природи та галузей її функціонування. Проте не всюди однаково визначають значення поняття «національний». У сучасному політико-правовому сприйнятті категорію «національний» розуміють насамперед

як зв'язок з фактом існування нації як найбільш сталої форми розвитку суспільного формування, а не самої держави, хоча часто її розуміють під цим кутом зору. В Україні зміст цього терміна цілком пов'язують із етнічними відносинами і, як правило, завжди ототожнюють з державою.

Попри існування відмінностей щодо використання терміна «національний», вважаємо, таке сприйняття є найбільш прийнятним, оскільки саме в такий спосіб обмежується розуміння обсягу цього поняття рамками суспільства, відсікається держава як конкретна форма його організації, але при цьому утримується розуміння особистості, загальності території, економічного життя та культури. Для багатонаціональної Української держави точніше вживати термін «загальнонаціональні» інтереси і безпека як загальні для усіх націй, що належать до складу українського суспільства.

Отже, проаналізувавши сутність і зміст «національної безпеки», а також розглянувши її визначення, що міститься у Законі України «Про основи національної безпеки України», слід зазначити, що національну безпеку України необхідно розглядати у широкому сенсі — як загальнонаціональну безпеку, що являє собою стан захищеності життєво важливих інтересів людини і громадянина, суспільства і держави, за якого забезпечується сталий розвиток суспільства, своєчасне виявлення, запобігання і нейтралізація реальних і потенційних загроз національним інтересам Української держави.

* * *

➤ Таким чином, аналіз становлення і розвитку категоріально-понятійного апарату поняття «безпека», зокрема його сутності та змісту, засвідчує, що дане поняття постає не як абсолютне, а як відносне явище, що набуває змістового вираження тільки у зв'язку з конкретними об'єктами (людина, суспільство, держава) або з конкретною галуззю людської діяльності та предметами навколишнього світу.

➤ Безпека не існує сама по собі, ізольовано та у відриві від загальної людської життєдіяльності, а детермінована усіма аспектами життя людини, суспільства і держави, де головною її

функцією виступає забезпечення їх існування та подальшого сталого розвитку.

➤ Розглядаючи процес становлення категоріально-понятійного апарату поняття «національна безпека», слід зазначити, що без глибокого наукового сприйняття цього явища стає неможливим його законодавче закріплення та напрацювання основоположних законодавчих норм, які регулюють суспільні відносини, що виникають у процесі забезпечення захищеності життєво важливих інтересів людини і громадянина, суспільства і держави від внутрішніх і зовнішніх загроз.

➤ Пізнання сутності і змісту безпеки передбачає діалектичну єдність буденного та теоретичного рівнів сприйняття цього явища. Буденний рівень відображення безпеки виникає та розвивається стихійно у процесі повсякденної практичної діяльності людей і охоплює: а) емпіричні знання і набутий упродовж життя історичний досвід людей; б) коло уявлень, думок, почуттів, емоцій, прагнень, інтересів, спонукань, що виникають у результаті відображення у свідомості людей тих умов їхньої життєдіяльності, що створюють загрозу їхній безпеці.

Теоретичний рівень сприйняття безпеки надає можливість наукового усвідомлення і сприйняття основоположних ідей розуміння безпеки у її концептуально-теоретичному та законодавчому вираженні і охоплює:

а) наукові знання у вигляді понять, гіпотез, аксіом, теорій, законів, що відображають стан захищеності життєво важливих інтересів особи, суспільства і держави від внутрішніх і зовнішніх загроз у всіх сферах їхньої життєдіяльності;

б) ідеологію, що відображає суспільне буття крізь призму потреб та інтересів щодо захисту життєво важливих інтересів особи, суспільства та держави від внутрішніх і зовнішніх загроз.

➤ Підсумовуючи наукові погляди на сутність безпеки та її концептуальне сприйняття, потрібно зазначити, що її слід розглядати як стан захищеності життєво важливих інтересів особи, суспільства і держави від внутрішніх і зовнішніх загроз.

1.2. Генезис загальної теорії національної безпеки

Упродовж усієї історії розвитку людства проблема безпеки посідала чи не найголовніше місце і була необхідною умовою його подальшого розвитку та самого існування, віддзеркалювалася як його життєво важливий інтерес (нагальна потреба)¹. Необхідно також зазначити, що прагнення до безпеки стає однією із головних та спонукальних причин об'єднання наших пращурів у суспільство. Потреба у безпеці, як і саме поняття «безпеки» від «кого чи від чого», виникає одночасно з появою людської істоти. Інтенсивність і масштаби цієї нагальної потреби постійно зростали: безпека виступає найголовнішою метою діяльності та захисту окремих індивідів, а в цивілізаційному поступі стає необхідною умовою існування суспільства та держави.

Історичний розвиток і практика становлення концептуально-правових засад забезпечення безпеки здійснює влада шляхом визначення місця та ролі держави і суспільства у забезпеченні безпеки особистості, визнання чи нехтування її інтересів як одного із головних об'єктів самої безпеки².

Процес формування концептуально-правових засад теорії національної безпеки відбувається згідно із загальними закономірностями формування знань і якому, як свідчать дослідження, були притаманні певні особливості. *По-перше*, розвиток будь-яких теоретичних знань в одній країні, поза контекстом всесвітньої історії і досягненнями правової думки інших країн, неможливий³. *По-друге*, обґрунтування концептуально-правових засад національної безпеки конституційною наукою (як і багатьох інших наукових проблем) пов'язане із загальним рівнем розробки самої концепції націобезпекознавства. Як відомо, рідко хто з науковців (філософи, політологи, юристи), досліджуючи ті

---

¹ *Андреевский И. Е.* Полицейское право. Санкт-Петербург: Типографія В. В. Пратцъ, 1874. Т. 1. С. 26–27.

² *Моисеев Н. Н.* Еще раз о проблеме коэволюции // Вопросы фило-софии. 1998. № 8. С. 31.

³ *Ковальчук О. М.* Теорія права у працях вчених Київського університету (XIX — початок XX століття): монографія. Київ: Юрінком-Інтер, 2011. С. 13.

чи інші проблеми, оминав й аспекти забезпечення безпеки особи, суспільства, держави¹.

Перш ніж спинитися на аналізі сучасних концепцій національної безпеки та їх подальшій трансформації в умовах світових глобалізаційних процесів, необхідно зазначити, що вони пройшли цілий ряд етапів свого становлення та розвитку². Необхідно також зазначити, що найбільш предметно ці аспекти дослідив дореволюційний російський учений І. Андрієвський. У праці «Полицейське право» (1873 р.) він дійшов важливого й актуального висновку: у всіх випадках, коли особистість власними силами і засобами не може створити належних умов безпеки, без яких її подальший розвиток стає неможливим, на допомогу їй повинна прийти поліцейська діяльність суспільства і держави. Відповідність цій закономірності базувалась і базується сьогодні на беззаперечному положенні про те, що право людини прагнути до всебічного розвитку насправді було б пустим без створення та забезпечення належних умов безпеки. Цікавим і актуальним постає бачення І. Андрієвського щодо проблем забезпечення власної безпеки особистості у тих випадках, коли у неї недостатньо власних сил та можливостей³.

Важливо звернути увагу й на те, що кожний із цих етапів був сповнений свого змісту, котрий віддзеркалював розвиток суспільства, держави і мав лише йому притаманні риси і особливості розвитку та становлення.

У наукових дослідженнях цієї проблематики вченими звертається увага на те, що *перший етап* накопичення відповідних знань та ідей щодо самої безпеки набув завершення ще до початку ХІІІ ст. Характерним також для ідей і поглядів цього періоду було те, що в них не приділялася необхідна увага щодо створення відповідних умов, які б забезпечували безпеку та добробут особистості. Такий підхід до проблеми безпеки призвів,

---

¹ Косевцов В. О. Національна безпека України (теорія, реальність, прогноз): монографія. Київ: Статсанга, 2000. С. 52.

² Возжеников А. В. Национальная безопасность России: методология исследования и политика обеспечения. Москва: РАГС, 2002. С. 95.

³ Андреевский И. Е. Полицейское право. Санкт-Петербург: Типография В. В. Пратцъ, 1874. Т. 1. С. 120.

по суті, до того, що існуючі інститути влади тієї доби не вважали за доцільне і за свій обов'язок створювати певні умови та проводити відповідні заходи щодо забезпечення безпеки особистості. За таких обставин до розв'язання цих актуальних проблем долучалися суспільство та церква.

Аналізуючи особливості цього періоду, необхідно звернути увагу і на ряд важливих аспектів, що мають місце в ідеях та поглядах цієї доби на проблеми безпеки.

По-перше, простежується теологічне сприйняття проблеми забезпечення безпеки особистості, де релігійні догматики, жерці, прагнучи володарювати над людським буттям, проповідували жорсткий контроль за життєдіяльністю людини, що унеможлилював би її прагнення до усвідомлення свого місця та ролі у життєдіяльності суспільства та держави. У Стародавньому Єгипті релігія у своїх догматах містила значний масив положень, які забезпечували безпеку як окремій особистості, так і суспільству загалом. Відповідно до цих догматів усе приватне та особисте не мало значення та прав, де особисте поглиналось суспільством і передусім релігією. Ці ідеї були найбільш змістовно викладені у Зендавесті, де праця, заняття садівництвом та скотарством були віднесені до релігійного обов'язку¹.

По-друге, у цей період зароджується й інший напрям, а саме реалістичне сприйняття безпеки її тлумачення через призму добробуту як мета громадян, суспільства і держави². Так, цікавою думкою для теоретичних засад безпеки постають погляди піфагорійців, де простежується матеріалістична єдність світу, взаємозв'язок людини і космосу. Саме піфагорійці вважали запорукою добробуту та безпеки підпорядкування приватного суспільному і де, на їх глибоке переконання, суспільне повинно визначати почуття та діяльність будь-якого окремого і поодинокого, інтереси і бажання окремої особистості й нехтування інтересами багатьох розглядалося ними як моральна чи політична вада.

---

¹ Струве В. В. История Древнего Востока. Ленинград: Огиз-Госполитиздат, 1941. С. 153.

² Кечекьян С. Ф. Учение Аристотеля о государстве и праве. Москва; Ленинград: Изд. АН СССР, 1947. С. 141–143; Аристотель. Політика / Пер. з давногр. та передм. О. Кислюка. Київ: Основа, 2000. С. 37; Кессиди Ф. Х. Гераклит. Москва: Мысль, 1982. С. 19–20.

Протилежної думки на бачення цього дотримувались грецькі софісти, які вважали людину мірою усіх речей. І, на їх глибоке переконання, досягти головної мети держави і суспільства — добробуту та безпеки буде неможливим, якщо особистість окремого громадянина буде подавлена, поневолена суспільством¹.

Цікавими постають ідеї та погляди відомого вченого тієї доби Аристотеля на проблему безпеки особи, суспільства та держави. Аналізуючи аспекти безпеки, він вважав, що найвищою цінністю людського життя виступає добробут, якого можливо досягти тільки в державі. Саме на досягнення цієї найвищої мети людства повинна бути спрямована та відповідати і основна діяльність держави, де добробут і безпека, за визначенням Аристотеля, полягають саме в задоволенні інтересів людини.

Розглядаючи сутність благополуччя, Аристотель здійснив аналіз умов забезпечення безпеки і добробуту. Він пояснював, що добробут складається із діяльності духу, що породжується з чеснотою і що ця діяльність духу залежить від зовнішніх обставин. Сім'я, громада і держава розглядаються ним як сфери, що здатні забезпечити людині досягнення її найвищої мети — добробут та безпеку².

У своєму спогляданні Аристотель, на нашу думку, прагнув поєднати певні важливі положення: а) добробут і безпеку як найвищу життєву мету людини і держави; б) головний принцип державного управління полягає у тому, щоб забезпечити участь громадян у державній владі. Саме від реалізації цих положень залежить стабільність у суспільстві. Ідеї та погляди Аристотеля мають важливе значення для сучасного теоретико-правового сприйняття проблем національної безпеки Української держави. Зокрема, для напрацювання концептуальних засад національної безпеки вчення Аристотеля може слугува-

---

¹ *Гиляров А. Н.* Греческие софисты, их мировоззрение и деятельность в связи с общей политической и культурной историей Греции: Критическое исследование. Москва: Унив. тип., 1891. С. 22–24; *Брентано Т. Ф.* Древние и современные софисты / Пер. с фр. Я. Новицкого. Санкт-Петербург: Синодальн. тип., 1886. С. 41–42.

² *Краткий очерк истории философии* / Под ред. М. Т. Иовчука и др. 4-е изд. Москва: Мысль, 1981. С. 89.

ти певним підґрунтям для пошуку та визначення шляхів і засобів забезпечення життєво важливих інтересів особистості, суспільства і держави. Аналізуючи ідеї та погляди мислителів цього періоду, необхідно відзначити й те, що серед значної кількості грецьких шкіл тієї доби лише одна школа стоїків дійшла висновку про безпідставність грецького «поглинання» державою громадянина. Представники цієї школи вважали, що для забезпечення добробуту та безпеки як найвищої людської мети особистість повинна бути незалежною та вільною від усього зовнішнього впливу і підпорядкувати свою діяльність лише розумній стороні своєї природи. Так, представники цієї школи, Цицерон і Понтій, вважали, що мета людського існування — це добробут і безпека, яка може бути досягнута лише за допомогою римського політичного устрою і римського законодавства¹.

Поряд із крайнім індивідуалізмом, зокрема акцентуванням уваги на домінуванні свободи особистості над суспільством і державою, у представників цієї школи були напрацьовані також ідеї солідарності, органічного зв'язку людини із людством, природою і світом загалом. Зазначені ідеї не втратили своєї актуальності і на сьогодні. Саме на цьому взаємозв'язку стоїки обґрунтовували обов'язок людини жити для інших, для людства взагалі. Індивідуалізм стоїків поєднується з їх універсалізмом, який уперше в дослідженнях цього етапу піднявся до ідеї загального братства. Їх крилатий вислів, що немає більше ні афінянина, ні корфінянина, ні елінна, ні варвара — всі люди брати як чада єдиного батька², — набув сьогодні подальшого розвитку в контексті розв'язання проблеми як регіональної, так і національної безпеки Української держави. Саме в такому баченні нівелюються як соціальні, так і національні проблеми для будь-якої країни чи регіону. Більше того, ідеї та напрацьовання стоїків певною мірою сприяли виникненню однієї із сучасних парадигм безпеки, що базується на пріоритеті загальнолюдських, базових цінностей та ідеалах людської спільноти.

---

¹ *Чичерин Б.* История политических учений / [соч.] Б. Чичерина. Москва: тип. Грачева. Ч. 1: Древность и средние века. 1869. С. 310–314.

² *Марта Б. К.* Философы и поэты - моралисты во времена Римской империи. Москва: К.Т. Солдатенков, 1879. С. 181.

У цьому контексті варто згадати і вчення Платона, який не сприймав індивідуальність, свободу особистості і яка, на його переконання, поглинається інтересами загального. З метою гармонізації та дотримання балансу інтересів у суспільстві Платон убачав лише один засіб його досягнення — ідеальний уряд¹. Він вважав, якщо «мудрість не на чолі суспільного устрою», то природно втрачається і його справедливість, іншими словами, коли немає рівноваги інтересів і прагнень окремих класів, то держава вироджується спочатку в панування енергійних честолюбців, потім влада переходить до багатих користолюбців, а через певний час настає загальний хаос демократії та насильство тирана².

Підсумовуючи напрацювання стародавніх мислителів, слід зазначити, що вони не пропонували конкретних шляхів для досягнення добробуту та розв'язання проблем, пов'язаних із безпекою як особистості, так і суспільства взагалі. І це цілком об'єктивно, оскільки цей період віддзеркалював особливості історичного розвитку суспільства, держави та особистості тієї доби. Багатство ідей і поглядів давніх мислителів на проблему безпеки та добробуту як основну мету існування громадян, суспільства і держави зумовлене тим, що для всіх поколінь від часу їх появи й до сьогодні вони є теоретико-правовим підґрунтям для дослідження та сприйняття найбільш актуальних проблем національної безпеки. До таких неупереджених ідей і поглядів стародавніх мислителів слід віднести, зокрема, положення про те, що: найвищою метою людського життя має стати достаток, досягнення якого можливе тільки в державі; найвищою людській меті повинна відповідати основна діяльність держави; добробут і безпека розглядаються у контексті задоволення людиною її інтересів; засоби та умови досягнення головної мети держави і громадянина полягають у добробуті та безпеці; територія держави не повинна бути надто великою, а її розміри повинні бути достатніми для досягнення державних цілей; територія, на якій мешкають громадяни, має відповідати їх кількості за розмірами та їх потребами за якістю.

---

¹ Платон. Держава / Пер. з давньогрецьк. Д. Коваль. Київ: Основи, 2000. С. 189.

² Там само. С. 261.

Другий етап пов'язаний також із подальшим напрацюванням теоретико-правового підґрунтя концептуальних засад національної безпеки, і він сягає в історичні пласти XIII–XVIII ст. Цієї історичної доби більшість країн Західної Європи визнавали важливість і необхідність держави як інституту для розв'язання проблем безпеки шляхом досягнення добробуту суспільства і окремих громадян, намагаючись тим самим узяти під свій контроль створення належних умов для забезпечення безпеки, розглядаючи при цьому діяльність суспільства у розв'язанні цих проблем як другорядне питання. Під цим кутом зору в європейських країнах створюється безліч державних органів з метою забезпечення добробуту та безпеки як окремих громадян, так і самого суспільства, однак більшість із цих органів так і не вирішили поставлених перед ними завдань. Це стало своєрідним поштовхом для проведення західноєвропейськими вченими більш всебічного та глибокого аналізу проблем, пов'язаних з дослідженням загальних умов безпеки та добробуту громадян. Зокрема, ракурс цих досліджень був спрямований на пошук та розв'язання проблем, що мають місце у процесі взаємовідносин між суспільством і державою, державою та особистістю у сфері безпеки.

Вагомий внесок у дослідження цієї проблематики у XV ст. зробив відомий учений Н. Макиавеллі, котрий уперше розглядав державу як самостійний інститут, відокремлений від церковної влади. Аналізуючи соціально-економічний та політичний устрій Італії, він дійшов висновку, що усі негаразди та проблеми, які мають місце у цій країні, пов'язані насамперед з рабським ставленням держави як інституту до самої церкви. Церква та релігія розглядаються вченим лише як засіб для досягнення державних цілей. Досліджуючи проблеми безпеки та добробуту у поглядах Тіта Лівія, Макиавеллі доходить низки важливих висновків, які є особливо актуальними для практики сьогодення, зокрема: що вільний народ може досягти значно більшого добробуту, ніж невільний; чим більше поширюється серед народу рабство, тим скоріше він упаде у злидні¹.

Для формування сучасних концептуально-правових засад національної безпеки важливого значення набуває його висновок

---

¹ *Макиавеллі Н.* Государство / Пер. с ит. Москва: Планета, 1990. С. 35.

про те, що, з одного боку, держава повинна сприяти своїм громадянам у задоволенні їхніх потреб, а з другого — вона зобов'язана допомагати народу «не тільки у скруті», а й робити це потрібно вчасно.

Актуальними і змістовними є також погляди інших мислителів цієї доби, зокрема Т. Мора, А. Сміта та Ф. Бекона. Так, особливої уваги заслуговують ідеї та погляди Ф. Бекона, який обґрунтував положення, що основним завданням будь-якої держави є створення належних умов для безпеки і добробуту громадян. Він зазначав, що добробут і безпека громадян прямо залежать від суворого дотримання та виконання владою законів, де сила усіх влад залежить від устрою верховної влади. І якщо держава «здорова», то вона спроможна забезпечити добробут та безпеку своїх громадян. У разі якщо таких умов не створено державою, то користі від добрих законів не може бути¹. Цей підхід набуває важливого значення для напрацювання концептуально-правових засад національної безпеки де, зокрема, Бекон розкрив певною мірою механізм у контексті співвідношення публічного та приватного права. Реалізацію цього механізму він убачав через комплекс розв'язання проблем щодо забезпечення публічним правом турбот, про релігійне сприйняття світу, про засади зовнішньої безпеки, внутрішнього порядку, про естетику, багатство і про все, що стосується добробуту країни².

Ідеї та погляди Бекона на концептуальні засади безпеки набули подальшого розвитку у працях Дж. Локка. Розглядаючи питання безпеки, Дж. Локк поглибив і розвинув її основні положення, зокрема, постановкою та обґрунтуванням проблем: відокремлення церкви від держави; визнання свободи і рівності усіх людей, що проживають у державі; заперечення божественності королівської влади; відповідальність держави за створення умов для безпеки окремих громадян та суспільства загалом.

Не менш цікавим для цього етапу постає концептуальне бачення безпеки французьким мислителем Ж. Боденом, який

---

¹ Бэкон Ф. Сочинения: в 2 т. / Сост., общая ред. и вступ. статья А. А. Субботина. Москва: Мысль, 1971. Т. 1. С. 548.

² Фише К. Реальная философия и ее век. Франциск Бэкон Веруламский / Пер. с нем. Н. Н. Страхова, Санкт-Петербург: СПб, 1870. С. 64–67.

на відміну від ідей Т. Мора у XVI ст. обґрунтував ідею необхідності приватної і суспільної власності для добробуту і безпеки громадян. Для сучасної теорії національної безпеки важливого значення набуває ряд положень Ж. Бодена: а) державна влада як влада суспільна не поширюється на сферу приватної власності; б) общини, прошарки і корпорації слугують запорукою прогресивного розвитку нації, якщо їх діяльність не вступає у протиріччя з законом; в) єдиним засобом для держави запобігти заворушенням та заколотам є вивчення причин незадоволення громадян та своєчасне задоволення їхніх інтересів; г) обов'язковою умовою політичної діяльності держави є вивчення побуту та звичаїв свого народу. На думку цього французького вченого, державі необхідно мати об'єктивну статистику своєї країни, яка полягає в аналізі виконання релігійних догматів; здійснювати контроль за вихованням молоді, нагляд за театрами, суспільними розважальними закладами, за обмеженням розкоші¹.

Слід також зазначити, що у XVII–XVIII ст. значні теоретичні напрацювання концептуальних засад безпеки набули відображення у праці Н. Деламара «Поліцейське право» (1738 р.)². До сфери забезпечення безпеки він відносив релігію, звичаї, піклування про здоров'я народу, народні продовольчі харчі, будівництво приміщень, устрій пожежних частин, мостів, поштової служби, проведення заходів проти паводків, піклування про суспільну тишу і спокій. Більше того, він відносив до питань, що пов'язані із забезпеченням безпеки, і такі її аспекти, як розвиток науки та мистецтв, торгівлі, мануфактури та ряд інших складових, що становлять зміст науки безпеки.

Значний внесок у подальший розвиток і становлення концептуальних засад науки про безпеку зробив у XVIII ст. відомий учений Г. Юсті. Проаналізувавши історію розвитку теоретичних засад безпеки, він зазначав, що основною метою держави

---

¹ *Энциклопедический словарь. Советский энциклопедический словарь /* Гл. редактор А. М. Прохоров. Из. 4-е, доп. Москва: Советская энциклопедия, 1989. С. 215.

² *Энциклопедический словарь /* Ф. А. Брокгауза и И. А. Ефрона. Санкт-Петербург: Гипо-Литография И. А. Ефрона. Т. 10. Вальтеръ — Венути, 1893. С. 381.

повинно стати створення умов для забезпечення добробуту усіх громадян за допомогою більш розумного використання суспільного багатства. І саме розробка і теоретичне напрацювання концептуальних засад безпеки повинно бути спрямоване на дослідження засобів охорони та збільшення державного багатства, з допомогою якого можна досягти загального і постійного збільшення добробуту усіх людей. Концепція безпеки має бути напрацьована така, щоб виробити та запропонувати такий устрій держави, де б добробут окремих громадян і родин був у злагоді з добробутом усіх¹. Це положення, що вперше було висунуте Г. Юсті, гостро поставило питання про погодження і гармонізацію інтересів усіх об'єктів безпеки як необхідну умову загальної національної безпеки.

До питань, що безпосередньо пов'язані із забезпеченням безпеки, Юсті відніс значний масив різних аспектів діяльності суспільства, громадян та держави. До цих питань він відносив: упорядкування землі; визначення кількості водних ресурсів; охорону лісів; ведення господарств; турботу про збільшення народонаселення; про улаштування міст і сіл; про налагодження шляхів сполучень (сухопутних і водних); облаштування вулиць і будівництво у містах; розвиток промисловості, охорону духовності народу; розвиток науки; відносини виховання і сімейного побуту як загальнолюдських цінностей². Особливу увагу в діяльності держави, на думку Юсті, слід приділити заходам, що спрямовані на забезпечення безпеки громадян і суспільства в цілому від пожеж, розкоші і бідності; соціальному захисту старих, хворих і калік, а також узяття під варту нероб, ледарів.

Цікавою та змістовною є також думка вченого про об'єднання зусиль усіх органів влади для забезпечення безпеки. Учений дійшов висновку про необхідність єдності законодавчої бази безпеки з іншими галузями права держави; про спільність у діяльності усіх міністрів у процесі виконання законодавства про безпеку. Він підтримує думку про створення спеціальних конт-

---

¹ Юсти И. Г. Г. Основания науки полиции. Санкт-Петербург, 1756. С. 34–38.

² Юсти И. Г. Г. Основания семьи и благополучия государства. Санкт-Петербург, 1760. С. 151–154.

рольних органів за виконанням законів про безпеку. Аналізуючи ці положення, Юсті вважав за доцільне створити у державі єдиний міжвідомчий орган, який би об'єднував зусилля усіх органів влади у вищу державну колегію. Такі колегії повинні бути створені і на місцях, у підпорядкуванні яких повинні бути міські та сільські органи для координації та вирішення питань, пов'язаних із забезпеченням безпеки.

Ідеї і погляди Г. Юсті значно випередили свій час і залишаються актуальними й у наші дні. Так, практика забезпечення національної безпеки потребує наявності міжвідомчої комісії для координації діяльності усіх органів державної влади України з метою ефективного розв'язання проблем національної безпеки через органи законодавчої, виконавчої та судової влади.

Праці Юсті, зокрема «Основи науки поліції» (1756 р.), «Основи сім'ї і благополуччя держави» (1769 р.), стали, по суті, першою спробою систематизувати основні концептуальні засади національної безпеки як науки, визначити її місце у системі інших наук. Поряд із цим необхідно зазначити і те, що, попри цей позитивний внесок, у його працях не набули відображення питання, які б стосувалися шляхів розв'язання проблем поєднання безпеки і добробуту окремої людини з добробутом і безпекою суспільства.

Основні концептуальні засади безпеки як науки набули подальшого розвитку у працях німецького вченого Й. Зонненфельса. Зокрема, у своїй праці «Основи поліції, промислової діяльності і фінансів» (1819 р.) він розглядав усі види державної діяльності по створенню умов безпеки і добробуту громадян. Він виходив із необхідності для людини існування суспільства і стверджував, що держава як організуюча основа суспільства є уособленням мети і окремої особистості, і усього суспільства (добробут та безпека). Добробут особистості розглядається вченим як володіння духовними і майновими благами; добробут суспільства полягає у суті окремих благ, якими насолоджуються члени суспільства. На його переконання, кінцевою метою суспільства має стати суспільний добробут, який забезпечується безпекою і придатністю життя. Безпеку Й. Зонненфельс характеризував як такий стан, за якого немає чого побоюватися. Таке становище приватної особи становить особисту безпеку,

а держави (суспільства) — державну безпеку (суспільну), що має два види — внутрішню і зовнішню¹.

Аналізуючи державну (суспільну) безпеку, вчений вважав, що вона може бути досягнута лише за умови використання усіх ресурсів країни, для зовнішньої безпеки необхідно будувати фортеці, утримувати війська, дипломатів, для внутрішньої безпеки необхідні різні державні органи, суди та ін. За переконанням Й. Зонненфельса, предметом науки безпеки є вивчення і дослідження умов створення та підтримки внутрішньої безпеки.

Теоретичні погляди Й. Зонненфельса, безперечно, містили доволі вагомий напрацювання, що стосувалися проблем безпеки як науки, однак у загальному сприйнятті цього важливого інституту вони мали ряд недоліків. Зокрема, основною вадою його теоретичних напрацювань був відрив науки безпеки від інших наук, що позбавляло вченого можливостей дослідити питання безпеки в контексті єдності усіх сфер життєдіяльності суспільства. Тому, відриваючи ті чи інші аспекти внутрішньої безпеки від зовнішньої, він так і не зміг дійти наукового усвідомлення явищ національної безпеки.

Завершуючи розгляд концептуальних засад національної безпеки, що формувалися протягом другого етапу, необхідно відзначити внесок у дослідження цієї проблематики і ряду інших учених. Серед таких учених, праці яких становлять найбільший інтерес, — Берг, Гейман, Мозер, Пюттер, Порейфель, Рессінг, Юнг, Лампрехт, Шнауберг та ін. Особливої уваги заслуговує праця Берга «Підручник німецького поліцейського права» (1799 р.)². У цьому дослідженні німецький учений, розглядаючи проблему безпеки, вважає, що головним завданням будь-якого уряду має стати забезпечення приватної та суспільної безпеки. За його баченням, внутрішня безпека забезпечується політичною і судовою діяльністю; мета досягнення добробуту та благополуччя повинна бути підпорядкована меті досягнення безпеки; забезпечення безпеки досягається судовою і поліцейською владою.

---

¹ *Зонненфельс Й.* Основания полиции, промышленной деятельности и финансов. Вена, 1819. С. 119–122.

² *Возжеников А. В.* Национальная безопасность России: методология исследования и политика обеспечения. Москва: РАГС, 2002. С. 113.

Третій етап становлення і подальшого розвитку концептуально-правових засад безпеки формувався протягом XIX ст. У цей час безпека усвідомлюється як загальна діяльність суспільства та держави, що спрямована на створення умов матеріального і духовного благополуччя громадян. Характерним для цього етапу є те, що завдяки науковому аналізу умов безпеки і добробуту, а також засобів, які використовувалися для їх забезпечення, поступово стає зрозумілим, що сутність політики забезпечення безпеки полягає у спільній діяльності суспільства і держави.

Слід також зазначити і те, що саме в цей період виникають абсолютно нові принципи і методи дослідження проблем національної безпеки і добробуту громадян. Ця необхідність була пов'язана із тими соціально-економічними змінами, що відбувалися у країнах Західної Європи: зростання самосвідомості народних мас; усвідомлення усіма соціальними групами і класами своїх інтересів, задоволення яких можливе лише тільки силами держави, стає неможливим. Для розв'язання цих проблем виникала нагальна потреба в дослідженні та розкритті сутності економічних і соціальних законів, що визначають суспільне життя і які вимагають нових бачень та підходів у забезпеченні безпеки і добробуту, як окремих громадян, так і самого суспільства загалом.

Четвертий етап дослідження і напрацювання концептуальних засад національної безпеки припадає на кінець XIX — початок XX ст. і тісно пов'язаний з активною участю суспільства у створенні безпечних умов життя особистості та її прогресивним розвитком. Слід лише зазначити, що ця діяльність, яку здійснювали політичні партії і політичні рухи, нерідко йшла у розріз з офіційним курсом держави і являла загрозу для самої країни.

Учені й політики на межі XIX–XX ст. на підставі дослідження сучасних їм теорій держави та з урахуванням історичних традицій обґрунтували вчення про правову демократичну державу як вільну і соціально справедливую державу майбутнього. Значний внесок у розробку теорії правової держави та її ролі у забезпеченні безпеки особистості здійснили В. Гессен, С. Котляревський, Б. Кістяківський, Г. Еллінек та ін.

Основною ознакою правової держави ними визначалося розмежування законодавчої, виконавчої та судової гілок влади. Існування правової держави розглядалося можливим за наявності

представницької форми правління, реалізація на практиці безпеки особистості на основі неухильного дотримання політичних прав громадян за участю громадян в управлінні справами держави через своїх обраних представників. Такий підхід до понять, як «демократична» і «правова» у контексті поняття «держава» дав змогу визначити спосіб організації і діяльності державної влади, верховенство народної волі і закону, висловлюючи цю волю, визнання державою як суб'єктом права інших суб'єктів приватного і публічного права в особі окремих громадян та їх об'єднань.

Правова держава розглядалася цими вченими як умова і гарантія безпеки особистості та суспільства від тоталітарних намірів держави і як засіб ефективного захисту прав людини і громадянина. Саме в такому баченні вони сприймали мету держави, де реалізація принципів поділу влади і верховенство права та закону породжує певні етичні, емоційні реакції громадян, пов'язані з усвідомленням ними захищеності їхніх суб'єктивних прав, рівності перед законом, почуття людської гідності, цінності кожної особи.

У цей період цікавими та змістовними постають напрацювання німецького юриста Г. Еллінека, зокрема, його теорія про суб'єктивні публічні права, яка була покладена в основу поглядів російських учених на права людини, як головна умова безпеки особистості. Згідно з цією теорією під суб'єктивністю права малося на увазі, що вони належать особистості, здатній їх активно реалізовувати у своїх власних інтересах, де суб'єктивне приватне право призначене врегульовувати відносини осіб щодо власності, спадкування і т. п.; відносини особистості і держави, особистості і суспільства. Суб'єктивне право покликане захищати громадянські права особистості, суспільну свободу у відносинах особистості і суспільства, а також політичну свободу особистості, гарантуючи можливість її участі в управлінні державою. При цьому право приватної власності врегульовується цивільним правом як складовою суб'єктивного приватного права.

Сама ідея розмежування суспільних свобод і політичних прав була зумовлена розмежуванням ролі суспільства і держави стосовно захисту життєво важливих інтересів особистості. Суспільні свободи насамперед покликані забезпечувати можливість вільного спілкування особистостей між собою, свободу

союзів, свободу зібрань, свободу слова. У свою чергу політичні свободи забезпечують можливість участі особистості у житті держави за допомогою реалізації виборчих прав, права петиції, права законодавчої ініціативи.

Теорія суб'єктивних публічних прав, запропонована Г. Еллінеком, визначала, що джерелом прав особистості була сама природа людини і те, що права держави обмежуються сферою свободи особистості. Поряд із цим права людини розглядалися як спосіб примирення і погодження інтересів особистості, суспільства і держави на основі розмежування сфер самостійної діяльності кожного із суб'єктів права та забезпечення безпеки.

Завершуючи розгляд концептуально-правових засад четвертого періоду, слід зазначити, що ідеї та погляди на проблему безпеки особистості, суспільства та держави створили теоретичне підґрунтя для отримання завершених, теоретично обґрунтованих двох моделей безпеки особистості — ліберальної і соціалістичної¹.

Ліберальна модель безпеки ґрунтувалася на таких положеннях:

— забезпечення безпеки особистості є основним завданням держави і суспільства, де особистість, її права та свободи — найвища цінність держави;

— права особистості мають природний, невід'ємний характер і обмежують владу держави;

— держава забезпечує охорону особистості її життєво важливих інтересів, що має вираження у дотриманні прав людини, не втручаючись у справи громадянського суспільства;

— приватна власність є основою і гарантією безпеки особистості;

— держава забезпечує право на освіту, творчий розвиток особистості і на академічну свободу особистості.

---

¹ *Программы политических партий в России* / Под ред. и с пред. И. В. Владиславлева. Москва: Тип. О. Л. Сомовой, 1917. С. 15–16; *Сборник программ русских политических партий*. 4-е изд., изменен. и доп. последними партийными съездами. Петроград: Свобода, 1917. С. 9–11; *Программы русских социалистических партий с резолюциями съездов*. Петроград: Свобода, 1917. С. 29–30; *Зайченко Н.* Сравнительная таблица главных русских политических партий. 4-е изд. Москва: Тип. И.С. Коломийца, 1917. С. 8–9.

Соціалістична модель безпеки містила такі основні положення:

- визнання примату безпеки держави над безпекою особистості і суспільства;
- влада держави всеосяжна і не обмежується правами людини;
- права людини залежать від політики держави;
- громадянське суспільство контролюється державою;
- примат безпеки особистості в суспільно-економічній сфері;
- заперечення приватної власності як засобу експлуатації людини людиною;
- контроль держави за сферами науки і освіти, державно-го розвитку та людини.

Таким чином, наприкінці XIX — початку XX ст. завдяки науковим дослідженням західноєвропейських і вітчизняних учених були закладені основи загальної теорії науки про безпеку. На підставі проведених наукових досліджень був сформульований основний закон внутрішньої безпеки нації, який полягає у захисті державою життєво важливих інтересів особистості з урахуванням запропонованих ідей та поглядів, були також розроблені і основні принципи забезпечення безпеки, котрі були покладені в основу діяльності урядів по створенню умов, які забезпечують добробут та безпеку громадян.

П'ятий етап подальшого дослідження теоретико-правових проблем інституту національної безпеки бере свій початок на початку XX ст. і триває донині. Аналізуючи цей етап, слід зазначити, що в жовтні 1917 р. після перемоги Жовтневої революції уперше у світовій практиці радянською державою була прийнята соціалістична модель безпеки.

Розглядаючи розвиток і становлення соціалістичної моделі безпеки у колишньому Радянському Союзі, потрібно зауважити, що теоретико-правовим проблемам національної безпеки увага не приділялась. А саме поняття «безпека» набуло законодавчого закріплення у постанові ЦВК СРСР від 10 липня 1934 р. «Про утворення загальносоюзного народного комісаріату внутрішніх справ ССРСР». Зазначена постанова де-юре і де-факто визнала пріоритет безпеки держави над безпекою особистості та суспільства і стала, по суті, одним із найбільш яскравих

прикладів «одержавлення суспільства та практичного втілення у життя принципу — «держава понад усе». Спираючись на цей принцип, до сфери забезпечення державної безпеки були віднесені проблеми, пов'язані передусім з виникненням загроз для держави у внутрішньополітичному середовищі радянського суспільства, коли йшлося про практику реалізації прав громадян на свободу створення тих чи інших об'єднань, організацій, союзів, а також втілення у життя конституційних принципів.

З метою забезпечення безпеки та відвернення як реальних, так і потенційних загроз державній безпеці у колишньому Радянському Союзі широко використовувались репресивні та інші примусові заходи, які призвели до значних людських втрат. Поряд із цим у країні практикувалось жорстке придушення інакомислення, переслідування будь-якої критики та проявів незадоволення існуючим політичним режимом, іншими умовами життя радянського суспільства, де основним інструментом забезпечення та гарантування державної безпеки СРСР були силові структури, у тому числі його збройні сили.

Для забезпечення державної безпеки СРСР і відвернення як реальних, так і потенційних загроз, що виходили із його зовнішньополітичного оточення, сталінська модель «соціалістичної безпеки» в процесі її розробки та реалізації була орієнтована на пріоритети зовнішньої її складової. Головним інструментом забезпечення цієї складової виступала не економічна, не політична, не соціальна безпека, а насамперед військова. Відтак політико-правова наука у радянський період переважно розробляла теоретико-правові та концептуальні засади воєнної політики, спрямованої на відвернення як реальних, так і потенційних загроз державній безпеці СРСР, що виходили із його зовнішньополітичного оточення. При цьому слід урахувати, що відсутність демократичних традицій прилюдного прийняття важливих державних рішень у поєднанні з безперспективним постулюванням ідеї про «вороже оточення» (спрямованим поперемінно чи конкретно то усередину, то зовні країни) давало можливість державному керівництву приймати рішення, які у ряді випадків були дуже далекими від захисту інтересів самого народу та особистості. І тому, окрім війн очевидних та оголошених, у яких брав участь Радянський Союз, йому довелося

бути причетним і до акцій з виконання «інтернаціонального обов'язку». Ці війни, як свідчать наукові дослідження, мали переважно ідеологічне забарвлення, найбільш масштабні війни такого характеру, як надання допомоги Іспанії (1936–1939 рр.), участь у громадянській війні у Афганістані (1979–1989 рр.). Водночас не слід забувати і того, що Радянський Союз надавав у різних формах допомогу Китаю (1940–1950-і роки), Північній Кореї (1950–1953 рр.), В'єтнаму (у 1960-ті роки). Більше того, сотні й тисячі радянських людей брали також участь у бойових діях під час майже десятка «маловідомих» їм війн (Алжир, Єгипет, Ємен, Сирія, Ангола, Мозамбік, Ефіопія, Афганістан).

Слід визнати, що негативну роль у цьому аспекті відіграв сталінський жорсткий схематизм у поглядах на процеси світового розвитку. Чорно-біле сприйняття світу після Другої світової війни вилилось в усвідомлене жорстке протиставлення «табору соціалізму» «таборові капіталізму». Критеріями істинності дій та вірності ідеалам соціалізму стали не економічні успіхи, які мали місце, а передусім зовнішньополітичні аргументи «географічного» і «арифметичного» характеру, тобто територіальне розширення і кількісне збільшення групи країн, які можна було б віднести або до табору соціалізму, або до антиімперіалістичної групи країн¹.

Такий концептуальний і практичний підхід до проблем забезпечення національної безпеки Радянського Союзу призвів до серйозних політичних катаклізмів та виникнення диспропорцій у розвитку його валового національного продукту. Згідно з оцінками міжнародних економічних експертів колишній СРСР витрачав на свої військові потреби від 25% до 35% валового національного продукту, тоді як США — лише 5,7%. Це при тому, що національний дохід СРСР не перевищував 50% національного доходу США. По суті, перед національною економікою Радянського Союзу були поставлені нереальні завдання, оскільки тільки у стані війни держава може дозволити собі витрачати на військові потреби протягом 4–6 років близько 40% валового національного продукту. Світовий історичний досвід переконливо свідчить про те, що в разі порушення співвідношення між за-

---

¹ *Армия и общество* / Сост. и общ. ред. Н. А. Чалдымова и А. И. Черкасенко. Москва: Прогресс, 1990. С. 2.

значеними складовими економіку країни очікують негативні і непередбачувані наслідки та руйнівні дезінтеграційні процеси. Обравши саме варіант забезпечення національної безпеки військовими засобами та проігнорувавши цю важливу економічну закономірність, СРСР утримував на той час найбільшу армію у світі (на 1 січня 1990 р. її чисельність становила 3 млн 993 тис. осіб), на озброєнні якої були 2322 пускові установки МБР і БРПЛ, 3207 бойових літаків фронтової авіації, 4014 бойових гелікоптерів, у тому числі і ВМС, 260 атомних підводних човнів, 157 великих надводних кораблів, 63 900 танків, 76 520 бронетранспортерів та бойових машин піхоти, 66 880 різноманітних артилерійських та реактивних систем (калібру 100 мм і більше) і т.д.

Події 90-х років ХХ ст., що відбулися на теренах колишнього СРСР, яскраво засвідчили, що абсолютизація силових чинників у забезпеченні національної безпеки призвела до подальшого падіння економіки, загострення соціально-політичних конфліктів та стрімкого наростання руйнівних дезінтеграційних процесів. Так, намагання за допомогою сили зупинити дезінтеграційні процеси, що набули прояву під час тбіліських (1989 р.), бакинських (1990 р.) і вільнюських подій (1991 р.), не принесло бажаних позитивних результатів, більше того, вони прискорили подальше наростання загальної політичної кризи в країні. Серпневі події 1991 р. довершили процес розпаду Радянського Союзу та появу на його території багатьох незалежних демократичних держав.

Дослідження теоретико-правових проблем національної безпеки в сучасних умовах посідає значне місце у працях науковців як зарубіжних країн, так і представників вітчизняної науки. Слід зауважити лише те, що переважна більшість цих досліджень має політологічний характер. Перетворення проблематики національної безпеки одразу після закінчення Другої світової війни на самостійну академічну галузь досліджень було пов'язане: *по-перше, з появою якісно нової ракетно-ядерної зброї, що привело до переосмислення військової сили і можливостей її застосування; і, по-друге, подальше зростання самоусвідомлення того, що в сучасних умовах воєнні проблеми повинні розглядатися не ізольовано, а у зв'язку з політико-економічними аспектами як внутрішнього, так і зовнішнього характеру.*

Проблеми національної безпеки наразі є головним стрижнем дослідницької діяльності багатьох академічних інститутів, напрямів стратегічного аналізу, які займаються комплексною розробкою питань стратегії у зовнішній політиці — довгострокових дипломатичних, економічних, воєнних і політичних акцій¹.

У більшості досліджень, присвячених проблематиці національної безпеки, вона розглядається або через призму виникнення конфлікту, який визначає політику країни, або через систему взаємодії держав².

Учені, які дотримуються першої точки зору, як правило, вважають, що національна безпека забезпечується максимальним нарощуванням державної могутності для розв'язання конфліктних ситуацій на свою користь. Іншими словами, йдеться про те, що напрацювання політики національної безпеки повинно бути здійснене на тій основі, що держава може вважати себе у безпеці лише тоді, коли вона перевершуватиме за рахунок своєї власної могутності ту чи іншу країну або групу країн.

Представники іншого напрямку акцентують свою увагу не стільки на дослідженні проблем, пов'язаних із нарощуванням державної могутності, скільки віддають перевагу всебічному аналізу розвитку форм та методів взаємодії держав. Такий підхід передбачає, що політика національної безпеки повинна виходити з того, що безпека будь-якої держави стає можливою тільки за умови, коли відбувається зміцнення всієї системи міжнародних відносин.

Наукові праці, в яких автори віддають перевагу саме нарощуванню державної могутності, умовно поділяють за предметом їхнього дослідження на три види: воєнні, економічні та політичні.

Безперечно, у центрі уваги значної кількості праць з питань національної безпеки — воєнна проблематика, що є переконливим відображенням домінуючих у сучасних американських дослідженнях уявлень та поглядів про те, що воєнна сила залиша-

---

¹ Нікітін Ю. В. Національна безпека України в сучасних умовах: ризики і фактори впливу // Юридична думка. № 2. 2015. С. 141–147.

² *US Foreign Policy: Principles for defining National Interest*. N.V., 1979. P. 29–30.

ється одним із найважливіших інструментів політики держави у забезпеченні національної безпеки. Адже в сучасних умовах, незважаючи на посилення миролюбних тенденцій, реальна загроза виникнення збройного протистояння продовжує існувати (Афганістан, Ірак, Сирія, Україна та ін.).

Хоча в наукових напрацюваннях 70 — першої половини 80-х років ХХ ст. учені значно розширили коло цієї актуальної проблематики, вивівши їх за межі суто воєнно-прикладних проблем, таких як стратегія, тактика, озброєння, планування тилів тощо, дана проблематика залишається у центрі уваги в провідних країнах світу.

У ряді наукових праць досліджуються проблеми застосування ядерної та високоточної зброї та удосконалення технології їх виробництва і доставки (Г. Кісінджер, Р. Макнамара, Г. Кан, Дж. Кохан)¹, напрацювання оптимальної стратегії для відвернення реальних загроз національним інтересам та національній безпеці (Г. Роуен)², методів «стримування» (Б. Бруді, А. Джордж і Р. Смоук)³, «обмеження війн» (Р. Осгуд)⁴.

Починаючи з 60-х років ХХ ст., зростає науковий інтерес до питань економічної могутності держави. Були зроблені спроби визначити та оцінити всі ті елементи, що утворюють «національний економічний потенціал, який конче необхідний для ведення війни», напрацювати та визначити економічний критерій для

---

¹ *Kissinger H.* Kissinger H. Nuclear Weapons and Foreign Policy. New York: Oxford UP, 1975. P. 36–39; *McNamara R. S.* The Essence of Security: Reflections in Office. New York: Harper & Row, 1968. P. 11–13; *Kahn H. H.* On Thermonuclear War. Princeton: Princeton University Press, 1960. P. 231–236; *Kahan J. H.* Security in the Nuclear Age: Developing U.S. Strategic Arms Policy. Washington: Brookings Institution, 1975. P. 8–9.

² *Rowen H.* National Security and American Economy in the 1960's. U.S. Congress, Joint Economic Committee, Study Paper No. 18, 86th Congress, 2d Session. Washington: Government Printing Office, 1968. P. 13.

³ *Brodie B.* Strategy in Missile Age. Princeton: Princeton University Press, 1959. P. 401; *George A. L., Smoke R.* Deterrence in American Policy: Theory and Practice. New York & London: Columbia University Press, 1974. P. 41–43.

⁴ *Osgood R.* Limited War: The Challenge to American Strategy. Chicago: University of Chicago Press, 1957. P. 26–28.

вибору альтернативних систем озброєння (К. Кнорр, Дж. Шлессінджер)¹. Характерно, що зазначені підходи набули практичного втілення у стратегічних програмах діяльності міністерств оборони США, Великої Британії, Німеччини, Франції та ін. країн.

Одним із провідних напрямів досліджень у галузі національної безпеки є аналіз процесу прийняття рішень, що відповідають характеру, масштабам, пріоритетам і спрямованості воєнно-економічної діяльності держави, завданням її воєнної політики та фінансово-економічним можливостям. З'явився ряд наукових праць, у яких йдеться про пріоритет військово-стратегічних інтересів над політичними у процесі вироблення зовнішньополітичного курсу, про роль уряду і військово-промислового комплексу у прийнятті рішень з питань національної безпеки (С. Гантінгтон, О. Ярмолинський, М. Гальперін)².

У значному масиві наукових праць з проблем національної безпеки за останній період з'явилися ідеї і більш критичного характеру. Серед представників «неоревізіоністської» школи значного поширення набула точка зору відомого американського вченого Г. Лесвела про те, що зі створенням системи національної безпеки почали з'являтися «держави-гарнізони», у яких політика потрапляє у підпорядкування спеціалістів з насильства³.

Спираючись на ці погляди, можна певною мірою констатувати, що за відсутності чіткого визначення самого поняття «національна безпека» вона стає невід'ємною складовою більшої воєнно-політичних концепцій, аналітичних і прогностичних програм довгострокового та глобального характеру. Також,

---

¹ Knorr K. *Military Power and Potential*. Lexington, MA: Heath Lexington Books, 1970. P. 71, 74; Schlessinger J. R. *The Political Economy of National Security. A Study of the Economic Aspects of the Contemporary Power Struggle*. Westport: Praeger Publishers, 1960. P. 54–57.

² Huntington S. *The Common Defense: Strategic Programs in National Politics*. New York: Columbia University Press, 1961. P. 91–93; Yarmolinsky A. *The Military Establishment: Its Impacts on American Society*. New York: Harper & Row, 1971. P. 17–19; Halperin M. H. *National Security Policy-Making: Analyses, Cases and Proposals*. Lexington, Mass.: Lexington Books, 1975. P. 10–12.

³ Laswell H. D. «The Garrison-State Hypothesis Today». In *Changing Patterns of Military Politics*, ed. S. P. Huntington. New York: The Free Press of Glencoe, 1982. 51–70 pp.

незважаючи на відсутність єдиного науково-теоретичного бачення поняття національної безпеки та існуючі доволі радикальні розбіжності між західними школами щодо його концептуального визначення, останнім часом набули поширення два напрями. С. Браун, Б. Броуді, У. Ліннман, М. Каплан, Г. Моргентау, С. Хогран розглядають національну безпеку та її зміст крізь призму національних інтересів. Проблеми, що виникають у процесі напрацювання основних теоретичних положень національної безпеки на засадах національних інтересів спонукали до виникнення іншого напрямку, пов'язаного із системою базових цінностей суспільства. До цієї школи слід віднести А. Волферса, К. Норра, Ф. Трегера, Д. Кауфмана, А. Арія, які визначають національну безпеку як засіб збереження і підтримки національних цінностей держави. Саме тому представники цієї школи розглядають національну безпеку як частину державної політики, основним завданням якої є створення належних внутрішніх і зовнішніх умов для збереження та зміцнення життєво важливих національних базових цінностей перед лицем існуючих реальних та потенційних загроз.

Проаналізувавши досягнення західної школи у розробці фундаментальних проблем національної безпеки, зокрема її категоріального понятійного апарату, а також беручи до уваги засади формування концепцій національної безпеки, слід зазначити таке:

— у загальному баченні національної безпеки більшість провідних учених Заходу дотримується думки, що при забезпеченні національних інтересів держави військова складова постає як основна сила, використання якої визначається зовнішньополітичною метою;

— доктринальні погляди на проблему національної безпеки спрямовані на правове обґрунтування та забезпечення інтегрованих заходів політичного, економічного, ідеологічного та воєнного характеру, що мають за мету захист існуючого державного та суспільного ладу країни.

Поряд із цим зазначені ідеї і погляди мають яскраво виражений експансіоністський характер. Це проявляється в тому, що ними обґрунтовується винесення суб'єктивно визначених кордонів безпеки у віддалені райони земної кулі, що стає тенденцією їх розростання як у географічному, так і в проблемних відношеннях.

Так, під приводом забезпечення національної безпеки уряди США, Великої Британії та Росії неодноразово втручались у внутрішні справи інших суверенних держав і народів, здійснювали підривну діяльність проти небажаних їм урядів, гальмували розвиток торгово-економічних та науково-технічних зв'язків, сприяли розпалюванню воєнних конфліктів (Югославія, Афганістан, Ірак, Україна, Сирія).

І якщо доктринальні ідеї національної безпеки визначають провідну роль військової сили як постійно діючої величини її забезпечення, то конкретні параметри її застосування змінюються залежно від оцінки практиками і теоретиками об'єктивних і суб'єктивних чинників у тій чи іншій конкретній безпековій ситуації.

Крім того, у сучасній світовій політичній думці під впливом викликів і загроз, що притаманні ХХІ ст., сформувалися два основні підходи до розуміння поняття «національна безпека». Зокрема, у межах першого (реалістичного) підходу його засновник американський фахівець Ганс Моргентау розглядає національну безпеку як недоторканність (*integrity*) території та інститутів держави. У рамках такого сприйняття він розглядає воєнну та політичну безпеку як провідні доктринальні ідеї предмета національної безпеки¹. Тож наявні підходи свідчать, що саме це розуміння поняття національної безпеки загалом домінувало до останнього часу в більшості американських шкіл та європейському безпековому дискурсі.

Інший підхід — *Human Security* — здійснювався під кутом зору ідеалістичної теорії міжнародних відносин, який розглядав не лише воєнні і політичні аспекти національної безпеки, а й зосередив увагу на дослідженні низки економічних, соціальних, гуманітарних та економічних проблем².

---

¹ *Morgenthau H. J., Thompson K. Politics among Nations: The Struggle for Power and Peace*, 6th ed. New York: McGraw-Hill, 1985. P. 14.

² *Human Security and Resilience / Chatham House and the Economic and Social Research Council*, February 2006. 8 p. [Електронний ресурс] // Сайт «Chatham House». Режим доступу: <https://www.chathamhouse.org/sites/files/chathamhouse/public/Research/International%20Security/bpresilience.pdf> (дата звернення — 13.02.2016 р.)

І насамкінець, дослідження проблем національної безпеки представниками західних, у тому числі американських, учених здійснюється на базі широкого застосування новітніх методів соціальних наук, зокрема, таких як теорія ігор, теорія імітації, теорія інформації, аналіз введених та отриманих даних, системний аналіз. Більше того, при розв'язанні проблем національної безпеки часто використовуються методи, запозичені із психології, соціології та антропології¹.

Таким чином, виникнення і ствердження України як молодої незалежної держави пов'язане насамперед із забезпеченням її власної національної безпеки. Виклики безпеки, що виходять сьогодні як з її внутрішнього середовища, так і з зовнішньополітичного оточення, потребують не тільки розробки та реалізації певної державної політики у сфері національної безпеки, а й напрацювання теоретико-правових засад національної безпеки України.

* * *

Тож можна підсумувати таке.

➤ Процес формування і становлення загальної теорії національної безпеки та її концептуально-правових засад відбувається згідно із загальними закономірностями формування теоретичних знань, і йому притаманні певні особливості: а) розвиток будь-яких теоретичних знань в одній країні, поза контекстом всесвітньої історії, досягненнями правової думки інших країн, неможливий; б) обґрунтування концептуально-правових засад національної безпеки конституційною наукою (як і багатьох інших наукових проблем) пов'язане із загальним рівнем розробки самої концепції націобезпекознавства.

➤ Розвиток і становлення основних етапів загальної теорії національної безпеки здійснювався під впливом історичних національних ментальних чинників, які традиційно були притаманні тій чи іншій державності, де проблема безпеки упродовж історії розвитку людства посідала чи не головне місце і виступала необхідною умовою його подальшого розвитку та самого існування і віддзеркалювалася у якості його життєво-важливого інтересу (нагальні потреби).

---

¹ *Національна безпека України*. Київ: Стилос, 2004. С. 215–217.

➤ Проведений аналіз розвитку та становлення основних етапів загальної теорії національної безпеки засвідчує, що кожний із цих етапів був наповнений своїм змістом, котрий віддзеркалював особливості розвитку суспільства та державності і має лише йому притаманні риси.

➤ Напрацювання теоретико-правових засад концепції національної безпеки надало можливість ученим сформулювати основи загальної теорії науки про безпеку. Був сформульований основний закон внутрішньої безпеки нації, який полягає у захисті державою життєво важливих інтересів особистості, а також розроблені й основні принципи забезпечення безпеки, котрі були покладені в основу діяльності урядів по створенню умов, які забезпечують добробут та безпеку громадян.

➤ Формування та становлення ідей і поглядів на проблему безпеки особистості, суспільства та держави створили теоретичне підґрунтя для отримання завершених теоретично обґрунтованих двох моделей безпеки особистості — а) ліберальної і б) соціалістичної.

1.3. Становлення та розвиток конституційно-правових засад національної безпеки Української держави

Аналізуючи наукові аспекти становлення конституційно-правових засад у сфері національної безпеки Української держави, слід зазначити, що вони постають як надзвичайно складний, суперечливий і довготривалий, але вельми важливий та необхідний для сталого розвитку суспільства та держави процес. Передумови цього процесу закладалися у різні історичні епохи, котрі були опосередковані низкою економічних і політичних чинників: це суспільний поділ праці, виникнення інституту приватної власності, соціальна диференціація членів суспільства і утворення класів, боротьба за економічну та політичну владу.

Через цей процес пройшли практично всі народи. У Київській державі, де провідним напрямом розвитку способу організації упорядкування державного облаштування суспільства та організації спільного життя людей та забезпечення їхньої безпеки постає генеза державності східних слов'ян, де головною

формою продержавного упорядкування виступають князівства як племінні угруповання суспільства, на чолі яких стояли племінні вожді (князі), саме у постаті князя зосереджується вся влада, але головна його роль полягала у тому, щоб захистити суспільство від зовнішніх загроз «водити рать»¹. Пізніше окремі племена стали об'єднуватися у військові союзи, на чолі яких стояв князь найсильнішого племені. Поряд із племінними утворювалися й суто територіальні князівства — «землі», які об'єднували різні племена або їх частини.

Життя наших пращурів набуло власне державних ознак за часів Київської Русі. Поряд із князем було сформовано інституцію боярської ради (до неї увійшли феодала, вище духовенство, вона ухвалювала закони, розв'язувала проблеми війни та миру, судові та фінансові питання), а також віче — загальні збори військового населення. Князь мав своїх намісників у землях, які здійснювали адміністративне врядування та чинили суд. Безпосередньо суспільством керували виборні старости, які, власне, й розв'язували проблеми не тільки улаштування та організації спільного життя людей, а й виконували функції щодо забезпечення безпеки спільноти.

На думку відомого українського політичного діяча Михайла Грушевського, який, досліджуючи особливості організації Київської держави, зазначав, що Київ розташований на рубежі Полянської землі, на вузькому клині поміж земель сіверян й деревлян, відкритий для нападів дніпровських піратів, мусив багато терпіти від сусідів, отож багаті патриціанські роди Києва й їхні представники, «ліпші мужі», ті, що «держали» київську общину й Руську (Полянську) землю, рано повинні були подумати про організацію воєнних сил. Можливо, сліди початкової княжої воєнної організації Полянської землі збереглися у залишках десятинної організації за тисячами, сотнями й десятками; вона була відома й надалі, у князівсько-дружинний період, у вигляді посад тисяцьких, сотських, десятників та деяких доволі

---

¹ *Грушевский М. С.* Очерк истории украинского народа / Сост. и ист.-биограф. очерк Ф. П. Шевченко, В. А. Смолия; примеч. В. М. Рычки, А. И. Гуржия. Изд. 2-е, доп. Санкт-Петербург: Тип. т-ва «Общественная польза», 1906. С. 48.

слабких посилах на існування розділення населення на такі десятичні округи ... тисяча звичайно збігалася з землею...

Пізніше воєнна організація землі була об'єднана, і на чолі її став київський князь. Можна робити різні припущення, чи то старий київський князь розжився, замість земського ополчення, своєю особливою, безпосередньо від нього залежною дружиною для більш вірної і надійної оборони, чи то явився чужий вождь — кондот'єр, узятий зі своїм полком на службу київськими патриціями, чи узурпатор, — в усякому разі в Києві з'явився вождь воєнних сил усїєї землі. Успішний розвиток воєнних сил Києва міг початися тільки з появою спеціального, постійного війська — «дружини» замість старого земського ополчення...

Далекі морські походи Русі, відомі нам з іноземних джерел вже з початку IX ст., свідчать, що приступ до організації постійного війська відбувся ще раніше, і у VIII ст. Київ володів уже значними військовими силами¹.

Слід зазначити, що в період феодальної роздробленості, під впливом якої посилилося прагнення місцевих феодалів збільшити власну участь в управлінні «своєю» землею, взяти безпосередньо в свої руки весь державний механізм забезпечення безпеки, переважно були пов'язані з обороною земель та відвернення загроз від вторгнення ззовні. Про це засвідчують історичні літописи того часу. Князі, здійснюючи свої державницькі функції, особливу увагу приділяли безпосередньо забезпеченню безпеки своїх земель в умовах постійної загрози з боку кочівників. Певна роль у вирішенні питань, пов'язаних з забезпеченням безпеки, належала сільській общині, а також вічевим сходам. До компетенції віче належало чимале коло розв'язання тих чи інших проблем, серед яких центральне місце посідали питання війни і миру, а також засоби і заходи забезпечення безпеки Руської держави².

---

¹ *Грушевский М. С.* Очерк истории украинского народа / Сост. и ист.-биогр. очерк Ф. П. Шевченко, В. А. Смолия; примеч. В. М. Рычки, А. И. Гуржия. Изд. 2-е, доп. Санкт-Петербург: Тип. т-ва «Общественная польза», 1906. С. 43.

² *Історія держави і права України: підручник: у 2 т. / За ред. В. Я. Тація, А. Й. Рогожина, В. Д. Гончаренка. Т. 1 / Кол. авторів: В. Д. Гончаренко, А. Й. Рогожин, О. Д. Святоцький та ін. Київ: Концерн «Видавничий дім «Ін-Юре», 2003. С. 10–11.*

І хоча вести мову крізь призму того часу, стосовно інституту національної безпеки в сучасному контексті його сприйняття є вельми проблематичним і складним, оскільки він з об'єктивних причин не мав на той період свого концептуально-правового вираження, проте слід сказати, що це були перші здобутки східних слов'ян на шляху його становлення та розвитку. Цілком законотворчим є також і те, що в ті часи звичаєве право було чи не єдиним джерелом правних норм, за допомогою яких розв'язувались певною мірою і проблеми, пов'язані із забезпечення безпеки існування індивіда та суспільства. Безперечним є також і те, що тоді ще не існувало інституцій раціонального законотворення, але люди все-таки були підпорядковані певним діям, вимогам і правилам, що мали місце в існуючих традиціях, ритуалах, заборонах тощо. Саме в цей період історичної доби проблеми, пов'язані із забезпеченням безпеки суспільства, відверненням зовнішніх загроз, вирішувались головним чином за допомогою військової організації східних слов'ян. Так, «зміцнення збройних сил Галицько-Волинського князівства мало суттєве значення у його боротьбі за незалежність, за обстоювання своїх власних земель від вторгнення іноземних загарбників»¹. У Галицько-Волинському князівстві збройні сили князя (дружина) не були повністю об'єднані з іншими збройними силами великого боярства, що мало негативне значення як для самої безпеки князівства, так і для подальшого існування всієї Західної Русі.

Феодална роздробленість як новий ступінь на шляху подальшого розвитку феодалних відносин на перших порах сприяла прогресивному розвитку Київської Русі, однак надалі вона мала й негативні наслідки, що проявилось у той період, коли над державою виникла загроза зовнішньої небезпеки. Зокрема, неодмінним супутником роздробленості стають нескінченні кровопролитні війни за землю, робочі руки, політичний вплив, які призводили до ослаблення та руйнації виробничих сил суспільства, масового знищення господарств та їх трудівників. Усе це в остаточному підсумку призвело до значного погіршення стану та рівня загальної безпеки Київської Русі, яке стало, за

---

¹ *Софроненко К. А.* Общественно-политический строй Галицко-Волинской Руси XI–XIII вв. Москва: Госюриздат, 1955. С. 86–87.

влучним висловлюванням сучасника тих подій, «погибелю земли Русской». Про це також і свідчить вторгнення татаро-монгольської навали, що поставило під сумнів не тільки єдність держави Київської Русі, її безпеку, а й саме її існування¹.

Таким чином, аналізуючи проблеми забезпечення безпеки Київської Русі, слід зазначити, що цей аспект був пріоритетним у розв'язанні тих чи інших суспільно-економічних і політичних проблем. Поряд із цим слід також зазначити, що на стан безпеки Стародавньої Русі безпосередньо впливали і внутрішні чинники. Так, посилення в XII–XIII ст. наступу феодалів на права селян і міських низів призводило до подальшого зубожіння трудящих мас та поглиблення їх залежності від представників панівного класу. Через ці обставини загострювалися антагоністичні протиріччя в давньоруському суспільстві, що виливалося у повстання феодально залежного населення, спрямовані проти гніту князів та бояр. Антифеодальний характер соціальних рухів XII–XIII ст., попри складності класової належності їх учасників, не викликає сумнівів. Про це свідчать антифеодальні повстання 1157 р. у Києві, народні заворушення 1159 р. у Галицькій землі. Відомі також і антифеодальні рухи в Переяславській та Чернігівській землях, а також в інших князівствах Київської Русі. Саме на цей аспект звертають увагу дослідники класових протистоянь у XII — на початку XIII ст. на Русі, характеризуючи їх як надто напружені². Тим самим, на нашу думку, створювались передумови для погіршення соціально-економічного, політичного стану давньоруського суспільства, посилення політичної напруженості, незадоволення політикою та владою князів і бояр, що в підсумку призводило і до погіршення морально-психологічного стану серед воїнів княжих дружин, військових сил Київської Русі, небажання захищати інтереси владників, що суттєво впливало на стан та рівень самої безпеки та її обороноздатності.

---

¹ Грушевский М. С. История державы и права Украины: підручник: у 2 т. / За ред. В. Я. Тація, А. Й. Рогожина, В. Д. Гончаренка. Т. 1 / Кол. авторів: В. Д. Гончаренко, А. Й. Рогожин, О. Д. Святоцький та ін. Київ: Концерн «Видавничий дім «Ін-Юре», 2003. С. 65.

² Новосельцев А. П., Пашуто З. Т., Черепнин Л. В. Пути развития феодализма. Москва: Мысль, 1972. С. 193–194.

Аналізуючи стан забезпечення безпеки, слід підкреслити, що її важливою ланкою в державній структурі Київської Русі було військо. У забезпеченні безпеки держави і суспільства військо, з одного боку, використовувалося для відбиття зовнішньої агресії, яка йшла від сусідніх держав, з другого — виступало активним знаряддям у руках феодалів для придушення внутрішнього опору експлуатованих мас. Здійснення другої функції збройними силами було покладено на князівські дружини та боярські зағони¹. На заклик князя бояри повинні були з'явитися на чолі своїх зағонів до місця зборів військових сил. Князі шукали й інші шляхи комплектування та організації своїх військ, використовуючи при цьому наймані зағони іноземців, проте ці військові формування дуже часто порушували встановлені домовленості і переходили на бік ворога або інших сил.

Під час ведення збройної боротьби проти зовнішньої загрози до складу збройних сил Київської Русі поряд з професійними військовими дружинами входило і народне ополчення.

Держава, переймаючись проблемами забезпечення своєї безпеки, постійно дбала про підвищення рівня боєздатності збройних сил, прагнучи тим самим забезпечити свою незалежність. Так, Данило Галицький у середині 40-х років XIII ст. сформував регулярну піхоту («пішці») та переозброїв кінноту². До складу регулярної піхоти, як правило, входили умовні володарі земельних наділів, служилі малі та середні бояри, а також земельні селяни, які «сиділи» на цих ділянках-феодах³. До складу «пішців» могли входити і жителі міст, які значно посилювали їхню боєздатність. Збройними силами найчастіше командував сам князь, а також воєвода, який призначався на цю військову посаду князем і був йому підпорядкований. Під час ведення бойових

---

¹ Грушевский М. С. Очерк истории украинского народа / Сост. и ист.-биогр. очерк Ф. П. Шевченко, В. А. Смолия; примеч. В. М. Рычки, А. И. Гуржия. Изд. 2-е, доп. Санкт-Петербург: Тип. т-ва «Общественная польза», 1906. С. 47–48.

² Кирпичников А. Н. Военное дело на Руси в XIII–XV вв. Москва: Наука, 1976. С. 79.

³ Котляр Н. Ф. Формирование территории и возникновение городов Галицко-Волынской Руси X–XIII вв. Киев: Научная мысль, 1985. С. 135.

дій князь мав право скликати військову раду, на якій розв'язувались проблеми, пов'язані не тільки з прийняттям доленосних рішень та виданням військових наказів, а й розглядалися питання, що стосувалися самої безпеки.

Проте на початку XIII ст. процес дроблення Київської Русі значно посилювався, що значною мірою спричинило збільшення кількості нескінченних протистоянь і міжусобиць, наслідком яких стало роз'єднання збройних сил Руської держави. Цей процес фактично поставив під сумнів питання не тільки боєздатності самої держави, а й рівень та стан її безпеки. І насамкінець, аналізуючи проблеми законодавчо-правового забезпечення безпеки Київської Русі, слід зазначити, що в ті часи найважливішим правовим документом, який зберіг давні норми звичаєвого права, була «Руська Правда». Крім звичаєвого права, вона містила також «княжі устави», котрі за своїм змістом і формою викладення були значно ближче до писаних законів.

Власне, саме ці звичаєві правові норми регулювали і вирішували питання щодо захисту та забезпечення безпеки Київської Русі, слугували правовою основою функціонування військової організації давньоруського суспільства¹. Характеризуючи законодавчу діяльність певних органів державної влади України-Русі у цей історичний період, слід підкреслити, що вона була незначною за своїм обсягом і змістом, у якому домінувало звичаєве право. Серед інших правових документів слід також назвати княжі договори, які мають здебільшого форму писаного закону і є, на думку вчених, найдавнішими серед інших науково-правових джерел². Княжі договори, як правило, укладались на вічевих зібраннях між князем і громадою і були нерегулярними і не мали чіткого статусу. Проте, на думку вчених, їх ухвали в подальшому стали підґрунтям української конституції. У цьому сенсі Київська держава, розвиваючись у контексті становлення державних

---

¹ *Історія держави і права України: підручник: у 2 т. / За ред. В. Я. Тація, А. Й. Рогожина, В. Д. Гончаренка. Т. 1 / Кол. авторів: В. Д. Гончаренко, А. Й. Рогожин, О. Д. Святоцький та ін. Київ: Концерн «Видавничий дім «Ін-Юре», 2003. С. 10–11.*

² *Голунский С. А. Теория государства и права. Москва: Юридическое издательство НКЮ СССР, 1940. С. 79–80.*

форм правління європейських держав, напрацьовувала певні законодавчі акти на шляху розбудови інституту національної безпеки. Проте із занепадом держави (кінець XIV–XV ст.) ці здобутки втратили актуальність та практичне спрямування.

У добу Київської Русі ще не склалося певних умов, які сприяли б концептуальному вираженню та оформленню основних теоретико-правових положень національної безпеки на сучасному рівні її сприйняття. Проте певні ідеї та погляди того періоду на проблему безпеки держави та суспільства згодом були покладені в основу цих украї важливих і актуальних питань для сучасної науки конституційного права, її конституційних засад¹.

На становлення конституційних засад національної безпеки Української держави мали значний вплив і різноманітні за своїм змістом і значенням пам'ятки законотворчої діяльності державних органів влади за литовсько-руської історичної доби. Найбільш значним і суттєвим актом державно-конституційного характеру цього періоду був, безперечно, Литовський статут, зокрема його третя редакція. Це перший систематизований юридичний закон, у якому поєднані певні юридичні акти, за якими жили українська держава та суспільство. Статут 1588 р. став класичним кодексом феодального права, що містив норми практично всіх галузей права, у тому числі джерел (конституційного) права, чого не було в законодавчій практиці інших європейських країн. Виданням у 1614 р. Литовського статуту було практично завершено процес уніфікації правних систем руських земель та литовського права. Замість існуючих місцевих прав уперше було створене загальне «посполите право» як загальнодержавний кодекс права Великого князівства Литовського, що був єдиний для всієї Литовсько-Руської держави².

У Статуті 1588 р. законодавець, розглядаючи проблеми забезпечення безпеки як Польського королівства, так і Великого князівства Литовського, продовжує дотримуватись основних

---

¹ Дюги Л. Конституционное право. Общая теория государства. Москва: Изд-во И. Д. Сытина, 1908. С. 295.

² Статути Великого князівства Литовського: у 3 т. Т. 3: Статут Великого князівства Литовського 1588 року. Кн. 1 / За ред. С. Ківалова, П. Музиченка, А. Панькова. Одеса: Юрид. літ., 2004. С. 121–127.

положень Статутів 1529 і 1566 рр., спрямованих на організацію земської оборони, регламентацію питань організації збройних сил та проходження військової служби.

У той період законодавчі засади забезпечення безпеки української держави та суспільства були тісно пов'язані з появою вогнепальної зброї, яка привела до кардинальних змін у воєнній організації суспільства, зміни тактики ведення бойових дій, професійної підготовки воїнів та військових дружин. З урахуванням цих змін нормативно-правові положення Статуту 1588 р. щодо забезпечення безпеки держави та суспільства регулювали і найважливіші аспекти формування війська, збору ополчення, правового становища гетьмана, відповідальності за військові злочини тощо.

Характеризуючи нормативно-правове регулювання проблем безпеки у XVI ст., слід зазначити, що поряд із нормами розвинутого феодального суспільства воно ще містило норми звичаєвого права, яке передбачало почасове залучення до оборони держави усього чоловічого населення, здатного тримати зброю у руках. Цим правовим актом підривалося монопольне право шляхти на несення військових повинностей, а також збільшувались мобілізаційні можливості держави на випадок ведення війни. Згідно із другим розділом Статуту «Про оборону» військова повинність під час посполитого рушення (шляхетського ополчення) поширювалася практично на всі верстви чоловічого населення держави незалежно від віросповідання (виняток становили жиди, які тільки в разі прийняття католицької віри могли взяти участь у земській обороні). Оцінюючи цей важливий правовий документ, який регулював, по суті, мобілізаційні можливості феодального суспільства української держави, слід зазначити, що все-таки основна військова повинність покладалася переважно на шляхетський стан і залежне селянство. Сеймові постанови та норми Статуту чітко визначали та регламентували вимоги до екіпірування ополченців, їхнього озброєння, а також порядок здійснення військових заходів у разі виникнення тієї чи іншої загрози безпеці держави.

Згідно із цим Статутом земська оборона належала до одного з найважливіших обов'язків підданих держави¹. Поряд із цим

---

¹ *Статут* Великого князівства Литовського: У 3-х т. Т. 3: Статут Великого князівства Литовського 1588 року. Кн. 1 / За ред. С. Ківалова, П. Музиченка, А. Панькова. Одеса, Юрид. літ., 2004. С. 369.

Статут визначав і основні складові цього обов'язку: оборона держави на випадок війни, участь у посполитому рушенні (шляхетському ополченні); сплата податків на воєнні потреби та ін. Так, згідно з рішенням Великокнязього стану або спільного рішення Господаря і Пани-Ради посполите рушення скликалося у випадку війни. Прикладом цього може слугувати універсал Сигізмунда II Августа, виданий Віленським сеймом, у якому зазначається, що сейм своїм рішенням постановив скликати посполите рушення для повернення завойованого Іваном IV Полоцька.

Земська оборона Великого князівства Литовського будувалась, як правило, на відносинах сюзеренітету-васалітету, і для більшості країн Європи поява «воїнів-землеробів» була типовим явищем. Проте у Великому князівстві Литовському інститут васалітету розвивався за більш спрощеним механізмом порівняно зі складнішими формами класичного феодалізму, оскільки тут служба основної маси лицарства мала характер державного обов'язку і саме так сприймалась земська оборона².

Регламентація питань, пов'язаних із забезпеченням безпеки держави та організації оборони Великого князівства Литовського, посідала провідне місце під час роботи сеймів Речі Посполитої. Так, за період 1587–1700 рр. було скликано 101 сейм. У конституціях 36 сеймів містилися статuti щодо мобілізації посполитого рушення, однак згоду на оголошення мобілізації дали лише 33 сейми. Слід також зазначити, що поряд із питаннями стосовно оголошення мобілізації розглядалися і проблеми організаційного характеру забезпечення земської оборони та безпеки. Про це свідчить робота сеймів у 1613, 1621, 1654, 1659, 1662 і 1683 рр., під час яких значна увага законодавцем приділялася забезпеченню безпеки Великого князівства Литовського³.

Таким чином, регламентоване Статутом 1588 р. посполите рушення і його основні законодавчі положення були спрямовані

---

¹ *Грушевский М. С.* Очерк истории украинского народа / Сост. и ист.-биогр. очерк Ф. П. Шевченко, В. А. Смолия; примеч. В. М. Рычки, А. И. Гуржия. Изд. 2-е, доп. Санкт-Петербург: Тип. т-ва «Общественная польза», 1906. С. 97.

² *Статuti Великого князівства Литовського: у 3 т. Т. 3: Статут Великого князівства Литовського 1588 року.* Кн. 2 / За ред. С. Ківалова, П. Музиченка, А. Панькова. Одеса: Юрид. літ., 2004. С. 369.

на організацію земської оборони, регламентацію питань організації збройних сил та забезпечення безпеки Великого князівства Литовського.

Основні законодавчі положення Статуту 1588 р. стали юридичними підставами для створення і реєстрового козацтва, яке було складовою коронного війська Речі Посполитої. Згідно з королівським універсалом 1572 р. був сформований «певний почет» із низових козаків (300 осіб). Ці козаки були прийняті на державну (військову) службу і внесені до особливого списку — реєстру. Остаточо реєстрове козацьке військо було сформоване у 1578 р. Уряд Речі Посполитої мав намір використовувати його передусім для боротьби з народними масами України, а також для охорони державних кордонів. Це військо отримало офіційну назву «Військо його королівської милості Запорозьке». Чисельність реєстру не була постійною, а змінювалася залежно від розвитку політичної ситуації у той чи інший історичний період. Беручи до уваги адміністративно-територіальний устрій, прагнучи забезпечити охорону та оборону державних кордонів, на теренах України було сформовано шість реєстрових козацьких полків: Київський, Переяславський, Білоцерківський, Корсунський, Канівський і Черкаський. У 1630 р. чисельність військ реєстру становила майже 8 тисяч козаків, проте сейм у 1635 р. своїм рішенням визнав, що їх кількість не повинна перевищувати 7 тисяч козаків.

Після придушення селянсько-козацького повстання 1637–1638 рр. польський уряд зробив спробу зменшити чисельність реєстру, а також скасувати певні права та привілеї реєстрових козаків. З цією метою у 1638 р. була прийнята постанова «Ординація Війська Запорозького реєстрового, яке перебуває на службі Речі Посполитої», якою внесено суттєві корективи у військову структуру та організацію реєстрового козацького війська. Згідно з цим документом чисельність реєстрового війська як і раніше складалася з 6 тисяч козаків і поділялася на шість полків, які виконували завдання не тільки суто військового, а й політичного характеру щодо забезпечення безпеки держави та її кордонів, вирішення територіально-адміністративних проблем¹.

---

¹ Карамзин Н. М. История государства Российского. Москва: Эксмо, 2007. С. 310.

Поряд із реєстровим козацьким Військом Запорозьким не менш важливим інститутом щодо забезпечення безпеки держави та усього українського суспільства виступала Запорозька Січ, яка на відміну від реєстрового війська не тільки не вела боротьби проти власного народу, а й, по суті, виступала центром національно-визвольної боротьби народу України. Поряд з цим не менш важливими перед Запорозькою Січчю поставали питання захисту державних південних кордонів української держави, забезпечення власної безпеки її громадян. І, насамкінець, слід підкреслити, що завдяки існуванню Запорозької Січі були створені належні умови по закладенню підґрунтя у подальшу розбудову як власних збройних сил, так і самої української державності.

Найвищим органом козацького самоврядування, який вирішував найважливіші питання, у тому числі забезпечення безпеки та оборони Запорозької Січі, були загальні або, як їх часто ще називали, військові ради. Збиралися військові ради регулярно у точно визначені терміни — 1 січня та 1 жовтня щороку. На військових радах вирішувалися питання стосовно оголошення стану війни та укладання миру, приймалися рішення щодо військових походів, розглядалися проблеми підвищення боєздатності війська, поліпшення його матеріально-технічного та кадрового забезпечення. Розв'язання цих проблем сприяло підвищенню рівня та стану безпеки Запорозької Січі, захисту її територіальної цілісності й незалежності¹.

Таким чином, оцінюючи роль і значення органів військово-адміністративної влади Запорозької Січі у процесі становлення інституту безпеки та оборони, необхідно сказати, що завдяки цим інституціям підтримувався та забезпечувався необхідний рівень безпеки української держави. Досвід розбудови самобутньої козацької держави, набутий нею у розв'язанні проблем забезпечення безпеки та оборони, відіграв надзвичайно важливу роль не тільки у процесі державотворення української держави, а й був використаний у ході визвольної війни українського народу 1648–1654 рр.

---

¹ *Яворницький Д. І.* Історія запорозьких козаків: у 3 т. Київ: Томіріс, 1990, Т. 2. С. 170–175.

Важливим аспектом є також і те, що поряд із процесом подальшого становлення інституту безпеки держави окреслювалося і саме коло ідей, теоретичних положень, правил і законодавчих актів, які створювали наукове підґрунтя для формування концептуально-правових засад національної безпеки української держави.

Подальша розбудова української національної державності, зокрема самобутньої правової системи, яка тривалий час існувала у формі українського звичаєвого права, привнесла також певні здобутки у подальше становлення інституту безпеки держави. Процес втілення цих ідей здійснювався в нормативно-правових актах місцевих органів влади в Україні, праві місцевого самоврядування, зокрема військовому козацькому праві. Гетьманування Богдана Хмельницького, Івана Мазепи, Павла Полуботка, Конституція Пилипа Орлика переконливо свідчать про те, що творення української державності насамперед залежать від вирішення доленосних питань, пов'язаних зі станом і рівнем захищеності інтересів держави та суспільства від внутрішніх і зовнішніх загроз.

Саме тому Б. Хмельницький, переймаючись ідеями творення української державності, дбав передусім про належне забезпечення її власної безпеки, де провідне місце посідали питання військової організації та пов'язані із боездатністю її збройних сил. З цією метою він улітку 1648 р. прийняв військовий статут — «Статут про устрій Війська Запорозького». У Статуті були закладені перші правові основи життєдіяльності та функціонування збройних сил української держави. Виходячи зі світового досвіду становлення державності, Б. Хмельницький, як воєначальник та державний діяч, передусім розумів, що творення української держави стає практично неможливим без армії, яка б виступала не тільки гарантом безпеки українського суспільства, особи та держави, а й її незалежності та територіальної цілісності.

Ці ідеї набули подальшого розвитку в універсалах гетьмана Б. Хмельницького (1648–1654 рр.), які регулювали широке коло проблем, насамперед безпеки української держави та суспільства. Цілком зрозумілим є те, що формування національної держави в Україні відбувалося в надзвичайно складних соціально-економічних та політичних умовах і так звані універса-

ли, поряд із звичаєвим правом, слугували правовими джерелами тих змін, що відбувалися в соціально-економічному і політичному житті української держави. Беручи все це до уваги, слід підкреслити, що тієї історичної доби Україна не могла мати своїх конституційних актів, оскільки їхнє прийняття та творення — вельми складний законотворчий процес, зумовлений певним колом об'єктивних причин. Серед них центральне місце посідають саме ті причини, які зумовлюють насамперед процес формування, становлення та творення національної держави. Поряд із цим не менш важливими аспектами у цьому процесі виступають і проблеми формування чинних джерел національного конституційного права, яке не тільки оформлює, а й закріплює її розбудову¹.

Саме Конституція 1710 р. Пилипа Орлика вперше в українській історії визнала пріоритет права у розбудові національної української держави. У цьому політико-правовому маніфесті були розроблені законодавчі акти, які, по суті, стали першою спробою на конституційному рівні розглянути нові національно-державні пріоритети та демократичні форми влади, запропонована регламентація державного устрою України. І хоча у цьому першому правовому документі ще не міститься чітко виписаних положень щодо прямої залежності владних структур від наявності та певного стану військової організації Гетьманщини, однак зміст самої Конституції стверджує, що державі необхідно піклуватись про створення певних правових засад та умов утримання Війська Запорозького з метою захисту своєї батьківщини і своїх вольностей².

Цікавим і актуальним для практики сьогодення української держави є те, що П. Орлик здобуття Україною незалежності вбачав через поєднання зусиль держав «козацького війська» із силами інших держав. Існування єдиної й соборної України П. Орлик розглядав не тільки як пряму гарантію її незалежності, а й як об'єктивну умову існування та рівноваги самої європейської

---

¹ Дюги Л. Конституционное право. Общая теория государства. Москва: Изд-во И. Д. Сытина, 1908. С. 415.

² Конституції і конституційні акти України. Історія і сучасність. 2-е вид., змінене і доповн. / Упоряд. І. О. Кресіна; відп. ред. Ю. С. Шемшученко. Київ: ІДП ім. В. М. Корецького НАН України, 2006. С. 15–16.

спільноти. «Подібно до того, як будь-яка держава існує і міцніє завдяки недоторканності та цілісності кордонів, так і наша батьківщина, Мала Русь, нехай лишається у своїх кордонах, затверджених угодами Польської Речі Посполитої, славетної Порти Оттоманської і Московського Царства, зокрема тих, що по річці Случ, які визнані за правління Богдана Хмельницького як володіння Гетьмана і Війська Запорозького, вищезгаданою Польською Річчю Посполитою і навечно встановлені та підтверджені силою договорів. Обов'язком Ясновельможного гетьмана під час (складання) угод його Священної Королівської Величності, короля Швеції, нехай стане турбота про це і нехай він чинить твердо, наскільки вдасться, коли справа вимагатиме протидії. Особливо ж він мусить в уклінному проханні до його Священної королівської величності, свого наймилостивішого Володаря, опікуна, захисника і протектора наполягати, щоб його Священна Величність нікому не дозволяв не лише порушувати закони і вольності (наші), а й привласнювати батьківські землі. Крім того, якби вдалося щасливо завершити війну, Ясновельможному Гетьману належить (укласти) з його Священною Королівською Величністю, королем Швеції, такий гарантований договір, щоб Його Священна Величність та його нащадки, Найясніші Королі Швеції, користувалися титулом постійних Протекторів України і на ділі здійснювали у майбутньому охорону нашої батьківщини стосовно недоторканності її законів, привілеїв та кордонів»¹.

Саме ці ідеї стають ще більш цікавими й актуальними після отримання Україною незалежності у 1991 р. У цей період перед Українською державою постало доленосне питання: у сучасних складних для неї умовах забезпечити та зберегти свою реальну незалежність та територіальну цілісність. Нагальної відповіді на це питання потребують і події, що відбулися в Україні під час Помаранчевої революції, а також Революції гідності. Під час і після цих подій українському суспільству, а також світовій спільноті стало цілком зрозумілим і очевидним, що

---

¹ *Конституції і конституційні акти України. Історія і сучасність*. 2-е вид., змінене і доповн. / Упоряд. І. О. Кресіна; відп. ред. Ю. С. Шемшученко. Київ: ІДП ім. В. М. Корецького НАН України, 2006. С. 12–13.

існування єдиної соборної незалежної держави та забезпечення її національної безпеки є можливими лише за поєднання зусиль як самої України, так і інших країн світу.

Розв'язання цих актуальних для України проблем слід розглядати крізь призму взаємних інтеграційних процесів, які б, по суті, забезпечували не тільки власну національну безпеку держави, а й загальноєвропейську та світову безпеку. Перед Україною постало питання вибору: продовжувати лінію на поглиблення економічних, політичних та військових відносин у рамках СНД чи інтегруватись у європейські та північноатлантичні структури. Прийняття того чи іншого рішення повинно узгоджуватись з волевиявленням і прагненням українського народу, відповідати не тільки чинному національному законодавству, а й власним національним інтересам країни. Проте, як свідчать березневі події 2014 р., унаслідок військової агресії Російської Федерації проти незалежної Української держави та анексії Криму це вимагає нового бачення самої концепції забезпечення національної безпеки України.

У сучасних умовах унаслідок збройної агресії Росії проти України пріоритетним сегментом національної безпекової стратегії має стати подальше поглиблення співпраці між Україною і НАТО з метою якнайшвидшого отримання Плану дій для членства та набуття повноцінного й повномасштабного членства в Альянсі в найближчій перспективі.

Таким чином, законодавчі акти П. Орлика стали першим кроком у розвитку конституційно-правових засад, спрямованих на захист національних інтересів української держави, її демократичних форм влади, державного устрою. Слід звернути увагу й на те, що вони були напрацьовані теоретично й не відображали реального співвідношення інтересів класових сил українського суспільства та об'єктивних умов його розвитку.

Поряд із цим необхідно зазначити, що в нормативно-правовому регулюванні безпеки західноукраїнських земель середини XVII ст. і до кінця XVIII ст. значну роль відігравали звичаї, пристосовані до потреб українського феодального суспільства, нормативні акти Литви та Польщі у вигляді привілеїв, що надавалися окремим соціальним групам, інші акти центральної влади та магдебурзьке право.

Наприкінці XVIII ст. зусиллями імперської, антинаціональної політики російського царату було ліквідовано найцінніше завоювання українського народу — національну державність, яка проіснувала 135 років (1648–1783 рр.). Одним із відчутних ударів, завданих царатом, було скасування гетьманства, яке за часів Б. Хмельницького виступало гарантом державного суверенітету української держави, її безпеки. Зі скасуванням полково-сотенного устрою державний устрій України був зведений до становища звичайної російської провінції. На теренах України розпочався активний насильницький процес насадження російських органів управління, впровадження загальноімперського законодавства, яким фактично ліквідовувалася система безпеки української держави. Теоретико-правові напрацювання щодо системи безпеки української держави у рамках існуючого феодального суспільства набули найвищого розвитку. Будучи орієнтованими на європейську континентальну систему права, вони віддзеркалювали й узагальнювали вітчизняний і зарубіжний досвід розв'язання проблем, пов'язаних із забезпеченням безпеки української держави та українського суспільства.

У першій половині XIX ст. майже усі українські землі опинилися під владою Російської імперії, а, зокрема, Галичина, Буковина і Закарпаття перебували у складі Австрійської імперії. Питання, пов'язані з теоретико-правовими аспектами забезпечення безпеки українського народу, вирішувались у контексті підпорядкування державного правового устрою України центральним та місцевим органам влади і управління Росії. У цей період на усій території було введено у дію «Звід законів Російської імперії», що призвело до уніфікації системи джерел права на українських землях й унеможливило застосування норм попереднього права.

Для підтримки своєї влади імперія дислокувала в Україні значні збройні сили, утримання яких було покладено на місцеве населення, головним чином, на селян. Протягом першої половини XIX ст. російський уряд двічі намагався поновити в Україні козацькі полки, однак це була лише спекуляція на національних почуттях українського народу.

Новий перебіг історичних подій та, на жаль, лише тимчасові перемоги у відродженні української національної державності розпочався після Лютневої революції 1917 р. У цей період в Ук-

раїні спостерігається піднесення національно-визвольного руху українського народу, що був спрямований на встановлення демократичного ладу та автономії. Піднесення національно-визвольного руху потребувало передусім створення єдиного українського центру, який би координував діяльність усіх політичних сил, які брали участь у цих доленосних для України процесах.

Після тривалих дискусій було досягнуто компромісу, і 4 березня таку організацію було створено. Вона отримала назву Українська Центральна Рада, головою якої заочно було обрано М. Грушевського, його заступником став В. Науменко. Центральна Рада висловила впевненість у тому, що справедливі вимоги українського народу і його право на вільний національний розвиток будуть виконані, і тим самим було зроблено значний крок уперед у боротьбі за державний статус України.

Цей період діяльності Центральної Ради характеризується, по-перше, пробудженням і консолідацією національних сил, а по-друге, вона перетворюється із міської громадської організації на загальноукраїнський орган. Рішення Ради не мали сили закону вся діяльність у цьому напрямі створювала необхідні передумови для перетворення ради з рекомендаційного на законодавчий орган, що за своєю суттю сприяло закладенню основ української державності. Саме на цьому етапі широкі верстви населення включаються в національно-визвольний рух. Під впливом політичних сил чітко оформлюється вимога широкої національно-територіальної автономії України.

Аналізуючи цей період, М. Грушевський зазначав, що національно-територіальна автономія передбачає створення такого державного утворення, яке «само має вершити у себе вдома всякі свої справи — економічні, культурні, політичні, удержувати своє військо, розпоряджатися своїми доходами, землями й всякими натуральними багатствами, мати своє законодавство, адміністрацію, суд. І тільки в деяких справах, спільних для всієї Російської держави, братимуть участь представники України, пропорціонально до її людності й людності всієї Російської республіки»¹.

---

¹ *Грушевський М. С. Хто такі українці і чого вони хочуть. Київ: Т-во «Знання України», 1991. С. 126.*

Важливо зазначити, що після відмови Петрограда задовольнити вимоги українського народу Центральна Рада прийняла резолюцію, в якій наголошувалося, що Тимчасовий уряд свідомо йшов проти інтересів трудового народу в Україні та проти принципу самовизначення націй, проголошеного тим самим Тимчасовим урядом.

Основою розвитку конституційно-правових відносин Української Народної Республіки у сфері забезпечення безпеки стали конституції (акти конституційного характеру). До таких актів конституційного характеру, як свідчать дослідження, слід віднести чотири Універсали Української Центральної Ради та Статут про державний устрій, права і вільності УНР. Виходячи із цих умов, що склалися навколо української держави, Центральна Рада вирішила звернутися до українського народу. Вона проголосила 10 червня 1917 р. своїм Першим Універсалом автономію України: «Одні самі будемо творити наше життя»¹. У цьому акті конституційного характеру зазначалося, що встановлення нового автономного ладу має бути справою українською, що тільки народ на своїй землі має право сам порядкувати, через обрані вселюдним рівним прямим і таємним голосуванням Всенародні Українські збори (сейм).

Таким чином, поява зазначеного Універсалу засвідчила, що ідея українського відродження набуває практичного значення і розпочинається період закладання основ української державності.

Важливим кроком на шляху подальшого українського державотворення стало прийняття Центральною Радою акта Злуки 1917 р. Другого Універсалу. Аналізуючи цей конституційний акт, слід зазначити, що він виразніше окреслив політичну і правову позицію Центральної Ради та її представницького органу. У цьому Універсалі чи не вперше йдеться про забезпечення безпеки української держави власними Збройними Силами. У цьому контексті боротьба за українську державність вимага-

---

¹ *Конституції і конституційні акти України. Історія і сучасність*. 2-е вид., змінене і доповн. / Упоряд. І. О. Кресіна; відп. ред. Ю. С. Шемшученко. Київ: ІДП ім. В. М. Корецького НАН України, 2006. С. 27.

ла створення власних збройних сил, які б захищали інтереси держави, мир і безпеку людей.

Для реалізації цих надзвичайно важливих завдань у середині квітня 1917 р. визначились, по суті, дві протилежні політичні позиції щодо української національної армії. Члени військового товариства ім. Полуботка, очолюваного М. Міхновським, виходили з того, що тільки сильна армія може стати запорукою самостійності України. Вони вважали, що стихійному військовому руху солдатів-українців слід надати організованих форм¹. Проте цей табір української демократії був нечисленним. Представники соціалістичних партій, що входили до Центральної Ради й обіймали там керівні посади, виступали проти створення регулярної національної армії, домагалися заміни її народною міліцією. Таку позицію, зокрема, обстоював В. Винниченко, який заявляв з цього приводу: «Не своїй армії нам, соціал-демократам, треба, а знищення всяких постійних армій ... українського мілітаризму не було, не повинно його бути й надалі»². Такі погляди мали фатальні наслідки для подальшої долі української державності. Слід зазначити, що з розвитком української революції підходи до проблеми створення української армії мінялися, проте час було втрачено.

Враховуючи виняткове значення у боротьбі за незалежність власних збройних сил, Центральна Рада все ж підтримала скликання першого Всеукраїнського військового з'їзду (5–8 травня 1917 р.). Його учасники заявили про необхідність створення національної армії, виділення у військах українців в окремі національні формування. Для практичної реалізації цих завдань створювався Тимчасовий Український Військовий Генеральний Комітет при Центральній Раді. Комітет мав опікуватися українськими військовими справами, працюючи в тісному контакті з російським генеральним штабом. Водночас до його компетенції не належали питання, пов'язані

---

¹ Міхновський М. І. Самостійна Україна // Хрестоматія з історії політичних вчень: посібник / Упоряд. та автор колект. монограф. О. М. Уривалкін. Київ: Дакор КНТ, 2008. С. 390.

² Винниченко В. Відродження нації. Частина II. Репринтне відтворення видання 1920 року. Київ: Вид-во політ. літ. України, 1990. С. 248.

з командуванням збройними силами. На другому Всеукраїнському військовому з'їзді, у червні 1917 р., була обрана Рада, яка розпочала роботу по створенню куренів, загонів вільного козацтва, українських полків регулярної армії.

Поряд із цим Центральна Рада також оголосила про об'єднання Південно-Західного і Румунського фронтів в Український фронт. Слід також зазначити, що навесні 1917 р. більшість особового складу Чорноморського флоту підтримала Центральну Раду. Водночас у тилу й на фронтах розформовувалися військові частини, які не підтримували українізацію армії. Так, зокрема, у грудні 1917 р. генерал П. Скоропадський, який командував українськими військами на Правобережній Україні, повідомив С. Петлюру про роззброєння десяти «більшовицьки налаштованих полків». Проте керівники Центральної Ради не довіряли Скоропадському — великому землевласнику й колишньому ад'ютанту Миколи П. Генерала усунули від командування, а корпус, який він очолював, ліквідували. Роззброювались ті військові частини, солдати яких самовільно залишали бойові позиції. Проте зупинити цей процес уже було неможливо. Точних даних щодо чисельності збройних сил Центральної Ради на кінець 1917 р., коли вона мала значний авторитет у масах, немає. На думку деяких учених, у її розпорядженні було майже 400 тис. вояків.

Для забезпечення загального керівництва військовими справами УНР був створений Генеральний Секретаріат з військових справ. При цьому слід зазначити, що при ньому був створений Український Генеральний Військовий Штаб на чолі з генералом Б. Бобровським. У січні 1918 р. Генеральний Секретаріат з військових справ був перетворений на Військове міністерство УНР. Був прийнятий «Тимчасовий закон про флот УНР», згідно з яким Чорноморський флот проголошувався власністю УНР, переходив на її утримання.

Того ж місяця після тривалої і гострої дискусії Центральна Рада прийняла закон про утворення українського народного війська на зразок швейцарської міліції. Оскільки серед членів Центральної Ради існували різні точки зору щодо проблеми будівництва українського війська, то прийнятий закон був компромісним. У ньому, зокрема, говорилося: «Для оборо-

ни рідного краю від зовнішнього нападу в УНР заводиться народне військо (Народна міліція)». Згідно із цим законом існуюче військо мало бути демобілізоване, а з його демобілізацією регулярна армія ліквідувалася повністю.

Поряд із цим оголошувався набір інструкторів для підготовки народної міліції, з яких передбачалося сформувати окремі військові частини для прискореної підготовки бійців народної міліції різних місцевостей та округів. Інструкторські відділи були об'єднані в три корпуси — київський, харківський та одеський. Крім того, Центральна Рада прийняла спеціальний «Закон переводу до Українського флоту», в якому заявлялося: «Російський Чорноморський флот проголошується флотом Української Народної Республіки і виконує всі обов'язки по охороні побережжя і торгівлі на Чорному і Азовському морях».

Подальший розвиток соціально-політичних процесів, що відбувалися в УНР, розстановка політичних, соціальних та військових сил, а також виникнення реальних загроз існуванню самої державності змусило у квітні 1918 р. Військове міністерство та Генеральний штаб розпочати працювати над планом організації армії на основі загального територіального набору. Відповідно до цієї концепції постійна регулярна армія мала замінити народну міліцію, оскільки українські політики та військові діячі остаточно переконалися, що остання неспроможна виконувати функції, які на неї покладалися. За новою організацією, українська армія мала складатися з 8 піхотних корпусів та 4–5 дивізій кінноти. 17 квітня 1918 р. новий військовий міністр О. Жуковський призначив комендантів новостворених корпусів: київського, полтавського, харківського та катеринославського.

Проте уряд УНР не встиг втілити в життя плани організації нової армії. Гетьманський переворот зірвав ці наміри.

Нині, як видається, на особливу увагу заслуговують ті положення конституційних актів Центральної Ради, у яких містяться чітко окреслені виклики та загрози, що виходять як із внутрішнього середовища, так і зовнішньо політичного оточення Української Народної Республіки. Так, зокрема, у Четвертому Універсалі Української Центральної Ради (ухвалений 9 (22) січня 1918 р.) зазначається, що «в трудну годину народилася воля України. Чотири роки жорстокої війни обезсилили

наш край і народ. Фабрики не виробляють товарів. Підприємства здержують свою працю, залізні дороги розбиті, гроші падають у ціні. Кількість хліба зменшується. Наступає голод. По краю розмножилися ватаги грабіжників і убійників, а особливо коли з фронту рушило російське військо, творячи криваву різню, безлад і руїну на нашій землі»¹.

Вельми актуальними для сучасної української держави постають окремі положення зазначених універсалів, які стосуються загроз, що виходять від Росії і загрожують територіальній цілісності та недоторканності кордонів Української Народної Республіки. У Четвертому Універсалі Української Центральної Ради звертається увага на те, що «петроградський уряд Народних Комісарів виповів війну Україні, щоб повернути вільну Українську Республіку під свою владу і посилає на наші землі свої війська — червону гвардію, більшовиків, які грабують хліб у наших селян і без ніякої заплати вивозять його в Росію, не зоставляючи навіть зерна, приготованого на засів, убивають невинних людей і сіють усюди анархію, убивство і злочин...»².

За цих обставин важливим гарантом безпеки Української Народної Республіки, зокрема воєнної, мали б стати її власні Збройні Сили, проте українська нація на той час не була теоретично і практично підготовленою до розбудови власної держави, передусім збройних сил. Зокрема, давалися взнаки жахливі наслідки багатоголового соціального й національного гноблення народних мас, колоніального становища України в Російській імперії. Слід також зазначити й те, що в Україні в ті часи діяли доволі значні та потужні проімперські налаштовані сили, які активно прагнули відновити «єдину і неподільну», вороже ставилися до становлення української державності.

І, завершуючи аналіз розвитку та становлення конституційно-правових засад національної безпеки у цей період української держави, слід зазначити, що цілком закономірним наслідком державотворчого процесу, започаткованого в березні 1917 р., ста-

---

¹ *Конституції і конституційні акти України. Історія і сучасність*. 2-е вид., змінене і доповн. / Упоряд. І. О. Кресіна; відп. ред. Ю. С. Шемшученко. Київ: ІДП ім. В. М. Корецького НАН України, 2006. С. 35.

² *Там само*. С. 36.

ло прийняття Конституції Української Народної Республіки. У Четвертому Універсалі заявлялося про необхідність якнайшвидшого прийняття Основного закону незалежної держави. Підготовлений парламентською комісією проект Конституції передбачав незалежний статус України, де автори враховували українську політичну та правознавчу думку й водночас орієнтувалися на демократичні конституції країн Європи і США. 29 квітня 1918 р. Центральна Рада прийняла Конституцію України — Статут про державний устрій, права і вільності УНР. Цей документ заклав правові підвалини відродження Української держави.

У Конституції УНР заявлялося, що Україна є суверенною, самостійною і ні від кого не залежною державою. Суверенне право в державі належить народові і здійснюється через Всенародні Збори України. І хоча Конституція не визначила кордонів держави, проте вона закріплювала положення, що її територія є неподільною, вона є державою суверенною, самостійною і ні від кого не залежною.

Проте Конституція УНР не містила положень, які стосувалися б політики в сфері безпеки і особливо в тій її частині, яка забезпечує захищеність особи, суспільства та держави від тих чи інших загроз.

Слід зазначити, що навесні 1918 р. в Україні різко змінилася соціально-політична та економічна ситуація. Характерною ознакою цих процесів стало падіння авторитету Центральної Ради, розчарування населення в формах її правління, прагнення мати сильну виконавчу владу.

Наприкінці квітня 1918 р. Всеукраїнський з'їзд Союзу землевласників одностайно обрав П. Скоропадського гетьманом всієї України, поклавши цим край діяльності Центральної Ради. Українська Держава, яка проіснувала з 29 квітня до 14 грудня 1918 р., мала монархічне за формою правління. Слід зазначити, що із проголошених гетьманом 9 маніфестів (актів) («Грамота до всього українського народу», «Закон про тимчасовий державний устрій України» та ін.) впливало, що державне утворення в перспективі еволюціонізувалося б у конституційну монархію. Важливо підкреслити і те, що своєрідність монархічного (гетьманського) правління полягала у тому, що його політика була мотивована не внутрішніми, а переважно зовнішніми

чинниками, яка була не самостійною з принципових питань і була цілком залежною від політичних уподобань німецько-австрійського окупаційного режиму.

При цьому слід зазначити, що Українська Держава мала чітко окреслену територію, уряд, підтримувала дипломатичні відносини з іноземними державами і з метою захисту своєї незалежності почала створювати власну армію.

Враховуючи виняткове значення у забезпеченні безпеки Української Держави її збройних сил, гетьманат, не маючи широкої і надійної соціальної опори, особливі надії, як свідчать дослідження, покладав насамперед на верстви заможного селянства. Проте справа організації козацтва не була втілена у життя, оскільки німецькі власті не були зацікавлені у створенні сильної самостійної української армії. З цих причин за часів гетьманату були закладені лише організаційні основи створення української армії. Так, передбачалося сформувати українську національну армію у складі восьми армійських корпусів, гвардійської дивізії сердюків, чотирьох кавалерійських дивізій та спецчастин. Відповідно до цієї концепції збройні сили України мали налічувати понад 300 тис. осіб. Відповідно до цієї концепції Рада міністрів 24 липня 1918 р. видала закон про загальну військову повинність, визначила термін військової служби й затвердила план організації збройних сил Української Держави.

Згідно із цим планом військові корпуси мали поповнюватися за територіальним принципом і отримали назви за місцем свого розташування: Волинський, Подільський, Одеський, Київський, Чернігівський, Полтавський, Харківський, Катеринославський. Восени 1918 р. були майже повністю сформовані старшинські та підстаршинські кадри в корпусах і кінних дивізіях. Передбачалося також створення військової академії, кадетських і військових шкіл.

Поряд з цим розпочалася робота з відновлення козацтва, яке мало стати своєрідним військовим резервом. Наказ про організацію козацтва гетьман видав у жовтні 1918 р. Козаки однієї губернії утворювали окремих кіш, кошовий отаман якого безпосередньо підпорядковувався гетьманові. Кошові отамани призначалися з досвідчених офіцерів колишньої російської армії — українців за національністю.

На тлі розбудови збройних сил Української Держави з великими труднощами вирішувалися питання про створення українського флоту. Після тривалих переговорів українському урядові вдалося досягти згоди з німецькою стороною про повернення Українській Державі семи лінійних кораблів, крейсера «Кагул», 11 міноносців, кількох підводних човнів та ін. Таким чином, П. Скоропадському вдалося започаткувати формування власного флоту й тим самим зміцнити становище України на Чорному морі. Гетьман 18 липня 1918 р. затвердив закон про військовий прапор українського Чорноморського флоту, який являв собою біле полотнище з блакитним хрестом і національним прапором у «крижі».

Поряд із цим гетьман вжив відповідних заходів для того, щоб деполітизувати військові відомства. З цією метою 1 серпня 1918 р. він затвердив закон «про політично-правове становище службовців військового відомства». Згідно з цим законом військовим заборонялося «входити до складу і брати участь у будь-яких спілках, гуртках, товариствах, партіях, радах, комітетах та інших організаціях, що мають політичний характер». Військовим суворо заборонялося також відвідувати мітинги і маніфестації. Це дало можливість урядові на певний час послабити вплив політичних партій на військові частини й зміцнити дисципліну.

Проте поразка у війні Німеччини та її союзників де-факто підірвала основи гетьманської державності в Україні. Поряд із цим необхідно зазначити, що перемога антигетьманського повстання в Києві, розгортання селянського повстанського руху в Україні, вимушений відступ німецько-австрійських окупаційних військ, зречення П. Скоропадського та його уряду влади — все це в остаточному підсумку привело до відновлення незалежної Української Народної Республіки.

Новим етапом боротьби за українську державність та її незалежність слід розглядати піднесення національно-визвольного руху на західноукраїнських землях та проголошення Західноукраїнської Народної Республіки (ЗУНР). Революційне оновлення, розпочате на етнічних українських територіях Галичини, Буковини та Закарпатті, являло собою взаємопов'язаний процес, спрямований на досягнення незалежності України та державне об'єднання її історичних земель. Слід зазначити, що

складний процес державотворення та забезпечення безпеки ЗУНР мав свої особливості. Одна з них полягала в тому, що законодавче підґрунтя проголошеної держави, а також забезпечення її безпеки напружувалося в умовах війни, нав'язаної Українській державі мілітаристськими та націоналістичними силами Польщі, котрі намагалися перешкодити державотворчим процесам Східної Галичини. При побудові системи забезпечення безпеки уряду ЗУНР довелося брати до уваги притаманні галицькому суспільству певну національну ментальність та запроваджувати нове законодавство, яке б ґрунтувалося на певних демократичних принципах. Аналізуючи цей аспект, слід зазначити, що основна увага приділялася розбудові урядово-адміністративних органів, визначенню соціально-економічних напрямів внутрішнього розвитку української державності, створенню умов для визнання незалежності ЗУНР на міжнародній арені.

Для забезпечення безпеки особи, суспільства та громадського порядку створювалися інститути правоохоронних органів. Зокрема, розпочався процес формування нових підрозділів жандармерії та міліції, переважно на добровільній основі. Розбудова регулярної Української Галицької армії розпочалася із запізненням, вона формувалася повільно, безсистемно і зв'язки з провінціями були слабкими. І лише 13 листопада був виданий указ про мобілізацію громадян до Галицької армії. Того ж дня було прийняте рішення про поділ території ЗУНР на військові області та округи, затверджений текст військової присяги.

Таким чином, протягом грудня-січня, під час українсько-польської війни тривав процес створення Галицької армії, формувалися корпуси, бригади, курені, які, по суті, перетворювалися на важливий гарант воєнної безпеки ЗУНР. Так, зокрема, у другій половині листопада 1918 р. Українська Галицька армія налічувала понад 25 тис. осіб, у січні 1919 р. — 70 тис., а через півроку їх кількість становила майже 100 тис. Українська влада, попри усі складнощі та завдяки патріотизму населення Західної України, спромоглася створити доволі значні національні збройні сили, які вважали своїм першочерговим обов'язком захистити відроджену Українську державу. Утворення ЗУНР засвідчило, що за короткий період свого існування в умовах війни, саботажу та катастрофічної нестачі національних кадрів її уряд

налагодив роботу державних установ, розробив і прийняв ряд важливих законопроектів, які свідчили про те, що нова влада обрала шлях демократії та розбудови правової держави. Великим досягненням у забезпеченні незалежності та безпеки стало створення боєздатних збройних сил. Поряд із цим через об'єктивні причини чимало рішень уряду мали тимчасовий перехідний характер. ЗУНР, проголосивши свою владу на всіх західноукраїнських етнічних землях, через недостатність ресурсів та сил не змогла реалізувати свої проекти.

Політика державотворення ЗУНР наштовхнулася також на протидію країн Антанти, які віддали перевагу Польщі, маючи при цьому свої політико-економічні інтереси у Східній Європі. Міжнародна ситуація, що склалася навколо ЗУНР, виявилася вкрай несприятливою для її державотворчої діяльності. Подальший процес розбудови української незалежної держави був припинений входженням України до складу Союзу РСР 20 грудня 1922 р. І з'їзд Рад СРСР затвердив декларацію про утворення Союзу РСР і союзний договір. Прийнята 14 березня 1919 р. III Всеукраїнським з'їздом рад робітничих, селянських і червоноармійських депутатів Конституція Української Соціалістичної Радянської Республіки законодавчо закріпила оборону здобутків соціалістичної революції та залучення до цієї оборони всіх трудових елементів країни¹. Проте IX Всеукраїнський з'їзд рад (3–10 травня 1925 р.) затвердив зміни до діючої Конституції УСРР. Зокрема, Конституція УСРР у новій редакції законодавчо закріплювала, що Українська СРР стала складовою єдиної союзної держави. Слід підкреслити і те, що проголошені у новій Конституції УСРР (1929 р.) права мали переважно декларативний характер і свідчили про те, що Україна втратила державний суверенітет. І лише у 1991 р. після розпаду СРСР Україна остаточно стала незалежною, суверенною державою. Проголошення 24 серпня 1991 р. незалежності створило реальні передумови для радикальних демократичних перетворень в українському суспільстві та державі. Змінилась

---

¹ *Конституції і конституційні акти України. Історія і сучасність*. 2-е вид., змінене і доповн. / Упоряд. І. О. Кресіна; відп. ред. Ю. С. Шемшученко. Київ: ІДП ім. В. М. Корецького НАН України, 2006. С. 55.

організація державної влади — відбувся поділ її на законодавчу, виконавчу та судову. Виникли нові інститути, властиві суверенній демократичній і правовій державі, зокрема інститути Президента, конституційної юрисдикції, Збройні Сили, Служба безпеки України, МВС та ін., де саме в цей історичний період і розпочався процес становлення конституційно-правових засад інституту національної безпеки Української держави.

* * *

➤ Головний висновок полягає в необхідності об'єднання зусиль всіх національно-патріотичних сил у боротьбі за незалежність. Досягнення єдності цих сил можливе лише за умови пошуку компромісів, взаємних поступок різних національно-патріотичних сил. Досягнення незалежності неможливе без глибоких соціально-економічних перетворень, які відкривають перспективу корінного поліпшення життя особи, суспільства та держави.

➤ Існування самостійної України потребує розробки та реалізації певної державної політики в сфері безпеки, особливо в тій її частині, яка забезпечує захищеність суспільства і держави від воєнних загроз.

➤ Нездатність держави забезпечити свою безпеку призводить до втрати її суверенітету, територіальної цілісності та незалежності.

➤ Важливим гарантом незалежності та суверенітету держави виступають її збройні сили.

РОЗДІЛ 2

СИСТЕМА НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ ТА ЇЇ КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВИЙ ВИМІР

2.1. Поняття та зміст системи національної безпеки

Процес виникнення і ствердження Української держави передусім пов'язаний з проблемами забезпечення її національної безпеки. Цілком очевидним є те, що подальше існування, самозбереження і сталий розвиток України як суверенної, демократичної, соціальної, правової держави залежить від реалізації національно спрямованої внутрішньої та зовнішньої політики щодо захисту інтересів держави, суспільства та особи. Тобто йдеться про створення певної системи, що дає змогу їй гарантувати захищеність життєво важливих інтересів держави (її конституційний лад, суверенітет, територіальну цілісність і недоторканність державних кордонів), суспільства (його матеріальні та духовні цінності) і особи (її права та свободи) від внутрішніх та зовнішніх загроз.

В умовах збройної агресії Російської Федерації проти України, соціальної напруженості, економічної кризи, розбалансованості усіх гілок влади, політичної нестабільності, відсутності сформованих структур громадянського суспільства життєво важливою постає проблема створення цілісної та ефективної системи національної безпеки держави.

Для створення ефективної системи національної безпеки та узгодження її з державно-правовим статусом України як незалежної, демократичної держави, а також вимогами соціально-економічного, науково-технічного і духовного розвитку українського суспільства необхідно не тільки об'єднання зовнішніх і внутрішніх чинників її забезпечення, а й напрацювання відповідних теоретико-правових та методологічних досліджень цієї проблематики.

Досліджуючи теоретико-правові проблеми системи національної безпеки, слід зазначити, що спроба вчених простежити генезу поняття «система» робилася останнім часом неодноразово. Так, російський учений О. Огурцов, досліджуючи зміст поняття «система», підкреслював, що «коло його значень у грецькій мові доволі широке: сполучення, організм, упорядкування,

організація, союз, лад, керівний орган¹. З самого початку поняття «система було безпосередньо пов'язане з формами соціально-історичного буття суспільства»². Водночас В. Садовський і Е. Юдін привертають увагу до того, що поняття «система» вперше використовується у стоїків, які розглядали його в онтологічному сенсі як світовий порядок³. Проте стародавні мислителі, зокрема Епікур, використовували поняття «система» для визначення певної суми знань⁴.

Обсяговість поняття «система» дає змогу позначити ним доволі широке коло різноманітних явищ, що мають, однак, де-що узагальнене, і це створило необхідні передумови для перетворення цього поняття на наукову категорію. Увібравши у себе сутність таких важливих понять, як порядок, організація, цілісність і водночас не збігаючись за своїм об'єктивним змістом повністю з жодним із них, поняття «система» стало доволі швидко аксіоматичним⁵. У будь-якому разі стародавні мислителі не надають визначення цього поняття. Більше того, і надалі більшість учених доволі широко вживають поняття «система» як очевидне, як усім відому за своєю суттю категорію, що відображає як природну дійсність, так і саме її пізнання. Нерідко ця дефініція ототожнюється з такими поняттями, як «ціле», «агрегат», «сукупність». Яскравим прикладом такого сприйняття може слугувати точка зору відомого вченого Гольбаха, у якого природа постає і як система, і як ціле, і як сукупність речей.

Більше того, у період Нового часу вченими робиться спроба надати поняттю «система» наукового значення, чіткості і яс-

---

¹ Рапопорт А. Различные подходы к общей теории систем. — В книге: Системные исследования. Ежегодник. Москва: Наука, 1974. С. 155.

² Там само. С. 156.

³ Философская энциклопедия. Т. 1–5. Москва: Советская энциклопедия, 1960–1970. Т. 5. С. 5, 18.

⁴ Материалисты Древней Греции. Собрание текстов Гераклита, Демокрита и Эпикура. Москва: Гос. изд. политической литературы, 1955. С. 180.

⁵ Аксіома (грец. — значуще, прийняте положення, вважаю гідним) — 1) твердження певної теорії, що приймається без доведення як вихідне, таке, що є підставою для доведення інших тверджень (теорем) цієї теорії; 2) переносно — незаперечна істина, що не потребує доведення.

ності змісту, «прив'язати» його до певної галузі наукового дослідження та знань. Так, відомий французький дослідник Е. Б. де Кондільяк зазначав, що «будь-яка система є не що інше, як розташування різних частин якого-небудь мистецтва чи науки у звісному порядку, у якому вони усі взаємно підтримують одне одного і у якому останні частини пояснюються першими»¹.

Цікавим у цьому баченні є ставлення І. Канта до поняття «система», котре він використовує у процесі дослідження явищ природи. Зокрема, у своїй роботі «Загальна природна історія і теорія неба» вчений зазначає, що поняття «система» адекватно відображає космічне утворення, і його об'єктивний зміст настільки очевидний, що не потребує спеціального визначення. Інша справа, знання, котре, на його переконання, потребує ясності у визначенні. І, надаючи визначення поняття «система», він зазначає, що це єдність різноманітності знань, підпорядкованих одній ідеї². Це лаконічне визначення виступає як доволі змістовне поняття, оскільки містить основні характеристики системи взагалі. Крім того, на відміну від явно метафізичного визначення «системи», запропонованого Кондільяком, у якому простежуються суто позитивістські особливості системи (порядок, взаємозумовленість), у понятті Канта закладено протиріччя, що визначає рух та розвиток будь-яких систем. Саме цей аспект бачення поняття «система» є надзвичайно важливим, оскільки розкриває діалектичну сутність дефініції «система».

Подальшу універсалізацію, змістовне збагачення та розгорнуте діалектичне розуміння поняття «система» знаходимо саме у Гегеля. І хоча «система» як наукова категорія не була у нього предметом відповідного дослідження, проте будь-який предмет його аналізу виступає як система, що розвивається сама по собі, бо все є тільки моментами розвитку ідеї. На його глибоке переконання, ми повинні розглядати природу як систему ступенів, кожна із яких з необхідністю впливає з іншої і є найвищою істиною тієї, з якої вона виникає, причому тут

---

¹ Кондильяк Э. В. Трактат о системах, в которых вскрываются их недостатки и достоинства. Москва: Соцэкгиз, 1938. С. 3.

² Кант И. Сочинения в шести томах. Том 4, часть 2. Москва: Мысль, 1965. С. 235.

немає природного, фізичного процесу, а є лише зародження у лоні внутрішньої ідеї, що становить основу природи¹.

Слід зазначити, що, справедливо стверджуючи системність реальності, Гегель водночас розглядає цю реальність як систему різних ступенів ідеї, що сама розвивається. Він, по суті, завершив розгляд поняття «система» як простої категорії, наповнивши її таким змістом, який неминуче приводив до наукового сприйняття цієї дефініції. І просто викликає здивування, чому Гегель не звернув уваги на цей факт, залишивши це поняття без визначення.

Метод дослідження систем, формулювання загальних законів розвитку, визначення основних категорій пізнання — саме ці цінності, наукові надбання були взяті у Гегеля і глибоко розвинуті з матеріалістичних позицій К. Марксом і Ф. Енгельсом. І хоча вони також не залишили у своїй науковій спадщині визначення поняття системи як наукової категорії, проте у їх фундаментальних працях, присвячених системному аналізу як явищ природи, так і суспільства, поняття «система» використовується у повному обсязі. Зокрема, К. Маркс був першим, хто дав найбільш повне діалектико-матеріалістичне розуміння системи, законів її розвитку і принципів системного дослідження.

Ідея розвитку системи отримала фундаментальне обґрунтування в працях Ф. Енгельса, зокрема «Анти-Дюрінг», «Діалектика природи», «Людвіг Фейєрбах і кінець класичної німецької філософії». Ф. Енгельс поряд із діалектико-матеріалістичним розумінням природи розглядав та аналізував і самі системи як взаємозв'язок тіл. Зокрема, у «Діалектиці природи» Ф. Енгельс зазначав, що «вся доступна нам природа утворює деяку систему, деякий сукупний зв'язок тіл, причому ми розуміємо тут під словом тіло усі матеріальні реальності, починаючи від зірок і закінчуючи атомом, і навіть частиною ефіру, оскільки визнається реальність останнього»². Система, згідно з баченням Ф. Енгельса,

---

¹ Гегель Г. В. Ф. Энциклопедия философских наук. Т. 2: Философия природы / Отв. ред. Е. П. Ситковский; ред. коллегия: Б. М. Кедров и др. Москва: Мысль, 1975. С. 33.

² Маркс К., Энгельс Ф. Повне зібрання творів.[в 50 томах]: [пер. з 2-го рос. вид.] / К. Маркс і Ф. Енгельс; Ін-т іст. партії ЦК КП України — філіал ін-ту марксизму-ленінізму при ЦК КППС. Т. 20. Київ: Політвидав України, 1965. С. 367.

це передусім взаємозв'язок тіл, і це визначення він відносить до усього всесвіту. Досліджуючи проблеми, пов'язані з самим визначенням поняття «система», Ф. Енгельс виділяє дві найбільш характерні та найважливіші ознаки, що притаманні всім системам: а) взаємний зв'язок тіл; та б) відокремленість взаємопов'язаних тіл.

Таким чином, наповнена новим змістом, відображаючи дійсні матеріальні утворення, властивості, закони, процеси, поняття «система» остаточно закріплює свої позиції серед провідних узагальнень людського розуму. Більше того, саме завдяки цим напрацюванням людство отримало найбільш повне діалектико-матеріалістичне розуміння системи, законів її розвитку та принципів системного дослідження.

У сучасній практиці і дослідники, і практики розглядають свою галузь діяльності як систему і аналізують її за допомогою системних методів. І, як свідчать сучасні дослідження, починаючи з другої половини ХХ ст., уже можна вести мову про виникнення системного стилю мислення¹. Проте, незважаючи на це, а може і завдяки цьому, залишається спірним загальне визначення поняття «система». Труднощі, що пов'язані з визначенням поняття «система», зумовили вельми песимістичний висновок, зроблений В. Садовським і Е. Юдіним про те, що світ систем настільки різноманітний і різнорідний, що будь-яка спроба його однакового тлумачення, мабуть, навряд чи може привести до науково значущих результатів². І дійсно, на перший погляд, усі системи поділяються на цілісні, у яких зв'язки між її складовими елементами стійкіші, ніж зв'язки цих елементів із середовищем, та сумативні, у котрих зв'язки між елементами одного і того ж порядку, що і зв'язки елементів із середовищем; органічні і механічні; динамічні і статистичні; відкриті, тобто такі, що обмінюються з навколишнім середовищем речовинами, інформацією і енергією, і закриті; «самоорганізовані», якщо їх зміни відбуваються автоматично, і «неорганізовані»; керовані і не керовані і т. д.

---

¹ *Марксистско-ленинская диалектика*: в 8 кн. Книга 1: *Материалистическая диалектика как научная система* / Под ред. проф. А. П. Шептулина. Москва: Изд-во Моск. ун-та, 1983. С. 213.

² *Булдинг К.* *Общая теория систем — скелет науки // Исследования по общей теории систем.* Москва: Прогресс, 1969. С. 16.

На підставі такої кількості систем створюється враження, що практично неможливо підвести під одне визначення таку різноманітність існуючих систем. Проте вже те, що ми визначаємо різні сукупності таких понять, як «система» свідчить про наявність у цих сукупностях загальних рис.

Матерія як об'єктивна реальність не має кінцевого числа, форм і способів існування. І в міру пізнання матерії перед людським розумом відкривається невичерпне багатство її змісту, котре проявляється у тій чи іншій формі. Система як конкретний вид реальності перебуває у постійному русі. Більше того, кожна система характеризується не лише наявністю відповідних зв'язків і відносин між елементами, що її утворюють, а й нерозривною єдністю з середовищем, що її оточує, взаємодіючи з яким система проявляє свою цілісність.

У кожній системі відбуваються різноманітні зміни, проте завжди є такі зміни, які характерні для всіх систем — це наявність відокремлених одне від одного об'єктів, явищ та процесів, що перебувають між собою у певних відносинах.

Залежно від того, у якій формі руху знаходяться елементи системи, залежить і її місце в ієрархії систем. За формами руху елементів системи поділяються на механічні, фізичні, хімічні, біологічні, соціальні, ідеальні. Аналізуючи форми руху тіл, Ф. Енгельс зазначав, що природа тіл, які рухаються, впливає із форм руху¹. А оскільки вища форма руху включає в себе нижчі, то усі системи, крім особливих властивостей, мають ще і загальні властивості, що не залежать від їх природи. Цю спільність властивостей і дає змогу відобразити поняття «система» як різні сукупності.

Чимало авторів, визначаючи систему, підкреслюють і наявність цілісності як її невід'ємної властивості. Так, В. Садовський визначає систему як «упорядковану певним чином безліч елементів, які взаємопов'язані між собою і які утворюють деяку цілісну єдність»².

Таким чином, виходячи із наведеного, система — це певна сукупність окремих відносно самостійних і необхідним чином

---

¹ Енгельс Ф. Дialeктика природи. Москва: Политиздат, 1975. С. 51.

² Социология в СССР. Москва: Мысль, 1965. Т. 1. С. 143.

взаємопов'язаних елементів, матеріальне утворення, що має певну цілісність. Із цього випливає, що будь-яка система характеризується не тільки наявністю зв'язків та відносин між елементами, що її утворюють, а й нерозривною єдністю з навколишнім середовищем, у взаємодії з яким система проявляє свою цілісність.

Суспільство як доволі складний соціальний організм має відповідну структуру, елементи якого становлять систему, що характеризується нескінченною кількістю зв'язків, закономірностями розвитку та цілісністю, де постійне відтворення суттєвих для соціальної системи зв'язків, рис і особливостей виступає найважливішою умовою її існування. Саме тому головним завданням системи національної безпеки як соціального явища виступає процес збереження найбільш важливих для неї як природних, так і соціальних зв'язків у їх цілісності.

Національна безпека як соціальне явище має також складну структуру, елементи і зв'язки якої за своєю суттю є також складними як за структурою, обсягом, зв'язками, так і закономірностями свого розвитку.

Розглядаючи національну безпеку як систему на теоретичному рівні її сприйняття, слід зазначити, що основною проблемою тут постає саме визначення поняття «система національної безпеки». Аналізуючи цей аспект, необхідно звернути увагу на те, що в існуючих дослідженнях і публікаціях серед більшості як російських, так і українських учених немає єдності поглядів при визначенні цієї дефініції. У цьому контексті проаналізуємо підходи науковців, що досліджують цю проблематику.

Так, представники російської школи загальної теорії національної безпеки, зокрема А. Возженіков, С. Проскурін, О. Прохожев, О. Проханов, С. Смільський та ін., розглядають систему національної безпеки крізь призму системно-функціонального аналізу, який відображає процеси взаємодії інтересів і загроз¹. Безперечно, можна дискутувати з приводу такого бачення системи національної безпеки, однак, на нашу думку, воно не відображає у повному обсязі сутності цього поняття.

---

¹ *Общая теория национальной безопасности: учебник / Под общ. ред. А. А. Прохожева. 2-е изд., дополн. Москва: РАГС, 2005. С. 31.*

Більше того, за такого визначення «системи національної безпеки» цілком очевидним є те, що якоюсь мірою ототожнюється зміст цього поняття із поняттям «система забезпечення національної безпеки». Серед українських учених, які досліджують проблеми, що пов'язані із визначенням даного поняття, слід назвати О. Дзьобаня та О. Сосніна, які, спираючись на політологічний підхід, розглядають цю категорію як певну сукупність суспільних і державних структур та недержавних організацій, які функціонують у сфері захисту прав та свобод громадян, базових цінностей суспільства від внутрішніх і зовнішніх загроз, а також підсистему державних законодавчих актів та нормативних документів недержавних (суспільних) організацій¹.

Інший відомий український учений В. Ліпкан вважає, що внаслідок нерозробленості методологічних підходів до аналізу національної безпеки і, зокрема, її базових категорій виникли прогалини і щодо визначення системи національної безпеки². Згаданий автор, виходячи із такого бачення, у найзагальнішому вигляді дає визначення системи національної безпеки як множини потреб, інтересів і цінностей особи, суспільства і держави, загроз та небезпеки внутрішніх і зовнішніх, об'єктивних і суб'єктивних, природних, техногенних та антропогенних чинників, що впливають на стан національної безпеки³.

На нашу думку, такий підхід до визначення базової категорії національної безпеки, якою постає «система національної безпеки», свідчить про те, що поза увагою автора залишаються найбільш характерні ознаки, які притаманні будь-якій системі. Зокрема, йдеться не лише про наявність зв'язків і відносин між елементами, що її утворюють, а й про нерозривну єдність з навколишнім середовищем, у взаємодії з яким система проявляє свою цілісність. Нехтуючи цим аспектом, ми, по суті, знецінюємо базові методологічні засади однієї з центральних категорій теорії національної безпеки — «системи національної безпеки».

---

¹ Дзьобань О., Соснін О. Теоретичні основи національної безпеки України: навч. посіб. Київ: Освіта України, 2009. С. 91.

² Ліпкан В. Теоретичні основи та елементи національної безпеки України: монографія. Київ: Текст, 2003. С. 261.

³ Там само.

У монографії Г. Ситника, В. Олуйка, М. Вавринчука пропонується визначення системи національної безпеки також на суто політологічному рівні сприйняття цієї дефініції. Автори, зокрема, розглядають систему національної безпеки як складну багаторівневу, соціальну, відкриту систему, що формується в руслі об'єктивних та суб'єктивних процесів під впливом багатьох факторів внутрішнього та зовнішнього походження¹.

Аналізуючи підхід зазначених авторів стосовно визначення системи національної безпеки, слід підкреслити, що їхнє бачення переважно мотивується ієрархічністю побудови та функціонуванням соціальних систем, де діалектична єдність усіх складових системи національної безпеки зумовлена нерозривністю процесу розвитку людини, суспільства, держави у просторі й часі. І хоча в умовах соціокультурної трансформації, коли основні компоненти суттєво «розмиті», нестійкі, відносні, визначення системи національної безпеки через багаторівневу систему елементів є найбільш продуктивним у розумінні цієї дефініції, проте вона не відображає, на нашу думку, ті суттєві для даної системи зв'язки, риси та особливості, що їй притаманні. І тому постійне відтворення суттєвих зв'язків, рис та особливостей є найважливішою умовою існування системи національної безпеки.

Таким чином, на підставі проведеного нами аналізу підходів і бачень учених щодо визначення поняття системи національної безпеки, а також виходячи із методологічних засад системного аналізу, *під системою національної безпеки слід розуміти сукупність окремих порівняно самостійних і необхідним чином взаємопов'язаних і відокремлених елементів, що утворюють певну цілісність, яка забезпечує розвиток та захищеність життєво важливих інтересів людини і громадянина, суспільства і держави, від внутрішніх і зовнішніх загроз.* І найбільш позитивним, на нашу думку, є те, що такий підхід дає можливість досліджувати систему національної безпеки як складну систему взаємопов'язаних складових елементів, об'єктів,

---

¹ Ситник Г. П., Олуйко В. М., Вавринчук М. П. Національна безпека України: теорія і практика: навч. посіб.; за заг. ред. Г. П. Ситника. Хмельницький, Київ: Кондор, 2007. С. 197.

явищ і процесів, що перебувають між собою у певних відносинах та протиріччях, що розгортаються у просторі та часі.

Знаходження системи національної безпеки у просторі та часі вимагає її дослідження та сприйняття у процесі її розвитку та становлення. Існування системи національної безпеки вимагає від нас і наукового аналізу внутрішніх і зовнішніх чинників (загроз), що впливають на стан стабільності системи національної безпеки, де відносний стан спокою дає можливість системі національної безпеки внутрішньо структуруватися, а отже, і зберегти найбільш важливі для неї системи зв'язків.

Система національної безпеки, як і будь-яка система, постає не як аморфна єдність, а має внутрішню структуру, складається з певної кількості елементів, які знаходяться в ієрархії певним чином організованих систем. Так, система національної безпеки як доволі складне соціальне явище у просторовому вимірі, з одного боку, у менш обсяговому вимірі є складовою соціальної системи, а з другого — у більш відносному обсяговому вимірі, постає як система, до якої входять менш обсягові системи субрегіональної, регіональної та глобальної безпеки.

Національна безпека, як і будь-яка її складова, є складною системою, що характеризується нескінченною кількістю зв'язків, які відтворюють особливості розвитку людського роду як біологічного виду, діалектичний характер взаємодії суспільства та природи, специфіку внутрішніх соціальних зв'язків. Система національної безпеки має доволі складну структуру, елементи якої, по суті, самі є складними системами зі своєю структурою, зв'язками та закономірностями свого розвитку.

Системі національної безпеки, як і будь-якій іншій системі, притаманні певні риси, до яких, на нашу думку, слід віднести:

— органічну взаємодію природних і соціальних зв'язків, вплив яких на розвиток і забезпечення безпеки людини, суспільства та держави у різні періоди людської історії був неоднаковим;

— наявність матеріальних і духовних засад, поєднаних діяльністю зі створення необхідних умов забезпечення безпеки для розвитку людини, суспільства і держави;

— елементи структури системи безпеки, у свою чергу, є складаними підсистемами, що взаємодіють між собою окремими аспектами;

— на певному етапі розвитку людини, суспільства та держави до складу елементів системи національної безпеки необхідно віднести: окрему особистість у складі суспільних відносин; групу людей, які тривалий час перебувають у безпосередньому контексті (професійні, службові, територіальні та ін.); соціально-етнічні утворення (на рівні етнічної групи, народності, нації); прошарки, класи; релігійні об'єднання; державу чи угруповання держав; організації з чіткою структурою (політичні партії, рухи, союзи).

Для системи національної безпеки суперечлива взаємодія елементів, підсистем, рис та функцій є важливою умовою її існування.

Розглядаючи поняття «система національної безпеки», варто зазначити, що воно є доволі складним у визначенні, і тому ряд дослідників цієї проблематики ототожнюють його з «системою забезпечення національної безпеки». На наше переконання, «система національної безпеки» виступає як системоутворювальна категорія, коли водночас поняття «система забезпечення національної безпеки» не є ідентичною і їй відводиться роль забезпечувального елементу.

Оскільки поняття «система національної безпеки» належить до базових категорій теорії національної безпеки, то постає питання не тільки про його теоретичне визначення, а й про практичне спрямування. Зокрема, йдеться про розроблення нормативно-правових актів, які регулюватимуть компетенцію суб'єктів системи національної безпеки України. Розглядаючи цей аспект, слід зазначити, що невизначеність серед учених стосовно визначення системи національної безпеки на практиці призвела до того, що у Концепції (основи державної політики) національної безпеки України (1997 р.), а також у базовому Законі України «Про основи національної безпеки України» дане поняття не було визначене¹. Більше того, в рішенні Ради національної безпеки і оборони України від 6 травня 2015 р. «Про Стратегію національної безпеки України» поняття «система

---

¹ Закон України «Про основи національної безпеки України» від 19.06.2003 р. № 964-15, у ред. від 09.07.2017 р. [Електронний ресурс] // Сайт «Верховна Рада України». Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/580-19> (дата звернення — 02.09.2017 р.)

національної безпеки» взагалі відсутнє¹. Так, відповідно до п. 17 частини першої ст. 92 Конституції України Закон України «Про основи національної безпеки України» визначає основні засади державної політики, що спрямована на захист національних інтересів і гарантування в Україні безпеки особи, суспільства і держави від зовнішніх і внутрішніх загроз в усіх сферах життєдіяльності.

Цей Закон, по суті, визначає теоретико-правові та методологічні засади державної політики у сфері національної безпеки та оборони Української держави. Закон визначає національну безпеку як захищеність життєво важливих інтересів людини і громадянина, суспільства і держави, за якої забезпечується сталий розвиток суспільства, своєчасне виявлення, запобігання і нейтралізація реальних та потенційних загроз національним інтересам. Цілком зрозумілим є те, що надійний захист життєво важливих інтересів особи, суспільства і держави насамперед залежить від ефективного функціонування системи національної безпеки та механізму її реалізації. І хоча новий законодавчий акт не надає безпосередньо визначення системи національної безпеки, у ст. 10 цього Закону при регламентації основних функцій суб'єктів забезпечення національної безпеки звертається увага лише на деякі її аспекти². Так, у ній йдеться про ефективне функціонування системи національної безпеки, удосконалення її організаційної структури та забезпечення життєдіяльності складових системи. Все це ще раз підкреслює необхідність визначення на законодавчому рівні самого поняття системи національної безпеки та вкотре засвідчує про необхідність більш глибоких фундаментальних наукових досліджень

---

¹ Указ Президента України «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 6 травня 2015 року «Про Стратегію національної безпеки України»» від 26.05.2015 р. № 287/2015 [Електронний ресурс] // Сайт «Верховна Рада України». Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/287/2015> (дата звернення — 12.08.2016 р.).

² *Правові основи військового будівництва та військово-цивільних відносин: зб. законодавчих актів з питань нац. безпеки і оборони* / Ред. рада: Г. Г. Крючков (голова), Б. П. Андресюк, В. П. Горбулін та ін. Київ: Парлам. вид-во, 2005. С. 74–75.

цих важливих теоретико-правових та методологічних проблем. Так, саме через відсутність таких досліджень у Концепції (основи державної політики) національної безпеки України, що втратила чинність у зв'язку з прийняттям Закону України «Про основи національної безпеки України» було прийняте не цілком зрозуміле для демократичних країн світу теоретико-правове бачення «системи національної безпеки». Бачення системи національної безпеки тільки як організованої державою взаємодії сукупності суб'єктів призводить, по суті, до нехтування окремими політико-правовими аспектами. *По-перше*, таке бачення не відповідає чинним вимогам Конституції України (статті 36, 37)¹, оскільки громадські, недержавні або незалежні інституції не організовуються державою і не входять до її складу, а становлять лише політичну систему суспільства. Нехтування цим аспектом призводить, по суті, до жорсткого тотального контролю над усіма сферами життя суспільства. *По-друге*, в умовах становлення демократії або у разі її відсутності далеко не завжди можливо простежити узгоджену діяльність державних органів і громадських організацій, як це стверджувалось у визначенні системи національної безпеки. Саме громадські організації, які діють у рамках правового поля, створюють позитивний зворотний зв'язок, який конче необхідний для оздоровлення державного організму як стимулятор прогресу.

Сьогодні в Україні під впливом революційних подій 2013–2014 рр., а також російської збройної агресії відбувається поряд із трансформацією національної ментальності і певний її розкол за безліччю напрямів — економічних, політичних, соціальних, конфесійних тощо — становище ускладнюється тим, що в українському політикумі та суспільстві існують різні бачення системи національної безпеки тими чи іншими політичними силами, соціальними групами. Ці обставини об'єктивно призводять до соціальної напруженості в суспільстві, що, по суті, знижує загальний рівень безпеки держави, суспільства та особи.

---

¹ Конституція України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР, у ред. від 30.09.2016 р. [Електронний ресурс] // Сайт «Верховна Рада України». Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80> (дата звернення — 16.10.2016 р.)

Саме тому для підтримання моніторингу, формування національної, збалансованої державної політики та проведення комплексу узгоджених заходів стосовно захисту інтересів особи, суспільства, держави в політичній, економічній, соціальній, військовій, економічній, науково-технологічній, інформаційній та інших сферах у державі має створюватися загальна (цілісна) система національної безпеки України. На цей важливий аспект звертає увагу і Президент України, який, презентуючи 25 вересня 2014 р. пріоритетні напрями Стратегії сталого розвитку «Україна — 2020», виділив серед них реформу системи безпеки й оборони і заявив про намір збільшити видатки на оборону до 5% ВВП. Слід зазначити, що поряд із відродженням системи національної безпеки та підвищення обороноздатності Збройних Сил України серед державних пріоритетів має бути вироблена і системна україноцентрична соціогуманітарна політика, яка повинна бути спрямована надати ефективну відсіч російській гуманітарній агресії та стати дієвим підґрунтям зміцнення єдності українського суспільства та підвалин незалежності української державності.

Визначення системи національної безпеки на функціональному рівні потребує розгляду цього поняття як сукупності визначених елементів, між якими існує закономірний зв'язок чи взаємодія. Під системою тут слід вважати будь-який предмет або явище реальної дійсності, мислення та пізнання, які складаються з відповідних частин, елементів, об'єднаних в єдине ціле. Виходячи зі сприйняття самого змісту системи як сукупності певних частин та елементів, що їй притаманні, найважливішими рисами цього явища виступають розчленованість і цілісність. Сукупність якісно визначених елементів і частин становить зміст системи, а сукупність закономірних зв'язків між цими елементами та частинами — її внутрішню структуру або форму вираження. Слід також зазначити, що природа складових елементів та характер структури системи — найрізноманітніші. І говорячи про систему національної безпеки України, необхідно підкреслити, що її змістом виступає сукупність державних органів (законодавчої, виконавчої та судової влади), громадських організацій, посадових осіб та окремих громадян, об'єднаних єдиними цілями та завданнями щодо захисту національних інтересів, які здійснюють узгоджену діяльність у межах чинного законодавства України.

Таким чином, система національної безпеки Української держави утворює єдиний державно-правовий механізм, у якому якісно визначені складові елементи безпеки і який вирішує завдання та виконує функції щодо захисту життєво важливих інтересів особи, держави і суспільства в межах повноважень, визначених чинним законодавством України. Іншими словами, розглядаючи систему національної безпеки України в широкому розумінні, необхідно звернути увагу на те, що вона за формою вираження виступає як державно-правова надбудова, орієнтована на практичну координацію усіх видів діяльності державних і громадських інститутів з метою досягнення стратегічної мети України — побудови суверенної, демократичної, соціально-правової держави (ст. 1 Конституції)¹.

Правовою основою функціонування системи національної безпеки України виступають Конституція, Закон України «Про основи національної безпеки України», міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, а також видані на виконання законів інші нормативно-правові акти.

Нове законодавство України про національну безпеку покликане розв'язати багато конкретних правових проблем, яких накопичилося сьогодні чимало: від закріплення правових норм забезпечення безпеки (воєнної, економічної, екологічної, інтелектуальної, інформаційної, генетичної, технологічної тощо) — до контролю й нагляду за діяльністю самих органів, які її забезпечують. Нині ж пошук має бути спрямований насамперед на вирішення двоєдиного завдання: формування якісно нової наукової бази правової політики — стратегії (концепції) національної безпеки; вироблення концепції розвитку законодавства у цих сферах. Щоб не помилятися на практиці, для побудови принципово нової системи законодавства у сфері національної безпеки України потрібна високоякісна теоретико-правова база².

---

¹ Конституція України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР, у ред. від 30.09.2016 р. [Електронний ресурс] // Сайт «Верховна Рада України». Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80> (дата звернення — 16.10.2016 р.)

² Антонов В. О. Проблеми правового забезпечення національної безпеки України // Держава і право. 2011. Вип. 54. С. 145–150.

Визнання необхідності розвитку законодавства та нормативних правових актів, які регулюють відносини у цій сфері, потребують, безперечно, нового праворозуміння, яке набуває прикладної довершеності у правотворчості й правореалізації.

Таким чином, визначення однієї з центральних категорій у теорії національної безпеки має не лише суто теоретичний, а й практичний інтерес, оскільки це безпосередньо пов'язано з необхідністю формування системи національної безпеки України.

* * *

➤ Цілком очевидним і зрозумілим сьогодні є те, що подальше існування, самозбереження та сталий розвиток України як суверенної, демократичної, соціальної і правової держави залежить від реалізації національно спрямованої внутрішньої та зовнішньої політики стосовно захисту інтересів держави, суспільства, особи. Тобто йдеться про створення якісно нової системи національної безпеки, що дасть змогу їй гарантувати захищеність життєво важливих інтересів держави (її конституційний лад, суверенітет, територіальну цілісність і недоторканність державних кордонів), суспільства (його матеріальні та духовні цінності) і особи (її права та свободи) від внутрішніх та зовнішніх загроз.

➤ Система — це певна сукупність, складена з окремих відносно самостійних і необхідним чином взаємопов'язаних елементів, матеріальне утворення, що має певну цілісність. Із цього випливає, що будь-яка система характеризується не тільки наявністю зв'язків та відносин між елементами, що її утворюють, а й нерозривною єдністю з навколишнім середовищем, у взаємодії з яким система проявляє свою цілісність.

➤ На підставі здійсненого нами аналізу підходів і бачень учених щодо визначення поняття системи національної безпеки, а також виходячи із методологічних засад системного аналізу, під системою національної безпеки слід розуміти сукупність окремих відносно самостійних і необхідним чином взаємопов'язаних та відокремлених елементів, що утворюють певну цілісність, яка забезпечує розвиток та захищеність життєво важливих інтересів людини і громадянина, суспільства і держави, від внутрішніх і зовнішніх загроз.

➤ Система національної безпеки, як і будь-яка інша система, постає не як аморфна єдність, а має внутрішню структуру, складається з певної кількості елементів, які знаходяться в ієрархії певним чином організованих систем. Так, система національної безпеки як доволі складне соціальне явище у просторовому вимірі, з одного боку, у менш об'ємному вимірі є складовою соціальної системи, з другого — у більш відносному об'ємному вимірі постає як система, до якої входять менш об'ємні системи субрегіональної, регіональної та глобальної безпеки.

➤ Системі національної безпеки, як і будь-якій іншій системі, притаманні певні риси, до яких, на нашу думку, слід віднести:

— органічну взаємодію природних і соціальних зв'язків, вплив яких на розвиток і забезпечення безпеки людини, суспільства та держави у різні періоди людської історії був неоднаковим;

— наявність матеріальних і духовних засад, поєднаних діяльністю зі створення необхідних умов забезпечення безпеки для розвитку людини, суспільства і держави;

— елементи структури системи національної безпеки, у свою чергу, є складними підсистемами, що взаємодіють між собою окремими аспектами;

— до складу елементів системи національної безпеки необхідно віднести: окрему особистість у складі суспільних відносин; групу людей, які тривалий час перебувають у безпосередньому контексті (професійні, службові, територіальні та ін.); соціально-етнічні утворення (на рівні етнічної групи, народності, нації); прошарки, класи; релігійні об'єднання; державу чи угруповання держав; організації з чіткою структурою (політичні партії, рухи, союзи).

2.2. Структура системи національної безпеки та її характеристика

Проблема щодо визначеності структурної класифікації системи національної безпеки посідає значне місце в сучасних наукових дослідженнях загальної теорії національної безпеки. Розглядаючи цей аспект, слід зазначити, що для розв'язання тієї чи іншої проблеми необхідні передусім фундаментальні

теоретичні напрацювання, у тому числі пов'язані з розробкою концептуально-понятійного апарату. Ця вимога потребує не тільки наукових напрацювань, а й створення нормативно-правової бази, яка б містила більш чіткі теоретично обґрунтовані визначення основних термінів та понять відповідної тематики¹.

Враховуючи зазначений аспект та виходячи із предмета нашого дослідження, особливо актуальною постає саме проблема, пов'язана зі структурною класифікацією системи національної безпеки. Розв'язання цієї проблеми має велике значення в процесі організації та функціонування системи національної безпеки. Важливим також є і те, що будь-яка структурна класифікація є умовною і кожна з них здійснюється відповідно до мети і поставлених завдань².

Проведений нами аналіз наукових досліджень цієї проблематики засвідчує, що у більшості цих праць і вітчизняних, і зарубіжних учених зазначена проблема розглядається поза межами єдиного уніфікованого методологічного підходу до структурної класифікації системи національної безпеки.

Розглядаючи існуючу систему поглядів на проблему структурної класифікації системи національної безпеки серед російських учених, слід зазначити, що відомий дослідник цієї проблематики А. Возженіков на підставі Закону Російської Федерації «Про безпеку» (1992 р.) залежно від місця знаходження джерела небезпеки здійснює відповідну типологізацію. Зокрема, зазначений автор розглядає два типи системи національної безпеки — внутрішню і зовнішню. В основу такого поділу, на думку А. Возженікова, слід покласти територіальні кордони між державами. Поряд із цим автор звертає увагу на те, що сьогодні в умовах глобалізації та інтернаціоналізації суспільного життя межі між внутрішньою і зовнішньою безпекою вельми розмиті, а багато загроз (міжнародний тероризм, наркобізнес, екологічні і природні катастрофи) часом важко прив'язати до якогось конкретно-го джерела. Тим не менш, такий поділ убачається дуже корисним

---

¹ Пирожков С. І. Концептальні підходи до формування системи національної безпеки України // Стратегічна панорама. 2003. № 1. С. 6–12.

² Власюк О. С. Національна безпека України: еволюція проблем внутрішньої політики: Вибр. наук. праці. Київ: НІСД, 2016. С. 25–27.

з практичного погляду, оскільки передусім від дає змогу чітко класифікувати ті чи інші концептуальні підходи до розв'язання проблем системи національної безпеки¹. Також цей учений вважає, що, окрім виокремлення в структурі системи національної безпеки двох типів (внутрішньої і зовнішньої) безпеки, важливого значення набуває її класифікація за видами. Цей підхід, на його думку, сприятиме напрацюванню більш конкретної політики та стратегії національної безпеки.

Ряд інших російських учених, зокрема В. Гельбрас, Н. Симонія, О. Кондаков, А. Макеєв, С. Смутьський, досліджуючи проблему класифікації системи національної безпеки, зазначають, що наявні її декомпозиції (типи, види, сфери, складові) можуть бути визнані з високою часткою умовності, унаслідок недостатньої кількості досліджень цієї проблематики².

Серед українських учених, які досліджують ці проблеми, також немає єдності у поглядах щодо диференціації системи національної безпеки, зокрема її класифікації. Ми усвідомлюємо, що окремі точки зору мають і повинні мати дискусійний характер. Водночас не слід нехтувати і тим, що ця проблема зачіпає певний зріз і потребує наукових напрацювань, які б мали методологічний вимір.

Розглядаючи цей аспект у контексті наукових досліджень українських вчених, слід зазначити, що більшість наукових праць не містить конкретного, системного дослідження структурної класифікації системи національної безпеки³.

---

¹ *Общая теория национальной безопасности: учебник* / Под общ. ред. А. А. Прохожева. 2-е изд., дополн. Москва: РАГС, 2005. С. 120.

² *Макеев А. В.* Политика и безопасность: взаимосвязь и соотношение // Вестник Московского университета. Сер. 18, Социология и политология, 1998. № 1. С. 129–138; *Место и роль государства в догоняющем развитии: монография* / В. Г. Гельбрас, Н. А. Симония, В. В. Сумской и др. Москва: ООД ИМЭМОРАН, 1999. С. 44.

³ *Ліпкан В. А.* Теоретичні основи та елементи національної безпеки України: монографія. Київ: Текст, 2003. С. 131; *Ситник Г. П.* Національна безпека України: теорія і практика: навч. посіб. / Г. П. Ситник, В. М. Олуйко, М. П. Вавринчук; за заг. ред. Г. П. Ситника. Київ: Кондор, 2007. С. 29–30; *Дзьобань О., Соснін О.* Теоретичні основи національної безпеки України: навч. посіб. Київ: Освіта України, 2009. С. 110–112.

Зокрема, відомий український вчений В. Ліпкан, досліджуючи теоретичні основи та елементи національної безпеки, зокрема проблеми формування системи національної безпеки, розглядає її як органічну сукупність структурно розчленованих, взаємопов'язаних і взаємодіючих елементів, що виконують функції безпеки і створюють деяку цілісну єдність, що володіє новими, інтеграційними властивостями, які не зводяться до суми властивостей окремих елементів¹. В інших своїх дослідженнях учений, спираючись на запропонований ним же метод синергетики як фундаментальний, при дослідженні тих чи інших проблем національної безпеки, зокрема структуру системи національної безпеки, пропонує розглядати у контексті певних підсистем, пластів та рівнів².

Цікавими постають також дослідження інших вітчизняних учених, зокрема, Н. Нижник, Г. Ситника, В. Білоуса, В. Олуйка, М. Вавринчука, які на підставі структурно-функціонального аналізу та використовуючи системний підхід при дослідженні системи національної безпеки відзначають, що взаємозалежність та зв'язок інтересів детермінують її структуру³. Виходячи із внутрішніх властивостей системи національної безпеки, автори розглядають її структуру як сукупність взаємопов'язаних елементів (складових). Аналізуючи структуру системи національної безпеки, зазначені нами вчені, акцентують увагу на тому, що вона включає в себе і декілька підсистем, одночасно виступаючи підсистемою більш високого порядку субрегіонального, регіонального і глобального рівнів.

Проведений українськими вченими науковий аналіз цієї проблематики надав їм змогу дійти висновку про те, що йдеться про діалектично взаємопов'язані підсистеми системи національної безпеки, які визначають стратегічні напрями та принципи її за-

---

¹ *Ліпкан В. А.* Теоретичні основи та елементи національної безпеки України: монографія. Київ: Текст, 2003. С. 358.

² *Ліпкан В. А.* Національна безпека України: навч. посіб. Київ: Кондор, 2008. С. 18.

³ *Ситник Г. П.* Національна безпека України: теорія і практика: навч. посіб. / Г. П. Ситник, В. М. Олуйко, М. П. Вавринчук; за заг. ред. Г. П. Ситника. Київ: Кондор, 2007. С. 198.

безпечення. До таких підсистем вони відносять: безпеку людини, суспільства, держави, визначення раціонального, тобто необхідного і достатнього складу сил і засобів забезпечення національної безпеки, їх взаємодії, принципів, форм, методів, способів та основних напрямів використання механізму відпрацювання, прийняття та реалізації управлінських рішень на загальнодержавному та регіональних рівнях щодо виявлення, попередження, адекватної протидії та ліквідації наслідків загроз національній безпеці¹.

Слід зазначити, що ряд інших українських учених, зокрема О. Дзьобань, О. Соснін, досліджуючи теоретичні аспекти зазначеної проблематики, зазначають, що для методологічно правильного вибору варіанта розуміння, сутності структури системи національної безпеки необхідне використання системних і комплексних методів дослідження проблем гарантування безпеки особистості, суспільства і держави. Де доцільним, на їх думку, є використання діалектичного й синергетичного підходів у їх поєднанні і взаємодоповнюваності². Автори на підставі проведеного ними аналізу доходять висновку, що оскільки гарантування національної безпеки є системним феноменом, то доцільно вести мову про підсистеми, елементи, складові системи національної безпеки³.

Цікавим у цьому аспекті є погляд іншого українського вченого О. Бодрука, який вважає, що найбільш плідним є підхід, що дає змогу досліджувати безпеку як складну систему взаємопов'язаних складових — економічних, політичних, соціальних, екологічних, інформаційних, демографічних, воєнних тощо⁴. Поряд із цим автор використовує системний підхід при дослідженні проблем національної безпеки як складного соціального явища,

---

¹ Ситник Г. П. Національна безпека України: теорія і практика: навч. посіб. / Г. П. Ситник, В. М. Олуйко, М. П. Вавринчук; за заг. ред. Г. П. Ситника. Київ: Кондор, 2007. С. 198.

² Дзьобань О., Соснін О. Теоретичні основи національної безпеки України: навч. посіб. Київ: Освіта України, 2009. С. 193.

³ Там само. С. 194.

⁴ Бодрук О. С. Структури воєнної безпеки: національний та міжнародний аспекти / Рада національної безпеки і оборони України, Національний ін-т проблем міжнародної безпеки. Київ: НІПМБ, 2001. С. 33.

виокремлює і ряд інших її складових. Зокрема, враховуючи систему зв'язків, їх специфіку та умови, що забезпечують їх нормальне функціонування, учений розглядає також зовнішню та внутрішню складові системи національної безпеки¹.

Аналізуючи репрезентовані вище наукові підходи та бачення як зарубіжних, так і вітчизняних учених стосовно структури системи національної безпеки, слід передусім зазначити, що в методологічному аспекті вони є дещо схожими, з одного боку, з другого — таке розмаїття думок свідчить і про те, що існує певна несформованість категоріально-понятійного апарату у сфері досліджень національної безпеки.

Вочевидь, що, досліджуючи структуру системи національної безпеки, не можна оминати і низки питань, пов'язаних з її теоретико-методологічним аспектами.

Поняття «структура» відображає форму розташування елементів і характер взаємодії їх сторін та властивостей. Саме поняття «структура» надає нам можливість з'ясувати, по-перше, чому якість цілого відрізняється від суми якостей складових її елементів і, по-друге, якість системи залежить від розташування її елементів².

Структура будь-якої системи, у тому числі й системи національної безпеки, є в остаточному підсумку рухом елементів цілого, результатом її організації. І в цьому сенсі вона виступає законом взаємозв'язку її елементів, іншими словами, завдяки структурі система національної безпеки репродукує себе та існує у відносно незмінному вигляді певний час.

Розглядаючи діалектику складових елементів, що становлять структуру системи національної безпеки, слід зазначити, що вони органічно взаємопов'язані, взаємозумовлюють одне одного. Так, характер зв'язку між складовими елементами, що утворюють ціле, система їх відношень у межах цілого, з одно-

---

¹ Бодрук О. С. Структури воєнної безпеки: національний та міжнародний аспекти / Рада національної безпеки і оборони України, Національний ін-т проблем міжнародної безпеки. Київ: НІПМБ, 2001. С. 41.

² *Марксистко-ленинская диалектика*: в 8 кн. Книга 1: *Материалистическая диалектика как научная система* / Под ред. проф. А. П. Шептулина. Москва: Изд-во Моск. ун-та, 1983. С. 202.

го боку, залежить від природи цих елементів, їх властивостей, їх якості та кількості, а з другого — якість цих елементів, їх властивості, місце, роль та значення загалом залежать від системи зв'язків, у яких вони знаходяться, від структури цілого. Зміна елементів, що становлять те чи інше ціле, їх кількість і якість зумовлюють зміну самої структури. Поява нової структури зумовлює відповідні зміни її елементів їх властивостей, якісних і кількісних характеристик.

Взаємозв'язок складових елементів і самої структури системи національної безпеки являє собою діалектичну єдність протилежностей, де її складові елементи мають тенденцію постійно змінюватися, а її структура залишається жорсткою, незмінною. На певній стадії розвитку цього протиріччя, коли посилюється невідповідність структури її складовим, які змінилися і це робить її несумісною з ними, унаслідок чого відбувається злам старої структури та створення нової¹. Формування нової структури знаменує перехід того чи іншого матеріального утворення у якісно новий стан та на вищий ступінь свого розвитку. Слід зазначити, що і тут проявляються ті ж закономірності, що притаманні і процесам взаємодії змісту і форми. І це не випадково, оскільки елементи являють собою зміст, становлять найважливіший її аспект, структура виступає у якості форми (внутрішньої її сторони). Таким чином, діалектика взаємозв'язку складових елементів і структури системи національної безпеки являє собою таким чином конкретизацію діалектики змісту і форми.

У процесі дослідження структури системи національної безпеки слід зазначити, що в основу будь-якої її класифікації необхідно покласти найбільш суттєві та спільні ознаки². Серед таких ознак, як свідчать сучасні дослідження, необхідно виділити: сфери життєдіяльності людини, суспільства та держави; місце знаходження і характер загроз; об'єкти захисту життєво важливих інтересів людини і громадянина, суспільства та держави.

---

¹ *Егоров А. А. Возможность и структура // Современные проблемы материалистической диалектики. Москва: Наука, 1971. С. 124.*

² *Общая теория национальной безопасности: учебник / Под общ. ред. А. А. Прохожева. 2-е изд., дополн. Москва: РАГС, 2005. С. 45.*

Виходячи зі сфери життєдіяльності людини, суспільства та держави, структуру системи національної безпеки доречно, на нашу думку, розглядати як систему взаємопов'язаних її складових елементів: економічних, політичних, соціальних, екологічних, інформаційних, демографічних, воєнних тощо.

Слід зазначити, що проблема структурної класифікації системи національної безпеки та її складових елементів посідає чільне місце у сучасних дослідженнях, як вітчизняних, так і зарубіжних. Зокрема, аналізуючи погляди українських і російських учених щодо складових елементів системи національної безпеки, слід зауважити, що переважно автори, спираючись на фрагментарне сприйняття цієї проблеми, акцентують увагу лише на окремих її аспектах¹. Саме такий підхід простежується у монографічних дослідженнях українських учених В. Ліпкана «Національна безпека України», Г. Ситника, В. Олуйка, М. Вавринчука «Національна безпека України», О. Бодрука «Структури воєнної безпеки: національний та міжнародний аспекти».

¹ *Возжеников А. В.* Национальная безопасность (теория, политика, стратегия): монография. Москва: НПО Модуль, 2000. С. 37–39; *Возжеников А. В., Кривельская Н. В., Мастаренко И. К.* и др. Общая теория национальной безопасности: учебн. / под общ. ред. А. А. Прохожева. Москва: РАГС, 2002. С. 110–113; *Безопасность России.* Правовые, социально-экономические и научно-технические аспекты: Словарь терминов и определений. 2-е изд. Москва: МГФ «Знание», 1999. С. 46; *Манилов В. А.* Национальная безопасность: ценности, интересы и цели // Военная мысль. 1995. № 6. С. 34; *Кондаков А. М., Смульский С. В.* и др. Философско-политологические проблемы национальной и военной безопасности: учеб. пособ. Ч. 1 / Под общ. ред. А. М. Кондакова. Москва: Изд-во Воен. акад. РВСН им. Петра Великого, 1998. С. 49–50; *Бодрук О. С.* Структури воєнної безпеки: національний та міжнародний аспекти / Рада національної безпеки і оборони України, Національний ін-т проблем міжнародної безпеки. Київ: НІПМБ, 2001. С. 18; *Ситник Г. П.* Національна безпека України: теорія і практика: навч. посіб. / Г. П. Ситник, В. М. Олуйко, М. П. Вавринчук; за заг. ред. Г. П. Ситника. Київ: Кондор, 2007. С. 110–114; *Ситник Г. П.* Методологічні аспекти формування понятійно-категорійного апарату національної безпеки // Вісник УАДУ. 2000. № 2. С. 24; *Богданович В. Ю., Маначиневский А. Я.* Методологические основы системных исследований проблем военной безопасности государства: монография. Киев: АО «Миронівська друкарня», 2001. С. 69–70.

Зокрема, Г. Ситник, В. Олуйко, М. Вавринчук, аналізуючи проблеми структури системи національної безпеки та її складових елементів, зазначають, що доцільно передусім відстежувати чинники, які здійснюють вплив на систему національної безпеки і на цій підставі слід розрізняти її структуру та складові¹.

Таке сприйняття структури та її складових елементів, на нашу думку, є недостатньо вмотивованим, оскільки аналіз чинників, які впливають на національну безпеку, по суті, не визначає підстав для самоаналізу її складових (сфер). Поряд із цим баченням названі автори висловлюють і цікаву думку про те, що критерієм при визначенні складових елементів виступає сукупність потреб (інтересів), задоволення яких забезпечує прогресивний розвиток індивіда, суспільства та держави². І такий підхід, на наше переконання, є доволі обґрунтованим та цікавим.

Проблеми структури та її складових елементів національної безпеки набули відображення і в роботах російських учених, які схиляються до думки, що це скоріш сфери та види. Так, відомий дослідник цієї проблематики А. Возженіков, аналізуючи ці аспекти, доходить висновку, що існуючі складові національної безпеки слід розглядати як її види³. Іншими словами, вчений складові національної безпеки пропонує назвати лише як її види.

Аналізуючи ці та інші точки зору вчених стосовно складових системи національної безпеки, слід зазначити, що існуючі бачення можуть бути визнані з доволі високою ймовірністю наукового сприйняття та умовності, враховуючи насамперед те, що напрацювання цієї для науки і особливо для практики сьогодення проблематики є недостатнім і потребує подальших наукових досліджень. Тож слід зазначити, що, досліджуючи теоретико-методологічні засади складових елементів національної безпеки і, зокрема, її системи, в основу розв'язання цієї проблеми та їх класифікації (вид, сфера, компонент тощо) слід покласти,

---

¹ Ситник Г. П. Національна безпека України: теорія і практика: навч. посіб. / Г. П. Ситник, В. М. Олуйко, М. П. Вавринчук; за заг. ред. Г. П. Ситника. Київ: Кондор, 2007. С. 108.

² Там само. С. 103.

³ Возженіков А. В. Национальная безопасность (теория, политика, стратегия): монография. Москва: НПО Модуль, 2000. С. 57.

на наш погляд, аналіз таких наукових базових категорій, якими виступають «потреби» та «інтереси». Адже самі вони у нашому сприйнятті мають об'єктивно-суб'єктивну природу вираження і за своєю суттю детермінують усвідомлену активну діяльність особистості, суспільства та держави на створення матеріальних і духовних цінностей, виступають інтегрованим вираженням необхідності захисту їх життєво важливих інтересів¹.

Потреби є першою і основною спонукою людської діяльності загалом і трудової зокрема. Вони виступають об'єктивною властивістю, що виражає нагальну необхідність людини в будь-чому. Сама потреба зумовлює, у свою чергу, активні дії індивіда і спонукає його для її задоволення. Так, активізуючи роль потреб та інтересів у житті особистості, суспільства та держави, відомий німецький учений-філософ Г. Гегель зазначав, що дії людей випливають з їхніх потреб, інтересів, характерів та здібностей і до того ж таким чином, що спонукальними мотивами у цій драмі є лише ці потреби, пристрасті, інтереси і лише вони відіграють головну роль².

Потреби зумовлені матеріальними умовами життя особистості, його об'єктивною природою, виробництвом матеріальних і духовних благ. Своєю спонукальною та динамічною природою потреби стимулюють і спрямовують діяльність людини на зміну існуючого середовища на нові, більш сучасні умови її життя, іншими словами, виступають як рушійні сили соціального розвитку. Без потреб, зазначав К. Маркс, немає виробництва, а без виробництва немає споживання. У свою чергу, споживання розвиває спроможність виробника, збуджуючи у ньому спрямовану на певну мету потребу, воно відтворює потребу як внутрішній предмет, як мету виробництва³. Іншими словами, будь-яка конк-

---

¹ Антонов В. О. Проблеми диференціації та класифікації структури системи національної безпеки // Держава і право. 2012. Вип. 56. С. 148–149.

² Гегель Г. Лекции по философии истории. Санкт-Петербург: Наука, 1993. С. 316.

³ Маркс К., Энгельс Ф. Повне зібрання творів. [в 50 томах]: [пер. з 2-го рос. вид.] / К. Маркс і Ф. Енгельс; Ін-т іст. партії ЦК КПУ України — філіал ін-ту марксизму-ленінізму при ЦК КПРС. Т. 46, ч. 2. Київ: Політвидав України, 1982. С. 28–29.

ретна потреба спонукає людей до певних дій, спрямованих на забезпечення життєдіяльності держави, суспільства та індивіда.

У процесі реалізації потреб виникають нові потреби, для задоволення яких люди вимушені докладати нову частку розумової і фізичної праці. Ці нові потреби стають, у свою чергу, старими упродовж певного часу, вимагаючи своєї заміни. Таким чином, задоволення потреби не зникає безслідно, а видозмінюється, збагачується, викликаючи до життя нові потреби.

Потреби суспільного індивіда можуть бути реалізовані тільки завдяки цілеспрямованій доцільній перебудові діяльності людей. Проте саме процес реалізації потреб здійснюється опосередковано через інтереси, де інтерес слід розглядати як об'єктивно зумовлене ставлення суб'єкта до його життя та потреб спонукаючої соціальної спільності, як усвідомлену цілеспрямовану діяльність, спрямовану на зміну чи збереження умов життєдіяльності людей, що створюють певну спільність. Спираючись на існуючі підходи та бачення місця потреб та інтересів у контексті визначення складових системи національної безпеки, слід зазначити, що будь-яка суб'єктивна складова будь-якої соціальної групи чи державного утворення так само, як і на рівні особистості, отримує вираження у вигляді потреб та інтересів.

Розглядаючи діалектику потреб та інтересів крізь призму складових системи національної безпеки, слід зазначити, що потреба виступає вихідною основою, джерелом інтересів. Проте з іншого боку потреби можуть бути реалізовані тільки за допомогою інтересів людей, об'єднаних у різні соціальні спільноти. Інтерес виступає як усвідомлений цілеспрямований чинник практичної діяльності людей. На відміну від потреб, що мають подвійну (біосоціальну) природу, інтерес пов'язаний тільки з соціальними процесами і є продуктом суто суспільних відносин. Поряд з тим інтерес — явище історичне. Залежно від свого носія і конкретних соціально-економічних умов інтереси можуть викликати різні соціальні наслідки, де можуть виступати як позитивні, так і негативні чинники суспільного розвитку¹.

Усвідомлення людиною свого буття відбувається за активної участі інтересу, де на його підґрунті виникають ті чи інші ідеї.

---

¹ *Сиренко В. Ф.* Інтереси и власть. Киев: Орианы, 2006. С. 310.

Більше того, перетворення ідей на матеріальну силу відбувається також за допомогою інтересу. Сила впливу ідей на суспільний розвиток визначається саме тим, наскільки глибоко вони відображають інтереси різних соціальних груп і слугують меті їх реалізації.

Аналізуючи категорію «інтереси» як теоретико-методологічні засади складових системи національної безпеки, слід також зазначити і те, що соціальні інтереси, будучи детермінованими економічними умовами, виступають як постійно діюча рушійна сила історії, як могутній чинник творчої діяльності мас, народів, класів. Творцями історії є народні маси, народи, усі дії яких так чи інакше зумовлені інтересами. У зв'язку з цим В. Ленін зазначав, що інтереси рухають життя народів¹. Інтереси пронизують усю площину суспільного життя і виступають рушійною силою розвитку в усіх сферах — економічній, соціально-політичній, духовній, правовій та ін.

Залежно від носіїв інтереси, як доволі складний соціальний феномен, проявляються у різних формах. Серед них важливе місце посідають особисті, суспільні та державні інтереси.

Особистий інтерес зумовлюється соціально-економічними умовами суспільства. В особистому інтересі відбивається ставлення особистості до власного життя, конкретного мікросередовища, а також до життя суспільства та держави. Спільно з іншими людьми вона утворює суспільство, маючи власні інтереси, де потребує їх задоволення, а також їхнього захисту від внутрішніх і зовнішніх загроз. Тільки завдяки інтересам і заради них людина створює державу та суспільство, що і формує інтереси більш високого порядку².

Суспільні інтереси охоплюють усі види інтересів, незалежно від того, у якій сфері суспільного життя вони проявляються. Суспільні інтереси відображають об'єктивні тенденції і потреби розвитку суспільства та держави. Їх носіями виступають, головним чином, прогресивні суспільні сили (класи, партії та ін.).

---

¹ *Ленин В. И.* Крах II Интернационала. Полное собрание сочинений. Философские тетради, Т. 29. Москва: Политиздат, 1969. С. 82.

² *Сиренко В. Ф.* Интересы — власть — управление / АК УССР. Ин-т государства и права; Отв. ред. В. В. Цветков. Киев: Наукова думка, 1991. С. 80.

За своєю суттю інтереси суспільства й особистості мають загальну спрямованість і в остаточному підсумку є збіжними. І не випадково захист інтересів особистості визнається головним інтересом суспільства та держави. У разі незбіжності їхніх інтересів виникає загроза, і про безпеку слід вести мову окремо. З огляду на ці обставини особистість як об'єкт безпеки за своїм понятійним обсягом залишається у відношенні підпорядкування до поняття суспільства і у визначенні поняття безпеки може не фігурувати, оскільки це завжди мається на увазі. І також слід зазначити, що будь-яка діяльність людей (насамперед у матеріальній сфері) безпосередньо пов'язана з реалізацією тих чи інших потреб¹ і що все те, за що людина бореться, пов'язано з її усвідомленим інтересом. Проте потреби й інтереси, виступаючи основою суспільної практики, спонукають людину до активної діяльності не самі по собі, не безпосередньо, а опосередковано, через протиріччя між ними, з одного боку, і існуючими умовами (соціальне середовище) соціального суб'єкта (особистість, соціальні групи) — з другого.

Проведений нами теоретико-методологічний аналіз таких базових категорій, як «потреби» та «інтереси» засвідчує, що їх зміст має об'єктивно-суб'єктивну природу свого вираження, детермінує усвідомлену, цілеспрямовану діяльність людини, суспільства та держави на створення матеріальних і духовних благ, визначає основні цілі та засади внутрішньої і зовнішньої політики держави і які за своєю суттю виступають інтегрованим вираженням потреби щодо захисту людини і громадянина (їх конституційні права і свободи); суспільства (його духовні, морально-етичні, культурні, історичні, інтелектуальні та матеріальні цінності, інформаційне і навколишнє природне середовище і природні ресурси); держави (її конституційний лад, суверенітет, територіальна цілісність і недоторканність).

Саме при визначенні змісту й окресленні основних складових елементів системи національної безпеки розглянуті нами базові категорії «потреби» та «інтереси», з одного боку, висту-

---

¹ *Маркс К., Енгельс Ф.* Повне зібрання творів. [в 50 томах]; [пер. з 2-го рос. вид.] / К. Маркс і Ф. Енгельс; Ін-т іст. партії ЦК КП України — філіал ін-ту марксизму-ленінізму при ЦК КПРС. Т. 3. Київ: Політвидав України, 1959. С. 245.

пають як системоутворювальні і системозмінювальні процеси, що детермінують, стимулюють і спрямовують діяльність людини, суспільства та держави на створення матеріальних і державних благ, а з другого — вони зумовлюють необхідність захисту життєздатності соціального організму (усталеність його структури та функції). Слід зазначити, що життєздатність соціального організму необхідно розглядати і під кутом зору його захищеності як вельми важливої ознаки безпеки.

Захищеність інтересів людини, суспільства та держави як ознака його безпеки передбачає комплекс заходів економічного, політичного, військового та правового характеру, спрямованих на відвернення загроз, що виникають у різних сферах функціонування та життєдіяльності суспільства. Захищеності притаманні охоронні якості, і вона ніколи не забезпечує на достатньому рівні розв'язання проблем самої безпеки. Як свідчать дослідження цієї проблеми, захищеність розглядається як пасивна форма поведінки суспільства¹, де завжди є небезпека її розв'язання суто військовими засобами.

Здатність відвертати небезпеку (загрози) визнається сьогодні найбільш важливою та ефективною ознакою функціонування системи національної безпеки. Проте слід визначити, що не кожне суспільство та держава, зокрема його система національної безпеки, мають такі можливості. Зокрема, йдеться про активну форму поведінки, котра передбачає створення та функціонування такої системи національної безпеки на перспективу, яка здатна гарантувати безпеку особи суспільства та держави.

Система національної безпеки у своїй предметній визначеності охоплює дуже великий обсяг складових суспільного життя, проте вона не є абстрактною, а виступає конкретним та обмеженим явищем. У нашому випадку таким обмежувачем виступає саме суспільство та держава. У середині такого суспільства перебуває людина (особистість), соціальні групи, класи, народи, нації, які мають свої сфери життєдіяльності та функціонування, на які поширюється зміст безпеки.

---

¹ *Панов М. Е.* К вопросу о методологических основах оценки безопасности России // Национальная безопасность и геополитика России. 2000. № 1 (7). С. 39.

Таким чином, суспільство та держава, маючи потребу в забезпеченні безпеки своєї життєдіяльності, у межах свого функціонування визначає і певні складові системи національної безпеки.

Виходячи із місця знаходження загроз і умовно поділяючи систему національної безпеки на два типи — внутрішню і зовнішню, зазначимо, що в умовах глобалізації та інтернаціоналізації усіх сфер суспільних відносин межа між внутрішньою і зовнішньою безпекою розмита, а чимало загроз (міжнародний тероризм, наркобізнес, природні катаклізми) інколи дуже важко прив'язати до якогось одного конкретного джерела, тим не менше, такий поділ, на нашу думку, є зрозумілим та доречним з практичного погляду. Адже він надає можливість здійснити чітку класифікацію тих чи інших підходів до розв'язання проблем, пов'язаних із забезпеченням національної безпеки. Крім цього, поділ на внутрішню і зовнішню безпеку необхідний і для усвідомлення того, що при забезпеченні внутрішньої безпеки потрібні зовсім інші методи, форми і засоби, ніж при забезпеченні зовнішньої безпеки.

У Законі України «Про основи національної безпеки України» відповідно до п. 17 частини першої ст. 92 Конституції України визначені основні правові засади державної політики, спрямованої на захист національних інтересів та гарантування в Україні безпеки особи, суспільства і держави від зовнішніх і внутрішніх загроз в усіх сферах життєдіяльності. Аналізуючи зміст цього Закону як правову основу системи національної безпеки Української держави, необхідно зазначити, що законодавець не надав визначення самого поняття «система національної безпеки», немає і чіткого тлумачення її структури та принципів класифікації за типами, видами безпеки залежно від місця знаходження загроз, об'єктів безпеки та сфер життєдіяльності людини, суспільства і держави. Коментуючи ці аспекти, звернемо увагу на те, що саме відсутність досліджень з цієї проблематики і спричинила, на нашу думку, те, що ці проблеми не набули відображення на законодавчому рівні. Більше того, практика сьогодення свідчить, що коли відбувається дроблення родового поняття за видами безпеки, то в наукових дослідженнях існує безліч тлумачень цієї класифікації, що призводить до певної неузгодженості та плутанини.

Зокрема, у ст. 7 Закону України «Про основи національної безпеки України» законодавець, не дотримуючись відповідних

принципів структурної класифікації системи національної безпеки, визначає загрози національним інтересам і національній безпеці України, що існують у тих чи інших сферах. Законодавець визначає загрози у таких сферах, як: зовнішньополітична, державна безпека, воєнна, державного кордону, внутрішньополітична, економічна, соціальна, гуманітарна, науково-технологічна, екологічна, інформаційна. Це, вважаємо, є не досить виправданим, оскільки, спираючись на таке бачення, неможливо визначити, а тим більше передбачити й інші сфери, де можуть виникнути як реальні, так і потенційні загрози національній безпеці. Більше того, проблематичною є точка зору законодавця, який виділив загрози національним інтересам і національній безпеці України і у сфері державного кордону¹. Така констатація загроз у воєнній сфері і сфері державного кордону є недоречною, тому що сфера державного кордону належить до більш широкої воєнної сфери. Аналіз структурної класифікації системи національної безпеки, зокрема, виходячи із місця знаходження загроз, свідчить, що систему національної безпеки України доречно поділяти на два типи — внутрішню і зовнішню.

У сучасних наукових дослідженнях проблем системи національної безпеки внутрішня безпека розглядається як міра (рівень) захищеності життєво важливих національних цінностей та інтересів від загроз, джерелами яких є процеси, юридичні та фізичні особи, які знаходяться на території держави і перебувають під юрисдикцією України². Очевидно, що такий концептуальний підхід до визначення «внутрішньої безпеки» залежно від загроз, джерелами яких є процеси, юридичні та фізичні особи, які знаходяться на території держави і перебувають під юрисдикцією України, не розв'язує проблеми щодо своєчасного виявлення, запобігання і нейтралізації реальних та потенційних загроз національним інтересам.

---

¹ *Правові основи військового будівництва та військово-цивільних відносин: зб. законодавчих актів з питань нац. безпеки і оборони* / Ред. рада: Г. Г. Крючков (голова), Б. П. Андресюк, В. П. Горбулін та ін. Київ: Парлам. вид-во, 2005. С. 69.

² *Ситник Г. П. Національна безпека України: теорія і практика: монографія* / Ситник Г. П., Олуйко В. М., Вавринчук М. П. — Київ : Кондор, 2007. С. 94.

Зокрема, за такого бачення залишається поза увагою державність як модус суспільності, норма та спосіб буття громадян. Саме державні інституції постають носіями впорядкованого принципу їхнього життя, виконують необхідні для цілісного і стабільного існування спільноти функції — встановлюють закони, домагаються їх дотримання, збирають податки, забезпечують та гарантують сприятливі умови для продуктивної діяльності громадян, державних інститутів і захищають життєво важливі інтереси людини, суспільства та держави від загроз.

Закон України «Про основи національної безпеки України» взагалі не містить визначення поняття «внутрішня безпека». При цьому законодавець часто робить акцент на внутрішніх аспектах забезпечення національної безпеки.

Для заповнення цієї прогалини пропонуємо таке визначення: *внутрішня безпека — це функція держави, що спрямована на забезпечення національної безпеки і покликана гарантувати сприятливі умови для життя і продуктивної діяльності громадян, державних інститутів, захищати життєво важливі інтереси людини, суспільства й держави від внутрішніх загроз.*

З проголошенням незалежності Україна постійно приділяє увагу виробленню виваженої політики внутрішньої безпеки та ефективних механізмів її реалізації. Цей процес вимагає наукового підходу до визначення теоретико-правових основ у сфері внутрішньої безпеки, створення та узгодження її системи із державно-правовим статусом України як суверенної держави. Внутрішня безпека виступає гарантом державотворення Української держави, необхідною умовою створення, примноження та збереження матеріальних і духовних цінностей. Саме тому забезпечення національної безпеки країни Конституція відносить до найважливіших завдань держави — це справа всього Українського народу (ст. 17)¹.

Внутрішня безпека Української держави ґрунтується на засадах її внутрішньої політики відповідно до Закону України

---

¹ Конституція України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР, у ред. від 30.09.2016 р. [Електронний ресурс] // Сайт «Верховна Рада України». Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80> (дата звернення — 16.10.2016 р.).

«Про засади внутрішньої і зовнішньої політики» (2010 р.), які визначають такі принципи: пріоритетність захисту національних інтересів; верховенство права, забезпечення реалізації прав і свобод людини і громадянина, повага до гідності кожної особи; рівність усіх суб'єктів права власності перед законом, захист конкуренції у сфері економічної діяльності; здійснення державної влади на засадах її поділу на законодавчу, виконавчу та судову; відкритість та прозорість процесів підготовки і прийняття рішень органами державної влади та органами місцевого самоврядування; забезпечення сталого розвитку економіки на ринкових засадах та її соціальної спрямованості; забезпечення балансу загальнодержавних; регіональних та місцевих інтересів; свобода; соціальна справедливість і творча самореалізація, участь громадян в управлінні державними і суспільними справами; соціальне партнерство та громадянська солідарність¹.

Проте, як засвідчує аналіз стану системи національної безпеки Української держави за роки її незалежності, внутрішні загрози та виклики становлять сьогодні найбільшу небезпеку для подальшого розвитку країни. Вони загрожують національним інтересам і мають тенденцію до подальшого зростання. Цей процес є доволі небезпечним, адже є тривалим, сумарний потенціал цих загроз зосереджений переважно в економічній, соціально-політичній, міжнародній, військовій, інформаційній та екологічних сферах. Сюди також слід віднести загрози у сфері регіональних відносин, а також криміналізацію та корупцію в державі, що вразила практично усі сфери її життєдіяльності. Стан злочинності в Україні унаслідок масового зубожіння населення, наростання проблем захисту громадян, власності та інших, у разі невжиття рішучих, кардинальних заходів, загрожую національній державності та може призвести до незворотних наслідків. Наукові дослідження показують, що криміногенна ситуація, що склалась в Україні, зовсім нове явище, масштаби та руйнівний вплив на систему національної

---

¹ Закон України «Про засади внутрішньої і зовнішньої політики» від 01.07.2010 р. № 2411-17, у ред. від 09.07.2017 р. [Електронний ресурс] // Сайт «Верховна Рада України». Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2411-17> (дата звернення — 09.08.2017 р.).

безпеки, державні інститути, систему влади, життєдіяльність громадян та суспільства в цілому якої ще не визначені¹.

Загострилися ці проблеми у 2013–2014 рр. з втечею президента і уряду з країни від повсталого народу і вторгненням Російської Федерації, яка скористалася внутрішніми проблемами, розпочавши збройну агресію проти України. Прагнучи перешкодити волі Українського народу до європейського майбутнього, Росія вдалася до виснаження української економіки і підриву суспільно-політичної стабільності з метою знищення держави Україна та захоплення її території. Про це свідчать розвідувально-підривна і диверсійна діяльність сусідньої держави, її дії, що спрямовані на розпалювання міжетнічної, міжконфесійної, соціальної ворожнечі і ненависті, сепаратизму і тероризму, створення і всебічна підтримка, зокрема військова, маріонеткових квазідержавних утворень на тимчасово окупованій території частини Донецької та Луганської областей².

Тому без напрацювання науково обґрунтованої цілісної державної політики у сфері внутрішньої безпеки України та забезпечення її реалізації не є можливим розв'язання проблем виходу з економічної кризи, створення ефективного механізму соціального захисту населення, стабілізації політичних процесів у державі, створення умов для відновлення територіальної цілісності в межах міжнародно визнаного державного кордону, гарантування мирного майбутнього України як суверенної і незалежної, демократичної, соціальної, правової держави.

Аналізуючи правові засади внутрішньої політики Української держави у сфері національної безпеки, що набули

---

¹ *Проблеми боротьби з корупцією, організованою злочинністю та контрабандою: аналіт. розробки, пропозиції наук. та практ. працівників: міжвід. наук. зб. Київ: НДІ «Проблеми людини». Т. 22 / За ред. А. І. Комарова; ред. кол. В. І. Борисов [та ін.]. 2001. С. 115–117; Михальченко М., Михальченко О., Невмержицький Є. Корупція в Україні: політико-філософський аналіз: монографія. Київ: ТОВ «Вид-во Дельта», 2011. С. 15–16.*

² *Указ Президента України «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 6 травня 2015 року «Про Стратегію національної безпеки України»» від 26.05.2015 р. № 287/2015 [Електронний ресурс] // Сайт «Верховна Рада України». Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/287/2015> (дата звернення — 12.08.2016 р.).*

відображення у Законі України «Про засади внутрішньої і зовнішньої політики», слід зазначити, що ст. 6 цього Закону визначає, що основними засадами внутрішньої політики у сфері національної безпеки є: забезпечення життєво важливих інтересів людини і громадянина, суспільства і держави; своєчасне виявлення, запобігання і нейтралізація реальних та потенційних загроз національним інтересам у зовнішньополітичній, оборонній, соціально-економічній, енергетичній, продовольчій, екологічній та інформаційній сферах¹.

Розглядаючи правові засади внутрішньої політики Української держави у сфері національної безпеки, варто зазначити, що ці положення не відображають повною мірою багатьох аспектів, які притаманні системі національної безпеки. Зокрема, йдеться про необхідність визначення як правових засад основних напрямів діяльності органів державної влади з метою своєчасного виявлення, відвернення і нейтралізації реальних і потенційних загроз національним інтересам України. До таких правових засад потрібно віднести:

— вироблення і періодичне уточнення Стратегії національної безпеки України і Военної доктрини України, доктрин, концепцій, стратегій і програм у сфері національної безпеки, планування і здійснення конкретних заходів щодо протидії і нейтралізації загроз національним інтересам України;

— створення нормативно-правової бази, необхідної для ефективного функціонування системи національної безпеки;

— удосконалення її організаційної структури;

— комплексне кадрове, фінансове, матеріальне, технічне, інформаційне та інше забезпечення життєдіяльності складових (структурних елементів) системи;

— підготовка сил та засобів суб'єктів системи до їх застосування згідно з призначенням;

— постійний моніторинг впливу на національну безпеку процесів, що відбуваються в політичній, соціальній, економіч-

---

¹ Закон України «Про засади внутрішньої і зовнішньої політики» від 01.07.2010 р. № 2411-17, у ред. від 09.07.2017 р. [Електронний ресурс] // Сайт «Верховна Рада України». Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2411-17> (дата звернення — 09.08.2017 р.).

ній, екологічній, науково-технологічній, інформаційній, воєнній та інших сферах, релігійному середовищі, міжетнічних відносинах; прогнозування змін, що відбуваються в них, та потенційних загроз національній безпеці;

— систематичне спостереження за станом і проявами міжнародного та інших видів тероризму;

— прогнозування, виявлення та оцінка можливих загроз, дестабілізуючих чинників і конфліктів, причин їх виникнення та наслідків прояву;

— розроблення науково обґрунтованих пропозицій і рекомендацій щодо прийняття управлінських рішень з метою захисту національних інтересів України;

— запобігання та усунення впливу загроз і дестабілізуючих чинників на національні інтереси;

— локалізація, деескалація та врегулювання конфліктів і ліквідація їх наслідків або впливу дестабілізуючих чинників;

— оцінка результативності дій щодо забезпечення національної безпеки та визначення витрат на ці цілі;

— участь у двосторонньому і багатосторонньому співробітництві в галузі безпеки, якщо це відповідає національним інтересам України;

— спільне проведення планових і оперативних заходів у рамках міжнародних організацій та договорів у галузі безпеки.

Важливого значення у зв'язку з цим набуває законодавче визначення основних напрямів державної політики з питань національної безпеки, які закріплені в Законі України «Про основи національної безпеки України». Згідно зі ст. 8 цього Закону основними напрямками державної політики з питань національної безпеки України у внутрішньополітичній сфері є:

— забезпечення неухильного додержання конституційних прав і свобод людини і громадянина, захист конституційного устрою, вдосконалення системи політичної влади з метою зміцнення демократії, духовних та моральних підвалин суспільства;

— підвищення ефективності функціонування політичних інститутів влади;

— створення дійових, у тому числі судових, механізмів захисту конституційних прав людини і основних свобод;

— забезпечення політичної стабільності, громадянського миру та взаєморозуміння в суспільстві, запобігання проявам екстремізму;

— забезпечення прозорості в діяльності державних органів, прийняття управлінських рішень, інформованості населення, зміцнення на цій основі його довіри до владних інститутів;

— створення повноцінного, ефективно діючого місцевого і регіонального самоврядування;

— формування і вдосконалення політико-правових, соціально-економічних та духовно-культурних засад етнонаціональної стабільності, відпрацювання ефективних механізмів узгодження інтересів етнічних спільнот та розв'язання міжнаціональних суперечностей;

— забезпечення міжконфесійної стабільності та запобігання конфліктним загостренням на релігійній основі, недопущення протистояння різних церков, у тому числі щодо розподілу сфер впливу на території України.

Таким чином, з урахуванням внутрішніх обставин в Україні діяльність усіх державних органів має бути зосереджена на: прогнозуванні, своєчасному виявленні, попередженні і нейтралізації внутрішніх загроз національній безпеці, захисті суверенітету і територіальної цілісності України, безпеки її прикордонного простору, піднесенні економіки країни, забезпеченні особистої безпеки, конституційних прав і свобод людини і громадянина, викоріненні злочинності, вдосконаленні системи державної влади, зміцненні законності і правопорядку та збереженні соціально-політичної стабільності суспільства, зміцненні позицій України у світі, підтриманні на належному рівні її оборонного потенціалу і обороноздатності, радикальному поліпшенні екологічної ситуації.

Розглядаючи другий тип системи національної безпеки, слід зазначити, що зовнішня безпека в сучасних теоретико-правових напрацюваннях не стала предметом ґрунтовного дослідження та вивчення, хоча і є певна кількість наукових праць, що присвячені і цій проблематиці.

Зокрема, варто звернути увагу, що Г. Ситник, В. Олуйко та М. Вавринчук зовнішню безпеку визначають як міру (рівень) захищеності життєво важливих національних інтересів і цін-

ностей від загроз, а джерелами їх — процеси, юридичні та фізичні особи, які перебувають поза межами території держави і не підпадають під юрисдикцію України¹.

В умовах становлення України як демократичної держави, її прагнення щодо вступу до євроатлантичних структур, намагання стати повноправним членом ЄС кількість і природа загроз, а також їх різноманітність суттєво збільшуються. Так, Російська Федерація окупувала Автономну Республіку Крим, розв'язала воєнну агресію на сході України та намагається зруйнувати єдність демократичного світу, ревізувати світовий порядок, що сформувався після Другої світової війни, підірвати основи міжнародної безпеки та міжнародного права, уможливити безкарне застосування сили на міжнародній арені. Тому проблема забезпечення зовнішньої безпеки для Української держави, як і будь-якої іншої країни, є актуальною, а її розв'язання потребує уніфікованого методологічного підходу до визначення категоріально-понятійного апарату, зокрема такого терміна, як «зовнішня безпека».

З огляду на проведений аналіз пропонуємо таке визначення: *зовнішня безпека — це функція держави, що спрямована на захист національних інтересів і гарантування в ній безпеки особи суспільства і держави від зовнішніх загроз у всіх сферах їхньої життєдіяльності.*

Практика забезпечення зовнішньої безпеки Української держави потребує сьогодні ґрунтовного напрацювання цілої низки концептуально-правових засад і законодавчих актів, що пов'язані із захистом її національних інтересів.

Визначальними щодо змісту та спрямованості держави у зовнішньополітичній діяльності, безперечно, є основні положення Конституції України. Зокрема, доволі повно визначені в Основному Законі зовнішні функції держави: безпеки, оборони, захисту суверенітету і територіальної цілісності (ст. 17). Стосовно зовнішньополітичної функції зазначається, що зовнішньополітична діяльність України спрямована на забезпечення її національних інтересів і безпеки шляхом підтримання мирного і

---

¹ Ситник Г. П. Національна безпека України: теорія і практика: навч. посіб. / Г. П. Ситник, В. М. Олуйко, М. П. Вавринчук; за заг. ред. Г. П. Ситника. Київ: Кондор, 2007. С. 94.

взаємовигідного співробітництва з членами міжнародного співтовариства та загальновизнаними принципами і нормами міжнародного права¹.

Важливе значення у зв'язку з цим мають положення Закону України «Про засади внутрішньої і зовнішньої політики, яким визначено принципи та засади зовнішньої політики Української держави. У ньому, зокрема, зазначається, що зовнішня політика України має ґрунтуватися на таких принципах: суверенна рівність держав; утримання від загрози силою або її застосування проти територіальної цілісності або політичної незалежності будь-якої іноземної держави; повага до територіальної цілісності іноземних держав та непорушності державних кордонів; вирішення міжнародних спорів мирними засобами; повага до прав людини та її основоположних свобод; невтручання у внутрішні справи держав; взаємовигідне співробітництво між державами; сумлінне виконання взятих на себе міжнародних зобов'язань; пріоритет загальновизнаних норм і принципів міжнародного права перед нормами і принципами національного права; застосування Збройних Сил України лише у випадках актів збройної агресії проти України, будь-яких інших збройних зазіхань на її територіальну цілісність і недоторканність державних кордонів, боротьби з міжнародним тероризмом та піратством або в інших випадках, передбачених міжнародними договорами України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України; застосування міжнародних санкцій, контрзаходів та заходів дипломатичного захисту відповідно до міжнародного права у випадках міжнародних протиправних діянь, які завдають шкоди Україні, її громадянам і юридичним особам; своєчасність та адекватність заходів захисту національних інтересів реальним і потенційним загрозам України, її громадянам і юридичним особам².

---

¹ Конституція України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР, у ред. від 30.09.2016 р. [Електронний ресурс] // Сайт «Верховна Рада України». Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96%D0%B2%D1%80> (дата звернення — 16.10.2016 р.)

² Закон України «Про засади внутрішньої і зовнішньої політики» від 01.07.2010 р. № 2411-17, у ред. від 09.07.2017 р. [Електронний ресурс] // Сайт «Верховна Рада України». Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2411-17> (дата звернення — 09.08.2017 р.).

Однією із найбільш важливих складових трансформації сучасного світу є посилення інтеграційних процесів, де глобалізація та інтеграція визначають розвиток цивілізаційних процесів ХХІ ст. Глобалізація світового розвитку зумовлює зміну підходів до розробки базових засад зовнішньої політики Української держави. У Законі України «Про засади внутрішньої і зовнішньої політики» визначені основні засади зовнішньої політики України (ст. 11), до яких законодавець відніс:

— забезпечення національних інтересів і безпеки України шляхом підтримання мирного і взаємовигідного співробітництва з членами міжнародного співтовариства за загальновизнаними принципами і нормами міжнародного права;

— забезпечення дипломатичними та іншими засобами і методами, передбаченими міжнародним правом, захисту суверенітету, територіальної цілісності та непорушності державних кордонів України, її політичних, економічних, енергетичних та інших інтересів;

— використання міжнародного потенціалу для утвердження і розвитку України як суверенної, незалежної, демократичної, соціальної та правової держави, її сталого економічного розвитку;

— створення сприятливих зовнішньополітичних умов для розвитку української нації, її економічного потенціалу, історичної свідомості, національної гідності українців, а також етнічної, культурної, мовної, релігійної самобутності громадян України усіх національностей;

— утвердження провідного місця України у системі міжнародних відносин, зміцнення міжнародного авторитету держави;

— сприяння міжнародному миру і безпеці у світі, участь у всеосяжному політичному діалозі для підвищення взаємної довіри держав, подолання традиційних і нових загроз безпеці;

— поглиблення співпраці з Організацією Північноатлантичного договору з метою досягнення критеріїв, необхідних для набуття членства у цій організації;

— підтримка зміцнення ролі міжнародного права у міжнародних відносинах, забезпечення дотримання та виконання чинних, вироблення нових принципів і норм міжнародного права;

— запобігання конфліктам у регіонах, що межують з Україною, та врегулювання наявних конфліктів;

- забезпечення захисту прав та інтересів громадян і юридичних осіб України за кордоном;
- створення сприятливих умов для задоволення національно-культурних і мовних потреб українців, які проживають за межами України, підтримання з ними сталих зв'язків;
- забезпечення інтеграції України в європейський політичний, економічний, правовий простір з метою набуття членства в Європейському Союзі;
- підтримка розвитку торговельно-економічного, науково-технічного та інвестиційного співробітництва України з іноземними державами на засадах взаємної вигоди;
- забезпечення з метою повноцінного економічного розвитку, підвищення добробуту народу інтеграції економіки України у світову економічну систему;
- розширення міжнародного співробітництва з метою залучення іноземних інвестицій, новітніх технологій та управлінського досвіду в національну економіку в інтересах її реформування, модернізації та інноваційного розвитку;
- підтримка інтеграції України у світовий інформаційний простір¹.

Аналізуючи зазначені засади зовнішньої політики України, закріплені у Законі України «Про засади внутрішньої і зовнішньої політики», слід зазначити, що агресія Російської Федерації проти України довела недовіру політики позаблоковості, яка де-юре та де-факто не забезпечила територіальної цілісності нашої держави. Тому Закон потребував змін, а саме: вилучення положення, де йдеться про позаблоковий статус України та включення концептуально-правових засад щодо курсу України на її повномасштабне членство в ЄС та НАТО. Відтак Законом України «Про внесення змін до деяких законів України щодо відмови України від здійснення політики позаблоковості» від 23 грудня 2014 р. № 35-VIII були внесені зміни до Закону України «Про засади внутрішньої і зовнішньої політики», згідно з якими (частина перша

---

¹ Закон України «Про засади внутрішньої і зовнішньої політики» від 01.07.2010 р. № 2411-17, у ред. від 09.07.2017 р. [Електронний ресурс]// Сайт «Верховна Рада України». Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2411-17> (дата звернення — 09.08.2017 р.).

ст. 11) «Україна як європейська держава здійснює відкриту зовнішню політику і прагне рівноправного взаємовигідного співробітництва з усіма заінтересованими партнерами, виходячи насамперед з необхідності гарантування безпеки, суверенітету та захисту територіальної цілісності України»¹. Відповідно до цього українська влада повинна вжити рішучих заходів, спрямованих на системне відродження системи національної безпеки та її належне і постійне фінансування. На цей аспект звертається увага і в чинній Стратегії національної безпеки України від 26 травня 2015 р.

За цих умов для практики сьогодення та майбутнього Української держави принципово важливим є визначення перспектив розвитку відносин, нового зовнішньополітичного позиціонування України у світі на тлі нестабільності глобальної системи безпеки. Російська загроза, що має довгостроковий характер, інші докорінні зміни у зовнішньому та внутрішньому безпековому середовищі України зумовлюють необхідність вступу до Альянсу, який створить поле для позитивних можливостей, використати які має Україна. І євроатлантичний досвід, набутий, зокрема, при проведенні оборонного огляду, у тому числі і сектору безпеки, при виконанні цільових планів Україна — НАТО, військово-технічна допомога окремих країн Альянсу у протистоянні України збройній агресії Росії, переконливо доводить, що ми маємо скористатися цим шансом для прискорення реформ і гарантування своєї безпеки та демократичного суспільного поступу України.

Таким чином, вступ України до НАТО, по-перше, сприятиме її виходу із постімперського простору, підштовхне до прискорення внутрішньополітичних та економічних перетворень; по-друге, це зміцнення державних інститутів, зокрема системи національної безпеки. Відомі вчені та політичні діячі (Н. Макіавеллі, М. Вебер, К. Маркс) вважали, що держава починається з суддів, поліції та армії. Для нашої країни це означає, що реформування та посилення цих інститутів гарантуватиме державний суверенітет України, її прогресивний розвиток; по-третє, це приведе до зростання ваги держави в глобалізаційному вимірі, зокрема у прийнятті глобальних рішень у сфері безпекової політики.

---

¹ Харбан І. А. Система європейської безпеки і напрямки воєнно-політичної інтеграції України до її структури: монографія. Київ: Варта, 2005. 544 с.

Підхід України до розв'язання проблем зовнішньої безпеки пов'язаний тим, що в умовах глобалізаційних і інтеграційних процесів у світі неприпустимо забезпечувати власну безпеку за рахунок зменшення рівня безпеки інших країн. Аналіз наукових досліджень свідчить, що в умовах нарощування інтенсивності світової глобалізації та інтеграції всебічна оцінка співвідношення національного і міжнародного щодо захисту їх інтересів виявляється ключовою передумовою розуміння зміни поглядів на місце і роль зовнішньої безпеки¹. Слід зазначити, що будь-яке концептуальне бачення, пов'язане із забезпеченням зовнішньої безпеки, має бути сформоване відповідно до конкретних історичних умов. Так, традиційно склалось, що кожна держава, як правило, опиралася на власний потенціал для запобігання і зменшення гостроти тих чи інших загроз. Проте з середини ХХ ст. та на початку ХХІ ст. відбувається трансформація поглядів у сучасній світовій безпековій політиці, відповідно до яких чимало проблем зовнішньої безпеки вирішувати самотужки стає неможливим, відтак об'єктивно виникає потреба в об'єднанні зусиль багатьох держав світу. Сучасний інтегрований світ переконливо свідчить, що неможливо звести забезпечення зовнішньої безпеки лише до меж національних кордонів тих чи інших держав. Саме тому єдиним і найбільш виваженим і реальним шляхом забезпечення зовнішньої безпеки України може стати пошук та налагодження взаємовідносин з Європейським Союзом і Сполученими Штатами Америки з метою більш ефективної реалізації та захисту своїх національних інтересів. Проте слід зазначити, що за умов нинішньої геополітичної ситуації, яка склалася у світі, провідними векторами розвитку зовнішньої політики Української держави може бути максимальне розширення зв'язків з країнами Західної Європи і США. За цих обставин керівництво Української держави повинно чітко усвідомити, що на початку ХХІ ст. у зовнішній політиці України, як на східному, так і на західному напрямках, настав

---

¹ *Общая теория национальной безопасности: учебник / Под общ. ред. А. А. Прохожева. 2-е изд., дополн. Москва: РАГС, 2005. С. 151–153; Глобалізація і безпека розвитку: монографія / О. Г. Білоус, Д. Г. Лук'яненко та ін.; кер. авт. кол. і наук. ред. О. Г. Білоус. Київ: КНЕУ, 2001. С. 37–39.*

якісно новий етап. Це свідчить про те, що багатовекторність державної політики України має залишитись у минулому. І ми повинні чітко усвідомити, що приєднання України до тих чи інших геополітичних центрів можливе лише за умови власного економічного розвитку та ефективного національно-державного облаштування. Проте проблема не куди і до кого приєднуватися, а як жити у злагоді з іншими країнами і як швидше зміцнити власну державу та її систему національної безпеки.

Про це йдеться у чинній Стратегії національної безпеки України, де виокремлюються основні напрями забезпечення національної безпеки у зовнішньополітичній сфері, зокрема: відмовившись від політики позаблоковості, яка не забезпечила територіальної цілісності держави, Україна в середньостроковій перспективі спиратиметься на власні можливості та залишає за собою право обирати участь у системах колективної безпеки і оборони, як спосіб гарантування державного суверенітету і територіальної цілісності України¹.

Зовнішні гарантії безпеки забезпечуватимуться шляхом формування межі союзнитва як з окремими державами та регіональними організаціями й ініціативами (шляхом укладення угод про спільну оборону або військову допомогу), так і з міжнародними безпековими організаціями (шляхом участі у механізмах колективної безпеки).

Зовнішньополітична діяльність України у сфері гарантування національної безпеки держави спиратиметься на політику європейської і євроатлантичної інтеграції та здійснюватиметься на різних рівнях — глобальному, регіональному, субрегіональному.

На глобальному рівні Україна розглядає поглиблення стратегічного партнерства зі Сполученими Штатами Америки як гарантом міжнародної безпеки на євроатлантичному просторі на основі Хартії Україна — США про стратегічне партнерство

---

¹ Указ Президента України «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 6 травня 2015 року «Про Стратегію національної безпеки України»» від 26.05.2015 р. № 287/2015 [Електронний ресурс] // Сайт «Верховна Рада України». Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/287/2015> (дата звернення — 12.08.2016 р.)

від 19 грудня 2008 р. як головний зовнішньополітичний пріоритет. Україна прагнучиме до стратегічного розвитку взаємодії на засадах партнерських відносин з іншими державами — ключовими центрами впливу, зокрема КНР. Продовжуватиметься активне використання глобальних форматів — міжнародних організацій, насамперед ООН, «Групи двадцяти», «Групи семи», інших механізмів, спрямованих на зміцнення миру та стабільності у світі, додержання норм міжнародного права і справедливе врегулювання конфліктів.

Україна сприятиме процесу ядерного роззброєння, а також підтримуватиме ініціативи з укладення універсального міжнародного договору щодо гарантій безпеки, передусім з без'ядерними державами, який би містив чіткий перелік зобов'язань та дій сторін у разі його порушення, у тому числі в контексті застосування санкцій до держави-порушниці. Україна прагне до створення на основі Меморандуму про гарантії безпеки у зв'язку з приєднанням України до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї (Будапештський меморандум) ефективного механізму гарантування свого державного суверенітету і територіальної цілісності¹.

Агресія Росії проти України збільшила актуальність реформування Ради Безпеки ООН. Тому в рамках роботи Генеральної Асамблеї ООН увага має зосереджуватися на підтримці таких ініціатив з реформування Ради Безпеки ООН, які забезпечать її адекватне реагування на порушення міжнародного права, навіть якщо порушник є постійним членом цього органу.

Зусилля на регіональному рівні спрямовуватимуться на створення ефективної системи взаємодії у Центральній та Східній Європі з метою забезпечення безпеки та стабільності. Для цього використовуватимуться насамперед інструменти та можливості ОБСЄ та Ради Європи. Особлива увага приділятиметься формуванню механізмів забезпечення безпеки в регіоні Чорного моря.

Україна проводитиме спільно з іншими європейськими союзниками політику денуклеаризації та демілітаризації Чорноморського регіону; сприятиме поверненню до режиму онов-

---

¹ *Голос України*. 01 березня 2014 р. №. 39 (5789) (Спецвипуск) [Електронний ресурс] // Сайт «Голос України». Режим доступу: http://www.golos.com.ua/edition_archive (дата звернення — 19.01.2015 р.).

леного Договору про звичайні збройні сили в Європі; братиме активну участь в опрацюванні існуючих та внесенні нових безпекових ініціатив, спрямованих на зміцнення стабільності і колективної безпеки в Європі.

На субрегіональному рівні Україна продовжуватиме активно використовувати існуючі формати — «Веймарський трикутник», «Вишеградську четвірку», ГУАМ, ЦЕІ, ОЧЕС та ін. — з метою забезпечення захисту територіальної цілісності та суверенітету держави, реалізації економічних і енергетичних проектів та ініціатив.

Для активної зовнішньополітичної діяльності зусилля Міністерства закордонних справ України мають бути спрямовані на формування зовнішньополітичного відомства європейського зразка, забезпеченого необхідними з метою ефективного просування національних інтересів держави ресурсами і можливостями.

Поряд із розглядом у структурі системи національної безпеки двох типів безпеки (внутрішня і зовнішня) важливого значення набуває класифікація за її видами залежно від характеру загроз у тих чи інших сферах життєдіяльності. Дослідження цієї проблематики засвідчує, що існує незначна кількість наукових праць, які містять ґрунтовний науковий аналіз видів національної безпеки¹. Більше того, ця проблема не набула відображення і на законодавчому рівні. Так, Закон України «Про основи національної безпеки України» взагалі не містить класифікації видів національної безпеки. Такий підхід українського законодавця не сприятиме, на нашу думку, чіткому і конкретному напрацюванню політики та стратегії забезпечення національної безпеки Української держави. З урахуванням відповідних наукових поглядів, що пов'язані із класифікацією системи національної безпеки залежно від характеру загроз у тій чи іншій сфері життєдіяльності, необхідно виділити такі її види: економічна безпека; політична безпека; соціальна безпека; економічна безпека; інформаційна

---

¹ *Артюшин Л. М., Костенко Г. Ф.* Теоретичні аспекти стратегії воєнної безпеки суспільства і держави: монографія. Харків: НУВС. 2003. С. 12–15; *Богданович В. Ю.* Воєнна безпека України: методологія дослідження та шляхи забезпечення. Київ: Тиракс, 2003. С. 161–163; *Косевцев В. О.* Оцінка рівня воєнної безпеки для України з боку сусідніх держав // Наука і оборона. 1995. № 2. С. 68–69.

безпека; воєнна безпека. У свою чергу зазначені види національної безпеки можна поділяти на ряд інших підвидів. Так, економічну безпеку можна поділяти на продовольчу, соціальну — на демографічну і т. д. Важливим є те, що такий підхід, вважаємо, упорядковує класифікацію видів національної безпеки, надає можливість уникати нівелювання принципів самої класифікації і дає змогу розглядати національну безпеку як єдину систему видів безпеки, кожен із яких виступає самостійним підвидом з характерними для нього особливостями. Практика свідчить, що усі види та відповідні їм підвиди національної безпеки перебувають у діалектичній взаємодії та взаємозалежності.

Аналізуючи проблему структурної класифікації системи національної безпеки, необхідно розглянути і об'єкти захисту життєво важливих інтересів людини і громадянина, суспільства і держави.

У Законі України «Про основи національної безпеки України» (ст. 3) зазначається, що об'єктами національної безпеки виступають: людина і громадянин — їхні конституційні права і свободи; суспільство — його духовні, морально-етичні, культурні, історичні, інтелектуальні та матеріальні цінності, інформаційне і навколишнє природне середовище та природні ресурси; держава — її конституційний лад, суверенітет територіальна цілісність і недоторканність¹.

Залежно від об'єкта його життєво важливі інтереси захищаються від внутрішніх і зовнішніх загроз, де відповідно виділяють і певні види безпеки: безпека особистості; безпека суспільства; безпека держави.

Таким чином, проаналізувавши структуру системи національної безпеки і, зокрема, здійснивши її класифікацію, слід зазначити, що запропонована класифікація є певною мірою умовною, і ми виходили із певної мети та поставлених завдань.

---

¹ Закон України «Про основи національної безпеки України» від 19.06.2003 р. № 964-15, у ред. від 09.07.2017 р. [Електронний ресурс] // Сайт «Верховна Рада України». Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/580-19> (дата звернення — 02.09.2017 р.)

* * *

➤ Проведений нами теоретико-методологічний аналіз структури системи національної безпеки надав можливість з'ясувати, що вона відображає на сутнісному рівні форму розташування елементів і характер взаємодії її сторін та властивостей.

➤ Структура системи національної безпеки на функціональному рівні надає можливість з'ясувати, по-перше, чому якість цілого відрізняється від суми якостей її складових елементів; і, по-друге, якість системи національної безпеки залежить від розташування та пріоритетності її елементів (складових). Саме тому структуру системи національної безпеки в остаточному підсумку слід розглядати як рух елементів цілого як результат її організації. Запропонована класифікація структури системи національної безпеки сприятиме, на нашу думку, більш чіткому і конкретному напрацюванню політики та стратегії національної безпеки на законодавчому рівні.

2.3. Складові системи національної безпеки Української держави

У сучасній теорії та практиці національної безпеки проблема диференціації системи національної безпеки та її основних складових посідає доволі значне місце у наукових працях та прикладних дослідженнях сучасності. Дослідженню цієї проблематики приділяють значну увагу як вітчизняні, так і зарубіжні вчені. Переважна більшість учених, поділяючи систему національної безпеки як єдине ціле на ті чи інші складові, види, елементи тощо, виходять насамперед від умов розвитку та від рівня захищеності об'єкта від загроз як узагальненої характеристики в державній, економічній, енергетичній, зовнішньополітичній, внутрішньополітичній, суспільній, соціальній, гуманітарній, інформаційній, екологічній, науково-технологічній, а також у воєнній сферах¹. Так, відомий російський учений

---

¹ *Общая теория национальной безопасности: учебник / Под общ. ред. А. А. Прохожева. 2-е изд., дополн. Москва: РАГС, 2005. С. 274; Возжеников А. В. Национальная безопасность (теория, политика, стратегия):*

А. Возженіков, аналізуючи складові національної безпеки, в основу диференціації покладає види національної безпеки¹. Вітчизняні вчені Г. Ситник, В. Олуйко, М. Вавринчук вважають, що необхідно розрізняти два взаємопов'язаних види національної безпеки, а саме: її внутрішню і зовнішню складові².

Поряд із цим необхідно зазначити, що зарубіжні вчені, досліджуючи проблеми національної безпеки, зосереджують свою увагу на:

— політичній складовій (аналіз загроз основам демократії в контексті глобалізації, інформаційних технологій, зміни традиційних уявлень про державний суверенітет, альтернативних моделей політичних трансформацій в умовах викликів і загроз світовій цивілізації³;

монографія. Москва: НПО Модуль, 2000. С. 81-84; Безопасность России. Правовые, социально-экономические и научно-технические аспекты // Словарь терминов и определений. 2-е изд. Москва, 1999. С. 368; Дзmeeв А. И., Потрубач Н. Н. Основы обеспечения безопасности жизнедеятельности: курс лекций. Москва, 1996. С. 132; Манилов В. А. Национальная безопасность: ценности, интересы и цели // Военная мысль. 1995. № 6. С. 33; Бодрук О. С. Военно-політичні аспекти забезпечення безпеки // Стратегічна панорама. 2002. № 2. С. 69; Липкан В. А. Національна безпека України: Навчальний посібник. Київ: Кондор, 2008. С. 429; Ситник Г. П. Методологічні аспекти формування понятійно-категорійного апарату національної безпеки // Вісник УАДУ. 2000. № 2. С. 22–23; Ситник Г. П. Національна безпека України: теорія і практика: навч. посіб. / Г. П. Ситник, В. М. Олуйко, М. П. Вавринчук; за заг. ред. Г. П. Ситника. Київ: Кондор, 2007. С. 96; Липкан В. А. Національна безпека і національні інтереси України. Київ: КНТ, 2006. 36 с.; Липкан В. А. Национальная безопасность и негосударственная система безопасности // Угроза международной стабильности : аспекты проблемы // Европейский Изобразительных искусств, Братислава, 2013. С. 82.

¹ Возженіков А. В. Национальная безопасность (теория, политика, стратегия): монография. Москва: НПО Модуль, 2000. С. 162.

² Ситник Г. П. Національна безпека України: теорія і практика: навч. посіб. / Г. П. Ситник, В. М. Олуйко, М. П. Вавринчук; за заг. ред. Г. П. Ситника. Київ: Кондор, 2007. С. 94.

³ Молчанов Н. А. Термины и определения, используемые специалистами зарубежных стран при разработке проблем национальной безопасности // Стратегическая стабильность. 2000. № 3. С. 224.

— економічній складовій (економічні основи та можливості планування сфери національної безпеки і оборони та її фінансове забезпечення¹;

— воєнній складовій (теорія і практика взаємодії між демократичною владою і суспільством та силовими структурами, які забезпечують захищеність суспільства і держави від воєнних загроз².

Проаналізовані точки зору західних учених свідчать, що забезпечення національної безпеки ґрунтується на постійному діалозі політики з філософією лібералізму, відповідно до якої розвинуте громадянське суспільство є запорукою безпеки індивіда, суспільства і держави, де загрози національній безпеці як реальні, так і потенційні нейтралізуються можливостями економічної, політичної могутності та воєнними і розвідувальними засобами. Основні зусилля західних учених спрямовані не на дослідження проблем диференціації національної безпеки на ті чи інші складові, а саме на розвиток і захист економічних, політичних та військових можливостей.

Більше того, забезпечення стабільності політичної системи й ефективність функціонування збройних сил та інших структур системи національної безпеки має узгоджуватися між ними, суспільством та урядом виключно на підставі закону. Це повинно стати пріоритетним напрямом діяльності політичної влади будь-якої країни. Саме тому такого великого значення у західних країнах набуває проблема захисту основ громадянського суспільства та створення належного громадянського, цивільного контролю над сектором безпеки і оборони³.

Важливо зазначити, що існуюче бачення диференціації системи національної безпеки за сферами життєдіяльності суспільства і держави, на нашу думку, засвідчує, по-перше, про високу ймовірність такої диференціації, по-друге, має місце

---

¹ Молчанов Н. А. Термины и определения, используемые специалистами зарубежных стран при разработке проблем национальной безопасности // Стратегическая стабильность. 2000. № 3. С. 229–231.

² Там само. С. 229–235.

³ Парламентський контроль за сферою безпеки: принципи, механізми і практичні аспекти. Міжпарламентський союз. Женевський центр демократичного контролю за Збройними Силами. Женева — Київ, 2003. С. 31.

недостатнє наукове напрацювання меж, які окреслюють ту чи іншу складову системи національної безпеки. На це звертають увагу й інші вчені, зокрема А. Макеєв, О. Кондаков та ін.¹ І, по-третє, це те, що немає критеріїв, відповідно до яких визначаються ті чи інші складові системи національної безпеки. Таким критерієм, на нашу думку, при визначенні складових системи національної безпеки має виступати певна сукупність національних інтересів, і поряд із цим особливого значення набуває проблема їхньої ієрархії, де саме інтереси виступають похідними від тих чи інших потреб індивіда, суспільства та держави в тій чи іншій сфері їхньої життєдіяльності.

Закон України «Про основи національної безпеки України» визначає, що національні інтереси — це життєво важливі матеріальні, інтелектуальні і духовні цінності Українського народу як носія суверенітету і єдиного джерела влади в Україні, визначальні потреби суспільства і держави, реалізація яких гарантує державний суверенітет України та її прогресивний розвиток².

Досліджуючи складові системи національної безпеки, слід звернути увагу також на те, що вони набувають вираження та законодавчого закріплення у відповідних законах, законодавчих актах, концепціях, стратегіях, доктринах тієї чи іншої країни. Кожна держава має свої науково обґрунтовані підходи до визначення певного масиву національних інтересів та їх пріоритетів, реальних і потенційних загроз національній безпеці, згідно з якими вона визначає на законодавчому рівні перелік цих складових³.

В Україні за роки незалежності було сформовано конституційно-правову базу політики національної безпеки Української

---

¹ *Макеєв А. В.* Политика и безопасность: взаимосвязь и соотношение // Вестник Московского университета. Сер. 18, Социология и политология, 1998. № 1. С. 124–135; *Ситник Г. П.* Методологічні аспекти формування понятійно-категоріального апарату національної безпеки // Вісник УАДУ. 2000. № 2. С. 24–25.

² Закон України «Про основи національної безпеки України» від 19.06.2003 р. № 964-15, у ред. від 09.07.2017 р. [Електронний ресурс] // Сайт «Верховна Рада України». Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/580-19> (дата звернення — 02.09.2017 р.).

³ *Быстров Н.* Методика оценки могущества государства // Зарубежное военное обозрение. 1981. № 7. С. 11.

держави. Так, у Конституції України, окрім фундаментальних понять: екологічна безпека (статті 16, 92), економічна та інформаційна, державна безпека (ст. 17), інтереси національної безпеки (статті 32, 34, 36, 39), забезпечення національної безпеки (ст. 41), основи національної безпеки (ст. 92), національна безпека, сфери національної безпеки, небезпека (ст. 106), особиста безпека (ст. 126), громадська безпека (ст. 138), передбачено створення і функціонування координаційного органу з питань національної безпеки і оборони при Президентові України — Ради національної безпеки і оборони України (ст. 107). У Основному Законі у загальній формі юридично закріплюються мета, функції, компетенція, принципи взаємодії державних і недержавних суб'єктів забезпечення національної безпеки України.

Важливо зазначити, що основою правового підґрунтя диференціації складових системи національної безпеки Української держави виступає насамперед ст. 17 Конституції України, у якій зазначається, що «захист суверенітету і територіальної цілісності України, забезпечення її економічної та інформаційної безпеки є найважливішими функціями держави, справою всього Українського народу...»¹.

Аналізуючи зміст цієї статті, варто зазначити, що у її приписі йдеться лише про дві складові національної безпеки Української держави — економічну та інформаційну безпеку. Водночас необхідно звернути увагу на те, що такий підхід, на нашу думку, де-факто та де-юре заперечує певною мірою існування низки інших складових системи національної безпеки Української держави.

Тому вважаємо за необхідне розпочати фахову науково-практичну дискусію щодо внесення змін до Конституції України та узгодження її ст. 17 із залученням експертів у сфері національної безпеки та фахівців з конституційного права. Бажано урахувати необхідність відмови від декларативності фор-

---

¹ Конституція України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР, у ред. від 30.09.2016 р. [Електронний ресурс] // Сайт «Верховна Рада України». Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80> (дата звернення — 16.10.2016 р.).

мулювань у новій редакції цієї статті, яка б предметніше окреслила складові системи національної безпеки держави.

Досліджуючи проблему складових системи національної безпеки, варто зазначити, що український законодавець у Законі України «Про основи національної безпеки», закривши теоретико-правові засади для функціонування системи національної безпеки держави, на жаль, не визначив цих складових¹. Тоді як сучасні наукові дослідження цієї проблематики свідчать, що однією із найважливіших передумов функціонування системи національної безпеки має стати чітке визначення її складових на законодавчому рівні².

Саме розв'язання цієї важливої проблематики створить наукове підґрунтя більш предметно класифікувати та визначити пріоритетні національні інтереси Української держави та, що ще важливіше, надасть змогу більш предметно напрацювати основні засади державної політики, спрямованої на захист національних інтересів і гарантування в Україні безпеки особи, суспільства і держави від внутрішніх і зовнішніх загроз в усіх сферах життєдіяльності.

Нерозв'язання цієї проблеми, по суті, призводить до звуження певних теоретико-методологічних аспектів сприйняття системи національної безпеки та її категоріально-понятійного апарату.

Розуміючи актуальність і важливість відповідної трансформації підходів до законодавства в безпековій сфері, вважаємо за доцільне виходити при оновленні Закону України «Про основи національної безпеки України» з необхідності визначення складових системи національної безпеки України на законодавчому рівні.

Здійснений аналіз основних положень чинної Конституції України, Закону України «Про основи національної безпеки України», результатів наукових досліджень вітчизняних і зарубіжних учених з проблем визначення складових системи на-

---

¹ *Правові основи військового будівництва та військово-цивільних відносин: зб. законодавчих актів з питань національної безпеки і оборони / Ред. рада: Г. Г. Крючков (голова), Б. П. Андресюк, В. П. Горбулін та ін. Київ: Парлам. вид-во, 2005.*

² *Там само.* С. 68–69.

ціональної безпеки, найбільш реальних та потенційних загроз національній безпеці України у ХХІ ст., дає підстави стверджувати, що передусім необхідні своєчасне виявлення та запобігання і нейтралізація загроз, що створюють небезпеку життєво важливим національним інтересам в економічній, зовнішньополітичній, політичній, військовій, соціальній, екологічній, інформаційній та ін. сферах функціонування суспільства та держави. Відповідно до такого сприйняття викликів і загроз національним інтересам у зазначених сферах доцільно окреслити такі складові системи національної безпеки Української держави: економічна безпека; політична безпека; соціальна безпека; воєнна безпека; екологічна безпека; інформаційна безпека; державна безпека.

І перш ніж переходити до аналізу основних складових системи національної безпеки, необхідно звернути увагу на один важливий методологічний аспект. Відомо, що система національної безпеки Української держави, як і будь-яка інша соціальна система, виступає не як аморфна єдність, а має доволі складну внутрішню структуру. Вона складається з певної кількості елементів (складових), які знаходяться в ієрархії певним чином організованих систем. Аналізуючи основні складові системи національної безпеки, слід зазначити, що дослідження проблеми можливе з позицій системного підходу як складної, динамічної, соціальної системи.

Досліджуючи діалектику складових системи національної безпеки України, необхідно звернути увагу на низку загальнометодологічних положень, що притаманні теорії системного аналізу¹. До таких теоретичних засад слід віднести: існування абсолютної безпеки можливе лише у теоретичній площині, безпека завжди відносна; кожна система складових щодо іншої і всередині самої себе перебуває у відомій рівновазі. Порушення цієї рівноваги, яке аж ніяк не зводиться до суто механічного процесу, зумовлюється послабленням позицій окремих складових у системі і, як наслідок,

---

¹ *Стратегическая стабильность в Европе: системный аспект* // Военная мысль. 1992. № 2. [Електронний ресурс] // Сайт «Militaryarticle». Режим доступу: <http://militaryarticle.ru/zarubezhnoe-voennoe-obozrenie/1992-god/8496-strategicheskaja-stabilnost-v-evrope-sistemnyj> (дата звернення — 23.01.2015 р.).

спонукає їх повернути втрачене становище, що загрожує новими потрясіннями для самої системи національної безпеки.

В остаточному підсумку остання повертається до стану рівноваги, однак уже на другій основі з відхиленими від попередньої структури і з іншими параметрами безпеки для її елементів. Так відбувається перехід системи із одного стану в інший; у реальності можливо вести мову про систему з високим ступенем безпеки.

Проте їх стабільність найчастіше буває нетривалою, оскільки є результатом жорсткого супротиву змінам, що, як правило, свідчить про нездатність системи адаптуватися до мінливих умов, що призводить її до загибелі; усталеність у динамічних системах базується на сукупності нестійких рівноваг між системоутворювальними і системозмінювальними процесами, між складовими елементами (або підсистемами) самої системи національної безпеки. Іншими словами, необхідний ступінь стабільності забезпечує збереження системи і не є непереборною перешкодою для її подальших змін.

Центральне місце серед складових системи національної безпеки Української держави, безперечно, посідає економічна безпека. Досліджуючи проблеми, що пов'язані з розвитком суспільства, зокрема ті, що визначають рушійну силу всесвітньої історії та історичних подій, на нашу думку, її слід шукати в економічній сфері життєдіяльності суспільства. Суть цієї залежності вперше на загальнотеоретичному рівні сформулював К. Маркс, зазначивши, що спосіб виробництва матеріального життя зумовлює соціальні, політичні, духовні процеси і життя, і суспільства загалом¹.

Більше того, матеріальне виробництво насамперед створює загальні матеріальні умови людського існування, де ігнорування матеріальних потреб (інтересів) може призвести до зниження та падіння потенціалу держави, а отже, і до зниження рівня захищеності в інших сферах життєдіяльності особи і держави, оскільки для життя потрібні передусім їжа, житло,

---

¹ *Маркс К., Енгельс Ф.* Повне зібрання творів.[в 50 томах]: [пер. з 2-го рос. вид.] / К. Маркс і Ф. Енгельс; Ін-т іст. партії ЦК КП України — філіал ін-ту марксизму-ленінізму при ЦК КПРС. Т. 13. Київ: Політвидав України, 1963. С. 7.

одяг тощо. Отже, перший історичний акт це — створення умов самого матеріального життя¹.

Економічна безпека є базовою складовою всієї системи національної безпеки Української держави. Відповідно до п. 1 ст. 17 Конституції України забезпечення економічної безпеки України є найважливішою функцією держави, справою всього Українського народу².

У сучасних наукових дослідженнях проблем економічної безпеки вченими звертається увага на відсутність єдиного консолідованого погляду на зміст самого поняття «економічна безпека»³. Зокрема, одні вчені поняття «економічна безпека» розглядають як стан захищеності економічних інтересів, інші — як процес діяльності, здатність, систему гарантій⁴.

Саме тому нездатність адаптування до вимог пізнання, відсутність єдиного сприйняття сутності та змісту економічної безпеки як базової складової системи національної безпеки Української держави потребує теоретичного узагальнення та систематизації поглядів учених на проблему економічної безпеки.

---

¹ *Маркс К., Енгельс Ф.* Повне зібрання творів.[в 50 томах]: [пер. з 2-го рос. вид.] / К. Маркс і Ф. Енгельс; Ін-т іст. партії ЦК КП України — філіал ін-ту марксизму-ленінізму при ЦК КПКРС. Т. 3. Київ: Політвидав України, 1959. С. 25.

² *Конституція України* від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР, у ред. від 30.09.2016 р. [Електронний ресурс] // Сайт «Верховна Рада України». Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80> (дата звернення - 16.10.2016 р.).

³ *Покотиленко Р. М.* Стан та пріоритети розвитку економічної безпеки: експертні оцінки // Національна безпека України: стан, кризові явища та шляхи їх подолання: міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 7–8 грудня 2005 р.): зб. наук. праць / редкол.: С. А. Єрохін, С. І. Пирожков, В. А. Гошовська, В. Ф. Погорілко та ін. Київ: Нац. академія управління, Центр перспективних соціальних досліджень, 2005. С. 104–108.

⁴ *Пекін А. Ю.* Методологічні аспекти забезпечення економічної безпеки підприємств шляхом організації на них відповідної служби // Національна безпека України: стан, кризові явища та шляхи їх подолання: міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 7–8 грудня 2005 р.): зб. наук. праць / Редкол.: С. А. Єрохін, С. І. Пирожков, В. А. Гошовська, В. Ф. Погорілко та ін., 2005. С. 21, 23.

Дослідження сутності економічної безпеки як складової системи національної безпеки має враховувати те, що сутність є внутрішнім вираженням змісту предмета, яка має прояв у стійкій єдності усіх різноманітних та суперечливих форм економічного життя суспільства.

Економічна безпека виступає складовою стабільного, стійкого стану всієї системи національної безпеки, яка при впливі внутрішніх і зовнішніх загроз і викликів зберігає суттєво важливі риси, ознаки та властивості для подальшого розвитку та існування¹.

Отже, економічну безпеку слід розглядати як стан захищеності життєво важливих економічних інтересів людини і громадянина, суспільства і держави від внутрішніх і зовнішніх загроз.

Закон України «Про основи національної безпеки України» серед пріоритетних національних інтересів передбачає, зокрема, створення конкурентоспроможної, соціально орієнтованої ринкової економіки та забезпечення постійного зростання рівня життя і добробуту населення; збереження та зміцнення науково-технологічного потенціалу, утвердження інноваційної моделі розвитку тощо². Поряд із цим до пріоритетних економічних інтересів слід віднести: зниження рівня тіньової економіки, криміналізації соціально-економічних відносин, корупції; забезпечення економічної незалежності та конкурентоспроможності національної економіки, її сталого розвитку.

Розглядаючи названі вище пріоритетні інтереси, слід зазначити, що створення конкурентоспроможної, соціально орієнтованої ринкової економіки та забезпечення постійного зростання рівня життя і добробуту населення постає для Української держави сьогодні як геополітичний та національний вимір.

Проголошення незалежності 24 серпня 1991 р. створило реальні умови та можливості для України перетворитися на одну

---

¹ Шлемко В. Т. Економічна безпека України: Сутність і напрямки забезпечення: монограф. Київ: НІСД, 1997. С. 97.

² Закон України «Про основи національної безпеки України» від 19.06.2003 р. № 964-15, у ред. від 09.07.2017 р. [Електронний ресурс] // Сайт «Верховна Рада України». Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/580-19> (дата звернення — 02.09.2017 р.).

з найбільших розвинутих країн Центральної та Східної Європи. Водночас ризики швидкої втрати своїх переваг (достатньо розвинена промисловість, а саме такі сучасні виробництва, як авіа- та ракетобудування, системи космічного управління, високий рівень освіченості населення, високий науково-технічний потенціал, можливість для швидкого розвитку сільського господарства, досить високо розвинута інфраструктура тощо) були, як свідчать дослідження¹, значними. Україна більше, ніж інші колишні республіки, була інтегрована в єдиний народно-господарський комплекс СРСР, значна частина її економіки працювала на військово-промисловий комплекс, а основні фонди мали великий ступінь зношеності, деякі з них були удвічі чи навіть утричі амортизованими. Тому створення збалансованого господарського комплексу на ринкових засадах передбачало не тільки зміну функціональних зв'язків, а й кардинальну реструктуризацію економіки, інше розміщення продуктивних сил. Це потребувало чітко окресленої стратегії перетворень, реалістичного плану дій, тривалого часу та значних ресурсів, а також перебудови чинного національного законодавства та узгодження його з нормами міжнародного права.

Проте, як відомо, через низку об'єктивних і суб'єктивних чинників шанси України швидко наблизитись до розвинених країн були втрачені, а численні ризики нівелювання своїх переваг значною мірою набули прояву у реаліях нашого соціально-економічного життя.

За роки своєї незалежності Україна пережила десятки років падіння, внаслідок чого її ВВП знизився до 40,8% , а після наступних десяти років зростання ледь сягнув 74,1% від рівня 1990 р. Порівняно з 1990 р. реальні доходи населення спочатку знизилися до 32,9% у 1999 р., а потім зросли до 101,3% , де значна частина цих ресурсів сконцентрувалася в руках порівняно нечисленних фінансових груп². Також необхідно звернути увагу на те, що за ці роки незалежності не були використані можливості

---

¹ *Соціально-економічний стан України: наслідки для народу та держави: національна доповідь / За заг. ред. В. М. Гейця та ін. Київ: НВЦНБУВ, 2009. С. 372.*

² *Там само. С. 6.*

для реструктуризації економіки та переведення її на інвестиційно-інноваційний етап розвитку, окремі спроби ставити і розв'язувати проблеми наштовхувалися на приватні інтереси і губилися в загальному невпорядкованому суперечливому русі. Основною причиною неефективних «інноваційних» змін стала створена система політичної влади з домінуванням тих чи інших груп впливу і конкурентною боротьбою між ними, перетворенням державних органів на засіб отримання специфічної ренти.

Такий характер організації влади призвів, по суті, до вибуху корупції та поширення тіншових і кримінальних процесів у економіці й системі управління, спровокував фундаментальні руйнації цілісної структури українського суспільства.

Протягом 2000–2010 рр. відбулося певне зростання економіки, головним чином у руслі відновних процесів, яке базувалося на використанні створених ще за радянських часів потужностей, що консервувало застарілу виробничу структуру і закріплювало економіку України як сировинний придаток більш розвинутих економік світу. Залучення іноземних фінансових ресурсів використовувалося переважно не на розвиток вітчизняного виробництва, а на зростання споживання імпортних товарів, що посилювало структурні диспропорції.

Окремою проблемою для української економіки постає її надзвичайне переобтяження соціальними виплатами. Трансформаційна криза спричинила стрімке падіння доходів та рівня життя переважної більшості українського суспільства, що призвело до розширення гарантій соціального захисту і збільшило масив реципієнтів соціальних трансфертів.

Саме тому частка соціальних витрат у сукупних видатках держави та у ВВП невпинно зростала, що тривало також упродовж певного економічного поживлення. Так, частка соціальних витрат у сукупних видатках держави зросла з 17% у 1999 р. до 27% у 2010 р. Перебіг цих умов для української економіки свідчив передусім про те, що нова криза для неї є неминучою.

Світова економічна криза в Україні проявилася передусім у кризі платіжного балансу та неможливості підтримувати стабільність національної валюти на відповідному рівні. Зокрема, різке зниження експорту, насамперед продукції металургійної та хімічної промисловості, суттєво погіршило стан

поточних розрахунків, а необхідність значних виплат за борговими зобов'язаннями банків та інших секторів економіки — стан фінансового рахунку платіжного балансу країни. Обсяг експорту товарів та послуг України за I півріччя 2013 р. становив 37 688,7 млн дол. США, імпорту — 38 486,1 млн дол. Порівняно з I півріччям 2012 р. експорт становив 93,5%, а імпорт — 87,2%. Негативне сальдо зовнішньоторговельного балансу становило 797,4 млн дол. (за I півріччя 2012 р. — також негативне — 3799,5 млн дол.).

За I півріччя 2013 р. обсяги експорту та імпорту товарів України становили відповідно 30 742,7 млн дол. США та 34 963,1 млн дол. Порівняно з відповідним періодом 2012 р. експорт становив 91,3%, імпорт — 85,5%. Від'ємне сальдо зовнішньої торгівлі товарами становило 4220,4 млн дол. (за I півріччя 2012 р. також від'ємне — 7226,1 млн дол.)¹.

Пов'язане з падінням виробництва та девальвацією національної валюти зниження реальних доходів і значна заборгованість населення за кредитами в іноземній валюті спричинили кризові явища у сфері кредитування і у банківській сфері. Перебіг цих обставин вимагав активних антикризових заходів з боку держави та відповідних фінансових коштів, що, у свою чергу, призводило до збільшення дефіциту державного бюджету і загострювало проблему його покриття. Необхідно також звернути увагу і на те, що ці кризові явища суттєво поглиблювала жорстока боротьба між різними політичними силами, розбалансованість політичної системи, високий рівень корупції та стагнація виконавчої влади на усіх її рівнях.

Таким чином, внутрішні суперечності соціально-економічного розвитку України і глобальні світові кризові явища виступають лише проявами фундаментальної суперечності між подальшою капіталізацією економіки, що реалізується через тенденцію перетворення будь-якого ресурсу в капітал, з одного боку, і подальшою соціалізацією та гуманізацією економіки,

---

¹ *Економіка України за січень — липень 2013 року* // Урядовий кур'єр. 30 серп. 2013. № 156. [Електронний ресурс] // Сайт «Урядовий кур'єр». Режим доступу: <https://ukurier.gov.ua/uk/articles/ekonomika-ukrayini-za-sichenlipen-2013-roku/> (дата звернення — 09.09.2013 р.).

що виявляється у необхідності її підпорядкування інтересам розвитку людини і суспільства — з другого.

Проблема подолання суперечностей між капіталізацією і соціалізацією та гуманізацією економіки спирається на усвідомлення того, що людина повинна стати метою розвитку, його головним ресурсом, основним капіталом. Конституція України (ст. 3) чітко визначає, що людина, її життя і здоров'я, честь і гідність та безпека визнаються найвищою соціальною цінністю¹. Права і свободи людини та гарантії їх забезпечення визначають зміст та спрямованість діяльності держави, яка має відповідати перед людиною за свою діяльність. Саме держава має створити відповідні правові механізми для майбутньої інтеграції цих процесів. У результаті в перспективі мають інтегруватися процеси капіталізації соціалізації та гуманізації українського суспільства. Сьогодні уже сплинув той час, коли економічного прискорення можна було досягти за рахунок заощаджень на людині. Трансформаційний перебіг подій ХХІ ст. свідчить про те, що саме інвестиції в людину є найефективнішим способом примноження капіталу. Проте і формування людського капіталу і, ще більшою мірою, його ефективна реалізація вимагає створення сучасних знарядь праці, новітніх засобів виробництва, інноваційних технологій та передової інфраструктури. Як свідчать дослідження, інституційними рамками існування дієвої системи розподілу та перерозподілу матеріальних ресурсів виступають розвинені інститути і структури громадянського суспільства².

У сучасному економічному вимірі світова криза має глобальний характер, оскільки охоплює всі сфери економіки і суспільства всіх країн та регіонів. Аналіз її причин і наслідків засвідчує, що світ вступає в нову еру, яка характеризуватиметься значним посиленням невизначеності його подальшого розвитку. В перс-

---

¹ Конституція України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР, у ред. від 30.09.2016 р. [Електронний ресурс] // Сайт «Верховна Рада України». Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80> (дата звернення — 16.10.2016 р.).

² Богатирев В. В., Красильщиков А. В. Гражданское общество и экономические организации (теоретико-правовой аспект): монография. Владимир, 2009. С. 49–64.

пективі загальна картина перебігу світової кризи суттєво зміниться і матиме дискретно-безперервний характер. Іншими словами, йдеться про те, що різні прояви напруження постійно виникатимуть у окремих локальних просторах світової економіки, періодично поєднуючись в ланцюги локальних криз і формуючи глобально світову кризу. Періодичність таких криз залежатиме передусім від параметрично непрогнозованих чинників і тому, як свідчать наукові дослідження, вони будуть непрогнозовані¹. Саме у цей період таких глобальних процесів і потрясінь може вистояти тільки конкурентоспроможна економіка, яка всебічно використовує потенціал транснаціонального капіталу, має сучасний потужний національний виробничий комплекс, розвинений внутрішній ринок, збалансовану соціальну структуру та продуктивну політичну систему, що гарантуватиме не тільки економічну безпеку, а й національну безпеку країни в цілому.

Виходячи із наведених обставин і враховуючи виняткове значення економічної складової у системі національної безпеки, необхідно зазначити, що такий стан потребує невідкладного визначення основних напрямів державної політики щодо надійного захисту економічних інтересів особи, суспільства та держави. До таких напрямів слід віднести найбільш вагомі:

— розв'язання проблем критичної залежності від імпорту енергоносіїв; зниження зовнішніх запозичень держави (її фінансової залежності);

— створення належних умов еквівалентного зовнішнього обміну сучасними технологіями для активного розвитку наукових досліджень і реалізації національних технологій;

— зниження рівня «тінізації», криміналізації соціально-економічних відносин, корупції;

— напрацювання нового законодавчого якісного забезпечення регулювання економіки і підприємництва.

Виходячи із тематики нашого дослідження, особливу увагу слід приділити саме такому важливому напрямку, яким, безпе-

---

¹ Соціально-економічний стан України: наслідки для народу та держави: національна доповідь / За заг. ред. В. М. Гейця та ін. Київ: НВЦНБУВ, 2009. С. 8.

речно, є подальше вдосконалення законодавства, спрямованого на правове забезпечення економічної складової системи національної безпеки Української держави. Зокрема, йдеться про те, що в період глобальної світової кризи, коли економіка, у тому числі й українська, перебуваючи у стадії глибокої кризи, дедалі більше вчених та політиків, як на заході, так і на сході, заявляють про необхідність перегляду концепції стосовно ролі держави в регулюванні економіки та підприємництва¹. Йдеться передусім про напрацювання нової концепції управління національною економікою України — концепції державного соціально орієнтованого капіталізму.

Слід зазначити, що Конституція України виходить з ідеології створення збалансованого господарського комплексу на ринкових засадах, зміни функціональних зв'язків, кардинальної реконструкції економіки, іншого розміщення продуктивних сил. Поряд із цим прийняття нормативно-правових актів сприяло виникненню певних доктринальних економічних ідей, згідно з якими ринок виступає основним інструментом регулювання української економіки. Проте, як свідчать події у світі та в Україні, приватна власність — це не «священна корова», а держава — не нічний сторож. За цих обставин постає питання посилення державного регулювання економікою та розбудови ефективної системи державного управління.

Розв'язання цих проблем стане можливим лише на основі прийняття низки законів щодо концептуального напрацювання та законотворчості. Зокрема, це такі закони: «Про основи управління національною економікою України», «Про націоналізацію і деприватизацію», «Про державний моніторинг підприємств, що мають стратегічне призначення» та ін. Серед цих нормативних актів особливого значення набуває Закон України «Про націоналізацію і деприватизацію», який, по суті, має стати важливим правовим механізмом, що забезпечить державний контроль у сфері економіки.

Однак, як свідчать дослідження, як самих концепцій, так і певних запропонованих законопроектів, серед законодавчих ор-

---

¹ *Сравнительная политология: мировой обзор* / Алмонд Г., Пауэлл Дж., Стром К., Далтон Р. Москва: Аспект Пресс, 2002. С. 70.

ганів пострадянських країн існує певне політичне несприйняття такого акта. Як слушно зазначає відомий російський учений-правознавець В. Белых, однією з основних причин такого політичного несприйняття є страх зіпсувати відносини із Заходом¹.

Зокрема, йдеться про те, що націоналізація в Україні сприймається переважно як синонім безоплатного відчуження (експропріації). Проблема полягає саме в тому, що в усьому світі сприйняття експропріації зовсім інше і її головна економічна мета передбачає перехід приватних підприємств під контроль держави на основі їхнього викупу.

Зазвичай одним із основних завдань такої націоналізації вважається встановлення державного контролю над галузями (підприємствами), що мають стратегічне значення, передусім для забезпечення національної безпеки держави, зокрема економічної складової. Такі процеси проходили у різних країнах і їх наслідки були різними. Деприватизація можлива не тільки шляхом націоналізації, а й за допомогою продажу об'єктів державі або муніципальному об'єднанню, на основі безоплатної передачі майна в державну або в муніципальну власність.

Розв'язання цієї проблеми для української економіки, зокрема для її економічної складової системи національної безпеки, можливе лише на основі прийняття закону про основи державного регулювання. Слід відзначити, що певне підґрунтя для прийняття такого закону закладено в Конституції України, де передбачено співвідношення публічних та приватних інтересів, неприпустимість втручання у приватні справи.

Враховуючи винятковість прийняття такого законодавчого акта, необхідно, на думку вчених, передбачити форми, види, засоби втручання держави та їх межі². Розв'язання цих проблем потребує глибокого та всебічного дослідження цієї проблематики не тільки в Україні, а й на території держав колишнього радянського простору. Безперечно, важливе значення при розв'язанні цієї проблеми матиме досвід міжнародного співтовариства, зокрема

---

¹ *Белых В. С.* Бизнес и предпринимательское право в условиях модернизации общества // Российское право: образование, практика, наука. 2010. № 4. С. 14.

² *Там само.* С. 16.

КНР. У цій країні, як свідчать дослідження, гармонійно поєднуються, з одного боку, ринкова економіка, а з другого — адміністративно-владні методи її регулювання¹.

Державна політика економічної безпеки визначається на основі пріоритетності національних інтересів і загроз національній безпеці України та здійснюється шляхом реалізації головних принципів забезпечення економічної безпеки: додержання балансу економічних інтересів особи, суспільства, держави, їх взаємної відповідальності; запобігання виникненню економічних загроз і ризиків, ефективного поєднання централізації та децентралізації економічної політики; пріоритетності забезпечення правових норм ринкової економіки.

У Законі України «Про основи національної безпеки України» (ст. 7) визначено, що на сучасному етапі основними реальними та потенційними загрозами національній безпеці України в економічній сфері є:

— істотне скорочення внутрішнього валового продукту, зниження інвестиційної та інноваційної активності і науково-технічного та технологічного потенціалу, скорочення досліджень на стратегічно важливих напрямках інноваційного розвитку;

— ослаблення системи державного регулювання і контролю у сфері економіки;

— нестабільність у правовому регулюванні відносин у сфері економіки, в тому числі фінансової (фіскальної) політики держави; відсутність ефективної програми запобігання фінансовим кризам; зростання кредитних ризиків;

— критичний стан основних виробничих фондів у провідних галузях промисловості, агропромислового комплексу, системах життєзабезпечення;

— недостатні темпи відтворювальних процесів та подолання структурної деформації в економіці;

— критична залежність національної економіки від кон'юнктури зовнішніх ринків, низькі темпи розширення внутрішнього ринку;

---

¹ *Белых В. С.* Бизнес и предпринимательское право в условиях модернизации общества // Российское право: образование, практика, наука. 2010. № 4. С. 15.

— нераціональна структура експорту з переважно сировинним характером та низькою питомою вагою продукції з високою часткою доданої вартості;

— велика боргова залежність держави, критичні обсяги державних зовнішнього і внутрішнього боргів;

— небезпечне для економічної незалежності України зростання частки іноземного капіталу у стратегічних галузях економіки;

— неефективність антимонопольної політики та механізмів державного регулювання природних монополій, що ускладнює створення конкурентного середовища в економіці;

— критичний стан з продовольчим забезпеченням населення;

— неефективність використання паливно-енергетичних ресурсів, недостатні темпи диверсифікації джерел їх постачання та відсутність активної політики енергозбереження, що створює загрозу енергетичній безпеці держави;

— «тінізація» національної економіки;

— переважання в діяльності управлінських структур особистих, корпоративних, регіональних інтересів над загальнонаціональними¹.

Особливо небезпечною постала загроза національним інтересам і національній безпеці після анексії Російською Федерацією Криму та її збройної агресії проти України на сході. Слід зазначити, що для економічної складової системи національної безпеки України цей період видався одним із найскладніших за всю історію її незалежності. Країна опинилася на перетині низки негативних тенденцій, глобальних і локальних, давніх і відносно нових викликів і загроз. Як наслідок — Українська держава вперше зіштовхнулася з чималою кількістю економічних проблем загальнонаціонального масштабу, сам факт появи яких породжує в українському суспільстві страх і невпевненість у завтрашньому дні.

---

¹ Закон України «Про основи національної безпеки України» від 19.06.2003 р. № 964-15, у ред. від 09.07.2017 р. [Електронний ресурс] // Сайт «Верховна Рада України». Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/580-19> (дата звернення — 02.09.2017 р.).

Передусім сьогодні спостерігається суттєвий вплив капіталу, падіння глобальних цін на сировину та фізична втрата значної частини експортних потужностей на Донбасі та Луганщині призвели до радикального погіршення платіжного балансу, а відтак до різкого обвалу курсу гривні. Так, до початку активних бойових дій на територіях Донеччини та Луганщини проживало 15,2% населення континентальної України, при цьому їх валовий регіональний продукт (ВРП), за даними 2012 р., становив 16,4% на особу, і він не набагато перевищував загальноукраїнський показник. Проте значно вагомішим був внесок цих регіонів у промислове виробництво (24% усього випуску континентальної України за січень — квітень 2014 р.) та її товарний експорт (23,2%). В економічній площині після військової агресії Росії проти України актуальними постають проблеми, що пов'язані із руйнацією та фізичним знищенням інфраструктури підприємств та житлового фонду. Сьогодні збитки в кожній області оцінюються в мільярди гривень, а кількість знищених компаній у Донецькій області становить 396, на Луганщині — близько 200¹.

Проте цим справа не обмежується, адже особливо гостро постає питання щодо дотування електро, газо- та теплопостачання, яке на захоплених терористами територіях так чи інакше здійснюється коштом решти регіонів України (центрального бюджету, НАК «Нафтогаз» чи енергокомпаній). Крім того, щомісяця в Донецькій області потрібно виплачувати 2,5 млрд грн пенсій, у Луганській — 1,3 млрд грн. Зокрема, до 60% з них кореспондується у «Спецзону», а це становить близько 27 млрд грн на рік. Значна частина коштів Пенсійного фонду в Україні, як відомо, забезпечується дотаціями з державного бюджету України².

Розглядаючи загрози національним інтересам і національній безпеці України на сучасному етапі в економічній сфері, слід зазначити, що для держави розв'язання проблеми тіньової економіки стало одним із найбільш важливих (корупція, нар-

---

¹ Крамар О. «Спецзона» Україна // Український тиждень. 2014. № 37 (357). С. 7.

² Там само. С. 8.

кобізнес, фінансування тероризму) та актуальних. Відомо, що тіньова економіка існує майже в усіх країнах світу, де основними відмінностями її в тій чи іншій країні є обсяги, чинники, форми та стан соціально-правового контролю за нею. Так, за різними оцінками, її рівень становить у розвинутих країнах 17% ВВП, у країнах з перехідною економікою — понад 20% і в країнах, що розвиваються, — понад 40%.

Для Української держави актуальність проблеми протидії «тінізації» національної економіки пов'язана з тим, що вона деструктивно впливає на усталене існування країни, її громадян, детермінує руйнацію суспільних і державних інституцій. Сьогодні в Україні на тлі світової фінансово-економічної кризи спостерігаються правове свавілля та корупція, непрозорість економічних відносин, розбалансованість та деградація системи державного управління, а також технологічна відсталість, котрі гальмують необхідні темпи розвитку держави.

Так, за оцінками Світового банку, Україна має найбільший тіньовий сектор економіки, який сягає близько 50% офіційного ВВП, який суттєво ускладнює «діагностування» національної економіки. За цих обставин можуть бути завищені рівні основних змінних ВВП — таких як урядові витрати та розмір фінансового сектору¹. Згідно з розрахунками західних фахівців, критичним для країни є щорічний обіг у сфері тіньового сектору на рівні 15–35% ВВП. У разі якщо обіг тіньового бізнесу перевищує 30% ВВП, а кількість працюючих на нього — 40% ВВП зайнятих, то економіка втрачає свою керованість.

Таким чином, «тінізація» економіки України в умовах фінансово-економічної кризи набуває тотального характеру і, за свідченням експертів та дослідників цієї проблематики, її обсяг оцінюється сьогодні в межах 60% ВВП², і тому вона становить реальну загрозу національній безпеці держави.

Ознакою «тінізації» економіки України є також і те, що вона, будучи де-факто складовою національної економіки, стала

---

¹ Соціально-економічний стан України: наслідки для народу та держави: національна доповідь / За заг. ред. В. М. Гейця та ін. Київ: НВЦНБУВ, 2009. С. 318.

² Там само. С. 188.

обслуговувати економічні і політичні інтереси певних впливових структур і ділових кіл. За цих обставин необхідно враховувати багатовекторність тіньових відносин, зокрема, це:

— тіньові відносини, не пов'язані з економічною сферою, сьогодні є не менш деструктивними. Ідеться про наявність тіньового політичного лобізму, про «тінізацію» виборчих процесів і механізмів, про тіньовий «політичний ринок» загалом;

— розвал системи державного управління та залежність кадрової політики від політичних квот; за гроші йдуть до влади і за допомогою влади отримують тіньові кошти;

— корумпованість суспільних відносин, зрощення тіньового капіталу з державним апаратом; небезпечні симптоми «тінізації» військової сфери;

— існування головної принципової і нерозв'язаної проблеми розмежування влади і власності.

З огляду на викладене слід зазначити, що в Україні сформувалася на відповідному постсоціалістичному підґрунті тіньова економіка, ознаками якої стали: ухилення від сплати податків; відтік капіталу; наявність подвійної бухгалтерії; приховане безробіття; корупція та хабарництво; неорганізована та «чорна» торгівля.

Аналізуючи ознаки тіньової економіки, слід зазначити, що особливу загрозу економічній безпеці України становлять корупція та хабарництво. Так, Закон України «Про основи національної безпеки України» у ст. 7 визначає, що на сучасному етапі основними реальними та потенційними загрозами національній безпеці України, стабільності в суспільстві, серед інших викликів, є поширення корупції в органах державної влади, зрощення бізнесу та політики, наявність організованої злочинної діяльності¹. Сьогодні важливо зазначити, що аналіз діяльності злочинних угруповань за роки незалежності дає вагомі підстави зробити висновок про тотальний характер їх негативного впливу на національну безпеку держави. Це, по суті, означає, що загрози

---

¹ *Правові основи військового будівництва та військово-цивільних відносин*: зб. законодавчих актів з питань національної безпеки і оборони / Ред. рада: Г. Г. Крючков (голова), Б. П. Андресюк, В. П. Горбулін та ін. Київ: Парлам. вид-во, 2005. С. 69.

та виклики з боку організованої злочинності існують нині в різних сферах безпеки, а їх деструктивний вплив створює небезпеку життєво важливим національним інтересам України¹.

Особливу загрозу корупція становить для конституційного ладу держави, з одного боку, викликаючи у громадськості недовіру до законної влади, породжуючи у населення небажання співпрацювати з нею та підтримувати державні інститути, з другого — формуючи у свідомості громадян стереотип безсилля держави перед корумпованим прошарком посадових осіб, підриваючи тим самим довіру наших громадян до закону.

Сучасна загроза суверенітету і територіальній цілісності держави проявляється у тому, що регіональні мафіозно-корумповані клани за умов послаблення центральної влади, розриву економічних зв'язків і економічного простору, відсутності дієвої державної системи управління здійснюють антиконституційні прямі дії щодо відторгнення від України окремих територій сходу (Луганської та Донецької областей). На півдні країни Росія анексувала Крим. Саме тут відбулася політизація міжетнічних відносин, де організовані злочинні мафіозно-корумповані клани разом із російськими націонал-екстремістами всупереч українському чинному законодавству та міжнародному праву здійснили антидержавний переворот в Автономній Республіці Крим. Так, найвідоміші кримські сепаратисти В. Константинов і С. Аксьонов, яких єднає не лише спільне коріння, а найбільше жадоба до великих грошей, удостоїлися сумнівної честі стати на запрошення спеців сусідньої держави ініціаторами відокремлення Криму та його приєднання до Російської Федерації.

І тому наразі міжнародні європейські організації очікують від України подальших кроків щодо дієвого реформування судової влади, органів прокуратури та правоохоронних органів щодо підвищення ефективності боротьби з корупцією. Також на порядок денний перед Україною постало питання щодо удосконалення виборчого законодавства, виконання рішень Європейського суду з прав людини, розширення співпраці з міжна-

---

¹ Бусол О. Ю. Протидія корупційній злочинності в Україні у сучасний період: монографія. Київ: Ін Юре, 2014. С. 124.

родними організаціями з метою суттєвого посилення результатів протидії корупційній злочинності в державі.

Важливо зауважити, що корупційна злочинність є наслідком порушення прав і свобод людини як в економічній сфері, так і в інших сферах життєдіяльності держави. Враховуючи цей важливий аспект, необхідно звернути увагу, що в чинному Законі України «Про основи національної безпеки України» йдеться лише про порушення прав і свобод громадян у сфері державної безпеки та внутрішньополітичній сфері, а також прояви обмеження свободи слова в інформаційній сфері. Такий підхід вітчизняного законодавця до класифікації загроз у зазначених сферах, що пов'язані із порушенням прав людини, штучно обмежує усі інші існуючі види корупційних загроз національній безпеці України. Враховуючи те, що існуючі види корупційних загроз національній безпеці України, які притаманні будь-якій сфері життєдіяльності людини, суспільства та держави, об'єктивно охоплюються більш широким політичним змістом — «порушення прав і свобод і людини і громадянина», вважали би за доцільне при напрацюванні нової редакції Закону України «Про основи національної безпеки України» врахувати те, що при класифікації корупційних загроз у тій чи іншій сфері національної безпеки слід мати на увазі, що усі вони є наслідком порушення прав і свобод людини і громадянина.

Аналізуючи економічну безпеку як складову системи національної безпеки, необхідно зауважити, що вона беззаперечно впливає на обороноздатність української армії. Це означає необхідність належного розуміння та підтримки в суспільстві політики, спрямованої на формування об'єктивного сприйняття вимог часу до збройних сил та можливості забезпечення своєї воєнної безпеки власними силовими структурами. Саме вони, як свідчить історія, виступають надійним гарантом незалежності та територіальної цілісності самої держави.

Слід визнати, що за понад 25 років незалежності українська економіка так і не стала самодостатньою. Економічний стан держави сьогодні не дає змоги витратити на утримання своїх Збройних Сил необхідну кількість коштів. За цих обставин актуально звучать сьогодні слова Наполеона Бонапарта, який зазначав, що народ, який не бажає годувати власну армію, — годуватиме чу-

жу. І хоча Україна понад чверть століття поспіль не утримує чужого війська, однак неналежне фінансування власних Збройних Сил вже дається взнаки. Зокрема, збройна агресія Росії проти України та анексія нею частини нашої території переконливо засвідчила слабкість системи національної безпеки на тлі викликів та загроз, зокрема її економічної складової.

Злочинне тривале недофінансування українських Збройних Сил за часів президентства Леоніда Кучми та Віктора Ющенка завершилося суттєвою руйнацією всієї системи національної безпеки за режиму Януковича. Дії керованої ним політичної сили, яка не лише грабувала країну, а й нищила її обороноздатність, необхідно розглядати як факт державної зради. Деградація армії і флоту, зовнішньої розвідки і контррозвідки, Служби безпеки, Ради національної безпеки і оборони відбувалися не без участі спецслужб та агентів впливу Росії, які були широко інфільтровані в структури державного управління усіх рівнів і діяли безперешкодно і безкарно.

Починаючи сплановану збройну агресію проти України, вище військово-політичне керівництво Росії достеменно знало про незадовільний стан боєготовності Збройних Сил та інших складових системи національної безпеки нашої держави. Так, на початку збройної агресії (станом на березень 2014 р.) колишній в. о. міністра оборони України, адмірал І. Тенюх оцінював кількість боєздатних військ — 6 тис. осіб особового складу¹. І хоча як намагаються сьогодні політики перекласти всю вину за подібний стан речей на Януковича, проте цілком очевидним є те, що проблема полягає не в персоналіях, а в тому, що наша економіка, яка не забезпечує захищеність життєво важливих економічних інтересів людини і громадянина, суспільства і держави, не здатна бути надійною основою гарантування воєнної безпеки і, зокрема, розвитку її Збройних Сил. Народне господарство країни зберігає критичну залежність від багатьох екзогенних чинників. Це призводить до регулярних економічних криз, унаслідок яких розвиток будь-яких фінансово залежних галузей (зокрема, військової) є неможливим.

---

¹ Буткевич Б. Михайло Коваль: «Подякуйте армії» // Український тиждень. 2014. № 38 (358). С. 18.

Україна повільно здійснює процес інтеграції у європейські політико-економічні та військові структури і тому у справі забезпечення своєї воєнної безпеки покладатися може лише на власні Збройні Сили. Саме на них відповідно до п. 2 ст. 17 Конституції України покладається оборона України, захист її суверенітету, територіальної цілісності і недоторканності¹.

Сьогодні економічна складова системи національної безпеки України не дозволяє витратити на утримання власних Збройних Сил необхідну кількість коштів. Намагання ж підвищити бойовий потенціал Збройних Сил до межі, що гарантує військову безпеку держави шляхом вкладення великих коштів у військове виробництво та утримання численної армії може призвести тільки до ослаблення її економіки, подальше поглиблення економічної кризи та зниження рівня життя громадян, який і без того є низьким.

Досягнення високої бойової ефективності Збройних Сил України можна забезпечити шляхом, по-перше, збільшення витрат на їх утримання, і, по-друге, їх реформування. Важливо зазначити, що оптимальний варіант може бути досягнутий тоді, коли і процес реформування Збройних Сил, і реформування економіки має здійснюватися одночасно. При цьому видатки на оборону не повинні бути обтяжливим тягарем для здійснення економічних реформ у державі. Таким чином, видатки на оборону повинні здійснюватися, виходячи із бюджетних можливостей фінансування Збройних Сил державою.

Важливим показником якості економічного зростання держави є забезпечення стабільного приросту ВВП і оптимальне планування видаткової частини бюджету, що формується на основі ВВП держави. Так, для України на 2016 р. державний бюджет становив за видатками 667 815 507,2 тис. гривень².

---

¹ Конституція України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР, у ред. від 30.09.2016 р. [Електронний ресурс] // Сайт «Верховна Рада України». Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80> (дата звернення — 16.10.2016 р.).

² Закон України «Про Державний бюджет України на 2016 рік» від 25.12.2015 р. № 928-8, у ред. від 28.12.2016 р. [Електронний ресурс] // Сайт «Верховна Рада України». Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/928-19> (дата звернення — 27.03.2017 р.).

Враховуючи світовий досвід і результати наукових досліджень щодо формування бюджету в розвинутих країнах, можна зробити висновок про напрацювання певної практики щодо формування річних бюджетів. Ця практика свідчить, що середній рівень видатків на освіту становить 5–8% від ВВП, на соціальне забезпечення — 11–20%, на охорону здоров'я — 5–7%, на оборону — 1,0–4% і т.д.¹ Отже, видатки на оборонні витрати для розвинутої країни у мирний час жорстко обмежені розмірами ВВП та існуючими «правилами» визначення витрат як на саму оборону, так і на інші статті державного бюджету.

Для України ці показники є дещо відмінними, оскільки це пов'язано:

— з поточним станом економіки України, яка за понад чверть століття суттєво змінилася. Більшість галузей народного господарства України занепала, окремі сфери виробництва створені з нуля або отримали нове життя під впливом міжнародного поділу праці;

— з великою внутрішньою та зовнішньою заборгованістю держави. Звідси виникає залежність від фінансування, передусім зовнішнього, основним видом якого є запозичення. Зокрема, валовий зовнішній борг України на кінець 2015 р. становив майже 80% її ВВП. Поряд із цим внутрішні запозичення є також чималі. Так, на кінець 2015 р. чистий внутрішній кредит комерційних банків державі, фірмам та домогосподарствам становив майже 84% ВВП²;

— з ескалацією збройного конфлікту на сході країни та збройним протистоянням України з Російською Федерацією, що зумовлює перегляд видатків на оборону та інших статей бюджету держави. Слід зазначити, що, незважаючи на порівняно невеликий обсяг ВВП, Україна за цих обставин для покращення стану своїх Збройних Сил збільшила у 2016 р. видатки на оборону у розмірі 5% від ВВП, що є обтяжливим тягарем для здійснення економічних реформ у державі.

---

¹ *Воєнна безпека України на межі тисячоліття: монографія* / Під ред Г. М. Перепелиці. Національний інститут стратегічних досліджень. Київ: Стило, 2002. С. 258.

² *Шавалюк Л.* Вільні, але не зовсім // *Український тиждень*. 2014. № 34 (354). С. 30–31.

Проте російська загроза, що має довгостроковий характер, інші докорінні зміни у зовнішньому та внутрішньому безпековому середовищі України зумовлюють необхідність створення якісно нових Збройних Сил, нової системи забезпечення національної безпеки України. На цей важливий аспект звертається увага і в новій Концепції розвитку сектору безпеки і оборони України, затвердженій Указом Президента України від 14 березня 2016 р. № 92/2016. У ній, зокрема, зазначається, що найбільш актуальним у середньостроковій перспективі залишатиметься така загроза, як агресивні дії Росії, що здійснюються для виснаження української економіки і підриву суспільно-політичної стабільності з метою знищення держави Україна і захоплення її території, застосування воєнної сили, а також технологій гібридної війни¹.

Слід також зазначити, що обороноздатність будь-якої держави безпосередньо залежить від чотирьох основних складових: укомплектування армії високопрофесійним підготовленим особовим складом; наявність сучасного озброєння та військової техніки (військово-промисловий комплекс); рівень підготовки на навченості військ; військово-патріотичне виховання.

Слід зазначити, що чисельність Збройних Сил України на сьогодні становить близько 250 тис. осіб, із яких 84,5 тис. призвані під час четвертої, п'ятої, шостої та сьомої хвиль мобілізації; 46 тис. становлять так звані цивільні працівники (серед яких значний відсоток припадає на звільнених у запас офіцерів). Решту чисельності Збройних Сил України становлять офіцери (які порівняно із рядовим і сержантським складом значно перевищують їх необхідну кількість) та військовослужбовці за контрактом. При цьому серед призваних під час перших трьох хвиль мобілізації до лав Збройних Сил України було залучено на військову службу за контрактом лише 12 тис. осіб. Беручи до уваги поточний стан економіки України та значну внутрішню

---

¹ Указ Президента України «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 4 березня 2016 року «Про Концепцію розвитку сектору безпеки і оборони України»» від 14.03.2016 р. № 92/2016, у ред. від 14.03.2016 р. [Електронний ресурс] // Сайт «Верховна Рада України». Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/92/2016> (дата звернення — 24.09.2016 р.).

та зовнішню заборгованість, збільшення видатків на Збройні Сили є дуже проблематичним. Проте цю проблему можна вирішити, на нашу думку, двома шляхами: 1) оголосити чергову хвилю мобілізації та розширити перелік тих осіб, хто йде в армію служити на строкову службу; 2) радикально збільшити кількість солдатів і сержантів на контрактній основі. Тим більше, що чимало людей, мобілізованих у 2014–2015 рр., за гідну зарплату залишилися б служити у Збройних Силах України й надалі.

І хоча сьогодні зарплата контрактника Збройних Сил України збільшилася з 2300 грн до 10 тис. грн, що у принципі теж є низькою зарплатою для захисника Вітчизни, якість професіоналізму особового складу Збройних Сил України залишатиме бажати кращого.

Особливої уваги заслуговує інша складова обороноздатності, яка забезпечує Збройні Сили України сучасним озброєнням та військовою технікою. Фактично йдеться про військово-промисловий комплекс, на якому тримається оборона держави. Необхідно зазначити, що Україна успадкувала після розпаду СРСР третину радянських підприємств, на яких випускалася така унікальна військова техніка, як важкі авіаносці й ракетні крейсери, силові установки для кораблів, ракетно-космічні вироби та ін.

На час проголошення незалежності України (серпень 1991 р.) до складу українського ВПК входило 3954 підприємства, на яких працювали близько 3 млн осіб. У суто військовому виробництві було задіяно 700 підприємств, у тому числі 205 виробничих об'єднань і 139 науково-виробничих об'єднань із загальною кількістю зайнятих 1 млн 450 тис. осіб¹.

Саме зміна геополітичних умов після розпаду СРСР і виникнення України як суверенної держави зумовили необхідність перебудови військово-промислового комплексу. Наші військові підприємства — це значною мірою вузькопрофільні виробництва, пов'язані переважно з радіоелектронними та іншими так

---

¹ *Воєнна безпека України на межі тисячоліття: монографія* / Під ред Г. М. Перепелиці. Національний інститут стратегічних досліджень. Київ: СтилоС, 2002. С. 273.

званими високоточними виробами, які здебільшого вже морально та фізично застаріли. Крім того, в Україні немає замкнутого циклу виробництва більшості найменувань військової продукції на відміну від Російської Федерації, яка упродовж останніх 20 років перебудувала свій «сегмент» на цілком самодостатню та замкнуту структуру. Сьогодні у нас чимало підприємств, які виготовляють електроніку для бойових літаків, і при цьому немає жодного, яке будувало б самі літаки. Багато заводів зварюють корпуси та виготовляють двигуни для бронетранспортерів, проте практично не існує промисловості, яка б випускала артилерійські системи для неї. Незважаючи на негативний розвиток економічних процесів, Україна дотепер ще спроможна забезпечити розробку й виробництво достатньої кількості тих чи інших видів військової продукції. Звісно, можна перепрофілювати й модернізувати наявні підприємства, але для розв'язання цих проблем потрібно розробити військову державну програму, залучити великі кошти й іноземних фахівців. На це звертається особлива увага в рішенні Ради національної безпеки і оборони України від 4 березня 2016 р. «Про Концепцію розвитку сектору безпеки і оборони України», де зазначається, що підвищення ефективної наукової і науково-технічної діяльності в інтересах безпеки і оборони, створення для зростання виробничого потенціалу і потужностей оборонно-промислового комплексу України з метою розгортання власного виробництва озброєння, військової і спеціальної техніки має стати одним із основних завдань сектору безпеки і оборони держави¹.

Слід також зазначити, що ескалація збройного конфлікту на Донбасі та пряме збройне протистояння з Російською Федерацією невідкладно вимагають перегляду розміщення об'єктів військово-промислового комплексу на території України. Без-

---

¹ Указ Президента України «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 4 березня 2016 року «Про Концепцію розвитку сектору безпеки і оборони України»» від 14.03.2016 р. № 92/2016, у ред. від 14.03.2016 р. [Електронний ресурс] // Сайт «Верховна Рада України». Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/92/2016> (дата звернення — 24.09.2016 р.).

заперечним підтвердженням цього факту є те, що найпотужніші об'єкти ВПК України розміщені та працюють на сході країни на Харківщині, Луганщині, Донеччині, а також у Києві, Вінниці, Сумській, Запорізькій та Дніпропетровській областях. Так, у Харкові діє 11 підприємств, які виробляють різні комплектуючі для літаків, танків та бронемашин (натомість жодне з них не випускає до зазначеної військової продукції артилерійські системи).

Таке розміщення оборонних підприємств зумовлене, по-перше, тими обставинами, що відповідно до воєнної доктрини колишнє радянське військово-політичне керівництво очікувало загрози війни із заходу, і, по-друге, близькістю до корисних копалин та енергоносіїв Донбаського регіону. Як наслідок — на порівняно невеликій території, захопленій сепаратистами та російськими терористами, залишилося 7 із 11 виробництв набоїв та вибухових речовин. Так, із решти (чотирьох) заводів, що виробляють вибухівку, три розташовані в Шостці на Сумщині — неподалік кордону з Російською Федерацією.

Характер сучасної Воєнної доктрини України визначає основні напрями розвитку озброєння та військової техніки Збройних Сил держави. Вимоги щодо напрацювання пріоритетних напрямів оснащення ЗС України сучасними засобами ведення бойових дій, на нашу думку, потрібно розглядати крізь призму таких критеріїв:

- спроможність сучасних озброєнь ефективно уражати супротивника, що здійснює військову агресію проти України;
- максимальна уніфікація озброєння для різних видів Збройних Сил за стандартами НАТО;
- відповідність якості кількості та номенклатурі військового озброєння та техніки, що закуповується, фінансовим можливостям держави.

Проте варто зазначити, що стан, у якому сьогодні перебуває військово-промисловий комплекс, потребує радикальних інноваційних змін. Підприємства ВПК перебувають у скрутному фінансовому становищі. Низька рентабельність їхньої продукції не дає змоги провести технологічне переоснащення навіть за умов зростання обсягів поставок озброєнь. Зношеність основних фондів наближається до 50–60% (а на окремих об'єктах і того

більше), тобто до рівня, за яким це виробництво стає обвальним¹. Розв'язання цих невідкладних проблем потребує залучення значних коштів, як державних, так і іноземних інвестицій. Напрацювання перспективної програми розвитку оборонного комплексу на 10–15 років з урахуванням збройного протистояння з Російською Федерацією та цілком можливої війни з нею в майбутньому. Важливо зазначити, що, враховуючи ці обставини, Уряд України прийняв ряд важливих рішень, спрямованих на зміну структури державного оборонного замовлення на 2016 р., збільшивши фінансування науково-дослідних і дослідно-конструкторських робіт зі створення нових видів озброєнь і військової техніки. Так, рішенням РНБО України від 06 травня 2015 р. «Про Стратегію національної безпеки України» на Кабінет Міністрів України було покладено зобов'язання здійснити підготовку до 25 червня 2015 р. з метою забезпечення послідовного переозброєння Збройних Сил України та інших військових формувань на нові зразки озброєння та військової техніки на період 2016–2020 років². У цьому контексті важливого значення набуває Закон України «Про особливості здійснення закупівель товарів, робіт і послуг для гарантованого забезпечення потреб оборони» (2016 р.), який дає змогу значно ефективніше проводити закупівлі та здійснювати забезпечення української армії усім необхідним. Саме завдяки роботі з системою PRO-ZORRO 2015 р. вдалося зекономити 200 млн грн, а з початку 2016 р. тільки на закупівлі продуктів харчування заощаджено 400 млн гривень.

Таким чином, майбутній розвиток оборонно-промислового комплексу України в умовах викликів і загроз — створення за

---

¹ *Сунгуровський М.* Російський вектор у військово-технічній політиці України. 23 березня 2001 р. [Електронний ресурс] // Сайт «ZN,UA». Режим доступу: https://dt.ua/POLITICS/rosiyskiy_vektor_u_viyskovotekhnichniy_polititsi_ukrayini.html (дата звернення — 06.12.2016 р.).

² *Указ Президента України «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 4 березня 2016 року «Про Концепцію розвитку сектору безпеки і оборони України»»* від 14.03.2016 р. № 92/2016, у ред. від 14.03.2016 р. [Електронний ресурс] // Сайт «Верховна Рада України». Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/92/2016> (дата звернення — 24.09.2016 р.).

прикладом США та країн Європи великих інтегрованих корпоративних систем виготовлення зброї, які повинні об'єднати фінансові, технологічні та маркетингові зусилля підприємств одного профілю.

Навчання військ — надзвичайно важлива складова обороноздатності держави. В Україні на це традиційно виділяють мізерні кошти. До того ж в умовах заощадження боеприпасів провести повномасштабні навчання стає неможливим. Показовими у цьому аспекті є видатки Міністерства оборони України на різні види діяльності у 2014 р. Аналізуючи структуру оборонних витрат Міністерства оборони України на 2014 р., слід зазначити, що 80,8% видатків спрямовано на утримання збройних сил, на розвиток озброєння та військової техніки виділено 15,8% і на підготовку збройних сил видатки становлять лише 3,4% загальних видатків. Водночас світова практика засвідчує, що на утримання збройних сил видатки становлять 50%, на розвиток озброєння та військової техніки — 30%, а на підготовку збройних сил — 20%¹.

Для підготовки до ведення можливої війни необхідний інший формат навчань: такий, приміром, як це був за радянських часів або який існує сьогодні в країнах НАТО, коли до проведення військових навчань залучаються підрозділи військ двох чи більше оперативних командувань із використаннями авіації та сил спеціального призначення. Звичайно, проведення таких масштабних заходів вимагає значних коштів, проте без них підготуватися до війни неможливо.

Слід зазначити, що сьогодні перед Збройними Силами України виникло чимало проблем: недостатнє фінансування оборонних витрат, недосконалість оборонної промисловості, низький рівень та мала кількість навчань, нарешті відсутність ідеологічних засад і військово-патріотичного виховання. Ці проблеми ослаблюють обороноздатність держави.

---

¹ Буткевич Б. Олександр Кіхтенко: «Ми не можемо повністю розірвати господарські відносини з окупованими територіями» // Український тиждень. 2014. № 48 (420). [Електронний ресурс] // Сайт «Тиждень.ua». Режим доступу: <http://tyzhden.ua/Politics/124557> (дата звернення — 12.10.2016 р.).

Таким чином, надійний захист економічних інтересів людини, суспільства та держави, протидія і запобігання загрозам і викликам економічній безпеці потребує визначення основних напрямів державної політики національної безпеки в економічній сфері. До таких напрямів слід віднести: розв'язання проблем критичної залежності від імпорту енергоносіїв; зниження зовнішніх запозичень держави та її фінансової залежності; створення умов еквівалентного зовнішнього обміну сучасними технологіями для активного розвитку наукових досліджень та реалізації наукомістких технологій.

При цьому також необхідно зазначити, що економічна складова системи національної безпеки детермінує кількісні та якісні параметри інших складових, визначає їх мету, вектор подальшого розвитку та функціонування. Більше того, прогнозування ймовірних явищ і загроз життєво важливим національним інтересам можливе лише за матеріалістичного сприйняття історії. «Історія, також як і пізнання, — зазначав Ф. Енгельс, — не може отримати остаточного завершення у будь-якому досконалому, ідеальному стані людства, досконале суспільство, досконала держава — це речі, які можуть існувати лише у фантазії. Навпаки, усі суспільні порядки, які змінюють один одного в ході історії, являють собою лише перехідні щаблі безмежного розвитку людського суспільства від нижчого щабля до вищого»¹.

* * *

➤ Враховуючи уразливість економічної складової системи національної безпеки держави, ми повинні чітко усвідомити, що для України воєнна загроза з боку Російської Федерації в далекій перспективі не зникне. І ймовірність цієї загрози (зокрема, перехід її до активної форми) буде тим вищою, чим

---

¹ Маркс К., Енгельс Ф. Повне зібрання творів. [в 50 томах]: [пер. з 2-го рос. вид.] / К. Маркс і Ф. Енгельс; Ін-т іст. партії ЦК КП України — філіал ін-ту марксизму-ленінізму при ЦК КПРС. Т. 21. Київ: Політвидав України, 1964. С. 275.

менш успішними будуть дії Росії з дестабілізації України іншими методами¹.

➤ За цих обставин необхідна адекватна реакція щодо вжиття економічних контрзаходів. Зокрема, це може бути запровадження надзвичайного економічного стану в разі повномасштабної військової агресії і розширення пакетів економічних санкцій проти країни-агресора. Поряд із цим слід також запровадити прямі обмеження щодо діяльності агентів (суб'єктів) економічного впливу Російської Федерації в Україні (так, за даними журналу «Український тиждень», кожне восьме з 200 найбільших українських підприємств контролює російський капітал).

➤ У контексті напрацювання економічних контрзаходів з метою забезпечення економічної безпеки України необхідно здійснити комплекс заходів, спрямованих на розвиток інфраструктури (дороги, комунікації, системи забезпечення життєдіяльності військ). Саме розвиток інфраструктури, її захист повинні стати одним із пріоритетних напрямів державної політики в умовах ведення війни (особливо гібридної).

2.4. Політична складова системи національної безпеки та її український вимір

Важливою складовою системи національної безпеки держави виступає політична складова, яка відбиває найбільш суттєві ознаки економічної складової, зокрема економічного устрою держави. Розглядаючи політичну складову системи національної безпеки, слід зазначити, що методологія наукового дослідження визначається, по-перше, науково-теоретичним сприйняттям того чи іншого явища і, по-друге, виступає необхідною передумовою для його подальшого ґрунтового та всебічного наукового аналізу.

Аналізуючи цей аспект, необхідно зазначити, що матеріалістичне сприйняття історичних процесів розкриває, по суті,

---

¹ Горбулін В. 2017-й: далі буде... Ціннісні ресурси війни і миру: український формат. (2 липня 2016 р.) [Електронний ресурс] // Сайт «ZN.UA». Режим доступу: <https://dt.ua/internal/2017-y-dali-bude-cinnisni-resursi-viyni-i-miru-ukrayinskiy-format-.html> (дата звернення — 27.09.2016 р.)

визначальну роль способу виробництва матеріальних благ, а також прямі і зворотні зв'язки між базисом і надбудовою, дає необхідний науковий інструментарій для дослідження природи таких складних соціальних явищ, як держава, політика, політична система. К. Маркс у листі Конраду Шмідту від 27 жовтня 1890 р. вперше науково обґрунтував положення про те, що матеріальне виробництво виступає тим підґрунтям, яке визначає характер і форми суспільного життя, у тому числі його політичну складову. Важливо також зазначити, що взаємовідносини між базисом і надбудовою не мають одностороннього характеру. Політична надбудова справляє, у свою чергу, величезний вплив на усе суспільне життя. Ф. Енгельс зазначав, що «зворотний вплив державної влади на економічний розвиток може бути потрібним. Вона може діяти у тому ж напрямі — тоді розвиток відбувається швидше; вона може діяти проти економічного розвитку — тоді у теперішній час у кожного великого народу вона зазнає краху через певний проміжок часу; або вона може створювати в певних напрямках перешкоди і штовхати його в інших напрямках. Цей випадок зводиться, урешті-решт, до одного із попередніх. Проте цілком очевидно, що у другому і третьому випадках політична влада може завдати економічному розвитку величезної шкоди і може викликати розтрату сил і матеріальних ресурсів у масовій кількості»¹. Зазначене положення переконливо свідчить, що поряд із визначальним впливом економіки політика справляє, у свою чергу, значний вплив на усі аспекти суспільного життя, де політика являє собою найбільш активний чинник впливу політичної системи на життя суспільства. Це має вираз у напрацюванні як короткострокових, так і довгострокових планів і програм економічного, соціального, культурного розвитку, формування і прийняття концепцій, доктрин, законів, що регулюють суспільні відносини у сфері національної безпеки. При цьому політика безпеки у політичній сфері визначається як функція держави щодо забезпечення захищеності життєво важливих полі-

---

¹ Маркс К., Енгельс Ф. Повне зібрання творів. [в 50 томах]: [пер. з 2-го рос. вид.] / К. Маркс і Ф. Енгельс; Ін-т іст. партії ЦК КП України — філіал ін-ту марксизму-ленізму при ЦК КПРС. Т. 37. Київ: Політвидав України, 1967. С. 417.

тичних інтересів суспільства (особистості, соціальних верств, спільноти в цілому) від внутрішніх та зовнішніх загроз, а також як сукупність необхідних для цього політичних заходів.

Досліджуючи основні складові системи національної безпеки, зокрема її політичну складову, необхідно зазначити, що в працях як зарубіжних, так і вітчизняних учених акцент робиться переважно на сфері забезпечення життєдіяльності суспільства та держави¹. Важливо при цьому звернути увагу на те, що політична складова системи національної безпеки постає як надзвичайно складне соціальне утворення, що визначає процедури і способи організації та діяльності установ влади та врядування, стиль ухвалення рішень, відносини між державою і суспільством. Забезпечення життєдіяльності суспільства і держави сьогодні для України в умовах військової агресії з боку Росії є надзвичайно актуальною, складною проблемою й потребує стабільності та еволюційного розвитку, оскільки різкі зміни політичної системи руйнують її політичні інститути, розбалансовують їх діяльність, призводять до значних людських, матеріальних і духовних втрат суспільства. Більше того, розбалансованість інститутів політичної системи, їх неефективність створюють реальну загрозу захищеності життєво важливих інтересів людини і громадянина, суспільства і держави, за якої забезпечується сталий розвиток суспільства, своєчасне виявлення, запобігання і нейтралізація реальних та потенційних загроз національним інтересам².

Аналізуючи політичну складову системи національної безпеки, необхідно також звернути увагу на те, що її змістовий аспект необхідно розглядати крізь призму такої категорії, як політична

---

¹ *Возжеников А. В.* Национальная безопасность (теория, политика, стратегия): монография. Москва: НПО Модуль, 2000. С. 174; *Ситник Г. П.* Проблеми реформування політичної системи в контексті політичної безпеки // Концептуальні засади реформування політичної системи в Україні: стан і перспективи розвитку політичних наук: зб. матеріалів круглого столу. Київ, 13 квітня 2001 р. / за ред. В. І. Лугового, В. М. Князева. Київ: Вид-во УНДУ, 2001. С. 170, 173.

² *Маначинський О., Пронкін Є.* Воєнно-політична обстановка у світі й суміжно-прилеглих з Україною державах (оцінка та прогноз): наук. доп. Київ: НІСД, 1995. 39 с.

система, де політична система постає як доволі складне порівняно замкнуте соціальне утворення, що забезпечує існування суспільства як єдиного організму, централізовано керованого політичною владою, серцевину якого становить держава¹. За такого сприйняття політична система (складова) включає насамперед політичні інститути — державу, право, політичні партії, організації та ін., а також систему комунікацій, що зв'язують членів суспільства, його класи та інші соціальні групи з політичною владою².

Аналізуючи політичну систему в контексті нашого дослідження, необхідно зазначити, що вперше наукове тлумачення політичної системи було запропоноване відомим зарубіжним вченим Д. Істоном у 1953 р., який зазначав, що політична система об'єднує не тільки свідомо і чітко організовані інститути політичного життя, а й такі чинники, як політичні ідеї, свідомість і світогляд³. Значний внесок у напрацювання теоретико-правових аспектів політичної системи здійснили також інші вчені, зокрема Г. Алмонд, Д. Пауелл, які розглядали її як конституційно та законодавчо закріплений фізичний примус у суспільстві. Необхідно зазначити, що, розглядаючи сутність і зміст політичної системи, Д. Істон, Г. Алмонд, Д. Пауелл,

---

¹ *Политическая система социалистического общества (актуальные проблемы функционирования и развития)* / под ред. проф., д-ра филос. наук Е. Веренеевой и доц. канд. ист. наук Н. Банева. Киев: Изд. объединение «Вища школа», 1988. С. 190; *Политическая система социализма: функции и тенденции развития* / под ред. проф. В. Г. Антоненко и проф. Д. Фаркаша. Киев: Изд. объединение «Вища школа», 1985. С. 272; *Политическая система развитого социализма* / Под общей ред. К. И. Зародова. Прага: Мир и социализм, 1980. С. 38, 52; *Дмитренко М.* Політична система України: розвиток в умовах глобалізації та інформаційної революції / Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова, Ін-т оператив. діяльн. та держ. безпеки. Київ: Знання України, 2008. 377, 380.

² *Политические системы современности: очерки* / Академия наук, Институт государства и права. Москва: Наука, 1978. С. 8.

³ *Бекешкіна І.* Демократія, політична культура та громадянське суспільство в Україні // *Розвиток демократії в Україні: матеріали міжнар. наук. конф. (Київ, 29 вересня — 1 жовтня 2000 р.)*. Київ: Центр Освітніх Ініціатив, 2001. С. 629, 631.

К. Строн, Р. Далтон зосередили свою увагу на розгляді її не тільки як категорії, що охоплює цілісно саме суспільство, а переважно дійшли висновку, що усі явища політичного життя перебувають у взаємозалежності і зміна того чи іншого явища може призвести до трансформації усієї політичної системи взагалі¹.

Вагомі теоретико-правові здобутки отримали й українські вчені, зокрема В. Погорілко, М. Дмитренко та інші дослідники цієї проблематики. Варто лише зазначити, що політичну систему вчені розглядають як систему установ, що включають: по-перше, державу і владні інститути та структури; по-друге, соціально-класову структуру суспільства, тобто сукупність соціальних спільностей і верств, суб'єктів політичної діяльності; по-третє, політичні відносини всіх соціальних спільностей, класів, верств і груп; по-четверте, політичну організацію суспільства, що охоплює всі політичні установи суспільства².

Підсумовуючи, слід визначити політичну систему, що є складовою системи національної безпеки, як певну сукупність державних і недержавних соціальних інститутів, які здійснюють владу, управління суспільством, регулюють відносини між громадянами, соціальними та етнічними групами, забезпечують стабільність суспільства та відповідний правопорядок у ньому.

Досліджуючи змістовий аспект політичної системи як складової системи національної безпеки, слід підкреслити і те, що її рушійною силою виступають інтереси. Будучи детермінованими економічними умовами, соціальні інтереси виступають як постійно діюча рушійна сила історії, як потужний чинник творчої діяльності мас, народів, класів. Творцями історії є народні маси, народи, усі дії яких так чи інакше зумовлені

---

¹ Алмонд Г., Пауэлл Дж., Строн К., Далтон Р. Сравнительная политология: Мировой обзор: Учебное пособие / Сокр. Пер. с англ. А. С. Богдановского, Л. А. Галкиной; Под ред. М. В. Ильина, А. Ю. Мельвиля. Москва: Аспект Пресс, 2002. С. 405.

² *Политическая система советского общества* / Д. А. Керимов, Л. П. Юзьков, В. Ф. Погорелко и др. Киев: Политиздат Украины, 1981. С. 153; *Дмитренко М.* Політична система України: розвиток в умовах глобалізації та інформаційної революції / Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова, Ін-т оператив. діяльн. та держ. безпеки. Київ: Знання України, 2008. С. 62, 68.

інтересами. Інтереси пронизують усю тканину суспільного життя і виступають рушійною силою розвитку в усіх його сферах — економічній, соціально-політичній, духовній. І тому захист життєво важливих інтересів людини і громадянина, суспільства і держави мають стати наріжним каменем державної політики, яка має бути спрямована на захист національних інтересів і гарантування в Україні безпеки особи, суспільства і держави від зовнішніх і внутрішніх загроз в усіх сферах життєдіяльності.

Проведений аналіз засвідчує, що вирішальну роль у політичній системі як складовій системи національної безпеки відіграє політична організація суспільства, яка відображає інституційний принцип побудови влади. Характеризуючи співвідношення політичних сил, що склалися у суспільстві, вона являє собою систему державних і недержавних установ, конституційних і неконституційних органів, об'єднання громадян, що покликані сприяти розвиткові політичної, соціальної, культурної активності й самодіяльності своїх членів, задоволенню й захисту їх потреб та інтересів¹.

Центральне місце у політичній організації суспільства і одночасно генетично похідною її структурою виступає держава. Відтоді як виникла та існує політична система, суспільне життя фактично зосереджується навколо держави. Держава являє собою опору існуючої політичної системи, вона концентрує у собі максимум влади, санкціонує існування усіх інших недержавних інститутів².

Цілком очевидним є те, що держава виступає найважливішим соціальним і політичним інститутом політичної складової системи національної безпеки. Держава відрізняється від інших соціальних інститутів:

— наявністю особливої групи людей (суб'єкти забезпечення національної безпеки), зайнятих виключно захистом національних інтересів і гарантування в Україні безпеки особи, суспільства і держави від внутрішніх і зовнішніх загроз в тих чи інших сферах життєдіяльності;

---

¹ *Філософія* політики: короткий енцикл. словник / авт.-упоряд.: В. П. Андрущенко та ін. Київ: Знання України, 2002. С. 439.

² *Куйан І. А.* Суверенітет: Проблеми теорії і практики: конституційно-правовий аспект: монографія. Київ: ВД «Академія», 2013. С. 174.

— правом і можливістю здійснення внутрішньої і зовнішньої політики, спрямованої на своєчасне виявлення, попередження і нейтралізацію зовнішніх і внутрішніх загроз національній безпеці, захист суверенітету і територіальної цілісності України, безпеки її прикордонного простору, піднесенні економіки країни, забезпечення особистої безпеки, конституційних прав і свобод людини і громадянина, викоріненні злочинності, вдосконалення системи державної влади, зміцнення законності і правопорядку та збереженні соціально-політичної стабільності суспільства, зміцнення позицій України у світі, підтриманні на належному рівні її оборонного потенціалу і обороноздатності, радикальному поліпшенні екологічної ситуації;

— суверенним правом на вироблення і періодичне уточнення Стратегії національної безпеки України і Воєнної доктрини України, доктрин, концепцій, стратегій і програм у сфері національної безпеки, планування і здійснення конкретних заходів щодо протидії і нейтралізації загроз національним інтересам України, створення нормативно-правової бази, необхідної для ефективного функціонування системи національної безпеки; удосконалення її організаційної структури; комплексне кадрове, фінансове, матеріальне, технічне, інформаційне та інше забезпечення життєдіяльності складових (структурних елементів) системи; підготовка сил і засобів суб'єктів системи до їх застосування згідно з призначенням; постійний моніторинг впливу на національну безпеку процесів, що відбуваються в політичній, соціальній, економічній, екологічній, науково-технологічній, інформаційній, воєнній та інших сферах, релігійному середовищі, міжетнічних відносинах; прогнозування змін, що відбуваються в них, та потенційних загроз національній безпеці; систематичне спостереження за станом і проявами міжнародного та інших видів тероризму; прогнозування, виявлення та оцінка можливих загроз, дестабілізуючих чинників і конфліктів, причин їх виникнення та наслідків прояву; розроблення науково обґрунтованих пропозицій і рекомендацій щодо прийняття управлінських рішень з метою захисту національних інтересів України; запобігання та усунення впливу загроз і дестабілізуючих чинників на національні інтереси; локалізація, деескалація та врегулювання конфліктів і ліквідація їх наслідків або

впливу дестабілізуючих чинників; оцінка результативності дій щодо забезпечення національної безпеки та визначення витрат на ці цілі; участь у двосторонньому і багатосторонньому співробітництві в галузі безпеки, якщо це відповідає національним інтересам України; спільне проведення планових та оперативних заходів у рамках міжнародних організацій та договорів у галузі безпеки;

— вона здійснює контроль за реалізацією заходів у сфері національної безпеки (Президент України, Верховна Рада України, Кабінет Міністрів України, РНБО України) в межах їх повноважень та компетенції, визначених Конституцією та законами України;

— визначає цільові настанови та керівні принципи воєнного будівництва, а також основні напрями діяльності органів державної влади в конкретній обстановці з метою своєчасного виявлення, відвернення і нейтралізації реальних та потенційних загроз національним інтересам України;

— здійснює комплексне, кадрове, фінансове, технічне, інформаційне та інше забезпечення життєдіяльності складових системи національної безпеки, у тому числі її політичної складової.

З огляду на зазначене держава виступає найважливішим соціальним і політичним інститутом політичної складової системи національної безпеки, яка, з одного боку, створює сприятливі умови для задоволення національних інтересів, з другого — забезпечує максимально можливий рівень захищеності національних інтересів у тій чи іншій сфері життєдіяльності (прогнозування потенційних загроз; своєчасне виявлення потенційних і реальних загроз; запобігання виникненню реальних загроз; нейтралізація реальних загроз).

Відповідно до ст. 1 Конституції Україна є «суверенна і незалежна, демократична, соціальна, правова держава»¹, де носієм суверенітету та єдиним джерелом влади виступає народ, який здійснює владу безпосередньо та через органи державної

---

¹ Конституція України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР, у ред. від 30.09.2016 р. [Електронний ресурс] // Сайт «Верховна Рада України». Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80> (дата звернення — 16.10.2016 р.).

влади і місцевого самоврядування¹. Право визначати і змінювати конституційний лад в Україні належить виключно народу і не може бути узурповане державою, її органами або посадовими особами².

Сприймаючи демократичні принципи легітимації державної влади, Україна ще до проголошення незалежності намагалася розв'язати цю проблему на підставі прийняття відповідних нормативно-правових актів. Зокрема, серед цих актів слід назвати Декларацію про державний суверенітет України від 16 липня 1991 р., де зазначалося прагнення змінити державну владу законним шляхом виходячи з того, що народ є єдиним джерелом державної влади в республіці³. Важливим кроком на цьому шляху стало ухвалення Верховною Радою на підставі здійснення Декларації Постанови Верховної Ради Української РСР та Акта про проголошення незалежності 24 серпня 1991 р.

У процесі легітимації державної влади пріоритетним є рішення Всеукраїнського референдуму від 1 грудня 1991 р. про незалежність України. Необхідно зазначити, що відповідно до чинного на той час Закону України «Про всеукраїнський та місцевий референдуми» від 3 липня 1991 р. Це рішення, по суті, мало найвищу юридичну силу, оскільки не вимагало затвердження будь-яким державним органом (ст. 1 цього Закону), що де-факто надавало законної сили державній владі того періоду в Україні.

Важливим кроком на шляху легітимації державної влади став Конституційний договір між Верховною Радою України та Президентом України від 8 червня 1995 р. «Про основні засади організації та функціонування державної влади і місцевого

---

¹ Конституція України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР, у ред. від 30.09.2016 р. [Електронний ресурс] // Сайт «Верховна Рада України». Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96%D0%B2%D1%80> (дата звернення — 16.10.2016 р.).

² Там само.

³ Декларація про державний суверенітет України від 16.07.1990 р. № 55-12 [Електронний ресурс] // Сайт «Верховна Рада України». Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/55-12> (дата звернення — 06.10.2015 р.).

самоврядування в Україні на період до прийняття нової Конституції України», яким було закладено правове підґрунтя для подальшого напрацювання теоретико-правових положень щодо закріплення державної влади. Зокрема, у цьому договорі у ст. 2 закріплено положення про те, що єдиним джерелом влади є народ¹, незважаючи на те, що цей договір мав тимчасовий характер.

Безумовно, завершальним етапом легітимації державної влади в Україні стало прийняття нової Конституції України, яку було ухвалено 28 червня 1996 р., котра сприйняла багато положень зазначеного договору як правовий фундамент закріплення державної влади народу в Україні.

У Конституції України було законодавчо закріплено положення, що єдиним джерелом державної влади згідно зі ст. 5 був визнаний лише народ².

Українському народові надано право визначати конституційний лад в Україні. Враховуючи те, що такий лад визначений у I, IV–VIII, XII розділах Конституції України, то є усі підстави стверджувати, що саме народ України відповідно до частини третьої ст. 5 Основного Закону має виключне право визначати і змінювати конституційний лад в Україні³. І це виключне право не може бути узурповане державою, її органами або посадовими особами. Важливим є також те, що на законодавчому рівні було покладено край будь-яким спробам вирішити питання про закріплення державної влади іншим способом,

---

¹ Конституційний договір між Верховною Радою України та Президентом України про основні засади організації та функціонування державної влади і місцевого самоврядування в Україні на період до прийняття нової Конституції України від 08.06.1995 р. № 1к/95-ВР, втратив чинність 28.06.1996 р. [Електронний ресурс] // Сайт «Верховна Рада України». Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1%D0%BA/95-%D0%B2%D1%80> (дата звернення — 28.04.2017 р.).

² Конституція України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР, у ред. від 30.09.2016 р. [Електронний ресурс] // Сайт «Верховна Рада України». Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80> (дата звернення — 16.10.2016 р.)

³ Там само.

аніж легітимним, зазначивши у частині четвертій ст. 5 Конституції, що ніхто не може узурпувати державну владу¹.

На розвиток положень цієї статті слід зазначити, що постає важливе питання про ухвалення не парламентом, а саме народом на референдумі Закону України «Про державну владу в Україні» як особливого законодавчого акта, який би передбачав механізм визначення і зміни конституційного ладу, зокрема державної влади, та надання народові права ефективного контролю за її здійсненням.

Сучасні дослідження цієї проблеми свідчать, що напрацювання такого законодавчого акта та його подальше прийняття є неможливим через низку суб'єктивних і об'єктивних чинників: низька правосвідомість та правова культура громадян; традиційна неповага до права й закону, яка спостерігається починаючи з вищих ешелонів влади і яка поглиблюється соціально-економічною незахищеністю людини; відсутність відповідних знань щодо наданих Конституцією прав і свобод, що породжує недовіру до дієвості самого Основного Закону².

Розв'язання цієї надзвичайно актуальної та важливої для України та її народу проблеми стане можливим лише за умови врахування зазначених чинників, де основним із завдань має стати підвищення правосвідомості та правової культури громадян, їх правових знань, політичної активності, можливої лише за умов докорінного покращення життя народу, де головним слід

---

¹ Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 60 народних депутатів України про офіційне тлумачення положень частини першої статті 103 Конституції України в контексті положень її статей 5, 156 та за конституційним зверненням громадян Галайчука Вадима Сергійовича, Подгорної Вікторії Валентинівни, Кислої Тетяни Володимирівни про офіційне тлумачення положень частин другої, третьої, четвертої статті 5 Конституції України (справа про здійснення влади народом) від 05.10.2005 р. № 6-рп/2005. [Електронний ресурс] // Сайт «Верховна Рада України». Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/v006p710-05> (дата звернення — 03.11.2016 р.).

² Ситник Г. П. Нормативно-правові акти як основа функціонування системи державного управління національною безпекою // Статистика України. 2004. № 1. С. 43, 46.; Гаджиев К. С. Введение в геополитику: Уч. Для вузов. Москва: Логос, 1998. С. ??????.

вважати утвердження віри в державну владу, яку він створив і яку має підтримувати.

Україна за державно-територіальним і адміністративно-територіальним устроєм є унітарною державою: єдині Конституція, громадянство, система права, судова система і система органів державної влади.

Після Революції гідності з 22 лютого 2014 р. Постановою Верховної Ради України за № 750-VII Україна де-юре і де-факто стала парламентсько-президентською республікою¹, де за Конституцією України систему органів державної влади складають глава держави — Президент України (ст. 102)²; орган законодавчої влади — Верховна Рада України (ст. 75)³; органи виконавчої влади — Кабінет Міністрів України, обласні та районні державні адміністрації (ст. 114, 119)⁴; органи судової влади (ст. 124)⁵, де судочинство відповідно до Основного Закону здійснюється Конституційним Судом та судами загальної юрисдикції.

Здійснення державної влади вирішальною мірою залежить від реалізації двох основоположних принципів, що набули закріплення у Конституції України.

Зокрема, *перший принцип* визначає організацію державної влади. Відповідно до її поділу в Україні визначається система державних органів, які здійснюють державну владу: єдиний законодавчий орган, органи виконавчої та судової влади. Стаття 6 Конституції України передбачає, що єдина державна вла-

---

¹ *Постанова* Верховної Ради України «Про текст Конституції України в редакції 28 червня 1996 року, із змінами і доповненнями, внесеними законами України від 8 грудня 2004 року № 2222-IV, від 1 лютого 2011 року № 2952-VI, від 19 вересня 2013 року № 586-VII» від 22.02.2014 р. № 750-18 (втратив чинність). [Електронний ресурс] // Сайт «Верховна Рада України». Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/750-18> (дата звернення — 26.03.2014 р.)

² *Конституція* України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР, у ред. від 30.09.2016 р. [Електронний ресурс] // Сайт «Верховна Рада України». Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96%D0%B2%D1%80> (дата звернення — 16.10.2016 р.).

³ *Там само.*

⁴ *Там само.*

⁵ *Там само.*

да за принципом поділу влади здійснюється органами законодавчої, виконавчої та судової влади, що дає змогу запобігати домінуванню будь-якої з них і водночас організувати їх спільну діяльність на основі взаємозалежності та взаємодії у процесі реалізації єдиної державної влади в Україні¹.

Другий принцип забезпечує переважну діяльність державної влади. Згідно зі ст. 8 Конституції в Україні визначається і діє принцип верховенства права. Це свідчить, по-перше, що органи законодавчої, виконавчої та судової влади здійснюють свої повноваження в установлених Конституцією межах і відповідно до законів України (ст. 6 Конституції). І, по-друге, оскільки Конституція України відповідно до ст. 8 має найвищу юридичну силу, то всі закони та інші нормативно-правові акти повинні прийматися на її основі та відповідати їй².

Таким чином, механізм взаємопов'язаного функціонування всіх гілок влади в демократичному суспільстві виступає принциповою умовою їх ефективності та всебічного впливу на політичні, економічні, правові, суспільні та інші процеси. Розглядаючи цей механізм крізь призму політичної складової системи національної безпеки, слід відзначити, що надійність захисту життєво важливих інтересів людини, суспільства та Української держави безпосередньо залежить від ефективної взаємодії усіх гілок влади (законодавчої, виконавчої, судової). Зокрема, Верховна Рада України в межах своїх повноважень, визначених Конституцією, здійснює законодавче забезпечення, регулювання та контроль за діяльністю органів державної влади і посадових осіб щодо здійснення ними відповідних повноважень у сфері національної безпеки (пункти 17, 18, 19 ст. 92 Конституції України). Органи виконавчої влади в межах своїх повноважень, наявних засобів бюджетного і позабюджетного фінансування забезпечують реалізацію законів України, указів Президента України, концепцій, програм, постанов органів державної влади

---

¹ Конституція України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР, у ред. від 30.09.2016 р. [Електронний ресурс] // Сайт «Верховна Рада України». Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80> (дата звернення — 16.10.2016 р.).

² Там само.

у сфері національної безпеки; забезпечують створення, підтримання в готовності і застосуванні сил та засобів забезпечення національної безпеки, а також управління їх діяльністю.

Конституційний Суд України вирішує питання про відповідність законів та інших правових актів у сфері національної безпеки Конституції України і дає офіційне тлумачення її та законів України з відповідних питань. Суди загальної юрисдикції здійснюють правосуддя у сфері забезпечення національної безпеки України. Розглядаючи систему органів державної влади, слід зазначити, що особливе місце в ній посідає Президент України, який не входить безпосередньо до жодної з гілок влади. Проте його статус як глави держави наділяє його особливими повноваженнями, відповідно до яких він є гарантом державного суверенітету, територіальної цілісності України, додержання Конституції, прав та свобод людини і громадянина¹, забезпечує державну незалежність, національну безпеку і правонаступництво держави². Оскільки ці повноваження більшою чи меншою мірою властиві всім органам влади, Президент, здійснюючи об'єднуючу функцію, безпосередньо впливає на їх діяльність у процесі здійснення державної влади.

Досліджуючи політичну складову системи національної безпеки сучасного перехідного періоду Української держави, слід зазначити, що одним з найбільш актуальних і болючих є питання про ефективне функціонування влади. Ця проблема набуває особливої гостроти в період, який характеризується не тільки світовими глобальними викликами, що притаманні ХХІ ст., а й перманентною кризовою ситуацією, що виникла після Революції гідності та збройної агресії Російської Федерації проти України. Практично кризові явища охопили політичну, соціальну, економічну, воєнну, духовну сферу держави, внаслідок чого виникла реальна загроза існування незалежності України.

---

¹ Конституція України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР, у ред. від 30.09.2016 р. [Електронний ресурс] // Сайт «Верховна Рада України». Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80> (дата звернення — 16.10.2016 р.).

² Там само.

У політичній сфері зростає недовіра людей до діяльності владних структур: надії на оптимізацію і стабілізацію суспільно-політичного та економічного життя людей після подій 2013–2014 рр., президентських виборів 2014 р., парламентських виборів до Верховної Ради України 2014 р. не справджуються. Такий перебіг подій і обставин вимагає від діючої влади напрацювання та реалізації ефективного правового механізму діяльності органів державної влади. Виходячи із політичних, економічних та воєнних реалій в Україні, слід зазначити, що склалися дві стійкі діалектично взаємопов'язані суперечливі тенденції суспільного розвитку: з одного боку, необхідність концентрації влади в одному інституті, з другого — поділ влади, обсяг повноважень і міра відповідальності¹.

Перш ніж аналізувати зазначені тенденції, слід констатувати, що модель державно-політичного устрою та форми правління у демократичній країні передбачають, що парламент приймає закони, президент є главою держави, прем'єр-міністр та його кабінет здійснюють виконавчу владу. Відповідні владні структури, насамперед законодавчі органи, формуються за участю політичних партій. У такій державі чітко розподілено функції та повноваження законодавчої, виконавчої та судової гілок влади. Головним у такій державі є верховенство закону в усіх сферах громадського життя, де невід'ємною функцією такої держави є забезпечення національної безпеки, яка покликана гарантувати сприятливі умови для життя і продуктивної діяльності громадян, державних інститутів, захищати життєво важливі інтереси людини, суспільства й держави від зовнішніх та внутрішніх загроз.

Після буремних подій 2013–2014 рр. Україна отримала черговий шанс докорінно реформувати систему влади, яка показала свою неефективність. Особливе місце у цій системі реформ посідають проблеми, що пов'язані з децентралізацією влади в Україні.

---

¹ Дмитренко М. Політична система України: розвиток в умовах глобалізації та інформаційної революції / Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова, Ін-т оператив. діяльн. та держ. безпеки. Київ: Знання України, 2008. С. 204.

Аналізуючи цей аспект, слід зазначити, що проблема децентралізації влади в державі стає актуальною проблематикою серед представників вітчизняної, американської та європейської академічної спільноти (Р. Маєрсон, Є. Стемпень та ін.)¹.

Розглядаючи плюси і мінуси децентралізації влади в Українській державі, необхідно зазначити, що Конституція тією чи іншою мірою може бути як надто централізованою, так і надмірно децентралізованою. І тому обидві моделі зазначених тенденцій — перманентної протидії інститутів влади за підвищення своєї політичної «ваги», утиск конституційних повноважень інших владних інститутів здатні стати причиною слабкості держави, створити реальні та потенційні загрози національній безпеці України, а в підсумку і втратою її територіальної цілісності та незалежності. Очевидно, що кожна країна повинна шукати свій оптимальний, а отже, і правильний баланс співвідношення цих моделей — централізації та децентралізації. На сьогодні ми є свідками того, що через відсутність такого балансу в Основному Законі Українська держава ризикує легітимізувати сепаратистські утворення на 30% загальної площі регіону, що стануть насправді кремлівськими військово-політичними анклавом на українській землі.

Слід зазначити, що узаконення донбаських і луганських сепаратистів матиме непередбачувані наслідки для України як унітарної держави. Йдеться про визнання цих територій, які принципово за своїм статусом і правами відрізнятимуться від решти регіонів держави (можуть мати свої місцеві збройні формування, «народну міліцію», самі без погодження з центром призначати прокурорів, суддів та ін.). Іншими словами, таке узаконення означатиме, що офіційний Київ юридично погоджується на створення сепаратистських квазі-держав «ДНР» і «ЛНР» на території унітарної Української держави.

---

¹ *Стемпень Є.* «Децентралізація будить у звичайних громадян відповідальність за свою малу батьківщину» // Український тиждень № 17 (337). 14 квітня 2014 р. [Електронний ресурс] // Сайт «Урядовий кур'єр». Режим доступу: <http://tyzhden.ua/World/108398> (дата звернення — 18.06.2014 р.).

Таке сприйняття децентралізації влади є прямим порушенням Основного Закону України (ст. 2)¹ та безпосередньою руйнацією унітарності (що знову ж таки суперечить Конституції України). На практиці це призведе до запровадження в державі особливого статусу тих чи інших регіонів, що неминуче викличе прагнення решти територій змінити свій статус та спровокує рух за федералізацію країни знизу. Децентралізація влади у такий спосіб спричинить численні проблеми й у сфері захисту національних інтересів і гарантування в Україні безпеки особи, суспільства і держави від зовнішніх і внутрішніх загроз у всіх сферах життєдіяльності.

Розглядаючи конституційно-правові аспекти децентралізації державної влади в Україні, слід зазначити, що одним із найбільш зважених варіантів розв'язання цієї проблеми є передача певних повноважень на місця, зокрема, дозволити міським, районним, обласним радам обирати голів місцевої виконавчої влади. Окрім того, дати в їхнє розпорядження більший бюджет, щоб сумарно всі кошториси місцевого самоврядування (органів) охоплювали від третини до половини консолідованого державного бюджету. Фінансування на рівні самоврядування має стати прозорим. За цих умов центральна влада має право зберігати за собою більшу частину фінансових потоків. Проте вона не повинна мати права вето на проекти, що ініційовані обласними, районними та міськими радами. Відтак на практиці регіональні спільноти, як слушно зауважує Є. Стемпень, отримують справжнього господаря, який має міркувати глобально, але діяти локально: стежити за глобальними тенденціями і застосовувати їх на місцевому рівні².

---

¹ Конституція України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР, у ред. від 30.09.2016 р. [Електронний ресурс] // Сайт «Верховна Рада України». Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80> (дата звернення — 16.10.2016 р.).

² Стемпень Є. «Децентралізація будить у звичайних громадян відповідальність за свою малу батьківщину» // Український тиждень № 17 (337). 14 квітня 2014 р. [Електронний ресурс] // Сайт «Урядовий кур'єр». Режим доступу: <http://tyzhden.ua/World/108398> (дата звернення — 18.06.2014 р.).

Водночас необхідно зазначити і те, що поряд із державою до структури політичної складової системи національної безпеки слід віднести і ряд інших політичних інститутів. Виходячи із досліджень цієї проблематики, слід відзначити чотири групи основних елементів політичної складової системи національної безпеки: 1) політична структура (або політична організація); 2) політичні і правові норми; 3) політичні відносини; 4) політична свідомість і політична культура¹. Зазначені групи елементів політичної складової системи національної безпеки характеризують різні сторони її життєдіяльності. Так, зокрема, зміст політичної структури суспільства охоплює передусім устрій, державні і політичні організації, форми і механізм участі громадян у політичному житті. Особливої гостроти ця проблема набула після Революції гідності, коли становлення політичної системи й інститутів відбувається непросто, суперечливо. Україна, безумовно, назавжди залишила минуле й повернення до нього стає неможливим. Поступово країна набуває контурів сучасної, повноцінної цивілізованої держави, довершує свою політичну та економічну визначеність. Однак після революційних подій 2014 р. наша держава лише в загальних рисах намагається визначитись куди йти, і що не менш важливо — як це зробити.

Політичні і багато правових норм визначають у формалізованому вигляді характер політичних відносин у суспільстві. Політичні відносини відображають реальну поведінку усіх соціальних груп і індивідів у політичному процесі. Політична свідомість і політична культура також є атрибутами усіх учасників політичних відносин.

Відсутність достатнього рівня внутрішньої колективної ідентичності України, політичної волі національної еліти та ігнорування владою політико-економічних результатів аналізу з питань забезпечення безпеки держави, зокрема, щодо пріоритетних напрямів її розвитку, матеріально-фінансових потреб на розвиток Збройних Сил України та інших складових сектору безпеки і оборони, а також корупція і кадровий безлад, безвідповідальність та відсутність правонаступництва в оборонному будів-

---

¹ *Политические системы современности: очерки* / Академия наук, Институт государства и права. Москва: Наука, 1978. С. 231.

ництві призвели до критичного ослаблення обороноздатності держави, створили умови для посягань на державний суверенітет України та її територіальну цілісність, зокрема територіальних претензій з боку Російської Федерації.

Слід зазначити, що складність політичних, соціальних та економічних процесів, які відбуваються в Україні, зумовлює потребу поглиблених наукових досліджень у контексті їх ціннісного змісту. Йдеться передусім про цінності, які є базовими і які визначають ціннісну систему суспільної свідомості. Без розв'язання цих проблем неможливо не тільки науково обґрунтувати систему національних інтересів, забезпечити духовну цілісність українського суспільства, а й закріпити керівні в суспільстві цінності нормами права шляхом включення їх у відповідні нормативно-правові акти. Із включенням цінностей у відповідні нормативно-правові акти вони набувають офіційного статусу та потребують певного захисту з боку держави. Так, у Законі України «Про основи національної безпеки України» відповідно до п. 17 частини першої ст. 92 Конституції України визначено основні засади державної політики, спрямованої на захист національних інтересів і гарантування в Україні безпеки особи, суспільства і держави від зовнішніх і внутрішніх загроз в усіх сферах життєдіяльності.

Розглядаючи політичну складову системи національної безпеки, необхідно зазначити, що вона відбиває найбільш суттєві ознаки її економічної складової. Проте вивчення характерних ознак політичної складової дає можливість більш предметно відмежуватись від економічної та інших складових системи національної безпеки Української держави. У зв'язку з цим найбільш характерні ознаки політичної складової системи національної безпеки, на нашу думку, полягають у такому:

— верховенство — означає, що політична складова системи національної безпеки здійснює та забезпечує верховну владу в суспільстві. Головне, що характеризує політичну складову — це влада на відміну, наприклад, від економічної складової, для якої головне — власність;

— зумовленість політичної складової системи національної безпеки, економічною, соціальною і культурною структурою суспільства. Маючи верховну владу в суспільстві, політична

складова тим не менш являє собою надбудову, природа якої визначається у підсумку економічним базисом суспільства;

— відносна самостійність і високий ступінь активності політичної складової системи національної безпеки, яка визначається наявністю механізму влади, можливості і права розпоряджатися усіма ресурсами суспільства;

— управління як основна субстантивна характеристика політичної складової системи національної безпеки. У процесі управління залучені й інші складові системи, проте тільки для політичної складової системи воно є проявом її сутності.

Досліджуючи змістовий аспект політичної складової системи національної безпеки, необхідно зазначити також і те, що соціальна структура суспільства реально проявляється в економічних (власність), політичних (влада), культурних та в інших відносинах. Цим визначається і співвідношення соціальної структури і політичної системи суспільства: остання є однією із форм, у яких знаходять своє вираження політичні цілі, потреби, інтереси, особливості суспільства та держави. Політичні відносини слугують відповідним чином і формою соціальних відносин, якщо справа стосується недобросовісної політичної влади і політичної діяльності. Саме в процесі діяльності субстанції проявляються її властивості у співвідношенні з даним середовищем. На цей аспект звертав свою увагу К. Маркс, який зазначав, що «різні суспільні функції — сутність змінності один одного способу життєдіяльності»¹. Сприймаючи таке бачення, до основних функцій політичної складової системи національної безпеки слід віднести:

1. Визначення мети і завдань суспільства щодо напрацювання програми забезпечення його життєдіяльності передусім у сфері захисту національних інтересів і гарантування в Україні безпеки особи, суспільства і держави від зовнішніх і внутрішніх загроз. Відповідно до п. 17 частини першої ст. 92 Конституції України, Закону України «Про основи національної безпеки

---

¹ Маркс К., Енгельс Ф. Повне зібрання творів.[в 50 томах]: [пер. з 2-го рос. вид.] / К. Маркс і Ф. Енгельс; Ін-т іст. партії ЦК КП України — філіал ін-ту марксизму-ленізму при ЦК КПРС. Т. 23. Київ: Політвидав України, 1965. С. 499.

України» розробляються і затверджуються Президентом України Стратегія національної безпеки і Воєнна доктрина України, доктрини, концепції, стратегії і програми, якими визначаються цільові настанови та керівні принципи воєнного будівництва, а також напрями діяльності органів державної влади в конкретній обстановці з метою своєчасного виявлення, відвернення і нейтралізації реальних і потенційних загроз національним інтересам.

Важливо зазначити, що з огляду на масштабний і складний у правовому вимірі комплекс проблем, що виникли внаслідок збройної агресії Росії проти Української держави, захист національних інтересів України має здійснюватись на більш фундаментальній інституційній основі та системніше. Ефективним механізмом у розв'язанні зазначених проблем має стати переоцінка Стратегії національної безпеки і Воєнної доктрини України, законів України «Про основи національної безпеки України» та «Про засади внутрішньої та зовнішньої політики». Положення цих документів мають бути спрямовані на визначення того, що Росія є стратегічним цивілізаційним і потенційним ворогом Української держави, який під прикриттям тих чи інших міфів про історичну спорідненість братніх слов'янських народів — росіян і українців де-юре і де-факто налаштований на ведення тотальної війни на знищення української нації, її державності, мови, культури її національних традицій. Сприймаючи ці реалії, потрібно поставити у практичну площину питання щодо курсу України на її повномасштабне членство в ЄС і НАТО.

Для вирішення цих нагальних завдань необхідна нова законодавча база, у тому числі нові закони, спрямовані на захист життєво важливих інтересів людини і громадянина, суспільства і держави і гарантування в Україні безпеки особи, суспільства і держави від зовнішніх і внутрішніх загроз. При цьому особливої уваги набувають проблеми, що пов'язані з мінімізацією загроз державному суверенітету та створення умов для відновлення територіальної цілісності України в межах міжнародно визнаного її державного кордону.

Аналізуючи сучасний стан законодавчої бази, що пов'язаний з мінімізацією загроз державному суверенітету та територіальній цілісності України, слід зазначити, що особливе занепокоєння викликає відсутність у чинній Стратегії національної

безпеки чітко визначених положень, які б свідчили про те, що Росія щодо України є країною агресором, стратегічним, цивілізаційним і потенційним ворогом Української держави.

2. Мобілізація матеріальних і духовних ресурсів суспільства та держави на захист національних інтересів і гарантування в Україні безпеки особи, суспільства і держави від зовнішніх і внутрішніх загроз. Нині центральною проблемою для України постає протидія збройній агресії з боку Росії. В умовах неоголошеної війни первинну роль у протидії російській агресії має відігравати сама Україна, виходячи із розуміння того, що Росія веде проти неї війну на знищення нашої держави та української нації. Враховуючи те, що Росія позиціонує себе як варварська сила з минулого, що ігнорує сучасні правові та цивілізаційні цінності, Україна має право, може і повинна чинити збройний опір агресорові. За цих умов пріоритетним напрямом для України у відсічі збройній агресії Росії має стати тотальна мобілізація всього українського суспільства, усіх матеріальних і духовних ресурсів держави для відсічі як збройної, так і гуманітарної агресії з боку Російської Федерації.

Поряд із мобілізацією українського суспільства, усіх матеріальних та духовних ресурсів держави, відродженням сектору безпеки та підвищення обороноздатності країни серед державних пріоритетів має бути сформована системна україноцентрична гуманітарна політика. Ця політика має бути спрямована на ефективну відсіч російської гуманітарної агресії та слугувати ефективним інструментом зміцнення єдності українського суспільства у протистоянні імперській великошовіністичній державній пропагандистській ідеології Росії.

Слід зазначити, що сьогодні Росія стала на шлях розширення та подальшої ескалації гуманітарної агресії проти України, яка здійснюється за допомогою російських спецслужб та «п'ятої колони» в інформаційній, культурній, історичній, мовній та професійній сферах життєдіяльності Української держави. Здійснюючи антицивілізаційний наступ на українську ментальність, традиційні цінності, культуру, мову, систему освіти, історичну пам'ять українського народу, реалізуючи свою стратегічну мету, Росія спрямувала зусилля на знищення ідентичності української нації та української національної держави.

Важливо звернути увагу на те, що, здійснюючи гуманітарну агресію, Росія зробила об'єктом зомбування кремлівської пропаганди населення Криму та південно-східних регіонів України, породжуючи їхню відчуженість від решти її території. Більше того, ця агресія спричинила виникнення і розповсюдження живильного середовища для культивування сепаратистських настроїв та рухів (ЛНР, ДНР), призвела до непоодиноких фактів зради в лавах силових та правоохоронних органів України.

Враховуючи зазначене, українська влада поряд із відродженням сектору безпеки та підвищенням обороноздатності Збройних Сил України паралельно із заходами, спрямованими на протидію війсьній агресії Росії, має приділяти увагу загрозам національній безпеці України в гуманітарній сфері. Складовою цих заходів має стати напрацювання та прийняття на законодавчому рівні стратегії і програмних дій для стабілізації ситуації в Україні (переорієнтація Воєнної доктрини, оборонної стратегії та Стратегії національної безпеки України).

Аналізуючи цей аспект, слід зазначити, що у Стратегії національної безпеки України в її загальних положеннях зазначається, що Україна захищатиме свої фундаментальні цінності, визначені Конституцією та законами України: незалежність, територіальну цілісність і суверенітет, гідність, демократію, людину, її права і свободи, верховенство права, забезпечення добробуту, мир та безпеку¹.

Проте виникає питання, чому серед пріоритетних сфер забезпечення національної безпеки, визначених у Стратегії, немає гуманітарної, адже ігнорування гуманітарних проблем становить реальну загрозу збереженню державності України.

Саме тому українська влада має спрямувати свої зусилля на мінімізацію загроз у гуманітарній сфері, оскільки вони за своєю природою становлять стратегічну загрозу національній безпеці України, а отже, і українській державності.

---

¹ Указ Президента України «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 6 травня 2015 року «Про Стратегію національної безпеки України»» від 26.05.2015 р. № 287/2015 [Електронний ресурс] // Сайт «Верховна Рада України». Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/287/2015> (дата звернення — 12.08.2016 р.).

3. Інтеграція усіх складових системи національної безпеки навколо забезпечення сталого розвитку суспільства та своєчасного виявлення, відведення і нейтралізації реальних та потенційних загроз національним інтересам Української держави.

4. Розподіл матеріальних і духовних цінностей держави та суспільства передусім відповідно до засад державної політики, спрямованої на захист національних інтересів і гарантування в Україні безпеки особи, суспільства і держави від зовнішніх та внутрішніх загроз.

Визначення мети і завдань суспільства, а також мобілізація його матеріальних і духовних ресурсів на забезпечення сталого розвитку суспільства, своєчасне виявлення, запобігання і нейтралізація реальних та потенційних загроз національній безпеці становить основні функції політичної складової системи національної безпеки Української держави.

Таким чином, основним завданням політичної складової системи національної безпеки Української держави є максимальне виявлення, мобілізація та використання закладених у суспільстві можливостей, спрямованих на захист національних інтересів і гарантування в Україні безпеки особи, суспільства і держави від зовнішніх і внутрішніх загроз у всіх сферах життєдіяльності.

* * *

Завершуючи розгляд політичної складової системи національної безпеки і її окремих аспектів, необхідно зробити такі висновки.

➤ Політична складова відображає найбільш суттєві риси економічної складової системи національної безпеки. У ній відбивається принцип інституційної побудови влади, де вирішальна роль належить політичній системі, зокрема політичній організації суспільства. Центральним інститутом політичної складової системи національної безпеки виступає, безперечно, держава, яка являє собою опору існуючої політичної складової та концентрує у собі максимум влади, санкціонує існування інших недержавних інститутів.

➤ Саме забезпечення національної безпеки Конституція України відносить до найважливіших функцій держави (ст. 17). Політична складова системи національної безпеки визначає:

а) систему інститутів, організацій і установ, через які відповідно до Закону України «Про основи національної безпеки України» реалізуються основні засади державної політики, спрямованої на захист національних інтересів і гарантування в Україні безпеки особи, суспільства і держави від зовнішніх і внутрішніх загроз в усіх сферах життєдіяльності;

б) принцип діяльності інститутів політичної влади, організації та установ щодо забезпечення національної безпеки Української держави;

в) основні напрями діяльності інститутів, державних органів, організацій, установ з питань національної безпеки.

➤ У результаті формування багатополярної системи міжнародних відносин відбувається руйнація установленого міжнародного порядку, що робить існуючі структури міжнародної безпеки неефективними і недовірними. Міжнародне право перетяє бути інструментом забезпечення національної і міжнародної безпеки. Відбувається трансформація багатьох внутрішніх політичних режимів, послаблюються демократичні норми, посилюються авторитарні тенденції, особливо в державах, які прагнуть до регіонального та світового домінування.

➤ Військова агресія, розв'язана проти України, виявила комплекс загроз, які матимуть тривалий характер. Україна опинилась у небезпечному геополітичному трикутнику — «буферна зона».

➤ Основною формою реалізації воєнно-політичних інтересів Російської Федерації стосовно України, як показали останні місяці, є «гібридна» війна, яка поєднує елементи інформаційної, торговельної, газової війн, воєнної агресії, окупації, тероризму, активізації криміналітету, партизанської, диверсійної та громадянської війн.

➤ Ці дії призвели до серйозних геополітичних втрат України, дестабілізації суспільно-політичної обстановки у східних та південних областях України і загрожують гуманітарною катастрофою та економічним колапсом найбільшого експортно орієнтованого регіону України, дезінтеграцією держави, аж до її розпаду.

2.5. Воєнна складова системи національної безпеки України

Серед змістових аспектів економічної та політичної складової системи національної безпеки особливе місце належить воєнній складовій¹.

Збройна агресія Росії проти України вкотре підтвердила аксіому, що виникнення та ствердження України як незалежної суверенної держави пов'язане насамперед із забезпеченням її власної воєнної безпеки.

Тимчасова окупація Російською Федерацією частини території України — Криму, розпалювання Росією збройного конфлікту на сході України та руйнування системи світової та регіональної безпеки і принципів міжнародного права зумовлюють перегляд та уточнення доктринальних положень щодо формування та реалізації воєнної політики України.

Саме сьогодні виклики безпеки, що виходять із агресивної політики Росії проти України, потребують розробки та реалізації певної державної політики у воєнній сфері, яку прийнято називати воєнною політикою держави.

Воєнна політика України — діяльність суб'єктів забезпечення національної безпеки держави, пов'язана із запобіганням воєнним конфліктам, організацією та здійсненням військового будівництва і підготовкою Збройних Сил України, Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України, Державної спеціальної служби транспорту, інших утворених відповідно до законів України військових формувань, правоохоронних органів спеціального призначення до збройного захисту національних інтересів.

З огляду на сформовану воєнно-політичну обстановку в Централіно-Східній Європі, а також збройну агресію Російської Федерації проти України головною метою воєнної політики України має стати створення умов для відновлення територіальної

---

¹ Корф Н. А. Связь военных наук с общественными. Общее введение в стратегию. Этюды по философии военной науки. Изд. 2-е, [репр.]. Санкт-Петербург: URSS, 1897. С. 85.

цілісності держави, її суверенітету і недоторканності в межах державного кордону України¹.

І саме тому основними цілями у сфері воєнної політики України виступають:

— відсіч збройної агресії Російської Федерації проти України;

— забезпечення обороноздатності України на рівні, достатньому для запобігання виникненню збройного конфлікту, а у разі збройного конфлікту — для його локалізації і нейтралізації;

— участь України у реалізації спільної політики безпеки і оборони Європейського Союзу;

— удосконалення системи забезпечення воєнної безпеки, яка б гарантувала надійний захист держави від зовнішніх та внутрішніх загроз, гідне сприйняття України на міжнародному рівні та відповідала критеріям членства України в ЄС і НАТО.

Аналізуючи сучасну воєнну політику України в контексті збройної агресії Російської Федерації проти України, слід зазначити, що вона спонукала нашу державу по-новому «подивитись» на засади своєї внутрішньої та зовнішньої політики, на стан своїх збройних сил та активізувати заходи щодо підвищення їхнього оборонного потенціалу та боєздатності. Так, виходячи із засад внутрішньої і зовнішньої політики Української держави з урахуванням характеру актуальних загроз її національній безпеці, в рішенні Ради національної безпеки і оборони від 2 вересня 2015 року «Про нову редакцію Воєнної доктрини України» визначені основні завдання воєнної політики України у найближчий час і в середньостроковій перспективі, а саме:

— локалізація та нейтралізація у найкоротший строк воєнно-політичної кризи у східних регіонах України, запобігання її переростанню у масштабну збройну агресію;

— ліквідація не передбачених законом збройних формувань та відновлення повного контролю державного кордону України;

---

¹ Указ Президента України «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 2 вересня 2015 року «Про нову редакцію Воєнної доктрини України»» від 24.09.2015 р. № 555/2015 [Електронний ресурс] // Сайт «Верховна Рада України». Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/555/2015> (дата звернення — 06.10.2015 р.)

- відновлення престижу військової служби;
- інтегрування добровольчих формувань, що були утворені або самоорганізувалися для захисту незалежності, суверенітету та територіальної цілісності України, які брали безпосередню участь в антитерористичній операції в Донецькій і Луганській областях, забезпеченні її проведення, до складу Збройних Сил України, Міністерства внутрішніх справ України, Національної гвардії України, інших утворених відповідно до законів України військових формувань та правоохоронних органів;
- реформування Збройних Сил України з метою досягнення оперативної і технічної сумісності зі збройними силами держав — членів НАТО;
- удосконалення системи мобілізаційної підготовки та мобілізації, у тому числі забезпечення створення необхідної кількості підготовленого військового резерву;
- збереження в умовах збройного протистояння та реальної загрози агресії змішаного принципу комплектування Збройних Сил України та інших утворених відповідно до законів України військових формувань з поступовим збільшенням кількості військовослужбовців за контрактом у складі бойових військових частин. Комплектування небойових військових частин і посад, що не визначають боєдатність у бойових військових частинах, здійснюватиметься переважно військовослужбовцями строкової служби та призваними на військову службу за призовом під час мобілізації (у разі прийняття рішення про мобілізацію);
- дотримання принципу незалучення військовослужбовців строкової служби до участі у бойових діях;
- створення єдиної системи видової розвідки з відповідною інфраструктурою отримання та обробки інформації в режимі часу, наближеного до реального;
- створення цілісного сектору безпеки і оборони держави як головного елементу системи забезпечення воєнної безпеки, інтеграція спроможностей його складових для своєчасного і ефективного реагування на наявні та потенційні загрози;
- забезпечення підвищення спроможностей сил оборони, необхідних для досягнення цілей воєнної політики;
- підвищення спроможностей вітчизняного оборонно-промислового комплексу за рахунок впровадження новітніх війсь-

кових технологій, створення максимально можливих замкнених циклів розроблення і виробництва найважливіших зразків озброєння, спеціальної і військової техніки, використання можливостей військово-технічного співробітництва з державами — стратегічними партнерами України;

— удосконалення державної інформаційної політики у воєнній сфері;

— попередження та ефективна протидія інформаційно-психологічним впливам іноземних держав, спрямованим на підрив обороноздатності, порушення суверенітету і територіальної цілісності України, дестабілізацію внутрішньої соціально-політичної обстановки, провокування міжетнічних та міжконфесійних конфліктів в Україні;

— забезпечення соціальних гарантій військовослужбовців, працівників правоохоронних органів, учасників антитерористичної операції в Донецькій і Луганській областях та членів їх сімей;

— удосконалення системи демократичного цивільного контролю над сектором безпеки і оборони держави відповідно до стандартів ЄС та НАТО;

— підвищення рівня координованості складових сектору безпеки і оборони та вдосконалення механізмів їх консолідованого розвитку та посилення відповідних оперативних спроможностей для забезпечення воєнної безпеки.

Визначені цілі та завдання воєнної політики відповідають сучасному стану і середньостроковому прогнозу воєнно-політичної обстановки та можуть уточнюватися з урахуванням змін безпекового середовища, умов соціально-економічного розвитку України, спроможностей сил оборони.

Воєнна політика держави виступає складовою загальної державної політики і безпосередньо пов'язана зі створенням Воєнної організації суспільства та держави, її підготовкою та застосуванням для досягнення політичних цілей¹.

Політичні цілі виступають усвідомленим вираженням певного синтезу інтересів і потреб щодо застосування воєнної сили

---

¹ Корф Н. А. Связь военных наук с общественными. Общее введение в стратегию. Этюды по философии военной науки. Изд. 2-е, [репр.]. Санкт-Петербург: URSS, 1897. С. 85.

для забезпечення функціонування влади на певній території та у певних сферах життєдіяльності людини, суспільства і держави¹. Так, інтереси мають загальнонаціональну значущість і їх відносять до одних із пріоритетних національних інтересів. Таким інтересом, як зазначено в Законі України «Про основи національної безпеки України», виступає «захист державного суверенітету, територіальної цілісності та недоторканності державних кордонів, недопущення втручання у внутрішні справи України»².

Слід зазначити, що політичне втілення цього базового національного інтересу передусім покладається на Воєнну організацію Української держави і, зокрема, на її основну складову — Збройні Сили України³. Воєнна організація розглядається як сукупність органів державної влади, військових формувань, утворених відповідно до законів України, діяльність яких безпосередньо спрямована на захист національних інтересів України від зовнішніх та внутрішніх загроз. До таких загроз необхідно віднести: посягання на державний суверенітет, територіальну цілісність і недоторканність кордонів України, наявність сепаратистських тенденцій і прийняття відповідних рішень та дій із застосуванням силових засобів, створення та функціонування незаконних злочинних збройних формувань на території України (ЛНР, ДНР); загострення міжетнічних та міжконфесійних відносин; воєнно-політична нестабільність та конфлікти у сусідніх країнах, нарощування поблизу кордонів України військ і озброєнь збройних сил інших країн, втручання у внутрішні справи України з використанням силових та інших насильницьких засобів (збройна агресія Росії проти України).

При цьому необхідно зазначити, що джерелом виникнення цих загроз виступають як внутрішні процеси, що розвивають-

---

¹ Леер Г. А. Опыт критико-исторического исследования законов искусства ведения войны. Часть 1. СПб.: Печатня В. Головина, 1869. С. 27.

² *Правові основи військового будівництва та військово-цивільних відносин*: зб. законодавчих актів з питань нац. безпеки і оборони / Ред. рада: Г. Г. Крючков (голова), Б. П. Андресюк, В. П. Горбулін та ін. Київ: Парлам. вид-во, 2005. С. 68.

³ Гриценко А. С., Перепилиця Г. М. Про функції Воєнної організації держави // Наука и оборона. 1999. № 1. С. 28–29.

ся в суспільстві і в державі, так і зовнішньополітичне оточення. Внутрішні загрози продукуються насамперед складними трансформаційними процесами, що пов'язані із Революцією гідності (листопад 2013 — лютий 2014 р.), яка відкрила шлях до якісно нової політичної та економічної системи розвитку Української держави. Саме Революція гідності була спрямована проти корумпованої влади, яка, свідомо ігноруючи права, свободи і законні інтереси громадян, під тиском ззовні намагалася перешкодити європейському вибору Українського народу, відкрила перед Україною можливості для побудови нової системи відносин між громадянином, суспільством і державою на основі цінностей свободи і демократії.

Особливе занепокоєння викликають зовнішні загрози. Прагнучи перешкодити волі Українського народу до європейського майбутнього, окупувавши частину території України та розв'язавши військову агресію на сході України, Росія намагається зруйнувати єдність сучасного демократичного світу, ревізувати світовий порядок, що сформувався після закінчення Другої світової війни, підірвати основи міжнародної безпеки та міжнародного права, утвердити безкарне застосування сили на міжнародній арені¹.

Збройна агресія Російської Федерації проти України була рішуче засуджена міжнародною спільнотою та міжнародними інституціями, які однозначно кваліфікували силові акції Росії щодо України як акт збройної агресії. Так, у висновках Європейської ради, ухвалених на надзвичайному засіданні міністрів закордонних справ 3 березня 2014 р., зазначається, що «Європейський Союз рішуче засуджує явне порушення суверенітету та територіальної цілісності України актами агресії, здійсненими збройними силами Росії, дозвіл на застосування яких на території України був ухвалений 1 березня 2014 р. Радою Федерації Росії»².

---

¹ Указ Президента України «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 6 травня 2015 року «Про Стратегію національної безпеки України»» від 26.05.2015 р. № 287/2015 [Електронний ресурс] // Сайт «Верховна Рада України». Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/287/2015> (дата звернення — 12.08.2016 р.).

² Василенко В. Збройна агресія Росії проти України: геополітичний та національний виміри // Юридичний вісник України. № 42 (1007). 18–24 жовтня 2014. С. 6–7.

Важливо зазначити, що і Європейський Парламент у резолюції, ухваленій 16 квітня 2014 р., також розглядає акт агресії Росії як серйозне порушення міжнародного права та її власних міжнародних зобов'язань, що випливають зі Статуту ООН, Гельсінського Заключного акта, Статуту Ради Європи та Будапештського меморандуму 1994 р. про гарантії безпеки, а також двосторонніх зобов'язань, передбачених українсько-російським Договором 1997 р. про дружбу, співпрацю та партнерство.

Таким чином, виклики і загрози, інші докорінні зміни у зовнішньому та внутрішньому безпековому середовищі України зумовлюють необхідність створення нової системи забезпечення національної безпеки, де незалежність, територіальну цілісність і суверенітет, гідність, демократію, людину, її права і свободи, верховенство права, забезпечення добробуту, мир та безпеку мають забезпечувати ефективні Збройні Сили, інші військові формування, утворені відповідно до Конституції і законів України.

Досягнення визначених цілей потребує напрацювання якісно нової військової політики, спрямованої на ефективний захист національних інтересів, комплексне реформування системи забезпечення національної безпеки та створення ефективного сектору безпеки і оборони України¹.

Досліджуючи змістовий аспект військової політики держави, слід зазначити, що до останнього часу вона сприймалась як частина загальної політики класів, держав та партій, яка була безпосередньо пов'язана з підготовкою і застосуванням засобів воєнного насилля для досягнення політичних цілей².

Слід зазначити, що в сучасних умовах таке сприйняття сутності військової політики суттєво змінилося, оскільки сама ідея досягнення політичних цілей засобами воєнного насилля на сьогодні себе вичерпала. Війна перестала бути раціональним засобом вирішення економічних, політичних, ідеологічних та інших спорів. У зв'язку з цим постає питання: чи змінилася сутність війни у зв'язку із втратою її політичних характеристик?

---

¹ Лисицин Е. Співвідношення між воєнною доктриною та стратегією національної безпеки // Спостерігач. 1996. № 21. С. 5–6.

² *Военный энциклопедический словарь*. Москва: Военное изд-во, 1984. С. 137.

Іншими словами, чи втрачають свій сенс фундаментальні постулати видатного воєнного теоретика Клаузевица¹ та В. Леніна² про те, що війна є продовженням політики, а саме насильницькими засобами?

Аналізуючи цей аспект, слід зазначити, що, на наше переконання, ця формула повністю свого значення не втратила, оскільки саме вона надає сьогодні можливість простежити зв'язок війни з політикою у контексті визначення її причин та витоків її ведення і результатів. Зокрема, початок ХХІ ст. перед людством позначився різким загостренням цілої низки глобальних проблем, серед яких одне із центральних місць посідають виклики та загрози міжнародній безпеці, які можуть призвести до непередбачуваних наслідків. За цих умов цілком очевидним є те, що у ракетно-ядерній війні переможців не буде, а її результатом може стати загибель усього людства. Однак, що сьогодні стосується причин і витоків війни, то вони, як і раніше, коріняться у політиці, що проводиться мілітаристськими політичними силами, які є прибічниками авантюристичних засобів вирішення міжнародних спорів засобами воєнного насилля. І повне заперечення зв'язку війни з політикою знімає питання щодо відповідальності тих чи інших політичних сил.

Збройний напад Російської Федерації на Україну був не випадковим, він переконливо засвідчив, що війна, розв'язана Росією проти України, була зумовлена передусім злочинною, антинародною, шовіністичною політикою Кремля. Ця політика набула відображення і у стратегічному курсі Російської Федерації щодо країн СНД, у якому зазначається, що «при взаємодії з третіми країнами та міжнародними організаціями досягти з їхнього боку розуміння того, що регіон є насамперед зоною інтересів Росії»³ «Ми не зацікавлені, щоб на території колишнього Союзу хтось домінував, особливо у військовій сфері. Ми

---

¹ Клаузевиц. О войне. Москва: Воениздат, 1941. С. 160.

² Ленин В. И. Крах II Интернационала. Полное собрание сочинений, Т. 41. Москва: Политиздат, 1981. С. 224.

³ Стратегический курс России с государствами-участниками Содружества Независимых Государств // Независимость. 4 октября 1995 г. С. 4–5.

не зацікавлені, щоб які-небудь держави відігравали роль буферних країн»¹.

Реалізація цих великошовіністичних імперських настроїв, провокування сепаратистських рухів, спрямованих на послаблення державних інституцій країн СНД, постійне підтримання в них стану керованого хаосу призводить де-юре і де-факто до руйнації їх державності. Слід також зазначити, що важливим чинником втілення зазначених імперативів виступає підризна діяльність російської дипломатії і спецслужб з використанням «кращих» традицій радянської спадщини. Зокрема, в її арсеналі представлені й підризна діяльність агентури та агентів впливу, дезінформація і шантаж, погрози і тиск, підкуп, а також задіяння у спецопераціях представників криміналітету та терористичних організацій.

У цьому контексті неможливо залишити поза увагою політичні інтереси Росії, які продукуються сьогодні не тільки у Європі (попри їх важливість), а й у «близькому зарубіжжі»². Ці інтереси проявляються у реінтеграції пострадянського простору в лоно російської державності, де привабливість нових земель і територій для Кремля визначається кількістю «російського населення», яке там проживає. Саме політика реінтеграції, що активно проводиться Росією, за останній час призвела до виникнення спірних територій на теренах колишнього Радянського Союзу. Деякі з них, такі як Придністровська Молдавська Республіка, яка у 1990 р. відокремилась від Молдови, і Нагірно-Карабаська Республіка, яка відокремилась від Азербайджану у 1991 р., без згоди інших держав і всупереч їх бажанню зберегти свою територіальну цілісність, стали взагалі не визнані жодною із держав — членів ООН.

Іншим прикладом руйнації державності ряду країн СНД можуть слугувати події в Абхазії та Південній Осетії. Небажання Абхазії залишитися частиною Грузії після розпаду СРСР оста-

---

¹ *Екоцин Б.* Давайте определимся и прямо скажем нашим народам как мы видим судьбы государств Содружества — вместе нам быть или порознь // Независимая газета. 5 апреля 1997 р. С. 2.

² *Кравчук Л. М.* Погляд у ХХІ століття / Урядовий кур'єр. 8 квітня. 2002. С. 5–6.

точно оформилося до 2008 р. за підтримки російської армії. РФ визнала «незалежність» самопроголошеної республіки (разом із Нікарагуа, Венесуелою, Науру і Тувалу), розмістила на її території військову базу з чисельністю контингенту до 4 тис., а також надала та надає фінансову допомогу у вирішенні соціально-економічних проблем Абхазії.

І, нарешті, слід згадати про особливе возз'єднання по-південноосетинськи, коли ця тема набрала актуальності після російсько-грузинської війни в серпні 2008 р., за результатами якої Росія офіційно визнала незалежність Південної Осетії. Проте регіон Південної Осетії залишився «сірою зоною», якою опікуються та маніпулюють очільники Кремля рівно настільки, щоб гарантувати відсутність соціальних протестів та бунтів.

Отже, на тлі подій сьогодні, що відбуваються навколо захоплення Криму та збройної агресії Росії проти України, чітко розкривається агресивна шовіністична антинародна політика путінського режиму, проявляються його реальні цінності, якому так потрібні нові землі, але тільки «правильні», переважно населені російськомовними, на приєднанні яких Путін може зміцнювати свій імідж «збирача земель».

З огляду на це важливо та необхідно нагадати й застерегти російську політичну еліту, а також «збирача земель» про те, що не слід нехтувати діалектикою змін у взаємозв'язку між сутністю війни і способами досягнення воєнно-політичних цілей. Необхідно підкреслити, що сьогодні зовсім не обов'язково розпочинати світову ракетно-ядерну війну, щоб підвести світ до рокової межі глобальної катастрофи. Адже будь-який локальний (регіональний) конфлікт, як про це свідчить світова практика, дуже швидко втягує у воєнне протистояння велику кількість як малих, так і великих держав. Так, у Першій світовій війні безпосередньо брали участь понад 1 млрд людей із 33 країн, тобто 62% населення планети, то вже у Другій світовій війні їх кількість становила вже близько 2 млрд із 61 країни, або до 80% населення планети.

Ретроспективний аналіз поглядів на діалектику розвитку міжнародних кризових явищ, із яких упродовж ХХ ст. двічі спалахували вогнища світових війн, надає можливість зробити ряд важливих висновків для практики сьогодні.

По-перше, кризові явища (регіональні конфлікти) напередодні двох світових війн не розвивалися за схемою «дія — протидія» і мали перебіг у бік наростання. І намагання тих чи інших країн утриматися «на хвилі» конфронтаційної рівноваги не тільки не відвертали сповзання світу до війни, проте і в переносному сенсі сприяли наростанню «саморухів» кризових явищ. При цьому усі попередні розрахунки сторін як жертв, так і агресорів були вщент розбиті трагічною реальністю війн, масштаби, характер, глибина, тривалість яких щоразу перевищували здавалося б немислиме.

По-друге, аналіз особливостей виникнення та розвитку міжнародних кризових явищ і локальних конфліктів у передвоєнні роки переконливо свідчить, що на час виникнення кризових явищ у міждержавних відносинах зберігається потенційна можливість їх мирного врегулювання, проте з переходом їх до військово-силової фази різко наростає швидкість та інтенсивність деструктивних процесів, де невблаганно наростають тенденції неадекватної оцінки своїх дій, способів захисту, дій противника¹. А оскільки війна — явище значною мірою ірраціональне, то необхідно зробити висновок про те, що її світові форми є апофеозом цієї ірраціональності, якщо сприймати їх крізь призму загальнолюдських цінностей.

По-третє, важливо зазначити і те, що вердикт історії, винесений людством світовим війнам, залишається для сучасності актуальним та невблаганним. І він свідчить про те, що будь-які матеріальні й духовні витрати на підготовку та ведення війни у ХХІ ст. будуть трансформуватися у свою протилежність — велику поразку, негативні наслідки якої глобальні, масштабні і довготривалі. У цьому контексті не є винятком збройна агресія Росії проти України.

По-четверте, перебіг подій двох світових війн призвів до появи «дива—зброї майбутнього», повного краху планів агресорів і трагедії мільйонів людей. І сумний досвід втрачених можливостей щодо відвернення минулих світових пожеж, а також марні спроби одноосібного умиротворення «агресора» переконливо свід-

---

¹ Тюшкевич С. А. Законы войны: сущность, механизм действия, факторы использования: монограф. Москва: Книга и бизнес, 2002. С. 216–218.

чать про те, що безпека може бути лише одна для всіх або ні для кого. Альтернативі миру постає одна — непередбачуваний смерч трагедії третьої світової війни. Більше того, досвід минулих війн значною мірою втратив своє значення (у контексті сучасності), оскільки перемога «зникла». Засоби ведення війни сьогодні переросли її цілі, виникла зворотна ситуація: «хто вистрелить першим — загине другим». За цих обставин стає цілком зрозумілим, що людство підійшло до історичної межі для війн із застосуванням ядерної зброї. Війну стало можливим запобігти ще до виникнення глибинних причин, які її викликають та породжують¹.

Сьогоднішнє мінливе і суперечливе зовнішнє середовище, що притаманне початку XXI ст., характеризується посиленням дії чинників, які ставлять під загрозу стратегічну стабільність у Європі та світі². Насамперед йдеться про небезпеку ескалації «заморожених» і виникнення нових регіональних конфліктів, що суттєво зросла після російсько-грузинського конфлікту в серпні 2008 р. Проте сьогодні чи не найбільш небезпечною загрозою для міжнародної та регіональної безпеки стала збройна агресія Росії проти України. Збройний напад Російської Федерації на Україну спричинив найсерйознішу та найнебезпечнішу кризу в Європі після падіння Берлінського муру і став несподіваним як для українського політикуму й громадськості, так і для міжнародної спільноти.

Збройна агресія РФ спричинила серйозні порушення фундаменту норм міжнародного права та особливо її власних міжнародних зобов'язань і стала кричущим порушенням суверенітету і територіальної цілісності України. Враховуючи зазначене та подальші перспективи шовіністичного імперського державного курсу Росії, особливо після її збройної агресії проти України, слід констатувати, що Російська Федерація ігнорує сучасні правові та цивілізаційні цінності й загрожує не лише Україні, а й існуючому сучасному міжнародному правопорядку.

Аналізуючи змістовий аспект воєнної політики, зауважимо, що в сучасних умовах воєнна політика будь-якої держави

---

¹ Антонов В. О. Воєнна політика як важлива складова забезпечення національної безпеки України // Публічне право. 2015. № 4. С. 55.

² Україна на шляху до НАТО: через радикальні реформи до набуття членства / за ред. Г. М. Перепелиці. Київ: Стило, 2004. С. 8.

може бути прогресивною, тобто відповідати сучасним вимогам загальнолюдських цінностей та верховенству права в міжнародних відносинах, або реакційною, яка іде у розріз з ними.

Під прогресивною воєнною політикою необхідно розуміти діяльність держави, спрямовану на запобігання будь-яким війнам за допомогою створення воєнних структур, які мають суто оборонну спрямованість і призначені для забезпечення національної безпеки. Так, сучасна воєнна політика України є прогресивною, оскільки вона спрямована на захист національних інтересів Української держави відповідно до п. 17 частини першої ст. 92 Конституції України, відновлення територіальної цілісності України, сучасних правових та цивілізаційних цінностей, а також існуючого міжнародного правопорядку¹. І тому Україна як держава, що стала жертвою агресії, відповідно до ст. 51 Статуту ООН має беззастережне право негайно застосувати проти держави-агресора збройний примус та інші міжнародно-правові санкції в порядку самозахисту від збройної агресії. Зокрема, «Статут жодним чином не зачіпає права на індивідуальну чи колективну самооборону, якщо відбувається збройний напад на Члена Організації»².

Аналізуючи сучасну воєнну політику Росії, слід зазначити, що вона виступає складовою загальнодержавної імпершівіністичної політики, яка за своєю суттю є агресивним тоталітарним утворенням, вороже налаштованим до європейських цивілізаційних цінностей, принципів демократії і спрямована на руйнацію фундаментальних прав і основоположних свобод людини, територіальне розширення своїх кордонів та домінування у регіоні та світі.

Виходячи із такого розуміння, слід вважати, що воєнна політика Російської Федерації на сучасному етапі має реакційний характер і спрямована на воєнно-політичне домінування в краї-

---

¹ Конституція України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР, у ред. від 30.09.2016 р. [Електронний ресурс] // Сайт «Верховна Рада України». Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80> (дата звернення — 16.10.2016 р.).

² Статут Статут Організації Об'єднаних Націй і Статут Міжнародного Суду від 26.06.1945 р. № 995_010 у ред. від 16.09.2005 р. [Електронний ресурс] // Сайт «Верховна Рада України». Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_010 (дата звернення — 01.08.2016 р.).

нах Східної Європи (республіки колишнього СРСР), на постійне підтримання у цих регіонах стану керованого хаосу та провокування і підтримку сепаратистських рухів, на послаблення державних інститутів, розчленування їхньої території та руйнацію їхньої державності. Укорінені в російській ментальності антидемократичні ідеологізми та реваншистські прагнення визначають сьогодні зміст злочинної зовнішньої політики Росії. Так, відчувши втрату контролю над Україною, Кремль спланував і здійснив збройну агресію проти України. Збройний напад Російської Федерації на Україну переконливо засвідчив, що злочинна зовнішня політика теперішньої (путінської) Росії ігнорує сучасні правові та цивілізаційні виміри, становить загрозу не лише Україні, а й існуючому міжнародному правопорядку, загрожує глобальній та регіональній безпеці¹.

Важливо зазначити, що здійснена збройна агресія Росії проти України та її подальша ескалація на сході України, спрямована на порушення суверенітету та територіальної цілісності України. Перебіг останніх подій, пов'язаних із збройною агресією Росії, свідчить, що силовий сценарій цієї неоголошеної війни готувався Кремлем заздалегідь, його було здійснено за наказом найвищих державних посадовців Російської Федерації, він ухвалений її найвищим законодавчим органом — Радою Федерації 1 березня 2014 р.

Таким чином, відповідальність за військову агресію проти України та її подальшу ескалацію виключно лежить на вищому військово-політичному керівництві держави-агресора як за сам злочин агресії, складником якого виступають планування, підготовка, ініціювання або здійснення особою, яка в стані фактично здійснює керівництво або контроль за політичними або воєнними діями держави (ч. 1 ст. 8 «Військові злочини» Римського статуту Міжнародного кримінального суду)².

---

¹ Антонов В. О. Воєнна політика України: сучасні реалії та перспективи // Часопис Київського університету права. 2017. № 2. С. 41.

² Римський статут міжнародного кримінального суду від 17.07. 1998 р. № 995_588, у ред. від 16.01.2002 р. [Електронний ресурс] // Сайт «Верховна Рада України». Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_588 (дата звернення — 16.12.2016 р.).

Проведений аналіз проблем воєнної політики у контексті збройної агресії Російської Федерації дає підстави зазначити, що забезпечення національної безпеки поки що є неможливим без використання засобів збройного насилля. Іншими словами, головним знаряддям забезпечення національної безпеки країни залишається Воєнна організація Української держави, зокрема її основна складова — Збройні Сили.

Важливим атрибутом суверенної держави, як відомо, є її збройні сили, які призначені гарантувати її суверенітет, територіальну цілісність та забезпечити надійний захист національних інтересів від воєнних загроз. Збройні Сили України — це військове формування, на яке відповідно до ст. 17 Конституції України покладається оборона України, захист її суверенітету, територіальної цілісності і недоторканності¹. Реалізація цієї функції досягається підтримкою Збройних Сил України у постійній готовності до виконання ними військових завдань і всебічним забезпеченням Збройних Сил Української держави з метою підтримання на належному рівні їх бойової мобілізаційної готовності та боєздатності.

Поряд із цим необхідно зазначити, що реалізація цієї основної функції покладається й на інші військові формування Воєнної організації Української держави, які відповідно до чинного законодавства повинні взаємодіяти зі Збройними Силами України у воєнний час.

Збройна агресія Росії проти України підтвердила вислів М. Міхновського, що став крилатим: «Військо — це право нації на існування». Проте новітня доба українського суверенітету (1991 р.) висвітлила зовсім протилежний феномен — державу без власної армії. Як відомо, Україна з отриманням незалежності, на той період часу, успадкувала від колишньої радянської армії організаційну структуру та потужний військовий потенціал. Слід лише зазначити, що Україна отримала у спадок 6011 танків, 5791 бойову машину, близько 6500 артилерійських

---

¹ Конституція України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР, у ред. від 30.09.2016 р. [Електронний ресурс] // Сайт «Верховна Рада України». Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80> (дата звернення — 16.10.2016 р.).

систем, 1100 бойових літаків, понад 400 бойових гелікоптерів та майже 730 тисяч військовослужбовців особового складу. Україна, враховуючи необхідність забезпечення власної воєнної безпеки та оборони, усвідомлюючи, що збройні сили призначені гарантувати її суверенітет, територіальну цілісність та забезпечувати надійний захист національних інтересів від воєнних загроз, розпочала будівництво власних збройних сил.

Виходячи із міжнародно-правових документів, зокрема Договору про звичайні збройні сили в Європі (1990 р.) та додаткових Ташкентських домовленостей (1992 р.), Збройні Сили України, згідно із становищем країни, розміром території та чисельністю населення, *мали становити 400–450 тис. військовослужбовців.*

З перших днів розбудови власних Збройних Сил Україна поставила мету досягти певного балансу основних чинників, які визначають боєздатність армії і флоту. Для реалізації цих доленосних завдань необхідно було напрацювати законодавчу базу, у тому числі ухвалити закони, що охоплюють усі напрями військового будівництва та діяльності держави у сфері безпеки і оборони. Ґрунтуючись на принципових засадах внутрішньої і зовнішньої політики Української держави, саме правові акти формують правове поле, в якому має здійснюватися розбудова і реформування Збройних Сил, інших утворених відповідно до законів військових формувань правоохоронних органів, спроможних за будь-яких умов забезпечити надійний захист її суверенітету, територіальної цілісності, конституційного ладу, декларованих Конституцією прав і свобод людини і громадянина.

Слід зауважити, що одразу після проголошення незалежності Верховна Рада України у дуже стислі строки прийняла низку важливих законів, якими було визначено порядок утворення, завдання, функції і загальну структуру Збройних Сил України, Національної гвардії України, Прикордонних військ України, Військ цивільної оборони, Внутрішніх військ Міністерства внутрішніх справ України. Саме на їх основі відбувалося будівництво української армії, інших інститутів незалежної держави. Це, зокрема, закони, прийняті на основі і на виконання положень Конституції України: «Про оборону України», «Про правовий режим воєнного стану», «Про правовий режим надзвичайного стану», «Про демократичний цивільний контроль

над Воєнною організацією і правоохоронними органами держави», затверджена Указом Президента України відповідно до положень Закону України «Про основи національної безпеки України» Воєнна доктрина України.

Центральне місце посіли нормативно-правові акти, які регулюють діяльність Збройних Сил України — ядра Воєнної організації держави, захисника державного суверенітету України, її територіальної цілісності і недоторканності. Серед них — закони «Про Збройні Сили України», «Про військовий обов'язок і військову службу», «Про альтернативну (невійськову) службу», «Про організацію оборонного планування», «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію», «Про правовий режим майна у Збройних Силах України», «Про господарську діяльність у Збройних Силах України», «Про особливості приватизації підприємств, що належать до сфери управління Міністерства оборони України».

Багато питань, пов'язаних із реформуванням Збройних Сил України, зміною їх загальної структури, оптимізацією чисельності, переходом до системи цивільного Міністерства оборони України, розмежуванням повноважень між вищими органами військового управління, вдосконаленням їх організаційно-штатної структури, врегульовано як законодавчими актами, так і актами Президента України.

Предметом постійної уваги є законодавче забезпечення програм розвитку озброєнь і військової техніки, діяльності галузей оборонно-промислового комплексу, покликаних створювати і виробляти новітні зразки озброєнь і військової техніки для оснащення Збройних Сил, інших військових формувань держави, а також для нарощування експортних можливостей та збільшення валютних надходжень.

Так, Закон України «Про Збройні Сили України» (1991 р.) у ст. 1 визначає функції Збройних Сил України, правові засади їх організації, діяльності, дислокації, керівництва та управління ними. Цей закон, спираючись на принципові засади внутрішньої і зовнішньої політики Української держави, визначає такі функції Збройних Сил.

Збройні Сили України — це військове формування, на яке відповідно до Конституції України покладаються оборона Ук-

раїни, захист її суверенітету, територіальної цілісності і недоторканності.

Збройні Сили України забезпечують стримування збройної агресії проти України та відсіч їй, охорону повітряного простору держави та підводного простору в межах територіального моря України.

З'єднання, військові частини і підрозділи, у тому числі чергові сили, Збройних Сил України в мирний час мають право застосовувати і використовувати зброю та бойову техніку для:

— відбиття ударів засобів повітряного нападу по важливих державних об'єктах, безпосереднє прикриття яких здійснюється черговими силами;

— припинення порушення державного кордону України повітряними суднами збройних формувань інших держав, які не виконують команд (сигналів), що подаються черговими літаками-перехоплювачами (вертольотами), або застосовують зброю;

— припинення протиправних дій повітряних суден у повітряному просторі України, якщо вони використовуються з метою здійснення терористичного акту;

— примушення до посадки захоплених (викрадених) повітряних суден;

— забезпечення виконання покладених на Збройні Сили України завдань щодо відсічі можливій збройній агресії проти України, забезпечення недоторканності повітряного простору та підводного простору в межах територіального моря України, запобігання терористичним актам у випадках, передбачених іншими законами.

З'єднання, військові частини і підрозділи Збройних Сил України відповідно до закону, в межах, визначених указами Президента України, що затверджуються Верховною Радою України, можуть залучатися до здійснення заходів правового режиму воєнного і надзвичайного стану, посилення охорони державного кордону України і виключної (морської) економічної зони; континентального шельфу України та їх правового оформлення, ліквідації надзвичайних ситуацій природного та техногенного характеру, надання військової допомоги іншим державам, а також брати участь у міжнародному військовому співробітництві та міжнародних миротворчих операціях на підставі

міжнародних договорів України та в порядку і на умовах, визначених законодавством України.

Як відомо, ст. 17 Конституції України визначає, що «оборона України, захист її суверенітету, територіальної цілісності та недоторканності покладається на Збройні Сили України»¹. Виконання зазначеної функції має досягатися підтримкою Збройних Сил України у постійній готовності до виконання ними військових завдань і всебічним забезпеченням їх на належному рівні.

Слід зазначити, що ця функція є основною, її зміст виявляється через специфічні функції. Специфічні функції являють собою безпосередній механізм реалізації основної функції, пов'язаної із захистом національних інтересів України. Так, функції оборони України та захисту її суверенітету, територіальної цілісності і недоторканності реалізуються через таку специфічну функцію, як примушення до посадки захоплених (викрадених) повітряних суден, припинення протиправних дій повітряних суден у повітряному просторі України, якщо вони використовуються з метою здійснення терористичного акту, та ряд інших функцій.

Необхідно зауважити, що поряд із основною функцією Збройних Сил України існує ще і не основна функція — внутрішня. Саме Збройні Сили як невід'ємна складова українського суспільства виступають важливим інструментом державної влади, мають бути стабілізуючим чинником, спроможним забезпечити незворотний характер подальших демократичних перетворень в Україні².

У контексті викладеного, а саме розгляду діалектики основних (зовнішніх) і не основних (внутрішніх) функцій збройних сил важливо підкреслити, що на збройні сили традиційно покладались зовнішні функції. І ці функції завжди вважались для них як основні, а виконання збройними силами внутрішніх функцій сприймалося як порушення демократичних прин-

---

¹ Конституція України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР, у ред. від 30.09.2016 р. [Електронний ресурс] // Сайт «Верховна Рада України». Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80> (дата звернення — 16.10.2016 р.).

² Цыгичко В. Модель оборонной достаточности сил общего назначения / Военная мысль. 1995. № 4. С. 14, 16.

ципів суспільства або засіб політичного панування та соціального пригноблення. І саме тому основні функції тих чи інших військових формувань закріплюються і чітко регламентуються вищими законодавчими актами держави¹.

Слід зазначити, що склад, структура та чисельність Збройних Сил України базується на загальних принципах, визначених Воєнною доктриною України, і забезпечує:

а) *у мирний час* — створення і підтримку бойового потенціалу на рівні, достатньому для стримування та відсічі збройної агресії;

б) *у воєнний час* — мобілізацію усіх матеріальних та людських ресурсів держави для відбиття збройної агресії всіх можливих форм, способів та наявних засобів збройної боротьби.

Аналізуючи змістовий аспект Воєнної доктрини України, необхідно підкреслити, що це система поглядів на причини виникнення, сутність і характер сучасних воєнних конфліктів, принципи і шляхи запобігання їх виникненню, підготовку держави до можливого воєнного конфлікту, а також на застосування воєнної сили для захисту державного суверенітету, територіальної цілісності, інших життєво важливих національних інтересів.

Правовою основою Воєнної доктрини є Конституція України, закони України, Стратегія національної безпеки України, затверджена Указом Президента України від 26 травня 2015 р. № 287, а також міжнародні договори України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України.

Воєнна доктрина України ґрунтується на результатах аналізу та прогнозуванні воєнно-політичної обстановки, принципах оборонної достатності, без'ядерного статусу, високої готовності до оборони, системності оборонного планування, а також визначених Верховною Радою України засадах внутрішньої та зовнішньої політики. Основні положення Воєнної доктрини є похідними від Стратегії національної безпеки України, розвивають її положення за напрямками забезпечення воєнної безпеки та спрямовані на протидію агресії з боку Російської Федерації, досягнення Україною критеріїв, необхідних для набуття

---

¹ Барвиненко В. В., Мушаков Ю. И. О достаточности сил и средств для обеспечения военной безопасности страны // Военная мысль. 2003. № 5. С. 40.

членства в Європейському Союзі та НАТО, забезпечення рівноправного взаємовигідного співробітництва у війсьній, воєнно-економічній та військово-технічній сферах з усіма заінтересованими державами-партнерами.

Саме сьогодні виклики небезпеки, що виходять із агресивної політики Росії проти України, засвідчують, що первинну роль у протидії російській агресії має відігравати сама Україна, її Збройні Сили, виходячи із того, що Росія веде проти неї тотальну війну, війну на знищення української державності та української нації. Перебіг подій упродовж останнього часу дає підстави стверджувати, що загрози війсьній безпеці України можуть бути реалізовані за такими сценаріями:

— повномасштабна збройна агресія Російської Федерації проти України з проведенням сухопутних, повітряно-космічних, морських операцій з рішучими воєнно-політичними цілями;

— окрема спеціальна операція Російської Федерації проти України із застосуванням військових підрозділів та/або частин, вогняних ударів, інформаційних, інформаційно-психологічних операцій (дій) у сукупності з використанням невоєнних заходів, у тому числі миротворчих сил за відсутності відповідного рішення Ради Безпеки ООН;

— блокада морських портів, узбережжя або повітряного простору України із застосуванням воєнної сили, порушення комунікацій України з боку Російської Федерації;

— збройний конфлікт всередині держави, інспірований Російською Федерацією з намаганням відокремити від України адміністративно-територіальні одиниці у східних та південних регіонах України, за участю не передбачених законом збройних формувань, терористичних угруповань у взаємодії з політичними, неурядовими, етнічними, релігійними або іншими організаціями;

— збройний конфлікт на державному кордоні України, зокрема прикордонні збройні інциденти (провокації, сутички) з регулярними або нерегулярними силами Російської Федерації, не передбаченими законом збройними формуваннями;

— терористичні акти на території України або проти громадян України, посягання на життя державних чи громадських діячів, представників іноземних держав (вчинені з метою про-

вокації війни або міжнародних ускладнень), диверсії (у тому числі на об'єктах критичної інфраструктури), а також вибухи, підпали у приміщеннях органів державної влади та їх захоплення, викрадення громадян або захоплення заручників.

Загрози военній безпеці України у разі їх реалізації можуть призвести до зміни конституційного ладу України, подальшої окупації України або її окремих територій, встановлення прямого або опосередкованого контролю над Україною та втрати нею державного суверенітету і територіальної цілісності¹.

На жаль, Україна та її Збройні Сили розпочали чинити збройний опір російській агресії лише у другій її фазі, після того як в.о. Президента України О. Турчинов підписав Указ № 405/2014 від 14 квітня 2014 р. про здійснення антитерористичної операції на сході країни із залученням до цієї операції Збройних Сил України.

Аналізуючи правовий режим боротьби з російською агресією, необхідно підкреслити, що такою правовою підставою насамперед мала б слугувати ст. 51 Статуту ООН та Закон України «Про оборону України» від 6 грудня 1991 р. Саме ст. 1 цього Закону відповідно до норм міжнародного права визначає поняття збройної агресії, а ст. 4 «Відсіч збройній агресії проти України» передбачає, що «у разі збройної агресії проти України або загрози нападу на Україну Президент України приймає рішення про загальну або часткову мобілізацію, введення воєнного стану в Україні або окремих її місцевостях, застосування Збройних Сил України, інших військових формувань, утворених відповідно до законів України, подає його Верховній Раді на схвалення чи затвердження, а також вносить до Верховної Ради України подання про оголошення стану війни»².

---

¹ Указ Президента України «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 2 вересня 2015 року «Про нову редакцію Военної доктрини України»» від 24.09.2015 р. № 555/2015 [Електронний ресурс] // Сайт "Верховна Рада України". Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/555/2015> (дата звернення — 06.10.2015 р.).

² Закон України «Про оборону України» від 06.12.1991 р. № 1932-12, у ред. від 28.07.2016 р. [Електронний ресурс] // Сайт «Верховна Рада України». Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1932-12> (дата звернення — 14.04.2017 р.).

З огляду на викладене слід зазначити, що непослідовність вищого військово-політичного керівництва України з питань визначення правового режиму боротьби з російською агресією зумовила певні обмеження щодо залучення потенціалу держави та її інститутів, зокрема її Збройних Сил, для ефективного захисту держави, унеможливила швидке звільнення окупованих територій сходу країни, призвела до значних людських втрат.

* * *

➤ Цілком стає дедалі більш очевидним, що в умовах проведення АТО на сході України та нових геополітичних реалій невідкладними завданнями державної ваги є: вжиття системних заходів щодо радикального поліпшення стану справ у сферах оборони і національної безпеки, налагодження діяльності оборонно-промислового комплексу держави, першочергове забезпечення потреб органів сектору безпеки і оборони в матеріально-технічних, фінансових ресурсах, озброєнні та військовій техніці, посилення соціального захисту учасників АТО та членів сімей тих із них, хто віддав своє життя, обстоюючи суверенітет, незалежність і територіальну цілісність України, проведення зрозумілої для суспільства, відкритої і чесної кадрової політики.

➤ Для України, яка має оборонну доктрину, повинні бути створені сучасні, з характерними ознаками євроатлантичної моделі Збройні Сили — оптимальні за чисельністю, багатofункціональні, добре озброєні, всебічно забезпечені, спроможні виконувати покладені на них завдання у будь-яких умовах і водночас не надто обтяжливі для Української держави.

РОЗДІЛ 3 КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ СИСТЕМИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ

3.1. Конституційні засади системи забезпечення національної безпеки

Система національної безпеки являє собою реальне існуюче матеріальне утворення, що складається із окремих відносно самостійних і певним чином взаємопов'язаних між собою підсистем. Слід також зазначити, що такими підсистемами можуть бути лише такі реальності, які, маючи певну самостійність, беруть участь у взаємодії, утворюють ту чи іншу цілісну систему і виконують у ній чітко визначені функції. Відношення між системами та її підсистемами (елементами) — це відношення, у якому кожна сторона є тим самим, що й інша, на відміну від відношення цілого і частини, у якому кожна сторона є дещо самостійною, індиферентною до іншої¹. Сприймаючи ієрархічність побудови та функціонування соціальних систем, зауважимо, що система національної безпеки Української держави є доволі складною, цілісною, багаторівневою, соціальною відкритою системою, яка формується та функціонує під впливом багатьох чинників як внутрішнього, так і зовнішнього середовища².

Система національної безпеки України діалектично поєднує певну кількість підсистем та елементів, що зумовлена об'єктивними законами розвитку людини, суспільства та держави і розглядається як відкрита динамічна система у сукупності її найважливіших внутрішніх і зовнішніх взаємозв'язків. Розглядаючи

---

¹ *Марксистско-ленинская диалектика*: в 8 кн. Книга 1: Материалистическая диалектика как научная система / Под ред. проф. А. П. Шептулина. Москва: Изд-во Моск. ун-та, 1983. С. 206–207.

² *Возжеников А. В., Кривельская Н. В., Макаренко И. К. и др. Общая теория национальной безопасности: учебн. / Под общ. ред. А. А. Прохоржева. Москва: РАГС, 2002. С. 265; Возжеников А. В. Национальная безопасность (теория, политика, стратегия): монография. Москва: НПО Модуль, 2000. С. 14, 19.*

проблеми, які пов'язані із визначеністю певних складових підсистем (елементів) системи національної безпеки, слід зазначити, що за відсутності серед учених єдиного погляду на визначення системи національної безпеки виникають і питання стосовно її основних підсистем (елементів). Так, серед переважної більшості як вітчизняних, так і зарубіжних учених існують доволі різні погляди на ці проблеми¹. Більше того, ряд учених взагалі заперечують існування доцільності дослідження цих аспектів².

Виходячи із діалектики розвитку системи національної безпеки, зокрема із її внутрішніх властивостей, на нашу думку, її слід розглядати як сукупність взаємопов'язаних підсистем. Підсистемами можуть бути лише такі реальності, котрі володіють певною самостійністю, взаємодіючи між собою, утворюють ту чи іншу цілісну систему і виконують у ній чітко визначені функції. Як свідчать сучасні дослідження цієї проблематики, система національної безпеки охоплює декілька підсистем, водночас виступаючи при цьому підсистемою систем більш високого порядку — субрегіонального, регіонального і глобального рівня³.

¹ *Возжеников А. В.* Национальная безопасность (теория, политика, стратегия): монография. Москва: НПО Модуль, 2000. С. 93.; *Манилов В. А.* Безопасность в эпоху партнерства: монография. Москва: ТЕРРА, 1999. С. 342; *Framework A. For Analysis* / ed. by Kauffman, J. Mc. Kittnic, T. Lenev. Lessington (Mass), 1985. P. 12, 14; *Геополитика*, международная и национальная безопасность: словарь-справочник / сост.: М. М. Абдурахманов, В. А. Барিশполец, Д. В. Барिशполец, В. Л. Мантов. Москва: Пробел, 1999. С. 27, 34; *Возжеников А. В., Глебов И. Н., Золотарев В. А.* Основные концептуальные положения национальной безопасности России в XXI веке. Москва: ЭДАК ПАК, 2000. С. 25; *Основы национальной безопасности: монография* / М. М. Абдурахманов, В. А. Барिशполец, В. Л. Манников, В. С. Пирумов. Москва: Друда, 1998. С. 262; *Національна безпека України 1994–1996 рр.: наук. доп. НУСД / редкол.: О. Ф. Белов (голова) та ін.* Київ: НУСД, 1997. С. 84.

² *Гончаренко О., Джангужин Р., Лисицин Е.* Громадянський контроль і система національної безпеки // *Національна безпека України*. 2003. № 1. С. 42–43; *Гончаренко О. М., Лисицин Е. М., Вачанов В. Б.* Поняття національної безпеки в контексті національних інтересів України // *Наука і оборона*. 2002. № 1. С. 19.

³ *Ситник Г. П.* Національна безпека України: теорія і практика: навч. посіб. / Г. П. Ситник, В. М. Олуйко, М. П. Вавринчук; за заг. ред. Г. П. Ситника. Київ: Кондор, 2007. С. 198.

Так, до системи національної безпеки України належить ряд діалектично взаємопов'язаних підсистем (складових), які визначають стратегічні напрями та принципи її забезпечення і функціонування. До таких підсистем слід віднести:

- забезпечення безпеки людини, суспільства та держави;
- органи, сили та засоби системи забезпечення національної безпеки;
- прийняття та реалізація управлінських рішень на загальнодержавному і регіональному рівнях щодо виявлення, попередження, протидії та ліквідації наслідків загроз національній безпеці.

Серед цих важливих складових (підсистем) системи національної безпеки центральне місце посідає система забезпечення національної безпеки Української держави.

Досліджуючи систему забезпечення національної безпеки, слід відзначити, що це реальність, яка, з одного боку, виступає у якості спеціальної підсистеми системи національної безпеки, а з другого — передбачає наявність відповідних органів, сил, засобів та певним чином регламентованого процесу прийняття та реалізації управлінських рішень у сфері управління системою національної безпеки¹.

Метою функціонування системи забезпечення національної безпеки є створення достатніх умов щодо забезпечення розвитку та функціонування самої системи національної безпеки. *Головне призначення системи забезпечення національної безпеки полягає в організованій державою взаємодії суб'єктів державних органів, громадських організацій, посадових осіб та окремих громадян, об'єднаних цілями та завданнями щодо захисту інтересів і гарантування в Україні безпеки особи, суспільства та держави від внутрішніх і зовнішніх загроз в усіх сферах життєдіяльності, що здійснюють свою діяльність відповідно до чинного законодавства України, міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України.* Система забезпечення національної безпеки Української держави в сучасних умовах

---

¹ *Національна безпека України: стратегічні пріоритети та шляхи їх реалізації: мати «круглого столу» / За заг. ред. О. В. Литвиненка. Київ: НІСД, 2011. С. 37, 40–43.*

створюється і функціонує відповідно до чинної Конституції, нормативно-правових актів, що регулюють суспільно-економічні, політичні, воєнні відносини у сфері управління системою національної безпеки.

Розглядаючи зміст та особливості функціонування системи забезпечення національної безпеки України, слід зазначити, що певні аспекти цієї проблематики тією чи іншою мірою вивчені та досліджені¹. Проте сучасний стан розвитку концептуально-правових засад системи забезпечення національної безпеки, зокрема дослідження її категоріально-понятійного апарату, потребує серйозних наукових напрацювань. Йдеться передусім про саме визначення поняття «система забезпечення національної безпеки».

Важливого значення у цьому аспекті набула ухвалена у 1996 р. Верховною Радою України Концепція (основи державної політики) національної безпеки України, де вперше на законодавчому рівні було надано визначення «системи забезпечення національної безпеки». Зокрема, у Концепції поняття «система забезпечення національної безпеки» розглядається як «організована державою сукупність суб'єктів: державних органів, громадських організацій, посадових осіб та окремих громадян, об'єднаних цілями та завданнями щодо захисту національних інтересів, що здійснюють узгоджену діяльність у межах законодавства України»².

Аналізуючи поняття «система забезпечення національної безпеки», що викладене раніше у Концепції (основи державної політики) національної безпеки України, слід зазначити, що воно є досить проблематичним і містить ряд недоліків. Саме за такого бачення система забезпечення національної безпеки позбавляється зворотних зв'язків, що призводить до руйнації її змісту та управління. На цей важливий аспект звертають увагу українські вчені В. Ліпкан та Н. Нижник. Так, Н. Нижник, аналізуючи визначення цього поняття, звертає увагу на те, що «узгодженість дій не є аналогом взаємодії, бо саме остання зу-

---

¹ *Основы национальной безопасности: монография* / М. М. Абдурахманов, В. А. Баришполец, В. Л. Манников, В. С. Пирумов. Москва: Друда, 1998. С. 187.

² *Національна безпека України: 1994–1996 рр.: наук. доп. НІСД* / редкол.: О. Ф. Белов (голова) та ін. Київ: НІСД, 1997. С. 191.

мовлює наявність прямих та зворотних зв'язків»¹. Беручи до уваги таке бачення, автор погоджується з тим, що доцільніше вести мову про взаємодію суб'єктів, завдяки якій система прямих і зворотних зв'язків функціонуватиме продуктивніше. І насамкінець істотним недоліком такого сприйняття цієї категорії, на наше переконання, є те, що, розглядаючи систему забезпечення національної безпеки як організовану державою сукупність суб'єктів, автори залишають поза увагою такі важливі аспекти системи, як порядок, організація та цілісність.

Проте у рішенні РНБО України від 4 березня 2016 р. «Про Концепцію розвитку сектору безпеки і оборони України» пропонується замість «системи забезпечення національної безпеки» створення «національної системи реагування на кризові ситуації»². Більше того, слід зробити особливий наголос на тому, що у самій Концепції вже немає предметного визначення системи забезпечення національної безпеки Української держави. Отже, на наше переконання, у цій Концепції зроблена спроба значно звузити предметне коло такої наукової категорії, як «система забезпечення національної безпеки України», де традиційно йдеться про безпекові проблеми, якими опікуються дипломати, військові, розвідники та контррозвідники, науковці, експерти та ін.

У чинному Законі України «Про основи національної безпеки України» визначення поняття «система забезпечення національної безпеки» взагалі відсутнє, хоча ст. 10 цього Закону, попри все, визначає основні функції суб'єктів системи забезпечення національної безпеки України³.

---

¹ *Нижник Н. Р., Ситник Г. П., Білоус В. Т.* Національна безпека України (методологічні аспекти, стан і тенденції розвитку): навч. посіб. для вищих навч. закладів. Київ: Преса України, 2000. С. 225.

² *Указ Президента України «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 4 березня 2016 року «Про Концепцію розвитку сектору безпеки і оборони України»* від 14.03.2016 р. № 92/2016, у ред. від 14.03.2016 р. [Електронний ресурс] // Сайт «Верховна Рада України». Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/92/2016> (дата звернення — 24.09.2016 р.).

³ *Правові основи військового будівництва та військово-цивільних відносин: зб. законодавчих актів з питань національної безпеки і оборони / Ред. рада: Г. Г. Крючков (голова), Б. П. Андресюк, В. П. Горбулін та ін.* Київ: Парлам. вид-во, 2005. С. 74.

Становлення теоретико-правових засад, зокрема категоріально-понятійного апарату системи забезпечення національної безпеки держави, вимагає від учених здійснення фундаментальних досліджень цієї актуальної і важливої для практики сьогодення проблематики¹. Однак, зважаючи на те, що є певні наукові напрацювання та окремі наукові здобутки як вітчизняних, так і зарубіжних учених-правознавців, які присвячені тим чи іншим проблемам системи забезпечення національної безпеки, слід зазначити, що в переважній більшості цих досліджень простежується лише постановочний аспект і залишаються значні прогалини, що стосуються формування цілісної системи знань щодо системи забезпечення національної безпеки України.

У сучасних наукових дослідженнях, присвячених проблемам системи забезпечення національної безпеки, одним із невирішених питань залишається визначення поняття «система забезпечення національної безпеки». Слід звернути увагу на те, що існують різні точки зору, а також погляди серед учених на цю проблему. Зокрема, представники одного із напрямів підходять до визначення поняття «система забезпечення національної безпеки» під кутом зору адекватності загроз і засобів, котрі мають вживатися державою. Так, М. Левицька, розглядаючи теоретико-правові аспекти забезпечення національної безпеки органами внутрішніх справ України, вважає, що система забезпечення національної безпеки створюється для своєчасного виявлення та об'єктивної оцінки загроз національним інтересам вибору та вжиття адекватних засобів їх локалізації, зменшення чи нейтралізації². На нашу думку, таке сприйняття цієї дефініції авторкою унеможливило саме визначення поняття «система забезпечення національної безпеки»,

---

¹ Антонов В. О. Конституційно-правові основи національної безпеки і оборони України // Конституційне право України. Академічний курс: підручник: у 2-х т. Т. 2 / за заг. ред. Ю.С. Шемшученка. Київ: ТОВ «Вид-во «Юридична думка», 2008. С. 419, 481.

² Левицька М. Б. Теоретико-правові аспекти забезпечення національної безпеки органами внутрішніх справ України: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 / Національна академія внутрішніх справ України. Київ, 2002. С. 149.

оскільки зміщуються акценти і наголос робиться на захисті від загроз та небезпек. Більше того, поза увагою вченої залишаються найбільш характерні ознаки, що притаманні будь-якій системі, зокрема у даному випадку системі забезпечення національної безпеки. Йдеться про те, що система забезпечення національної безпеки являє собою певну сукупність елементів, між якими існують закономірний зв'язок та взаємодія.

Представники іншої точки зору, зокрема Є. Кравець, М. Мельник, надають визначення поняття «система забезпечення національної безпеки» через призму гарантій та механізмів. Згадані автори, використовуючи метод системно-функціонального аналізу, дійшли висновку, що система забезпечення національної безпеки України являє собою сукупність суспільних, державних і особистих гарантій, а також економічних, політичних, правових та інших механізмів, які гарантують належний рівень захищеності особи, суспільства та держави від загроз національним інтересам України¹. Таке бачення системи забезпечення національної безпеки, на нашу думку, має теж певні вади, оскільки згадані автори також відходять від наукового сприйняття такої категорії, як «система», роблячи акцент на гарантії та механізми, що гарантують належний рівень захищеності особи, суспільства та держави від загроз національним інтересам України.

Інша точка зору простежується у дослідженнях іншого українського вченого О. Бодрука, який, аналізуючи поняття «система забезпечення національної безпеки», доходить висновку, що це здатність держави захищати свої інтереси та реалізовувати свої цілі у сфері безпеки як всередині держави, так і за її межами². Такий підхід, на нашу думку, може бути сприйнятий у разі, якщо це поняття розглядати через його сутнісний аспект.

Заслугує на певну увагу бачення іншого вченого М. Косолапова, який зазначає, що система забезпечення національної

---

¹ *Кравець Є., Мельник М.* Концепція національної безпеки України. Проект // Хрещатик. 23 листопада 1993. С. 4.

² *Бодрук О. С.* Структури воєнної безпеки: національний та міжнародний аспекти / Рада національної безпеки і оборони України, Національний ін-т проблем міжнародної безпеки. Київ: НІПМБ, 2001. С. 201.

безпеки повинна бути орієнтована не тільки на охорону самого суб'єкта і його поточної життєдіяльності, а й на розвиток останньої¹.

Особливої уваги заслуговують дослідження іншого відомого українського вченого В. Ліпкана, який зробив значний внесок у напрацювання понятійно-категоріального апарату національної безпеки, зокрема такого поняття, як «система забезпечення національної безпеки». Аналізуючи проблеми, що стосуються визначення цього поняття, учений констатує, що це досить складне завдання, мотивуючи це й тим, що дослідники цієї проблематики не дійшли між собою згоди щодо змісту та назви самого поняття системи забезпечення національної безпеки. На підставі проведеного аналізу В. Ліпкан робить висновок, що для означення процесів забезпечення національної безпеки коректнішим вважається вживання терміносполучення «забезпечення національної безпеки»². Цікавим є також його ідеї стосовно визначення поняття «система забезпечення національної безпеки». Учений вважає, що система забезпечення національної безпеки — це система теоретико-методологічних, нормативно-правових, інформаційно-аналітичних, організаційно-управлінських, розвідувальних, контррозвідувальних, оперативно-розшукових, кадрових, науково-технічних ресурсових та інших заходів, спрямованих на забезпечення процесу управління загрозами та небезпеками, за якого державними і недержавними інституціями гарантується прогресивний розвиток українських національних інтересів, джерел духовного і внутрішнього добробуту народу України, ефективне функціонування самої системи забезпечення національної безпеки України³.

Аналізуючи цей підхід, варто зазначити, що В. Ліпкан розглядає дане поняття під кутом зору заходів, що спрямовані на забезпечення процедур управління загрозами і небезпеками. Безперечно, можна дискутувати з того чи іншого бачення цієї проблеми, однак такий підхід, на наше переконання, акцентує увагу не на

---

¹ Косолапов Н. Национальная безопасность и меняющийся мир (к дискуссии о содержании понятия). // МГИМО. 1992. № 1. С. 10, 12.

² Ліпкан В. А. Національна безпека України: Навчальний посібник. Київ: Кондор, 2008. С. 52.

³ Там само. С. 53.

дослідженні усієї системи забезпечення національної безпеки як доволі складного явища, що складається з відповідних частин, елементів, об'єднаних у єдине ціле, між якими існує закономірний зв'язок чи взаємодія, а робиться спроба розглянути значення термін лише в контексті системи управління національною безпекою¹.

Суперечливим убачається і погляд іншого українського вченого В. Богдановича, який розглядає систему забезпечення національної безпеки як організовану державою сукупність суб'єктів: державних органів, суспільних організацій, посадових осіб і окремих громадян, об'єднаних цілями та завданнями щодо захисту національних інтересів, інтересів особистості і суспільства з урахуванням і на їх основі взаємозалежності соціальних, економічних, політичних, воєнних, техногенних, інформаційних та інших чинників². Аналізуючи це бачення, слід зауважити, що сприйняття системи забезпечення національної безпеки крізь призму зазначених автором суб'єктів, зокрема громадських, недержавних або незалежних інституцій, призводить, по суті, до нехтування окремими політико-правовими аспектами. *По-перше*, бачення «системи забезпечення національної безпеки» у такому сприйнятті не відповідає чинним вимогам Конституції України (п. 3 ст. 37), оскільки громадські, недержавні або незалежні інституції не організовуються державою і не входять до її складу, а складають лише політичну систему суспільства. Нехтування цим аспектом призводить, по суті, до жорсткого тотального контролю над усіма сферами соціального життя суспільства³. *По-друге*, в умовах становлення демократії або у разі її відсутності далеко не завжди можливо простежити узгоджену діяльність державних органів і громадських організацій, як це стверджувалось у визначенні самого цього поняття.

---

¹ *Ліпкан В. А.* Національна безпека України: Навчальний посібник. Київ: Кондор, 2008. С. 59.

² *Богданович В. Ю.* Теоретические основы анализа проблем национальной безопасности государства в военной сфере: монография. Киев: Основа, 2006. С. 200.

³ *Конституція України* від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР, у ред. від 30.09.2016 р. [Електронний ресурс] // Сайт «Верховна Рада України». Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80> (дата звернення — 16.10.2016 р.).

Саме громадські організації, які діють у рамках правового поля, створюють негативний зворотний зв'язок, який конче необхідний для оздоровлення державного організму як стимулятора прогресу.

У період розколу національної ментальності за безліччю напрямів — економічних, політичних, соціальних, конфесійних тощо — становище ускладнюється тим, що в українському суспільстві існують різні точки зору та бачення щодо забезпечення системи національної безпеки тими чи іншими політичними силами, соціальними групами. Ці обставини об'єктивно призводять до соціальної напруженості в суспільстві, що, по суті, знижує загальний рівень безпеки держави, суспільства та особи.

Саме тому для підтримання моніторингу формування національної, збалансованої державної політики та проведення комплексу узгоджених дій та заходів стосовно захисту інтересів особи, суспільства, держави у політичній, економічній, соціальній, військовій, економічній, науково-технологічній, інформаційній та інших сферах у державі повинна створюватися загальна (цілісна) система забезпечення національної безпеки країни. Реалії сьогодення свідчать про те, що в контексті викликів та загроз національній безпеці, зокрема агресивних дій Росії, сучасна система забезпечення національної безпеки Української держави постала неефективною, а саме через:

— несформованість сектору безпеки і оборони України (далі — сектор безпеки і оборони) як цілісного функціонального об'єднання, керованого з єдиного центру;

— інституційну слабкість, непрофесійність, структурну незбалансованість органів сектору безпеки і оборони;

— недостатність ресурсного забезпечення та неефективне використання ресурсів у секторі безпеки і оборони;

— відсутність ефективних зовнішніх гарантій безпеки України;

— діяльність незаконних збройних формувань, зростання злочинності, незаконне використання вогнепальної зброї;

— поширення корупції, її укорінення в усіх сферах державного управління;

— слабкість, дисфункціональність, застарілу модель публічних інститутів, депрофесіоналізацію та деградацію державної служби;

— здійснення державними органами діяльності в корпоративних та особистих інтересах, що призводить до порушення прав, свобод і законних інтересів громадян та суб'єктів господарської діяльності¹.

Визначення системи забезпечення національної безпеки на функціональному рівні потребує розгляду цього поняття як сукупності визначених елементів, між якими існує закономірний зв'язок чи взаємодія. І під системою слід вважати будь-який предмет або явище реальної дійсності мислення та пізнання, які складаються з відповідних частин, елементів, об'єднаних в єдине ціле. Виходячи із сприйняття самого змісту системи як сукупності певних частин та елементів, що їй притаманні, найважливішими рисами цього явища виступають розчленованість і цілісність. Сукупність якісно визначених елементів і частин становить зміст системи забезпечення національної безпеки, а сукупність закономірних зв'язків між цими елементами та частинами складає її внутрішню структуру або форму вираження. Слід також зазначити, що природа складових елементів та характер структури системи — найрізноманітніші. І ведучи мову про систему забезпечення національної безпеки та на підставі здійсненого нами аналізу визначення самого поняття «система забезпечення національної безпеки України», необхідно підкреслити, що її змістом виступає сукупність державних органів (законодавчої, виконавчої та судової влади), посадових осіб та окремих громадян, об'єднаних єдиними цілями та завданнями щодо захисту національних інтересів, які здійснюють узгоджену діяльність у межах чинного законодавства України.

* * *

➤ Таким чином, система забезпечення національної безпеки Української держави створює єдиний державно-правовий механізм, у якому якісно визначені елементи безпеки, вирішує

---

¹ Указ Президента України «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 6 травня 2015 року «Про Стратегію національної безпеки України» від 26.05.2015 р. № 287/2015 [Електронний ресурс] // Сайт «Верховна Рада України». Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/287/2015> (дата звернення — 12.08.2016 р.).

завдання і виконує функції щодо захисту життєво важливих інтересів особи, держави і суспільства в межах повноважень, визначених чинним законодавством. Іншими словами, розглядаючи систему забезпечення національної безпеки України в широкому розумінні, необхідно звернути увагу, що вона за формою вираження виступає державно-правовою надбудовою, зорієнтованою на практичну координацію усіх видів діяльності державних і громадських інститутів з метою досягнення стратегічної мети України — побудови суверенної, демократичної, соціально-правової держави (ст. 1 Конституції).

➤ Правовою основою функціонування системи забезпечення національної безпеки України є Конституція, Закон України «Про основи національної безпеки України», міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, а також видані на виконання законів інші нормативно-правові акти.

➤ Нове законодавство України про національну безпеку покликане розв'язати багато конкретних правових проблем, яких накопичилося чимало: від закріплення правових норм забезпечення безпеки (воєнної, економічної, екологічної, інтелектуальної, інформаційної, генетичної, технологічної тощо) — до контролю й нагляду за діяльністю самих органів, які її забезпечують. Нині ж пошук має бути спрямований насамперед на вирішення двоєдиного завдання: формування наукової бази правової політики — стратегії (концепції) національної безпеки; вироблення, концепції розвитку законодавства у цих сферах. Щоб не помилятися на практиці, для побудови принципово нової системи законодавства у сфері національної безпеки України потрібна високоякісна теоретико-правова база.

➤ Визнання необхідності розвитку законодавства та нормативних правових актів, які регулюють відносини у цій сфері, потребує, безперечно, нового праворозуміння, яке набуває прикладної довершеності у правотворчості й правореалізації.

➤ Таким чином, визначення однієї з центральних категорій у теорії національної безпеки має не лише суто теоретичний, а й практичний інтерес, оскільки це безпосередньо пов'язано з необхідністю формування якісно нової системи забезпечення національної безпеки України.

3.2. Принципи системи забезпечення національної безпеки України та їх характеристика

У контексті дослідження теоретико-методологічних проблем системи забезпечення національної безпеки особливої актуальності набувають фундаментальні принципи як світоглядні орієнтири та логічні вимоги до подальшої розробки і напрацювання теоретико-методологічних основ забезпечення національної безпеки Української держави¹.

Слід зазначити, що в процесі пізнання та усвідомлення низки проблем, які лежать у площині захисту матеріальних і духовних цінностей суспільства, конституційних прав і свобод людини і громадянина, набуті знання, як свідчать сучасні дослідження, можуть підводитися під деякі більш загальні знання, які називаються принципами, в результаті чого відбувається коригування досліджуваних знань, їх теоретична систематизація, або синтез — діалектичний висновок особливого роду².

У будь-якому разі принцип накладається на знання, що опинилося у сфері його тяжіння і, так би мовити, розчиняється в них таким чином, що у результаті виникає нова упорядкована спрямованість у розвитку теоретичних систем або нове діалектично синтезоване знання. Все це зумовлює особливість принципу як особливого гносеологічного феномену³.

У процесі дослідження тих чи інших проблем системи забезпечення національної безпеки одним із найбільш актуальних постає питання правильного співвідношення теоретичного і емпіричного рівнів аналізу, їх інтерпретація з метою отримання нового узагальнюючого знання стосовно предмета системи забезпечення національної безпеки.

---

¹ Грибанов Д. Г., Драганов О. В., Лысюк В. В. Цели, принципы и особенности современной политики безопасности // Сучасні проблеми державного управління: Зб. наук. пр. УАДУ / За. Заг. ред. В. І. Лугового, В. М. Князева. Київ: Вид-во УАДУ, 2003. Вип. 1. С. 62–66.

² Демин В. Н. Принципы материалистической диалектики в научном познании. Москва: Изд-во Моск. ун-та, 1979. С. 20.

³ Принципы материалистической диалектики в научном познании. Москва: Изд-во Моск. ун-та, 1979. С. 20.

З метою розв'язання проблем, пов'язаних зі створенням ефективної системи забезпечення національної безпеки, необхідно використовувати насамперед, на нашу думку, і відповідну систему конкретних методологічних принципів дослідження.

Саме завдяки принципам, отриманим у процесі дослідження, теоретичні висновки та практичні рекомендації сприятимуть подальшому вдосконаленню концептуальних підходів щодо забезпечення національної безпеки України. Вони, ставши стрижнем у визначенні оптимальних механізмів підготовки і прийняття стратегічних рішень у сфері національної безпеки, нададуть можливість суб'єктам системи забезпечення національної безпеки не тільки більш ефективно та своєчасно реагувати на сьогоденні виклики і загрози національній безпеці України, а й проводити в майбутньому прогнозовану, комплексну, державну політику, спрямовану на захист національних інтересів і гарантування в Україні безпеки особи, суспільства і держави від зовнішніх і внутрішніх загроз¹.

Слід зазначити, що застосування діалектики (керівних принципів) — це творчий процес. Бути стрижнем у процесі дослідження конкретних явищ дійсності, у тому числі і проблем забезпечення національної безпеки, матеріалістична діалектика може, за висловом Леніна, лише як «живе, багатостороннє (за вічно збільшуваної кількості сторін) пізнання з безліччю відтінків усякого підходу, наближення до дійсності...». Безліч відтінків наближення до дійсності — невід'ємна, так би мовити, атрибутивна властивість матеріалістичної діалектики як творчого методу, що розвивається в самому процесі свого застосування. Історія розвитку матеріалістичної діалектики невідривна від історії її творчого застосування до пізнання природи і суспільства і самого процесу пізнання в його конкретно-історичних формах. Саме в процесі застосування вона збагачувалась як теорія і метод. Творче застосування, узагальнення нового досвіду наукового пізнання і практики суспільного життя, збагачення категоріального апарату — сторони єдиного процесу функціонування матеріалістичної діалектики як методу творчого освоєння дійсності.

---

¹ Антонов В. О. Методологія дослідження принципів системи забезпечення національної безпеки України // Держава і право. 2013. Вип. 62. С. 105, 107.

Виходячи з позицій діалектичного матеріалізму, використовуючи, зокрема, діалектичний метод наукового пізнання, слід мати на увазі той аспект, де йдеться безпосередньо не про природні процеси, що плінуть незалежно від волі і свідомості людини, а про людську діяльність, яка характеризується застосуванням — усвідомленим, неусвідомленим або частково усвідомленим сприйняттям — відомих засобів і прийомів, розкриття сутності яких має не тільки вузьконаукове, а й важливе соціально-культурне значення.

Методологію в цілому можна охарактеризувати як систему певних наукових теорій, керівних принципів, знарядь і засобів здійснення наукового аналізу в процесі дослідження тих чи інших проблем¹. Аналізуючи цей аспект, слід зазначити, що у змісті самої методології особливе місце посідають керівні принципи. Саме принципи виступають центральним поняттям, основоположною ідеєю, що пронизує весь зміст методології та субординує його. У межах теоретичного пізнання принципи означають вимогу розгортання самого змісту методології у певну систему, де всі її положення логічно пов'язані між собою і впливають певним чином одне з одного². Будь-яка теоретична система у якості методології ґрунтується на відповідних принципах, пов'язаних між собою.

Принцип (від лат. *principiini* — начало, основа) — першопочаток, те, що лежить в основі певної сукупності фактів, теорії, науки³. У загальному значенні принцип являє собою звичайне висловлювання, у структурі якого не має і натяку на гносеологічні функції, які він виконує у процесі пізнання. І принципом певне знання виступає лише залежно від способу імплементації в пізнавальний процес, від ролі, в якій воно виступає щодо інших знань⁴.

---

¹ *Філософський енциклопедичний словник*. Київ: Абрис, 2002. С. 138.

² *Лекторский В. А., Швырев В. С.* Методологический анализ науки (типы и уровни) // *Философия, методология, наука: сб.* Москва: Наука, 1972. С. 301.

³ *Стефанов Н.* Теория и метод в общественных науках. Москва: Прогресс, 1967. С. 54, 73.

⁴ *Гроций Г.* О праве войны и мира. Три книги, в которых объясняются государственное право и право народов, а также принципы публичного права / Пер. с лат. А. Л. Саккетти. Москва: Гос. изд-во юрид. лит., 1957. С. 210.

У сучасній науковій методології марксизму міститься, на наш погляд, чітко сформульоване діалектико-матеріалістичне розуміння принципів. У найбільш загальних рисах воно набуло відображення у такому: а) принципи — не вихідний пункт дослідження, а його кінцевий результат; б) принципи не прикладаються до природи і до людської історії, а абстрагуються з них; в) не природа, не людство узгоджується з принципами, а навпаки, принципи правильні лише остільки, оскільки вони відповідають природі й історії¹. Іншими словами, принципи, так би мовити, імплементують висновки наукового пізнання, котрі стали результатом діалектичного розвитку теорії та її підтвердження на практиці.

Таким чином, принципи — це логічна підстава теорії, кінцеві положення, які синтезують весь зміст теорії в систему взаємопов'язаних логічних тверджень. У цьому аспекті вони виконують функцію методологічних регуляторів побудови теорії.

Важливо зазначити також і те, що методологія сьогодні виступає особливою галуззю теоретичних знань. На цей важливий для науки та пізнання аспект звертали увагу відомі радянські вчені (Б. Кедров, Л. Копнін, Т. Катарбінський, В. Добріянов, Н. Стефанов, В. Лекторський, В. Швирьов та ін.), які дійшли висновку, що сучасна наукова методологія створює систему принципів певних рівнів, зміст кожного з яких охоплює сукупність принципів певного ступеня узагальнення.

Так, Т. Катарбінський поділяє методологію на загальну і спеціальну, виокремлюючи у ній епістемологію, яка вивчає науку як таку або окремі науки². М. Стефанов вважає за доцільне розглядати три рівні методології: загальну, приватну, власну³. Цікаве бачення цієї проблематики спостерігаємо у дослідженнях В. Добріянова, який, розглядаючи методологію, зокрема її структуру, виділяє чотири рівні методологічних принципів⁴.

---

¹ *Енгельс Ф.* Анти-Дюрінг. Переворот в науці, учинений паном Євгеном Дюрінгом. Київ: Держ. вид-во політ. літ. УРСР, 1953. С. 33.

² *Катарбінський Т.* Избранные произведения. Москва: Мысль, 1963. С. 47.

³ *Стефанов Н.* Теория и метод в общественных науках. Москва: Прогресс, 1967. С. 160.

⁴ *Добріянов В. С.* Методологические проблемы теоретического и исторического познания. Москва: Мысль, 1969. С. 204–206.

Не вдаючись у поглиблений аналіз зазначених рівнів методологічних принципів, необхідно лише зазначити, що запропоновані системи тих чи інших рівнів мають суто описовий характер та не претендують на виявлення їх динаміки. І за своєю сутністю зазначені рівні методологічних принципів відображають лише статику методології. Водночас у процесі пізнання практики між тими чи іншими рівнями принципів встановлюються рухливі, динамічні зв'язки: загальні (діалектико-матеріалістичні), загальнонаукові, спеціальні принципи, які взаємодіють між собою.

Саме виходячи із такого сприйняття методології, необхідно, на нашу думку, і розглядати основні принципи системи забезпечення національної безпеки України. Аналізуючи цей аспект, слід зазначити, що в сучасних наукових дослідженнях як вітчизняних, так і зарубіжних учених ця проблема не отримала належного висвітлення. Так, у дослідженнях Г. Ситника, В. Олуйка, М. Вавринчука увага приділяється лише окремим фрагментам цієї важливої та актуальної для конституційного права проблематики. Зокрема, аналізуючи принципи, функції та критерії ефективності державного управління національною безпекою, вчені на підставі аналізу основних положень чинного законодавства та наукових досліджень формулюють низку принципів, реалізація яких на практиці виступає необхідною умовою забезпечення національної безпеки України. Поряд із цим також зазначається, що дослідження принципів організації та функціонування державного управління національною безпекою має стати темою окремого і доволі ґрунтовного наукового дослідження¹. Тож є підстави стверджувати, що зазначені нами автори не запропонували певної систематизації принципів організації та функціонування державного управління національною безпекою України. Саме відсутність методологічного підґрунтя у дослідженні цієї проблематики фактично призводить до певних складнощів у процесі систематизації зазначених принципів.

В. Ліпкан, досліджуючи теоретичні основи та елементи національної безпеки України, також приділяє певну увагу

---

¹ Ситник Г. П. Національна безпека України: теорія і практика: навч. посіб. / Г. П. Ситник, В. М. Олуйко, М. П. Вавринчук; за заг. ред. Г. П. Ситника. Київ: Кондор, 2007. С. 213.

принципам побудови та функціонування системи забезпечення національної безпеки. Зазначений автор, аналізуючи цей аспект, звертає увагу на те, що побудова системи забезпечення національної безпеки має відбуватись на науковій основі, згідно з основоположними засадами її функціонування, а тому слід вести мову про необхідність окреслення принципів такої побудови¹. Поряд із цим учений також веде мову і про використання принципів функціонування системи забезпечення національної безпеки².

Піддаючи науковому аналізу це бачення, слід зазначити, що у першому та у другому випадках наголос робиться переважно не на систематизації самих принципів, а лише на їх переліку та неповній характеристиці, що ще раз засвідчує відсутність у підходах відповідної методології.

Аналогічне сприйняття принципів ми спостерігаємо у дослідженні О. Дзьобаня та О. Сосніна. Зокрема, ці вчені, аналізуючи методологічне підґрунтя національної безпеки України, звертають увагу здебільшого на системний підхід, де виокремлюють низку певних принципів, які, на їхню думку, певним чином дублюють, доповнюють основні принципи, інші мають більш вузьку, специфічну спрямованість і сферу застосування³.

А. Возженіков, розглядаючи методологію комплексного дослідження національної безпеки, зазначає, що для розв'язання проблем щодо зміцнення національної безпеки необхідно використовувати конкретні методологічні принципи дослідження, які можуть бути використані при пізнанні усіх предметних сторін об'єкта — суспільно-політичних процесів, які відображають розвиток і стан національної безпеки⁴.

Інший російський учений А. Дмитрієв вважає, що системний підхід як один із принципів методології сучасних соціальних

---

¹ Ліпкан В. А. Теоретичні основи та елементи національної безпеки України: монографія. Київ: Текст, 2003. С. 398.

² Там само. С. 400.

³ Дзьобань О., Соснін О. Теоретичні основи національної безпеки України: навч. посіб. Київ: Освіта України, 2009. С. 97.

⁴ Возженіков А. В. Национальная безопасность России: методология исследования и политика обеспечения. Москва: РАГС, 2002. С. 29.

досліджень надає можливість в процесі дослідження проблематики національної безпеки реалізувати діалектичний метод. Надалі у своєму дослідженні зазначений автор здійснює аналіз відповідних принципів, які, на його думку, деталізують і розвивають ті чи інші положення діалектичного методу¹.

Таким чином, проведений нами науковий аналіз різних точок зору як зарубіжних, так і вітчизняних учених щодо визначення та класифікації принципів системи забезпечення національної безпеки дає певні підстави стверджувати, що у цих баченнях немає особливих розбіжностей щодо самого предмета дослідження. Більше того, і російські, і українські вчені вважають, що саме системний підхід як один із принципів методології соціальних досліджень надає можливість встановити діалектичний зв'язок між чинниками, що детермінують безпеку особистості, суспільства і держави та виявити ступінь їхньої сталості та мінливості під впливом соціальної дійсності.

І насамкінець слід зазначити, що у дослідженнях і вітчизняних, і зарубіжних учених сама систематизація та класифікація принципів системи забезпечення національної безпеки взагалі відсутня.

На нашу думку, дослідження цих важливих методологічних проблем системи забезпечення національної безпеки потребує сьогодні подальших напрацювань і відповідної цілісної системи науково обґрунтованих принципів та їх класифікації. Адже саме принципи не тільки узагальнюють найбільш суттєві закономірності розвитку та становлення системи забезпечення національної безпеки Української держави, а й акумулюють у своєму змісті знання, які забезпечують обґрунтованість, доказовість, актуалізацію і подальший розвиток її теоретичних положень.

Враховуючи викладене, структуру системи принципів забезпечення національної безпеки, на нашу думку, бажано розглядати на трьох рівнях: загальні, загальнонаукові та спеціально-наукові принципи. Зазначені рівні принципів системи забезпечення національної безпеки, взаємодіючи між собою,

---

¹ *Дмитриев А. П. Методологические основы общей теории безопасности // Общая теория безопасности: учеб. пособ. Москва: ВАГШ, 1994. С. 19.*

утворюють і свою певну систему. В процесі цієї взаємодії загальні діалектично-матеріалістичні принципи, з одного боку, спеціалізуються, обмежуються, застосовуються до відносно вузької галузі науки системи забезпечення національної безпеки, а з другого — спеціально-наукові принципи збагачуються і узагальнюються, вливаючись разом з новим своїм конкретним змістом у загальне діалектико-матеріалістичне сприйняття методологічних проблем системи забезпечення національної безпеки.

Важливо зазначити й те, що розвиток і становлення загальної методології науки набуває відображення і в процесі методологічного дослідження спеціальних наукових теорій, зокрема системи забезпечення національної безпеки, де особливе місце посідають її галузеві, спеціальні принципи. Теоретичний шлях дослідження системи принципів забезпечення національної безпеки передбачає процес формування своєрідної нової системи зв'язків загальних (діалектико-матеріалістичних), загальнонаукових і спеціально-наукових принципів, які покликані з можливою повнотою та всебічністю відобразити саме систему забезпечення національної безпеки України. Будь-яка спеціальна теорія, у тому числі й теорія національно-безпекознавства, виникає як особлива цілісна система принципів, законів, понять і методів, і з точки зору лінгвістики — як особлива система мови науки. Своєрідність мови спеціальних наукових теорій, зокрема теорії національно-безпекознавства, разом з широкими можливостями спеціального вивчення об'єкта дослідження (системи забезпечення національної безпеки) також привносить і певну природну обмеженість. Ця обмеженість як спеціально-теоретичне знання проявляється, зокрема, і в характері вибраних та використаних у ньому (в явній чи неявній формі) загальних (діалектико-матеріалістичних) і загальнонаукових принципів. Саме тому акцентування в процесі дослідження системи забезпечення національної безпеки на одних із них та ігнорування інших принципів нерідко призводить конкретне пізнання до суттєвих труднощів, котрі перешкоджають відображенню об'єкта пізнання в науковій теорії¹.

---

¹ Жебанкова И. И. Философские принципы в научном познании. Ленинград: Наука и техника, 1974. С. 57.

Аналізуючи загальні (діалектико-матеріалістичні) принципи у системі принципів забезпечення національної безпеки Української держави, слід зазначити, що, як і у будь-якій науці, основні діалектико-матеріалістичні висновки та положення набувають концентрованого вираження в методологічних принципах пізнання¹. Найбільш характерною рисою принципів матеріалістичної діалектики є їх загальність². Саме завдяки загальності діалектико-матеріалістичні принципи виступають методологічною основою усіх природничих і суспільних наук, а також системи забезпечення національної безпеки. На цей важливий аспект неодноразово звертав свою увагу Ф. Енгельс, який, підкреслюючи єдність філософії і природознавства, зазначав, що природознавство ніколи не існувало і не могло б існувати у відриві від філософії. Тому, якщо воно не використовує філософські ідеї явно, відкрито і усвідомлено, то це відбувається неявно, приховано і неусвідомлено. Позбавлений при цьому можливості свідомо вибирати і оцінювати використані філософські ідеї, природознавець у більшості цих випадків опиняється, за висловом Ф. Енгельса, у полоні «найгірших залишків найгірших філософських систем».

Зазначене положення залишається і на сьогодні доволі актуальним методологічним знаряддям для подальшого розвитку суспільних наук, у тому числі для здійснення юридичних досліджень. І тому у процесі дослідження необхідно зробити неявне явним, неусвідомлене — усвідомленим і зрозумілим, що є надзвичайно важливим завданням методологічного, філософського аналізу спеціальних наук.

Дослідження цих аспектів є на сьогодні актуальним методологічним знаряддям у процесі розв'язання проблем, пов'язаних із дослідженням місця та ролі загальних принципів у системі забезпечення національної безпеки Української держави. Основним завданням теоретико-методологічного аналізу у процесі дослідження принципів системи забезпечення національної безпеки має стати напрацювання методології пізнання та розв'язання

---

¹ Демин В. Н. Принципы материалистической диалектики в научном познании. Москва: Изд-во Моск. ун-та, 1979. С. 184.

² Дмитриенко Н. М. О всеобщности законов диалектики. Брянск: Приок. кн. изд-во, 1967. С. 6.

актуальних проблем, спрямованих на з'ясування стану захищеності життєво важливих інтересів людини і громадянина, суспільства і держави від зовнішніх і внутрішніх загроз у всіх сферах їх життєдіяльності.

Питання про ті чи інші наявні форми застосування загальних принципів у спеціальному науковому пізнанні всебічно досліджувались у марксистській філософській літературі (наукові праці Б. Кедрова, Б. Гришина, Є. Ільїнкова, П. Свечнікова, Г. Суворова, А. Дмитрієва та ін.). Поряд із цим слід зазначити, що проблеми, пов'язані із дослідженням місця та ролі діалектико-матеріалістичних принципів у системі забезпечення національної безпеки, практично не розглядались ні вітчизняними, ні зарубіжними вченими.

Водночас є поодинокі наукові дослідження, у яких автори намагаються проаналізувати певні аспекти цієї важливої проблематики. Так, А. Возженіков здійснює аналіз методологічних принципів національної безпеки. Зокрема, аналізуючи конкретні методологічні принципи дослідження в процесі пізнання тих чи інших предметних сторін об'єкта — суспільно-політичних процесів, які відображають розвиток і стан національної безпеки, вчений приділяє значну увагу і діалектико-матеріалістичним принципам. Він зазначає, що дослідники проблем національної безпеки повинні встановити діалектичний зв'язок між чинниками, що визначають безпеку особистості, суспільства і держави, та з'ясувати ступінь їх сталості та мінливості під впливом соціальної дійсності¹.

Іншим, не менш цікавим та змістовним постає бачення й іншого російського вченого М. Моїсєєва, який обґрунтував нові вимоги до духовного світогляду людини, необхідність цілепокладання у будь-якій людській діяльності, запропонував концепцію керованого розвитку, а також розробив та запропонував теорію кооперативної взаємодії, яка, на нашу думку, є актуальною для світової спільноти у XXI ст. на тлі сучасних викликів та загроз. Методологічним заповітом вченого своїм послідовникам стало його бачення скерування діяльності тих чи інших країн до за-

---

¹ *Возженіков А. В. Национальная безопасность России: методология исследования и политика обеспечения. Москва: РАГС, 2002. С. 10.*

безпечення безпеки саме шляхом подальшого розвитку. Учений, мабуть, чи не вперше акцентує увагу на вельми важливому баченні сучасних світових реалій, де йдеться не про керованість суспільними процесами, а про спрямований розвиток соціальних і соціально-економічних систем¹. Більше того, розмірковуючи над проблемою коеволюції природи і суспільства, М. Моїсєєв ставить питання про необхідність нового бачення гуманітарного синтезу в методології національної безпеки. Він вважав, що у найближчі століття головні зусилля вчених як природничих, так і суспільствознавчих наук мають бути зосереджені на напрацюванні принципів «спрямованого розвитку» суспільства. Насамперед основні зусилля повинні бути зосереджені у гуманітарній сфері, зокрема, у вирішенні доленосних проблем: як нам жити в подальшому, як перелаштувати сучасне суспільство, змінити політику його потреб, визначити максимально допустимі навантаження на оточуючу людство біосферу та погоджувати з ними життєдіяльність світової спільноти².

У дослідженнях вітчизняних учених цієї проблематики питання, пов'язані із визначенням місця діалектико-матеріалістичних принципів у системі забезпечення національної безпеки, практично не набули відображення. Саме тому ці обставини надають вагомі підстави для здійснення дослідження проблем, пов'язаних із з'ясуванням місця та ролі діалектико-матеріалістичних принципів у системі забезпечення національної безпеки. Поряд із цим практика зумовлює необхідність напрацювання цілісної системи діалектико-матеріалістичних принципів щодо оцінки стану і перспектив розвитку системи забезпечення національної безпеки у зв'язку з посиленням глобалізації, пошуком заходів, адекватних рівню реальних та потенційних загроз національним цінностям, інтересам та цілям³.

---

¹ *Моисеев Н. Н.* Быть или не быть... Человечеству? Москва: Ульяновский Дом печати, 1999. С. 127.

² *Там само.* С. 85.

³ *Антонов В. О.* Місце та роль загальних (діалектико-матеріалістичних) принципів у системі забезпечення національної безпеки // Держава і право. Вип. 63. 2014. С. 75–81.

Переходячи до аналізу системи загальних принципів, слід зазначити, що на відміну від попередніх філософських учень у діалектичному матеріалізмі основоположні принципи виступають у монолітній єдності. Її ядро становлять принципи, які безпосередньо пов'язані з основним питанням філософії — матеріальність, відображення і первинність матерії по відношенню до свідомості.

Останній принцип є тією сполучною ланкою, яка дає змогу здійснити перехід від основного питання філософії до його матеріалістичного вираження і до розгортання всієї системи діалектики. Таким же чином принцип відображення конкретизує матеріалістичне вирішення другої сторони основного питання філософії: вторинність змісту мислення по відношенню до матеріальної дійсності, звідки неминуче випливає висновок про пізнавальний об'єктивний світ.

До кола принципів, пов'язаних з основним питанням філософії, долучається група принципів, які конкретизують зазначені три принципи. Це принципи пізнавальності, об'єктивності, збіжності діалектики, логіки і теорії пізнання, всебічності. І оскільки система принципів діалектики може бути розгорнута лише у тісному взаємозв'язку з основними категоріями і законами марксистської філософії, то природно виділити в особливу групу принципи протиріччя, діалектичного заперечення і взаємного переходу кількісних змін у якісні. Усі три закони діалектики характеризують різні аспекти розвитку. Саме тому і принцип розвитку, так би мовити, інтегрує у собі три принципи, які пов'язані з законами діалектики і які утворюють разом з ними єдине ціле. Аналогічну функцію виконує і принцип монізму. Партійність як найвищий науковий принцип пронизує усі інші, проявляючись у послідовному проведенні кожного із принципів діалектики і усіх разом узятих.

Важливо підкреслити і те, що залежно від поставлених конкретних завдань у дослідженні тих чи інших проблем, у тому числі системи забезпечення національної безпеки, можуть застосовуватись й інші принципи, зокрема: конкретність істини, сходження від абстрактного до конкретного, єдність теорії і практики, історичного і логічного, аналізу і синтезу та ін. І тут головна вимога полягає у тому, щоб принципи застосовувалися у всій їхній повноті та взаємозв'язку.

Звичайно, як свідчать дослідження, припустимо аналізувати й окремо взяті принципи¹. При цьому їхній розгляд необхідно орієнтувати на з'ясування таких філософських проблем: сутність і загальнонаукова важливість (цінність) досліджуваного принципу, відповідність його змісту об'єктивній реальності, розвиток і збагачення в процесі взаємодії з приватнонауковим знанням (включаючи положення, без яких даний конкретний принцип взагалі не може бути розкритим і правильно зрозумілим), діалектичний характер принципу, його імплементацію у діалектичний процес мислення і пізнання, значення для теорії і практики національнознавства.

Враховуючи загальнонаукове значення, що притаманне будь-якому принципу матеріалістичної діалектики та виходячи із найбільш фундаментальних із них, до таких загальних принципів системи забезпечення національної безпеки слід віднести: принципи матеріальності, розвитку, відображення і партійності.

Принцип матеріальності означає розуміння матеріальної дійсності як основи усіх природних явищ (а після виникнення марксизму і основи соціального життя), а також вихідної точки та кінцевої мети пізнання. Він спрямовує дослідження концептуальних теоретико-методологічних проблем системи забезпечення національної безпеки передусім на вивчення матеріальних засад життя людей та суспільства на розкриття закономірностей і протиріч, що виникають у матеріальному житті суспільства, спонукає до виявлення наявних і потенційних загроз, що створюють небезпеку життєво важливим інтересам людини, суспільства та держави в економічній сфері. Адже саме в матеріальному житті слід шукати як наявні, так і потенційні явища та чинники, які можуть становити за тих чи інших обставин небезпеку життєво важливим національним інтересам України. На цей важливий аспект звертав Ф. Енгельс, який зазначав, що «не для однієї лише політичної економії, а для усіх історичних наук (а історичні науки суто ті, котрі не є науками про природу) стало революційним відкриттям те положення, що «спосіб виробництва матеріального життя зумовлює соціальний, політичний і духовний

---

¹ Демин В. Н. Принципы материалистической диалектики в научном познании. Москва: Изд-во Моск. ун-та, 1979. С. 129.

процес життя взагалі; що усі суспільні і державні відносини, усі релігійні і правові системи, усі теоретичні погляди, що виникають в історії, можуть бути зрозумілі лише тоді, коли зрозумілі матеріальні умови життя кожної відповідної епохи і коли з цих матеріальних умов виводиться усе решта»¹.

Методологія марксизму надала можливість вирішувати питання, які постійно бентежили соціологів, зокрема, чим визначаються мотиви людей і саме мас людей, чим викликаються зіткнення суперечливих ідей і намагань, яка сукупність усіх цих суперечностей усієї маси людських спільнот, які об'єктивні умови виробництва матеріального життя, що створюють базу усієї історичної діяльності людей, який закон розвитку цих умов — на це звернув свою увагу Маркс і вказав дорогу до наукового вивчення історії як єдиного, закономірного у всій своїй всебічності і суперечливості процесу².

Таким чином, матеріалістичне вирішення основного питання філософії у сфері суспільних відносин здійснило, по суті, революційний переворот в усіх суспільних науках, оскільки це стало теоретичною і методологічною основою розвитку політичної економії, історії, юридичної науки та інших соціальних дисциплін. Слід зазначити, що вперше усі ці науки отримали дійсно наукові методологічні засади завдяки виникненню марксизму.

Великого значення у наведеному контексті набувають проблеми формування системи забезпечення національної безпеки Української держави, де їх успішне вирішення пов'язано насамперед із розробленням нових методологічних підходів, ефективність яких значною мірою залежатиме від матеріалістичного вирішення основного питання філософії, зокрема втілення принципу матеріальності у діяльності суб'єктів системи забезпечення національної безпеки відповідно до Конституції України та інших нормативно-правових актів, що регулюють суспільні відносини у сфері національної безпеки Української держави.

---

¹ *Маркс К., Енгельс Ф.* Повне зібрання творів.[в 50 томах]: [пер. з 2-го рос. вид.] / К. Маркс і Ф. Енгельс; Ін-т іст. партії ЦК КП України — філіал ін-ту марксизму-ленінізму при ЦК КПРС. Т. 13. Київ: Політвидав України, 1963. С. 491.

² *Ленин В. И.* Крах II Крах II Интернационала. Полное собрание сочинений, Т. 26. Москва: Политиздат, 1969. С. 58.

Проте саме по собі визнання первинності матерії і вторинності свідомості не приводить автоматично до матеріалістичної інтерпретації будь-яких явищ чи процесів, що спостерігаються у системі забезпечення національної безпеки. Для цього потрібно, щоб отримані висновки в процесі вивчення та дослідження тих чи інших аспектів системи забезпечення національної безпеки поширювались у формі принципів для аналізу нами фактів або переосмислення отриманих нами знань.

Принцип матеріальності має доволі чітку та ясно виражену практичну спрямованість. Це набуває відображення не тільки в дослідженнях проблем системи забезпечення національної безпеки Української держави, а й має практичне втілення у діяльності суб'єктів системи забезпечення національної безпеки.

Матеріалізація, по суті, виступає найважливішим результатом застосування принципів у практичній діяльності суб'єктів системи забезпечення національної безпеки. Так, відповідно до ст. 4 Закону України «Про основи національної безпеки України» суб'єктами забезпечення національної безпеки є: Президент України; Верховна Рада України; Кабінет Міністрів України; Рада національної безпеки і оборони України; міністерства та інші центральні органи виконавчої влади; Національний банк України; суди загальної юрисдикції; прокуратура України; місцеві державні адміністрації та органи місцевого самоврядування України; Збройні Сили України, Служба безпеки України, Державна прикордонна служба України та інші військові формування, утворені відповідно до законів України; громадяни України, об'єднання громадян¹. Тобто цими суб'єктами виступають державні інститути, юридичні та фізичні особи, які матеріалізують прийняті закони та рішення у сфері національної безпеки.

Аналіз положень чинної Конституції України, нормативно-правових актів України у системі забезпечення національної безпеки дає змогу дійти висновку, що основні завдання, які

---

¹ *Правові основи військового будівництва та військово-цивільних відносин*: зб. законодавчих актів з питань національної безпеки і оборони / Ред. рада: Г. Г. Крючков (голова), Б. П. Андрусюк, В. П. Горбулін та ін. Київ: Парлам. вид-во, 2005. С. 67.

необхідно матеріалізувати для забезпечення національної безпеки держави, полягають у такому:

— відновлення територіальної цілісності України та цілісності демократичних інститутів на всій її території, реінтеграція тимчасово окупованих територій після їх звільнення є стратегічним завданням політики національної безпеки;

— розробка (уточнення) концепцій, доктрин, стратегій, інших керівних документів, у тому числі науково обґрунтованих пропозицій і рекомендацій щодо прийняття державно-управлінських рішень у сфері національної безпеки та їх реалізації;

— створення та підтримка готовності до застосування сил і засобів системи забезпечення національної безпеки, у тому числі удосконаленні її організаційної структури, кадрового, матеріально-технічного, фінансового та інформаційного забезпечення;

— організація підготовки сил і засобів системи забезпечення національної безпеки до їх застосування згідно зі штатним призначенням; безпосереднє керівництво структурними елементами системи забезпечення національної безпеки;

— локалізація, деескалація та врегулювання конфліктів (кризових ситуацій) у різних сферах життєдіяльності суспільства і держави, ліквідація їхніх наслідків;

— здійснення планової та оперативної діяльності щодо забезпечення національної безпеки, у тому числі спільно з міжнародними структурами безпеки та в рамках укладених договорів у сфері безпеки;

— комплексний моніторинг факторів, які здійснюють негативний вплив на національну безпеку, у тому числі прогнозування, виявлення та оцінка загроз, їхніх джерел і наслідків прояву;

— комплексний моніторинг факторів, які здійснюють позитивний вплив на національну безпеку, у тому числі прогнозування, виявлення та оцінка додаткових можливостей для забезпечення досягнення національних інтересів;

— координація діяльності сил і засобів системи забезпечення національної безпеки, контроль за здійсненням заходів щодо забезпечення національної безпеки, оцінка результативності дій та витрат на проведення цих заходів.

Матеріалізація зазначених завдань акцентує, головним чином, увагу на заходах, спрямованих на захист національних

інтересів і гарантування в Україні безпеки особи, суспільства і держави від зовнішніх і внутрішніх загроз в усіх сферах життєдіяльності. Поряд із цим слід зазначити, що принцип матеріальності спрямовує зусилля суб'єктів системи забезпечення національної безпеки на створення більш сприятливих умов, передусім матеріальних, які є основою захисту національних інтересів, формують політику — стратегію національної безпеки держави.

Таким чином, принцип матеріальності у системі забезпечення національної безпеки надає можливість не тільки з'ясувати витоки функціонування системи забезпечення національної безпеки, а й слугує методологічною основою для ефективної діяльності суб'єктів системи забезпечення національної безпеки, дає змогу спрямовувати процес на створення більш сприятливих умов для захисту національних інтересів України. У цьому процесі основний принцип матеріалізму виступає у нерозривній єдності з принципом розвитку.

Враховуючи ці обставини, іншим вельми важливим загальнонауковим філософським принципом у системі забезпечення національної безпеки слід вважати принцип розвитку. І якщо принцип матеріальності виражає за своєю сутністю кредо матеріалізму, то принцип розвитку вважається критерієм діалектики¹.

Принцип розвитку виражає у найбільш загальній концентрованій формі зміст концепції розвитку і має виключно важливе значення у пізнанні законів природи і суспільства, а також у процесі дослідження системи забезпечення національної безпеки Української держави.

Загальнотеоретичне значення принципу розвитку полягає у тому, що він формує наукове уявлення про систему забезпечення національної безпеки, підкреслює, що вона єдина, внутрішньо активна, перебуває у постійному русі, містить нескінченний ряд незворотних спрямованих змін. Важливо зазначити і те, що принцип розвитку не призначений для втручання у галузь природознавства, де процеси розвитку вивчаються методами окремих спеціальних наук. Однак без урахування діалектичної

---

¹ *Ленин В. И.* Крах II Интернационала. Полное собрание сочинений. Философские тетради, Т. 29. Москва: Политиздат, 1969. С. 139.

теорії розвитку часто неможливо обрати правильний напрям дослідження, розставити на тих чи інших проблемах відповідні акценти, особливо, коли доводиться виходити за межі спеціальної науки або окремої теорії з метою ширшого охоплення процесів розвитку, з'ясування їх місця серед інших процесів дійсності. Так, при дослідженні системи забезпечення національної безпеки, основу якої становлять суб'єкти, сили та засоби, з метою розв'язання тих чи інших проблем слід використовувати систему теоретико-методологічних, нормативно-правових, інформаційно-аналітичних, організаційно-управлінських, розвідувальних, контррозвідувальних, оперативно-розшукових, кадрових, науково-технічних, ресурсних та інших заходів, спрямованих на забезпечення процесу управління загрозами та небезпеками, за якого державними і недержавними інституціями гарантується прогресивний розвиток українських національних інтересів, джерел духовного і внутрішнього добробуту народу України, ефективне функціонування самої системи національної безпеки.

Методологічне значення принципу розвитку набуває вираження у низці певних вимог стосовно теоретичної та практичної діяльності суб'єктів системи забезпечення національної безпеки.

По-перше, це вимога розглядати будь-які реальні та потенційні загрози національним інтересам з точки зору їхніх безперервних змін та розвитку. Суб'єкти системи забезпечення національної безпеки держави повинні виходити із того, що умови і чинники, засоби і способи, зміст та форми їхньої діяльності перебувають у постійному русі та змінах. Бачити ці зміни, аналізувати їх динаміку та спрямованість, де своєчасне виявлення, запобігання і нейтралізація реальних та потенційних загроз національним інтересам постає як неодмінна умова забезпечення національної безпеки.

На цей важливий аспект звертається увага і в рішенні Ради національної безпеки і оборони України від 6 травня 2015 р. «Про Стратегію національної безпеки України», де зазначається, що формування та розвиток сектору безпеки і оборони, який має забезпечити адекватне і гнучке реагування на загрози, раціонально використовуючи можливості і ресурси, є пріоритетом

політики національної безпеки¹. Сьогодні агресивні дії Росії, що здійснюються для виснаження української економіки і підриву суспільно-політичної стабільності з метою знищення держави Україна і захоплення її території, вимагають удосконалення системи моніторингу стану національної безпеки України, зокрема шляхом запровадження показників (індикаторів) стану національної безпеки, збору, обробки та аналізу інформації про розвиток ситуації в різних сферах національної безпеки за визначеними показниками (індикаторами) стану національної безпеки, оцінки ситуації, прогнозування її розвитку і можливих негативних наслідків.

По-друге, із принципу розвитку випливає й інша вимога підходити до усіх явищ конкретно-історично. Це означає, що необхідно враховувати, чим наявні та потенційно можливі явища та чинники, що створюють небезпеку життєво важливим національним інтересам України, були раніше, якими вони стали тепер у процесі історичних перетворень, які тенденції цих змін можливі у майбутньому і їх межі розвитку. Ця вимога передбачає необхідність обліку особливостей, якісної оцінки різних стадій, станів, фаз у розвитку об'єктів національної безпеки Української держави, якими виступають: людина і громадянин — їхні конституційні права і свободи; суспільство — його державні морально-етичні, культурні, історичні, інтелектуальні та матеріальні цінності, інформаційне і навколишнє природне середовище і природні ресурси; держава — її конституційний лад, суверенітет, територіальна цінність і недоторканність.

Сприймаючи вимогу конкретно-історичного підходу у процесі дослідження об'єктів національної безпеки, необхідно зазначити, що це передусім означає глибоке та всебічне вивчення конкретних умов, за яких виникли і розвиваються ті чи інші суспільно-політичні та економічні процеси, а також загрозливі явища для людини, суспільства та держави. Саме тому

---

¹ Указ Президента України «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 6 травня 2015 року «Про Стратегію національної безпеки України»» від 26.05.2015 р. № 287/2015 [Електронний ресурс] // Сайт «Верховна Рада України». Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/287/2015> (дата звернення — 12.08.2016 р.).

це вимагає сьогодні передусім від суб'єктів системи забезпечення національної безпеки України приймати і реалізовувати рішення у сфері національної безпеки Української держави на основі конкретного, комплексного моніторингу чинників, які здійснюють негативний вплив на національну безпеку, у тому числі на основі прогнозування¹, виявлення та оцінки загроз, їхніх джерел і наслідків проявів.

Важливо зазначити й те, що особливого значення конкретно-історичний підхід набуває, зокрема, при розробці (уточненні) концепцій, доктрин, стратегій, інших керівних документів, у тому числі науково обґрунтованих пропозицій і рекомендацій щодо ухвалення державно-управлінських рішень у сфері національної безпеки держави та їх практичної реалізації у життя суб'єктами системи забезпечення національної безпеки.

Так, на тлі виникнення та посилення загроз і зростання нестабільності у сучасному світі постають нові виклики національній безпеці України, де конкретним нормативно-правовим актом стало рішення РНБО України від 4 березня 2016 р. як важливого суб'єкта системи забезпечення національної безпеки «Про Концепцію розвитку сектору безпеки і оборони України». У цьому акті зазначається, що найбільш актуальними у середньостроковій перспективі залишатимуться такі виклики і загрози національній безпеці України, як:

— агресивні дії Росії, що здійснюються для виснаження української економіки і підриву суспільно-політичної стабільності з метою знищення держави Україна і захоплення її території, застосування військової сили, а також технологій гібридної війни;

— тимчасова окупація Російською Федерацією території Автономної Республіки Крим і міста Севастополя та подальші дії щодо дестабілізації обстановки у Балто-Чорноморсько-Каспійському регіоні;

— розвідувально-підбивна і диверсійна діяльність Російської Федерації та інших держав, дії, спрямовані на розпалювання міжетнічної, міжконфесійної, соціальної ворожнечі і ненависті, сепаратизму і тероризму, створення і всебічна підтримка

---

¹ Косолапов В. В. Методология социального прогнозирования. Киев: Высшая школа, 1981. С. 74.

маріонеткових квазідержавних утворень на тимчасово окупованій території частини Донецької та Луганської областей;

— нарощування Російською Федерацією військових угруповань поблизу державного кордону України та на тимчасово окупованій території України, у тому числі розміщення на Кримському півострові тактичної ядерної зброї;

— діяльність на території України екстремістських злочинних озброєних угруповань, що спрямована на дестабілізацію внутрішньої соціально-політичної ситуації в Україні, порушення функціонування органів державної влади, органів місцевого самоврядування та блокування важливих об'єктів промисловості й інфраструктури;

— можливе використання території України для ведення бойових дій у разі виникнення воєнного конфлікту між державами — членами НАТО і Російською Федерацією¹.

Такий стан безпекового середовища змушує заново оцінити рівень і вплив загроз життєво важливим інтересам України, визначитися зі стратегічними пріоритетами політики національної безпеки та напрямками удосконалення механізмів їх реалізації.

Таким чином, зазначені нами загальні принципи акцентують увагу та спрямовують діяльність суб'єктів системи забезпечення національної безпеки України на створення та підтримку в готовності до застосування сил та засобів, спрямованих на захист національних інтересів і гарантування в Українській державі безпеки особи, суспільства і держави від зовнішніх і внутрішніх загроз в усіх сферах їхньої життєдіяльності.

Другу групу принципів системи забезпечення національної безпеки становлять загальнонаукові принципи, до яких слід віднести: принцип системного підходу; принцип структурного аналізу; принцип діалектичної взаємозумовленості; принцип

---

¹ Указ Президента України «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 4 березня 2016 року «Про Концепцію розвитку сектору безпеки і оборони України»» від 14.03.2016 р. № 92/2016, у ред. від 14.03.2016 р. [Електронний ресурс] // Сайт «Верховна Рада України». Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/92/2016> (дата звернення — 24.09.2016 р.).

історизму; принцип соціоекологічної цілісності; принцип доповнюваності та ін.

Системний підхід як загальнонауковий принцип базується на взаємозалежності природи, суспільства і мислення і розглядає суспільно-політичні процеси як відкриті системи, що постійно розвиваються, орієнтує суб'єктів системи забезпечення національної безпеки на пошук та виявлення зв'язків між її об'єктами (підсистемами) — структурними компонентами об'єкта з оточуючими його системами. Основним завданням принципу системного підходу при дослідженні системи забезпечення національної безпеки постає вираження загальнонаукових принципів на рівні спеціальної методології, положень, понять, форм і методів системних досліджень, згідно з якими кожний об'єкт національної безпеки слід розглядати не тільки як деяке самостійне ціле, а також і як складову системи більш високого рівня організації з усіма її суттєвими взаємозв'язками з іншими об'єктами, що входять до складу більш складної системи.

Важливо зазначити, що принцип системного підходу при аналізі системи забезпечення національної безпеки, як свідчать сучасні дослідження, виступає своєрідним розвитком комплексного підходу, порівняно з яким він глибше, точніше відображає внутрішні і суттєві зв'язки та відношення між об'єктами національної безпеки, закономірності їх функціонування, що є теоретико-методологічним підґрунтям для напрацювання більш повної теорії стосовно захищеності життєво важливих інтересів людини і громадянина, суспільства і держави від зовнішніх та внутрішніх загроз. Поняття «системність» у певному сенсі ширше, глибше, ніж «комплексність», воно охоплює зв'язки всередині одного рівня (горизонтальні) і між різними рівнями (вертикальні), тоді як поняття «комплексність» охоплює у переважній більшості зв'язки одного або суміжних рівнів ієрархічної структури системи забезпечення національної безпеки.

З огляду на зазначене особливості втілення принципу системного підходу, які відрізняють його як методологічну концепцію в дослідженні об'єктів національної безпеки та забезпечення їх безпеки, проявляються у такому:

— при аналізі об'єктів національної безпеки їх слід розглядати як конкретне системне утворення, де склад його елементів

не є визначеним, оскільки кожний із елементів необхідно розглядати та аналізувати не як ізольований один від одного, а з урахуванням його місця загалом;

— дослідження будь-якого об'єкта національної безпеки як певної системи є невід'ємним процесом від дослідження його взаємозв'язків із зовнішнім середовищем, оскільки такий об'єкт слід розглядати як підсистему більш широкої системи, утвореної в результаті об'єднання (взаємодії) об'єкта із певним середовищем;

— при аналізі об'єктів системи національної безпеки доволі важливою постає проблема щодо врахування нових властивостей (якостей), які виникають у процесі об'єднання об'єктів національної безпеки в систему і які не зводяться до їх арифметичної суми;

— між об'єктами національної безпеки як системи існують відносини взаємозалежності і взаємопідпорядкування, які виражаються у тому, що зміни в одному із об'єктів системи національної безпеки приводять до певних змін в інших об'єктах;

— у системі забезпечення національної безпеки встановлюється закономірний тип взаємозв'язку, який детермінує і визначає її структуру та забезпечує стійкість самої системи, а також породжує зміни, які приводять до її радикального перетворення або до її зникнення.

Таким чином, принцип системного підходу у процесі наукового аналізу системи забезпечення національної безпеки — це той підхід, за якого захищеність життєво важливих інтересів людини і громадянина, суспільства і держави слід розглядати у вигляді взаємопов'язаного цілого.

Слід зазначити, що вагоме місце у системі забезпечення національної безпеки посідає принцип структурного аналізу. Згідно із цим принципом систему забезпечення національної безпеки Української держави слід розглядати як функціональну систему. Провідним системотвірним чинником, що організовує функціонування системи забезпечення національної безпеки, виступає результат її діяльності. Зокрема, кінцевий результат діяльності суб'єктів системи забезпечення національної безпеки України визначає, власне, і конфігурацію її функціонування.

Так, Конституція України (ст. 17) визначає конституційні засади загальної конфігурації функціонування системи забезпечення національної безпеки Української держави, де, зокрема,

значається, що «захист суверенітету і територіальної цілісності України, забезпечення її економічної та інформаційної безпеки є найважливішими функціями держави, справою всього Українського народу»¹. Більш предметна конфігурація функціонування системи забезпечення національної безпеки набула відображення у Законі України «Про основи національної безпеки України». Згідно зі ст. 8 зазначеного Закону діяльність державних органів має бути зосереджена на прогнозуванні, своєчасному виявленні, попередженні і нейтралізації зовнішніх і внутрішніх загроз національній безпеці, захисті суверенітету і територіальної цілісності України, безпеки її прикордонного простору, піднесенні економіки країни, забезпечення особистої безпеки конституційних прав і свобод людини і громадянина, викоріненні злочинності, вдосконаленні системи державної влади, зміцненні законності і правопорядку та збереженні соціально-політичної стабільності суспільства, зміцненні позицій України у світі, підтриманні на належному рівні її оборонного потенціалу і обороноздатності, радикальному поліпшенні екологічної ситуації².

Аналізуючи принцип структурного аналізу в контексті функціональної системи, якою постає система забезпечення національної безпеки, необхідно відзначити й те, що для отримання очікуваного результату створюються і розвиваються відповідно до Конституції України та інших нормативно-правових актів відповідні структури (суб'єкти, органи, сили та засоби забезпечення національної безпеки). Зазначимо, що національна безпека забезпечується проведенням єдиної державної політики в усіх сферах життєдіяльності, системою заходів економічного, політичного, військового і організаційного характеру, адекватних викликам та загрозам національним інтересам Української держави.

---

¹ Конституція України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР, у ред. від 30.09.2016 р. [Електронний ресурс] // Сайт «Верховна Рада України». Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80> (дата звернення — 16.10.2016 р.).

² *Правові основи військового будівництва та військово-цивільних відносин*: зб. законодавчих актів з питань національної безпеки і оборони / Ред. рада: Г. Г. Крючков (голова), Б. П. Андрусьок, В. П. Горбулін та ін. Київ: Парлам. вид-во, 2005. С. 71.

Слід підкреслити, що в рішенні Ради національної безпеки і оборони від 6 травня 2015 р. «Про Стратегію національної безпеки України» зазначається, що нагальним завданням політики національної безпеки є створення ефективного сектору безпеки і оборони, який передбачає формування та розвиток сектору безпеки і оборони, який має забезпечити адекватне і гнучке реагування на загрози, раціонально використовуючи можливості і ресурси, що є пріоритетом політики національної безпеки. При цьому необхідно забезпечити виконання таких завдань, як:

— комплексне вдосконалення законодавства з питань національної безпеки і оборони України, зокрема ухвалення Закону України про внесення змін до Закону України «Про основи національної безпеки України» (нова редакція), який визначить механізми керівництва у сфері національної безпеки та оборони, унормує структуру і склад сектору безпеки і оборони, систему управління, координації та взаємодії його органів;

— централізоване управління сектором безпеки і оборони у мирний час, у кризових ситуаціях, що загрожують національній безпеці, та в особливий період, міжвідомча координація і взаємодія;

— узгодження концепцій (програм) реформування та розвитку органів сектору безпеки і оборони та оборонно-промислового комплексу за єдиним задумом;

— удосконалення державної системи стратегічного планування, створення єдиної системи моніторингу; аналізу, прогнозування та прийняття рішень у сфері національної безпеки і оборони, забезпечення ефективної координації та функціонування єдиної системи ситуаційних центрів профільних органів державної влади сектору безпеки і оборони;

— запровадження інтегрованої системи освіти, бойової і спеціальної підготовки персоналу для органів сектору безпеки і оборони із залученням викладачів, інструкторів із держав-членів НАТО, ЄС, формування нової культури безпеки;

— удосконалення бюджетної політики у сфері забезпечення національної безпеки і оборони України шляхом поетапного збільшення співвідношення бюджетних видатків органів сектору безпеки і оборони на розвиток, бойову підготовку і оперативну діяльність відповідно до практики держав-членів НАТО;

— застосування програмно-цільового підходу до визначення обсягів фінансових і матеріально-технічних ресурсів, необхідних для ефективного функціонування органів сектору безпеки і оборони та оборонно-промислового комплексу;

— професіоналізація сектору безпеки і оборони, підвищення фахового рівня персоналу, ефективна його мотивація до належного виконання завдань за призначенням, максимально доцільне скорочення обслуговуючих підрозділів органів цього сектору;

— якісне вдосконалення системи демократичного цивільного контролю над органами сектору безпеки і оборони, посилення парламентського контролю у цій сфері;

— розвиток системи військово-патріотичного виховання, запровадження програм військової підготовки і цивільного захисту в загальноосвітніх, професійно-технічних і вищих навчальних закладах¹.

Вирішення цих завдань можливе на основі взаємодії суб'єктів державних структур, які здійснюють свої функції у сфері забезпечення національної безпеки через органи законодавчої, виконавчої та судової влади. Діяльність державних структур має бути спрямована на створення і підтримання належного рівня захисту національних інтересів. Саме на державні структурні інституції покладаються пріоритетні напрями забезпечення національної безпеки України:

— розробка системи правових норм і законодавчих актів, що регулюють суспільні відносини у сфері національної безпеки;

— визначення основних напрямів діяльності органів державної влади, а також суб'єктів недержавної форми власності, що надають послуги у сфері забезпечення безпеки;

— формування органів сил та засобів системи забезпечення національної безпеки;

— вироблення стратегії взаємодії та узгодженої діяльності суб'єктів системи забезпечення національної безпеки;

---

¹ Указ Президента України «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 6 травня 2015 року «Про Стратегію національної безпеки України» від 26.05.2015 р. № 287/2015 [Електронний ресурс] // Сайт «Верховна Рада України». Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/287/2015> (дата звернення — 12.08.2016 р.).

— напрацювання та оптимізація механізму демократичного цивільного контролю за системою забезпечення національної безпеки.

Отже, для розвитку системи забезпечення національної безпеки, збереження її стійкості, підтримання цілісності та спрямованості протистояти внутрішнім і зовнішнім викликам, принцип структурного аналізу забезпечує можливість формування гнучкої та ефективної цілісної її структури, об'єднаної цілями та завданнями щодо захисту життєво важливих інтересів людини і громадянина, суспільства і держави від зовнішніх і внутрішніх загроз в усіх сферах життєдіяльності.

Принцип структурного аналізу у низці загальнонаукових принципів взаємопов'язаний з принципом діалектичної взаємозумовленості, який передбачає розгляд системи забезпечення національної безпеки у її цілісності та розвитку. Зазначений принцип всебічно та ґрунтовно досліджений у наукових працях російських учених А. Возженікова, М. Моїсеєва, М. Міхалка, а також українських учених О. Дзьобаня та О. Сосніна. Слід зазначити, що принцип взаємозумовленості набуває втілення у процесі дослідження системи забезпечення національної безпеки не тільки в загальнотеоретичному аспекті, а й у практичній площині. Система забезпечення національної безпеки, як і будь-яка функціональна система, об'єднує різні органи, сили та засоби, і згідно з принципом діалектичної взаємозумовленості будь-які зміни, що відбуваються у будь-якому предметі чи явищі, викликають зміни в інших предметах та явищах і які, у свою чергу, викликають останні. Таким чином, принцип діалектичної взаємозумовленості свідчить, що кожне явище системи забезпечення національної безпеки пов'язане з іншими великою кількістю переходів, відносин, викликів, загроз, які мають взаємний характер.

Важливим принципом при аналізі системи забезпечення національної безпеки виступає принцип історизму, який при науковому пізнанні об'єктів національної безпеки, викликів, суспільно-політичних процесів і загроз національним інтересам України вимагає розглядати їх у безперервному русі та розвитку. Саме при дослідженні явищ суспільно-політичних процесів, що віддзеркалюють розвиток і стан системи забезпечення національної

безпеки, ця вимога передусім реалізується у принципі історизму, методології єдності історичного і логічного. Згідно з цим принципом при вирішенні практичних проблем щодо функціонування системи забезпечення національної безпеки необхідно насамперед виходити із того, що будь-яке соціальне явище слід розглядати не у статиці, а в динаміці, не у застиглому і нерухомому стані, а досліджувати його історичні витoki, його становлення та розвиток.

Слід зазначити, що історія становлення та розвитку системи забезпечення національної безпеки являє собою процес розвитку об'єктів, органів, сил, засобів, науки, техніки й зміни взаємозв'язків між ними, вказуючи на те, що вона існує не тільки як її певний конкретний тип, а й як історична реальність.

При дослідженні системи забезпечення національної безпеки принцип історизму тісно пов'язаний з принципом конкретного підходу до аналізу соціально-політичних явищ, що притаманні цій системі. Таким чином, можна констатувати, що, керуючись принципом історизму при дослідженні системи забезпечення національної безпеки, необхідно передусім вивчати соціально-політичні явища конкретно-історично, строго враховувати конкретні умови, за яких виникло та розвивається те чи інше явище (загрози та виклики) системи забезпечення національної безпеки.

Третій рівень принципів системи забезпечення національної безпеки становлять спеціально-наукові принципи. Розглядаючи систему забезпечення національної безпеки, слід зазначити, що ця проблема не набула належного висвітлення у сучасних наукових дослідженнях. Певну спробу наукового аналізу спеціально-наукових принципів системи забезпечення національної безпеки намагався здійснити український учений В. Ліпкан, який, аналізуючи проблеми формування системи забезпечення національної безпеки, зазначає, що можна впевнено говорити про необхідність окреслення принципів побудови та функціонування системи забезпечення національної безпеки. Учений акцентує увагу на загальнонаукових принципах, до яких він відносить: системність, адекватність, своєчасність, циклічність, активність, законність, обґрунтованість, еконо-

мічність, спеціалізацію, взаємодію і координацію, удосконалення, централізацію управління¹.

Більш змістовним та предметним є бачення Г. Ситника, В. Олуйка та М. Вавринчука щодо системи спеціально-наукових принципів. І хоча зазначені автори не здійснюють аналіз запропонованих ними принципів саме у якості системи спеціально-наукових принципів системи забезпечення національної безпеки, проте їх бачення, на нашу думку, є доволі обґрунтованим та цікавим сприйняттям цієї проблематики².

Проведений науковий аналіз положень чинного законодавства та існуючих наукових підходів до формування системи спеціально-наукових принципів системи забезпечення національної безпеки надає нам підстави віднести до такої системи такі принципи, як: забезпечення прав і свобод людини і громадянина; верховенство права та дотримання законності; забезпечення балансу життєво важливих інтересів людини, суспільства і держави; своєчасність і адекватність прийняття заходів захисту національних інтересів від реальних і потенційних загроз; надання пріоритету договірним (мирним) засобам у розв'язанні конфліктів; розмежування повноважень у розв'язанні конфліктів; розмежування повноважень та взаємодія органів державної влади у забезпеченні національної безпеки; демократичний цивільний контроль над Воєнною організацією держави та іншими структурами в системі забезпечення національної безпеки; адекватне оперативне реагування на надзвичайні ситуації; дотримання норм міжнародного права і належне виконання взятих державою на себе зобов'язань; повага України до суверенітету та територіальної цілісності інших держав; участь України у міжнародних миротворчих структурах безпеки, у тому числі у світовому розподілі сфер відповідальності щодо підтримання миру та міжнародної безпеки; постійне підтримання

---

¹ *Ліпкан В. А.* Теоретичні основи та елементи національної безпеки України. Теоретичні основи та елементи національної безпеки України: монографія. Київ: Текст, 2003. 398–402.

² *Ситник Г. П.* Національна безпека України: теорія і практика: монографія / Ситник Г. П., Олуйко В. М., Вавринчук М. П. Київ: Кондор, 2007. С. 211.

миру та міжнародної безпеки; постійне підтримання на належному рівні професіоналізму суб'єктів системи забезпечення національної безпеки; відповідальність суб'єктів системи забезпечення національної безпеки за прийняття рішень у сфері національної безпеки Української держави.

Окреслені спеціально-наукові принципи спрямовують діяльність суб'єктів системи забезпечення національної безпеки на захист національних інтересів і гарантування в Україні безпеки особи, суспільства і держави від зовнішніх і внутрішніх загроз в усіх сферах їхньої життєдіяльності. Серед зазначених принципів забезпечення пріоритетності прав і свобод людини і громадянина посідає одне з провідних місць у системі забезпечення національної безпеки, оскільки за своєю суттю він визначає зміст та спрямованість правового регулювання реалізації прав і свобод людини і громадянина, порядок їх охорони та захисту. Так, нормою-принципом, якою закріплюється пріоритет прав і свобод людини і громадянина, є ст. 3 Конституції України, у якій проголошено, що «людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визначаються в Україні найвищою соціальною цінністю»¹.

Конституція України містить ряд норм, які є гарантіями прав і свобод людини громадянина, у тому числі норми, які проголошують:

а) гуманізм, або людинолюбство, який розкриває одну з найважливіших характеристик права, домінування в правовій системі природних невідчужуваних прав людини. Слід відмітити, що вперше в історії України примат людини над державою закріплений на конституційному рівні.

Більшість із цих норм мають абсолютний характер, тобто є не тільки невідчужуваними, а й не підлягають обмеженню. Саме ці норми прав і свобод людини і громадянина забезпечують недопустимість посягання державних органів, громадських організацій, службових осіб на життя, здоров'я, свободу, честь і гідність

---

¹ Конституція України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР, у ред. від 30.09.2016 р. [Електронний ресурс] // Сайт «Верховна Рада України». Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80> (дата звернення — 16.10.2016 р.).

людини і громадянина та недоторканність свавільного позбавлення її життя. І, враховуючи те, що відповідно до ст. 3 Конституції України найвищою соціальною цінністю є життя людини, особлива увага має приділятися побудові надійного механізму захисту конституційних прав і свобод, законних інтересів громадян, дія якого забезпечуватиметься передусім законодавчим закріпленням за державними і недержавними структурами обов'язків і відповідальності щодо захисту національних інтересів.

Можна стверджувати, що система забезпечення національної безпеки України має розбудовуватись за умови усвідомлення необхідності формування механізму балансу інтересів особи, суспільства і держави, що слугуватиме збереженню цілісності та ефективності функціонування системи захисту людини і громадянина, їх конституційних прав і свобод;

б) соціальна справедливість, яка впливає зі змісту ст. 1 Основного Закону, котра проголошує Україну соціальною державою. Справедливість як багатогранна, багатокомпонентна категорія проявляється у всіх сферах суспільного життя, інтегрує економічні, політичні, моральні, правові та духовні аспекти, містить вимоги реальної відповідності між становищем різних індивідумів та їх значущістю у суспільстві, між працею та винагородою.

Невиконання норм соціальної справедливості викликає порушення прав громадян, а також негативні наслідки у суспільстві, що може призвести як до реальних, так і до потенційних загроз національним інтересам;

в) рівноправність громадян, яка закріплена у статтях 21 і 24 Конституції України. Рівноправність є однією зі складових принципу соціальної справедливості і тісно пов'язана з ним. Цей принцип означає рівність людей у своїй гідності (ст. 21 Конституції України), наявність рівних прав і рівних обов'язків для всіх громадян нашої держави (ст. 21), рівність громадян перед законом (ст. 24), рівність прав жінки і чоловіка та рівних конституційних прав і свобод України (ст. 24).

Не може бути привілеїв чи обмежень за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними або іншими ознаками. Цей міжнародно-правовий стандарт проголошений Загальною декларацією

прав людини (ст. 2) та іншими міжнародними актами з цих питань. Рівноправність означає також рівність перед законом усіх учасників судового процесу (ст. 129)¹ та рівність перед законом усіх суб'єктів права власності;

г) соціальна свобода, яка передбачена ст. 21 Основного Закону України.

Ця норма-принцип закріплює право кожної людини на вільний розвиток особистості. На принципі соціальної свободи базується право індивіда на особисту недоторканність (ст. 29), можливість обирати місце проживання та пересуватися (ст. 33), право людини на повагу до її гідності (ст. 28). Соціальна свобода є важливою запорукою запровадження в Україні режиму законності та правопорядку, оскільки згідно зі ст. 19 Конституції України правовий порядок ґрунтується на засадах, відповідно до яких ніхто не може бути примушений робити те, що не передбачено законодавством.

В юридичних наукових дослідженнях розглядаються різні підходи до самого визначення поняття свободи. На нашу думку, під цим поняттям слід розуміти можливість людини самостійно мислити та діяти за власним розсудом, не порушуючи при цьому встановлені законом обмеження і не здійснюючи вчинків, які суперечать інтересам інших людей, громадському порядку та національній безпеці. Не можливо охарактеризувати цю категорію кількома реченнями, бо поняття «свобода» дуже глобальне та багатогранне. Безумовно, не можливо не погодитись з П. Рабіновичем² та М. Орзіхом³, що принцип соціальної свободи позначає відносну соціальну свободу, бо абсолютної свободи людини в природі існувати не може. Кожна людина залежить від суспільних відносин, типу цивілізації,

---

¹ Конституція України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР, у ред. від 30.09.2016 р. [Електронний ресурс] // Сайт «Верховна Рада України». Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80> (дата звернення — 16.10.2016 р.).

² Рабінович П. М. Вільність і рівноправність людини у Конституції України // Юридический вестник. 1998. № 2. С. 41.

³ Орзих М. Ф. Глобализация доктрины и стандартов прав и свобод человека // Юридический вестник. 1998. № 4. С. 65.

соціальних, економічних, політичних, культурних та інших процесів, кліматичних, географічних та інших чинників, які так або інакше обмежують абсолютну соціальну свободу;

д) демократизм означає належність всієї влади народові. Ця норма набула закріплення у ст. 1 Конституції України, яка встановлює демократичний тип нашої держави. Зміст цієї норми багатоаспектний, поєднує три аспекти — народовладдя, політичний режим і права людини, які реалізуються не тільки через державні, а й через правові інститути: права, обов'язки, їх гарантії, правосуддя і т. д.¹

Демократизм тісно взаємодіє з усіма конституційними правами і свободами людини, він є однією із головних засад порядку організації та діяльності держави, за допомогою якого визначається демократичний вектор становлення та розвитку державності українського народу. «Побудова української державності безпосередньо пов'язана з демократичним та політичним режимом»².

Взаємна (обопільна) відповідальність людини і держави закріплена у статтях 3 і 23 Конституції України. Ця норма як гарант прав і свобод людини і громадянина покладає взаємну відповідальність держави перед людиною та людини перед державою. Визнання на конституційному рівні прав і свобод особистості як найвищої соціальної цінності передбачає активну діяльність держави по забезпеченню на практиці цього положення. Головний обов'язок влади, всіх органів держави — визнання, виконання та захист прав і свобод, честі і гідності людини і громадянина³. Поряд з тим обопільна відповідальність людини передбачає реалізацію особою своїх прав і свобод таким чином, щоб вони не суперечили інтересам держави, правам і свободам інших громадян. Слід зазначити, що в Основному Законі закріплені конкретні вимоги до громадян поважати конституційні права і свободи інших осіб, підкорятися юридичним актам, які

---

¹ *Теория государства и права: курс лекций / Под. ред. Н. М. Матузова, А. В. Малько. Москва: Юристъ, 1997. С. 154.*

² *Тодыка Ю. Н. Конституция Украины: проблемы теории и практики: монография. Харьков: Факт, 2000. С. 220.*

³ *Там само. С. 160.*

виданні органами державної влади, не посягати на права і свободи, честь і гідність інших людей (ст. 68)¹. Обмеження владою прав людини не повинно призвести до суттєвого обмеження ролі держави, зокрема в охороні прав і свобод людини, в наданні їм законодавчої форми, насамперед на рівні Конституції.

Дослідження особливостей реалізації принципу пріоритету прав і свобод людини і громадянина в системі забезпечення національної безпеки засвідчує, що цей процес тісно пов'язаний зі здійсненням широкомасштабного комплексу правових і спеціальних організаційно-технічних заходів, спрямованих на захист національних інтересів і гарантування в Україні безпеки особи і суспільства і держави від зовнішніх і внутрішніх загроз в усіх сферах життєдіяльності. Встановлення й забезпечення правового режиму потребує напрацювання різних організаційно-правових форм та методів². Так, у Законі України «Про правовий режим воєнного стану» визначається порядок його введення та скасування, правові засади діяльності органів державної влади військового командування, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ та організацій в умовах воєнного стану, гарантії прав і свобод людини і громадянина та прав і законних інтересів юридичних осіб, а також відповідальність за порушення вимог або невиконання заходів правового режиму воєнного стану³. І тому головна увага та зусилля суб'єктів та органів системи забезпечення національної безпеки має бути спрямована не тільки на розробку комплексу заходів, необхідних для відвернення

---

¹ Конституція України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР, у ред. від 30.09.2016 р. [Електронний ресурс] // Сайт «Верховна Рада України». Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80> (дата звернення — 16.10.2016 р.).

² Ситник Г., Божок В. До проблем організації фільтраційної роботи в контексті євроінтеграції України // Ефективність державного управління в контексті глобалізації та євроінтеграції: матеріали наук.-практ. конф. за міжнар. участю (Київ, 29 травня 2003). Київ: Вид-во НАДУ, 2003. Т. 1. С. 176.

³ Закон України «Про правовий режим воєнного стану» від 12.05.2015 р. № 389-19, у ред. від 09.07.2016 р. [Електронний ресурс] // Сайт «Верховна Рада України». Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/ru/389-19> (дата звернення — 02.09.2017 р.).

загрози та забезпечення національної безпеки, а також на гарантування конституційних прав і свобод людини і громадянина.

Вищезазначений принцип пріоритету прав і свобод людини і громадянина у системі забезпечення національної безпеки є провідним та найбільш загальним. Водночас слід зазначити, що на особливу увагу заслуговує цей принцип у процесі функціонування системи забезпечення національної безпеки.

В умовах надзвичайних і кризових ситуацій, коли застосовуються заходи адміністративного примусу, які суттєво обмежують права і свободи громадян не лише на підставах, пов'язаних із протиправною поведінкою людей, а і за інших обставин. Зокрема, може йтися про наслідки надзвичайних ситуацій: значні руйнування інфраструктури забезпечення життєдіяльності населення, виникнення надзвичайних ситуацій техногенного та природного характеру (радіоактивне чи хімічне забруднення місцевості) і т. п.

За цих обставин діяльність суб'єктів системи забезпечення національної безпеки на усіх стадіях розвитку несприятливих для об'єктів національної безпеки ситуацій має узгоджуватись також із вимогами власних конституційно-правових норм, які є гарантами прав і свобод людини і громадянина. До таких норм-принципів слід віднести: невідчужуваність і непорушність, невичерпність, гарантованість та недопустимість обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина.

Невідчужуваність і непорушність прав і свобод людини передбачено у статтях 21 і 22 Конституції України. Зміст цієї норми-принципу впливає з теорії природного права, згідно з якою дані права і свободи належать кожному індивідові і він має можливість користуватися ними протягом усього життя. Ці права є одвічними, постійними, незмінними, встановленими раз і назавжди і мають індивідуальний характер, тобто кожна людина користується ними безпосередньо, самостійно, а тому їх не можливо вилучити в особи чи передати право користування іншій особі. Згідно з положенням цієї норми-принципу категорично заборонено скасовувати, звужувати зміст та обсяг існуючих прав і свобод при прийнятті нових законів або внесенні змін до чинних законів. Цей принцип підтверджується також ст. 157 Конституції України, яка передбачає недопустимість

змін до Конституції, якщо зміни передбачають скасування чи обмеження прав і свобод людини і громадянина.

Невичерпність прав і свобод людини і громадянина, закріплена у ст. 22 Конституції України, означає, що система прав і свобод, яка міститься в Конституції, не є закінченою, тобто передбачається можливість розширення прав і свобод у майбутньому як у процесі розвитку держави і національного права, так і в процесі розвитку і застосування міжнародно-правових актів, які гарантують права і свободи людини і громадянина. Ця норма-принцип дозволяє розширення кола конституційних прав і свобод людини і громадянина, а також розширення тлумачення їх змісту та обсягу.

Гарантованість прав і свобод, закріплена у ст. 22 Основного Закону країни, означає, що конституційні права і свободи гарантуються державою і не можуть бути скасовані. Норми чинної Конституції України орієнтовані на демократичне реформування суспільства, формування правової держави, всебічне забезпечення прав і свобод людини і громадянина, нормативно-правове гарантування їх здійснення. Таким чином, гарантованість є одним із головних принципів і одночасно суттєвим елементом, що належить до структури конституційно-правового статусу особи, а ті норми, які гарантують ці права і свободи, у широкому тлумаченні можна розглядати як норми-принципи.

Недопустимість обмеження прав і свобод, проголошена у ст. 64 Основного Закону, означає неможливість призупинення нормального порядку реалізації того чи іншого права або свободи людини. Заборонено обмежувати певні права і свободи навіть в умовах воєнного або надзвичайного стану.

Узагальнюючи наведене стосовно одного із основних принципів системи забезпечення національної безпеки — пріоритету прав і свобод людини і громадянина, слід зазначити, що це незаперечні вимоги загального характеру, керівні засади (ідеї), що прямо закріплені в Конституції України та в інших законах, які зумовлені об'єктивними закономірностями розвитку існування і особистості в суспільстві, і які визначають зміст та спрямованість державного правового регулювання з метою забезпечення прав і свобод людини і громадянина в процесі забезпечення безпеки особи суспільства і держави від зовнішніх і внутрішніх загроз в усіх сферах життєдіяльності.

Іншим основним, проте не менш важливим принципом системи забезпечення національної безпеки є принцип верховенства права. Зазначений принцип закріплено у ст. 8 Основного Закону, у якій прямо зазначається, що в Україні визнається і діє принцип верховенства права¹, і яка, по суті, стала новим сприйняттям в національній правовій системі.

Принцип верховенства права як один із провідних принципів сучасної правової системи України зумовлює невід'ємні права людини і громадянина на свободу, рівність, справедливість, гідне життя, повагу і недоторканність, а також безпеку². Саме принцип верховенства права як основа державного і суспільного життя має стверджувати пріоритет невідчужуваних прав людини, які становлять невід'ємний елемент права. Важливо звернути увагу на те, що їхнє існування поза межами права і без права є неможливим, оскільки це явища однієї сутності³.

Поряд із цим принцип верховенства права зумовлює також необхідність додержання прав людини і гарантування їх державою. Слід зазначити, що ця важлива вимога закріплена у частині другій ст. 3 Конституції України, де права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави, а їх утвердження та забезпечення є головним обов'язком держави⁴. Так, аналізуючи принцип верховенства права у контексті зазначеного, слід підкреслити, що практика сьогодення глибоко нас переконує в неефективності діяльності держави щодо розв'язання соціально-економічних проблем громадян, що нерідко призводить до значних соціально-політичних конфліктів,

---

¹ Конституція України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР, у ред. від 30.09.2016 р. [Електронний ресурс] // Сайт «Верховна Рада України». Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80> (дата звернення — 16.10.2016 р.).

² Консова Н. С. Права человека и демографические процессы. Москва: Норма, ИНФРА, 2009. С. 101–102.

³ Козюбра М. І. Принцип верховенства права і конституційна юрисдикція // Вісник Конституційного Суду України. 2000. № 4. С. 24, 27.

⁴ Конституція України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР, у ред. від 30.09.2016 р. [Електронний ресурс] // Сайт «Верховна Рада України». Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80> (дата звернення — 16.10.2016 р.).

порушення прав людини, закріплених у Конституції України. У нашому випадку йдеться про відповідальність держави за бездіяльність її органів та посадових осіб за грубі порушення конституційних прав громадян. Такий стан речей безпосередньо породжує відчуття безкарності, всюдозволеності значної частини державних урядовців і держави загалом, що призводить до зневіри населення у її владних структурах.

Тож є підстави стверджувати, що однією з основних причин безвідповідальності держави за бездіяльність її органів та інститутів є відсутність ефективних механізмів реалізації відповідальності держави перед собою. Саме тому першочерговим завданням усього українського суспільства має стати створення ефективних механізмів реалізації відповідальності держави перед собою, оскільки держава не зацікавлена у здійсненні, а тим паче в удосконаленні власної відповідальності перед народом.

Варто зазначити, що рівень відповідальності держави перед громадянином і суспільством за стан захищеності їх інтересів, прав і свобод залежить передусім від зрілості громадянського суспільства, його самоорганізації, активності впливу на державно-правові механізми, взаємовідносин між державою, суспільством і громадянином. Крім того, відомо, що відповідальність може існувати лише у тих країнах, де у суспільства є можливість контролювати діяльність влади. І тому, як свідчать сучасні дослідження, держави і особливо ті, в яких відсутня демократія, а переважають інші режими (авторитарні, тоталітарні, адміністративно-командні), зводять до мінімуму можливості контролю з боку суспільства і окремих громадян дій органів влади і посадових осіб і таким чином уникають відповідальності перед ними¹.

Питання про відповідальність держави перед собою, про реальну можливість громадського контролю і окремих громадян постає доволі актуальним у системі забезпечення національної безпеки Української держави. Йдеться про демократичний цивільний контроль у сфері безпеки, серцевиною якої має стати

---

¹ Любошиц В. Я., Мордовцев А. Ю., Тимошенко И. В. Теория государства и права. Ростов-на-Дону: Изд. Центр «Леврт», 2002. С. 444.

парламентський контроль¹. Проблема демократичного цивільного контролю системи забезпечення національної безпеки стосується специфічної та надзвичайно чутливої сфери суспільного життя, функціонування якої пов'язано із захистом національних інтересів і гарантуванням безпеки особи, суспільства і держави від зовнішніх і внутрішніх загроз в усіх сферах життєдіяльності і яка в недалекому минулому була та ще й нині значною мірою залишається закритою для громадянського суспільства та громадян. У наш час ми дедалі глибше усвідомлюємо, що формування демократичного громадянського суспільства, утвердження задекларованих у Конституції України демократичних засад правової держави мають неодмінно охоплювати створення ефективно діючої системи демократичного контролю над сферою національної безпеки, створення організаційно-правових умов для реального впливу інститутів громадянського суспільства на діяльність цієї сфери, врахування думки широкої громадськості при формуванні та здійсненні державної політики у сфері національної безпеки держави.

Принцип верховенства права, закріплений у частині першій ст. 8 Конституції України як основна умова формування системи забезпечення національної безпеки, передбачає створення відповідних умов, за яких:

- панує право та правовий закон, доступність і наближеність судової влади до особи зокрема та громадян загалом;
- право як форма суспільних відносин виступає формою свободи особистості;
- верховенство права домінує у всіх сферах суспільно-політичного життя;
- справедливість судових рішень домінує над політичною доцільністю, де судовий захист особи та її прав і свобод є найвищою цінністю;
- конституційно закріплена відповідальність держави за дії своїх органів стосовно особистості та забезпечення її безпеки;

---

¹ *Парламентський контроль у сфері безпеки і оборони: матеріали міжнародної конференції (Київ, 27–28 вересня 2002 р.) / Національний інститут проблем міжнародної безпеки Женевський центр контролю над збройними силами. Київ: НУПІМБ, ДСАР. С. 62.*

— правова рівність як загальна і необхідна форма буття та здійснення свободи людської життєдіяльності;

— народ є сувереном і головним джерелом та носієм влади в державі;

— демократичні принципи — головна умова існування держави, суспільства та людини;

— свобода слова, політичні свободи та невтручання держави у приватне життя громадян, незалежність засобів масової інформації та інші свободи громадянського суспільства є неперервними принципами.

Таким чином, принцип верховенства права визначає, по суті, умови створення та функціонування державних органів, громадських організацій, системи забезпечення національної безпеки, основні засади державної політики, спрямованої на захист національних інтересів і гарантування в Україні безпеки особи, суспільства і держави від зовнішніх і внутрішніх загроз в усіх сферах життєдіяльності.

Головними проявами принципу верховенства права є верховенство Конституції та правових законів. Слід зазначити, що право і закон — не одне і те саме, оскільки будь-який закон прийнятий державою, має бути правовим, тобто відповідати насамперед загальнолюдським принципам (справедливості, рівності, гуманізму). Діалектика права і закону полягає у тому, що закони можуть бути справедливими і несправедливими, правовими і неправовими, а право завжди відображає потреби розвитку суспільства справедливості.

Проте, на жаль, сьогодні доводиться констатувати, що в Україні ще не досягнуто панування принципу верховенства права, оскільки на законодавчому рівні ухвалюються нерідко нестабільні та недосконалі закони, видаються підзаконні нормативно-правові акти, що суперечать вимогам законів¹. Також слід зазначити, що особливого значення в процесі впровадження принципу верховенства права в систему забезпечення національної безпеки набуває Конституція, зміст якої має подвійну природу (суб'єктивно-об'єктивний характер) та є вищим проявом об'єктивації верховенства права.

---

¹ *Васькович Й.* Проблеми та перспективи побудови правової держави в Україні // *Право України.* 2000. № 1. С. 32.

Варто також зазначити, що Конституція, яка, з одного боку, є основним, але все ж таки законом, що, враховуючи психологічну, а не логічну зумовленість законотворення, визначає суб'єктивний характер Конституції; з другого — її норми апіорі є правовими, такими, що не ставляться під сумнів, тобто у цьому сенсі Конституція набуває об'єктивного характеру¹.

* * *

Таким чином, аналіз основних принципів системи забезпечення національної безпеки надає підстави зробити ряд висновків.

➤ Дослідження важливих методологічних проблем системи забезпечення національної безпеки Української держави потребує, зокрема, подальших наукових напрацювань стосовно цілісної системи науково обґрунтованих принципів та їх класифікації. Адже саме принципи не тільки узагальнюють найбільш суттєві закономірності розвитку та становлення системи забезпечення національної безпеки держави, а й акумулюють знання, які забезпечують обґрунтованість, доказовість, актуалізацію і подальший розвиток її теоретичних положень.

➤ Будь-який принцип за формою вираження являє собою узагальнююче значення і від ступеня його узагальнення залежить конкретна його функція у пізнавальному процесі системи забезпечення національної безпеки. І саме тому ступінь узагальнення найбільш суттєвих закономірностей розвитку безпеки людини, суспільства та держави виступає необхідною передумовою, критерієм класифікації принципів системи забезпечення національної безпеки Української держави.

➤ Таким чином, загальні діалектико-матеріалістичні принципи виступають, по суті, необхідною умовою пізнання системи забезпечення національної безпеки України, визначають стратегічні напрями діяльності суб'єктів системи забезпечення національної безпеки, водночас визначаючи процес загальнонаукового пізнання стану захищеності життєво важливих інтересів людини

---

¹ *Вовк Д.* Проблеми визначення та дії принципу верховенства права в Україні // *Право України.* 2003. № 11. С. 129.

і громадянина, суспільства і держави від зовнішніх і внутрішніх загроз в усіх сферах життєдіяльності. Загальнотеоретичні принципи беруть участь не тільки у систематизації, а й у теоретичному синтезі проблем системи забезпечення національної безпеки. Спеціальні (галузеві) принципи щодо загальної теорії національної безпеки відіграють лише коригувальну роль.

3.3. Захист конституційних прав людини та гарантування її особистої безпеки в умовах сучасних викликів та загроз

Досліджуючи об'єкти національної безпеки та їх особливості, варто зазначити, що такі об'єкти (від лат *objectus* — предмет), як філософська категорія позначають будь-яку дійсну чи уявну, уречевлену чи ідеальну реальність, яка розглядається як щось зовнішнє щодо людини та її свідомості і яка стає предметом теоретичної та практичної діяльності суб'єкта¹. Важливим є також і те, що у теорії пізнання об'єкт виступає складовою пізнавального процесу і, взаємодіючи із суб'єктом, утворює парну, біполярну, категоріальну структуру «суб'єкт — об'єкт», яка виражає сутність будь-якої людської діяльності², де однією з найбільш важливих сфер людської діяльності є гарантування безпеки особи, суспільства і держави від зовнішніх і внутрішніх загроз.

Принциповим означенням об'єкта є і те, що він незалежно від своєї матеріальної чи ментальної природи стає в опозицію до суб'єкта, що, у свою чергу, є необхідною умовою самого існування суб'єкт-об'єктного відношення. З огляду на тематику нашого дослідження об'єкти національної безпеки та їх властивості необхідно розглядати під кутом зору об'єкта права, де самі об'єкти національної безпеки можуть бути проаналізовані на двох рівнях: з одного боку, як об'єкт права (предмет) правово-

---

¹ *Філософський енциклопедичний словник / Національна академія наук України. Інститут філософії ім. Г. С. Сковороди. Київ: Юрис, 2002. С. 438.*

² *Матеріалістична діалектика і актуальні питання суспільної практики та наукового пізнання. Київ: Наук. думка, 1973. С. 89.*

го регулювання, а з другого — як об'єкт суб'єктивного права або правовідносин.

Аналізуючи об'єкти національної безпеки як об'єкт конституційного права (предмета) правового регулювання, необхідно констатувати, що це суспільні відносини, які виникають у процесі захисту безпеки особи, суспільства і держави від зовнішніх і внутрішніх загроз в усіх сферах їх життєдіяльності і які регламентуються правом, шляхом урегулювання діяльності суб'єктів щодо забезпечення національної безпеки. Важливим є те, що таким об'єктом права можуть бути лише вольові, наперед усвідомлені відносини, які до того ж виражені у діях, що їх можна піддати зовнішньому контролю і впливу¹.

Розглядаючи об'єкти національної безпеки як об'єкти суб'єктивного права або правовідносин, зокрема у системі конституційно-правових відносин, слід зазначити, що вони за своєю природою виникнення та функціонуванням виступають як безпосередня практична діяльність суб'єктів конституційного права, де суб'єкти таких правовідносин відповідно до наданих їм юридичних прав і обов'язків здійснюють певні дії, завдяки яким виникають і відповідні конституційно-правові відносини, іншими словами, об'єкти таких правовідносин².

Слід підкреслити, що під об'єктами конституційно-правових відносин, як свідчать сучасні правові дослідження, слід розуміти певні дії, особистостей, соціальні або державні блага, які безпосередньо задовольняють інтереси і потреби суб'єктів цих відносин і з приводу яких їх учасники вступають у ці відносини і здійснюють свої суб'єктивні конституційні права і обов'язки³.

Здійснюючи науковий аналіз об'єктів національної безпеки та їх особливостей у системі конституційно-правових відносин, варто зазначити, що, незважаючи на актуальність та практичну

---

¹ Антонов В. О. Об'єкти національної безпеки та їх особливості // Держава і право. 2013. Вип. 59. С. 66.

² Антонов В. О. Особливості конституційно-правових відносин в галузі національної безпеки // Держава і право : зб. наук. пр. 2008. Вип. 41. С. 203.

³ Мелашенко В. Ф. Конституційно-правові відносини. Конституційне право України. Київ: Наук. думка, 1999. С. 80.

спрямованість зазначеної проблематики, у науці конституційного права немає досліджень, присвячених цим проблемам сучасності. На жаль, залишається нерозробленим теоретико-методологічний та методичний інструментарій пізнання сутності самих об'єктів національної безпеки в системі конституційно-правових відносин. І тому при дослідженні і висвітленні тих чи інших об'єктів національної безпеки вчені акцентують увагу здебільшого на матеріальних і духовних цінностях та інтересах особи, суспільства та держави¹.

І тому, розглядаючи об'єкти національної безпеки як субстанційну основу конституційно-правових відносин, слід зазначити, що це визначені Конституцією та чинним законодавством України дії, особистості, соціальні та державні блага, які задовольняють інтереси і потреби суб'єктів цих відносин і з приводу яких їх учасники вступають у ці відносини і здійснюють свої суб'єктивні конституційні права та обов'язки щодо захисту національних інтересів і гарантування в Україні безпеки суспільства і держави від зовнішніх і внутрішніх загроз.

У Законі України «Про основи національної безпеки України» у ст. 3 визначені об'єкти національної безпеки: людина і громадянин, їхні конституційні права і свободи; суспільство — його духовні, морально-етичні, культурні, історичні, інтелектуальні та матеріальні цінності, інформаційне і навколишнє природне середовище і природні ресурси; держава — її конституційний лад, суверенітет, територіальна цілісність і недоторканність².

Розглядаючи об'єкти національної безпеки, що набули законодавчого закріплення у зазначеному Законі, слід зауважити, що, безперечно, основним об'єктом тут виступає людина і громадянин, їх конституційні права і обов'язки. Саме людина (як

---

¹ Ситник Г. П. Національна безпека України: теорія і практика: монографія / Ситник Г. П., Олуйко В. М., Вавринчук М. П. Київ: Кондор, 2007. С. 200.

² Закон України «Про основи національної безпеки України» від 19.06.2003 р. № 964-15, у ред. від 09.07.2017 р. [Електронний ресурс] // Сайт «Верховна Рада України». Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/580-19> (дата звернення — 02.09.2017 р.).

особистість) у сукупності і взаємодії з іншими створює суспільство, володіє власними (особистими) потребами, інтересами і потребує їхнього захисту¹. Потреби та інтереси мають первинний характер і тільки завдяки їм і задля них людина створює суспільство, яке формує інтереси більш високого порядку. Завдяки своїй спонукальній, динамічній природі потреби стимулюють і скеровують діяльність людини на зміну існуючого середовища, на нові, більш досконалі умови життя, іншими словами, виступають як рушійні сили суспільного розвитку.

За своєю суттю потреби суспільства і особистості не тільки мають єдину спрямованість, а й у підсумку є збіжними. Не випадково захист інтересів особистості визнається головним інтересом суспільства. Тому особистість є об'єктом безпеки і за своїм понятійним обсягом залишається у відношенні підпорядкування до поняття суспільства.

Потреби суспільного індивіда (людини) можуть бути реалізовані лише завдяки цілеспрямованій перетворюючій діяльності людей. Проте сам процес реалізації потреб здійснюється опосередковано через інтереси. Інтерес — це об'єктивно зумовлене відношення суб'єкта до його життя і до його потреб, спонукаючи соціальні спільноти на усвідомлену, цілеспрямовану діяльність на боротьбу за зміну або збереження умов життєдіяльності людей, що створюють дану спільноту. Потреби можуть бути реалізовані тільки за допомогою та через інтереси людей, що об'єднані у різні соціальні групи. Інтерес виступає як усвідомлений цілеспрямований чинник практичної діяльності людей².

Особистий інтерес визначається соціально-економічними умовами суспільства. У ньому виражається ставлення індивіда до свого власного життя даного мікросередовища, а також до життя свого суспільства та держави. Особистий інтерес у підсумку — це право на конституційні та інші права і свободи людини і громадянина. Тому безпека виступає необхідною умовою для забезпечення життєдіяльності людини і громадянина

---

¹ Шаповал В. М. Сучасний конституціоналізм: монографія. Київ: Юрид. фірма «Салком»; Юрінком Інтер, 2005. С. 420.

² Сиренко В. Ф. Обеспечение приоритета общегосударственного интереса. Киев: Наукова думка. 1987. С. 24.

незалежно від економічного та соціально-політичного устрою будь-якої держави¹.

З огляду на викладене забезпечення індивідуальної (особистої) безпеки виступає точкою відліку як у процесі дослідження, так і в процесі забезпечення інших об'єктів національної безпеки: суспільства — його духовні, морально-етичні, культурні, історичні, інтелектуальні та матеріальні цінності, інформаційне навколишнє природне середовище і природні ресурси; держава — її конституційний лад, суверенітет, територіальна цілісність і недоторканність.

Розглядаючи людину і громадянина, їх конституційні права і свободи як об'єкт національної безпеки України, слід зазначити, що потреби та інтереси людини (окремої особистості) як складові національних інтересів не набули відображення на законодавчому рівні. Так, у Законі України «Про основи національної безпеки» в ст. 8 національні інтереси розглядаються лише як життєво важливі, матеріальні, інтелектуальні і духовні цінності Українського народу як носія суверенітету і єдиного джерела влади в Україні, визначальні потреби суспільства і держави, реалізація яких гарантує державний суверенітет України та її прогресивний розвиток². Аналізуючи зміст цієї статті, необхідно зауважити, що самі національні інтереси не можуть існувати, а тим більше їх реалізація без задоволення певною мірою особистих інтересів людини і громадянина є неможливою. Тому необхідно потреби та інтереси людини (окремої особистості) розглядати як складові національних інтересів Української держави. Саме людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю³. З огляду на

---

¹ Тер-Акопов А. А. Безопасность человека (теоретические-основы социально-правовой концепции): монограф. Москва: Изд-во МНЭПУ, 1998. С 85–86.

² Закон України «Про основи національної безпеки України» від 19.06.2003 р. № 964-15, у ред. від 09.07.2017 р. [Електронний ресурс] // Сайт «Верховна Рада України». Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/580-19> (дата звернення — 02.09.2017 р.).

³ Конституція України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР, у ред. від 30.09.2016 р. [Електронний ресурс] // Сайт «Верховна Рада України». Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80> (дата звернення — 16.10.2016 р.).

це забезпечення індивідуальної безпеки людини і громадянина має стати визначальним у процесі напрацювань теоретико-методологічного підґрунтя, зокрема категоріально-понятійного апарату національної безпеки, а також його закріплення на законодавчому рівні.

Конституція України закріпила основні права і свободи людини і громадянина, гарантії здійснення та процедуру їх правового захисту. При цьому слід брати до уваги, що конституційне право людини і громадянина — це певні можливості суб'єкта конституційно-правових відносин щодо юридичних можливостей задоволення особистих потреб та інтересів відповідно до рівня розвитку громадянського суспільства та держави, де свобода людини і громадянина як особлива конституційно-правова категорія розглядається як спроможність людини діяти відповідно до своїх потреб та інтересів, можливість прийняття власного, незалежного вибору, того чи іншого суб'єктивного рішення. Тому громадянські свободи розглядаються вченими як встановлена і гарантована законом сфера автономії громадянина по відношенню до держави, державної влади й інших громадян¹.

Права і свободи людини і громадянина можуть бути кваліфіковані за сферами життєдіяльності особистості². Такий підхід до сприйняття зазначеної класифікації є найбільш предметним, оскільки він надає можливість більш конкретно визначити межі захисту прав і свобод людини і громадянина у тих чи інших сферах життєдіяльності. Критерієм тут насамперед виступає однорідність матеріального змісту прав і свобод та однотипність норм, що її закріплюють.

Виходячи із зазначеної класифікації, у Конституції України виділяють три основні групи прав і свобод людини і громадянина:

а) громадянські права і свободи людини (це статті: 25 — право на громадянство; 27 — право на життя; 28 — право на

---

¹ Шукліна Н. Г. Поняття і види основних прав, свобод та обов'язків людини і громадянина в Україні // Конституційне право України / кол. авторів; за заг. ред. В. Ф. Погорілка. Київ: Наукова думка, 1999. С. 211–218.

² Шемшученко Ю. С. Людина і реформування адміністративного права // Уряд. кур'єр. 23 березня 2000. №53. С. 9.

повагу гідності; 29 — право на свободу і власну недоторканність; 30 — право недоторканності житла; 31 — таємниця листування; 32 — недоторканність особистого життя; 35 — свобода світогляду та віросповідання; 40 — право звернення до органів державної влади; 48 — право на достатній життєвий рівень; 51 — право на свободу сім'ї; 52 — право на рівність прав дітей; 55 — право на судовий захист своїх прав і свобод; 56 — право на відшкодування збитків; 57 — право захисту своїх прав і обов'язків; 58 — право не відповідати за дії, які під час їх вчинення не були визнані законом як правопорушення; 59 — право на правову допомогу; 60 — право невиконання незаконних розпоряджень і наказів; 61 — право індивідуального характеру відповідальності; 62 — принцип презумпції невинуватості; 63 — право підсудного на захист);

б) політичні права і свободи громадян України (статті: 36 — право на свободу об'єднань; 38 — право участі у керівництві державними справами; 39 — право на участь у зборах, мітингах; 33 — свобода пересування; 34 — свобода думки і слова і т. п.);

в) економічні, соціальні та культурні права й свободи людини і громадянина (статті: 41 — право на приватну власність; 42 — право на підприємницьку діяльність; 13 і 41 — право на користування об'єктами державної та комунальної власності; 44 — право на страйк; 43 — право на працю; 45 — право на відпочинок; 46 — право на соціальний захист; 47 — право на житло; 49 — право на охорону здоров'я, медичну допомогу і медичне страхування).

Серед зазначених прав і свобод у сучасних юридичних дослідженнях виділяють дві основні групи: права і свободи, які захищають людину від свавілля з боку інших осіб; права і свободи, які захищають людину від свавілля з боку самої держави. До першої групи слід віднести: право людини на життя (ст. 27), право на повагу до її гідності (ст. 28), право на свободу і особисту недоторканність (ст. 29). Важливо звернути увагу й на те, що зазначена група передбачає гарантії від свавілля як з боку окремих осіб, так і держави водночас. Сприймаючи ідеї правової держави та панування права, Україна не тільки зобов'язана

на виконувати свої власні закони, а й не може допускати будь-яких актів свавілля щодо своїх громадян¹.

Проте, як свідчить практика, мало проголосити, важливим є створення відповідних механізмів реалізації цих прав, оскільки гарантування та забезпечення права людини і громадянина є однією з найважливіших та суттєвіших ознак демократичної, правової, а тим більше соціальної держави. На цей важливий аспект звертає увагу відомий український учений-правознавець, академік Ю. Шемшученко, який вважає, що проголошення зазначених прав і свобод є важливою, але не єдиною ознакою правопорядку в суспільстві. Необхідно також створити умови для реалізації відповідних прав, що може бути забезпечено надійною системою гарантій у цій сфері. Йдеться, зокрема, про соціально-економічні, організаційні, правові, духовні та інші гарантії².

Права і свободи людини і громадянина та гарантії їх забезпечення виступають основоположною складовою чинної Конституції. Конституція як основний закон держави має найвищу юридичну силу та пряму дію, повинна реально регулювати суспільні відносини та здійснювати безпосередній вплив на усю систему суспільних відносин, у тому числі й на відносини між людиною та державою. У правовій державі, якою проголосила себе Україна, важливого значення набуває проблема конституційного закріплення основ взаємовідносин особи і держави, визначення та забезпечення прав і свобод людини і громадянина.

Конституційні права і свободи людини і громадянина — це встановлені Українською державою, закріплені в її Конституції та інших законах певні можливості, які дають змогу кожному громадянину обирати вид своєї поведінки, користуватися

---

¹ Гудима Д. А. Права людини: антрополого-методологічні засади дослідження // Праці Львівської лабораторії прав людини і громадянина Науково-дослідного інституту державного будівництва та місцевого самоврядування Академії правових наук України / редкол.: П. М. Рабінович (голов. ред.) [та ін.]. Львів: Край, 2009. С. 143.

² Академічна юридична думка / укладачі: І. Б. Усенко, Т. І. Бондарук; за заг ред. Ю. С. Шемшученка. Київ: Ін Юре, 1998. С. 401.

економічними та соціально-політичними свободами та соціальними благами як в особистих, так і в суспільних інтересах¹.

Одним із головних принципів, на базі яких здійснюється проголошення Конституцією України прав і свобод людини і громадянина, є гарантованість як загальних, так і конкретних прав свобод людини і громадянина. Відповідно до принципу гарантованості прав і свобод людини і громадянина їх закріплення здійснено як безпосередньо в Конституції України, так і в чинному законодавстві держави. Важливим є те, що сама Конституція повинна працювати на консолідацію українського суспільства, на його прогрес, на розв'язання актуальних проблем життєдіяльності соціуму². Принцип гарантування тут виступає найважливішим чинником реального забезпечення захисту прав і свобод людини і громадянина поряд із визнанням, дотриманням та повагою. Сам процес захисту прав і свобод людини і громадянина здійснюється за допомогою специфічних засобів — гарантій, що надають усім елементам правового статусу особи реального захисту, завдяки яким стає можливим безперешкодне здійснення прав і свобод, їх охорона від можливих протиправних посягань і захист від незаконних порушень³.

Сучасні конституційно-правові дослідження проблем гарантій прав і свобод людини і громадянина увібрали в себе найкращі теоретичні надбання як вітчизняної, так і світової юридичної думки. Важливо зазначити, що у сучасних наукових дослідженнях українських учених набули відображення певні точки зору щодо визнання поняття конституційно-правових гарантій прав і свобод людини і громадянина, зроблена спроба їх систематизації. Однак загалом проблема визначення поняття конституційно-правових гарантій прав і свобод людини і громадянина не отримала

---

¹ Конституція України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР, у ред. від 30.09.2016 р. [Електронний ресурс] // Сайт «Верховна Рада України». Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96%D0%B2%D1%80> (дата звернення — 16.10.2016 р.).

² Тодика Ю. Н. Конституція України: проблеми теорії і практики: монографія. Харків: Факт, 2000. С. 107.

³ Головченко В. В., Головченко О. В. Правозастосування і захист прав людини в суверенній Україні (монографія). Чернігів: Видавець Лозовий В.М. 2012. С. 42.

ла належного висвітлення. У більшості випадків ці дослідження присвячені загальним рисам, що притаманні усім елементам конституційно-правового статусу людини і громадянина¹. Необхідно зазначити і те, що інколи поняття конституційно-правових гарантій ототожнюють з їх принципами, що, як на нашу думку, не є виваженим. Адже категорія гарантії має більш наукове значення, тоді як поняття принципу суттєво впливає на практичну реалізацію того чи іншого конституційного права або свободи людини і громадянина. Не розв'язаною також залишається проблема, пов'язана із межею сприйняття та тлумачення понять «гарантії прав і свобод людини» і «конституційно-правові гарантії прав і свобод людини»².

Аналізу та визначенню конституційно-правових гарантій прав і свобод людини і громадянина об'єктивно має передувати загальне визначення поняття гарантій прав і свобод людини і громадянина. Досліджуючи ці поняття, слід зазначити, що у юридичній літературі наводяться неоднозначні визначення самого поняття «гарантія»³. Поняття гарантій за своїм змістовим визначенням тісно пов'язане з категоріями «соціальний захист», «система забезпечення», «фактори», порівняно з якими воно інколи набуває більш широкого тлумачення або, навпаки, звужується його зміст.

За своєю суттю гарантії виступають системою умов, які забезпечують задоволення інтересів людини і громадянина, де їх основною функцією є виконання державними інститутами та іншими суб'єктами своїх зобов'язань щодо реалізації прав особистості. Об'єктом гарантій виступають суспільні відносини, що пов'язані з охороною та захистом прав людини, задоволенням

---

¹ *Заворотченко Т. М.* Конституційно-правові гарантії прав і свобод людини і громадянина в Україні: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.02. Київ, 2002. С. 24.

² *Теория государства и права: учебник для вузов / под. ред. проф. В. М. Корельского и проф. В. Д. Перевалова.* 2-е изд., изм. и дополн. Москва: НОРМА (изд. группа НОРМА-ИНФРА.М), 2000. С. 545.

³ *Теория государства и права: курс лекций / под. ред. Н. М. Матузова, А. В. Малько; Словарь-справочник по праву / Сост. А. Ф. Никитин.* Москва: Акалис, 1995. С. 74; *Малеин Н. С.* Повышение роли закона в охране личных и имущественных прав граждан // Советское государство и право. 1974. № 6. С. 40–41.

майнових і немайнових інтересів громадян. Важливим також є те, що поняття гарантій відображає певною мірою досконалість законодавчої техніки, палітру форм мови закону.

Розглядаючи структуру гарантій прав і свобод людини і громадянина, необхідно зазначити, що вони охоплюють: по-перше, юридичні акти, тобто закони, підзаконні та інші нормативні акти, що містять норми про права і свободи людини і громадянина; по-друге, організаційно-правову діяльність суб'єктів права; по-третє, спеціальні гарантуючі методи впливу на суспільні відносини, тобто правотворчі, правореалізуючі та контрольнаглядові процеси, спрямовані на забезпечення захисту прав і свобод людини і громадянина.

Аналізуючи як об'єкт національної безпеки людину і громадянина, їхні конституційні права і обов'язки, у контексті гарантій необхідно відрізнити конституційно-правові гарантії від конституційно-правового механізму захисту людиною своїх прав. Конституційно-правовий механізм виступає як влада держави, функцією якої є захист прав людини, а також процедури такого захисту, за допомогою яких реалізується право на захист людиною своїх конституційних прав і обов'язків. І тому це поняття за своїм змістом є значно ширшим, аніж поняття конституційно-правових гарантій і яке включає в себе поряд з іншими складовими і гарантії.

Дедалі більш актуальними постають проблеми, пов'язані з напрацюванням ефективного механізму реалізації положень Конституції, зокрема тих, що пов'язані із втіленням у життя передбачених нею прав, свобод і обов'язків. Убачається, що під таким механізмом слід розуміти певну сукупність різних гарантій і дій, у результаті функціонування якого особи, які мають певні права, свободи та обов'язки, досягають цілей щодо задоволення матеріальних і духовних благ, передбачених Основним Законом.

Отже, під гарантіями прав і свобод особи слід розуміти, з одного боку, певні необхідні умови, за яких можлива найбільш повна та всебічна реалізація прав і свобод особи, з другого — засоби, що ефективно забезпечують охорону і захист прав і свобод особи у разі їх незаконного порушення. Іншими словами, під гарантіями прав і свобод людини і громадянина як за-

гальне поняття слід розуміти основні, необхідні умови і засоби, завдяки яким кожна людина і громадянин має можливість реалізувати свої права і свободи.

Конституційно-правові гарантії відрізняються від поняття гарантій тим, що вони встановлюються основним законом та іншими законодавчими актами. Розглядаючи ефективність конституційно-правових гарантій захисту прав і свобод людини і громадянина, слід зазначити, що вони залежать від змісту самої конституції та інших правових норм, розвитку правових принципів, авторитетного та високоефективного органу конституційного контролю, а також від того, як виконують ці закони державні органи, що призначені створювати умови для реалізації прав і свобод¹. Більше того, ефективність гарантій безпосередньо залежить від інститутів демократії, економічного стану країни, рівня правового виховання і культури суспільства, засобів розподілу життєвих матеріальних і духовних благ, суспільної злагоди та ін.

Таким чином, конституційно-правові гарантії — це передбачена Конституцією України та іншими законами спеціальна система юридичних норм, принципів, умов, вимог і правових способів і засобів забезпечення, реалізації, охорони та захисту прав і свобод людини і громадянина з метою їх практичної реалізації.

З огляду на проблематику нашого дослідження забезпечення захисту конституційних прав і свобод людини і громадянина набувають важливого значення проблеми, що пов'язані з правом людини на життя і повагу до її гідності, право на свободу і особисту недоторканність; право чинити опір насильству. Слід зазначити, що ці права складають першооснову правового статусу людини і громадянина. Більше того, значна частина з них мають абсолютний характер, іншими словами, вони є не тільки невідчужуваними, а й не підлягають їх обмеженню. І тому ці права і свободи повинні забезпечувати недоторканність посягання державних органів, громадських організацій, службових осіб на життя, здоров'я, свободу, честь і гідність людини та недопустимість свавільного позбавлення її життя.

---

¹ Пашук Т. І. Право людини на ефективний державний захист її прав та свобод. Львів: Край, 2007. С. 30.

Відповідно до Закону України «Про основи національної безпеки» (2003 р.) у ст. 1 до змісту базових понять національної безпеки поряд із такими категоріями, як «інтерес» та «захист» слід віднести також і «загрозу». Саме від її змістового наповнення і конкретизації залежать форми, методи та засоби їх забезпечення.

Досліджуючи проблему «загроз» у контексті її змістового наповнення та розглядаючи її під кутом зору захисту конституційних прав і свобод людини і громадянина, необхідно зазначити, що в дослідженнях зазначеної проблематики ми часто натрапляємо на таке поняття, як небезпека, що вживається як синонім поняття загроза. Очевидно, що це є цілком доречно, оскільки у С. Ожегова ми знаходимо, що загроза — це можливий небезпечний намір, а небезпека — це здатність, спроможність спричинити шкоду¹. Тут, як бачимо, необхідно вважати, що сам зміст поняття «небезпека» виступає більш загальним і має потенційний характер, тоді як загроза — це актуалізована небезпека².

У Законі України «Про основи національної безпеки» загрози визначаються як наявні та потенційно можливі явища і чинники, що створюють небезпеку життєво важливим національним інтересам України³. Коментуючи саме визначення загроз, що пропонується у ст. 1 Закону, слід зазначити, що чинники самі по собі нічого не створюють, вони лише визначають стан предмета чи явища. На наше переконання, небезпека — це потенційна можливість спричинити (завдати) шкоду інтересам, і у даному випадку йдеться про спричинення шкоди людині і громадянину, зокрема їх конституційним правам і свободам. І тому загрози

---

¹ Ожегов С. И. Словарь русского языка около 57 000 слов. 11-е изд., стереотип / Под ред. д-ра филолог., проф. Ю. Ю. Шведовой. Москва: Русс. яз., 1975. С. 757.

² Панов М. Е. К вопросу о методологических основах оценки безопасности России // Национальная безопасность и геополитика России. 2000. № 1 (7). С. 38.

³ Закон України «Про основи національної безпеки України» від 19.06.2003 р. № 964-15, у ред. від 09.07.2017 р. [Електронний ресурс] // Сайт «Верховна Рада України». Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/580-19> (дата звернення — 02.09.2017 р.).

необхідно розглядати як актуалізовану небезпеку, можливість та наміри спричинити шкоду інтересам.

Виходячи з такого сприйняття загроз безпеці людини і громадянина, її бажано розглядати як намір завдати шкоду інтересам людини і громадянина, зокрема їхнім конституційним правам і свободам. За масштабами наслідків загрози для людини можуть бути глобальними, регіональними, національними та мати непоодинокий характер. Можна також їх класифікувати за сферами духовного життя та терміном дії. Досліджуючи як об'єкт національної безпеки людину і громадянина, їх конституційні права та свободи, необхідно констатувати, що при аналізі проблем забезпечення безпеки людини найбільш актуальними постають загрози природного, соціального і техногенного походження.

Не вдаючись у більш докладний аналіз походження тих чи інших видів загроз безпеці людини, слід зауважити, що сьогодні найбільш актуальною постає саме проблема, яка пов'язана зі зміщенням акцентів державної політики національної безпеки в бік особи (людини), де вона виступає і суб'єктом, і об'єктом національної безпеки¹. Так, зокрема, до загроз конституційним правам і свободам людини і громадянина соціального походження слід віднести такі, як:

— невідповідність програм реформування економіки країни і результатів їх здійснення визначеним соціальним пріоритетам;

— неефективність державної політики щодо підвищення трудових доходів громадян, подолання бідності та збалансування продуктивної зайнятості працездатного населення;

— криза системи охорони здоров'я і соціального захисту населення, як наслідок, небезпечне погіршення стану здоров'я населення; поширення наркоманії, алкоголізму, соціальних хвороб;

— загострення демографічної кризи; зниження можливостей здобуття якісної освіти представниками бідних прошарків

---

¹ Антонов В. О. Забезпечення безпеки людини як важлива складова у розбудові Української держави в контексті сучасних реалій // Альманах права. Правовий світогляд: людина і право. Київ: Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2014. Вип. 5. С. 93–96.

суспільства; прояви моральної та духовної деградації суспільства; зростання дитячої та підліткової бездоглядності, неприступності, бродяжництва.

Конституція України, проголосивши країну суверенною, незалежною, демократичною, соціальною, правовою державою, зафіксувала, що в Україні склалися нові соціально-економічні, політичні та культурно-духовні реалії. Конституція створила основу для якісно нової системи захисту конституційних прав і свобод людини і громадянина. Ухвалені на розвиток її основних положень законодавчі акти сприяли подальшому становленню основних інститутів конституційного права, зокрема захисту прав і свобод людини і громадянина.

Виходячи із зазначених конституційних положень, на нашу думку, в Україні на перший план мала б вийти проблема реалізації та захисту конституційних прав і свобод людини і громадянина, пов'язаних із забезпеченням соціальної безпеки особи (людини). Оскільки сучасна соціальна держава має бути орієнтована не на індивіда взагалі, а на забезпечення його здібностей, безпеки, добробуту, захисту та підтримки сім'ї, приватного життя кожної людини¹. Проте практика сьогодення, зокрема українська реальність, дає значний масив порушень конституційних прав і свобод людини і громадянина в Україні. Так, бідність в Україні набуває прогресуючого характеру, перетворилася на один із головних чинників посилення соціальної напруженості й нестабільності у суспільстві, спричиняє зниження народжуваності, збільшення еміграції (у тому числі нелегальної), погіршення стану здоров'я нації, зростання смертності, посилення процесів депопуляції.

Посилюється поляризація суспільства: співвідношення доходів найбагатших і найбідніших груп населення України становить 30:1 (у країнах ЄС — 5,7:1). Найскладнішою є ситуація у сільській місцевості, де проживає 40% населення, а найвищий рівень бідності притаманний домогосподарствам, у яких усі особи старші за 75 років. Суттєвими викликами національній

---

¹ Скрипнюк О. В. Соціальна, правова держава в Україні: проблеми теорії і практики: до 10-річчя незалежності України. Київ: Ін-т держави права ім. В. М. Корецького НАН України, 2000. С. 47–57.

безпеці є бідність працюючого населення та зuboжіння сімей через народження дитини, що не залежать від державних виплат (за монетарною ознакою бідними є 25% сімей з дітьми порівняно з 20% бездітних; за поєднання кількох критеріїв — 12,2% та 9% відповідно).

Слід зазначити, що через незавершені ринкові перетворення більшість економічно активних людей в Україні зазнали відчутних втрат, заробітна плата не збільшилася; платоспроможний попит упав; ризик втратити роботу, навпаки, суттєво зріс.

Сьогодні, як свідчать дослідження, 60–70% населення не убачають можливості покращити свій матеріальний стан у нинішніх умовах, і бідність вийшла за коло окремих вразливих груп населення, перетворившись не тільки на економічну, а й на гуманітарну проблему. Бідність в Україні перестала бути структурною, що притаманна будь-якій країні, коли людина стає бідною через соціальні катаклізми чи власні помилки; вона стала застійною і хронічною¹.

При цьому модель бідності в Україні є дуже специфічною. Вона супроводжує не лише традиційно вразливі категорії населення, а й економічно активних громадян: 79% бідних становлять домогосподарства, в яких проживає хоча б одна працююча особа. Отже, наявність роботи не означає автоматичного виходу за межі бідності, адже встановлена в багатьох сферах (зокрема в бюджетній) заробітна плата не дає змоги перетнути цю межу незалежно від якості праці. Поляризація суспільства — за доходами, за доступом до базових соціальних послуг, за станом здоров'я, за якістю життя, за статусом на ринку праці тощо — поєднуються в Україні з недостатнім розвитком середнього класу як гаранта соціальної стабільності та прогресу.

Специфіка української нерівності полягає у концентрації населення на межі бідності, коли формально «небідні» групи за певних умов (соціально-економічних або особистих — через стан здоров'я, у зв'язку з народженням дитини тощо) можуть опинитися за нею. Базові соціальні виплати істотно не впливають на масштаби бідності: потреби найменш захищених верств не

---

¹ Гафуров З. III. Социально-правовое государство и право на достойное существование // Государство и право. 2008. № 5. С. 7.

задовольняються, а нерівність доступу до соціальних благ, вади ринку праці та суспільної інфраструктури заважають бідним громадянам вирватися з тенет зубожіння. Дієва соціальна політика підміняється збільшенням різноманітних видів грошової соціальної допомоги та численних пільг, не підкріплених можливостями бюджетного фінансування. Глибокі деформації механізму державного регулювання процесів перерозподілу коштів між багатими та бідними, висока поляризація суспільства сприймаються громадянами як прояви соціальної несправедливості.

Отже, бідність — це не лише постійне джерело соціальної напруженості та виклик національній безпеці, а й значний чинник гальмування стійкого розвитку України та її успішної інтеграції до європейської та світової економічної спільності.

Досліджуючи проблеми забезпечення захисту конституційних прав і свобод людини і громадянина, зокрема соціальної безпеки особи, необхідно також звернути увагу й на те, що в сучасних умовах спостерігається суттєва руйнація продуктивних сил українського суспільства. Це набуло відображення у такому:

— значно погіршився рівень відтворюваної робочої сили нормальної якості;

— унаслідок безробіття втрачаються професійно-кваліфікаційні якості і навички близько 35% сукупної робочої сили;

— за роки незалежності значна кількість осіб із високим рівнем освіти та кваліфікації у пошуках роботи емігрувала;

— нерівність доступу дітей робітників, селян, дрібних службовців до вищої освіти;

— генфонд нації набирає катастрофічних обертів (лише третина школярів вважаються здоровими).

Серед численних порушень конституційних прав і свобод людини і громадянина має місце систематичне порушення в Україні права людини на життя і повагу до її гідності. Слід зазначити, що право на життя проголошується майже всіма конституціями країн світу як невід'ємне право людини¹, що охороняється законом та міжнародно-правовими актами. Так, у Конституції України (ст. 27) проголошено, що ніхто не може бути свавіль-

---

¹ Хессе К. Основы конституционного права ФРГ. Москва: Юридическая литература, 1981. С. 111–112.

но позбавлений життя¹. Право на життя передусім передбачає проведення Україною такої державної політики, яка не тільки б виключала війни та конфлікти, а й створювала необхідні умови та забезпечувала захищеність інтересів людини від загроз у матеріальній та духовній сферах.

Необхідно наголосити на тому, що гарантами права на життя є система охорони здоров'я, зокрема запобігання дитячій смертності, охорони від нещасних випадків на виробництві, профілактики дорожньо-транспортних пригод, пожежної та екологічної безпеки та ін.

Слід констатувати, що сьогоднішня гірка реальність свідчить, що українське суспільство і далі перебуває у глибокій системній кризі, за якої нація вимирає. Лише за роки незалежності чисельність населення України скоротилася майже на 9,5 млн: з 52 млн до 42 522 767 осіб (станом на 1 квітня 2017 р., за даними Державної служби статистики України)². І це не просто слова. Так, за даними міжнародної організації CIA World Factbook 2006, Україна посідає друге місце у світі після Ботсвани за темпами «природного» зменшення населення: 5,57 на тисячу українців (у Ботсвані 6,42)³. Більше того, українці у своїй масі у XXI ст. вимушені, як раніше, так і тепер, думати про саме фізичне виживання, забезпечення найелементарніших потреб — за що купити житло, продукти, ліки, одяг тощо.

Виходячи із цих обставин та з метою захисту конституційних прав і свобод людини і громадянина, забезпечення їхньої соціальної і індивідуальної безпеки слід негайно змінювати принципи організації політичного, економічного і духовного життя Укра-

---

¹ Конституція України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР, у ред. від 30.09.2016 р. [Електронний ресурс] // Сайт «Верховна Рада України». Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80> (дата звернення — 16.10.2016 р.).

² Населення України [Електронний ресурс] // Сайт «Вікіпедія». Режим доступу: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9D%D0%B0%D1%81%D0%B5%D0%BB%D0%B5%D0%BD%D0%BD%D1%8F_%D0%A3%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D0%B8 (дата звернення — 13.11.2016 р.)

³ Апанасенко Г. Хто раніше вмере — Ботсвана чи Україна // Дзеркало тижня. 2008. № 2. С. 42.

їнської держави. Сьогодні практично збіг час, відведений нам історією для пошуку шляхів виходу із цієї кризи. Тим більше, що практика українських реформ переконливо засвідчує, що упродовж понад двадцятип'ятирічної приватизації ні ринок, ні конкуренція не спромоглися забезпечити матеріальний, соціальний та культурний добробут переважної більшості населення України. Причина тут лише одна: порядок, форма і результати розподілу власності в Україні є вельми непрозорі та несправедливі.

У результаті незаконної приватизації власність в Україні поділена приблизно у такому співвідношенні: 20% власності поки що належить державі, 20% — 90% населення України, а 60% — великим приватним власникам, які представлені не більш як 200–300 сім'ями¹.

Важливо зазначити, що власність на засоби виробництва, яка приносить прибуток, знаходиться частково в руках держави і більше половини всієї власності перебуває в руках великих приватних власників (капіталістів). Відтак із усього українського ВВП до бюджету країни надходить лише 27% доходів, тоді як капіталісти присвоюють 73% матеріальних благ від ВВП. За цих обставин Україна, згідно з результатами міжнародних соціологічних досліджень, визнана країною з репресивною економікою².

Приватна власність на засоби виробництва, за висловом В. Леніна, «роз'єднує і перетворює людей на звірів»³. Ставлення капіталістів до держави характеризуються двоякістю. З одного боку, інтереси окремого капіталіста і держави, яка його захищає, збіжні, з другого — в гонитві за прибутком капіталіст нехтує своїми обов'язками перед державою, порушує прийняті державою законодавчі норми, якщо вони «заважають» його особистому збагаченню. Практика сучасного накопичення капіталу, зокрема реалії українського підприємництва, рясніє прикла-

---

¹ *Сиренко В. Ф.* Государство: демократичное, правовое, социальное: очерки, дискуссионные вопросы. Киев: Ин-т государства и права им. В. М. Корецкого НАН Украины, 2013. С. 296.

² *Мелехин А. В.* Теория государства и права. Москва: Маркет ДС Корпорейшн, 2007. С. 547.

³ *Ленин В. М.* Крах II Интернационала. Полное собрание сочинений, Т. 41. Москва: Политиздат, 1981. С. 356.

дами нечуваних зловживань в економічній та політичній сферах життя, доходючи до зради національних інтересів (лобіювання «потрібних» законів, корупція, торгівля людьми та наркотиками, ігровий бізнес, убивства на замовлення, проституція і т. п.).

Капіталістична приватна власність є потужним чинником, що формує соціальний тип особистості буржуа (сучасні великі, середні та малі підприємці) з певним набором духовних рис (егоїзм, індивідуалізм, жадоба, користоловність). Чимало її апологетів стверджують, що егоїзм — могутній, спонукальний стимул у розвитку суспільства і що позбавлення людини приватної ініціативи знищує її як особистість. При цьому слід зазначити, що під особистою свободою буржуа розуміють передусім свободу приватної власності, свободу експлуатації найманої праці.

Сучасне українське суспільство — це суспільство соціальної несправедливості, де зазнає глибокої кризи людина як прояв загальної кризи усього суспільства. Ця криза проявляється у відсутності позитивних ідеалів, на які б орієнтувалась особистість, у втраті життєвої перспективи, зростанні корупції, злочинності, особливо серед молоді, у наркоманії та алкоголізмі, культурі споживацтва, проституції, еротиці і порнографії, засиллі у суспільстві масової культури.

Для умов України саме приватна власність на засоби виробництва докорінно змінила систему життєдіяльності суспільства і держави, яка через систему соціально-економічних відносин формує і певний соціальний тип особистості з відповідними потребами та інтересами. Незважаючи на проголошений Конституцією України людський вимір права (статті 3, 21, 48), фактичне становище особи сьогодні не відповідає цим ідеалам і перспективам, сформованим шляхом авторитарно-олігархічних сил та відповідних тенденцій, які детермінують ті чи інші форми забезпечення соціальної безпеки особистості¹. При цьому слід акцентувати, що передумовою їх виникнення та існування є саме приватна власність, яка, з одного боку, є умовою застосування природного права індивідуальної свободи людини,

---

¹ *Цветков В. В., Горбатенко В. П.* Демократія, управління, бюрократія. Київ: Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2001. С. 91.

як і індивідуальна свобода, є умовою демократичності держави, основою громадянського суспільства, а з другого — вона є водорозділом у розподілі матеріальних благ, поділяючи тим самим суспільство на багатих та бідних.

Для влади і сучасних українських багатіїв (фактично одні й ті самі особи в нашій країні) існує одна форма забезпечення їхньої особистої соціальної безпеки, а для пересічних громадян України — вона геть інша. За цих умов захист конституційних прав і свобод людини і громадянина, забезпечення соціальної безпеки особистості на сьогодні в Українській державі постає як складний та вельми невизначений процес, тому що захищеність інтересів людини від загроз залежить насамперед від задоволення її матеріальних і духовних потреб. Враховуючи те, що сьогодні особливе занепокоєння викликає розбалансованість економіки, украй деформованою є структура виробництва, спотворена за своїм змістом система відносин власності, значна частина яких базується на тіньових, корумпованих засадах, то існує реальна загроза соціальній безпеці людини від цих небезпечних явищ¹.

У контексті викладеного слід зазначити, що розв'язання проблем, пов'язаних із захистом конституційних прав і свобод людини і громадянина, забезпечення соціальної безпеки особистості, за відсутності належних соціально-економічних, політичних умов, юридичного забезпечення гарантування прав і свобод особистості в Україні не може бути достатньо ефективним.

Конституція України чітко визначає систему органів та осіб, які мають захищати права й свободи людини і громадянина. Це: Президент України як гарант прав і свобод людини й громадянина (ст. 102 Конституції); Верховна Рада України, яка виключно законами визначає права і свободи людини і громадянина, гарантії цих прав та свобод (ч. 1 ст. 22 Конституції); Кабінет Міністрів України, який повинен вживати заходів щодо забезпечення прав і свобод людини й громадянина (ч. 2 ст. 116 Конституції); місцеві

---

¹ *Оніщенко Н. М.* Правовий конструктив: теорія і практика // Держава і право у світлі сучасної юридичної думки: зб. наук. праць на пошану академіка Юрія Сергійовича Шемшученка. До 75-річчя від дня народження. Київ, 2010. С. 103–104.

державні адміністрації на відповідній території, які повинні забезпечувати додержання прав і свобод громадян (ч. 2 ст. 119 Конституції); підсистема судів загальної юрисдикції та спеціалізованих судів (ст. 125 Конституції); Конституційний Суд України (ст. 147 Конституції України і ст. 42 Закону «Про Конституційний Суд України»); Уповноважений Верховної Ради України з прав людини (ч. 17 ст. 85 Конституції України); прокуратура, адвокатура, інші правоохоронні органи України.

Існуюча в Україні система забезпечення безпеки людини (особистості) передбачає взаємодію органів державної влади, посадових осіб та громадян, які здійснюють узгоджену діяльність на підставі та в межах чинного законодавства України, з метою захисту конституційних прав і свобод людини і громадянина. Характеризуючи цю систему, слід наголосити, що вона має бути спрямована на ефективне, життєво необхідне забезпечення захисту конституційних прав і свобод людини і громадянина та створення належних умов для задоволення їхніх матеріальних і духовних потреб¹.

Саме на це звертається увага в Законі України «Про основи національної безпеки України», у якому зазначено, що одним із основних напрямів державної політики з питань національної безпеки має бути забезпечення особистої безпеки конституційних прав і свобод людини і громадянина².

На думку вчених-правознавців, розв'язання цієї проблеми потребує вдосконалення комплексу заходів правового, соціально-економічного, політичного, організаційного і виховного характеру, метою яких є створення належних умов для реалізації, охорони і захисту прав і свобод особи³. І тому вирішення цієї комплексної проблеми стане можливим лише у разі:

---

¹ Пасічний Р. Національна безпека України в епоху глобалізації // Українська національна ідея: реалії та перспективи розвитку. Вип. 24. 2012. С. 108, 110.

² Закон України «Про основи національної безпеки України» від 19.06.2003 р. № 964-15, у ред. від 09.07.2017 р. [Електронний ресурс] // Сайт «Верховна Рада України». Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/580-19> (дата звернення — 02.09.2017 р.).

³ Колоколов Н. А. Справедливість как социально-правовой феномен // Европейське право та порівняльне правознавство. Київ: Шамборі: Логос, 2010. С. 200–208.

— істотного посилення соціальної складової економічної політики, реального підвищення життєвого рівня населення, передусім на основі піднесення вартості оплати праці, своєчасної виплати заробітної плати та гарантованих законом соціальних виплат, посилення цільової спрямованості матеріальної підтримки, зниження рівня безробіття;

— створення умов для подолання бідності і надмірного майнового розшарування в суспільстві;

— збереження та зміцнення демографічного і трудовересурсного потенціалу людини; подолання кризових демографічних процесів;

— створення ефективної системи соціального захисту людини, охорони та відновлення її фізичного і духовного здоров'я, ліквідації алкоголізму, наркоманії, інших негативних явищ;

— ліквідація бездоглядності, безпритульності та бродяжництва серед дітей і підлітків.

Безперечно, посилення складової економічної політики держави і на цій основі підвищення життєвого рівня населення сприятиме забезпеченню задоволення матеріальних і духовних потреб громадян та слугуватиме гарантією забезпечення захисту конституційних прав і свобод людини і громадянина. При цьому слід зауважити, що послаблення права регульовного впливу держави на розвиток соціально-економічних процесів в Україні призвело до розвалу найбільш важливих сегментів соціальної інфраструктури, зростання конфліктогенного середовища суспільства, зубожіння значної частини населення, зростання майнової диференціації, концентрації величезних національних багатств у руках незначної групи людей¹.

Складна ситуація і з забезпеченням конституційного права людини (особистості) на повагу до її гідності. Саме людська гідність відображає певне ставлення суспільства до особи і особи до суспільства. Гідність є цінністю суспільною і без суспільства вона втрачає свій сенс. Визнання ж особи вищою, ні з чим не порівнюваною цінністю, вимагає визнання відповідних прав людини. Тому питання про людську гідність — це завжди питання про права

---

¹ *Українське суспільство на порозі третього тисячоліття: кол. монографія / За ред. М. О. Шульги. Київ: Ін-т соціології, 1999. С. 11–23.*

особи, про їх реальні гарантії. Ставлення до людини як до вищої цінності включає повагу до її гідності, повагу і гарантію її особистих прав¹.

Конституція України (ст. 28) закріплює право кожного на повагу до його гідності. Ця якість людини рівнозначна праву на повагу та обов'язку поважати інших. Гідність реалізується в процесі формування та становлення особи, яка усвідомлює свою свободу, рівність та захищеність. Людська гідність конкретизується у правах людини, які має захищати держава. І якщо гідність належним чином захищена на законодавчому рівні, то вона становить підґрунтя демократії та правової держави.

Конституція України (ст. 28) також встановлює, що ніхто не може бути підданий катуванню, жорстокому, нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню. Зазначена норма закріплює відповідні положення ст. 5 Загальної декларації прав людини (1948 р.)², ст. 7 Міжнародного пакту про громадянські та політичні права (1966 р.)³, Конвенції ООН проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання (1984 р.)⁴, ст. 3 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (1950 р.)⁵,

---

¹ Власов А. А. Проблемы судебной защиты чести, достоинства и деловой репутации. Москва: Изд-во М. и С. Сабашниковых, 2000. С. 13.

² *Загальна* Загальна декларація прав людини. Резолюція 217 А (III) Генеральної Асамблеї ООН від 10.12.1948 р. [Електронний ресурс] // Сайт «Верховна Рада України». Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_015 (дата звернення — 29.11.2016 р.).

³ *Міжнародний* пакт про громадянські та політичні права від 16.12.1966 р. № 995_043, ООН [Електронний ресурс] // Сайт «Верховна Рада України». Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_043 (дата звернення — 25.06.2016 р.).

⁴ *Конвенція* ООН проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання від 10.12.1984 р. № 995_085, ООН. [Електронний ресурс] // Сайт «Верховна Рада України». Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_085 (дата звернення — 24.02.2014 р.).

⁵ *Конвенція* про захист прав людини і основоположних свобод від 04.11.1950 р. № 995_004, Рада Європи [Електронний ресурс] // Сайт «Верховна Рада України». Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_004 (дата звернення — 03.06.2014 р.).

Декларації про захист усіх осіб від катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження чи покарання (1975 р.)¹, Європейської конвенції про запобігання катуванням чи нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню (1975 р.)².

Аналізуючи зміст конституційних норм, що регламентують право людини на повагу до її гідності, зокрема відповідність їх нормам міжнародного права, слід зазначити що процес гармонізації національного та міжнародного законодавства характеризується тим, що, з одного боку, посилюється та забезпечується національне законодавство, а з другого — стає більш ефективним захист конституційного права людини на повагу до її гідності.

Процес гармонізації національного та міжнародного законодавства щодо запровадження в Україні міжнародних стандартів гарантування та захисту прав людини на повагу до її гідності значно збагатив зміст окремих норм Конституції України. Зокрема, заборона катувань, жорстокого, нелюдського або такого, що принижує гідність, поводження не знає винятків, а тому не допускає порушень і у період війни або іншого надзвичайного стану (ст. 64) Конституції України. При цьому слід зазначити, що не можуть бути обмежені права і свободи, передбачені статтями 24, 25, 27, 28, 29, 40, 47, 51, 52, 55, 56, 57, 58, 59, 60, 61, 62, 63 Конституції. Сам зміст цієї абсолютної заборони підтверджує, що гарантоване цією статтею втілює одну з найбільш базових цінностей демократичної держави.

Закріплення права людини на гідність як одну з базових цінностей демократичного суспільства набуло відображення і в законах України. До таких нормативно-правових актів слід від-

---

¹ *Декларація* про захист усіх осіб від катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження чи покарання. Резолюція 3452 (XXX) Генеральної Асамблеї ООН від 09.12.1975 р. [Електронний ресурс] // Сайт «Верховна Рада України». Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show995_084 (дата звернення — 16.03.2015 р.)

² *Європейська конвенція* про запобігання катуванням чи нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню від 26.11.1987 р., № 995_068. Рада Європи [Електронний ресурс] // Сайт «Верховна Рада України». Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/ru/995_068 (дата звернення — 10.05.2014 р.).

нести закони України «Про правовий режим воєнного стану» (2015 р.) та «Про правовий режим надзвичайного стану» (2000 р. у ред. від 28.12.2015). Так, у Законі України «Про правовий режим воєнного стану» воєнний стан визначається як особливий правовий режим, що вводиться в Україні або в окремих її місцевостях у разі збройної агресії чи загрози нападу, небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності та передбачає надання відповідним органам державної влади, військовому командуванню, військовим адміністраціям та органам місцевого самоврядування повноважень, необхідних для відвернення загрози, відсічі збройної агресії та забезпечення національної безпеки, усунення загрози небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності, а також тимчасове, зумовлене загрозою, обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина та прав і законних інтересів юридичних осіб із зазначенням строку дії цих обмежень¹.

Слід наголосити на особливій значущості саме законодавчого врегулювання запровадження воєнного стану в Україні. Чинний Закон регулює порядок його введення та скасування, особливості діяльності органів державної влади в цей період, встановлює гарантії прав та свобод громадян і прав та законних інтересів юридичних осіб в умовах воєнного стану, відповідальність за порушення вимог або невиконання заходів правового режиму в даних обставинах і містить перелік заходів, що можуть запроваджуватись у таких умовах.

Відповідно до Конституції України та Закону України «Про правовий режим воєнного стану» воєнний стан на території України або в окремих її місцевостях вводиться указом Президента України, який підлягає затвердженню Верховною Радою України протягом двох днів з моменту звернення до неї Президента України (у разі введення воєнного стану Верховна Рада збирається у дводенний термін без скликання і працює у сесійному

---

¹ Закон України «Про правовий режим воєнного стану» від 12.05.2015 р. № 389-19, у ред. від 09.07.2016 р. [Електронний ресурс] // Сайт «Верховна Рада України». Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/gu/389-19> (дата звернення — 02.09.2017 р.).

режимі). Указ Президента, затверджений Верховною Радою України, негайно оголошується через засоби масової інформації.

В указі Президента України обов'язково обґрунтовується необхідність введення воєнного стану, встановлюються межі території, на якій він вводиться, час введення та термін дії, вказується вичерпний перелік конституційних прав і свобод людини і громадянина, які тимчасово обмежуються (цей перелік не може виходити за межі ст. 64 Конституції України), а також перелік тимчасових обмежень прав і законних інтересів юридичних осіб із зазначенням терміну дії цих обмежень. Принциповим є положення Закону України «Про правовий режим воєнного стану», яке вимагає визначення порядку встановлення обмежень прав і свобод людини і громадянина та прав і законних інтересів юридичних осіб виключно законами України.

Слід зазначити, що важливою гарантією забезпечення верховенства права в період запровадження воєнного стану є законодавче положення про неприпустимість припинення повноважень органів державної влади. У цей період не можуть бути припинені повноваження Верховної Ради України, Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, міністерств, інших центральних і місцевих органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування, а також судів, органів прокуратури України, органів дізнання та слідства.

І у разі запровадження воєнного стану можуть бути тимчасово призупинені нормативно-правові акти Верховної Ради, рішення місцевих органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування, які стосуються прав і свобод людини і громадянина, що обмежуються у зв'язку із введенням воєнного стану. Органи державної влади і військового командування мають право видавати в межах своєї компетенції обов'язкові для виконання рішення, розпорядження, накази та директиви з питань запровадження та здійснення заходів правового режиму воєнного стану.

До конкретних заходів правового режиму воєнного стану закон, зокрема, відносить запровадження трудової повинності з метою залучення працездатного населення до виконання робіт, які мають оборонний характер, а також використання для потреб оборони потужностей та трудових ресурсів підпри-

емств, установ і організацій усіх форм власності. Закон також декларує можливість вилучення для тимчасового використання необхідного для потреб оборони майна міністерств, інших центральних та місцевих органів виконавчої влади, територіальних громад, підприємств, установ і організацій усіх форм власності та громадян. Важливим є також положення про заборону діяльності політичних партій, громадських організацій, якщо їх діяльність загрожує суверенітету, національній безпеці України, державній незалежності і територіальній цілісності, життю громадян. Керуючись цим документом, органи влади можуть запроваджувати комендантську годину (заборона перебування в певний період доби на вулицях та в інших громадських місцях без спеціально виданих перепусток і посвідчень тощо).

На виконання положень Закону України «Про правовий режим воєнного стану» відповідно до встановленого порядку за поданням Кабінету Міністрів України було внесено відповідні зміни до законів України «Про Національний банк України», «Про Національну систему конфіденційного зв'язку», «Про Порядок вирішення колективних трудових спорів (конфліктів)», «Про порядок допуску та умови перебування підрозділів збройних сил інших держав на території України», «Про поштовий зв'язок», «Про Збройні Сили України», «Про оборону України», «Про Національну поліцію», «Про всеукраїнський референдум», «Про Національну гвардію» та ін.

Аналізуючи наведені законодавчі норми, слід зазначити, що чинним законодавством України ще не в повному обсязі врегульовані процесуальні аспекти в процесі реалізації заходів в умовах запровадження воєнного стану. Так, зокрема, вилучення для тимчасового використання необхідного для оборони майна потребує проведення його інвентаризації, оцінки тощо. По суті, вилучення майна являє собою не що інше, як реквізицію. Чинними цивільно-правовими нормами в умовах воєнного стану таку підставу припинення права власності, як реквізиція не передбачено (Законом України «Про власність» допускається, що за обставин надзвичайного характеру (у випадках стихійного лиха, аварій, епідемій, епізоотій) майно в інтересах суспільства може бути реквізовано у власника з відшкодуванням в повному

обсязі реальної вартості майна на момент припинення права власності (статті 48, 55). У ст. 353 Цивільного кодексу України зазначено, що в умовах воєнного стану майно може бути примусово відчужене у власника з наступним повним відшкодуванням його вартості. При цьому оцінка, за якою попередньому власнику було відшкодовано вартість реквізованого майна, може бути оскаржена через суд. Очевидно, що це положення Цивільного кодексу вимагає внесення відповідних змін до Закону «Про правовий режим воєнного стану». Поряд з тим необхідно на законодавчому рівні встановити порядок реквізиції майна. І тому у своїй діяльності усі органи державної влади повинні співвідносити рішення, що ними приймаються, із конституційно значущими принципами і діяти виключно в межах правового режиму воєнного стану, дотримуючись при цьому міжнародно-правових зобов'язань, узятих на себе Україною, що містяться, зокрема, в Загальній декларації прав людини.

Поряд із цим цілям захисту гідності людини і громадянина слугують й інші норми Конституції України: право на достатній життєвий рівень, недоторканність приватного життя, захист людиною своєї честі та доброго імені, заборона збору та розповсюдження інформації про приватне життя (ст. 32), заборона насильницького проникнення в житло (ст. 30) та ін.

Зокрема, нерозривно пов'язана із зазначеними конституційними нормами особиста недоторканність людини, яка поширюється на її життя, здоров'я, честь, гідність. Ніхто не в праві силою чи погрозами примушувати людину до будь-яких дій, піддавати її катуванню, обшуку чи завдавати шкоди її здоров'ю. Слід зазначити, що стандарти нелюдського поводження чи покарання як такого, що загрожує безпеці людини, були сформульовані в рішеннях Європейського суду з прав людини. Зокрема, у рішенні у справі «Данія, Франція, Норвегія, Швеція та Нідерланди проти Греції» (1969 р.) були визначені такі ступені забороненого поводження з людиною, які загрожують її власній безпеці: нелюдське поводження або покарання — таке поводження, яке навмисне спричиняє тяжке розумове чи фізичне страждання, що за даних обставин є невинуватим; таке, що принижує гідність, поводження або покарання — поводження, котре грубо принижує особу перед іншими або примушує її діяти всупереч

власній волі або власним переконанням¹. В іншому рішенні у справі «Ірландія проти Сполученого Королівства» (1978 р.) Суд визначив катування як нелюдське поводження, що здійснюється навмисно і призводить до дуже серйозних і тяжких страждань. Нелюдське поводження чи покарання було визначено як спричинення сильних фізичних і душевних страждань, таке, що принижує гідність поводження, яке призводить до знуцання і яке має викликати у жертви почуття страху, страждання і почуття власної неповноцінності, а також принизити її гідність та по можливості зламати її фізичний і моральний опір².

Аналізуючи ці проблеми, слід зазначити, що в деяких випадках, прямо зазначених у законі, компетентні державні органи мають право приймати відповідні рішення та вчиняти певні дії, які хоча і спричиняють особі моральні або фізичні страждання, проте у переважній більшості ґрунтуються виключно на законі і зумовлюють необхідність досягнення соціально значущої мети. Такі дії та рішення не можуть бути такими, що принижують гідність особи та загрожують її безпеці тільки за ознакою того, що містять певний процесуальний процес. Особливо це стосується сфери кримінального судочинства, де широко застосовуються процесуальні заходи примусового характеру, які так чи інакше обмежують конституційні права людини та становлять певну небезпеку для її життя.

Попри те, що правоохоронна діяльність, а саме діяльність держави з утвердження та гарантування прав людини на її недоторканність, забезпечення її безпеки відповідно до ст. 3 Конституції України визначає зміст і спрямованість діяльності органів державної влади, трапляються непоодинокі випадки, коли окремі правоохоронні органи не вживають передбачених чинним законодавством заходів з метою всебічного, повного та об'єктивного дослідження обставин справи, коли має місце по-

---

¹ Колосов Н. М. Конституционное право граждан на обращение в международные организации по защите прав и свобод человека // Право и экономика. 1997. № 7–8. С. 8.

² Рішення Європейського суду з прав людини від 18 січня 1978 року у справі «Ірландія проти Сполученого Королівства». Серія А. № 25. С. 63. П. 157.

рушення прав людини під час її затримання і проведення досудового слідства правоохоронними органами. На превеликий жаль, слід констатувати також і те, що в Україні за наявності конституційних норм, якими закріплюється невід'ємне право людини на недоторканність та життя, доволі частими є випадки знущання та насильства з боку окремих працівників слідчих органів стосовно затриманих осіб.

Безперечно, ефективність гарантії права людини на свободу та особисту недоторканність, передбаченого ст. 29 Конституції України, забезпечується тим, що держава гарантує кожній особі з моменту затримання право захищати себе та користуватися правовою допомогою захисника. Кожний затриманий має право в будь-який час оскаржити в суді своє затримання. Про арешт чи затримання людини має бути негайно повідомлено родичів затриманого чи заарештованого.

Аналізуючи конституційно-правові гарантії, слід зазначити, що під гарантіями захисту конституційних прав і свобод людини і громадянина слід розуміти, по-перше, певні умови, за яких можлива найповніша і всебічна реалізація прав і свобод особи; по-друге, засоби, які ефективно забезпечують охорону і захист прав і свобод особи у разі їх незаконного порушення. Тобто гарантії захисту прав і свобод людини і громадянина як загальне поняття являють собою основні умови і засоби, за допомогою яких кожна особа має можливість реалізувати свої права.

Поняття гарантій різняться від поняття конституційно-правових гарантій тим, що останні встановлюються основним законом держави та іншими законодавчими актами. Ефективність конституційно-правових гарантій залежить від якості конституції та інших правових норм, розвитку правових принципів, авторитетного та вискоефективного органу конституційного контролю, а також від того, як виконують ці закони державні органи, що призначені створювати умови для реалізації прав і свобод. Ефективність гарантій, які складаються в процесі діяльності громадянського суспільства, узагалі залежить від розвитку інститутів демократії, стану економіки, рівня правового виховання і культури населення, засобів розподілу життєвих благ, ступеня суспільної злагоди, наявності певних елементів у системі функціонування державної влади.

Конституційно-правові гарантії за своїм характером є юридичні норми, які дають можливість реалізувати права і свободи в житті, тобто конституційно-правові гарантії — це передбачена Конституцією України і іншими законами спеціальна система юридичних норм, принципів, умов, вимог і правових способів і засобів забезпечення, реалізації, охорони та захисту прав і свобод людини і громадянина з метою їх практичної реалізації.

Мета конституційно-правових гарантій відображена в ряді статей Основного Закону України:

по-перше, юридичне закріплення прав, свобод і обов'язків, що відображено у ст. 21 Конституції України. Вона встановлює, що права і свободи людини є невідчужуваними та непорушними; ст. 22 підкреслює, що вони не можуть бути скасовані і що при прийнятті нових законів або внесенні змін до чинних законів не допускається звуження змісту та обсягу існуючих прав і свобод;

по-друге, створення системи захисту державою прав, свобод, яка забезпечувала б їх реальне використання та надійний захист від будь-яких посягань. Прагнення до цього вбачається у ст. 55 Конституції України, яка встановлює, що права і свободи людини та громадянина захищаються судом, кожен має право звертатися за захистом своїх прав до Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини;

по-третьє, розвиток суспільно-політичної активності громадян, формування у них свідомого ставлення до використання прав і свобод, підвищення рівня їх правової культури. У зв'язку з цим першочергового значення набуває робота, спрямована на те, щоб навчити громадян захищати свої права, свободи та обов'язки. Саме тому Конституція України надає кожному право будь-якими не забороненими законом засобами захищати свої права і свободи від порушень і протиправних посягань (ст. 56); кожному гарантується право знати свої права і обов'язки;

по-четверте, активізація діяльності об'єднань громадян, які сприяють захисту прав, свобод та обов'язків. Це положення зафіксоване у ст. 59 Конституції України, яка проголошує, що кожен має право на правову допомогу. У випадках, передбачених законом, ця допомога надається безплатно. Для надання правової допомоги в Україні діє адвокатура. Відповідні повноваження у цій сфері мають органи прокуратури, суду, СБУ, внутрішніх

справ. З формуванням в Україні демократичного громадянського суспільства збільшуватиметься кількість недержавних правозахисних органів, поліпшуватиметься їх діяльність;

по-п'яте, державний і громадський контроль за станом забезпечення конституційних прав, свобод, який покладається на всі державні органи. Так, відповідно до ст. 102 Конституції Президент України є гарантом державного суверенітету, територіальної цілісності нашої держави, додержання Конституції України, прав та свобод людини і громадянина. Громадський контроль може здійснюватись політичними партіями, масовими демократичними об'єднаннями, засобами масової інформації, органами місцевого самоврядування.

Роль і значення конституційно-правових гарантій захисту конституційних прав і свобод особи, забезпечення її безпеки визначається тим, що вони являють собою сукупність різних чинників у економічній, політико-правовій, культурній та інших сферах життя українського суспільства, які створюють максимум можливих на даному етапі розвитку суспільства і держави умов та передумов для реальної можливості здійснення прав і свобод особи, забезпечення її безпеки.

Нерозривність правового статусу людини і громадянина — їхні конституційні права і свободи як одного із основних об'єктів національної безпеки і його конституційно-правових гарантій не викликає сумнівів. Практика свідчить, що правовий статус особистості, що не наділений конституційно-правовими гарантіями, які забезпечують особистості реалізацію прав і свобод, не можна розглядати як реальний, тобто він матиме формальний характер.

* * *

➤ Таким чином, розглядаючи людину і громадянина, їхні конституційні права і свободи як об'єкт національної безпеки держави, необхідно забезпечити захищеність інтересів людини від загроз, створити можливості для задоволення її потреб стало-го і прогресивного розвитку в матеріальній та духовній сферах.

➤ Формування сучасної демократичної, соціальної, правової держави можливе лише на основі забезпечення особистої безпеки, конституційних прав і свобод людини і громадянина.

➤ Захист конституційних прав людини і громадянина як найважливішого об'єкта системи забезпечення національної безпеки вимагає від держави створення юридичних можливостей для задоволення особистих потреб інтересів особистості.

➤ Зважаючи на реальні обставини, що можуть виникнути в державі і суспільстві, Конституція України допускає можливість обмеження прав та свобод людини і громадянина та встановлює при цьому жорсткі вимоги щодо їх обмеження. Вони можуть бути обмежені тільки у двох випадках: а) в умовах запровадження надзвичайного стану; б) воєнного стану тимчасово, на визначений законом строк (ст. 64 Конституції).

3.4. Громадянське суспільство як об'єкт національної безпеки Української держави

Відповідно до ст. 3 Закону України «Про основи національної безпеки України» об'єктами національної безпеки Української держави є:

- людина і громадянин — їхні конституційні права і свободи;
- суспільство — його духовні, морально-етичні, культурні, історичні, інтелектуальні та матеріальні цінності, інформаційне і навколишнє природне середовище і природні ресурси;
- держава — її конституційний лад, суверенітет, територіальна цілісність і недоторканність¹.

Методологія пізнання, а тим більше дослідження суспільства як об'єкта національної безпеки потребує вирішення «вищих діалектичних завдань», де розв'язання цих проблем стає можливим лише через використання діалектичного методу². Слід зазначити, що цей метод пізнання соціальних явищ розглядав В. Ленін у статті «Статистика і соціологія». Піддаючи науковому

---

¹ Закон України «Про основи національної безпеки України» від 19.06.2003 р. № 964-15, у ред. від 09.07.2017 р. [Електронний ресурс] // Сайт «Верховна Рада України». Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/580-19> (дата звернення — 02.09.2017 р.).

² Маркс К., Енгельс Ф. Соч. Повне зібрання творів. [в 50 томах]: [пер. з 2-го рос. вид.] / К. Маркс і Ф. Енгельс; Ін-т іст. партії ЦК КП України — філіал ін-ту марксизму-ленінізму при ЦК КПРС. Т. 20. Київ: Політвидав України, 1965. С. 640.

аналізу соціальні явища, він зазначав, що із одних і тих же фактів можна зробити різні висновки, «якщо взяти їх у цілому, в їх зв'язку» або «якщо взяти їх поза цілим, поза зв'язками, якщо вони уривчасті і довільні»¹. І щоб дотримуватись вимог діалектики — «необхідно намагатись встановити такий фундамент із точних і беззаперечних фактів.., з якими можна було б і встановити будь-яке із тих «загальних» чи «приблизних» міркувань». Щоб це був дійсний фундамент, необхідно брати не окремі факти, а усю їх сукупність, що стосується питання, яке розглядається, без жодного винятку, бо інакше неминуче виникне підозра, і цілком законна підозра, у тому, що у разі фактів, вибраних або підібраних довільно, — замість об'єктивного зв'язку і взаємозалежності історичних явищ в їх цілісності пропонується «суб'єктивна» стряпанина².

Аналізуючи як об'єкт національної безпеки суспільство, необхідно зазначити, що задля виробництва необхідних для життя матеріальних благ люди неминуче вступають у незалежні від їх волі виробничі відносини, які, у свою чергу, визначають усі інші — соціально-політичні, ідеологічні, моральні і т. і. — відносини, а також розвиток самої людини як особистості. На цей аспект звертав увагу К. Маркс, який, ставлячи запитання, що таке суспільство і якою б не була його форма, відповідав: «Продукт взаємодії людей»³. Суспільство виражає сукупність тих зв'язків і відносин, у яких «індивіди перебувають один до одного»⁴. Суспільство є «самолюдина в її суспільних відносинах».

Отже, суспільство — це сукупність людей, об'єднаних конкретними інтересами, потребами, зв'язками, відносинами, що склалися в процесі виробництва матеріальних і духовних благ.

Досліджуючи суспільство як об'єкт національної безпеки, слід звернути особливу увагу на відоме марксистське положення

¹ *Ленин В. И.* Крах II Интернационала. Полное собрание сочинений, Т. 30. Москва: Политиздат, 1969. С. 350.

² *Там само.* С. 350–351.

³ *Маркс К., Энгельс Ф.* Повне зібрання творів.[в 50 томах]: [пер. з 2-го рос. вид.] / К. Маркс і Ф. Енгельс; Ін-т іст. партії ЦК КП України — філіал ін-ту марксизму-ленінізму при ЦК КПРС. Т. 46, ч. 2 Київ: Політвидав України, 1982. С. 402.

⁴ *Там само.*

про те, що «спосіб виробництва матеріального життя зумовлює соціальні, політичні і духовні процеси життя взагалі»¹. Це положення є визначальним основоположним для матеріалістичного розуміння суспільства, а також при дослідженні проблем, пов'язаних із захистом національних інтересів і гарантування безпеки суспільства від зовнішніх і внутрішніх загроз в усіх сферах його життєдіяльності².

Підаючи науковому аналізу сам зміст цього положення, необхідно зазначити, що він є багатоаспектним, оскільки визначає не тільки основну залежність усього суспільного життя від матеріального виробництва, а й містить вказівку на існування певної диференціації суспільного життя. При цьому такий підхід, на нашу думку, не є суперечливим, а навпаки, існує тільки для того, щоб виразити основну ідею матеріалізму стосовно суспільства, показати визначальну роль матеріального виробництва в його житті, у всіх основних сферах. Такий підхід щодо диференціації сфер суспільного життя надає нам можливість більш предметно сформулювати зазначену основну матеріалістичну ідею.

Ця проблема набула відображення в дослідженнях відомих радянських учених В. Афанасьєва, В. Краснова, В. Лапшиної, Ю. Плетнікова, В. Рожина, А. Уледова та ін.³ Загальновідомо, наприклад, що сфери суспільного життя — це складові елементи суспільства. Так, А. Уледов зазначав, що «сфери суспільного життя володіють найбільш відносною самостійністю і виступають основними підсистемами суспільства»⁴.

---

¹ *Маркс К., Енгельс Ф.* Повне зібрання творів. [в 50 томах]: [пер. з 2-го рос. вид.] / К. Маркс і Ф. Енгельс; Ін-т іст. партії ЦК КП України — філіал ін-ту марксизму-ленінізму при ЦК КПКР. Т. 13. Київ: Політвидав України, 1963. С. 7.

² *Шахов В., Мадіссон В.* Національний інтерес і національна безпека в геостратегії України // Вісник Національної академії державного управління. 2013. № 2. С. 44, 47.

³ *Уледов А. К.* Структура общественного сознания. Москва: Мысль, 1968. С. 251.

⁴ *Уледов А. К.* Духовная жизнь общества. Москва: Мысль, 1980. С. 86; *Бурдина А.* Общественное сознание как проблема диалектического и исторического материализма. Москва: Высшая школа, 1979. С. 93.

Проте слід зазначити, що поряд із цим існує чимало проблем, пов'язаних з тлумаченням та аналізом основних сфер суспільного життя, які потребують подальшого дослідження та вивчення. Передусім не існує загальноприйнятого, наукового, теоретико-розгорнутого визначення сфери суспільного життя. Тому, розглядаючи суспільство під кутом зору об'єкта національної безпеки, зауважимо, що основні сфери життя суспільства — це цілісні підсистеми суспільства, які мають власні закони розвитку та функціонування, що є взаємопов'язаними та взаємозумовленими: економічна, соціальна, політична і духовна¹.

Тож проаналізовані нами методологічні аспекти дають змогу в процесі дослідження, по-перше, більш предметно визначити основні складові (підсистеми, елементи суспільства), які потребують захисту національних інтересів від внутрішніх і зовнішніх загроз; по-друге, надають вагомий теоретико-методологічний підстави для визначення пріоритетних напрямів щодо забезпечення безпеки тих чи інших складових (підсистем) суспільства як об'єкта національної безпеки; по-третє, сприяти напрацюванню законодавчої бази у сфері національної безпеки; по-четверте, визначити основні засади державної політики, спрямованої на розробку Стратегії національної безпеки України і Воєнної доктрини України, концепцій та програм, якими визначаються цільові настанови та керівні принципи воєнного будівництва, а також напрями діяльності органів державної влади в конкретній обстановці з метою своєчасного виявлення, відвернення і нейтралізації реальних і потенційних загроз національним інтересам України.

Будь-яке суспільство на кожному етапі свого розвитку не може існувати без матеріальних благ, які створюються людською працею. Суспільне життя пов'язане з виробництвом матеріальних благ і створює економічну сферу суспільства, яка являє собою складне багатогранне суспільне явище².

---

¹ Антонов В.О. Суспільство як об'єкт національної безпеки української держави // Держава і право. 2013. Вип. 60. С. 79–80.

² Грудцына Л. Ю. Государство и гражданское общество: монография / Под ред. докт. юрид. наук, проф. С. М. Петрова. Москва: ЮРКОМПАНИ, 2010. С. 98.

Розглядаючи економічну сферу суспільного життя, необхідно виділити її основні елементи: по-перше, це виробничі сили суспільства, які є не просто сукупністю та взаємодією засобів виробництва людини, предмета праці, а й суспільним процесом матеріально-виробничої діяльності людей. Тому не випадково у виробничих силах представлені усі компоненти людської діяльності: суб'єкт і предмет (об'єкт) діяльності, засоби і знаряддя діяльності, її духовно-ідеальні обґрунтування — мета, мотиви, програми і т.п. По-друге, це виробничі відносини. Виробнича діяльність має суспільний характер і охоплює великі маси людей, між якими складаються різноманітні зв'язки і залежності, вона складна, диференційована, багатопланова. К. Маркс і Ф. Енгельс уперше в історії розкрили дійсні значення системи виробничих відносин, показали, що вони не зводяться тільки до прилаштування до виробничих операцій, а являють собою активну силу розвитку усього суспільного виробництва, де сутністю виробних сил виступає людська діяльність, а виробних відносин — відносини людей у процесі праці.

Таким чином, виробничі сили і виробничі відносини не відокремлені одне від одного, а становлять дві сторони, дві межі єдиного, суспільного процесу виробництва економічної сфери суспільства. Виробничі сили розкривають зміст виробничої діяльності, виробничі відносини — її суспільну форму, де економічна сфера суспільства являє собою природне поєднання як діалектичну взаємозалежність діяльності і відносин учасників безпосереднього процесу виробництва.

Закони розвитку і функціонування економічної сфери суспільства глибоко розкриті у наукових соціально-філософських дослідженнях¹. Зовнішні зв'язки цієї сфери, їх вплив на процеси виникнення і розвитку інших сфер суспільного життя розкривають механізм основного соціологічного закону про визначальну роль способу виробництва у суспільному розвитку.

---

¹ *Марахов Г. В.* Социализм: диалектика развития производительных сил и производственных отношений. Москва: Высшая школа, 1975. С. 263; *Дмитриев А. А.* Общественно-экономические формации: проблемы теории. Москва: Мысль, 1989. С. 162; *Очерки по историческому материализму* // Под ред. В. И. Морозова, Н. И. Белова и С. И. Гончарука. Москва: Наука, 1981. С. 102, 106.

Ця роль проявляється у наявності різноманітних зв'язків, які надають можливість побачити їх різні аспекти і, крім цього, простежити послідовне ускладнення економічного впливу на інші неекономічні сфери суспільного життя.

Усі сфери життя, як свідчать дослідження, якби виростають із економічної складової суспільства як своєї основи. Цю генетичну залежність і суттєвий зв'язок економічної сфери з іншими розкрив ще К. Маркс у листі П. Анненкову: «Візьміть певний ступінь розвитку виробничих сил людей, і ви отримаєте певну форму обміну ... і споживання. Візьміть певний ступінь розвитку виробництва, обміну і споживання, і ви отримаєте певний суспільний лад, певну організацію сім'ї, станів чи класів — словом, певне громадянське суспільство. Візьміть певне громадянське суспільство, і ви отримаєте ... певний політичний лад, який є лише офіційним вираженням громадянського суспільства»¹. У підсумку економічна сфера виступає головною детермінантою усього суспільного розвитку.

Економічна сфера являє собою найвищий прояв необхідності у суспільному житті і найвищий прояв свободи суспільства, саме тому вона утворює своєрідний вектор розвитку усіх сфер суспільного життя. Породжуючи інші сфери, вона є водночас метою їх розвитку, а забезпечення її нормального і неперервного розвитку та функціонування становить одне із важливих завдань їх функціонування. І насамкінець, економічна сфера виступає своєрідним еталоном, згідно з яким вибудовуються інші сфери, які також утворюють складні системи різних видів і типів людської діяльності і відносин. Тож, сприймаючи зазначені методологічні аспекти та виходячи з практичного досвіду функціонування соціально-правових держав, однією з найважливіших умов реалізації розвитку такої держави постає проблема забезпечення та гарантування економічної безпеки суспільства².

---

¹ Маркс К., Енгельс Ф. Повне зібрання творів. [в 50 томах]: [пер. з 2-го рос. вид.] / К. Маркс і Ф. Енгельс; Ін-т іст. партії ЦК КП України — філіал ін-ту марксизму-ленінізму при ЦК КІРС. Т. 27. Київ: Політвидав України, 1965. С. 402.

² Антонов В. О. Економічна складова системи національної безпеки України // Держава і право. 2012. Вип. 55. С. 148–149.

Незважаючи на проголошену Конституцією України соціально спрямованість економіки (ст. 43), фактичний стан економічної сфери, стан захищеності інтересів українського суспільства як об'єкта національної безпеки на сьогодні не відповідає цим умовам та перспективам. Сучасна економічна сфера викликає серйозне занепокоєння та особливу тривогу в суспільстві, тому що спостерігається розбалансованість економіки, украї деформованою є структура виробництва, спотворена за своїм змістом система відносин власності, значна частина яких базується на тіньових, корупційних засадах. Існує реальна перспектива закріплення цих небезпечних явищ в українському соціумі¹. Сучасні дослідження переконливо засвідчують, що одним із найбільш негативних наслідків економічних реформ в Україні стало те, що вони, як правило, здійснювались хаотично, без достатнього наукового обґрунтування, що призвело до обвального падіння виробництва, закриття та банкрутства підприємств, катастрофічного збільшення дефіциту бюджету і, як наслідок, занепаду соціальної сфери та масового зубожіння народу.

Варто зазначити, що з відновленням незалежності Україна, на думку експертів, отримала реальні шанси швидко перетворитися на одну з найбільш розвинутих країн Центральної та Східної Європи. Водночас це вимагало насамперед створення збалансованого господарського комплексу, побудованого на ринкових засадах, що мало передбачити не тільки зміну функціональних зв'язків, а й кардинальну реструктуризацію української економіки, інше розміщення продуктивних сил. Це також потребувало чітко окресленої стратегії економічних перетворень, реалістичного плану дій, тривалого часу та залучення значних матеріально-технічних ресурсів. Безперечно, під ці трансформаційні процеси необхідно було закласти і відповідну законодавчу базу².

---

¹ *Онiщенко Н. М.* Правовий конструктив: теорія і практика // Держава і право у світлі сучасної юридичної думки: зб. наук. праць на пошану академіка Юрія Сергійовича Шемшученка. До 75-річчя від дня народження. Київ: Юридична думка, 2010. С. 103–104.

² *Соціально-економічний стан України: наслідки для народу та держави: національна доповідь / За заг. ред. В. М. Гейця та ін.* Київ: НВЦНБУВ, 2009. С. 5.

Досвід країн засвідчує також і те, що економіка Заходу до своєї сучасної структури рухалася від дрібної приватної власності до великої, від вільної конкуренції і вільного ціноутворення до монополії та запровадження механізмів державного регулювання економікою. Економіка ж України, максимально одержавлена й врегульована, мала рухатися у протилежному напрямі. Саме тому ключовим елементом ринкових трансформацій в Україні мало стати розуміння їх інверсійного розвитку порівняно із загальноприйнятим класичним процесом. Цю особливість не було враховано в рекомендаціях західних фахівців і тому наслідки запроваджуваних заходів часто ставали на практиці протилежними очікуванням¹.

Також минулі роки незалежності не були використані для реструктуризації економіки та переведення її на інвестиційно-інноваційний шлях розвитку. Окремі спроби ставити і розв'язувати такі завдання наштовхувалися на приватні інтереси і губилися у загальному невпорядкованому суперечливому русі. Як свідчать сучасні наукові дослідження, головною причиною неефективності суспільних змін стала спотворена система політичної влади з домінуванням тих чи інших груп впливу і конкурентною боротьбою між ними, перетворенням державних органів на засіб отримання специфічної ренти². Такий характер організації влади в Україні спричинив неабиякий вибух корупції, поширення тіньових і навіть кримінальних процесів у економіці управління, спровокував фундаментальне руйнування ціннісної структури українського суспільства та призвів до загроз національним інтересам і національній безпеці України.

Саме внутрішні суперечності соціально-економічного розвитку України і глобальні світові кризові явища спричинили передусім кризу платіжного балансу і неможливість підтримувати стабільність національної валюти на належному рівні. Спостерігається значне зменшення частки експорту, насамперед продукції металургійної та хімічної промисловості, що істотно

---

¹ *Соціально-економічний України: наслідки для народу та держави: національна доповідь / За заг. ред. В. М. Гейця та ін. Київ: НВЦНБУВ, 2009. С. 5.*

² *Там само. С. 6.*

погіршує стан поточних розрахунків, а необхідність значних виплат за борговими зобов'язаннями банків та інших секторів економіки негативно впливає на стан платіжного балансу держави. Пов'язане з падінням виробництва та девальвацією національної валюти зниження реальних доходів і значна заборгованість населення за кредитами в іноземній валюті породжує сьогодні кризові явища у сфері кредитування та у банківській системі. Все це вимагає активних антикризових заходів держави, адже збільшується дефіцит державного бюджету і загострюється проблема його покриття.

Кризові явища поглиблюють жорстоку боротьбу між основними політичними гравцями, розбалансованість політичної системи та стагнацію виконавчої влади. І, як свідчать сучасні наукові дослідження, українське суспільство перебуває під тиском авторитарно-олігархічних тенденцій, що відтворюють ті чи інші моделі відповідних порядків та орієнтирів¹.

Таким чином, внутрішні суперечності соціально-економічного розвитку України та глобальні світові кризові явища провокують цілу низку реальних і потенційних загроз в економічній сфері та створюють небезпеку життєво важливим інтересам людини і громадянина, суспільства і держави.

Аналізуючи загрози, що притаманні економічній сфері українського суспільства як одного із найбільш важливих об'єктів національної безпеки, необхідно зазначити, що у Законі України «Про основи національної безпеки України» називаються основні реальні та потенційні загрози в економічній сфері (ст. 7)².

Не вдаючись у поглиблений аналіз загроз, що притаманні сьогодні економічній сфері, підкреслимо, що подальше використання витратної економічної моделі, відсутність стимулів до інноваційних процесів і динамічного розвитку нових технологічних укладів зумовлюють неконкурентоспроможність української

---

¹ *Українське суспільство на порозі третього тисячоліття: кол. монографія / За ред. М. О. Шульги. Київ: Ін-т соціології, 1999. С. 13, 15.*

² *Закон України «Про основи національної безпеки України» від 19.06.2003 р. № 964-15, у ред. від 09.07.2017 р. [Електронний ресурс] // Сайт «Верховна Рада України». Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/580-19> (дата звернення — 02.09.2017 р.).*

економіки, унеможливають кардинальне підвищення рівня та якості життя населення, провокують посилення соціальної напруженості, поширення протестних настроїв у суспільстві.

Проте на тлі зазначених загроз більш нагальними залишаються виклики національної безпеці, що пов'язані з російською загрозою, яка має довгостроковий характер. Агресивні дії Росії, зазначається в рішенні Ради національної безпеки і оборони України від 6 травня 2015 р., спрямовані насамперед на виснаження української економіки і підрив суспільно-політичної стабільності українського суспільства¹.

Тому на порядок денний постають нагальні питання щодо формування сприятливих умов для забезпечення та захисту інтересів громадян, суспільства і держави, подальшого поступу України як демократичної, правової, соціальної держави зі сталою ринковою економікою, держави, що у своїй політиці керується європейськими політичними й економічними цінностями, в якій повага і захист прав і законних інтересів усіх територіальних громад, суспільних верств, етнічних груп виступає надійною запорукою незалежного, вільного, суверенного і демократичного розвитку єдиної соборної України.

Серед таких нагальних завдань політики національної безпеки щодо захисту життєво важливих інтересів українського суспільства в економічній сфері слід назвати:

- забезпечення умов для сталого економічного зростання та підвищення конкурентоспроможності національної економіки;
- прискорення прогресивних структурних та інституціональних змін в економіці, поліпшення інвестиційного клімату, підвищення ефективності інвестиційних процесів;
- стимулювання випереджувального розвитку наукоємних високотехнологічних виробництв;
- удосконалення антимонопольної політики; створення ефективного механізму державного регулювання природних монополій;

---

¹ Указ Президента України «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 6 травня 2015 року «Про Стратегію національної безпеки України» від 26.05.2015 р. № 287/2015 [Електронний ресурс] // Сайт «Верховна Рада України». Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/287/2015> (дата звернення — 12.08.2016 р.).

— подолання «тінізації» економіки через реформування податкової системи, оздоровлення фінансово-кредитної сфери та припинення відпливу капіталів за кордон, зменшення поза-банківського обігу грошової маси;

— забезпечення збалансованого розвитку бюджетної сфери, внутрішньої і зовнішньої захищеності національної валюти, її стабільності, захисту інтересів вкладників, фінансового ринку;

— здійснення виваженої політики внутрішніх та зовнішніх запозичень;

— забезпечення енергетичної безпеки на основі сталого функціонування і розвитку паливно-енергетичного комплексу, в тому числі послідовного і активного проведення політики енергозбереження та диверсифікації джерел енергозабезпечення;

— забезпечення продовольчої безпеки;

— захист внутрішнього ринку від недоброякісного імпорту — поставок продукції, яка може завдавати шкоди національним виробникам, здоров'ю людей та навколишньому природному середовищу;

— посилення участі України в міжнародному поділі праці, розвиток експортного потенціалу високотехнологічної продукції, поглиблення інтеграції у європейську і світову економічну систему та активізація участі в міжнародних економічних і фінансових організаціях.

Вирішення цих нагальних питань у економічній сфері вимагає від Українського народу, а не від тих чи інших «елітних груп», урешті-решт, зробити остаточний вибір — в якій інституційній системі житиме Україна. І це має стати стратегічним, концептуальним вибором напряму подальшого розвитку, на підґрунті якого мають здійснюватись усі інші реформи. Саме відповідно до частини другої ст. 5 Конституції України «право визначати і змінювати конституційний лад в Україні належить виключно народові і не може бути узурповане державою, її органами або посадовими особами».

Постає питання, чим має стати Україна: соціально орієнтованою державою чи країною, що спочатку формує та налагоджує систему капіталістичних відносин, а потім розбудовує систему соціального захисту? Без предметної та чітко визначеної відповіді на це визначальне для України питання втрачається

сенс сталого і прогресивного розвитку в матеріальній і духовних сферах життєдіяльності українського суспільства.

Важливою сферою суспільства як об'єкта національної безпеки, що виникає на економічній основі й безпосередньо пов'язана з нею, є соціальна сфера. Будь-яке суспільство складається із певної кількості людей. Проте це не проста сума окремих індивідів. У суспільстві існують та взаємодіють установлені групи людей, що володіють різним ступенем спільності, які відрізняються одна від одної потребами, інтересами і які перебувають між собою і усім суспільством у різних зв'язках та відносинах. Таким чином, суспільство являє собою складну сукупність різних спільностей, де їх зв'язки соціально структуровані.

Аналізуючи закони, згідно з якими в суспільстві складаються сталі великі групи людей, відносини між ними, закони розвитку усієї соціальної сфери, її роль у суспільному житті, відомий радянський учений М. Руткевич зазначав, що «соціальні відносини — це ... відносини, що визначаються становищем людей і груп у соціальній структурі суспільства. Стрижнем соціальних відносин є відносини рівності і нерівності щодо становища людей і груп у суспільстві»¹.

Розглядаючи елементи соціальної сфери суспільного життя, необхідно зазначити, що вони різноманітні: народ, класи, нації, народності, громади, трудові колективи, неформальні групи спілкування за інтересами (спортивні, художні та ін.). Важливим у процесі дослідження соціальної сфери є те, що в основі соціальних спільнот лежать сталі зв'язки між людьми, які втілюються в особливості способу життя людей конкретної групи. Вони виражаються в подальшому у єдності потреб, інтересів, ціннісних орієнтацій, стереотипів поведінки. Соціальні спільноти об'єктивні за своєю природою, і головним чинником їх утворення та розвитку виступає матеріальне виробництво, закони його функціонування та розвитку².

---

¹ Руткевич М. М. Диалектика и социология. Москва: Мысль, 1985. С. 198.

² Андросов А. А. От классовой дифференциации к социальной однородности общества. Москва: Мысль, 1978. С. 14–15.

І якщо в економічному вимірі сучасна Україна повинна динамічно нарощувати частку інтелектуального продукту в національному розвитку, то в соціогуманітарній сфері пріоритетним має бути максимальне розкриття потенціалу кожної людини і соціуму загалом, створення сприятливих умов для реалізації інтелектуальних, культурних, духовних можливостей людини і суспільства. Конституція України (ст. 23) проголошує, що кожна людина має право на вільний розвиток своєї особистості, якщо при цьому не порушуються права і свободи інших людей, та має обов'язки перед суспільством, у якому забезпечується вільний і всебічний розвиток її особистості. І тому Українська держава зобов'язана формувати політику реальних можливостей для людини як головного національного ресурсу в освіті, науці, культурі, а в її професійній реалізації взагалі забезпечити при цьому адресність охорони здоров'я та соціального захисту, впроваджувати пріоритети здорового способу життя, гармонізації людського і природного середовища, підтримку сім'ї та молоді, сприяти демографічному розвитку українського суспільства.

Ефективна реалізація політики гуманітарного розвитку та формування демократичного консолідованого суспільства, досягнення найвищих рівнів свободи особистості та утвердження людської і національної гідності стає неможливою без забезпечення соціальної безпеки особистості та суспільства¹. Аналізуючи цей аспект, слід зазначити, що питання забезпечення особистості та соціальної безпеки суспільства не набуло належного відображення у наукових дослідженнях. Проте заслуговують на певну увагу окремі праці, у яких висвітлюються ті чи інші аспекти зазначеної проблематики. Зокрема, А. Возженіков аналізує проблему узгодженості соціальних інтересів особи, соціальних груп і суспільства та її вплив на стабільність у суспільстві як важливу складову його національної безпеки². У дослідженні Г. Ситника, В. Олуйка, М. Вавринчука зроблена спроба проаналізувати окремі

---

¹ *Общая теория государства и права. Академический курс* : в 3 т. / отв. ред. М. Н. Марченко. 3-е изд., перераб. и дополн. Т. 3: Государство, право, общество. Москва: Норма, 2007. С. 27–55.

² *Возженников А. В. Национальная безопасность (теория, политика, стратегия)*: монография. Москва: НПО Модуль, 2000. С. 144–145.

аспекти людини і суспільства та механізми узгодження їхніх інтересів у контексті забезпечення соціальної безпеки¹.

З огляду на зазначені наукові дослідження постає питання про необхідність здійснення комплексних, фундаментальних досліджень, присвячених проблемам забезпечення соціальної безпеки суспільства. При цьому мають підлягати науковому аналізу питання захищеності інтересів суспільства від зовнішніх і внутрішніх загроз, можливості задоволення його потреб у матеріальній і духовній сферах, забезпечення безпеки суспільства з метою його подальшого прогресивного розвитку.

Аналізуючи загрози соціальній сфері українського суспільства, зауважимо, що у Законі України «Про основи національної безпеки України» (ст. 7) наведено перелік загроз національним інтересам у соціальній та гуманітарній сферах українського суспільства. Це такі загрози, як:

— невідповідність програм реформування економіки країни і результатів їх здійснення визначеним соціальним пріоритетам;

— неефективність державної політики щодо підвищення трудових доходів громадян, подолання бідності та збалансування продуктивної зайнятості працездатного населення;

— криза системи охорони здоров'я і соціального захисту населення і, як наслідок, небезпечне погіршення стану здоров'я населення; поширення наркоманії, алкоголізму, соціальних хвороб;

— загострення демографічної кризи;

— зниження можливостей здобуття якісної освіти представниками бідних прошарків суспільства;

— прояви моральної та духовної деградації суспільства;

— зростання дитячої та підліткової бездоглядності, безпритульності, бродяжництва².

---

¹ Ситник Г. П. Національна безпека України: теорія і практика: монографія / Ситник Г. П., Олуйко В. М., Вавринчук М. П. Київ: Кондор, 2007. С. 136.

² Закон України «Про основи національної безпеки України» від 19.06.2003 р. № 964-15, у ред. від 09.07.2017 р. [Електронний ресурс] // Сайт «Верховна Рада України». Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/580-19> (дата звернення — 02.09.2017 р.).

Аналізуючи зазначені явища, які дедалі більше загрожують соціальній безпеці суспільства, а відтак і національній безпеці, слід звернути увагу передусім на різке загострення демографічної ситуації в державі. Специфіка демографічної ситуації в Україні за роки незалежності полягає в поєднанні масштабної депопуляції з погіршенням певних якісних характеристик населення, зокрема стану його здоров'я. Слід зазначити, що чисельність населення в Україні неухильно скорочується. Якщо, за даними Державної служби статистики України, населення країни у 1993 р. мало найбільшу чисельність — 52, 2 млн осіб, у 2013 р. — 45,7 млн осіб¹, то станом на 1 серпня 2016 р. воно становило 42 млн 650 188 осіб. Його природний спад — це результат перевищення числа померлих над числом народжених та негативне міграційне сальдо (що фіксувалось в Україні з 1994 по 2016 рр.) зумовили скорочення кількості населення майже на 9,5 млн осіб, провідну роль у якому відіграло природне зниження (депопуляція). Серед європейських країн, де спостерігаються депопуляційні процеси, Україна відзначається високою інтенсивністю природного зниження кількості населення.

Особливою гостроти набуває тенденція до скорочення чисельності сільських мешканців. Характерно, що темпи зниження кількості сільського населення, які у 1981–1990 рр. становили 1,01% , у 1991–2000 рр. знизилися до 0,56% , а у 2001–2008 рр. чисельність сільського населення зменшилась на 2,3 млн осіб і становила на початок 2013 р. 14,26 млн осіб (31,5% загальної чисельності)² та станом на 1 серпня 2016 р. чисельність сільського населення — 30,9%³.

Наслідком цих негативних тенденцій для держави є те, що села поступово безлюдніють, а деякі зникають: у 1991–2013 рр.

---

¹ *Демографічний паспорт території*. [Електронний ресурс] // Сайт «Верховна Рада України». Режим доступу: http://database.ukrcensus.gov.ua/Mult/Dialog/statfile1_c_files/pasport1.htm (дата звернення — 15.07.2017 р.).

² *Там само*.

³ *Населення України* [Електронний ресурс] // Сайт «Вікіпедія». Режим доступу: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9D%D0%B0%D1%81%D0%B5%D0%BB%D0%B5%D0%BD%D0%BD%D1%8F_%D0%A3%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D0%B8 (дата звернення — 13.11.2016 р.).

поселенська мережа зменшилася на 641 селище (1,2%). І цей процес прискорюється: якщо у 1991–2000 рр. у середньому за рік «умирало» 17,8, у 2001–2008 рр. — 19,7 села, то у 2015-му зникло уже 18 сіл. Основною причиною зменшення чисельності населення і згортання поселенської мережі в сільській місцевості є депопуляція та урбанізація.

Стійка і тривала депопуляція за останні роки та міграційний відтік населення із сільської місцевості призводять до обезлюднення сіл, а з часом і повного відчуження частини з них, унаслідок чого оголюються значні сільські території, втрачається суспільний контроль за їх розвитком. Демографічно-поселенська криза на селі вразила понад третину адміністративних районів України, розташованих у 15 областях. Як свідчать сучасні дослідження, ця криза охопила у 2015 р. половину районів і поширилась майже на всю територію України. Саме обезлюднення сільських територій постає найбільш видимим наслідком складного комплексу негативних економічних і соціальних процесів, які розвиваються в сільському секторі суспільства і які нині особливо загострились, де його гальмування пов'язане з докорінною зміною підходів до організації політики сільського розвитку. І тому першочерговими завданнями у розв'язанні цих проблем мають стати здійснення заходів щодо диверсифікації сільської економіки і на цій основі суттєве підвищення рівня зайнятості та доходів сільського населення.

Аналізуючи соціально-економічні аспекти відсутності приросту населення, слід зазначити, що його найсуттєвішим наслідком є те, що депопуляційні тенденції та їх незворотність зумовлюватимуть подальше скорочення бази відтворення трудового потенціалу населення в Україні. Абсолютна і відносна чисельність перспективних з погляду формування і відтворення трудового населення вікових контингентів в Україні скорочуватиметься, що загрожує появою дефіциту кваліфікованої робочої сили (насамперед через міграцію). Так, сальдо міграції у 2015 р. в Україні становило 6,7 млн осіб¹.

---

¹ *Вимерлі села* [Електронний ресурс] // Сайт «PRO СЕЛО». Режим доступу: <http://www.proselo.com.ua/vimirayuchi-sela/> (дата звернення — 14.11.2016 р.).

Не менш актуальною проблемою для демографічної ситуації постає питання про високий рівень в Україні демографічного старіння населення. Так, Україна посідає 11-е місце за часткою населення віком від 60 років і старше після демографічно найбільш старих країн (Італія, Греція, Німеччина, Швеція та ін.). За кількістю населення віком понад 65 років Україна нині перебуває поряд із такими розвиненими європейськими країнами, як Австрія, Велика Британія або Фінляндія і вже наближається до середнього показника за сукупністю країн Євросоюзу. Старіння населення України у суто демографічному сенсі гальмуватиме процес її виходу з депопуляції, міцно утримуючи замкнуте коло «низька народжуваність — старіння — депопуляція».

Серед соціально-економічних наслідків активізації процесу старіння спостерігається збільшення демоекономічного навантаження на працездатне населення та на соціальні статті бюджету, старіння самого працездатного населення, уповільнення оновлення знань та ідей, гальмування науково-технічного прогресу, загострення проблем самотності осіб похилого віку та необхідності їх соціальної підтримки, економічного забезпечення тощо. Таким чином, старіння населення та породжувані ним виклики соціальній безпеці вимагають кардинальної перебудови всієї соціально-економічної системи, пристосування українського суспільства та її економіки до особливостей «старого» населення, у якому кількість споживачів перевищує чисельність економічно активного населення України.

Розглядаючи загрози соціальній безпеці, що мають місце у демографічній ситуації в Україні, необхідно також звернути увагу на сучасні тенденції народжуваності, які підвладні широкому колу різнопланових чинників. Серед таких чинників головне місце в Україні належить соціально-економічним, дія яких на дітородну активність опосередковується феноменами світоглядного й аксіологічного характеру (нормами, традиціями тощо). Одним із основних чинників посилення негативних демографічних тенденцій в Україні в період суспільно-економічних трансформацій стало те, що відтворення населення економічно не забезпечується. Зокрема, рівень заробітної плати населення є вкрай низьким і недостатнім не лише для утримання і виховання здорових дітей, а й для відновлення (у належній якості)

робочої сили батьків. Саме з урахуванням цих обставин більшість шлюбних пар змушені значною мірою обмежувати розмір сім'ї, що призводить до зменшення сумарного показника народжуваності до найнижчого рівня в Європі.

Дослідження сучасної структури народжуваності дає певні підстави для висновку, що очікувана динаміка народжуваності в Україні на короткострокову перспективу не вельми обнадійлива¹. Загальний рівень народжуваності негативно впливатиме на скорочення чисельності й частки жінок дітородного віку, при чому відповідні показники щодо жінок у віці, найбільш активному щодо дітонародження, починають зменшуватися вже сьогодні. Вплив соціально економічних чинників на процес народжуваності, ймовірно, буде різноспрямованим. Поряд із цими важливими чинниками слід враховувати і певні причини: сучасні зміни суспільної моралі, сексуальної і шлюбної поведінки, поширення консенсуальних шлюбів у різних групах населення (особливо молоді) тощо.

Враховуючи сучасні наукові дослідження проблем народжуваності в Україні, вплив на це явище певних чинників та існування причин, що їх породжують, слід зазначити, що динаміка народжуваності не буде обнадійливою насамперед через погіршення соціально-економічної ситуації в державі. Це впливатиме на стан захищеності інтересів особи і суспільства та становитиме реальну небезпеку для їх подальшого розвитку.

Значну загрозу в соціальній сфері українського суспільства становить висока смертність і низька очікуваність тривалості життя людей. Розглядаючи цю проблему, зауважимо, що у більшості розвинених європейських країн на початку ХХІ ст. простежувалися відчутні позитивні зрушення в динаміці та структурі смертності. В Україні динаміка основних медико-демографічних процесів відзначалася довготривалою стагнацією та зниженням показників середньої очікуваної тривалості життя. Однією з найбільших є проблема надзвичайно високого рівня передчасної смертності. Так, у 2015 р. більше третини померлих не досягли

---

¹ Соціально-економічний стан України: наслідки для народу та держави: національна доповідь / За заг. ред. В. М. Гейця та ін. Київ: НВЦНБУВ, 2009. С. 202.

віку 65 років (за критерієм ВООЗ ці смерті вважаються передчасними), де основні втрати від передчасної смертності припадають на працездатний вік (73% серед передчасних смертей)¹.

Слід зазначити, що надмірна смертність населення та низька середня тривалість життя в Україні зумовлені, по-перше, специфічною «консервативною» структурою причин смерті, у якій високий рівень смертності від неінфекційних хронічних захворювань поєднується з не менш значним рівнем смертності від інфекційних патологій за зовнішніх причин смерті; по-друге, низьким середнім віком смертності від практично всіх класів причин смерті; по-третє, високим рівнем смертності від так званих соціально-детермінованих причин, жертвами яких є насамперед особи молодого та середнього віку. Важливо зазначити, що значна кількість населення помирає від нещасних випадків, аварій, виробничих травм (в Україні показники смертності на виробництві є значно вищими, ніж в інших країнах Європи), самогубств, убивств, алкоголізму, паління, наркоманії, паразитарних та інфекційних хвороб (особливо туберкульозу). Постійно зростає також кількість людей ВІЛ-інфікованих та хворих на СНІД.

Значною загрозою для соціального самопочуття громадян постає розмежування українського суспільства за рівнем достатку та посилення соціальної несправедливості, поширення бідності, послаблення соціального захисту населення, занепад галузей інфраструктури, погіршення умов праці і відпочинку, структури харчування населення, зростання виробничого травматизму. І тому, як наслідок, збільшуються прояви соціальної напруженості в суспільстві: асоціальна поведінка, ворожість, урешті-решт, недбале ставлення до власного життя і здоров'я та оточуючих людей, що спричиняє підвищення смертності.

Незважаючи на наявність декількох державних програм у галузі охорони здоров'я, коштів на їх реалізацію виділяється недостатньо. Рівень державних витрат на охорону здоров'я

---

¹ *Населення України* [Електронний ресурс] // Сайт «Вікіпедія». Режим доступу: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9D%D0%B0%D1%81%D0%B5%D0%BB%D0%B5%D0%BD%D0%BD%D1%8F_%D0%A3%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D0%B8 (дата звернення — 13.11.2016 р.).

в розрахунку на душу населення у 9 разів менший середньоєвропейського показника, у 14 разів нижчий, ніж у країнах ЄС, у 4–7 разів нижчий, ніж у країнах Центральної та Східної Європи, при чому використовуються ці кошти неефективно і ситуація у цій сфері не поліпшується. За цих обставин постає складне завдання, котре пов'язане із забезпеченням природного і соціального середовища, яке було б сприятливе для підтримання здоров'я людей. При цьому зусилля держави мають бути зосереджені не тільки на лікуванні хворих, а передусім на допомозі здоровим людям з метою навчити їх берегти своє здоров'я. Для розв'язання цих проблем необхідно: по-перше, здійснити глибинну трансформацію свідомості українського суспільства; по-друге, змінити існуючі традиції та стереотипи щодо формування у людей відповідального ставлення до життя і здоров'я, свого власного і своїх близьких, насамперед дітей, на основі знань про наявні ризики та загрози їхній безпеці, максимального наближенні до конкретного місця і часу.

З метою реалізації цих завдань необхідно мобілізувати наявні державні ресурси, зусилля українського суспільства та сконцентрувати їх на вирішенні найбільш перспективних щодо результативності та економічної ефективності напрямів підтримання та відновлення здоров'я громадян та їхньої особистої безпеки, зокрема, це:

- боротьба зі зловживанням алкоголем та тютюнопалінням;
- зменшення дорожньо-транспортного травматизму та зумовленої цим смерті людей;
- посилення профілактичної спрямованості діяльності системи охорони здоров'я;
- зниження рівня моральної та духовної деградації українського суспільства;
- створення належних умов з метою запобігання зростанню дитячої та підліткової бездоглядності, безпритульності, бродяжництва у зв'язку з військовими подіями на сході України.

Таким чином, соціально-економічний розвиток країни, а також уся діяльність відомств, відповідальних за здоров'я та добробут громадян, мають бути спрямовані на гармонізацію процесів відтворення населення та підпорядковані поліпшенню тих соціально-демографічних характеристик, які необхідно

вважати кінцевими індикаторами результативності функціонування соціально-економічної сфери як важливої складової системи національної безпеки, зокрема:

- припинення широкомасштабного міграційного впливу носіїв інтелектуального капіталу за межі України;
- модернізація архаїчної структури захворюваності та смертності населення;
- загальне поліпшення якості життя українського суспільства та його доходів;
- підвищення дітородної активності населення;
- скорочення передчасної смертності;
- підвищення рівня середньої тривалості життя людей;
- подолання бідності та збалансування продуктивної зайнятості працездатного населення України.

Важливу роль у зазначеній життєдіяльності суспільства як об'єкта національної безпеки відіграє політична сфера. Вона охоплює політичну свідомість, політичні організації та установи, політичні відносини і дії¹. При цьому політика як суспільне явище має інтегральний характер, який відображає усі тенденції, що притаманні усім сферам суспільного життя. І тому політику слід розглядати не тільки як «концентроване вираження її економіки», а й як «концентроване вираження стану соціальної та духовної сфер суспільного життя».

Не вдаючись у поглиблений аналіз основних складових політичної сфери, зазначимо, що в основі політичної конфігурації переважної більшості суспільств перехідного типу лежать бачення про державність, що має відображення у створенні централізованої держави, влади, яка спирається на моральну силу і моральний авторитет. І тому особливого значення у сфері політики набувають чинники, що впливають на стан захищеності національних інтересів і гарантування безпеки особи і суспільства від зовнішніх і внутрішніх загроз.

1. *Дієздатність влади*, що проявляється у ефективному управлінні політичними та іншими соціально-економічними процесами, її здатності своєчасно виявити, відвернути і нейтралізувати

---

¹ *Філософія політики: підручник* / Авт. упоряд.: В. П. Андрущенко (кер.) та ін. Київ: Знання України, 2003. С. 171.

реальні та потенційні загрози національним інтересам України. Ефективність влади полягає у створенні можливостей та здатності координувати процеси у всіх сферах життєдіяльності суспільства, у тому числі у сфері забезпечення національної безпеки. Проблема полягає у спроможності органів державної влади приймати оптимальні політичні та управлінські рішення, неухильно їх виконувати відповідно до Конституції України, чинного законодавства України, міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, а також виданих на виконання законів інших нормативно-правових актів у сфері національної безпеки держави. Проте слід зазначити, що збройна агресія Російської Федерації проти України засвідчила непослідовність вищого керівництва держави у питаннях визначення правового режиму боротьби з російською агресією, показала неефективність системи державного управління щодо прогнозування, своєчасного виявлення, попередження і нейтралізації зовнішніх і внутрішніх загроз національній безпеці, захисту суверенітету і територіальної цілісності країни. Так, відповідно до пп. 1, 17, 20 ст. 106 Конституції України, ст. 4 Закону України «Про оборону України» та Закону України «Про правовий режим воєнного стану» (2015 р.) передбачається запровадження воєнного стану, який, у свою чергу, передбачає повномасштабне використання Збройних Сил України для відсічі збройній агресії. Законодавством також передбачається запровадження спеціального порядку взаємодії між військовим командуванням та органами виконавчої влади, місцевого самоврядування, переведення економіки на воєнні рейки, використання для потреб армії і фронту всіх ресурсів держави, а в разі необхідності залучення юридичних та фізичних осіб, ведення певних обмежень, покликаних забезпечити громадський порядок, безпеку громадян та суспільства, призупиняти будь-яку діяльність, що шкодить воєнним зусиллям держави та деморалізує суспільство.

На цей важливий аспект звертається особлива увага і в рішенні Ради національної безпеки і оборони України від 6 травня 2015 р., де йдеться про неефективність системи державного управління, що набуло прояву в такому:

— поширення корупції, її укорінення в усіх сферах державного управління;

— слабкість, дисфункціональність, застаріла модель публічних інститутів, депрофесіоналізація та деградація державної служби;

— здійснення державними органами діяльності в корпоративних та особистих інтересах, що призводить до порушення прав, свобод і законних інтересів громадян та суб'єктів господарської діяльності¹.

Таким чином, дієздатність влади у сфері забезпечення національної безпеки визначається, з одного боку, характером і рівнем організації системи державного управління, за якого забезпечується сталий розвиток суспільства, своєчасне виявлення, запобігання й нейтралізація реальних і потенційних загроз національним інтересам, а з другого — вона залежить від професійного рівня управлінського апарату, рівня оволодіння ним сучасними методами управління політичними та соціально-економічними процесами.

2. *Поділ влади*, який, по суті, передбачає закріплення принципу поділу державної влади, з якого, власне, починається сама її організація. Початком організації державної влади є законодавче закріплення загальної системи органів, які здійснюють цю владу. Так, згідно з частиною ст. 6 Конституції України складовими цієї системи є органи законодавчої, виконавчої і судової влади. Поділ влади означає не лише розсосередження, розподіл повноважень між гілками влади, демонополізацію влади, а й дійсне, реальне взаємоурівноваження, за якого жодна з трьох влад не в змозі притискати або підпорядковувати собі інші, а вимушена діяти на основі прав взаєморозуміння та співпраці. Більше того, цей конституційно-правовий механізм сприяє узгодженню діяльності гілок у державних органах, єдності на основі складного процесу погоджень і спеціальних правових процедур, передбачених на випадок конфліктних ситуацій.

---

¹ Указ Президента України «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 6 травня 2015 року «Про Стратегію національної безпеки України»» від 26.05.2015 р. № 287/2015 [Електронний ресурс] // Сайт «Верховна Рада України». Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/287/2015> (дата звернення — 12.08.2016 р.).

Система органів, які здійснюють державну владу в Україні, потребує конкретного визначення побудови, складу і організації представницького законодавчого органу, закріплення внутрішньої структури парламенту, відновлення його функцій та компетенцій і правового статусу депутатів; визначення основних форм діяльності Верховної Ради та дотримання парламентських процедур.

Розглядаючи орган законодавчої влади крізь призму забезпечення національної безпеки держав, слід звернути увагу, що Верховна Рада України у межах своїх повноважень, визначених Конституцією України, формує законодавчу базу, здійснює законодавче регулювання та контроль за діяльністю органів державної влади і посадових осіб щодо здійснення ними відповідних повноважень у сфері національної безпеки (пункти 17, 18, 19 ст. 92 Конституції; п. 2 ст. 9 Закону України «Про основи національної безпеки України», ст. 4 Закону України «Про оборону України» та ін.)

Органи виконавчої влади в межах своїх повноважень, наявних засобів бюджетного і позабюджетного фінансування забезпечують реалізацію законів України, указів Президента України, концепцій, програм, постанов органів державної влади у сфері національної безпеки; забезпечують створення, підтримання в готовності й застосування сил та засобів забезпечення системи національної безпеки, а також управління їх діяльністю¹.

Суди загальної юрисдикції здійснюють правосуддя у сфері забезпечення національної безпеки України.

3. Стабільність влади. Вся діяльність влади у підсумку має відповідати цілям збереження стабільності контрольованих нею політичних і соціально-економічних процесів у державі. Стабільність дає змогу органам державної влади підвищувати керованість суспільними процесами, і тому її можна вважати інтегральною характеристикою не тільки політичної системи, а й соціального порядку взагалі. Враховуючи те, що політичні інститути є своєрідним продовженням і закріпленням соціальних норм та відносин, що покликані передусім упорядку-

---

¹ Антонов В. О. Проблема взаємодії органів виконавчої влади у сфері національної безпеки України // Держава і право. 2011. Вип. 53. С. 187.

вати суспільні зв'язки, досягнення ними політичної стабільності набуває виняткового значення у діяльності органів державної влади в конкретній обстановці з метою своєчасного виявлення, відвернення й нейтралізації реальних і потенційних загроз національним інтересам України.

Стабільність політичної системи являє собою складне явище, котре характеризується такими аспектами: збереження системи правління, забезпечення громадського порядку, збереження легітимності і забезпечення надійності (ефективності) управління. На думку О. Дзьобаня та О. Сосніна, стабільність означає усталений у державі порядок перебігу соціально-політичних процесів (наприклад, відсутність війн і збройних конфліктів), ступінь адаптації уряду до соціальних змін, характер урівноваженості відносин різних соціальних груп, досягнута рівновага та баланс політичних та соціально-економічних чинників¹. Як свідчать сучасні наукові дослідження, критеріями стабільності політичної системи, зокрема самої влади, можуть бути: стабільність функціонування інститутів, що гарантують демократію; дія принципів панування права, дотримання прав людини, поваги захисту прав національних меншин, наявність дієвої ринкової економіки та її здатність протистояти конкурентному ринковому середовищу, рівень довіри до влади, рівень корупції та злочинності; незалежне правосуддя, свобода слова та незалежність засобів масової інформації тощо.

Доцільно також зазначити, що завдяки своїй структурній побудові політична система здатна забезпечити виконання відповідних функцій у суспільстві щодо прогнозування, своєчасного виявлення, попередження і нейтралізації зовнішніх і внутрішніх загроз національній безпеці, захисту суверенітету і територіальної цілісності України, безпеки її природного простору, забезпечення економіки країни, забезпечення особистої та соціальної безпеки, конституційних прав і свобод людини і громадянина, викорінення злочинності, вдосконалення системи державної влади, зміцнення законності і правопорядку та збереження соціально-політичної стабільності українського суспільства,

---

¹ Дзьобань О., Соснін О. Теоретичні основи національної безпеки України: навч. посіб. Київ: Освіта України, 2009. С. 138.

зміцнення позицій України у світі, підтримання на належному рівні її оборонного потенціалу і обороноздатності, радикального поліпшення екологічної ситуації в державі¹. До найважливіших функцій політичної системи слід віднести: цілеспрямоване регулювання суспільних процесів, орієнтоване на забезпечення стабільного просування українського суспільства, шляхом прогресивного розвитку; забезпечення взаємодії між соціальними і політичними, суспільними і природними процесами та структурами з метою уникнення накопичення конфліктного потенціалу в суспільстві; активне включення громадян у політичне життя з метою захисту своїх прав і свобод та задоволення політичних, економічних, соціальних, культурних та інших інтересів; забезпечення впорядкованості і стабільності політичних процесів у внутрішньополітичній і зовнішньополітичній сферах тощо.

Таким чином, реалізація зазначених функцій політичною системою забезпечує цілісність усього суспільного організму, створює належні умови для гармонізації розвитку суспільства і природи, сприятиме прогнозуванню, своєчасному виявленню, попередженню й нейтралізації внутрішніх і зовнішніх загроз національній безпеці.

Суттєвою ознакою політичної сфери є те, що в ній узагальнено і концентровано відбиваються економічні інтереси, потреби соціальних спільнот та суспільства в цілому. Головне призначення політики полягає в усвідомленні, вираженні, захисті та реалізації інтересів класів, груп, спільнот. Ці інтереси різноманітні: економічні, соціальні, ідеологічні, професійні, інтереси окремих соціальних груп.

Значну загрозу для безпечного розвитку суспільства становить проблема неузгодженості та незбалансованості інтересів різних соціальних груп. При цьому основною загрозою суспільній безпеці виступає соціальна нерівність, яка породжує розшарування. Розглядаючи цей аспект, необхідно загострити увагу не на встановленні ступеня соціальної нерівності в сучасному українському суспільстві та шляхів її подолання, а на тому,

---

¹ Антонов В. О. Національна безпека як конституційно-правова гарантія політичної системи України // Часопис Київського університету права. 2014. № 4. С. 76, 78.

яку загрозу несе це явище суспільству, національним інтересам країни й національній безпеці.

Соціальна диференційованість суспільства, як свідчать сучасні наукові дослідження, поділ на багатих і бідних може мати подвійний характер функціонування: з одного боку, цей поділ гальмує процес розвитку суспільства, надає йому характеру соціальної несправедливості і соціальної напруженості, підштовхує громадян до протестних дій і, більше того, він спричиняє реальні й потенційні загрози національній безпеці, а з другого — може сприяти розвитку економіки, надавати соціальному життю демократичного руху і тим самим забезпечувати певний рівень соціального прогресу. У зв'язку з наведеним виникає закономірне питання: яке розшарування суспільства відбувається в сучасній Україні? Чи має воно спонукальний прогресивний характер чи тільки відображає хибний шлях нашого суспільства та потребує негайно позбутися його?

Слід зазначити, що розшарування українського суспільства здійснюється всупереч логіці «класичного» капіталізму, оскільки соціальне розшарування відбувається на зовсім іншій соціально-економічній основі і тому має лише йому притаманні особливості: по-перше, громадяни нашого суспільства, будучи адаптовані до сфери соціальної захищеності та тотального піклування, очікували забезпечення конституційних прав і свобод в умовах приватновласницького розбрату; по-друге, збагачення в Україні відбувається в обхід розвитку виробництва, за рахунок вигідного для певних кіл суспільства шматування суспільної власності, яка перетворюється за певних обставин на стан «нічиєї»; по-третє, рівень усупільнення великих підприємств у державі за умов державної власності був настільки високий, що ці підприємства стали, по суті, некерованими для новоявлених українських багатіїв, які можна було демонтувати на частини та потім вигідно продавати; по-четверте, не був створений ефективний правовий механізм, який би стримував соціальне розшарування суспільства. Основним напрямом правового регулювання має стати створення строго визначеної, нормативної стабільної основи для всього комплексу суспільних відносин, у тому числі й для їх динамічного розвитку. При цьому в основу такого правового регулювання слід покласти: закріплення

і охорону нових суспільних відносин, забезпечення сприятливих умов і засобів існування людини; реалізацію і правовий захист життєво важливих потреб, інтересів соціальних спільнот; правову заборону певних суспільних відносин і поведінки (заснування посадовими особами комерційних банків та їх родичами тощо)¹.

За цих умов, доводиться констатувати, що соціальна нерівність у сучасному українському суспільстві створює не тільки негативний економічний ефект, який сьогодні спостерігається в динаміці соціально-економічного розвитку країни, а й реальні та потенційні загрози національним інтересам країни, її економічній та соціальній безпеці.

Аналіз проблем, що пов'язані із соціальною нерівністю та з розшаруванням українського суспільства, які породжують ті чи інші рівні соціальної напруженості, переконливо засвідчує, що рівень соціальної напруженості залежить від місця суспільних індивідів, яке вони займають у системі суспільного виробництва і розподілу. Індивід, котрий бере участь у виробництві матеріальних благ як власник (капіталіст) засобів виробництва, отримує прибуток, індивід який бере у цьому процесі участь як найманий працівник — отримує заробітну платню. І тому в них різний рівень задоволеності матеріальних і духовних потреб та інтересів, а отже, виникає цілком закономірно соціальна нерівність. Саме від цієї нерівності як визначальної похідної виникають й інші форми соціальної нерівності: за рівнем матеріальних доходів, за рівнем освіти і професійної підготовки; інформованості; умов та місця проживання; об'єктивних можливостей впливати на економічне, політичне та духовне життя суспільства; рівень життя (культура побуту, споживання, медичне обслуговування, можливість забезпечення особистої безпеки) тощо. Це ще раз засвідчує, що хід світової історії розвивається так, що кінцева причина і вирішальна рушійна сила усіх важливих історичних подій полягає в економічному розвитку суспільства, у змінах способу виробництва і обміну і впливаючому звідси

---

¹ Закон України «Про засади внутрішньої і зовнішньої політики» від 01.07.2010 р. № 2411-17, у ред. від 09.07.2017 р. [Електронний ресурс] // Сайт «Верховна Рада України». Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2411-17> (дата звернення — 09.08.2017 р.).

поділі суспільства на різні класи і в боротьбі цих класів між собою. Суть цього закону про вирішальну роль матеріального виробництва у розвитку суспільства сформулював К. Маркс, який зазначав, що «спосіб виробництва матеріального життя зумовлює суспільні політичні і духовні процеси життя взагалі»¹.

Таким чином, соціальна диференційованість українського суспільства, його політичне розшарування, поділ на багатих і бідних детерміновані насамперед його економічним життям, зміною способу виробництва, обміну і розподілу, що призводить до тих чи інших рівнів суспільної напруженості. З огляду на це при оцінці реальних і потенційних загроз безпеці суспільства, якими виступають ті чи інші рівні соціальної напруженості, нагальною постає проблема їх дослідження.

Ця проблема ще не отримала свого належного висвітлення у сучасних дослідженнях. Хоча трапляються поодинокі монографічні праці, де містяться окремі фрагменти дослідження цієї актуальної проблематики в контексті забезпечення національної безпеки Української держави. Зокрема, Г. Ситник, В. Олуйко, М. Вавринчук розглядають шість рівнів соціальної напруженості та дають їх характеристику, яка значною мірою пов'язується з певним рівнем життя. Рівень життя передбачає ступінь задоволеності матеріальних і культурних потреб, а отже, і інтересів². Зокрема, учені розглядають такі рівні соціальної напруженості в суспільстві:

1) Стабільний стан, за якого є в наявності достатня кількість продуктів харчування, а також інших благ, необхідних для задоволення соціальних потреб населення (рівень життя, одяг, продукти харчування тощо), і вони доступні для різних соціальних верств населення, а громадяни країни впевнені у подальшому підвищенні рівня їхнього життя. За таких обставин можуть

---

¹ *Маркс К., Енгельс Ф.* Повне зібрання творів. [в 50 томах]: [пер. з 2-го рос. вид.] / К. Маркс і Ф. Енгельс; Ін-т іст. партії ЦК КП України — філіал ін-ту марксизму-ленінізму при ЦК КПРС. Т. 13. Київ: Політвидав України, 1963. С. 7.

² *Ситник Г. П.* Національна безпека України: теорія і практика: навч. посіб. / Г. П. Ситник, В. М. Олуйко, М. П. Вавринчук; за заг. ред. Г. П. Ситника. Київ: Кондор, 2007. С. 142.

мати місце потенційні загрози безпеці суспільства, проте вони не впливають на загальну інтегральну оцінку соціальної напруженості, а сукупність інших загроз нейтралізується за допомогою наявних ресурсів (матеріальних, політичних, фінансових, інформаційних), які мають у своєму розпорядженні органи державної влади та місцевого самоврядування.

2) Соціальний сплеск, за якого мають місце відповідні процеси, події, явища, які сприймаються спільнотою та органами державної влади як реальні важелі реалізації їх життєво важливих інтересів. У цей період спостерігається суттєве погіршення ситуації в одній зі сфер суспільного життя (економічній, політичній, соціальній чи гуманітарній). За цих обставин можуть виникати як одиничні, так і спонтанні форми прояву протесту (невдоволення) з боку певних суспільних груп, що, як правило, не мають логічного продовження. Такі конфліктні ситуації можуть виникнути між органами державної влади і населенням на рівні територіальної громади чи навіть регіону як наслідок помилок, допущених при розробці та впровадженні державної політики з питань національної безпеки. Виникнення цих явищ пов'язане з різким погіршенням ситуації в одній із сфер суспільного життя. За умов, коли будуть усунуті причини конфліктної ситуації та створені умови покращення якості суспільного життя, соціальний сплеск швидко минає.

3) Соціальна напруженість — стан, коли на безпеку суспільства здійснює вплив сукупність потенційних загроз, а відповідні заходи з боку органів державної влади не вживаються чи то через відсутність необхідних ресурсів, чи то внаслідок значних недоліків у процесі розробки та реалізації політики національної безпеки. Характерною ознакою цього явища є поширення серед населення настроїв незадоволення наявним станом справ у життєво важливих сферах суспільного життя (зростання цін, корупції, злочинності, безробіття тощо). Виникають зони зростання напруженості, поодинокі стихійні мітинги та інші форми громадської непокори. Поступово втрачається довіра до органів державної влади та місцевого самоврядування, знижується впевненість у їхній спроможності забезпечити належний рівень безпеки суспільства.

4) Структурна криза — це криза окремих рівнів і ланок політичного керівництва, за якої відсутня чітка програма дій щодо

нейтралізації чи зниження рівня загроз безпеці суспільства та держави або не вистачає відповідних ресурсів для нейтралізації чи зниження рівня загроз. За цих умов мають місце процеси, події, явища, які суспільство та органи державної влади сприймають як протидію реалізації життєво важливих інтересів суспільства і держави, хоча зазначена протидія має вибірковий характер і яка використовується без застосування зброї. Ця ситуація характеризується наявністю реальних загроз, тому загроза ймовірності застосування збройної сили в будь-який момент постає досить високою. І тому в умовах структурної кризи принципово важливою є наявність політичної волі у вищого політичного керівництва держави до невідкладних рішучих і часто неординарних дій на основі об'єктивної та системної оцінки ситуації, що склалася в суспільстві та державі.

5) Режимна криза — це ситуація, коли незадоволення матеріальним станом переноситься на ставлення до органів державної влади, які значною мірою деморалізовані, а інститути громадянського суспільства практично втрачають роль посередника між суспільством та органами державної влади. Мають місце процеси, події, явища, які суспільство та органи державної влади цілком сприймають як протидію реалізації життєво важливих національних інтересів. Ця протидія має комплексний характер, із застосуванням збройної сили і сприймається як реальна небезпека. Внаслідок цих обставин відбувається порушення цілісної соціальної системи та держави із втратою можливості виконання ними тих чи інших функцій (частково або повністю), може настати тимчасове беззладдя в тих чи інших регіонах держави. Зростання кримінальної злочинності може стати неконтрольованим, а в основної маси населення може проявлятися почуття агресивності. Можливі наслідки перебігу таких подій та їх подальший розвиток важко прогнозувати, оскільки реальною можливістю може стати певне руйнування владних структур, повалення силовим шляхом існуючого політичного ладу і виникнення громадянської війни¹.

---

¹ Ситник Г. П. Національна безпека України: теорія і практика: навч. посіб. / Г. П. Ситник, В. М. Олуйко, М. П. Вавринчук; за заг. ред. Г. П. Ситника. Київ: Кондор, 2007. С. 142–155.

У цьому контексті важливо також згадати, що деякі дослідники цієї проблематики, зокрема І. Ансофф та Л. Гошко, розглядаючи поняття «рівень життя», доходять висновку, що воно охоплює своїм змістом також культуру побуту, споживання, медичне обслуговування, загальний порядок тощо, а не тільки національний прибуток на душу населення чи заробітну платню¹.

Аналізуючи вищезазначені ідеї та погляди Г. Ситника, В. Олуйка, М. Вавринчука на проблему соціальної напруженості в суспільстві та запропоновану ними класифікацію соціальних станів суспільства, яка ототожнюється з рівнями суспільної безпеки, необхідно зазначити, що такий підхід, на нашу думку, є певною мірою суперечливим, оскільки рівні напруженості, як правило, виступають реальними чи потенційними загрозами інтересам суспільства, а безпека, у свою чергу, розглядається як стан захищеності його інтересів.

І тому, здійснюючи аналіз соціальної напруженості в державі, акцентуємо, що реальні та потенційні загрози безпеці суспільства виникають безпосередньо у його економічному житті. Саме погіршення стану економічного життя призводить до руйнації соціальних, політичних і духовних процесів у суспільстві. Водночас і культура споживання, і медичне обслуговування, і загальний порядок теж впливають на рівень соціальної напруженості в суспільстві, проте вони є лише похідними від його матеріального життя. Відтак першочерговим напрямом діяльності усіх інститутів і державних органів має стати захист життєво важливих матеріальних інтересів, покращення економічного життя українського суспільства, усунення та відвернення як наявних, так і потенційних загроз (явищ і чинників), що створюють небезпеку для людини, суспільства та держави в економічній сфері.

Важливе місце в житті суспільства як об'єкта національної безпеки посідає духовна сфера. Духовну сферу можна розглядати як цілеспрямоване, організоване суспільством духовне життя людей. На різних етапах розвитку суспільства найбільш харак-

---

¹ Ансофф І. Стратегическое управление: сокр. пер. с англ. Москва: Экономика, 1989. С. 451; Гошко А. О. Оцінка діяльності місцевих органів самоврядування: монографія. Київ: УАДУ, Вид. Дім «Соборна Україна», 1998. С. 14–15.

терними елементами духовної сфери виступають наука, мистецтво, ідеологія, релігія, освіта і виховання, хоча зазначеними елементами її зміст та структура не вичерпуються.

У духовній сфері суспільного життя особливого значення набувають проблеми, які пов'язані з українською національною ідеєю та питанням національної ідентичності, соціокультурної консолідації суспільства. Підвищений інтерес науковців, політиків і пересічних громадян до цієї проблематики зумовлений передусім зміною політико-правового стану Української держави. Згідно зі ст. 1 Конституції Україна є суверенною і незалежною, демократичною, соціальною і правовою державою. У наступних статтях Основного Закону вона проголошується також унітарною державою (ст. 2) і республікою (ст. 5). Опосередковано Україна визнається також національною і світською державою, де пріоритетним принципом державного ладу є принцип суверенності та незалежності України. Саме закріплення у Конституції України основних засад державного ладу змусило державу в доволі стислий історичний період шукати нові шляхи політичного, економічного, культурного розвитку та принципово визначатись в європейському і світовому просторах, а громадяни України змушені були визначатись не тільки щодо громадянства, а й щодо політичних, економічних та культурних ціннісних орієнтацій.

На порядок денний постала проблема органічного поєднання національних і регіонально-національних ідей та забезпечення внутрішньої взаємодії елементів структури національної ідеї як складного ідеологічного феномену¹. В епоху глобалізаційних процесів національна ідея стає своєрідним мірилом духовності суспільства, засобом протистояння тим чи іншим ідеологіям, орієнтованим на уніфікацію національних відмінностей і цінностей. Вироблення такої національної ідеї для України стає справою надзвичайної ваги та актуальності, тому що саме на її основі повинні визначатися головні орієнтири і цінності розбудови держави в контексті європейської та світової інтеграції.

---

¹ Дмитренко М. Політична система України: розвиток в умовах глобалізації та інформаційної революції / Національний педагогічний ун-т ім. М.П. Драгоманова; Інститут оперативної діяльності та державної безпеки. Київ: Знання України, 2008. С. 81.

Саме об'єднання, консолідація особистостей у культурно-політичну спільноту відбувається завдяки інтегративному спрямуванню дії національної ідеї¹. І тому національне відродження України слід розглядати не як один із можливих шляхів розвитку української нації, а як необхідну передумову виходу держави із кризового стану та входження її у світове співтовариство як економічно потужної, незалежної, демократичної, соціально-правової. Як переконливо свідчить світовий, а також власний досвід, будь-яке суспільство, щоб стати нацією, крім об'єднання спільними економічними інтересами, повинно інтегруватися ще й додатковими зв'язками, як-то, спільністю мови, культури, особливостями національного менталітету, самоідентифікацією².

Нехтування цими зв'язками та байдуже ставлення до проблем формування національної ідеї, яка б консолідувала українську націю, фактично призводить не тільки до розмежування нашого суспільства на певні групи, класи, регіональні етнічні утворення, а й до прямого протистояння між ними, а це становить реальну небезпеку життєво важливим інтересам України, самому її існуванню як держави. Без «цементуючої» національної ідеї неможливо забезпечити захист національних інтересів і гарантування в Україні безпеки особи, суспільства і держави від зовнішніх і внутрішніх загроз в усіх сферах життєдіяльності. Розглядаючи ґенезу національної ідеї як такої, звернемо увагу й на той аспект, що вона не може бути штучним витвором ідеології, а повинна бути детермінована об'єктивними потребами життя самої країни та її народу, економічними і політичними відносинами, що склалися в середині нього, спиратися на його культуру та історію, прагнення до незалежності, демократії, добробуту, раціонально усвідомленого майбутнього.

---

¹ *Кремень В.* Філософія людиноцентризму як теоретична складова національної ідеї // Дзеркало тижня. № 31. 13 серпня 2005. [Електронний ресурс] // Сайт "Верховна Рада України". Режим доступу: <https://dt.ua/SOCIETY/238102?page=378&items=14415&type=1> (дата звернення — 31.07.2013 р.).

² *Антонов В. О.* Національна безпека як конституційно-правова гарантія політичної системи України // Часопис Київського університету права. 2014. № 4. С. 75, 78.

Саме тому, на нашу думку, економічні, політичні і культурно-історичні відносини в країні мають стати головним структурно-утворюючим чинником національної ідеї через соціальну детермінацію у вигляді суспільної необхідності суверенітету країни, потреби його реалізації через забезпечення прав і свобод людини і громадянина та демократичного способу життя народу, зацікавленості держави і громадянина в розбудові демократичної, правової, соціальної держави, де необхідність, потреба, інтерес виступають як рушійні чинники матеріальної та духовної діяльності людей. Саме ці чинники детермінують виникнення та подальший розвиток національної ідеї, форми, способи мислення та дії тих чи інших груп, класів, націй і окремих особистостей, які напручують та реалізують національну ідею.

Досліджуючи українську національну ідею, необхідно також констатувати, що це форма відображення соціальної дійсності, результат усвідомлення громадською і науковою думкою основного предмета пізнання осмислення та відображення суспільного розвитку. Це, по суті, форма теоретичного усвідомлення дійсності, яка проявляється у двох аспектах: напрацьований теорією ідеальний образ національної держави і концепція, що спрямована на реалізацію цього об'єкта на практиці. І тому в національній ідеї окреслюються шляхи практичного втілення цього ідеального об'єкта не тільки в політичну, а й в економічну, духовну та історичну реальність¹.

Сьогодні поряд зі збройною агресією Росія веде проти України гуманітарну війну. Спланована в Кремлі гуманітарна агресія Росії цинічно ігнорує конституційні права українців, які становлять переважну більшість населення країни, руйнує підвалини єдності нашої країни і прирікає її на занепад і, урешті-решт, на загибель. Як свідчать останні події, саме відсутність україноцентричної гуманітарної політики зробила населення Криму та сходу України об'єктом зомбування з боку кремлівської пропаганди, сприяла зародженню їхньої відчуженості від решти регіонів України, створила живильне середовище для культивування

---

¹ Антонов В. О. Конституційно-правові аспекти функціонування політичної складової системи національної безпеки в умовах викликів і загроз // Часопис Київського університету права. 2015. № 1. С. 86.

сепаратистських настроїв, породила зраду в лавах силових і правоохоронних органів України під час збройної агресії Росії.

Враховуючи викладене, слід зазначити, що поряд із відродженням системи забезпечення національної безпеки серед державних пріоритетів має бути створена система україноцентричної гуманітарної політики, яка має бути покликана дати ефективну відсіч російській гуманітарній агресії та стати гарантом зміцнення єдності українського суспільства, захистити надійні підвалини соборності та державності України.

Слід також акцентувати й на тому, що на кожному історичному етапі національна ідея поступово трансформується, модернізується та наповнюється новим змістом залежно від змін у світі й внутрішньому житті самої країни. Модернізація української національної ідеї, наповнення її новим змістом та її адаптація до сучасних умов розвитку країни і кожного регіону продовжується і в практиці сьогодення. Як свідчать сучасні дослідження, такими напрямками модернізації держави і права мають стати:

— *по-перше*, подальша гармонізація та взаємодія її складових у сьогоденнішому прояві спрямовує на провідну роль економічну і духовно-культурну складові, що надасть змогу підвищити прогнозований потенціал національної ідеї — задати оптимальний напрям розвитку країни та регіонів на сьогодні і на стратегічну перспективу;

— *по-друге*, влада повинна обмежувати свої намагання маніпулювати народом, громадянське суспільство є рівноправним партнером влади, і тому доля народу та кожної особистості не повинні залежати від уподобань влади, оскільки саме народ виступає основним творцем, основною рушійною силою творення та руйнації матеріальних та духовних благ, а також єдиним носієм суверенітету і джерелом влади України. У разі якщо така модернізація не відбудеться, то суспільство і держава будуть деструктуровані, а ті чи інші райони прагнутимуть до автономізації, до висування регіональних ідей як дерегуляторів суспільних процесів усупереч загальнонаціональній ідеї становлення та розбудови суверенної, соціальної, правової, демократичної держави;

— *по-третє*, сучасна українська національна ідея з орієнтацією на перспективу і за своїм змістом, і за формою вираження

повинна стати прогресивною, а саме відповідати сучасним тенденціям розвитку людства у сферах політики, економіки, культури, освіти, науки і технологій, бути конструктивною, творчою, враховувати, до чого прагнуть люди, до якої мети вони прямують. Українська національна ідея ефективно виконала деструктивну функцію щодо тоталітарної ідеології і тоталітарного суспільства, які заважали українській нації реалізувати своє право на історичний вибір, на незалежність країни, на історичне існування, але потрібен наступний крок на шляху створення реальних умов для самореалізації нації і країни, зростання добробуту людини, захисту її конституційних прав і свобод, забезпечення стійкого економічного зростання, підвищення рівня моральності суспільства;

— *по-четверте*, в умовах України національна ідея повинна формуватися і розвиватися не тільки на базі потреб та інтересів титульної нації, а й враховувати потреби та інтереси національних меншин, тому в суспільствознавстві утвердилося поняття «українська політична нація», де на першому місці — громадянство людини, її патріотизм¹. З огляду на стан справ в Україні слід зазначити, що відсутність помітного економічного зростання, зниження життєвого рівня більшості населення, зростання корупції у владі, падіння рівня моральності українського суспільства, стагнація розвитку національної культури, освіти, науки переконливо засвідчують, що українська національна ідея почала втрачати свій творчий потенціал.

* * *

➤ Таким чином, за цих умов одним із першочергових завдань нашої держави має стати повсякденна турбота про стан забезпечення національної безпеки України. Це стосується, зокрема, захищеності життєво важливих інтересів людини і громадянина, суспільства і держави, за якої забезпечується

---

¹ *Соціально-економічний стан України: наслідки для народу та держави: національна доповідь / За заг. ред. В. М. Гейця та ін. Київ: НВЦНБУВ, 2009. С. 532.*

сталий розвиток українського суспільства, своєчасне виявлення, запобігання і нейтралізація реальних та потенційних загроз національним інтересам України. У цьому аспекті національну ідею слід розглядати, з одного боку, як теоретико-правове підґрунтя при розробці та затвердженні Стратегії національної безпеки України, Воєнної доктрини України, доктрин, концепцій, стратегій і програм, якими визначаються цільові настанови та керівні принципи державної політики у сфері національної безпеки та воєнного будівництва, а з другого — як напрями діяльності органів державної влади в конкретній обстановці з метою своєчасного виявлення, відвернення і нейтралізації реальних та потенційних загроз національним інтересам України. Іншими словами, саме в національній ідеї повинні окреслюватись шляхи теоретико-практичного втілення державної політики, спрямованої на захист національних інтересів і гарантування в Україні безпеки особи, суспільства і держави від зовнішніх і внутрішніх загроз в усіх сферах життєдіяльності українського соціуму.

➤ На порядок денний нашого розвитку слід поставити завдання подальшої розробки та напрацювання національної ідеї з метою посилення її консолідуючої ролі та регулятивного впливу в цілому і особливо в регіонах, де вона піддається фальшуванню з боку прибічників реставрації соціалізму і СРСР, панслов'яністів і сепаратистів. Більше того, виникнення самопроголошених злочинних квазідержавних утворень на сході України за підтримки Росії провокує процеси регіонального сепаратизму. Загострена увага до цієї проблеми має бути вмотивована змістом і характером політичних і економічних реформ на тлі сучасних глобалізаційних викликів; пошуком перспектив подальшого соціально-економічного розвитку України, завданнями щодо геополітичного і гео економічного визначення країни у світовому вимірі, станом дотримання демократії; прав і свобод особистості, а також станом захищеності національних інтересів від внутрішніх та зовнішніх загроз.

3.5. Захист конституційного ладу, суверенітету, територіальної цілісності та недоторканності України — найважливіша функція держави

Вельми важливим об'єктом національної безпеки України виступає держава — її конституційний лад, суверенітет, територіальна цілісність і недоторканність. Відповідно до Конституції України (ст. 17) захист суверенітету і територіальної цілісності України, забезпечення її економічної та інформаційної безпеки є найважливішими функціями держави, справою всього Українського народу¹.

Аналізуючи інститут держави як об'єкт національної безпеки України, слід зазначити, що Закон України «Про основи національної безпеки України» відповідно до п. 17 ст. 92 Конституції України визначає основні засади державної політики, спрямованої на захист національних інтересів і гарантування безпеки держави від внутрішніх і зовнішніх загроз. Також у цьому Законі (ст. 3) визначені об'єкти національної безпеки, де одним із головних виступає держава, її конституційний лад, суверенітет, територіальна цілісність і недоторканність. Конституційний лад України є системою суспільних відносин, передбачених і гарантованих Конституцією і законами, прийнятими на її основі та відповідно до неї. За своєю суттю конституційний лад виражає певний тип конституційно-правових відносин, зумовлений рівнем розвитку суспільства, держави і права.

У сучасних науково-правових дослідженнях надається ряд визначень конституційного ладу, що зумовлені, на нашу думку, передусім істотними змінами в конституційному ладі України та інших держав, а також науковими здобутками в конституційній думці стосовно суті та змісту конституційного ладу.

Російські вчені-конституціоналісти К. Козлова та О. Кутафін визначають конституційний лад як певну форму або як певний спосіб організації держави, закріплений в її конституції,

---

¹ Конституція України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР, у ред. від 30.09.2016 р. [Електронний ресурс] // Сайт «Верховна Рада України». Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80> (дата звернення — 16.10.2016 р.).

фактично ототожнюючи його з державним ладом¹. Аналізуючи мотивацію запропонованого визначення, автори зазначають, що кожна держава характеризується певними рисами, в яких відображається специфіка цієї держави. Саме сукупність таких рис дає їм усі підстави стверджувати про певну форму, певний спосіб організації держави, який після закріплення його конституцією стає конституційним ладом, де останній виступає як форма або спосіб організації держави, забезпечує підпорядкування її праву і характеризує її як конституційну державу².

На думку ж більшості українських учених, конституційний лад опосередковує насамперед і головним чином суспільний і державний лад³. Це стосується й виникнення і самого поняття «конституційний лад». Так, як підмітив Ю. Тодика, поняття конституційного ладу розвивається з категорій суспільного і державного ладу⁴.

Сучасний конституційний лад України є перехідним, змішаним, що зумовлено особливостями розвитку суспільства, держави і права, які уособлюють риси різних соціально-економічних формацій і відповідно різних типів держави і права.

За своїм змістом конституційний лад України опосередковує насамперед передбачені і гарантовані Конституцією державний, суспільний та територіальний устрій, конституційний статус людини і громадянина, систему безпосереднього народовладдя, організацію державної влади і місцевого самоврядування, основи національної безпеки і оборони та інші найважливіші інститути конституційно-правових відносин у державі. Конституційний лад України, який передбачений її Конституцією, ґрунтується на відповідних загальних базових принципах, зокрема таких, як:

---

¹ Козлов К. И., Кутафин О. Е. Конституционное право России, 3-е изд., перераб. и доп. Москва: Юристъ, 2003. С. 76.

² Там само. С. 79.

³ Основи конституційного права України: підручник / За ред. акад. НАПрН України В. В. Копейчикова. Київ: Юрінформ, 1997. С. 9–12, 32–37.

⁴ Тодика Ю. М., Супрунук Т. В. Конституция Украины — основа стабильности конституционного строя и реформирования общества / Отв. ред. М.В. Цвик. Симферополь, 1997. С. 7.

суверенність, демократизм, гуманізм, реальність, системність, наукова обґрунтованість, історизм, гарантованість.

Суверенність, державний суверенітет органічно пов'язані з забезпеченням національної безпеки. У ст. 17 Конституції України визначається, що це є справою всього Українського народу. Оборона України, захист її суверенітету, територіальної цілісності і недоторканності покладаються на Збройні Сили України¹.

Під впливом останніх подій і змін, які відбуваються у світі, цілком очевидним є те, що існування, самозбереження, економічний розвиток будь-якої країни як суверенної держави залежить від здійснення цілеспрямованої внутрішньої та зовнішньої політики щодо захисту національних інтересів. Україна не є винятком, а є яскравим прикладом того, коли через її нездатність забезпечити свою безпеку вона постійно протягом багатьох століть втрачала свій суверенітет і свою незалежність. Тобто йдеться про створення певних умов та досягнення такого стану держави і суспільства, що дає їй змогу зберігати, обстоювати свою цілісність і виступати у системі міжнародних відносин самостійним суб'єктом державності². Цей стан гарантує захищеність життєво важливих інтересів, держави (її конституційний лад, суверенітет, територіальну цілісність і недоторканність державних кордонів) від внутрішніх та зовнішніх загроз. Досягнення такого стану забезпечується відповідною діяльністю людей, суспільства, держави, спрямованою на зменшення або запобігання, відвертання як реальної, так і можливої загрози. В основі цієї діяльності — забезпечення і реалізація національних інтересів Української держави: створення громадянського демократичного суспільства, підвищення ефективності діяльності органів державної влади та місцевого самоврядування, розвиток демократичних інститутів для забезпечення прав і свобод

---

¹ Конституція України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР, у ред. від 30.09.2016 р. [Електронний ресурс] // Сайт «Верховна Рада України». Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80> (дата звернення — 16.10.2016 р.).

² Зайчук О. В. Сутність і призначення держави // Теорія держави і права. Академічний курс: підручник / За ред. О. В. Зайчука, Н. М. Оніщенко. Київ: Юрінком Інтер, 2006. 28, 63.

людини громадянина; досягнення національної злагоди, політичної і соціальної стабільності, гарантування прав української нації та національних меншин України; поєднання підходів до формування відповідної законодавчої бази, підготовки доктрин, стратегій, концепцій державних і відомчих програм.

З огляду на виняткове значення національної безпеки у захисті її суверенітету, територіальної цілісності і недоторканності реалізація її основних принципів і положень досягається шляхом проведення виваженої державної політики відповідно до прийнятих доктрин, стратегій, концепцій і програм у таких сферах, як політична, економічна, соціальна, воєнна, екологічна, науково-технологічна, інформаційна тощо.

Основи такої політики визначає насамперед Конституція України (п. 3 ст. 17)¹ та ряд інших нормативно-правових документів, з-поміж яких провідне місце належить Закону України «Про основи національної безпеки України», який відповідно до п. 17 частини першої ст. 92 Конституції України визначає основні засади державної політики, спрямованої на захист національних інтересів і гарантування в Україні безпеки особи, суспільства і держави від зовнішніх і внутрішніх загроз в усіх сферах життєдіяльності².

Надзвичайно важливими законодавчими кроками на шляху до існування, самозбереження та подальшого розвитку суверенної держави, крім Основного Закону та Закону України «Про основи національної безпеки України», стали ухвалення Концепції розвитку сектору безпеки і оборони України (2016 р.) та прийняття Стратегії національної безпеки України (2015 р.). Їх слід розглядати як зміцнення Української держави, що потребує якісно нової державної політики, спрямованої на ефективний

---

¹ Конституція України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР, у ред. від 30.09.2016 р. [Електронний ресурс] // Сайт «Верховна Рада України». Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80> (дата звернення — 16.10.2016 р.).

² *Правові основи військового будівництва та військово-цивільних відносин*: зб. законодавчих актів з питань національної безпеки і оборони / Ред. рада: Г. Г. Крючков (голова), Б. П. Андресюк, В. П. Горбулін та ін. Київ: Парлам. вид-во, 2005. С. 67.

захист національних інтересів у економічній, соціальній, гуманітарній та інших сферах, комплексне реформування системи забезпечення національної безпеки та створення ефективного сектору безпеки і оборони України¹.

Отже, проблема досягнення достатнього стану захищеності життєво важливих інтересів держави від зовнішньої і внутрішньої загрози для України стала особливо актуальною та значущою. Необхідність гарантування національної безпеки зумовлюється:

— *по-перше*, стрімкими змінами в житті самої України, де поряд із деякими позитивними аспектами виступають нові негативні економічні, військово-політичні й суспільні процеси, що становлять небезпеку розвитку її державності (військова агресія Росії, криза у виробництві, порушення господарських зв'язків, зниження життєвого рівня людей, погіршення навколишнього середовища, зростання злочинності тощо);

— *по-друге*, необхідністю об'єктивно і реалістично визначити місце України у міжнародному співтоваристві, не тільки скоригувати, а й подолати політичні стереотипи, що склалися ще у період конфронтації і «холодної війни», забезпечення інтеграції України до Європейського Союзу та формування умов для вступу в НАТО;

— *по-третьє*, нагальною потребою перегляду шляхів і засобів гарантування національної безпеки з урахуванням змін, що відбуваються як у світі, так і безпосередньо у державі. Під час такого перегляду необхідно встановити відповідність проголошених цілей реальному стану справ;

— *по-четверте*, необхідністю нової оцінки реально існуючих загроз і викликів часу, виявлення співвідношення між цілями і шляхами їхнього досягнення, загрозами і засобами їхнього усунення; посилення керованості суспільно-політичних процесів

---

¹ Указ Президента України «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 4 березня 2016 року «Про Концепцію розвитку сектору безпеки і оборони України»» від 14.03.2016 р. № 92/2016, у ред. від 14.03.2016 р. [Електронний ресурс] // Сайт «Верховна Рада України». Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/92/2016> (дата звернення — 24.09.2016 р.).

у державі, недопущення проявів тероризму та дестабілізації політичної і соціально-економічної ситуації на території держави;

— агресивними діями Росії, що спрямовані на виснаження української економіки і підрив суспільно-політичної стабільності з метою знищення держави Україна і захоплення її території, а саме це:

— блокування зусиль України щодо протидії монополізації стратегічних галузей національної економіки російським капіталом, щодо позбавлення залежності від монопольних поставачань критичної сировини, насамперед енергетичних ресурсів;

— торговельно-економічна війна;

— інформаційно-психологічна війна, приниження української мови і культури, фальшування української історії, формування російськими ЗМІ альтернативної до дійсності викривленої інформаційної картини світу;

— *по-п'яте*, зростанням загрози глобального характеру (інтенсивна експлуатація природних ресурсів підвела світ до такої межі, коли її нарощування без адекватного ресурсозбереження і ресурсовідновлення призведе до непередбачуваних наслідків, а потім і до екологічного колапсу). Непродумана або ж егоїстична політика окремої держави в цій сфері може спричинити загострення і конфлікти з іншими країнами.

Перелічені чинники зумовлюють гостру необхідність напрацювання законодавчих основ державної політики країни щодо національної безпеки України, що мають забезпечити, по-перше, єдність принципів формування та проведення державної політики у галузі національної безпеки і, по-друге, поєднати підходи до формування відповідної законодавчої бази, підготовки доктрин, стратегій, державних програм у різних сферах національної безпеки.

Надійність захисту життєво важливих інтересів України залежить насамперед від створення ефективної системи забезпечення національної безпеки і механізму її реалізації. Діяльність по забезпеченню національної безпеки має розглядатися в широкому і вузькому розумінні. У першому випадку — як спосіб захисту життєдіяльності і розвитку державності України, шляхом своєчасного і адекватного реагування на будь-які загрози внутрішнього і зовнішнього характеру. У другому — як ефективна діяльність державних органів влади, організацій

і установ загальної і спеціальної компетенції, а також суспільних структур, діяльність яких здійснюється на професійній основі. Така діяльність полягає у здійсненні законодавчо закріплених функцій із виявлення та оцінки можливих джерел загроз для національних інтересів України, а також їх локалізації і ліквідації. Діяльність щодо забезпечення національної безпеки має бути доступною для контролю відповідно до законодавства України.

Аналізуючи загрози життєдіяльності та розвитку державності України, слід зазначити, що найбільш нагальними залишаються саме зовнішні виклики національній безпеці. На це звертається увага в новій редакції Стратегії національної безпеки України.

Російська загроза, що має довгостроковий характер, інші докорінні зміни у зовнішньому та внутрішньому безпековому середовищі України зумовлюють необхідність створення нової системи забезпечення національної безпеки України, що передбачає ця Стратегія.

Політика національної безпеки України ґрунтується на повазі до норм і принципів міжнародного права. Україна захищатиме свої фундаментальні цінності, визначені Конституцією та законами України, — незалежність, територіальну цілісність і суверенітет, гідність, демократію, людину, її права і свободи, верховенство права, забезпечення добробуту, мир та безпеку. Їх захист забезпечать ефективні Збройні Сили України, інші військові формування, утворені відповідно до законів України, розвідувальні, контррозвідувальні і правоохоронні органи держави, динамічний розвиток економіки України¹.

За цих умов для майбутнього України принципово важливим є визначення у внутрішньому безпековому середовищі проблем, що загрожують національній безпеці держави, зокрема у сфері державної безпеки. У ст. 7 Закону України «Про основи національної безпеки України» прямо зазначається, що на сучасному етапі основними реальними та потенційними загрозами національній безпеці України у сфері державної безпеки є:

---

¹ Закон України «Про Раду національної безпеки і оборони України» від 05.03.1998 р. № 183/98-вр, у ред. від 31.12.2014 р. [Електронний ресурс] // Сайт «Верховна Рада України». Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/183/98-вр> (дата звернення — 29.05.2016 р.).

— розвідувально-підбивна діяльність іноземних спеціальних служб;

— загроза посягань з боку окремих груп та осіб на державний суверенітет, територіальну цілісність, економічний, науково-технічний і оборонний потенціал України, права і свободи громадян;

— поширення корупції в органах державної влади, зрощення бізнесу і політики, організованої злочинної діяльності;

— злочинна діяльність проти миру і безпеки людства, насамперед поширення міжнародного тероризму;

— загроза використання з терористичною метою ядерних та інших об'єктів на території України;

— можливість незаконного ввезення в країну зброї, боєприпасів, вибухових речовин і засобів масового ураження, радіоактивних і наркотичних засобів;

— спроби створення і функціонування незаконних воєнізованих збройних формувань та намагання використати в інтересах певних сил діяльність військових формувань і правоохоронних органів держави;

— прояви сепаратизму, намагання автономізації за етнічною ознакою окремих регіонів України.

Піддаючи науковому аналізу ці та інші негативні тенденції у внутрішньообезпеченому середовищі України, доцільно зауважити, що гостро сьогодні на порядку денному постають питання, пов'язані із забезпеченням національної єдності та соборності держави, які перетворилися на об'єкт небезпечних політичних спекуляцій як внутрішніх, так і зовнішніх політичних сил.

Загальною і основною загрозою державі, її конституційному ладу, суверенітету, територіальній цілісності і недоторканності залишається ситуація в економіці України. Йдеться про тривале падіння обсягів виробництва, хронічні борги щодо заробітної платні, зниження рівня життя населення, які провокують радикальні настрої в суспільстві, зростання незадоволення в масах політикою центральних органів влади.

Водночас неабиякий дестабілізуючий вплив на напруженість у державі має протистояння між різними політичними силами. Це протистояння, по суті, з одного боку, призводить до різноспрямованих політичних та ідеологічних симпатій тих чи інших електоральних груп, які підтримують ці політичні

сили, а з другого — до регіональної структуризації українського суспільства за ідеологічними ознаками. На небезпечно високому рівні залишаються загрози, що виникають у площині «регіон — центр — регіон», це протистояння слід розглядати як боротьбу регіональних політичних і фінансово-промислових кіл за вплив на прийняття рішень у центрі. Як свідчать сучасні дослідження, формування центрів регіонального впливу (Дніпропетровський, Донецький, Західний та Південний) зумовлене економічними, демографічними, культурними та історичними особливостями розвитку регіонів України¹.

Особливу загрозу для розвитку безпекової ситуації в державі створюють міжконфесійні протистояння та міжцерковні конфлікти. Сьогодні характерною ознакою церковно-державних відносин в Україні є те, що протягом тисячоліття релігійні центри, яким підкорювались українські церкви, перебували поза її межами. І тому за цих обставин весь потужний арсенал церкви, особливо упродовж останніх століть, використовувався для асиміляції українців і навіть зміни їхніх глибинних ментальних структур².

Саме тому таким важливим і водночас болісним для української нації постає процес становлення її державності, зокрема невід'ємного атрибуту суверенності — самостійної помісної церкви. Динаміка релігійно-церковних процесів у країні свідчить, що за понад чверть століття в її цивільно-правовому просторі з'явилася чимала кількість суб'єктів правовідносин у цій сфері життєдіяльності. Однак не всі суб'єкти церковно-державних відносин володіють відповідною правовою культурою, а тому їхні взаємовідносини часто переходять з площини юридичної у політичну. Тож постає гостра проблема, що пов'язана з намаганням окремих політичних і релігійних сил маніпулювати громадською думкою та стимулювати невігластво громадян у сфері конфесійно-церковного устрою і тим самим сіяти розбрат у середині українського народу, що становить загрозу національним інтересам України і її національній безпеці.

---

¹ *Національна безпека України 1994–1996 рр.: наук. доп. НУСД / редкол.: О. Ф. Белов (голова) та ін. Київ: НУСД, 1997. С. 142.*

² *Отрош М. І. Статус Святого Престолу у міжнародному праві: монографія. Одеса: Фенікс, 2014. С. 183.*

Перебіг подій збройної агресії РФ проти Української держави переконливо засвідчує те, що у наступі на українську ментальність, традиційні цінності, мову, культуру, систему освіти, історичну пам'ять народу, національні церкви активізувалися представники неофашистських сил, зокрема «русского мира», маючи за стратегічну мету — знищення ідентичності української нації.

Таким чином, першочерговим завданням має стати консолідація всього українського суспільства зі спрямуванням його політичної волі на реалізацію національних інтересів і максимальним використанням духовно-інтелектуальних можливостей, спрямованих на захист конституційного ладу, суверенітету, територіальної цілісності та недоторканності нашої держави. Серед невідкладних завдань консолідації української нації: нейтралізація загроз сепаратистських явищ і тенденцій, підвищення життєвого рівня населення, модернізація управління державою і суспільством, зміцнення духовно-морального здоров'я народу. Важливу роль у цей непростий і відповідальний період має відіграти виважена і водночас динамічна політика України в релігійній сфері та обстоювання власних національних інтересів¹.

Непростою проблемою дестабілізуючого характеру для національної безпеки України, її суверенітету та територіальної цілісності постає сьогодні небезпека погіршення міжнаціональних відносин у державі. Складність і суперечливість етнополітичної ситуації в Україні зумовлена передусім об'єктивними причинами, що склалися в процесі реалізації багаторічної імперської політики «поділяй і володарюй» щодо тих чи інших національних спільнот, депортації цілих народів, а також певним чином примусової русифікації.

Еволюційні процеси, що відбуваються за останні роки на теренах колишнього СРСР, привели до виникнення на його території значної кількості незалежних суверенних держав, з набуттям їх народами національної самоорганізації та національної самосвідомості. Тож є всі підстави вважати, що етнічне відродження має закономірний характер. Він проявляється в тому,

---

¹ Антонов В. О. Захист державного суверенітету та територіальної цілісності української держави як стратегічна мета політики національної безпеки // Держава і право. 2011. Вип. 52. С. 169.

що, з одного боку, зазначений процес — далеко не випадкове, а закономірне явище, з другого — етнічний ренесанс має свої етапи розвитку для тих чи інших багатонаціональних та політичних держав. Аналізуючи ці складні та суперечливі процеси, необхідно підкреслити, що вони сприяють відродженню, збереженню, розвитку духовних і культурних надбань етнічностей (мови, культури, способу життя, звичаїв, традицій тощо). Ці процеси за своєю сутністю збагачують як саму етнічність, так і людство загалом, перешкоджають його уніфікації і стандартизації. Поряд із цим ці процеси об'єктивно призводять до подальшого розмежування і фрагментації людства, створюють умови та закладають, за певних обставин, підґрунтя для виникнення міжнаціональних конфліктів, зародження потенційних сепаратистських тенденцій, тобто є загрозою етнополітичній безпеці держави.

В Україні після проголошення нею незалежності водночас зі зростанням національної свідомості, формуванням почуття національної гідності давалися взнаки наслідки терору, депортації окремих громадян та цілих народів. Живильним ґрунтом для різних проявів націоналізму, сепаратизму, ксенофобії, міжетнічної нетерпимості є конфліктні ситуації, різні кризові періоди історії України, коли в ролі кривдників і жертв виступали представники тих чи інших етнічних груп, національностей, які сьогодні населяють Україну.

Про це свідчать події, що відбуваються в новітній історії України, коли спостерігається пошук серед тих чи інших етнічних груп, національностей нових форм національної самоорганізації.

Так, поряд із цими етнополітичними процесами природного характеру мають місце й такі, що виникають штучно на ґрунті різних політичних інтересів окремих владних структур на місцях. Ці негативні явища посилюються сьогодні глибокою масштабною кризою, в умовах якої з розрізнених національних культурних громад утворюються загальнодержавні організації національних меншин, які іменують владні державні структури. Це призводить на практиці до того, що вони не задовольняються культурно-освітньою діяльністю, а стають дедалі активнішими суб'єктами політичного життя в Україні. Прикладом таких процесів може слугувати діяльність

політичного русинства на Закарпатті або намагання певних політичних сил на сході та півдні країни використати чинник «російськомовності».

Серед російської національної меншини особливу активність проявляє партія «Громадянський конгрес», що відома своїми крайніми реваншистськими, проімперськими позиціями та ін. поглядами, російський державний фонд «Русский мир», що створений з метою забезпечення гуманітарного виміру з боку російської зовнішньої політики, підтримки проєктів, пов'язаних із розвитком російської культури в зарубіжних країнах, та ін. Так, укорінені в російській ментальності антиукраїнські ідеологічні та реваншистські догми визначають зміст української зовнішньої політики Росії і стратегічну мету, що передбачає тотальне знищення Української держави як національної одиниці, суб'єкта міжнародного права та політичної діяльності. Сучасні російські імпершовіністи вважають, що без повернення України (з її територіями, ресурсами, з людським та науково-технічним потенціалом) у лоно Росії будь-які спроби відновити її імперський статус є не можливими.

Виходячи із такого сприйняття реалій, російська політична еліта та більшість пересічних громадян (80%) вважають, що: Україна — це невід'ємна частина Росії і не повинна існувати окремо від неї; Україна відіграла вирішальну роль у дезінтеграції радянської імперії і спричинила виникнення цілої низки негараздів для Росії; росіяни і українці є одним народом і їх об'єднання має завершитися формуванням потужного надетносу та утворенням «русского мира» з однією церквою, з однією мовою і з однією культурою; незалежна державність України є геополітичною аномалією і становить загрозу національній безпеці Росії; Росія без України є геополітично незавершеною і не може відродитись як світова наддержава¹.

Ці та інші пілотні проєкти Кремля призвели в підсумку до гострих і тривалих етнополітичних конфліктів і протистояння на сході та півдні України. Більше того, вони створили живильне се-

---

¹ Василенко В. Збройна агресія Росії проти України: геополітичний та національний виміри // Юридичний вісник України. № 42 (1007). 18–24 жовтня 2014. С. 6–7.

редовище для проведення Росією проти України інформаційно-пропагандистської, історіософської та конфесійної війни.

За цих умов необхідно виробити на державному рівні стратегію етнічного плюралізму, яка в умовах України повинна гармонійно узгоджуватись зі стратегією підвищення ролі і значення власне українського культурного та політичного середовища (провідна нація, створила власну державу, загальні структури, що формують політичний простір України). Підґрунтям для напрацювання такої стратегії має стати політика національного відродження української культури та її модернізації, оскільки тільки ментальні структури розвиненої та цивілізованої нації можуть бути основою для співіснування різних етнічних культур.

Тому з відродженням усієї системи забезпечення національної безпеки та підвищенням потенціалу Збройних Сил України серед першочергових завдань має стати розбудова системної україноцентричної гуманітарної політики, яка має бути покликана дати ефективну відсіч російській гуманітарній агресії.

Аналізуючи негативні тенденції у внутрішньообезпеченому середовищі України, доцільно зазначити про наявність низького рівня легітимності та дієздатності державної влади, про зростаючу недовіру до держави з боку суспільства. Такий стан справ пов'язаний з проблемами розподілу фінансових і матеріальних ресурсів, бюджетною політикою центру, рівнем впливу «тіньової економіки» і криміналітету на прийняття політичних рішень, край низькою ефективністю роботи органів державної влади. Так, за даними досліджень служби SOCIS-Gallup, показниками неефективної роботи органів самоврядування, на думку респондентів, є: зростання злочинності (на це вказали 86,4% опитаних), зниження соціального захисту малозабезпечених верств населення (84,1%), поширення наркоманії (81,2%), поглиблення економічної кризи (81,1%), зростання корупції (80,2% опитаних).

Ось як оцінює громадськість виконавчу владу: сильною її вважають лише 10,3% експертів, слабкою — 66,7, справедливою — 15,3, несправедливою — 55,8, гуманною — 19, негуманною — 48,3, компетентною — 19,7, некомпетентною — 48,7, демократичною — 20,2, недемократичною — 1,5%.

Соціологічні опитування, здійснені службою SOCIS-Gallup, також відзначають тенденцію відмежування як виконавчої,

так і законодавчої гілок влади від розв'язання проблем народу. Лише 2% опитаних відзначили, що законодавча та виконавча влада у своїй діяльності враховує їхні інтереси, 71,3% — що влада у своїй діяльності на їхні інтереси зовсім не звертає уваги. Як свідчать ці дані, державна влада має вкрай низький рівень довіри у населення¹.

Державна влада та населення перебувають у стані латентного конфлікту. Сучасна влада в очах громадської думки позбавлена сили й авторитету, які могли б стати запорукою подолання кризових тенденцій в українському суспільстві, його консолідації навколо ідей державотворення, захисту життєво важливих інтересів особи, суспільства і держави від зовнішніх і внутрішніх загроз.

Поряд із цим спостерігається небезпечна тенденція корупційності та непрофесіоналізму органів державної влади, зрощення бізнесу, влади і політики². І, за даними SOСIS-Gallup, реальну владу в Україні мають: мафія, злочинний світ, «тіньовики» — 34,9%, корумпована державна бюрократія — 22,9, фінансисти, бізнесмени і підприємці — 12,1, Адміністрація Президента України — 7,3, комуністи 4,3, Верховна Рада України — 3,3%.

Зазначені дані переконливо вказують на дезінтеграцію державної влади, де відбувається привласнення базових державних функцій сублегальними владними структурами, зростання дистанції між людиною та державою. За цих обставин у суспільстві відбувається руйнація комунікативної структури: з одного боку, влада не може донести до соціуму мету і зміст сучасних реформ, а з другого — суспільство не може донести до влади зміст побоювань за своє майбутнє³.

Для розв'язання наявних проблем правового регулювання державно-службових відносин в Україні та впровадження у вітчизняну практику європейського досвіду правового регулювання державної служби важливого значення набуває визначення

---

¹ *Національна безпека України 1994-1996 рр.*: наук. доп. НУСД / Редкол.: О. Ф. Белов (голова) та ін. Київ: НУСД, 1997. С. 34.

² *Бусол О. Ю.* Протидія корупційній злочинності в Україні у сучасний період: монографія. Київ: Ін-Юре, 2014. С. 125.

³ *Національна безпека України 1994-1996 рр.*: наук. доп. НУСД / Редкол.: О. Ф. Белов (голова) та ін. Київ: НУСД, 1997. С. 33.

пріоритетних напрямів розвитку законодавства про державну службу. Одним із ключових напрямів адміністративної реформи в Україні має стати реформування інституту державної служби. Основна її мета — здійснити впровадження у повсякденну практику діяльності вітчизняних державних службовців європейських стандартів урядування та обслуговування громадян, а також формування високоефективного та професійного корпусу державних службовців. У межах реалізації цих стандартів на державних службовців мають бути покладені завдання аналізу та вироблення урядової політики, забезпечення реалізації затвердженої політики, у тому числі напрацювання проектів нормативних актів управління публічними фінансами, надання публічних послуг, повсякденне обслуговування приватних осіб.

Не розв'язаною проблемою залишається і низька ефективність органів державної влади, на що, зокрема, звертається увага і в рішенні Ради національної безпеки і оборони України від 6 травня 2015 р. «Про Стратегію національної безпеки України»¹. З-поміж наявних проблем, що загрожують національній безпеці, у документі констатується недостатня ефективність державного управління, де мають місце:

- високий рівень і системний характер корупції в інститутах державної влади та сферах державного управління;
- серйозні недоліки у функціонуванні судової влади, що підривають довіру населення до держави і права, обмежують захист прав і свобод громадян, загрожують законним інтересам господарюючих суб'єктів;
- недосконалість правового регулювання суспільних відносин, зокрема неналежний рівень захисту права власності та непрозорість відносин у цій сфері, неефективність контролю за додержанням законодавства;
- неадекватність реагування державних органів на конфліктні загострення у сфері політичних, економічних, соціальних,

---

¹ Указ Президента України «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 6 травня 2015 року «Про Стратегію національної безпеки України»» від 26.05.2015 р. № 287/2015 [Електронний ресурс] // Сайт «Верховна Рада України». Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/287/2015> (дата звернення — 12.08.2016 р.).

міжетнічних, міжконфесійних відносин, радикалізацію суспільних настроїв і поширення проявів екстремізму, зокрема, інспірованих іззовні.

У процесі становлення демократичної, соціальної, правової держави найважливішим здобутком у державо- і правотворчій сфері стало прийняття нової Конституції України, яка відповідно до ст. 3 визнала людину найвищою соціальною цінністю¹ і перед якою держава та її органи мали б відповідати за свою діяльність. Вирішальний спосіб забезпечити демократичну спрямованість влади, суттєво підвищити ефективність органів державної влади — це покласти в основу діяльності держави обов'язок неухильно дотримуватись пріоритету прав і свобод людини і громадянина та встановити безумовну відповідальність державних органів та їх посадових осіб за невиконання свого конституційного обов'язку служіння інтересам людини.

Розглядаючи цей аспект, необхідно відзначити й те, що залишається далеко недостатньою ефективність дії механізмів прийняття та виконання державних рішень щодо захисту державного суверенітету України, її територіальної цілісності, недоторканності державного кордону, що спричинилася тривалою політичною нестабільністю, корумпованістю та непрофесіоналізмом органів державної служби, зрощенням бізнесу і політики.

Таким чином, на тлі посилення загроз і зростання нестабільності у внутрішньому безпековому середовищі держави її соціально-економічний розвиток набуває дедалі більш регресивного характеру з перманентним накопиченням негативних змін — погіршенням умов людського існування, поглибленням соціальної нерівності та соціальної несправедливості, прогресуючим обмеженням можливостей розвитку особистості, дегуманізацією та авторитаризацією соціальних відносин. Ці виклики породжують значну соціально-політичну напруженість та можуть поставити під загрозу саме існування України як формально суверенної держави, оскільки подальша поляриза-

---

¹ Конституція України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР, у ред. від 30.09.2016 р. [Електронний ресурс] // Сайт «Верховна Рада України». Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80> (дата звернення — 16.10.2016 р.).

ція суспільства і зростання нерівності руйнує соціальну згуртованість, що є особливо небезпечним для держави як об'єкта національної безпеки на тлі невирішених етнополітичних, міжконфесійних, регіональних та мовних проблем. Тому в разі нехтування внутрішніми викликами та загрозами може мати місце небажане наростання соціальної напруженості, що в підсумку послугує однією з головних внутрішніх причин та рушійною силою розпаду державного організму, втратою територіальної цілісності та незалежності України.

Для Української держави, крім внутрішніх викликів та загроз, вельми актуальними постають загрози у її зовнішньому просторі. Під впливом швидкоплинних змін, що відбуваються у світі і системі міжнародних відносин на початку ХХІ ст., спостерігається, з одного боку, активізація інтеграційних процесів на глобальному та регіональних рівнях, з другого — зростання суперництва між світовими і регіональними центрами за збереження та посилення свого впливу на перебіг розвитку цих відносин.

Формування, розробка та реалізація політики національної безпеки України мають здійснюватися не тільки внутрішніми заходами і діями, спрямованими на захист національних інтересів і гарантування безпеки особи, суспільства і держави від внутрішніх загроз, а й важливими іншими заходами зовнішнього характеру¹. Йдеться про заходи, що спрямовані на збереження доступу до життєво важливих для Української держави джерел сировини та інших ресурсів, ринків збуту своєї продукції та товарів, безпеки мореплавання та космічного простору.

Виходячи із реальних і потенційних загроз, що притаманні зовнішньополітичному середовищу, місцю та ролі держави у світі, слід вести мову про три взаємозв'язаних рівні безпеки: глобальної, регіональної та безпосередні виклики національній безпеці. У зовнішньому просторі на глобальному рівні потенційно джерелами загроз національній безпеці є чинники, що загрожують глобальній міжнародній стабільності та негативно позначаються на безпековому середовищі України:

---

¹ Тосько Р. Р., Новікова А. В. Застосування методики swot-аналізу для формування стратегії зміцнення національної безпеки в сфері державної безпеки // Молодий вчений. 2016. № 4 (31). С. 337–338.

— загострення конкуренції між світовими центрами впливу, застосування сили або погрози силою у міжнародних відносинах у супереч загальноновизнаним принципам і нормам міжнародного права, спроби держав розв'язувати проблеми за рахунок інших держав;

— криза існуючої та невизначеність засад нової системи міжнародної безпеки, розмивання системи міжнародних угод у галузі стратегічної стабільності, послаблення ролі міжнародних безпекових інститутів, що у комплексі з недосконалою системою міжнародного права уможлиблює безкарне застосування сили на міжнародній арені для реалізації власних інтересів;

— виникнення самопроголошених квазідержавних утворень на територіях суверенних держав, поява небезпечних прецедентів визнання іншими державами деяких із цих утворень, що стало стимулом для процесів регіонального сепаратизму;

— посилення конкуренції за доступ до природних ресурсів, встановлення контролю за маршрутами їх постачання на ринки споживання в умовах зростаючого дефіциту сировинних ресурсів;

— інтенсифікація процесів мілітаризації окремих держав і регіонів, збільшення кількості держав, які на порушення вимог міжнародних режимів нерозповсюдження намагаються заволодіти зброєю масового ураження та засобами її доставки;

— поширення тероризму, піратства, наркоторгівлі, незаконної торгівлі зброєю і ядерними матеріалами, транснаціональної організованої злочинності, злочинів, пов'язаних із легалізацією (відмиванням) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванням тероризму, поширення нелегальної міграції, торгівлі, людьми, кіберзлочинності;

— надмірне антропогенне навантаження на довкілля, що зумовлює збільшення викидів забруднюючих речовин у навколишнє природне середовище, і як наслідок — глобальні зміни клімату, зростання дефіциту продовольства, питної води, небезпечні техногенні аварії, пандемії, що загрожують населенню і потребують додаткових ресурсів для реагування на них.

Серед зовнішніх загроз на глобальному рівні варто загострити увагу на проблемі міжнародного тероризму, який, як свідчать сучасні дослідження, є самодостатньою, злочинною, відповідно до норм міжнародного права, системою і який становить

реальну загрозу і усій міжнародній спільноті, і національній безпеці України зокрема¹. Зростання загрози міжнародного тероризму значною мірою пов'язано з посиленням ймовірності отримання терористами компонентів зброї масового ураження, інформаційною відкритістю сучасного суспільства та його вразливістю, подальшим розшаруванням суспільства, країн, регіонів на багаті та бідні.

При цьому масштаби, тактика ведення дій терористів, прийоми та методи, що ними використовуються, об'єктивно породжуються умовами і причинами, що є характерними для того чи іншого регіону, країни світу. Терористичні акти, що відбулися за останній період у світі, зокрема в Росії, США, Індонезії, Іспанії, Великій Британії, Туреччині, Франції та ін. країнах, активізація глобальних терористичних угруповань та центрів у Іраку, Афганістані, на Близькому Сході та на сході України, переконливо засвідчили про загрозу, що несе міжнародний тероризм для більшості країн світу, а також поставили на порядок денний питання про необхідність об'єднання міжнародних сил для ефективної протидії цій небезпечній загоді глобального характеру.

Розв'язання цієї проблеми пов'язують з новими способами організації світового порядку і відповідними міжнародними відносинами. Соціальне походження тероризму вказує на те, що ефективними для подолання цього злочинного явища можуть бути комплексні заходи, в основі яких повинні бути політичні рішення і суттєві соціально-економічні зміни, забезпечені відповідним міжнародно-правовим регулюванням².

Не вдаючись у поглиблений аналіз інших загроз національній безпеці Української держави на глобальному рівні, необхідно, на нашу думку, проаналізувати певні види загроз, що притаманні на регіональному рівні. У цьому аспекті слід звернути увагу на безпосередні виклики, які загрожують безпеці нашої держави:

---

¹ Прохожев Л. А. Правовые основы борьбы с международным терроризмом // Российский ежегодник международного права. Специальный выпуск. Санкт-Петербург, 2003. С. 204–205.

² Антипенко В. Ф. Антитеррористическая система государства. Киев: ГП «Информационно-аналитическое агентство», 2009. С. 21.

— наявність нерегульованого конфлікту у придністровському регіоні Республіки Молдова, що безпосередньо межує з Україною;

— невирішеність питання щодо розмежування лінією державного кордону акваторії Чорного і Азовського морів та Керченської протоки, відсутність демаркації державного кордону України з Російською Федерацією, Республікою Білорусь та Республікою Молдова, що стримує врегулювання правових засад забезпечення його режиму й облаштування, ускладнює ефективну протидію транснаціональним загрозам;

— недосконалість державної політики у сфері міграції, неефективність системи державного регулювання міграційних процесів, що не забезпечують належний правовий захист прав та інтересів громадян України, які працюють за кордоном, не створюють умов для допуску іммігрантів в Україну відповідно до її національних інтересів, для належної інтеграції іммігрантів в українське суспільство.

Політичні та соціально-економічні перетворення, що відбулися наприкінці ХХ — початку ХХІ ст. у Центральній та Східній Європі, привели, з одного боку, до зменшення військового протистояння на спільних з Україною кордонах та ризику виникнення широкомасштабної воєнної загрози, а з другого — внесли зміни до геостатистичного балансу сил у Європі та системи координат європейської безпеки. Це характеризується збільшенням кількості нових загроз і ризиків, переважно у невійськовій сфері, що сприятиме виникненню кризових ситуацій для України з сусідніми державами та в зонах її національних інтересів¹.

Можна констатувати, що політична, економічна і соціальна нестабільність у деяких країнах Центральної та Східної Європи, національно-територіальні конфлікти типу тих, що мали місце у Придністров'ї, Абхазії, колишній Югославії, Нагірному Карабаху, Чечні, на острові Тузла, анексія Росією Криму та створення маріонеткових квазідержавних утворень на тимчасово окупованій території частини Донецької та Луганської облас-

---

¹ Глушков В. О. Геополітико-правові проблеми створення зони анти-терористичної безпеки у чорноморському регіоні // Актуальні проблеми політики. Одеса: Фенікс, 2004. № 20. С. 518.

тей, можуть за певних обставин спричиняти воєнно-політичну нестабільність навколо кордонів України, опосередковано чи прямо втягувати нашу державу у довготривалі конфлікти з непередбачуваними для неї наслідками¹.

На загальному тлі ситуації, що склалася, нейтралізація загроз (реальних і потенційних) національним інтересам України вимагає проведення комплексу відповідних заходів щодо зміцнення безпеки держави. Проведення основних заходів, пов'язаних з реагуванням на загрози безпеці держави, повинно бути адекватним їхньому характеру та масштабам, своєчасним, упереджувальним. Сама стратегія національної безпеки Української держави відповідно до чинного законодавства має бути орієнтована на визначення загальних принципів, пріоритетних цілей, завдань і механізмів захисту життєво важливих інтересів України від зовнішньорегіональних загроз.

Погіршення регіонального безпекового середовища навколо України спричинено активізацією процесів формування сфер впливу або зон геополітичної відповідальності, які супроводжуються зростанням конфліктності, поширенням практики провокування конфліктних ситуацій, у тому числі збройних, посиленням різновекторних зовнішніх впливів у регіоні, загрозами превентивного застосування збройних сил окремими державами за межами своїх кордонів².

Зазначені чинники разом із незадовільним станом системи забезпечення національної безпеки, поширенням корупції в державних органах влади перешкоджають розв'язанню нагальних проблем суспільного розвитку, сприяють політичній радикалізації, призводять до зростання екстремістських настроїв і рухів, що у стратегічній перспективі може створити реальну загрозу

---

¹ Антонов В. О. Проблеми формування зовнішнього безпекового середовища Української держави // Держава і право. 2013. Вип. 61. С. 92.

² Указ Президента України «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 4 березня 2016 року «Про Концепцію розвитку сектору безпеки і оборони України»» від 14.03.2016 р. № 92/2016, у ред. від 14.03.2016 р. [Електронний ресурс] // Сайт «Верховна Рада України». Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/92/2016> (дата звернення — 24.09.2016 р.).

національному суверенітету і територіальній цілісності України¹. Більше того, різновекторні геополітичні впливи на Україну в умовах неефективності гарантій її безпеки, замороження конфліктів біля її кордонів, зовнішня критична залежність національної економіки зумовлюють уразливість держави, послаблюють її роль на міжнародній арені та виштовхують на периферію світової політики у так звану сіру зону безпеки.

З огляду на викладене нині актуальною постає проблема, що пов'язана з відносинами між Румунією та Україною. Слід зазначити, що денонсація Румунією в односторонньому порядку Договору між Урядом СРСР і Урядом Румунії про режим радянсько-румунського державного кордону, співробітництво та взаємну допомогу з прикордонних питань 1961 р. суттєво загострила ситуацію в українсько-румунських відносинах. Це на сьогодні є основною перешкодою у розвитку подальшого співробітництва з прикордонних питань між Україною та Румунією. Суть проблеми полягає у тому, що прикордонне співробітництво ставиться у залежність від вирішення питань, пов'язаних з проходженням лінії державного кордону по р. Дунай (Кілійське гирло). Розв'язання цієї проблеми безпосередньо пов'язане з розмежуванням зон власності перспективних нафто- та газоносних родовищ на користь тієї чи іншої сторони.

Позиція румунської сторони, починаючи з переговорів ще з колишнім СРСР, полягає в тому, що лінія розмежування державного кордону має проходити спочатку по географічній паралелі, а потім по середній лінії, проведеній між Кримом і узбережжям Румунії. Загалом, не ставлячи під сумнів легітимність післявоєнних кордонів та підписавши базовий договір з Україною в 1997 р., відповідно до якого Румунія визнала та підтвердила режим радянсько-румунського державного кордону, зафіксований договором від 1961 р., вона, проте, висуває певні територіальні вимоги, які формуються під впливом політичних амбіцій Бухареста. Свої претензії Румунія обґрунтовує тим, що ці території раніше входили до складу румунської держави.

---

¹ Бусол О. Ю. Протидія корупційній злочинності в Україні у сучасний період: монографія. Київ: Ін-Юре, 2014. С. 124.

В останній період у Румунії потужно активізувалися настрої на підтримку створення «Великої Румунії». У довоєнні та воєнні роки Румунії належали землі Чернівецької області і південно-західної частини Одеської області¹. Партія «Велика Румунія» вимагає повернення територій північної Буковини і Придунав'я до складу Румунії.

Поряд із цим Бухарест заявляє Україні й претензії про існуючі порушення прав українських громадян румунського походження. Румунська сторона вважає, що на українській території масово закриваються румунські школи, румунська діаспора позбавлена можливості отримувати пресу і дивитись телерадіопрограми рідною мовою. З цієї причини у липні 2006 р. українська влада під тиском Бухареста дала згоду на проведення моніторингу щодо дотримання прав румунської національної меншини в Україні. Його результати для офіційного Бухареста були доволі невтішними, тому що інформація про порушення прав румунської меншини не підтвердилася. Більше того, змішана комісія зробила заяву про те, що зміна політичного режиму в Румунії з тоталітарного на демократичний не привела до радикального покращення ситуації у сфері забезпечення прав української меншини².

Важливо зазначити й те, що значну роль у просуванні ідей «Великої Румунії» відіграють румунські ЗМІ, які ведуть активне

---

¹ Слід звернути увагу, що у роки Другої світової війни Румунія діяла щодо України та Молдавії зовсім недружно. Так, у липні 1941 р. Іоан Антонеску заявив про намір вигнати із Бессарабії і Буковини не тільки євреїв, а й «український елемент». Трохи пізніше, 19 серпня, Антонеску підписав декрет про створення адміністрації на території між Дністром і Бугом. Уся територія Молдавії (її лівобережні райони) і частина України (Одеська, частини Миколаївської і Вінницької областей) зводились у три губерна-торства: Бессарабію, Буковину і Трансмістрію. У Бендерах 30 серпня німецьке і румунське командування підписали угоду, з якої, власне, і розпочався відлік етнічної чистки населення Бессарабії і Північної Буковини — На Буковині 83 середніх навчальних заклади належать румунським меншинам; румуни входять в еліту Чернівецької області (у владні інститути та структури) // Експерт (Україна). 21–24 квітня 2008. [Електронний ресурс] // Сайт «Експерт». Режим доступу: <http://www.expert.ua/archive/0/0/166/> (дата звернення — 13.01.2014 р.).

² Там само.

мовлення на українську територію. При цьому широко використовуються різні громадські організації, діяльність яких спрямована на вчинення тиску на українську владу, щоб у підсумку домогтися об'єднання румунів. Так, якщо у 2006 р. в Одеській області діяв Християнсько-демократичний альянс румунів України, то через вісім років у цьому регіоні уже діяло понад десять неурядових організацій, які обстоюють інтереси румунської сторони¹. Необхідно звернути при цьому увагу і на те, що такі організації фінансуються із-за кордону, а їхні активісти (молдовани і румуни) пройшли фахову підготовку в Бухаресті.

Особливу тривогу викликає політика Румунії, спрямована на спрощення отримання румунського громадянства. Ще на початку 1990-х років Румунія стала проводити політику, відповідно з якої всі, хто міг довести факт проживання своїх пращурів до 1940 р. на території, яка раніше належала румунській державі (нинішні Молдова, Чернівецька область, частина Одеської області України), могли претендувати на румунське громадянство. У результаті проведення цієї недружньої стосовно України політики, за оцінками експертів, кількість населення, яке отримало подвійне громадянство, на початку 2013 р. становила майже 60 тисяч осіб.

Цей процес викликає в Україні серйозне занепокоєння у зв'язку з відмовою офіційного Бухареста підписувати двосторонні угоди про запобігання випадкам набуття подвійного громадянства. Так званий процес «румунізації» українського населення є доволі небезпечним явищем для Української держави, оскільки Румунія може встановити контроль над зазначеними українськими областями і тим самим реалізувати на практиці ідею «Великої Румунії», що, по суті, призведе до послаблення та руйнації нашої державності. Найбільш рельєфно ця тенденція проявилася у політиці Бухареста щодо українських румунів, які мешкають у Чернівецькій області. Як свідчать сучасні дослідження, сепаратистські дії на початку 1990-х років з вивішуван-

---

¹ *Найбільші* неурядові організації: асоціація румунів Одеської області «Бессарабія», «Тірас», «Троянський вік», «Нове покоління Європи», екологічна спільнота «Ялпуг». В Одеській області функціонують приходи Бессарабської метрополії Румунської православної церкви.

ням свого триколора над приміщеннями сільських і селищних рад румуномовних районів та недопущення на їхню територію представників української влади, змусили офіційний Київ вжити відповідних заходів¹.

У сфері регіонального безпекового середовища навколо України постають спірні питання і у відносинах з Молдовою. На відміну від відносин, які склалися між Україною і Румунією, де провідну роль відіграла, власне, «історична» спадщина, спірні питання між Україною і Молдовою, як свідчать сучасні наукові дослідження, виникли внаслідок недалекоглядної політики української влади. Зокрема, йдеться про будівництво Молдовою нафтового терміналу вантажно-пасажи́рського порту і нафтопереробного заводу поблизу Джурджулешт².

Непродумана політика центральної влади в Придунайському регіоні становить реальну загрозу національним інтересам Української держави³. Серед існуючих загроз безпеці населення, навколишньому середовищу і економічним інтересам слід виділити: нелегальне переміщення людей, контрабанду, забруднення транскордонних вод небезпечними речовинами (нафтові плями, хімікати). Будь-який аварійний вилів нафти поставить під загрозу водопостачання придунайських міст. І не тільки це. Не слід також забувати і про складну й небезпечну паводкову ситуацію на Дунаї і критичний стан захисних берегових споруд. Розв'язати проблему Джурджулешт стає уже майже неможливим власними силами. І тому за цих обставин необхідно напрацювати комплексний підхід, яким слід передбачити як внутрішньополітичні заходи, зокрема, врегулювання спірних з Молдовою питань, так і проведення заходів внутрішнього характеру: зміцнення економічного потенціалу регіону, вирішення

---

¹ *Час Пик* (Україна). 17 августа 2007. [Електронний ресурс] // Сайт «Час Пик Україна». Режим доступу: <http://vchasplik.ua/> (дата звернення — 12.08.2016 р.).

² *Гриневецкий С. Р., Жильцов С. С., Зони И. С.* Геополитическое казино Причерноморья. Москва: Восток-Запад, 2009. С. 169.

³ *Час Пик* (Україна). 2007. № 3. 28 января. [Електронний ресурс] // Сайт «Час Пик Україна». Режим доступу: <http://vchasplik.ua/> (дата звернення — 28.02.2016 р.).

його соціальних проблем шляхом створення нових робочих місць, вирішення цілого спектра екологічних проблем.

Таким чином, є усі підстави стверджувати, що Україна по-стала неспроможною захищати свої національні інтереси у цій частині Чорноморського регіону. Завершення молдовською стороною проекту з будівництва нафтового терміналу неминуче вплине на авторитет держави як країни, що не спромоглася реалізувати власні економічні програми та обстояти свої інтереси¹. За цих обставин українська політика щодо Молдови в контексті національної безпеки потребує серйозного коригування, зокрема, формування безпечного міжнародного середовища у цьому регіоні, сприятливого для реалізації національних інтересів України, її утвердження як впливової регіональної держави.

Територіальні претензії з боку Румунії до України і Молдови, Молдови до України, військовий конфлікт у серпні 2008 р. між Росією і Грузією у Південній Осетії, триваюча воєнна агресія Росії проти України, а також зростання ролі зовнішнього чинника у тому чи іншому регіональному протистоянні переконливо засвідчують, що ефективна система регіональної безпеки за останній період не була створена. У даному контексті слід зазначити, що в рішенні РНБО України від 4 березня 2016 р. «Про Концепцію розвитку сектору безпеки і оборони» зазначається, що невирішеність питань щодо розмежування державного кордону між Україною і Російською Федерацією в акваторії Чорного і Азовського морів, незавершеність договірно-правового оформлення державного кордону України з Російською Федерацією, Республікою Білорусь та Республікою Молдова створює безпекові виклики, які можуть посилювати загрозу застосування воєнної сили проти України².

---

¹ *Час Пик* (Україна). 2007. № 3. 25 лютого. [Електронний ресурс] // Сайт «Час Пик Україна». Режим доступу: <http://vchasplik.ua/> (дата звернення — 28.02.2016 р.).

² *Указ* Президента України «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 4 березня 2016 року «Про Концепцію розвитку сектору безпеки і оборони України»» від 14.03.2016 р. № 92/2016, у ред. від 14.03.2016 р. [Електронний ресурс] // Сайт «Верховна Рада України». Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/92/2016> (дата звернення — 24.09.2016 р.).

Аналізуючи зовнішнє безпекове середовище навколо України у Чорноморському регіоні, необхідно відзначити й те, що тут спостерігається доволі швидкими темпами інтенсифікація процесів мілітаризації окремих держав та квазідержавних утворень за активної участі інших країн. Так, у період проведення військової операції щодо надання термінової допомоги Грузії силами і засобами ВМФ і ВПС США було доставлено понад 1000 тонн різноманітних вантажів. Серед так званих гуманітарних поставок значне місце займали озброєння і військова техніка¹. Дана тенденція спостерігається й у наш час і є вірогідність того, що вона триватиме і в найближчі роки. Ці процеси можуть призвести до суттєвого загострення ситуації в зовнішньому безпековому просторі навколо України і, більше того, до виникнення військового конфлікту між причорноморськими країнами.

Цілком очевидно, що в найближчі десятиліття ключовою проблемою Чорноморського регіону можуть стати територіальні претензії причорноморських держав, з одного боку, а з другого — делімітація акваторії Чорного моря. Як свідчать сучасні наукові дослідження цієї актуальної проблематики, на відміну від проблем чорноморських проток, проблеми делімітації акваторії Чорного моря містять значні законодавчі прогалини і вирізняються своєю гостротою та не дають єдиних законодавчих механізмів для їх розв'язання². Окрім цього, знаходженню компромісів їх вирішення перешкоджають і позиції причорноморських країн, які спрямовані не на пошук механізмів створення регіональної безпеки з метою формування сприятливих умов безпекового середовища у цьому регіоні, а на одностороннє лобювання та просування своїх власних інтересів. І з урахуванням того, що спостерігається досить різке підвищення значущості енергетичного чинника в економічному розвитку причорноморських країн, то очікувати від них обопільних поступок у найближчі роки мало ймовірно.

---

¹ *Чорноморский регион // Военно-промышленный курьер (Россия). 10-16 июня 2009. [Електронний ресурс] // Сайт «Военно-промышленный курьер». Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/92/2016> (дата звернення — 24.09.2016 р.).*

² *Гриневецкий С. Р., Жильцов С. С., Зони И. С. Геополитическое казино Причерноморья. Москва: Восток-Запад, 2009. С. 180.*

Саме тому сучасні економічні та політичні реалії, захист суверенітету та територіальної цілісності Української держави вимагають створення нових форм і структур забезпечення стабільності і безпеки у Чорноморсько-Каспійському регіоні. Тим часом НАТО і ЄС сьогодні не виявляють готовності сприяти вирішенню цих проблем. Саме стабілізація цієї ситуації могла б прискорити процес створення ефективної системи регіональної безпеки, до якої могли б увійти як ці поважні організації, так і країни, які з тих чи інших причин не можуть бути залученими до згаданих структур¹.

Найбільш оптимальним шляхом розв'язання цієї проблеми, на наш погляд, може бути поступова *трансформація такої організації, як ОЧЕС, в організацію регіонального співробітництва та безпеки* як найбільш інтеграційне об'єднання в Чорноморському басейні. Ця організація відповідає завданням нового, постбіполярного етапу розвитку світової економіки і яка поєднує країни з різним рівнем політичного і економічного розвитку різними геополітичними орієнтаціями та рівнями безпеки.

Досягнення і досвід десяти років існування ОЧЕС, її авторитет і зацікавленість у розширенні функціональних можливостей країн регіону роблять цей процес цілком реальним. Використання існуючих робочих структур ОЧЕС і практики її широкого співробітництва з європейськими та євроатлантичними структурами (НАТО, ЄС, ОБСЄ та інші) можуть забезпечити високу ефективність і політичну, економічну привабливість проекту як для великих світових потуг, так і для регіональних країн і організацій.

Важливо зазначити, що на початку ХХІ ст. у світі відбуваються кардинальні трансформації, що супроводжуються зміною геополітичних конфігурацій, і тому втілення цієї моделі забезпечення регіонального співробітництва та безпеки може розглядатися як проект на перспективу. Проте, на нашу думку, це той ідеал, до якого треба прагнути всім зацікавленим країнам та міжнародним організаціям. Альтернативою цьому баченню може бути лише сповзання регіону в безодню соціаль-

---

¹ Антонов В. О. Захист державного суверенітету та територіальної цілісності української держави як стратегічна мета політики національної безпеки // Держава і право. 2011. № 52. С. 161.

но-економічного й геополітичного хаосу. І як наслідок — формування нових, масштабніших загроз європейському світу¹.

Враховуючи позиції країн регіону, необхідно запобігати будь-яким спробам суперництва там, де потрібні колективні зусилля. У побудові мирного й безпекового чорноморського простору треба також запобігати міждержавному воєнно-політичному протистоянню, що, врешті-решт, сприятиме розбудові механізму протистояння загрозам.

Поява у регіоні Чорного моря нових членів ЄС і НАТО збільшує значення країн регіону як сполучної ланки між європейськими та регіональними інтересами. Вага регіональних країн — членів НАТО та ЄС полягатиме в подальшому наопрацюванні майбутніх механізмів взаємодії НАТО — ЄС.

Для зміцнення регіональної стабільності та безпеки доцільно сприяти підвищенню рівня міжнародного співробітництва та міждержавних взаємодій з питань безпеки на багатосторонній та двосторонній основах.

Поліпшенню ситуації сприяло б утворення (можливо, на основі ОЧЕС) постійного міжнародного форуму з питань регіональної безпеки та співробітництва. Такий форум допоміг би визначити пріоритетні сфери співробітництва причорноморських країн.

Цілком логічно було б пов'язати Чорноморський регіон з інтересами великого європейсько-середземноморського простору як у політичному, так і в економічному сенсах. Тут є всі підстави для співпраці в енергетичній сфері, розбудові транспортних коридорів та відповідної інфраструктури. Загалом це зміцнило б зв'язки з Європою, Близьким Сходом та Центральноазійським і Кавказьким регіонами.

Політичний вимір зазначеного співробітництва з Європою доцільно було б налагоджувати в рамках запропонованої ЄС політики добросусідства, особливо в сенсі проектів, спрямованих на розвиток регіональної інфраструктури, зокрема країн Південного Кавказу та України.

---

¹ Антонов В. О. Проблема формування реалізації Стратегії національної безпеки України на тлі посилення загроз // Держава і право. 2014. № 64. С. 125.

* * *

➤ З огляду на те, що основними характеристиками інтеграції нині є не лише економічні чинники, а й інтеграція у сфері безпеки, через механізми взаємодії НАТО та ЄС, доцільно розглянути питання щодо можливості *створення регіональної безпекової структури* (можливо, також на основі ОЧЕС або шляхом розширення та розвитку системи ГУУАМ) з постійним контингентом миротворчих сил.

➤ Створення дієвої регіональної безпекової структури сприяло б стиранню межі, яка відокремлює частину Європи з гарантованою безпекою від тієї її частини, майбутнє якої ще не визначене. Головною функцією такої структури має *бути узгодження дій щодо запобігання сучасним викликам регіональній безпеці* (організованій злочинності, тероризму, незаконному рухові наркотиків та зброї, а також створення міцних інституційних засад забезпечення спільної політики з проблем регіональної безпеки).

➤ Таким чином, на підставі проведеного наукового аналізу об'єкта національної безпеки Української держави слід зазначити, що основним завданням, яке постане перед країною в процесі визначення шляхів формування національних безпекових спроможностей, які дадуть змогу відновити територіальну цілісність у межах міжнародно визнаного державного кордону України як суверенної і незалежної, демократичної, соціальної, правової держави, є розбудова національних засад забезпечення національної безпеки. Саме на цих засадах має бути розроблена концептуальна модель національної безпеки України XXI ст. Першочерговим завданням у розробці такої концептуальної моделі має стати визначення національних інтересів та загроз, які існують чи можуть виникнути у найближчий час у сфері національної безпеки України.

3.6. Суб'єкти системи забезпечення національної безпеки та їх основні функції

Однією з найбільш важливих проблем теорії та практики конституційного права, а також теорії національної безпеки постає проблема суб'єктів конституційно-правових відносин у системі забезпечення національної безпеки.

Проблема визначення суб'єктів конституційно-правових відносин має доволі суперечливий характер, про що свідчать ще дослідження радянських учених-конституціоналістів. Зокрема, у радянському конституційному (державному) праві під суб'єктами конституційно-правових відносин розглядали сторони цих правовідносин, що мали відповідні права та обов'язки¹. Водночас серед учених-правознавців існували і певні розбіжності стосовно визначення кола суб'єктів радянського конституційного (державного) права. Слід зазначити, що відомий радянський учений А. Лепешкін відносив до суб'єктів державно-правових відносин радянську державу, радянський народ, національні та адміністративні державні одиниці, органи держави, діяльність яких була пов'язана зі здійсненням державно-владних відносин, громадян СРСР і союзи трудящих². Український радянський учений-конституціоналіст С. Кравчук відносив до учасників конституційно-правових відносин радянський народ; радянську соціалістичну державу як єдину організацію всього радянського народу, державні органи; посадових осіб; депутатів рад та їх об'єднання; виборчі комісії; громадян СРСР, іноземців та осіб без громадянства; громадські організації; трудові колективи; загальні збори громадян за місцем проживання; збори військовослужбовців у військових частинах³.

Розбіжності в наукових поглядах щодо юридичної природи суб'єктів конституційно-правових відносин зводилися, як правило, до максимального розширення кола цих суб'єктів.

---

¹ *Лепешкин А. И.* Курс советского государственного права, Т. 1. Москва: Госюриздат, 1961. С. 36.

² *Там само.*

³ *Барабашев Г. В., Кравчук С. С.* Советское государственное право. Москва: Московский государственный университет им. М.В. Ломоносова, 1980. С. 34.

З розпадом колишнього СРСР погляди радянської державно-правової науки на суб'єкти правовідносин зазнали певної трансформації, проте суперечливий характер залишився незмінним. І проблема полягає у тому, що як вітчизняні, так і зарубіжні вчені намагаються визначити коло суб'єктів конституційно-правових відносин шляхом їх вичерпного переліку. На сьогодні простежується тенденція до подальшого розширення кола суб'єктів конституційно-правових відносин, що, на думку відомого українського вченого-конституціоналіста В. Погорілка, є виправданим, адже розширюється коло суспільних відносин, які виступають предметом конституційно-правового регулювання¹.

Системний аналіз викладених і розглянутих точок зору як вітчизняних, так і зарубіжних правознавців свідчить, що суб'єкти конституційно-правових відносин — це учасники передусім суспільних відносин, наділені конституційно-правовою правосуб'єктністю (правоздатністю і дієздатністю), що визначається нормами конституційного права та чинним законодавством. Конституційна правоздатність має вираження у системі конституційних прав і обов'язків суб'єктів конституційно-правових відносин, а конституційна дієздатність полягає у здатності суб'єктів реалізовувати ці права і обов'язки.

До суб'єктів конституційно-правових відносин, як свідчать сучасні дослідження, відносять такі найбільш поширені види суб'єктів: 1) спільності (народ, нація, національні меншини, корінні народи, територіальні громади тощо); 2) держава, органи державної влади та органи місцевого самоврядування, депутати, службові та посадові особи; 3) політичні партії, громадські організації та блоки (асоціації); 4) громадяни України, іноземці, особи без громадянства, жителі, біженці; 5) підприємства, установи, організації; 6) міжнародні органи та організації; 7) органи самоорганізації населення; 8) засоби масової інформації².

---

¹ *Порівняльно-правові дослідження: Українсько-грецький міжнародний науковий юридичний журнал*. Київ, 2005. № 1. С. 69.

² *Кутафин О. Е.* Предмет конституционного права. Москва: Юристъ, 2001. С. 317; *Чудаков М. Ф.* Конституционное (государственное) право зарубежных стран: учеб. пособие. Минск: Новое знание, 2001. С. 481; *Кравченко В. В.* Конституційне право України: Навч. посібник / Інститут

Наведена вище класифікація суб'єктів конституційно-правових відносин дає підстави стверджувати, що цим суб'єктам притаманна така риса, як полігамність. Коло суб'єктів конституційно-правових відносин не може бути класифіковане виключно в межах фізичних і юридичних осіб, попри певну привабливість цієї ідеї. Існує ряд суб'єктів, наділених спеціальною правосуб'єктністю, передусім йдеться про суб'єкти конституційно-правових відносин у системі забезпечення національної безпеки.

Однак за існуючих досліджень проблема все ж залишається практично недослідженою. Важливо підкреслити, що, розглядаючи юридичну природу суб'єктів конституційно-правових відносин у системі забезпечення національної безпеки, необхідно як теоретико-методологічне підґрунтя запропонувати один із провідних принципів марксизму — детермінізм, відповідно до якого кожне історичне явище, подія чи діяльність зумовлені конкретними причинами.

Діалектико-матеріалістичне розуміння соціального детермінізму сприяє науковому пізнанню закономірностей суспільного розвитку, співвідношення у ньому необхідності і випадковості, виявленню рушійних сил, що визначають його зміст і напрям, мотиви людської діяльності¹. Соціальний детермінізм має системний характер і передбачає різноманітність форм детермінації соціальних подій, враховує вплив на суспільний розвиток самих зв'язків (причинних, структурних, корелятивних, випадкових, необхідних, можливих, дійсних) і закономірностей (загальних, універсальних, динамічних, статистичних).

Суб'єкти (учасники) конституційно-правових відносин у системі забезпечення національної безпеки є доволі різноманітними, що зумовлено самим змістом цих відносин. Вони мають багато спільного з суб'єктами інших відносин, володіють певним статусом, наділені відповідною праводієздатністю, механізмом реалізації своїх повноважень тощо.

економіки та права «Крок». 2-е вид., доповн. Київ: Атіка, 2002. С. 15–17; *Конституційне право України: підручник* / За ред. В. Ф. Погорілка. Київ: Наукова думка, 2002. С. 41–46.

¹ *Философская энциклопедия*. Москва: Сов. энцикл., 1960. Т. 1. С. 466.

Поряд із цим їм притаманна ціла низка специфічних ознак, які виділяють їх із системи інших суб'єктів, визначають їх роль у сфері суспільних відносин.

Це зумовлено насамперед змістом і значенням таких відносин, тим більше, що виникають і діють вони в процесі захисту національних інтересів і гарантування в Україні безпеки особи, суспільства і держави від зовнішніх і внутрішніх загроз в усіх сферах життєдіяльності¹.

Суб'єктам системи забезпечення національної безпеки притаманні такі найбільш характерні ознаки, як:

а) вони займають особливе місце у відносинах влади з огляду на те, що саме вони здійснюють владу в системі забезпечення національної безпеки;

б) наділені винятковими повноваженнями;

в) дії і вчинки суб'єктів системи забезпечення національної безпеки переважно мають владно-імперативний характер;

г) наділені неоднаковими правами й обов'язками, іншими словами, різною за змістом державно-правовою правоздатністю;

д) мають особливий механізм реалізації своїх повноважень;

е) специфіка деяких з них полягає у тому, що вони виступають лише як суб'єкти конституційно-правових відносин у сфері забезпечення національної безпеки і не можуть бути суб'єктами інших правових відносин.

Відповідно до Закону України «Про основи національної безпеки» до суб'єктів системи забезпечення національної безпеки належать: Президент України; Верховна Рада України; Кабінет Міністрів України; РНБО України; міністерства та інші центральні органи виконавчої влади; Національний банк України; суди загальної юрисдикції; прокуратура України, місцеві державні адміністрації та органи місцевого самоврядування; Збройні Сили України, Служба безпеки України, Державна прикордонна служба України та інші військові формування, утворені відповідно до законів України; громадяни України, об'єднання громадян.

Відповідно до статей 106 і 107 Конституції України, а також ст. 9 Закону України «Про основи національної безпеки» одним

---

¹ Антонов В. О. Особливості конституційно-правових відносин у галузі національної безпеки // Держава і право. 2008. № 41. С. 202.

із найважливіших суб'єктів системи забезпечення національної безпеки Української держави є Президент України. Згідно з Конституцією України і законами України Президент України як глава держави, гарант державного суверенітету, територіальної цілісності України, додержання Конституції України, прав і свобод людини і громадянина, Верховний Головнокомандувач Збройних Сил України і Голова РНБО України здійснює загальне керівництво у сферах національної безпеки та оборони України.

І хоча Президент України не віднесений до системи органів виконавчої влади, оскільки він, обіймаючи пост глави держави, не наділений Конституцією правосуб'єктними ознаками «органу виконавчої влади» і тим більше «глави виконавчої влади», водночас відіграє вельми важливу роль у формуванні й функціонуванні цієї системи органів, оскільки Конституція надає йому значні кадрові та деякі інші дискреційні повноваження¹ щодо органів виконавчої влади². Зокрема, його статус дає змогу здійснювати координацію та контроль за діяльністю органів виконавчої влади у системі забезпечення національної безпеки держави. Реалізація цих повноважень здійснюється через РНБО України, яка є координаційним органом з питань національної безпеки і оборони України і, по суті, здійснює координацію і контроль діяльності органів виконавчої влади в системі забезпечення національної безпеки держави. Проте РНБО України не може бути загальним органом щодо управління системою забезпечення національної безпеки тому, що контроль та координація діяльності законодавчої і судової гілок влади не належить до її компетенції. І тільки Президент України відповідно до статей 106 і 107 Конституції України, а також ст. 9 Закону України «Про основи національної безпеки України» має такі повноваження, що дають

---

¹ *Франц.* «Discretionnaire» — залежний від власного розсуду; право глави держави, уряду, вищої службової особи діяти в певних умовах на свій розсуд (*Словник іншомовних слів* / за ред. О. С. Мельничука. Київ: Головна ред. Української Радянської Енциклопедії Академії наук Української РСР, 1974. С. 215).

² *Державне управління: проблеми адміністративно-правової теорії та практики* / Андрійко О. Ф., Лук'янець Д. М., Коваленко В. Л. та ін.; за ред. В. Б. Авер'янова. Київ: Факт, 2003. С. 75.

йому змогу здійснювати загальне управління системою забезпечення національної безпеки держави, і який, очолюючи РНБО України, спільно з Верховною Радою України визначає стратегію системи забезпечення національної безпеки, контролює і координує діяльність державних органів у сфері національної безпеки в межах компетенції, визначеної чинним законодавством.

Поряд із цим, аналізуючи нормативно-правові акти, які регламентують діяльність та компетенцію глави держави у системі забезпечення національної безпеки, слід зазначити, що Президент України:

- забезпечує та узгоджує дії усіх гілок державної влади між собою, а також із підсистемою недержавного забезпечення в сфері забезпечення національної безпеки;

- видає нормативно-правові акти з питань забезпечення національної безпеки;

- визначає реальні й потенційні загрози та небезпеки і вживає необхідних заходів для забезпечення національної безпеки;

- приймає рішення про застосування інших військових формувань, що не входять до складу Збройних Сил України, утворених відповідно до законодавства України;

- здійснює загальне керівництво у сферах національної безпеки;

- вносить до Верховної Ради подання про оголошення стану війни та приймає рішення про використання Збройних Сил України у разі збройної агресії проти України;

- забезпечує відповідно до Конституції України державну незалежність, національну безпеку і правонаступництво держави (п. 1 ст. 106 Конституції України).

На підставі конституційних і нормативно-правових актів необхідно зазначити, що Президент України відповідно до своїх повноважень здійснює керівництво у галузі національної безпеки і оборони України, є Верховним Головнокомандувачем Збройних Сил України, Головою РНБО України.

Президент України відповідно до пункту 19 ст. 106 Конституції України вносить до Верховної Ради України подання про оголошення стану війни та у разі збройної агресії проти України приймає рішення про використання Збройних Сил України та інших утворених відповідно до законів України формувань.

Президент України також приймає рішення відповідно до Закону про загальну або часткову мобілізацію щодо введення воєнного стану в Україні або в окремих її місцевостях у разі загрози нападу, небезпеки державній незалежності України.

Поряд із цим Президент України приймає у разі необхідності рішення про введення в Україні або в окремих її місцевостях надзвичайного стану, а також оголошує у разі необхідності окремі місцевості України зонами надзвичайної екологічної ситуації з наступним затвердженням цих рішень Верховною Радою України.

Президент України як Верховний Головнокомандувач Збройних Сил України у межах своїх повноважень, визначених Конституцією України, видає укази, розпорядження, директиви і накази з питань оборони (ст. 6 Закону України «Про оборону України»).

Проте слід зазначити, що через невизначеність Президента в умовах широкомасштабної військової агресії Росії не було використано весь потенціал держави та її інститутів для ефективного захисту країни, що унеможливило звільнення окупованих територій сходу України, призвело до значних людських втрат. Президент України не скористався своїми конституційними повноваженнями і не забезпечив переведення збройного опору України російській агресії в режим відсічі збройній агресії Російської Федерації відповідно до пунктів 1, 17, 20 ст. 106 Конституції України та Закону України «Про правовий режим воєнного стану».

Відповідно до названих законів запровадження воєнного стану передбачає повномасштабне використання Збройних Сил України для відсічі агресії, запровадження спеціального порядку взаємодії між військовим командуванням та органами виконавчої влади і місцевого самоврядування, переведення економіки на воєнні рейки, використання для потреб армії і фронту всіх ресурсів держави, а в разі необхідності — юридичних та фізичних осіб, введення певних обмежень, покликаних забезпечувати громадський порядок та безпеку громадян та запобігати діяльності, що шкодить воєнним зусиллям держави та деморалізує суспільство.

Таким чином, виходячи із зазначених законодавством повноважень Президента України, зауважимо, що глава держави як один із основних суб'єктів здійснює загальне управління та координацію зусиль органів виконавчої влади щодо забезпечення

функціонування системи забезпечення національної безпеки держави, визначає стратегічні цілі та основні завдання державної політики у сфері національної безпеки і оборони країни, завдання складових системи забезпечення національної безпеки у мирний час, у кризових ситуаціях, що загрожують національній безпеці, і в особливий період, цілі та пріоритетні напрями розвитку основних складових системи національної безпеки, мету, завдання, строки затвердження документів, планування розвитку системи національної безпеки та її складових¹.

Вельми важливим суб'єктом системи забезпечення національної безпеки є Верховна Рада України, яка відповідно до ст. 75 Конституції України є єдиним органом законодавчої влади в Україні². Верховна Рада в межах своїх повноважень, визначених Конституцією України та відповідно до ст. 9 Закону України «Про основи національної безпеки України», здійснює законодавче регулювання та контроль за діяльністю органів державної влади і посадових осіб щодо здійснення ними відповідних повноважень у системі забезпечення національної безпеки (п. 17, 18, 19 ст. 92, Конституції; ст. 4 Закону України «Про оборону України» та ін.). Зокрема, Верховна Рада України:

— визначає засади внутрішньої та зовнішньої політики, основи національної безпеки держави;

— приймає закони, постанови та інші законодавчі акти, які визначають основні засади державної політики, спрямованої на захист національних інтересів і гарантування в Україні безпеки особи, суспільства і держави від зовнішніх і внутрішніх загроз в усіх сферах життєдіяльності;

---

¹ Указ Президента України «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 4 березня 2016 року «Про Концепцію розвитку сектору безпеки і оборони України»» від 14.03.2016 р. № 92/2016, у ред. від 14.03.2016 р. [Електронний ресурс] // Сайт «Верховна Рада України». Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/92/2016> (дата звернення — 24.09.2016 р.).

² Конституція України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР, у ред. від 30.09.2016 р. [Електронний ресурс] // Сайт «Верховна Рада України». Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80> (дата звернення — 16.10.2016 р.).

— схвалює рішення з питань введення воєнного і надзвичайного стану, мобілізації, визначення загальної структури, чисельності, функцій Збройних Сил України та інших військових формувань, створених відповідно до законів України.

Досліджуючи проблеми, що пов'язані із введенням надзвичайного стану, слід зазначити, що прийняття таких рішень можливе лише у разі наявності реальної загрози безпеці громадян або конституційного ладу, відвернення якої іншими способами є неможливим. Надзвичайний стан запроваджується у випадках: 1) виникнення особливо тяжких надзвичайних ситуацій техногенного та природного характеру (стихійного лиха, катастроф, особливо великих пожеж, застосування засобів ураження, пандемій, панзоотій тощо), що створюють загрозу життю і здоров'ю значних верств населення; 2) здійснення масових терористичних актів, що супроводжуються загибеллю людей чи руйнуванням особливо важливих об'єктів життєзабезпечення; 3) спалаху міжнаціональних і міжконфесійних конфліктів, блокування або захоплення окремих особливо важливих об'єктів або місцевостей, що загрожує безпеці громадян і порушує нормальну діяльність органів державної влади та органів місцевого самоврядування; 4) масових безпорядків, що супроводжуються насильством над громадянами, обмежують їх права і свободи; 5) спроби захоплення державної влади чи зміни конституційного ладу України шляхом насильства; 6) масового переходу державного кордону з території суміжних держав; 7) необхідності відновлення конституційного правопорядку і діяльності органів державної влади. Надзвичайний стан в Україні або в окремих її місцевостях вводиться указом Президента України, який підлягає невідкладному розгляду і затвердженню Верховною Радою України протягом двох днів з моменту звернення¹.

В указі Президента про надзвичайний стан передбачається здійснення таких заходів: 1) обґрунтування необхідності введення надзвичайного стану; 2) межі території, на якій він вводиться; 3) час і строк, на який він вводиться; 4) перелік і межі

---

¹ Антонов В. О. Проблема введення надзвичайного стану як важлива складова у діяльності Верховної Ради України // Держава і право. 2012. Вип. 57. С. 108, 111.

надзвичайних заходів, вичерпний перелік конституційних прав та свобод людини і громадянина, які тимчасово обмежуються у зв'язку з введенням надзвичайного стану, а також перелік тимчасових обмежень прав та законних інтересів юридичних осіб із зазначенням строку дії цих обмежень; 5) органи державної влади, органи військового командування та органи місцевого самоврядування, яким доручається здійснення заходів надзвичайного стану, та мета їх додаткових повноважень; 6) інші питання. Указ Президента України про введення надзвичайного стану, затверджений Верховною Радою України, негайно оголошується через ЗМІ або в інший спосіб.

В Україні надзвичайний стан може бути введено на строк не більш як 30 діб і не більш як 60 діб в окремих її місцевостях. У разі необхідності він може бути продовжений Президентом України, але не більш як на 30 діб. Указ Президента про продовження дії надзвичайного стану набуває чинності після його затвердження парламентом. За пропозицією Верховної Ради надзвичайний стан може бути скасований указом Президента раніше строку, на який він вводився, у разі усунення обставин, що зумовили необхідність його запровадження. В умовах надзвичайного стану Президент, Верховна Рада, Кабінет Міністрів, міністерства, інші центральні й місцеві органи виконавчої влади, органи місцевого самоврядування, а також військове командування та його представники, підприємства, установи і організації відповідно здійснюють повноваження, надані їм Конституцією України та законами України, і забезпечують виконання заходів, передбачених Законом «Про правовий режим надзвичайного стану»¹.

Указом Президента України про введення надзвичайного стану в інтересах національної безпеки та громадського порядку з метою запобігання заворушенням або злочинам, для охорони здоров'я населення або захисту прав і свобод інших людей на період надзвичайного стану можуть запроваджуватися такі заходи, як: 1) встановлення особливого режиму в'їзду і виїзду,

---

¹ Закон України «Про правовий режим воєнного стану» від 12.05.2015 р. № 389-19, у ред. від 09.07.2016 р. [Електронний ресурс] // Сайт «Верховна Рада України». Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/ru/389-19> (дата звернення — 02.09.2017 р.).

а також обмеження свободи пересування по території, де вводиться надзвичайний стан; 2) обмеження руху транспортних засобів та їх огляд; 3) посилення охорони громадського порядку та об'єктів, що забезпечують життєдіяльність населення та народного господарства; 4) заборона проведення масових заходів, крім заходів, заборона на проведення яких встановлюється судом; 5) заборона страйків.

При запровадженні надзвичайного стану у зв'язку з виникненням надзвичайних ситуацій техногенного або природного характеру, що створюють реальну загрозу життю та здоров'ю населення, можуть здійснюватись такі заходи:

1) тимчасова чи безповоротна евакуація людей з місць, небезпечних для проживання, з обов'язковим наданням їм стаціонарних або тимчасових жилих приміщень;

2) встановлення для юридичних осіб квартир, повинності для тимчасового розміщення евакуйованого або тимчасово переселеного населення, аварійно-рятувальних формувань та військових підрозділів, залучених до подолання надзвичайних ситуацій;

3) тимчасова заборона будівництва нових, розширення діючих підприємств та інших об'єктів, діяльність яких не пов'язана з ліквідацією надзвичайної ситуації або забезпеченням життєдіяльності населення та аварійно-рятувальних формувань;

4) встановлення карантину та проведення інших обов'язкових санітарних та протиепідемічних заходів;

5) запровадження особливого порядку розподілення продуктів харчування і предметів першої необхідності;

6) мобілізація та використання ресурсів підприємств, установ, організацій незалежно від форм власності для відвернення небезпеки та ліквідації надзвичайних ситуацій з обов'язковою компенсацією понесених втрат;

7) зміна режиму роботи підприємств, установ, організацій усіх форм власності, переорієнтація їх на виробництво необхідної в умовах надзвичайної ситуації продукції, інші зміни виробничої діяльності, необхідні для проведення аварійно-рятувальних і відновлювальних робіт;

8) усунення від роботи на період надзвичайного стану, у разі неналежного виконання своїх обов'язків, керівників державних підприємств, установ і організацій, від діяльності яких залежить

нормалізація обстановки в районі надзвичайного стану, і покладення тимчасового виконання обов'язків зазначених керівників на інших осіб. У виняткових випадках, пов'язаних з необхідністю проведення невідкладних аварійно-рятувальних робіт, допускається тимчасове переведення або залучення на добровільній основі працездатного населення і транспортних засобів громадян для виконання зазначених робіт за дозволом відповідного керівника аварійно-рятувальних робіт за умови обов'язкового забезпечення безпеки праці. Забороняється залучення неповнолітніх, а також вагітних жінок до робіт, які можуть негативно вплинути на стан їхнього здоров'я¹.

У разі виникнення масових порушень громадського порядку можуть бути запроваджені й додаткові заходи щодо забезпечення правового режиму надзвичайного стану: 1) запровадження комендантської години (заборона перебувати на вулицях та в інших громадських місцях без спеціально виданих перепусток і посвідчень особи у встановлені години доби); 2) перевірка документів у громадян, а в необхідних випадках — проведення особистого огляду, огляду речей, транспортних засобів, багажу і вантажів, служб, приміщень та житла громадян; 3) заборона призовникам і військовозобов'язаним змінювати місце проживання без відома відповідного військового комісаріату; 4) обмеження або тимчасова заборона продажу зброї, отруйних і сильнодіючих хімічних речовин, а також алкогольних напоїв та речовин, вироблених на спиртовій основі; 5) тимчасове вилучення у громадян холодної зброї та боеприпасів, а у підприємств, установ і організацій — також навчальної військової техніки, вибухових, радіоактивних речовин і матеріалів, отруйних і сильнодіючих хімічних речовин; 6) заборона виготовлення і розповсюдження інформаційних матеріалів, які можуть дестабілізувати обстановку; 7) регулювання роботи цивільних теле- та радіоцентрів, заборона роботи аматорських радіопередавальних засобів та радіовипромінювальних пристроїв особистого і колек-

---

¹ Закон України «Про правовий режим воєнного стану» від 12.05.2015 р. № 389-19, у ред. від 09.07.2016 р. [Електронний ресурс] // Сайт «Верховна Рада України». Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/ru/389-19> (дата звернення — 02.09.2017 р.).

тивного користування; 8) особливі правила користування зв'язком та передачі інформації через комп'ютерні мережі; 9) порушення у порядку, визначеному Конституцією і законами України, питання про заборону діяльності політичних партій, громадських організацій в інтересах національної безпеки та громадського порядку, охорони здоров'я населення або захисту прав і свобод інших людей¹.

При запровадженні надзвичайного стану чинне законодавство України передбачає систему забезпечення гарантій, додержання законності, прав і свобод людини та громадянина, юридичних осіб.

Так, на період дії надзвичайного стану забороняється: зміна Конституції України, зміна виборчих законів; проведення виборів Президента України, а також виборів до Верховної Ради України, органів місцевого самоврядування; проведення всеукраїнського та місцевих референдумів; обмеження прав і повноважень народних депутатів України. В умовах надзвичайного стану не можуть бути обмежені права і свободи людини та громадянина, зазначені в частині другій ст. 64 Конституції України. Крім того, запровадження надзвичайного стану не може бути підставою для застосування тортур, жорстокого або такого, що принижує людську гідність, поводження або покарання, будь-якого обмеження права на життя, на свободу думки, совісті, релігії у розумінні цих прав і свобод, визначених у Міжнародному пакті про громадянські та політичні права 1966 р. і законами України. Будь-які спроби використати введення надзвичайного стану для захоплення влади або зловживання нею зумовлюють відповідальність згідно з законом².

Особам, які втратили житло у зв'язку з обставинами, пов'язаними з дією надзвичайного стану, у т. ч. з проведенням робіт для їх відвернення або ліквідації, відповідно до закону надаються житлові приміщення; особам, які постраждали під час проведення

---

¹ Закон України «Про правовий режим воєнного стану» від 12.05.2015 р. № 389-19, у ред. від 09.07.2016 р. [Електронний ресурс] // Сайт «Верховна Рада України». Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/gu/389-19> (дата звернення — 02.09.2017 р.).

² Там само.

аварійно-рятувальних робіт, відшкодовуються заподіяні матеріальні збитки та надається інша необхідна допомога на умовах і в порядку, встановленому законом. Юридичним особам, майно і ресурси яких використовувалися для відвернення або ліквідації ситуацій, що стали причиною введення надзвичайного стану, відшкодовується їх повна вартість у встановленому законом порядку. Встановлено також відповідні гарантії на право громадян на працю. Зокрема, особам, тимчасово переведеним на роботу, не обумовлену трудовим договором, а також залученим до робіт з ліквідації надзвичайних ситуацій, гарантується оплата праці відповідно до чинного законодавства України¹.

Конституцією України (ч. 21 ст. 106) визначено, що надзвичайний стан оголошується Президентом, який звертається до Верховної Ради України про затвердження його указу про введення надзвичайного стану в Україні або в окремих її місцевостях (ч. 31 ст. 85).

Поряд із Конституцією та чинним законодавством України важливою гарантією у забезпеченні прав і свобод людини та громадянина в умовах запровадження надзвичайного стану є зобов'язання держави відповідно до Міжнародного пакту про громадянські та політичні права 1966 р.

Згідно зі ст. 44 Міжнародного пакту Президент України не пізніше трьох діб з дня запровадження надзвичайного стану повідомляє Генерального секретаря ООН про це рішення, відповідно до якого вводяться обмеження прав та свобод людини і громадянина, мету цих обмежень, причини прийняття такого рішення, а також термін дії цих обмежень².

Система загальносоціальних і правових гарантій, що діє в умовах надзвичайного стану, забезпечує функціонування ос-

---

¹ Закон України «Про правовий режим воєнного стану» від 12.05.2015 р. № 389-19, у ред. від 09.07.2016 р. [Електронний ресурс] // Сайт «Верховна Рада України». Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/gu/389-19> (дата звернення — 02.09.2017 р.).

² Міжнародний пакт про громадянські та політичні права від 16.12.1966 р. № 995_043, ООН [Електронний ресурс] // Сайт «Верховна Рада України». Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_043 (дата звернення — 25.06.2016 р.).

новних правових інститутів, які виступають гарантом захисту основних прав та свобод людини і громадянина. Так, на період запровадження надзвичайного стану продовжують діяльність Конституційний Суд, суди, органи прокуратури України. Утворення будь-яких інших судових або позасудових органів забороняється (наприклад, військово-польових, особливих присутніх, квазісудових органів кримінальних репресій тощо). Зберігаються передбачені законом форми судочинства. Забороняється введення будь-яких скорочених чи прискорених форм досудового слідства і судового розгляду, зокрема винесення вироку без усебічного і повного дослідження доказів (ст. 31 КПК України). Учасники судового процесу зберігають право оскарження судових рішень і вироків до вищих судових інстанцій. Затримання і арешти проводяться лише за наявності передбачених законом підстав (ст. 183, 190, 207, 208 КПК України). Зберігається право оскарження судової постанови про арешт у судових органах, а також існуючий порядок арешту, тримання під вартою і затримання осіб, підозрюваних у вчиненні злочинів.

Адміністративний арешт як міра покарання за порушення встановлених вимог режиму надзвичайного стану застосовується судами до 30 діб і тривалістю адміністративного затримання від 3 годин до 72 годин плюс до 3 діб для розгляду справи в суді (ст. 31, 33 КПК України; ст. 32, 261 Кодексу України про адміністративні правопорушення). Такі заходи виправдані за умови, що адміністративне затримання контролюватиметься прокурором або судом.

Надзвичайний стан не усуває колегіального розгляду кримінальних і цивільних справ судом у випадках, коли закон передбачає участь у судовому процесі присяжних. Надзвичайним станом передбачено призупинення чи відкладення судових справ у зв'язку із запровадженням надзвичайного стану.

На території, де запроваджено надзвичайний стан, продовжує функціонувати адвокатура. Зберігає силу загальне правило про допущення захисника до участі в кримінальній справі з моменту ознайомлення підозрюваного з протоколом затримання або пред'явлення постанови про арешт, а в інших випадках — з моменту пред'явлення обвинувачення. Гласність судових процесів може бути обмежена лише за умов, передбачених

ст. 27 КПК України (охорона державної таємниці, справи про неповнолітніх, про згвалтування тощо).

Таким чином, Верховна Рада як суб'єкт системи забезпечення національної безпеки в межах своїх повноважень, визначених Конституцією, здійснює законодавче регулювання та контроль за діяльністю органів державної влади і посадових осіб щодо здійснення ними відповідних повноважень у сфері національної безпеки держави.

Поряд із цим та відповідно до своїх повноважень, визначених ст. 85 Конституції України, Верховна Рада:

— здійснює законодавче регулювання та контроль за діяльністю органів державної влади та посадових осіб щодо здійснення ними відповідних повноважень у сфері національної безпеки і оборони;

— визначає засади внутрішньої та зовнішньої політики;

— заслуховує щорічні та позачергові послання Президента України про внутрішнє і зовнішнє становище України;

— оголошує за поданням Президента України стан війни і укладення миру;

— схвалює рішення Президента України про використання Збройних Сил України та інших військових формувань у разі збройної агресії проти України;

— здійснює контроль за діяльністю Кабінету Міністрів України в сфері національної безпеки відповідно до Конституції України;

— схвалює рішення про надання військової допомоги іншим державам, про направлення підрозділів Збройних Сил України до іншої держави чи про допуск підрозділів збройних сил інших держав на територію України.

Особливим суб'єктом системи забезпечення національної безпеки держави є Кабінет Міністрів України. Згідно з Конституцією Кабінет Міністрів є вищим органом у системі органів виконавчої влади, яку складають центральні і місцеві органи виконавчої влади. Як вищий колегіальний орган, він здійснює владу як безпосередньо, так і через відповідні центральні та місцеві органи виконавчої влади, спрямовуючи та контролюючи їх діяльність.

Повноваження Кабінету Міністрів як вищого органу виконавчої влади відображає його роль і місце не лише в системі

державної влади України в цілому, а й характеризує його як орган, що здійснює виконання законів України та нормативних актів Президента.

Кабінет Міністрів як вищий орган у системі органів виконавчої влади відповідно до ст. 113 Конституції України відповідальний перед Президентом України і Верховною Радою, підконтрольний і підзвітний Верховній Раді у межах, передбачених Основним Законом. Кабінет Міністрів як суб'єкт системи забезпечення національної безпеки держави у своїй діяльності керується Конституцією та законами України, а також указами Президента та постановами Верховної Ради, прийнятими відповідно до Конституції та законів.

Як вищий орган виконавчої влади Кабінет Міністрів очолює єдину систему виконавчої влади в Україні відповідно до ст. 116 Конституції України, а також ст. 9 Закону України «Про основи національної безпеки України» в межах визначеної компетенції:

- забезпечує державний суверенітет і економічну самостійність України, здійснення внутрішньої і зовнішньої політики держави, виконання Конституції і законів України, актів Президента, що стосуються національної безпеки;

- забезпечує проведення фінансової, цінової, інвестиційної та податкової політики, політики у сферах праці й зайнятості населення, соціального захисту, освіти, науки і культури, охорони природи, екологічної безпеки і природокористування;

- вживає заходів щодо забезпечення прав і свобод людини і громадянина;

- здійснює заходи щодо забезпечення національної безпеки України, громадського порядку, боротьби зі злочинністю;

- організовує і забезпечує здійснення зовнішньоекономічної діяльності України, митної справи;

- спрямовує і координує роботу, міністерств, інших органів виконавчої влади з питань, що стосуються системи забезпечення національної безпеки.

Виходячи з аналізу нормативно-правової бази, якою регулюється діяльність Кабінету Міністрів України, необхідно виділити й інші його функції та завдання у сфері забезпечення національної безпеки, серед яких головні такі:

— визначає потреби у витратах на забезпечення національної безпеки, забезпечує виконання затвердженого Верховною Радою Державного бюджету України щодо фінансування заходів у сфері національної безпеки у визначених обсягах;

— встановлює порядок надання силам національної безпеки у користування державного майна, у тому числі земельних (водних) ділянок, інших природних, енергетичних ресурсів, фондів, майна і послуг, використання повітряного і водного простору, морських і річкових портів, аеропортів та аеродромів (посадочних майданчиків), засобів зв'язку і радіочастотного ресурсу, комунікацій, інших об'єктів інфраструктури держави, навігаційної, топогеодезичної, метеорологічної, гідрографічної та іншої інформації, ведення геодезичних і картографічних робіт, необхідних для належного виконання покладених на ці сили функцій та завдань, як на платній, так і безоплатній основі, у грошовій та інших формах розрахунків;

— здійснює загальнодержавні заходи щодо забезпечення функціонування об'єктів національної економіки та державного управління у воєнний час;

— забезпечує комплектування особовим складом сили забезпечення національної безпеки;

— здійснює згідно із законодавством України заходи з мобілізаційної підготовки та мобілізації, створення державного матеріального резерву, резервного фонду грошових коштів, інших резервів для забезпечення потреб оборони держави;

— встановлює відповідно до закону порядок і терміни повного відшкодування вартості об'єктів права приватної власності, що згідно із законом відчужувалися у зв'язку зі здійсненням заходів правового режиму воєнного стану;

— утворює, реорганізовує, ліквідує науково-дослідні установи, навчальні заклади та окремі кафедри (відділення, факультети) сил забезпечення національної безпеки;

— забезпечує реалізацію права на соціально-економічний захист відповідно до законодавства, що регламентує діяльність окремих суб'єктів сил забезпечення національної безпеки;

— здійснює у визначених законом випадках регулювання господарської діяльності у силах забезпечення національної безпеки;

— встановлює відповідно до закону порядок реалізації та утилізації озброєння, військової техніки, іншого майна сил забезпечення національної безпеки, а також утилізації металобрухту, який утворився в них;

— забезпечує здійснення передбачених законодавством заходів щодо цивільної оборони України, надання військової допомоги іншим державам, направлення підрозділів Збройних Сил України до інших держав, допуску та умов перебування підрозділів збройних сил інших держав на території України та участі країни в міжнародних миротворчих операціях;

— контролює виконання заходів у сфері оборони, здійснює відповідно до законів інші заходи щодо забезпечення обороноздатності України, координує і контролює їх виконання та несе, у межах своїх повноважень, відповідальність за забезпечення її оборони.

Проаналізувавши зазначені функції та завдання Кабінету Міністрів, слід підкреслити, що його статус надає безпосередню можливість здійснювати управління системою усіх органів виконавчої влади щодо системи забезпечення національної безпеки. До системи органів виконавчої влади, окрім Кабінету Міністрів, належать також центральні та місцеві органи виконавчої влади. При цьому необхідно зазначити, що будь-який центральний орган виконавчої влади виступає центральним органом управління у тій чи іншій сфері системи забезпечення національної безпеки.

Таким чином, у межах визначеної законом компетенції Кабінет Міністрів, з одного боку, виступає як вищий орган у системі органів виконавчої влади, спрямовує і координує діяльність міністерств, інших органів виконавчої влади, що стосуються системи забезпечення національної безпеки, з другого — здійснюючи загальне управління галузевими органами, являє собою міжгалузевий орган державного управління системою забезпечення національної безпеки.

Іншим важливим суб'єктом системи забезпечення національної безпеки держави виступає РНБО України. Згідно з Конституцією РНБО є координаційним органом з питань національної безпеки і оборони при Президентові України, який координує

і контролює діяльність органів виконавчої влади у сфері національної безпеки та оборони (ст. 107)¹.

Конституційний статус РНБО України передбачає створення сприятливих умов для підвищення ефективності функціонування всієї системи забезпечення національної безпеки, належного захисту пріоритетних національних інтересів, сприяння подальшій розробці необхідної нормативної бази у цій важливій сфері життєдіяльності².

Відповідно до ст. 1 Закону України «Про Раду національної безпеки і оборони України» (1998 р.), а також ст. 9 Закону України «Про основи національної безпеки України» (2003 р.) Рада національної безпеки і оборони України виступає координаційним органом з питань національної безпеки і оборони при Президентові України.

На РНБО згідно зі ст. 3 Закону «Про Раду національної безпеки і оборони України» покладено виконання таких функцій:

— внесення пропозицій Президентові України щодо реалізації засад внутрішньої і зовнішньої політики у сфері національної безпеки і оборони;

— координація та здійснення контролю за діяльністю органів виконавчої влади у сфері національної безпеки і оборони у мирний час;

— координація та здійснення контролю за діяльністю органів виконавчої влади у сфері національної безпеки і оборони в умовах воєнного або надзвичайного стану та при виникненні кризових ситуацій, що загрожують національній безпеці країни.

Відповідно до функцій, визначених цим Законом (ст. 4), РНБО України як орган спеціальної компетенції:

1) розробляє та розглядає на своїх засіданнях питання, які відповідно до Конституції та законів України, Стратегії націо-

---

¹ Конституція України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР, у ред. від 30.09.2016 р. [Електронний ресурс] // Сайт «Верховна Рада України». Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80> (дата звернення — 16.10.2016 р.).

² Антонов В. О. Рада національної безпеки і оборони України як важливий суб'єкт системи забезпечення національної безпеки Української держави // Держава і право. 2012. № 58. С. 141–142.

нальної безпеки України, Воєнної доктрини України належать до сфери національної безпеки і оборони, та подає пропозиції Президентові України, приймає рішення щодо:

— визначення стратегічних національних інтересів України, концептуальних підходів та напрямів забезпечення національної безпеки і оборони у політичній, економічній, соціальній, воєнній, науково-технологічній, екологічній, інформаційній та інших сферах;

— проектів державних програм, доктрин, законів України, указів Президента України, директив Верховного Головнокомандувача Збройних Сил України, міжнародних договорів, інших нормативних актів та документів з питань національної безпеки і оборони;

— удосконалення системи забезпечення національної безпеки та організації оборони, утворення, реорганізація та ліквідація органів виконавчої влади у цій сфері;

— проекту Закону України про Державний бюджет України по статтях, пов'язаних із забезпеченням національної безпеки і оборони України;

— матеріального, фінансового, кадрового, організаційного та іншого забезпечення виконання заходів з питань національної безпеки і оборони;

— заходів політичного, економічного, соціального, воєнного, науково-технологічного, екологічного, інформаційного та іншого характеру відповідно до масштабу потенційних та реальних загроз національним інтересам України;

— доручень, пов'язаних з вивченням конкретних питань та здійсненням відповідних досліджень у сфері національної безпеки і оборони, органам виконавчої влади та науковим закладам України;

— залучення контрольних, інспекційних і наглядових органів, що функціонують у системі виконавчої влади, до здійснення контролю за своєчасністю та якістю виконання прийнятих РНБО України рішень, введених у дію указами Президента;

— забезпечення і контролю надходження та опрацювання необхідної інформації, її збереження, конфіденційності та використання в інтересах національної безпеки України, аналізу на її основі стану і тенденцій розвитку подій, що відбуваються

в країні і в світі, визначення потенційних та реальних загроз її національним інтересам;

— питань оголошення стану війни, загальної або часткової мобілізації, введення воєнного чи надзвичайного стану в Україні або окремих її місцевостях, оголошення в разі потреби окремих місцевостей країни зонами надзвичайної екологічної ситуації;

— невідкладних заходів із розв'язання кризових ситуацій, що загрожують національній безпеці України;

2) координує виконання прийнятих РНБО України рішень, введених у дію указами Президента, і здійснює поточний контроль діяльності органів виконавчої влади у сфері національної безпеки і оборони, подає Президентові відповідні висновки та пропозиції;

3) залучає до аналізу інформації посадових осіб і фахівців органів виконавчої влади, державних установ, наукових закладів, підприємств та організацій усіх форм власності;

4) ініціює розроблення нормативних актів і документів з питань національної безпеки і оборони, узагальнює практику їх застосування та результати перевірок їх виконання;

5) координує і контролює переведення центральних і місцевих органів виконавчої влади, а також економіки країни на роботу в умовах воєнного чи надзвичайного стану;

6) координує і контролює діяльність органів місцевого самоврядування в межах наданих повноважень під час введення воєнного чи надзвичайного стану;

7) координує та контролює діяльність органів виконавчої влади по відбиттю збройної агресії, організації захисту населення та забезпеченню його життєдіяльності, охороні життя, здоров'я, конституційних прав, свобод і законних інтересів громадян, підтриманню громадського порядку в умовах воєнного та надзвичайного стану та при виникненні кризових ситуацій, що загрожують національній безпеці України;

8) координує і контролює діяльність органів виконавчої влади з протидії корупції, забезпечення громадської безпеки та боротьби зі злочинністю з питань національної безпеки і оборони.

Аналізуючи зміст функцій РНБО України, слід зауважити, що в окремих положеннях відсутні механізми реалізації

приписів цього Закону. Зокрема, йдеться про п. 7 ст. 4 зазначеного Закону, у якому законодавець вводить таке поняття, як виникнення «кризових ситуацій, що загрожують національній безпеці України»¹. Розглядаючи повноваження РНБО України в період настання кризових ситуацій, слід звернути увагу, що вони за своїм обсягом та особливостями дуже близькі до її повноважень у період воєнного або надзвичайного стану. Доцільність запровадження законодавцем такого поняття, як «кризова ситуація», яким, по суті, визначається перехідний стан між звичайною і надзвичайною ситуацією в умовах соціально-економічних трансформацій держави не викликає, на нашу думку, жодних заперечень. Проте в зазначеній статті Закону, окрім примітки, що «кризовою ситуацією вважається крайнє загострення протиріч, гостра дестабілізація становища в будь-якій сфері діяльності, регіоні, країні», не виписані жодні критерії настання кризових ситуацій, що реально загрожують національній безпеці держави, більше того, не запропоновані механізми реалізації приписів цієї ситуації.

Виходячи із конституційно-правового статусу РНБО, слід зазначити, що практика сьогодення вимагає переосмислення статусу цього суб'єкта і зосередження його функцій на організації управління органами державної влади, які, по суті, мають забезпечувати функціонування системи забезпечення національної безпеки України у XXI ст. Адже відповідно до ст. 107 Конституції України РНБО України як, по суті, орган стратегічного управління виконує де-факто функції контролю. Саме тут, на думку вітчизняних учених, постала ще й інша проблема, яка пов'язана зі здійсненням контролю за діяльністю системи забезпечення національної безпеки України².

Так, агресивні дії Росії, її військова агресія проти України засвідчили про необхідність централізації управління сектором

---

¹ Закон України «Про Раду національної безпеки і оборони України» від 05.03.1998 р. № 183/98-вр, у ред. від 31.12.2014 р. [Електронний ресурс] // Сайт «Верховна Рада України». Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/183/98-вр> (дата звернення — 29.05.2016 р.)

² Ліпкан В. А. Національна безпека України: Навчальний посібник. Київ: Кондор, 2008. С. 70.

безпеки і оборони у мирний час, у кризових ситуаціях, що загрожують національній безпеці, та в особливий період, підвищення рівня міжвідомчої координації і взаємодії¹. Таким механізмом міг би стати демократичний цивільний контроль, який би міг постійно контролювати стан та можливості РНБО України як важливого суб'єкта системи забезпечення національної безпеки, не здійснюючи при цьому певного управлінського тиску на нього.

Проблемою є й те, що РНБО України здійснює контроль виключно за органами виконавчої влади у сфері національної безпеки і оборони², тоді як органи законодавчої і судової гілок влади щодо виконання ними функцій забезпечення національної безпеки є безконтрольними.

Іншою проблемою у діяльності РНБО України є слабкість і недостатність чітко визначених механізмів і процедур виконання рішень, ухвалених цим органом. Сьогодні, попри наявність значного масиву прийнятих рішень і документів, простежується невисокий рівень їхнього виконання. Так, за оцінками апарату РНБО України, упродовж останніх років виконання ухвалених нею рішень становить 43% їх загальної кількості³.

Розв'язання цієї проблеми потребує, на нашу думку, докорінної трансформації підходів і бачень щодо формування більш ефективного законодавства щодо національної безпеки держави. Може йтися про напрацювання нової редакції Закону «Про основи національної безпеки України», де б набула законодавчого визначення та закріплення система забезпечення

---

¹ Указ Президента України «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 4 березня 2016 року «Про Концепцію розвитку сектору безпеки і оборони України»» від 14.03.2016 р. № 92/2016, у ред. від 14.03.2016 р. [Електронний ресурс] // Сайт «Верховна Рада України». Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/92/2016> (дата звернення — 24.09.2016 р.).

² *Правові основи військового будівництва та військово-цивільних відносин: зб. законодавчих актів з питань нац. безпеки і оборони* / Ред. рада: Г. Г. Крючков (голова), Б. П. Андресюк, В. П. Горбулін та ін. Київ: Парлам. вид-во, 2005. С. 30.

³ *Горбулін В. П., Литвиненко О. В. Національна безпека: український вимір*. Київ: ПМ «Інтертехнологія», 2008. С. 11.

національної безпеки України. Зауважимо, що така система мала б включати певні суб'єкти, які виконували б чітко окреслені функції та алгоритми реагування на зміни безпекового середовища, процедури прийняття державних рішень та механізми реалізації відповідальності державними органами за невиконання тих чи інших рішень.

Таким чином, РНБО України як важливий суб'єкт системи забезпечення національної безпеки держави має виконувати чітко окреслені на законодавчому рівні функції та зміни, що відбуваються у безпековому середовищі України та поза її межами.

Важливим суб'єктом системи забезпечення національної безпеки держави також виступають центральні органи виконавчої влади. Центральні органи виконавчої влади, місцеві державні адміністрації та органи місцевого самоврядування в частині делегованих їм Кабінетом Міністрів повноважень утворюють систему виконавчої влади в країні.

У своїй практичній діяльності центральні органи виконавчої влади реалізують державну політику в системі забезпечення національної безпеки, керуючись Конституцією України, законами, постановами Верховної Ради і розпорядженнями Президента, постановами і розпорядженнями Кабінету Міністрів, а також положеннями про відповідні міністерства та спеціальні відомства.

Центральні органи виконавчої влади узагальнюють практику застосування законодавства, що належить до їх компетенції, стосовно системи забезпечення національної безпеки, розробляють пропозиції про вдосконалення законодавства щодо захисту національних інтересів і гарантування в Україні безпеки особи, суспільства і держави від зовнішніх і внутрішніх загроз у всіх сферах життєдіяльності та у встановленому порядку вносять їх на розгляд Президентів, Кабінету Міністрів.

Російська загроза, що має довгостроковий характер, інші докорінні зміни у зовнішньому та внутрішньому безпековому середовищі України, зумовлюють необхідність створення нової системи забезпечення національної безпеки України, де рівень забезпечення національної безпеки залежатиме від ефективності функціонування відповідних органів державної влади,

чіткого розподілу відповідальності і повноважень у визначених сферах діяльності та налагодження взаємодії між ними¹.

Міністерства та інші центральні органи виконавчої влади в межах своїх повноважень організовують виконання відповідних нормативних актів з метою реалізації державної політики національної безпеки і за наявних засобів бюджетного і позабюджетного фінансування:

— забезпечують реалізацію законів України, указів та розпоряджень Президента України, концепцій, доктрин, програм, постанов органів державної влади у сфері національної безпеки;

— забезпечують створення, підтримання в готовності і застосування сил та засобів системи забезпечення національної безпеки, а також управління їх діяльністю;

— у межах своєї компетенції розробляють нормативні правові акти у сфері національної безпеки і представляють їх Президентові України та Кабінету Міністрів України;

— вживають заходів щодо організації взаємодії підсистем державного і недержавного забезпечення національної безпеки України;

— вносять в органи виконавчої влади пропозиції по удосконаленню функціонування системи забезпечення національної безпеки України;

— керують діяльністю підвідомчих організацій з планування і проведення заходів щодо забезпечення національної безпеки;

— забезпечують дотримання прав і законних інтересів громадян, організацій і держави, законів та інших нормативно-правових актів у галузі національної безпеки;

— притягують до відповідальності посадових осіб, дії яких призводять до виникнення загроз національним інтересам, створюють умови або безпосередню загрозу національній безпеці України.

---

¹ Указ Президента України «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 6 травня 2015 року «Про Стратегію національної безпеки України»» від 26.05.2015 р. № 287/2015 [Електронний ресурс] // Сайт «Верховна Рада України». Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/287/2015> (дата звернення — 12.08.2016 р.).

Одне із головних місць у системі забезпечення національної безпеки займають центральні органи виконавчої влади, які виступають як центральні органи управління в певній сфері життєдіяльності держави і де забезпечення національної безпеки є їх прямиим обов'язком. До центральних органів виконавчої влади спеціальної компетенції належать: Збройні Сили України та інші військові формування, правоохоронні і розвідувальні органи, утворені відповідно до законів України, які у межах своїх повноважень забезпечують виконання передбачених Конституцією і законами України, актами Президента, Кабінету Міністрів завдань щодо забезпечення національної безпеки України.

Звичайно, нині передчасно повністю визначати діяльність центральних органів виконавчої влади у сфері управління в процесі гарантування національної безпеки. Однак незаперечним є те, що національна безпека України виступає об'єктом державного управління, якому властиві загальні для всієї системи державного управління риси і принципи. Водночас конкретні прояви цих загальних рис і принципів у діяльності центральних органів виконавчої влади у якості державного управління щодо гарантування національної безпеки має специфічний вираз, зумовлений особливим місцем цієї сфери в системі державного управління з її визначеним правоохоронним напрямом.

Це означає, що правоохоронні органи та центральні органи виконавчої влади спеціальної компетенції виконують багато загальних завдань у галузі безпеки, але при цьому слід мати на увазі єдине: діяльність цих органів спрямована насамперед на захист основних об'єктів національної безпеки — прав і свобод особистості, матеріальних та духовних цінностей суспільства, конституційного устрою, суверенітету та територіальної цілісності держави.

Усебічний характер загальнодержавних заходів гарантування національної безпеки України, відмінність у засобах, силах і організаційних формах реалізації цих заходів визначають конкретну роль кожного центрального органу виконавчої влади щодо гарантування національної безпеки країни.

Однією з найбільш неврегульованих законодавчих проблем є слабкість і недостатня формалізованість процедур діяльності органів державної влади в кризових умовах. Закон України «Про правовий режим надзвичайного стану», хоча і передбачає

повноваження органів державної влади під час дії надзвичайного стану, проте врегульовує дії держави лише в критичних ситуаціях, що зумовлюють обмеження конституційних прав і свобод громадян. Однак реалії свідчать, що існує дуже слабка межа перехідних станів від звичайного до надзвичайного, які потребують від державних органів застосування різних механізмів, притаманних тому чи іншому кризовому явищу або ситуації. Практика сьогодення, зокрема події, що відбулися в Криму у лютому 2014 р. та на сході України, переконливо засвідчили про повну неспроможність органів виконавчої влади діяти у кризових ситуаціях. Більше того, розв'язання цієї проблеми засвідчує недовіра звичайних процедур функціонування виконавчої влади в кризових ситуаціях. Саме тому сьогодні необхідні більш чітко виписані на законодавчому рівні механізми і процедури діяльності органів державної влади в аналогічних кризових ситуаціях.

У системі забезпечення національної безпеки держави особливе місце займає інший її суб'єкт — інститут Служби безпеки України. Відповідно до ст. 2 Закону України «Про службу безпеки України» (1992 р.) в інтересах національної безпеки держава на органи СБУ покладає захист державного суверенітету, конституційного ладу, територіальної цілісності, економічного, науково-технічного і оборонного потенціалу України, законних інтересів держави і права громадян від розвідувально-підривної діяльності зарубіжних спеціальних служб, посягань з боку окремих організацій, груп та осіб, а також забезпечення охорони державної таємниці.

До завдань Служби безпеки України також належать попередження, виявлення, припинення та розкриття злочинів проти миру і безпеки людства, тероризму, корупції та організованої злочинної діяльності у сфері управління і економіки та інших протиправних дій, які безпосередньо створюють загрозу життєво важливим інтересам України¹.

---

¹ Закон України «Про Службу безпеки України» від 25.03.1992 р. № 2229-12, у ред. від 28.12.2015 р. [Електронний ресурс] // Сайт «Верховна Рада України». Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2229-12> (дата звернення — 27.12.2016 р.).

Відповідно до ст. 3 Закону України «Про Службу безпеки України» діяльність СБУ, її органів і співробітників ґрунтується на засадах законності, поваги до прав і гідності особи, позапартійності та відповідальності перед народом України.

В оперативно-службовій діяльності СБУ дотримується принципів поєднання єдиноначальності і колегіальності, гласності і конспірації.

Правову основу діяльності СБУ становлять Конституція України, Закон «Про Службу безпеки України» та інші акти законодавства, відповідні міжнародні правові акти, визнані Україною.

Слід зазначити, що діяльність Служби безпеки України здійснюється на основі дотримання прав і свобод людини і громадянина. Органи і співробітники СБУ повинні поважати гідність людини і виявляти до неї гуманне ставлення, не допускати розголошення відомостей про особисте життя людини, за винятком випадків з метою припинення та розкриття державних злочинів, де окремі права та свободи особи можуть бути тимчасово обмежені у порядку і межах, визначених Конституцією та законами України. Неправомірне обмеження законних прав і свобод людини є неприпустимим і зумовлює відповідальність згідно з законодавством.

Орган СБУ у разі порушення його співробітниками при виконанні службових обов'язків прав чи свобод людини повинен вжити заходів для поновлення цих прав і свобод, відшкодування заподіяної моральної і матеріальної шкоди, притягнення винних до відповідальності.

СБУ на вимогу громадян України в місячний строк зобов'язана дати їм письмові пояснення з приводу обмеження їхніх прав чи свобод. Такі особи мають право оскаржити до суду неправомірні дії посадових (службових) осіб та органів Служби безпеки України (ст. 5)¹.

Російська військова загроза, що має довгостроковий характер, інші докорінні зміни у зовнішньому та внутрішньому

---

¹ Закон України «Про Службу безпеки України» від 25.03.1992 р. № 2229-12, у ред. від 28.12.2015 р. [Електронний ресурс] // Сайт «Верховна Рада України». Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2229-12> (дата звернення — 27.12.2016 р.).

безпековому середовищі України, неефективність гарантій її безпеки, наявність «заморожених» конфліктів поблизу її кордонів, зумовлюють необхідність кардинального реформування Служби безпеки. Реформування СБУ має спрямовуватися на посилення її спроможностей протидіяти сучасним зовнішнім і внутрішнім викликам і загрозам національній безпеці та здійснюватися у напрямі оновлення доктринальних і концептуальних підходів до організації діяльності Служби, функціональної оптимізації її організаційної структури та вдосконалення матеріально-технічного забезпечення.

Метою реформування Служби безпеки України є її трансформація у спеціальну службу, здатну ефективно захищати державний суверенітет, конституційний лад і територіальну цілісність України, яка зосереджуватиметься на вирішенні завдань щодо:

— контррозвідувального захисту державного суверенітету, конституційного ладу, територіальної цілісності, економічного, науково-технічного і оборонного потенціалу, інформаційної безпеки України, життєво важливих інтересів держави, прав і свобод громадян від посягань з боку спеціальних служб іноземних держав, окремих організацій, груп та осіб, які становлять загрозу національній безпеці України;

— протидії розвідувальній, розвідувально-підривної та іншій протиправній діяльності спеціальних служб іноземних держав, окремих організацій, груп та осіб, що створюють загрози національній безпеці України;

— контррозвідувального захисту органів державної влади, науково-технічного та оборонного потенціалу, оборонно-промислового і транспортного комплексів, національної системи телекомунікацій та їх об'єктів, об'єктів критичної інфраструктури, що мають стратегічне значення;

— попередження, виявлення, припинення та розкриття злочинів проти миру і безпеки людства, які вчиняються у кіберпросторі; здійснення контррозвідувальних та оперативно-розшукових заходів, спрямованих на боротьбу з кібертероризмом та кібершпигунством; протидії кіберзлочинності, можливі наслідки якої безпосередньо створюють загрозу життєво важливим інтересам України; розслідування кіберінцидентів та кібератак щодо державних електронних інформаційних ресурсів, інфор-

мації, вимога стосовно захисту якої встановлена законом, критичної інформаційної інфраструктури та її окремих об'єктів; здійснення тестування готовності захисту об'єктів критичної інформаційної інфраструктури до можливих кібератак та кіберінцидентів; забезпечення реагування на комп'ютерні інциденти у сфері державної безпеки;

— реалізації комплексу адміністративно-правових, організаційних, оперативно-розшукових та оперативно-технічних заходів з протидії терористичній діяльності, у тому числі міжнародній, та фінансуванню тероризму;

— протидії злочинам, що створюють загрози державній безпеці України (з подальшою поетапною оптимізацією у визначеному законодавством порядку повноважень Служби безпеки України у цій сфері);

— викриття і протидії транснаціональним і міжрегіональним організованим злочинним угрупованням, боротьби з проявами організованої злочинності у різних сферах (з подальшою поетапною оптимізацією у визначеному законодавством порядку повноважень Служби безпеки України у цій сфері);

— протидії спеціальним інформаційним операціям і впливам спеціальних служб іноземних держав, організацій, груп та осіб;

— боротьби з незаконним обігом і використанням спеціальних технічних засобів негласного отримання інформації;

— здійснення інформаційно-аналітичної діяльності в інтересах державної безпеки України;

— профілактики правопорушень у сфері державної безпеки України¹.

Діяльність органів СБУ конкретизується у їх функціональних обов'язках, виконання яких забезпечує захист життєво важливих інтересів України. До узагальнених функціональних обов'язків потрібно віднести: виявлення і прогнозування загроз

---

¹ Указ Президента України «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 4 березня 2016 року «Про Концепцію розвитку сектору безпеки і оборони України»» від 14.03.2016 р. № 92/2016, у ред. від 14.03.2016 р. [Електронний ресурс] // Сайт «Верховна Рада України». Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/92/2016> (дата звернення — 24.09.2016 р.).

об'єктам національної безпеки, здійснення комплексу оперативних та довготривалих заходів щодо їхнього попередження і нейтралізації; створення і підтримка готовності сил і засобів гарантування національної безпеки в повсякденних умовах і надзвичайних ситуаціях; здійснення системи заходів щодо відновлення нормального функціонування об'єктів безпеки у регіонах, які потерпіли в результаті виникнення надзвичайної ситуації; участь у заходах щодо гарантування національної безпеки за межами України відповідно до міжнародних договорів і угод, укладених або визнаних Україною.

У комплексі заходів, які здійснюються державними органами спеціальної компетенції в галузі національної безпеки, важлива роль належить Національній поліції України. Відповідно до ст. 1 Закону України «Про Національну поліцію» (2015 р.) Національна поліція України — центральний орган виконавчої влади, який служить суспільству в межах своєї компетенції шляхом забезпечення охорони прав і свобод людини, протидії злочинності, підтримання публічної безпеки і порядку¹.

Нормативні акти, які регулюють діяльність органів поліції щодо забезпечення національної безпеки, покладають на них ряд завдань, зокрема це: забезпечення публічної безпеки і порядку; охорона прав і свобод людини, а також суспільства і держави; протидія злочинності; надання в межах, визначених законом, послуг з допомоги особам, які з особистих, економічних, соціальних причин або внаслідок надзвичайних ситуацій потребують такої допомоги².

Для безпосереднього виконання цих завдань органам поліції надається відповідна система прав і функціональних

---

¹ Закон України «Про Національну поліцію» від 02.07.2015 р. № 580-VIII, у ред. від 12.07.2017 р. [Електронний ресурс] // Сайт «Верховна Рада України». Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/580-19> (дата звернення — 19.07.2017 р.)

² Указ Президента України «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 4 березня 2016 року «Про Концепцію розвитку сектору безпеки і оборони України»» від 14.03.2016 р. № 92/2016, у ред. від 14.03.2016 р. [Електронний ресурс] // Сайт «Верховна Рада України». Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/92/2016> (дата звернення — 24.09.2016 р.)

обов'язків. Діяльність органів поліції охоплює ряд організаційно-правових форм, що характеризуються специфічними ознаками і призначенням, а саме: адміністративну, профілактичну, оперативно-розшукову, кримінально-процесуальну, виконавчу і охоронну функції. Всі функції нерозривно пов'язані між собою і утворюють єдиний комплекс діяльності органів поліції щодо охорони громадського порядку, забезпечення публічної безпеки і порядку та боротьби зі злочинністю як головною загрозою цим та іншим об'єктам національної безпеки. При цьому зміст і діяльність органів поліції має визначатися рівнем та напрямом загроз життєво важливим інтересам України.

Правовою основою діяльності органів поліції щодо гарантування національної безпеки (особистості, суспільства, держави) є Конституція України, Закон України «Про Національну поліцію», міжнародні договори України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою, інші закони України, акти Президента та постанови Верховної Ради, акти Кабінету Міністрів, а також видані відповідно до них акти Міністерства внутрішніх справ України, інші нормативно-правові акти.

Так, відповідно до Закону України «Про Національну поліцію», а також Концепції розвитку сектору безпеки і оборони України основною метою розвитку Національної поліції України є поетапне створення правоохоронного відомства європейського взірця для подальшого ефективного виконання завдань. Відповідно до Закону та зазначеної Концепції принципами діяльності поліції є: принцип верховенства права, відповідно до якого людина, її права та свободи визнаються найвищими цінностями та визначають зміст і спрямованість діяльності держави; дотримання прав і свобод людини; законність; відкритість та прозорість; політична нейтральність; взаємодія з населенням на засадах партнерства; безперервність¹.

Важливим у діяльності правоохоронних органів постає питання про їх реформування та приведення їхніх структур

---

¹ Закон України «Про Національну поліцію» від 02.07.2015 р. № 580-VIII, у ред. від 12.07.2017 р. [Електронний ресурс] // Сайт «Верховна Рада України». Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/580-19> (дата звернення — 19.07.2017 р.).

і функцій у відповідність до усталеної практики європейських країн. Слід зазначити, що, за даними Центру політико-правових реформ, у правоохоронних органах у 2013 р. в Україні налічувалося 357 700 працівників МВС, а це 750 міліціонерів на 100 тис. населення. Для порівняння у колишньому СРСР на 100 тис. населення було 214 міліціонерів.

При цьому слід зазначити, що до тодішньої структури МВС України входили: Державний департамент з питань виконання покарань, Державна пожежна охорона, Державна міграційна служба та інші, які сьогодні функціонують самостійно. Тобто з моменту здобуття Україною незалежності цей показник збільшився втричі.

За даними ООН (станом на 2013 р.), у сусідніх із нами країнах, подібних з Україною за політико-економічною ситуацією, поліцейських (з розрахунку на 100 тис. населення) удвічі-втричі менше, ніж в Україні: Болгарія — 442, Чехія — 405, Словенія — 386, Латвія — 370, Угорщина — 335, Польща — 264, Словаччина — 260, Естонія — 240. У таких країнах, як США — 233, Бразилія — 282, Франція — 369, Іспанія — 494, Норвегія та Фінляндія — 155–160. Загальносвітовий середній показник — 300 поліцейських на 100 тис. населення, а за рекомендацією ООН — 222.

У органах прокуратури налічувалося 14 900 працівників, а саме 27 прокурорів на 100 тис. населення, у Німеччині цей показник — 5, у Молдові — 1, у середньому в Європі — 10.

Проведений аналіз засвідчує, що на той період часу Україну від зовнішньої небезпеки та загроз захищали лише 255 тис. осіб (Збройні Сили, Державна прикордонна служба, війська Цивільної оборони, Служба зовнішньої розвідки, Державна спеціальна служба транспорту), а від внутрішніх загроз удвічі більше — 477 тис. (МВС, внутрішні війська, Служба безпеки, Управління державної охорони, Державна пенітенціарна служба, Державна служба спеціального зв'язку та захисту інформації, прокуратура)¹.

---

¹ Дзеркало тижня. 2012. № 24. 6 липня. [Електронний ресурс] // Сайт «Дзеркало тижня». Режим доступу: <https://dt.ua/gazeta/issue/880> (дата звернення — 19.07.2017 р.).

Такий стан речей свідчить також про те, що в країні створювалися передумови для запровадження авторитаризму, коли здійснювалося жорстке примушення до дотримання законів і виконання непопулярних, але формально легальних вимог. Як свідчать сучасні дослідження, авторитарний режим ґрунтується на беззаперечному підпорядкуванні владі, яка прагне всіма засобами утвердити й зберегти свою ефективність. Це стиль суспільного життя, який характеризується значним зосередженням влади в руках однієї особи або окремої групи, обмеженням політичних прав і свобод людей і громадсько-політичних організацій, жорсткою регламентацією їхньої активності, різким скороченням прерогатив і повноважень представницьких інституцій¹.

Проте крах режиму Януковича та усунення його від влади у лютому 2014 р. відкрили реальну перспективу на подальшу демократизацію Української держави і суспільства, європейську та євроатлантичну інтеграцію, припинення руйнівного для державності нищення її національної ідентичності та незалежності.

І тому у світлі зазначених подій розпочатий в Україні процес реформування правоохоронних органів не може, на наше переконання, бути самоціллю, а має передбачати поетапне створення якісно нових структур і функцій відповідно до установленої практики європейських та демократичних країн міжнародної спільноти.

Важливим кроком на шляху втілення цих докорінних змін стало ухвалення Закону України «Про Національну гвардію України» (2014 р.), який визначив правові засади організації та порядку діяльності Національної гвардії України, її загальну структуру, функції та повноваження.

Цим Законом визначено, що Національна гвардія України є військовим формуванням з правоохоронними функціями, що входить до системи Міністерства внутрішніх справ України і призначено для виконання завдань із захисту та охорони життя, прав, свобод і законних інтересів громадян, суспільства і держави від злочинних та інших протиправних посягань, охорони

---

¹ Рябов С. Г. Державна влада: проблеми авторитету й легітимності: монографія. Київ: НУСД, 1996. С. 70.

громадського порядку та забезпечення громадської безпеки, а також у взаємодії з правоохоронними органами — із забезпечення державної безпеки і захисту державного кордону, припинення терористичної діяльності, діяльності незаконних воєнізованих або збройних формувань (груп), терористичних організацій, організованих груп та злочинних організацій.

Відповідно до цього Закону Національна гвардія України бере участь у взаємодії зі Збройними Силами України у відсічі збройної агресії проти України та ліквідації збройного конфлікту, шляхом ведення воєнних (бойових) дій, а також у виконанні завдань територіальної оборони¹.

Слід зазначити, що Закон також окреслив основні функції Національної гвардії України:

— захист конституційного ладу України, цілісності її території від спроб зміни їх насильницьким шляхом;

— охорона громадського порядку, забезпечення захисту та охорони життя, здоров'я, прав, свобод і законних інтересів громадян;

— участь у забезпеченні громадської безпеки та охороні громадського порядку під час проведення зборів, мітингів, походів, демонстрацій та інших масових заходів, що створюють небезпеку для життя та здоров'я громадян;

— забезпечення охорони органів державної влади, перелік яких визначається Кабінетом Міністрів України, участь у здійсненні заходів державної охорони органів державної влади та посадових осіб;

— охорона ядерних установок, ядерних матеріалів, радіоактивних відходів, інших джерел іонізуючого випромінювання державної власності, важливих державних об'єктів, перелік яких визначається Кабінетом Міністрів України;

— охорона дипломатичних представництв, консульських установ іноземних держав, представництв міжнародних організацій в Україні;

---

¹ Закон України «Про Національну поліцію» від 02.07.2015 р. № 580-VIII, у ред. від 12.07.2017 р. [Електронний ресурс] // Сайт «Верховна Рада України». Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/580-19> (дата звернення — 19.07.2017 р.).

— охорона центральних баз матеріально-технічного забезпечення Міністерства внутрішніх справ України;

— участь у здійсненні заходів, пов'язаних з припиненням збройних конфліктів та інших провокацій на державному кордоні, а також заходів щодо недопущення масового переходу державного кордону з території суміжних держав;

— участь у спеціальних операціях із знешкодження озброєних злочинців, припинення діяльності не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань (груп), організованих груп та злочинних організацій на території України, а також у заходах, пов'язаних із припиненням терористичної діяльності;

— участь у припиненні масових заворушень, що супроводжуються насильством над громадянами;

— участь у відновленні правопорядку у разі виникнення міжнаціональних і міжконфесійних конфліктів, розблокуванні або припиненні протиправних дій у разі захоплення важливих державних об'єктів або місцевостей, що загрожує безпеці громадян і порушує нормальну діяльність органів державної влади та органів місцевого самоврядування;

— участь у підтриманні або відновленні правопорядку в районах виникнення особливо тяжких надзвичайних ситуацій техногенного чи природного характеру (стихійного лиха, катастроф, особливо великих пожеж, застосування засобів ураження, пандемій, панзоотій тощо), що створюють загрозу життю та здоров'ю населення;

— участь у відновленні конституційного правопорядку у разі здійснення спроб захоплення державної влади чи зміни конституційного ладу шляхом насильства, у відновленні діяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування;

— участь у ліквідації наслідків надзвичайних або кризових ситуацій на об'єктах, що нею охороняються;

— участь у здійсненні заходів правового режиму воєнного стану;

— виконання завдань територіальної оборони;

— оборона важливих державних об'єктів, спеціальних вантажів, перелік яких визначається Кабінетом Міністрів України,

баз військового та матеріально-технічного забезпечення Міністерства внутрішніх справ України¹.

Враховуючи практику європейських і демократичних країн міжнародної спільноти, а також певний досвід правоохоронної діяльності МВС України, в основу реформування національної правоохоронної системи, вважаємо, необхідно покласти загальноприйняті в європейській практиці принципи: верховенство права, деполітизацію, демілітаризацію, децентралізацію, підзвітність і прозорість у роботі, тісну співпрацю з населенням, професійну підготовку персоналу, оптимізацію структури МВС.

Згідно із таким сприйняттям реформовані правоохоронні органи мають займатися правоохоронною діяльністю, захистом конституційного ладу та територіальною обороною, охороною державного кордону, цивільним захистом населення та пожежно-рятувальною справою. Так, у контексті проведення реформування правоохоронних органів були ліквідовані такі органи, як ГУБОЗ, транспортна міліція, ветеринарна міліція, міліція у справах дітей. Замість низки спецпідрозділів, як-то «Беркут» чи «Грифон», потрібно створити єдиний спецпідрозділ на кшталт американського S.W.A.T., наразі створено «КОРД».

Таким чином, можна стверджувати, що діяльність органів внутрішніх справ як органів спеціальної компетенції, з одного боку, має бути спрямована на реалізацію внутрішньої функції держави щодо забезпечення її конституційного ладу, прав і свобод людини і громадянина, боротьби зі злочинністю, корупцією, а з другого — на гарантування особистої безпеки громадян, захист їх прав, свобод та законних інтересів.

У гарантуванні системи забезпечення національної безпеки держави, як засвідчила Збройна агресія Російської Федерації проти України, найважливіша роль відводиться такому суб'єкту системи забезпечення національної безпеки, як Збройні Сили України. На власні Збройні Сили покладаються оборона України,

---

¹ Закон України «Про Національну гвардію України» від 13.03.2014 р. № 876-18, у ред. від 01.01.2017 р. [Електронний ресурс] // Сайт «Верховна Рада України». Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/876-18> (дата звернення — 27.02.2017 р.).

захист її суверенітету, територіальної цілісності і недоторканності (ст. 17 Конституції України)¹.

Україна, виходячи із необхідності забезпечення власної *воєнної безпеки* та оборони, усвідомлюючи свою відповідальність у справі підтримання міжнародної стабільності, як суверенна і незалежна, демократична, соціальна, правова держава має свої Збройні Сили із необхідним рівнем їх бойової готовності та боєздатності. Відповідно до ст. 1 Закону України «Про Збройні Сили України» Збройні Сили України — це військове формування, на яке відповідно до Конституції України покладаються оборона України, захист її суверенітету, територіальної цілісності і недоторканності². Аналізуючи даний Закон, а також Закон України «Про оборону України», можна виділити такі завдання ЗС у забезпеченні національної безпеки:

- відсіч та запобігання збройній агресії та збройному конфлікту;
- здатність до переведення на воєнний стан;
- ліквідація збройного конфлікту;
- забезпечення готовності населення і території держави до оборони;
- забезпечення національних інтересів;
- реалізація власної воєнної політики;
- формування та реалізацію воєнної, воєнно-економічної, військово-технічної та військово-промислової політики держави.

З огляду на масштабний і складний комплекс проблем, які виникли внаслідок російської збройної агресії проти нашої країни, захист її національних інтересів має здійснюватися на основі розуміння того, що Росія веде проти України тотальну війну, війну на знищення української державності, української нації

---

¹ Конституція України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР, у ред. від 30.09.2016 р. [Електронний ресурс] // Сайт «Верховна Рада України». Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96%D0%B2%D1%80> (дата звернення — 16.10.2016 р.).

² Закон України «Про Збройні Сили України» від 06.12.1991 р. № 1934-12, у ред. від 28.07.2016 р. [Електронний ресурс] // Сайт «Верховна Рада України». Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1934-12> (дата звернення — 26.04.2017 р.).

та вестиме її навіть після зупинення застосування збройних сил, продовжуючи гуманітарну агресію, спрямовану на руйнацію України як такої «мирними» засобами. Слід зазначити, що і в майбутньому залишатимуться реальними перспективи нових військових загроз Українській державі з боку РФ, оскільки сам зміст антиукраїнської ідеології зовнішньої політики Росії визначає і її стратегічну мету, яка передбачає тотальне знищення України як суб'єкта міжнародного права та геополітичної реальності.

Витоки фашистської ідеології, яка опанувала сучасну російську ментальність та домінує у вищому військово-політичному керівництві, сягають середини 90-х років ХХ ст., які були напрацьовані відомим ідеологом О. Дугінім. Саме його ідеї та погляди набули практичного втілення у геополітичній доктрині Росії, де, зокрема, зазначається, що «суверенітет України являє собою настільки негативне для російської геополітики явище, що в принципі легко може спровокувати збройний конфлікт... Існування України у нинішніх кордонах і з нинішнім статусом «суверенної держави» тотожне заподіяння жакливого удару по геополітичній безпеці Росії, рівнозначне вторгненню на її територію»¹.

За цих обставин ефективним механізмом захисту нашої держави від російської агресії має стати тотальна мобілізація всього українського суспільства, усіх ресурсів держави для відсічі як збройній, так і гуманітарній агресії з боку РФ.

Слід також зазначити, що оборонна політика формується на основі загальної політики держави і пов'язана насамперед зі створенням, розвитком і використанням її Воєнної організації для відсічі та запобігання збройній агресії та збройному конфлікту з метою захисту національних інтересів.

Імперативом в оборонному будівництві Воєнної організації України є розвиток її Збройних Сил, зокрема їх реформування. Головним завданням у цьому контексті постає прогноз основних воєнно-політичних тенденцій у світі та навколо кордонів Української держави, оцінка реальних і потенційних загроз

---

¹ Василенко В. А. Збройна агресія Росії проти України: геополітичний та національний виміри // Юридичний вісник України. № 42 (1007). 18–24 жовтня 2014. С. 6–7.

національним інтересам, обґрунтування показників економічного розвитку країни на середньострокову та довгострокову перспективу для визначення очікуваних оборонних бюджетів¹.

Розробка, формування та реалізація оборонної політики України у ХХІ ст. здійснюється в доволі складних умовах воєнно-політичної і воєнно-стратегічної обстановки та під впливом цілої низки зовнішніх і внутрішніх викликів та загроз.

Сучасна воєнно-політична обстановка у світі формується під впливом швидкоплинних змін, що відбуваються у системі міжнародних відносин, і їй притаманні суперечності, що спричинені розбіжностями національних інтересів, цілей, позицій держав стосовно шляхів і способів вирішення глобальних, регіональних та внутрішніх проблемних питань. Розглядаючи стан сучасної військово-політичної обстановки в регіоні довкола України, необхідно зазначити, що вона є динамічною і розвивається під впливом певних тенденцій:

— поширення практики проведення спеціальних операцій та дій провокаційного характеру для створення конфліктних ситуацій;

— посилення внутрішньої нестабільності в сусідніх державах, викликаній втручанням з боку інших держав, зниженням життєвого рівня населення, неефективністю дій керівництва, намаганнями етнічних утворень сепаратно розв'язувати нагальні проблеми;

— інтенсивна модернізація збройних сил сусідніми державами, активізація розробок озброєння та військової техніки нового покоління з принципово новими можливостями вогневого ураження і управління;

— посилення мілітаризації в регіоні довкола України, збільшення іноземної військової присутності на територіях сусідніх держав;

— активна дестабілізуюча зовнішня політика і політика безпеки Російської Федерації щодо сусідніх держав, а також щодо міжнародних організацій, включаючи НАТО та ЄС;

---

¹ *Оборонна політика України: матеріали міжнар. конф. (Київ, 19 вересня 2003 р.)* / Національний інститут проблем міжнародної безпеки, Женевський центр демократичного контролю над Збройними Силами. Київ: НІПМБ, DCAF. С. 14.

— відмова або ухилення Російської Федерації від виконання зобов'язань за міжнародними договорами у сфері контролю над озброєннями, зміцнення довіри і безпеки у військовій діяльності;

— модернізація та вдосконалення спеціальними службами іноземних держав систем і комплексів технічної розвідки, нарощування їх можливостей, спроби несанкціонованого доступу до об'єктів інформаційної інфраструктури України;

— гальмування процесу договірно-правового оформлення державних кордонів та розмежування виключних (морських) економічних зон і континентального шельфу між державами;

— інформаційна війна Російської Федерації проти України;

— глобальні кліматичні зміни, зменшення запасів природних ресурсів, зростання дефіциту питної води, продуктів харчування і посилення міграційних процесів у світі¹.

Аналізуючи зазначенні тенденції, зокрема тенденцію, що пов'язана із загостренням боротьби за природні ресурси, використання енергетичного чинника для досягнення політичних цілей, бажано зазначити, що, зважаючи на обмеженість природних ресурсів, суперництво за контроль над ними набуватиме з кожним роком дедалі більших масштабів, що за певних обставин може призвести до виникнення воєнних конфліктів. Так, відкриття потужних джерел нафти і газу в Закавказзі та Центральній Азії може перетворити ці регіони на потенційно небезпечні зони можливої конфронтації не лише між світовими економічними та політичними центрами, а й між самими суміжними країнами. Поряд із цим зростають суперечки між тими чи іншими країнами щодо маршрутів транспортування самих енергоносіїв.

Досліджуючи проблеми, що пов'язані з розробкою, формуванням та реалізацією оборонної політики України, варто звернути увагу і на внутрішні умови (чинники), які суттєво обмежують її спроможності щодо захисту своїх національних інтересів. До таких чинників (умов) слід віднести:

---

¹ Указ Президента України «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 2 вересня 2015 року «Про нову редакцію Воєнної доктрини України»» від 24.09.2015 р. № 555/2015 [Електронний ресурс] // Сайт «Верховна Рада України». Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/555/2015> (дата звернення — 06.10.2015 р.).

— розбалансованість і незавершеність системних реформ, у тому числі у сфері безпеки і оборони;

— складне економічне становище, високий рівень бідності населення, безробіття;

— корупція, високий рівень злочинності, у тому числі організованої;

— зниження обороноздатності держави, боєздатності Збройних Сил України та інших військових формувань.

Зазначені нами тенденції розвитку воєнно-політичної обстановки у регіоні довкола України та внутрішні її умови можуть суттєво впливати на вирішення проблемних питань воєнного-політичних відносин та створити воєнні загрози для нашої держави:

— збройна агресія і порушення територіальної цілісності України (тимчасова окупація РФ Криму та військова агресія в окремих районах Донецької і Луганської областей), нарощування військової потужності РФ у безпосередній близькості до державного кордону України, у тому числі розгортання тактичної ядерної зброї на території Криму;

— мілітаризація Російською Федерацією тимчасово окупованої території шляхом формування нових військових з'єднань і частин, а також постачання бойовиків, військової техніки та засобів матеріально-технічного забезпечення;

— присутність військового контингенту РФ у Придністровському регіоні Республіки Молдова, який може бути використаний для дестабілізації ситуації у південних регіонах України;

— нарощування Російською Федерацією поблизу державного кордону України угруповання військ з потужним ударно-наступальним потенціалом, створення нових, розширення і модернізація наявних баз, об'єктів військової інфраструктури;

— активізація спецслужбами РФ розвідувально-підривної діяльності в Україні з метою дестабілізації внутрішньої соціально-політичної обстановки в нашій країні, а також з метою підтримки не передбачених законом збройних формувань у східних регіонах України і створення умов для розширення масштабів збройної агресії;

— діяльність на території України не передбачених законом збройних формувань (ДНР, ЛНР), спрямована на дестабілізацію внутрішньої соціально-політичної ситуації в Україні, залякування

населення, позбавлення його волі до опору, порушення функціонування органів державної влади, місцевого самоврядування, важливих об'єктів промисловості та інфраструктури;

— територіальні претензії РФ до України і посягання на її суверенітет та територіальну цілісність¹.

Важливим внеском у формування нової оборонної політики Української держави є низка ухвалених Верховною Радою України законів, зокрема, «Про основи національної безпеки України», «Про демократичний цивільний контроль над Воєнною організацією і правоохоронними органами держави» (2003 р.), «Про боротьбу з тероризмом» (2003 р.), «Про Збройні Сили України», «Про оборону України», «Про засади внутрішньої та зовнішньої політики» (2012 р.), а також Указ Президента України від 24 вересня 2015 р. «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України» від 2 вересня 2015 р. «Про нову редакцію Воєнної доктрини України»².

Ці законодавчі акти за своєю суттю спрямовані на створення належної сучасної правової бази з метою перетворення Збройних Сил України на новітню, мобільну, озброєну сучасною технікою армію, не обтяжливу для суспільства і яка спроможна захистити суверенітет, її національні інтереси, територіальну цілісність від будь-яких зовнішніх загроз.

Аналізуючи ці законодавчі акти, необхідно зауважити, що від початку своєї незалежності Україна прагнула розвивати з Російською Федерацією добросусідські відносини та розглядала її як стратегічного партнера і аж ніяк — у якості потенційного ворога. Проте розв'язана Росією збройна агресія проти суверенітету та територіальної цілісності України поставила на порядок денний необхідність принципової переоцінки основних положень і пріоритетів Воєнної доктрини України, законів України «Про основи національної безпеки України» та «Про засади внутрішньої та

---

¹ Указ Президента України «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 2 вересня 2015 року «Про нову редакцію Воєнної доктрини України» від 24.09.2015 р. № 555/2015 [Електронний ресурс] // Сайт «Верховна Рада України». Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/555/2015> (дата звернення — 06.10.2015 р.).

² Там само.

зовнішньої політики». Ці законодавчі акти повинні затвердити положення, згідно з якими Росія визнається стратегічним цивілізаційним і екзистенційним (непізнаним) ворогом України, який, прикриваючись міфом про братню спорідненість росіян і українців, на практиці налаштований на ведення тотальної війни проти українців, їх державності, мови, культури і традицій.

Отже, практика сьогодення засвідчує, що за трансформації української оборонної політики у якісно новий стан, що повинен відповідати викликам та загрозам ХХІ ст., ми констатуємо, що при формуванні стратегії програмних дій українська влада повинна вжити рішучих заходів, спрямованих на системне відродження та реформування Збройних Сил України, всього сектору національної безпеки держави та його належне та постійне фінансування. Для зміцнення і реформування ЗС України, а також системи забезпечення національної безпеки відповідно до сучасних викликів та загроз, необхідно вести мову не тільки про переорієнтацію воєнної доктрини, оборонної стратегії та стратегії розвитку системи забезпечення національної безпеки, а й про надання Україні консультативної, технічної безпеки та матеріальної допомоги тими державами, які виступили гарантами України відповідно до укладених вимог Будапештського меморандуму, а також іншими державами НАТО та ЄС.

Аналізуючи суб'єкти системи забезпечення національної безпеки держави, що набули законодавчого закріплення у Законі України «Про основи національної безпеки України», варто зазначити, що у даному законі законодавець не визначив не зрозуміло з яких причин основного суб'єкта — Український народ.

Відповідно до чинної Конституції (ст. 17) захист суверенітету і територіальної цілісності України, забезпечення її економічної та інформаційної безпеки є найважливішими функціями держави, справою всього Українського народу¹.

Розглядаючи Український народ як найважливіший суб'єкт системи забезпечення національної безпеки держави, слід за-

---

¹ Конституція України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР, у ред. від 30.09.2016 р. [Електронний ресурс] // Сайт «Верховна Рада України». Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80> (дата звернення — 16.10.2016 р.).

значити, що пріоритетне місце в гарантуванні конституційного ладу виключно відводиться народу України¹. За Конституцією, народ України є носієм суверенітету і єдиним джерелом влади та має виключне право визначати й змінювати конституційний лад у країні (ст. 5). Слід зазначити, що визначення і зміна конституційного ладу здійснюється, як правило, не довільно, а у визначених Конституцією і законами формах, зокрема, шляхом виборів, референдумів тощо.

Право народу визначати і змінювати конституційний лад не може бути узурповане державою, її органами або посадовими особами (ст. 5)².

Аналізуючи проблеми, що пов'язані з реалізацією статусу народу як єдиного джерела влади, слід зауважити, що демократичною вважається держава, яка всебічно і в повному обсязі виражає волю народу, а її організація та діяльність постійно відповідають волі народу. Тобто мається на увазі як загальна воля всього Українського народу, так і воля окремих соціальних груп, спільностей та кожної окремої особи (людини, громадянина).

Вихідним моментом демократизму Української держави є те, що реалізується в Основному Законі, пов'язано з конституційним визнанням державою статусу народу як єдиного джерела влади, його право реалізовувати свою владу як через органи державної влади та органи місцевого самоврядування, так і безпосередньо, шляхом виборів, референдумів тощо.

Особливого значення у становленні і функціонуванні демократичної держави має порядок формування органів державної влади, зокрема, порядок виборів до органів державної влади та інші засоби їх формування.

Згідно зі ст. 71 Конституції України вибори до органів державної влади та органів місцевого самоврядування є вільними і відбуваються на основі загального, рівного і прямого виборчого

---

¹ Антонов В. О. Український народ як визначальний суб'єкт системи забезпечення національної безпеки // Держава і право. 2015. Вип. 67. С. 87.

² Конституція України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР, у ред. від 30.09.2016 р. [Електронний ресурс] // Сайт «Верховна Рада України». Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80> (дата звернення — 16.10.2016 р.).

права, шляхом таємного голосування, де виборцям гарантується вільне волевиявлення¹. Відповідно до Конституції, шляхом вільних виборів обираються народні депутати України до парламенту — Верховної Ради, Президент України, а також органи місцевого самоврядування України.

Слід зазначити, що основною ознакою демократизму держави є наявність виборних представницьких органів державної влади і місцевого самоврядування. Так, виборними органами державної влади в Україні є Верховна Рада і Президент, а виборним представницьким органом державної влади виступає лише один орган державної влади — Верховна Рада. Виборними представницькими органами місцевого самоврядування є сільські, селищні та міські ради. Районні та обласні ради представляють спільні інтереси територіальних громад сіл, селищ та міст, незалежно від порядку їх формування.

Отже, органом державної влади, який уособлює представницьку демократію в Україні і який виступає провідним структурним елементом демократизму держави, є Верховна Рада. Тільки вона має право представляти Український народ — громадян України всіх національностей та виступати від його імені. Саме Верховна Рада є єдиним, загальнонаціональним, колегіальним, постійно діючим органом законодавчої влади в Україні, що впливає як з преамбули Конституції, так і з її змісту.

Верховна Рада як єдиний орган законодавчої влади в країні від імені Українського народу та в межах своїх повноважень, визначених Конституцією України: визначає засади внутрішньої та зовнішньої політики; основи національної безпеки; формує законодавчу базу у цій сфері; схвалює рішення з питань введення надзвичайного і воєнного стану, мобілізації; визначення загальної структури, чисельності, функцій Збройних Сил України та інших військових формувань, створених відповідно до законів України.

Таким чином, розглядаючи Український народ у якості найважливішого суб'єкта системи забезпечення національної

---

¹ Конституція України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР, у ред. від 30.09.2016 р. [Електронний ресурс] // Сайт «Верховна Рада України». Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80> (дата звернення — 16.10.2016 р.).

безпеки держави слід зазначити, що громадяни України через участь у виборах, референдумах та інші форми безпосередньої демократії, а також через органи державної влади та органи місцевого самоврядування, які вони обирають, реалізують національні інтереси, добровільно і в порядку виконання конституційних обов'язків здійснюють заходи, визначені законодавством України щодо забезпечення її національної безпеки; як безпосередньо, так і через об'єднання громадян привертають увагу суспільних і державних інститутів до небезпечних явищ і процесів у різних сферах життєдіяльності країни; у законний спосіб і законними засобами захищають власні права та інтереси, а також власну безпеку.

* * *

➤ Проаналізувавши певне коло діяльності суб'єктів системи забезпечення національної безпеки Української держави, слід зазначити, що вони доволі різноманітні за своїм змістом, мають певний статус, наділені відповідною право- і дієздатністю та механізмом реалізації своїх повноважень.

➤ Поряд із цим їм притаманний цілий ряд специфічних ознак, які виділяють їх з кола інших суб'єктів та визначають їх місце і роль у системі забезпечення національної безпеки України. Це зумовлено насамперед їх змістом та статусом у процесі забезпечення національної безпеки держави.

➤ Суб'єкти системи забезпечення національної безпеки наділені неоднаковими правами і обов'язками, тобто різною за змістом державно-правовою правоздатністю. Так, ніхто із суб'єктів системи забезпечення національної безпеки не наділений такою державно-правовою правоздатністю, яку має народ України — суверенний носій влади. Слід констатувати, що своє повноваження він може реалізувати як через систему створюваних ним органів, так і безпосередньо шляхом референдуму, рішення якого обов'язкові до виконання всіма органами, службовими особами та громадянами.

РОЗДІЛ 4 ПРОБЛЕМИ КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

4.1. Стратегія національної безпеки України в сучасних умовах: завдання і проблеми реалізації

Історичний досвід, особливо власний, практика сьогодення переконливо свідчать про те, що неодмінним атрибутом існування та самозбереження будь-якої держави є наявність ефективної системи забезпечення національної безпеки. І більше того, цілком очевидним і незаперечним є той факт, що існування самозбереження, сталий економічний розвиток будь-якої країни як суверенної держави залежить від здійснення цілеспрямованої внутрішньої та зовнішньої політики щодо захисту національних інтересів. Україна не є винятком, а є яскравим прикладом того, коли через нездатність держави забезпечити свою безпеку вона постійно протягом багатьох століть втрачала свій суверенітет і свою незалежність.

Розв'язання теоретико-правових проблем, пов'язаних із напрацюванням стратегії національної безпеки, має посідати сьогодні чи не одне із центральних місць у розбудові незалежної Української держави. Адже саме стратегія національної безпеки визначає принципи, пріоритетні цілі, завдання та механізми захисту життєво важливих інтересів особи, суспільства і держави від зовнішніх і внутрішніх загроз¹.

Правовою основою розробки та реалізації стратегії є Конституція України, Закон «Про основи національної безпеки України», інші закони та міжнародні угоди, ратифіковані Верховною Радою, які в сукупності визначають основні засади політики держави у сфері національної безпеки.

Головна мета стратегії — забезпечити такий рівень національної безпеки, який би гарантував права і свободи людини і громадянина, сталий інноваційний розвиток України, її культури та ідентичності, конкурентоспроможність економіки

---

¹ Горбулін В. П., Качинський А. Б. Методологічні засади стратегії національної безпеки // Стратегічна панорама. 2004. № 3. С. 15, 17.

і суспільства, подальше зміцнення міжнародних позицій та авторитету Української держави в сучасному світі. Проблема забезпечення національної безпеки держави постає, з одного боку, як найважливіша умова здійснення цих демократичних перетворень, а з другого — забезпечує реалізацію стратегічної мети побудови суверенної, незалежної, демократичної, соціальної, правової держави.

Розглядаючи національну безпеку як найважливішу умову здійснення демократичних перетворень, слід зазначити, що такі радикальні зміни і перетворення вимагають мобілізації значних зусиль держави та суспільства. Виклики безпеки зумовлюють їх відволікання та переорієнтацію на відвернення загроз, що виходять як із внутрішнього середовища, так і зовнішньополітичного оточення держави. Більше того, нейтралізація та відвернення загроз може спричинити не тільки суттєве уповільнення темпів розвитку українського суспільства, а й зробити неможливим подальше демократичне оновлення та існування самої держави. У цьому аспекті привертають до себе значну увагу загрози національній безпеці України, що виникли після революційних подій кінця 2013 — початку 2014 р. Насамперед йдеться про значне падіння обсягів виробництва, поглиблення енергетичної кризи, глибокомасштабну та системну корупцію, невизначеність та безсистемність у здійсненні економічних реформ, прояв сепаратизму, федералізму, наявність антиукраїнських сил та політичних партій, котрі, діючи всупереч Конституції України, роблять спробу дестабілізувати соціально-економічну та політичну ситуацію в країні, викликати соціальну напруженість та невдоволеність значних верств населення суспільства.

Проте потрібно зробити особливий наголос на небезпеці російської військової ескалації на східних кордонах держави, яка суттєво зросла після російсько-українського конфлікту та анексії території Криму. Однак чи не найбільш небезпечною загрозою для подальшого існування Української держави є прояви сепаратизму, федералізму, наявність антиукраїнських сил і політичних партій, котрі намагаються знищити національну єдність та соборність держави, її територіальну цілісність.

Забезпечення національної безпеки певною мірою виступає і метою здійснення демократичних соціально-економічних та

політичних перетворень, зміст якої повинен бути покликаний гарантувати сприятливі умови для життя і продуктивної діяльності громадян, державних інститутів, захищати життєво важливі інтереси людини, суспільства й держави від зовнішніх і внутрішніх загроз.

Для України проблема захисту життєво важливих національних інтересів залишається надзвичайно складною та актуальною. На жаль, упродовж понад чверть століття українській владі не вдалося досягти суттєвих успіхів у формуванні та реалізації ефективної політики національної безпеки. Кризові явища, що притаманні майже всім сферам суспільного життя країни та зовнішніх відносин, предметно демонструють відсутність чіткої, довгострокової стратегії подальшого розвитку і захисту найважливіших здобутків України.

Так, попри очевидну важливість питання забезпечення обороноздатності держави, сьогоденний стан Збройних Сил України на тлі сучасного російсько-українського воєнного конфлікту є вельми критичним. Фактичний провал головних програм реформування та переозброєння української армії, систематичне недофінансування потреб на утримання та підготовку Збройних Сил ставить під загрозу можливість виконання ними основних завдань щодо захисту територіальної цілісності та недоторканності Української держави.

Нині процеси розвитку Української держави і формування громадянського суспільства відбуваються за умов триваючих глобальних трансформацій у світі, активного «переформатування» відносин провідних світових гравців, формування нової архітектури глобальної та регіональної безпеки, інтенсивних пошуків світовим співтовариством шляхів виходу із фінансово-економічної кризи і становлення нового світового економічного порядку. Саме у такі періоди світової історії закладаються на довгострокову перспективу підвалини нового світового порядку, місце й роль країни у міжнародних розкладах.

Подальший розвиток і захист найвагоміших здобутків України потребує чіткої визначеності держави у стратегічних пріоритетах, які мають відповідати викликам і загрозам XXI ст., її взаємодії з сучасними системами міжнародної і регіональної безпеки.

Саме від вибору та успішності реалізації зовнішньополітичного курсу Україною залежить стан не лише її національної безпеки, а й великою мірою це впливає і на стан безпеки і стабільності в Європейському регіоні. Подальша фактична невизначеність України у системі світової і регіональної безпеки загрожує перетворенням нашої держави на буферну зону між потужними міжнародними гравцями, які намагатимуться використовувати її територію для зменшення власних ризиків та загроз¹.

З огляду на цей важливий аспект ще у Стратегії національної безпеки України 2007 р. зазначалося, що подальший розвиток і захист найважливіших здобутків України потребує чіткої визначеності держави у стратегічних пріоритетах та цілях, які мають відповідати викликам і загрозам ХХІ ст., її взаємодії з сучасними системами міжнародної і регіональної безпеки².

У наступній редакції Стратегії національної безпеки України 2012 р. стратегічний шлях забезпечення національної безпеки, а саме — місця України в системі регіональної і глобальної безпеки визначався як дотримання Україною політики позаблоковості з урахуванням геополітичних реалій та завдань щодо протидії сучасним викликам і загрозам³.

З огляду на революційні події 2014 р., анексію Криму та військові дії Росії на сході України, небезпеку дестабілізації обстановки у Балто-Чорноморсько-Каспійському регіоні на порядку денному гостро постало питання про подальший страте-

---

¹ Антонов В. О. Проблеми формування нової архітектури глобальної та регіональної безпеки України // Держава і право. 2010. Вип. 50. С. 154–155.

² Указ Президента України «Про Стратегію національної безпеки України» від 12.02.2007 р. № 105/2007, втратив чинність 29.05.2015 р. [Електронний ресурс] // Сайт «Верховна Рада України». Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/105/2007> (дата звернення — 06.07.2015 р.).

³ Указ Президента України «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 8 червня 2012 року «Про нову редакцію Стратегії національної безпеки України» від 08.06.2012 р. № 389/20127. [Електронний ресурс] // Сайт «Верховна Рада України». Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/389/2012/paran18#n18> (дата звернення — 29.06.2017 р.).

гічний курс Української держави та можливі шляхи забезпечення її національної безпеки:

— збереження позаблокового та/або набуття нейтрального статусу;

— поглиблення рівня партнерства з НАТО та ЄС у сфері безпеки і оборони без вступу до Альянсу;

— вступ до Альянсу держав — учасниць НАТО.

Виходячи із теорії міжнародних відносин, слід зазначити, що більшість держав у пошуку шляхів забезпечення своєї безпеки, намагаються дотримуватися теорії політичного реалізму. Зазначена теорія стверджує, що існують лише два перевірених часом та світовою практикою шляхи забезпечення безпеки: а) створення власних потужних оборонних можливостей; б) об'єднання у воєнні союзи (блоки). Поряд із цим держави і блоки прагнуть досягти балансу сил за допомогою створення міжнародних інституцій, домовленостей, договорів з контролю над озброєнням та роззброєнням.

Аналізуючи зазначені шляхи забезпечення безпеки, потрібно зазначити, що зміцнення власних оборонних можливостей виступає необхідною умовою забезпечення національної безпеки, оскільки надає можливість державі проводити політику стримування з метою реалізації та захисту її власних національних інтересів, а також попередження та відвернення агресії з боку вірогідного противника. Такий підхід, як свідчать сучасні дослідження, не є універсальним і не може надати надійних та довгострокових гарантій забезпечення миру та безпеки. При цьому визначальним чинником у виборі цього шляху виступають економічні можливості держави, політична система та здатність суспільства нести величезні оборонні витрати.

Інший шлях, що передбачає об'єднання у воєнні союзи (блоки), є, власне, продовженням першого підходу, а саме — зміцненням власних воєнних можливостей окремих держав шляхом об'єднання їх можливостей з метою протидії спільним зовнішнім загрозам. Поряд із цим участь у воєнному союзі покладає на кожну із країн-учасниць певні обмеження та зобов'язання. Так, членство у воєнному союзі: надає можливість агресивним державам об'єднувати військові можливості для ведення війни; провокує створення альянсів противниками; підштовхує

нейтральні сторони приєднатися до ворожого блоку; обмежує свободу вибору суверенної держави та її здатність швидко пристосуватися до зміни обставин; створює проблеми з дружніми державами, які не можуть бути членами альянсу¹.

Попри існуючі застереження, переважна більшість держав продовжують об'єднуватися у воєнні союзи, вважаючи їх переваги більш значними, аніж можливі ризики. Більше того, на їх думку, зміцнення оборонних можливостей кожної з держав-учасниць такого альянсу сприятиме також активному розвитку партнерства не лише у військовій, а й у політичній, економічній, культурній та інших сферах життєдіяльності².

Таким чином, вибір будь-якої із існуючих сьогодні моделей безпеки пов'язаний з певними перевагами та ризиками і потребує від держави створення власної та ефективної стратегії забезпечення національної безпеки.

Важливо зазначити, що Стратегія 2012 р. визначала стратегічну мету політики національної безпеки як формування сприятливих умов для забезпечення інтересів громадян, суспільства і держави зі сталою та зростаючою ринковою економікою, держави, що керується європейськими політичними й економічними цінностями, в якій повага і захист прав і законних інтересів усіх територіальних громад, суспільних верств, етнічних груп є запорукою незалежного, вільного, суверенного і демократичного розвитку єдиної України.

Зазначена Стратегія також передбачала дотримання Україною політики позаблоковості з урахуванням геополітичних реалій та завдань щодо протидії сучасним викликам і загрозам.

Аналізуючи Стратегію 2012 р., якою було передбачено дотримання статусу позаблокової держави, слід зауважити, що прибічники ідеї позаблоковості (нейтралітету) вважають, по-перше, що такий статус є найбільш ефективним з погляду уникнення конфліктів, гарантування суверенітету та територіальної цілісності України. По-друге, у такому статусі Україна має розраховувати на гарантії безпеки, наданні США, Російською Федера-

---

¹ *Tames S.* The Future of NATO — Ukraine cooperation: a Western perspective // National security and Defense. 2000. № 8. 42–43.

² *Палій О.* Україна: шлях до Європи через НАТО // Універсум. 2003. № 7–10. С. 59.

цією, Великою Британією, Францією і Китайською Народною Республікою у зв'язку з приєднанням України до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї, що набули закріплення у Будапештському меморандумі 1994 р.¹

Розглядаючи більш предметно ці аргументи, є підстави зробити ряд зауваг: Будапештський меморандум надає Україні лише політичні гарантії безпеки, і він, по суті, підтверджує юридичні гарантії, що містяться у Статуті ООН. Поряд із цим необхідно звернути увагу, що єдиною відмінністю між цими документами є наявність у меморандумі п. 6, яким передбачено, що у разі виникнення загроз безпеці України як без'ядерній державі, США, РФ і Велика Британія проводитимуть відповідні консультації щодо виконання взятих ними зобов'язань. Усе це переконливо засвідчує те, що, по-перше, це положення зобов'язує ядерні держави лише до обговорення питання безпеки України та не містить юридичних норм, які б зобов'язували ці країни надати реальну допомогу щодо захисту національних інтересів Української держави. І, по-друге, Франція і Китай не підписали зазначений документ, зробивши відповідні заяви з посиленнями на Статут ООН і Заключний акт НБСЄ, в яких не міститься положень про те, що вони приймають на себе зобов'язання на вимогу або на прохання України проводити консультації.

З огляду на ці обставини, а також перебіг подій, що відбуваються у взаємовідносинах між Росією та Україною, необхідно зробити висновок, що зазначений Меморандум не став достатньою міжнародно-правовою гарантією безпеки Української держави в ході неоголошеної військової агресії з боку Росії. Більше того, сам акт військової агресії проти України з боку Росії відбувся не тільки всупереч Будапештському меморандуму, а й нормам міжнародного права. Крім того, в історії міжнародного права стався рідкісний випадок, коли держава як гарант безпеки, яким виступає Росія, брутально порушивши цей меморандум, сама виступила у ролі агресора проти незалежної, суверенної держави.

---

¹ *Меморандум* про гарантії безпеки у зв'язку з приєднанням України до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї // Зібрання чинних міжнародних договорів України. 2004. № 4. Кн. 2. С. 123. Ст. 507.

Прибічники ідеї позаблоковості часто розглядають її у контексті нейтралітету чи «активного» нейтралітету. Так, гарантуючи свою позицію щодо України, вони звертають увагу на ризики, що мали місце під час загострення відносин з Росією, використання України США в якості інструменту конфронтації з Росією, підвищення ризиків загроз терактів, сепаратизму і т. п. Натомість нейтралітет розглядається ними як політика сильної і незалежної держави і яка мало чи не єдина можливість проведення швидких та ефективних внутрішніх реформ.

Аналізуючи ці точки зору, зазначимо, що нейтралітет не може розглядатися як умова економічного процвітання, оскільки ця категорія належить до сфери воєнно-політичних відносин, що впливає із самої назви Гаазької конвенції¹. Зокрема, гарантії безпеки, які надаються нейтральній державі з боку інших держав, стосуються недоторканності території, повітряного та морського простору держави для ведення воєнних дій, перевезення військових вантажів чи створення військових об'єктів і пунктів набору військовослужбовців.

Поряд із цим на нейтральну державу покладаються і численні зобов'язання, невиконання яких може призвести до втрати такого статусу. До таких зобов'язань слід віднести: не надавати свою територію, повітряний чи морський простір іншим державам для використання у військових цілях, для розміщення іноземних військових баз та військових об'єктів, формування рекрутських пунктів для переміщення військових вантажів і перевезення військових вантажів та військових контингентів, не передавати та не продавати озброєння до зон воєнних конфліктів, не надавати військової, фінансової чи іншої допомоги, яка може бути використана у воєнних цілях.

Окрім того, ще однією суттєвою умовою нейтралітету є те, що його найвагомішим гарантом виступає сама нейтральна держава. Це означає, що нейтралітет європейських держав (Австрія, Ірландія, Ліхтенштейн, Фінляндія і Швеція) ґрунту-

---

¹ Конвенція про права і обов'язки нейтральних держав та осіб у разі сухопутної війни від 18.10.1907 р. № 995_193. [Електронний ресурс] // Сайт «Верховна Рада України». Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_193 (дата звернення — 21.02.2014 р.).

ється насамперед на їхньому власному оборонному потенціалі, географічному розташуванні та історичних традиціях.

У контексті викладеного зрозуміло, що, попри наявність певних відмінностей між позаблоковим і нейтральним статусом, ключовим аспектом виступає саме неприєднання держави, яка має такий статус, до будь-якого воєнного союзу. Іншими словами, держава повинна розраховувати переважно на власні сили у разі виникнення для неї воєнної загрози.

Аналізуючи політику національної безпеки, важливо зазначити, що однією із її складових є оцінка існуючих і потенційних загроз і шляхів усунення чи мінімізація ризиків. Процес оцінки і прийняття певних рішень має здійснюватися з урахуванням зовнішніх і внутрішніх чинників, власних можливостей і обмежень, а також можливості співробітництва з іншими країнами з метою відвернення чи нейтралізації тих чи інших загроз¹.

Особливої уваги заслуговує проблема класифікації і критерії оцінки існуючих і потенційних загроз. Саме національна безпека як системне утворення, покликана слугувати, по-перше, запобіганню й усуненню реально існуючих загроз і, по-друге, вона, по суті, має бути адекватною цим загрозам, і відповідати принципу достатності. У разі ж невідповідності система національної безпеки України стане неефективною і може стати самостійним джерелом загрози для національних інтересів інших держав. Якщо говорити конкретніше, то порушення рівноваги між системою гарантій національної безпеки і явними або потенційними загрозами в одних випадках може призвести до розпаду соціальних структур, а в інших — до необґрунтованих репресій усередині держави і конфліктів у міждержавних відносинах.

Тому на кожному історичному відтинку часу оцінка потенційних загроз і ступеня їх небезпеки для національних інтересів України має стати пріоритетним напрямом діяльності суб'єктів системи забезпечення національної безпеки держави. Оцінка ця має здійснюватися на основі результатів спеціальних наукових досліджень на професійному рівні (наприклад, Інститутом стратегічних досліджень) і охоплювати всі сфери життєдіяльності

---

¹ Антонов В. О. Політика національної безпеки України в сучасних умовах: проблеми та реалії // Право України. 2014. № 5. С. 112.

країни. Адекватність оцінки загроз, ступеня їхньої реальної небезпеки для життєво важливих інтересів України визначатиме політику держави у сфері національної безпеки і, відповідно, ефективність системи цих гарантій, тенденції розвитку, змін її структури тощо.

До можливих загроз у воєнно-політичній сфері потрібно віднести посягання на основи конституційного ладу, територіальну цілісність і політичну незалежність України, а також втручання у її внутрішні справи; використання території України для підривної діяльності проти третіх країн, прояв політичного екстремізму і тероризму; саботаж розбудови Збройних Сил України, проведення військової реформи, послаблення обороноздатності держави і боєздатності армії; небезпека воєнного нападу; розпалювання міжнаціональних конфліктів і послаблення морально-політичного духу особового складу Збройних Сил України; втягнення у воєнні конфлікти і демонстрація сили (у тому числі ядерний шантаж); розголошення державної і військової таємниці та ін.

Так, проведення Росією військової операції з анексії Криму вкотре переконає, що воєнна сила залишається одним з найважливіших інструментів політики держави щодо забезпечення її національної безпеки. Більше того, найвищу цінність Вестфальської системи та її наступниць — державний суверенітет в Україні було брутально зневажено російськими військовими. І, як ми сьогодні спостерігаємо, фактичне безсилля світової спільноти у розв'язанні цієї ситуації. Слід особливо зазначити, що ми маємо справу з російсько-українським збройним конфліктом, який за певних обставин загрожує перерости у третю світову війну.

Російська військова агресія посилює відцентрові тенденції на пострадянському просторі. Це стосується насамперед і зокрема Співдружності Незалежних Держав як міжнародного політичного інституту. Слід лише зазначити, що згідно зі Статутом СНД однією із основних цілей цієї організації є саме «мирне вирішення спорів і конфліктів між державами Співдружності» (ст. 2), а ст. 3 встановлює як принцип організації «непорушність державних кордонів, територіальну цілісність держав і відмову від будь-яких дій, спрямованих на розчленування те-

риторії»¹. Тепер кожна з країн Співдружності «відчуватиме» на собі збройну військову експансію в Криму і це невдовзі після військової операції Росії в Грузії. А отже, сьогодні діапазон неприпустимих у міжнародних відносинах методів розширюватиметься й далі, поки хто-небудь не зможе довести і пояснити недоцільність й небезпеку неконтрольованого застосування військової сили.

Країни пострадянського простору перебувають у різних зонах ризику російської агресії. В особливій зоні ризику — саме Україна. Вигідне географічне положення, транзитні ресурси, багаті поклади корисних копалин, найбільші у світі площі чорноземів — головне надбання Української держави і водночас її велика проблема. Україна володіє золотою картою, будучи джокером у євразійській геополітичній грі. І саме тому, на чий стороні гратиме Київ, багато в чому залежатиме подальший розвиток міжнародних відносин у центрі Європи. Втрата контролю над Українською державою в середньостроковій перспективі означатиме для Росії і втрату Білорусі, а отже, її витіснення в Азію, що призведе на практиці до позбавлення можливості побудови прямих стратегічних відносин із Європейським Союзом. І, у довгостроковій перспективі, такий перебіг обставин може призвести до ще більш суттєвих негативних, а можливо, і катастрофічних для сучасної Росії наслідків. Тож важливим також виступає і демонстраційний чинник — успішна демократизація України зруйнує перспективи авторитарного режиму в Росії.

І саме тому, євроатлантична інтеграція України відіграє роль не причини, а каталізатора не тільки погіршення відносин з Росією, а й аж до прямої воєнної агресії проти суверенної Української держави. Події, що відбуваються на східному українському кордоні, свідчать, що Росія, нехтуючи міжнародними зобов'язаннями, нормами міжнародного права, брутально використовує воєнну силу проти територіальної цілісності та незалежності, намагаючись у такий спосіб зупинити євроінтеграційний

---

¹ *Статут Співдружності Незалежних Держав від 22.01.1993 р. № 997_033 у ред. від 19.09.2003 р. [Електронний ресурс] // Сайт «Верховна Рада України». Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_010 (дата звернення — 01.08.2016 р.)*

процес України. Важливо зазначити і те, що справа тут не в НАТО, не в США і не в ЄС, а саме у виході України з постімперського простору, в намаганні її стати успішною демократичною країною, що слугуватиме для російського суспільства яскравим прикладом для руйнації цієї імперії зла.

При цьому нагальною умовою ефективної реалізації політики національної безпеки є забезпечення дієздатності системи державної влади через збалансований розподіл функцій і повноважень між її гілками та органами, чітке розмежування на законодавчому рівні політичних та адміністративних повноважень, функцій і відповідальності, регламентації діяльності органів державної влади. Важливим інструментом реалізації державної політики національної безпеки має стати міжвідомча взаємодія, координація і консолідація зусиль щодо системного моніторингу та проблемно-орієнтованого аналізу і прогнозу розвитку політичних, соціальних, економічних, гуманітарних, воєнних та інших процесів, що мають ознаки загроз або викликів національній безпеці держави.

Російська загроза, інші докорінні зміни в зовнішньому та внутрішньому безпековому середовищі України зумовили необхідність прийняття нової Стратегії національної безпеки України 2015 р. Слід зазначити, що ця Стратегія визначила не тільки нові виклики та реалізацію до 2020 р. визначених нею пріоритетів державної політики національної безпеки, а й здійснення реформ, передбачених Угодою про асоціацію між Україною та ЄС, ратифікованою Законом України від 16 вересня 2014 р. № 1678-VII, і Стратегією сталого розвитку Україна — 2020, схваленою Указом Президента України від 12 січня 2015 р. № 5.

Враховуючи ці обставини, необхідно насамперед переглянути ризики і загрози, що були викладені у Стратегії 2012 р. Зокрема, у цій Стратегії проаналізовані виклики та загрози станом на 2012 р., тому необхідно врахувати ті нові політичні та воєнні реалії, які з'явилися останнім часом.

Йдеться, зокрема, про:

— зростаючу агресивність політики Росії, спрямованої на досягнення великодержавних інтересів через розширення зон впливу на пострадянському просторі з використанням військової сили проти сусідів (Грузії, України);

— послаблення дієвості норм міжнародного права, побудованого на застарілих принципах міжнародних інститутів та відповідно — зменшення зовнішніх гарантій забезпечення національної безпеки України;

— загострення ситуації в зонах «заморожених» конфліктів, виникнення нових потенційних конфліктних зон, у т. ч. на території України;

— наявність глобальних ризиків і загроз, таких як тероризм, сепаратизм, поширення зброї масового ураження, нелегальна міграція тощо.

Аналізуючи зростаючу агресивність політики Росії стосовно України, спрямованої на досягнення великодержавних інтересів, слід звернути увагу на висновок Головного науково-експертного управління Апарату Верховної Ради, у якому зазначається, що конфлікт навколо острова Коса Тузла і ряд недружніх дій з боку одного з гарантів безпеки України (наприклад, 26 травня 2006 р. Державна Дума РФ одностайно проголосувала за протокольне доручення про запит інформації до Уряду РФ про заходи щодо повернення Криму до складу Росії, а 4 червня 2008 р. направила Звернення до Президента і Уряду РФ з пропозицією розірвати Договір про дружбу, співробітництво і партнерство між Україною і Російською Федерацією) за повного неутручання інших гарантів ставлять під сумнів надійність виконання країнами-гарантами взятих на себе зобов'язань щодо надання гарантій безпеки і територіальної цілісності України за Меморандумом про ДНЯЗ¹.

Також слід зазначити, що країни пострадянського простору перебувають сьогодні у різних зонах російської агресії. Зокрема, Азербайджан має в пасиві вкрай напружені відносини з міцно втягнутою в російську орбіту Вірменією через карабаський конфлікт і складного південного сусіда — Іран. В активі — союзницькі відносини з Туреччиною (особливо у військовій сфері), які динамічно розвиваються, та стійкі налагоджені зв'язки з НАТО. Про вступ до Альянсу офіційний Баку не говорить, але вочевидь,

---

¹ *Меморандум* про гарантії безпеки у зв'язку з приєднанням України до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї // Зібрання чинних міжнародних договорів України. 2004. № 4. Кн. 2. С. 603. Ст. 1034.

що агресивна російська політика «шттовхатиме» Азербайджан в обійми Туреччини.

У Молдові небезпідставно побоюються, що наступною метою російської експансії в Чорноморському регіоні може стати Придністров'я, тим більше що на його території спостерігається активність осіб, яких можна віднести до потенційних про-російських бойовиків.

Слід зауважити, що у аргументації РФ чітко простежується її намагання розширити зони свого впливу на територію пострадянського простору з можливим використанням військової сили проти незалежних, суверенних держав. Іншими словами, політика сучасної Росії спрямована на встановлення повного економічного, політичного та військового домінування над цим простором, а також в інтеграції найбільш впливових і економічно привабливих країн-суб'єктів цього геополітичного простору в лоно своєї державності.

Цілком очевидно, щоб уникнути цієї небажаної ситуації, керівництво України визначило пріоритетним напрямом свого стратегічного курсу інтеграцію до європейської спільноти через вступ до Євросоюзу та НАТО.

З огляду на проаналізовані вище міжнародно-правові норми та враховуючи особливості безпекового середовища в Україні і навколо неї на регіональному рівні, необхідно зазначити, що, обираючи модель нейтрального статусу з метою забезпечення національної безпеки України, бажано звернути увагу на ряд зауважень, які стосуються зазначеного статусу. *По-перше*, у чинному законодавстві України немає конституційно-правових норм, які б визначали пріоритетом зовнішньої політики держави набуття нею нейтрального статусу. *По-друге*, в умовах загострення глобалізаційних процесів, посилення на регіональному рівні протистояння, наявності воєнних конфліктів (російсько-грузинського, російсько-українського) та з виходом на авансцену міжнародного тероризму і сепаратизму статус воєнного нейтралітету для України втрачає свій сенс. *По-третє*, як свідчать останні події, так званий позаблоковий статус не дав Україні жодних гарантій, а за постійних намагань Росії не випустити Україну зі сфери свого впливу спроба його декларування може розглядатись як відстрочене поглинання в тій чи іншій формі.

Таким чином, слід зазначити, що прагнення до нейтралітету — це курс на стримування України від євроінтеграції, намагання перетворення її на санітарну зону між європейським і євразійським центрами впливу.

За цих умов для майбутнього України принципово важливим є визначення перспектив розвитку відносин у зовнішньополітичному середовищі, нашого позиціонування стосовно зміцнення її державного суверенітету, збереження незалежності та територіальної цілісності. Досягнення цієї мети можливе шляхом реалізації державної політики національної безпеки, яка передбачає утвердження засад національної єдності задля розбудови демократичної, правової, конкурентоспроможної держави, формування соціально орієнтованої ринкової економіки, зміцнення науково-технологічного потенціалу, забезпечення інноваційного розвитку, зростання рівня життя і добробуту населення, забезпечення інформаційної безпеки, екологічно і техногенно безпечних умов життєдіяльності суспільства.

Політику національної безпеки слід розглядати як організаційну, регулятивну і контрольну сферу суспільства, в межах якої здійснюється соціальна діяльність, спрямована, головним чином, на захист національних інтересів і гарантування в Україні безпеки особи, суспільства і держави від зовнішніх і внутрішніх загроз в усіх сферах життєдіяльності. Ця діяльність здійснюється шляхом реалізації відповідних доктрин, стратегій, концепцій і програм у різних сферах національної безпеки відповідно до чинного законодавства.

Державна політика національної безпеки відповідно до ст. 8 Закону України «Про основи національної безпеки України» формується і реалізується з урахуванням геополітичної і внутрішньої обстановки в Україні: діяльність усіх державних органів має бути зосереджена на прогнозуванні, своєчасному виявленні, попередженні і нейтралізації зовнішніх і внутрішніх загроз національній безпеці, захисті суверенітету і територіальної цілісності країни, безпеки її прикордонного простору, піднесенні економіки країни, забезпеченні особистої безпеки, конституційних прав і свобод людини і громадянина, викоріненні злочинності, вдосконаленні системи державної влади, зміцненні законності і правопорядку та збереженні соціально-політичної

стабільності суспільства, зміцненні позицій України у світі, підтриманні на належному рівні її оборонного потенціалу і обороноздатності, радикальному поліпшенні екологічної ситуації¹.

На тлі посилення загроз і зростання нестабільності на початку ХХІ ст. у світі нагальними завданнями політики національної безпеки має стати захист таких життєво важливих національних інтересів України:

— утвердження конституційних прав і свобод людини і громадянина, створення умов для вільного розвитку людини, реалізації її творчого потенціалу через різноманіття форм суспільної організації;

— захист державного суверенітету України, її територіальної цілісності, недоторканності державного кордону;

— створення конкурентоспроможної, соціально орієнтованої ринкової економіки та забезпечення підвищення рівня життя і добробуту населення;

— гарантування безпечних умов життєдіяльності населення, захисту і відновлення навколишнього природного середовища;

— збереження і розвиток духовних і культурних цінностей українського суспільства, зміцнення його ідентичності на засадах етнокультурної різноманітності.

Серед невідкладних завдань політики національної безпеки держави особливого значення набуває проблема захисту державного суверенітету України, її територіальної цілісності, недоторканності державного кордону. Особливої гостроти це питання набуло після проведення Росією військової операції та анексії Криму. Слід зазначити, що це зовсім не означає, що решта завдань політики національної безпеки є менш важливими, проте коли суверенітет і територія країни опиняються під загрозою, то навряд чи можна вести мову про постанову та вирішення інших завдань щодо забезпечення національної безпеки держави.

Завдання, пов'язані із захистом державного суверенітету України, її територіальної цілісності та недоторканності держав-

---

¹ Закон України «Про основи національної безпеки України» від 19.06.2003 р. № 964-15, у ред. від 09.07.2017 р. [Електронний ресурс] // Сайт «Верховна Рада України». Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/580-19> (дата звернення — 02.09.2017 р.).

ного кордону, мають загальнонаціональну значущість і належать до пріоритетних національних інтересів¹. Саме таким інтересом, зазначено у Стратегії 2015 р., є захист державного суверенітету України, її територіальної цілісності, недоторканності державного кордону. Основними напрямками державної політики національної безпеки, за Стратегією 2015 р., мають стати:

— відновлення територіальної цілісності України та цілісності демократичних інститутів на всій її території, реінтеграція тимчасово окупованих територій після їх звільнення є стратегічним завданням політики національної безпеки;

— виходячи з пріоритету мирних засобів, Україна використовуватиме всі можливі засоби захисту своєї територіальної цілісності, які не суперечать міжнародному праву. Запорукою національної безпеки і відновлення територіальної цілісності України є потужні Збройні Сили України, інші утворені відповідно до законів України військові формування, що забезпечені сучасним озброєнням і військовою технікою, активна зовнішньополітична діяльність, ефективні розвідувальні, контррозвідувальні і правоохоронні органи².

Реалізація цього базового національного інтересу покладається на Воєнну організацію держави, зокрема, на її основну складову — Збройні Сили України. Отже, Воєнна організація, реалізуючи цей базовий інтерес, покликана протидіяти зовнішнім та внутрішнім загрозам воєнного характеру. До таких загроз віднесені: різного виду посягання на територіальну цілісність, державний суверенітет і недоторканність кордонів України, наявність сепаратистських тенденцій і відповідних дій із застосуванням силових засобів, створення та функціонування незаконних збройних формувань, загострення міжетнічних і міжконфесійних відносин, воєнно-політична нестабільність та

---

¹ Антонов В. О. Національна безпека як складовий елемент національного суверенітету // Держава і право. 2011. Вип. 51. С. 211, 213.

² Указ Президента України «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 6 травня 2015 року «Про Стратегію національної безпеки України»» від 26.05.2015 р. № 287/2015 [Електронний ресурс] // Сайт «Верховна Рада України». Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/287/2015> (дата звернення — 12.08.2016 р.).

конфлікти в сусідніх країнах, нарощування поблизу кордонів угруповань військ та озброєнь збройних сил інших держав, втручання у внутрішні справи України з використанням силових, насильницьких засобів.

Проаналізувавши стан розвитку внутрішньополітичної ситуації в Україні, необхідно зазначити, що найбільш нагальними залишаються внутрішні виклики національній безпеці. Консервація неефективної пострадянської суспільної системи, насамперед державної влади, викривлення демократичних процедур, що штучно стримувало процеси оновлення державних органів, зумовили слабкість, а подекуди і неспроможність держави виконувати свої функції і призвело фактично до того, *по-перше*, що державна машина «згнила» до тієї міри, що політичні реформи та вибіркова люстрація стають вже не дієвими. *По-друге*, економічна система, заснована на поєднанні соціального популізму, олігархічних монополіях і паразитуванні «еліти» на бюджетних потоках, зайшла в глухий кут. *По-третьє*, був повністю провалений колишній «багатовекторний» зовнішньополітичний курс України.

Ці причини призвели, по суті, до реальної загрози щодо посягання на територіальну цілісність, державний суверенітет та недоторканність кордонів України. Надзвичайно гострою проблемою стає наявність сепаратистських тенденцій та відповідних дій із застосуванням силових засобів, створення та функціонування незаконних збройних формувань на території держави.

Основними причинами сепаратизму та тероризму в Україні є радикалізм, екстремізм, політизація проблематики міжнародних, етноконфесійних відносин, поширення громадянської нетерпимості та протистояння, насамперед у площині суспільно-політичних відносин, а також негативний вплив міжнародних терористичних і релігійно-екстремістських організацій. Радикально налаштовані антиукраїнські сили намагаються використовувати труднощі, пов'язані з накопиченням багатьох нерозв'язаних соціально-економічних проблем у тих чи інших регіонах нашої країни, у своїх вузько корпоративних та політичних цілях.

Ситуація, що склалася в Україні, є вкрай нетиповою, проте прояви сепаратизму та тероризму завдають значної шкоди життю і здоров'ю громадян, нівелюють зусилля керівництва держави, що спрямовані на демократизацію і модернізацію держави та су-

спільства. У зв'язку з цим розроблення ефективних заходів щодо запобігання сепаратизму та тероризму має стати нагальним питанням не тільки для політики національної безпеки, а й усієї державної політики держави. Зокрема, необхідно удосконалити нормативно-правову базу протидії сепаратизму та тероризму з урахуванням останніх подій, що мають місце у східних та південних регіонах нашої країни, посилити координацію та взаємодію між правоохоронними та іншими державними органами, а також забезпечити інформаційну підтримку антитерористичних та антисепаратистських заходів¹.

Виняткового значення набуває проблема захисту життєво важливих інтересів людини і громадянина, суспільства і держави. Враховуючи значення цих чинників, слід вести мову про формування виваженої політики національної безпеки, яка б виступала гарантом сталого розвитку суспільства, своєчасного виявлення, запобігання і нейтралізації реальних та потенційних загроз національним інтересам держави. Так, в Україні суспільно-політичні події останніх років, як і в перші роки незалежності, гостро означили *проблему забезпечення національної єдності та соборності Української держави, розв'язання якої ускладнюють:*

— несформованість системи ціннісних орієнтацій, яка б консолідувала українське суспільство і була мобілізуючим орієнтиром у діяльності громадян і державних інститутів, що має наслідком дезорієнтацію суспільства та відсутність загально-суспільної стратегії розвитку держави;

— штучне протиставлення елементів культури та історичної пам'яті, успадкованих від часів бездержавного розвитку української нації, триваючі виклики національної ідентичності, інспіровані, у тому числі, з-за кордону;

— деструктивні процеси в державному апараті, низька ефективність прийняття та виконання державних рішень, що є наслідком розбалансованості державної влади, запровадження

---

¹ Указ Президента України «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 6 травня 2015 року «Про Стратегію національної безпеки України»» від 26.05.2015 р. № 287/2015 [Електронний ресурс] // Сайт «Верховна Рада України». Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/287/2015> (дата звернення — 12.08.2016 р.).

механізму призначення на посади за політичними квотами, зниження професіоналізму державних службовців, домінування групових і особистих політичних інтересів над національними, поширення корупції і хабарництва, зрощення бізнесу з системою державного управління;

— деградація і деформація системи соціальних регуляторів, передусім права, підміна норм права неправовими актами, послаблення чинності принципів юридичної рівності усіх громадян перед законом і судом, єдності прав і обов'язків, відповідальності за вину; фактичне утвердження корупції як основного елементу в механізмі прийняття рішень та розв'язання питань у політичній, економічній, соціальній та інших суспільних сферах;

— слабкість і розпорошеність інституцій громадянського суспільства, що унеможливорює належним чином реалізовувати їхній потенціал стосовно демократизації суспільного життя;

— історично зумовлені війнами, голодоморами, репресіями і депортаціями, Чорнобильською катастрофою демографічні деформації, які у період радикальних суспільно-економічних трансформацій набули характеру демографічної кризи.

Національна єдність розглядається у практиці сьогодення як запорука забезпечення ефективного захисту інтересів особи, суспільства і держави, яка досягається за умов поваги до гідності людини та реалізації таких життєво важливих національних інтересів України: права і свободи людини і громадянина; суверенітет України, її територіальної цілісності, недоторканності державного кордону, демократичного конституційного ладу, верховенства права; соборність держави на основі консолідації усіх: територіальних громад, суспільних верств, етнічних груп навколо цінностей незалежного, вільного, суверенного і демократичного розвитку єдиної України; конкурентоспроможність держави та економічного добробуту населення шляхом всебічного розвитку людського, науково-технічного, інноваційного потенціалів країни; удосконалення механізмів реалізації конституційного принципу поділу влади на законодавчу, виконавчу і судову; неухильне додержання гарантій незалежності та об'єктивності суду; обмеження втручання держави у діяльність економічних суб'єктів, громадян, громадських організацій та

політичних партій, релігійних об'єднань; безпечні умови життєдіяльності, захисту навколишнього природного середовища; збереження і розвиток духовних і культурних цінностей суспільства, зміцнення його ідентичності; гармонійні відносини з іншими державами світу, сприйняття нашої держави міжнародним співтовариством як повноцінного і рівноправного його члена.

Отже, реалізація нагальних завдань політики національної безпеки країни має досягатися шляхом проведення виваженої державної політики відповідно до Конституції України, прийнятих законів, доктрин, стратегій, концепцій і програм у таких сферах, як політика, економіка, соціальна, воєнна, екологічна, науково-технологічна, інформаційна тощо. Вирішення цих завдань потребує:

— зміцнення демократичного конституційного ладу та верховенства права;

— забезпечення суспільно-політичної стабільності в державі на основі демократичних цінностей;

— збільшення можливостей держави щодо захисту національних інтересів, які реалізуються через ефективну систему забезпечення національної безпеки, обороноздатності держави та незалежний, збалансований і відповідальний зовнішньополітичний курс;

— формування безпечного міжнародного середовища, сприятливого для реалізації національних інтересів України, її утвердження як впливової регіональної держави, зростання впливу країни у глобалізованому світі;

— забезпечення інтеграції України до Європейського Союзу.

Правовою основою політики національної безпеки насамперед виступає Конституція України, Закон «Про основи національної безпеки України», інші закони та міжнародні угоди, ратифіковані Верховною Радою, які в сукупності визначають засади політики держави у сфері національної безпеки. Значений Закон та низка інших нормативно-правових актів мають забезпечувати, по-перше, єдність принципів формування і проведення єдиної державної політики національної безпеки і, по-друге, поєднання підходів до формування відповідної законодавчої бази підготовки доктрин, стратегій, концепцій державних і відомчих програм у різних сферах національної безпеки.

Проте зміст політичних процесів, рівень і форми демократії, процедура підготовки і прийняття рішень у сфері національної безпеки, організаційні форми участі в них спеціалістів і громадськості вже досить уніфіковані у світовій практиці. Це надає певні підстави зробити висновок, що політика національної безпеки потребує нині ретельного дослідження, наповнення її таким правовим змістом, який надавав би можливостей державі, суспільству, особі зберегти цілісність Української держави, суверенно вирішувати політичні, економічні та інші проблеми. Більше того, стан захищеності життєво важливих інтересів особи, суспільства та держави не відповідає сучасним потребам:

— правоохоронні органи України в їх нинішньому стані, внаслідок проведення несистемних реформ у сфері кримінальної юстиції, неспроможні здійснювати надійний захист прав і свобод людини, ефективно запобігання та протидію злочинності, зокрема організованих, криміналізації економіки; критичний рівень корумпованості правоохоронних органів перетворює їх самих на джерело загрози правопорядку та існуванню самої держави;

— потребує подальшого удосконалення діяльність розвідувальних і контррозвідувальних органів із адекватної протидії викликам і загрозам національній безпеці України;

— недофінансування потреб Збройних Сил України, насамперед відновлення технічного стану їх озброєння та військової техніки, забезпечення і підготовки Збройних Сил, ставить під загрозу можливість виконання ними завдань з оборони держави, захисту її суверенітету, територіальної цілісності та недоторканності.

Так, за останній час в органах внутрішніх справ відчутно зросла плінність кадрів як керівного, так і начальницького, а особливо оперативного складу підрозділів кримінального блоку, слідства, спецпідрозділів, патрульно-постової служби. Серед частини особового складу вкрай низька службова дисципліна. Звісно, у цьому контексті не можна не сказати й про недостатній рівень оплати праці, неналежний соціальний захист працівників поліції, неналежне матеріально-технічне забезпечення їхньої повсякденної діяльності, а також недооцінку щоденної цілеспрямованої виховної роботи з персоналом, передусім із

молодими фахівцями. Надважливо вдосконалити стиль і методи керівництва, виробити чіткі, зрозумілі критерії оцінки роботи структурних підрозділів та окремих працівників, покращити взаємодію. Важливо звернути увагу й на необхідність докорінної перебудови роботи з кадрами, потрібно ретельніше добирати кандидатів на службу в правоохоронні органи, предметно займатися їхньою службовою підготовкою, щоб виховати професіоналів високого рівня в усіх службах. Необхідно рішуче звільнитися від працівників, які зрадили інтереси держави, порушили присягу, хабарників, злісних порушників службової дисципліни та конституційних прав громадян¹.

Ці обставини зумовлюють переосмислення та оновлення поглядів на розв'язання проблем, пов'язаних із політикою національної безпеки України. Справді, нині питання щодо процедур розробки стратегій національної безпеки тісно пов'язане з пошуком і створенням правових механізмів, що були напрацьовані міжнародною спільнотою і пройшли перевірку суспільною практикою щодо демократизації наших державних і політичних інститутів, захисту життєво важливих національних інтересів. Слід зазначити, що на цьому шляху необхідно врахувати низку важливих обставин.

По-перше, внутрішня міцність системи національної безпеки держави залежить від правильного визначення інтересів різних соціальних сил суспільства і можливості досягнення їхнього балансу, адекватного відображення політичної і економічної динаміки в державних заходах, функціях і структурі влади. Звідси й інституювання національної безпеки. Тобто відбувається процес формування і функціонування насамперед такого політико-правового механізму, що фіксує і знижує наявні у суспільстві суперечності у різних сферах його життя.

По-друге, надійне гарантування національної безпеки України вимагає цілеспрямованої й ефективної діяльності законодавчої, виконавчої і судової влади у сфері захисту життєво важливих інтересів особи, суспільства і держави. Причому останні

---

¹ *Іменем Закону*. № 25 (5931). 19 червня 2014. С. 7. [Електронний ресурс] // Сайт «Іменем Закону». Режим доступу: <http://www.imzak.org.ua/page/redaction> (дата звернення — 12.03.2016 р.).

повинні мати публічну форму вираження і повноцінно закріплюватися у структурах влади.

По-третє, нині, коли триває активний процес розбудови незалежної держави, спостерігається переосмислення зовнішньої загрози Україні. З самого початку проголошення незалежності імперативом зовнішньої політики нової країни було обрано побудову позаблокової та нейтральної держави, участь України у міжнародних системах колективної безпеки, включаючи інтеграцію в існуючі та створення нових систем. Відмовившись від ядерної зброї, Україна приєдналася до міжнародних договорів, що забезпечують безпеку і стабільність у світі, обравши для себе стратегічний шлях інтеграції до європейського економічного та політичного простору з метою співробітництва з європейськими військово-політичними структурами.

Виходячи із цих обставин, перед політикою національної безпеки постала нагальна потреба, що пов'язана з уточненням векторів та параметрів зовнішньої загрози, яка потребує невідкладного аналізу, обговорення та прийняття рішень з боку всіх інституцій влади, які беруть участь у формуванні та реалізації зовнішньої (у тому числі і воєнної) політики, вчених і представників громадськості. Адже правильна постановка і вирішення цілої низки зазначених питань становить військово-політичний каркас системи національної безпеки Української держави. Це, по суті, означає, що усі тенденції, а також виклики і загрози, які породжуються ними, мають враховуватися при розробці та реалізації воєнно-політичного курсу України.

Воєнно-політичний курс, як свідчать сучасні дослідження, являє собою основний напрям діяльності держави з метою забезпечення захисту та реалізації своїх національних інтересів у сфері безпеки і оборони з використанням тих чи інших інститутів Воєнної організації¹. Реалізація воєнно-політичного курсу України передбачає визначення, по-перше, пріоритетних засобів його реалізації, по-друге, рівня воєнно-політичних відносин з тими країнами, від яких вирішальною мірою залежить

---

¹ *Воєнна безпека України на межі тисячоліть: монографія* / Під ред Г. М. Перепелиці. Національний інститут стратегічних досліджень. Київ: Стилос, 2002. С. 14.

реалізація стратегічних інтересів у сфері безпеки і оборони, і, по-третє, основного вектора зовнішньополітичної та воєнно-політичної орієнтації країни у сфері забезпечення національної безпеки і оборони.

При цьому засоби реалізації воєнно-політичного курсу держави становлять цілу низку політичних, економічних, військових, інформаційних, законодавчих заходів. Пріоритетність тих чи інших засобів визначається рівнем і часом їх відповідності цілям внутрішнім та зовнішнім умовам реалізації воєнно-політичного курсу держави.

Україна, як відомо, на той період часу задекларувала свій позаблоковий статус, який зобов'язував її не приєднуватися до воєнних блоків, підстави для якого були закладені в Декларації про державний суверенітет України, в якій вона проголосила «свій намір стати в майбутньому постійно нейтральною державою»¹. Зауважимо, що подальший історичний перебіг подій підтвердив правильність обрання такого стратегічного курсу саме в період становлення України як незалежної і суверенної держави.

Так, позаблоковий статус України на той період відіграв надзвичайно важливу роль у зміцненні її державного суверенітету, збереженні незалежності й територіальної цілісності, який, з одного боку, був спрямований проти воєнно-політичних зазіхань Росії на територію України (пропозиції Києву приєднатись до Ташкентського пакту або підписати двосторонні угоди про укладення воєнного союзу), де статус позаблоковості не дав можливості реалізувати геополітичні «бачення» Росії. З другого боку, позаблоковий статус найбільшою мірою відповідав вельми складній внутрішньополітичній ситуації, що склалася в державі, яка характеризувалася різною геополітичною орієнтацією як західних, так і східних її регіонів, і надав можливість зберегти внутрішню соціально-політичну та економічну стабільність в Україні.

Розвиток подій у світі у початку ХХІ ст. позначився різким загостренням низки проблем, у тому числі на регіональному

---

¹ Декларація про державний суверенітет України від 16.07.1990 р. № 55-12 [Електронний ресурс] // Сайт «Верховна Рада України». Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/55-12> (дата звернення — 06.10.2015 р.).

рівні. Сьогодні змінилася природа та географія загроз, що поставили, зокрема, перед низкою країн колишнього пострадянського простору, які неспроможні гарантувати свою безпеку лише власними силами. Так, все, що відбувається між Україною та Росією, здатне викликати «гострий напад шизофренії»: що це? Війна чи не війна? З одного боку, Україна за якісь два тижні втратила 4,5% своєї території і 5,5% населення, а по її східних кордонах і містах розгулюють і вбивають мирних жителів банди терористів-сепаратистів. Захоплено кораблі Військово-Морських Сил ЗСУ, солдатам і офіцерам, що беруть участь у антитерористичній операції на сході, надано статус учасників бойових дій — і водночас, з іншого боку, це зовсім не схоже на війну. Адже у вільному продажі — російські ЗМІ, на екранах — російські фільми про російську армію та російські спецслужби. На полицях українських крамниць — російські товари, експорт нашої продукції до Росії триває. Навіть більше того: нескладно віднайти українські заводи, які... продовжують виконувати замовлення російського ВПК. Більше того, в Одесі під прапорами з тевтонським орлом мітингує юрба, що вимагає вирішити питання територіальної належності майбутнього міста-героя на референдумі, а в деяких регіонах України проходять мітинги під двоголовим, які подекуди були суміщені з вибором «народних гауляйтерів».

Більше того, здійснюється злочинна диверсійна діяльність сепаратистів із Росії у східному регіоні України, насамперед у Донецькій та Луганській областях, йде фактично неоголошена війна. Гинуть мирне населення, українські військовослужбовці та правоохоронці. Упродовж кількох місяців там відбувалися силові та збройні захоплення адміністративних будівель органів влади, правоохоронних органів, об'єктів Збройних Сил і Нацгвардії, державних і комунальних підприємств, транспортної інфраструктури та зв'язку, банківських установ і ЗМІ. Зросла кількість тяжких та особливо тяжких злочинів, зокрема умисних вбивств, тяжких тілесних ушкоджень, викрадень, незаконних позбавлень волі громадян, а також розбійних нападів на установи та помешкання громадян, незаконних заволодінь транспортом, зокрема інкасаторськими автомобілями.

Події, що сталися за останній час, дають підстави констатувати, що перед Україною постала альтернатива: чи приєднати-

ся до НАТО, що посідає провідне місце у складній архітектурі європейської та євроатлантичної системи безпеки, чи, навпаки, продовжувати набувати подальшого статусу нейтральної (позаблокової) держави.

Аналізуючи ці аспекти, вважаємо, що позаблоковий статус необхідно розглядати як тимчасове явище, яке було властиве для певного історичного періоду розвитку України як незалежної держави. Розуміючи складність розв'язання цієї доленосної для України проблеми, відомий учений, ідеолог стратегії України у відносинах з НАТО, екс-секретар РНБО України В. Горбулін зазначав, що в процесі створення нової структури безпеки в Європі «не можна виключати зміни статусу України як позаблокової держави, але треба почекати»¹. На нашу думку, сьогодні для України такий час настав.

І не буде помилковим твердження, що внаслідок кардинальних змін у геополітичній обстановці на Європейському континенті, зокрема на пострадянському просторі, Україні слід відмовитись від політики балансування і необхідно остаточно визначити свій геополітичний вибір. Таким стратегічним вибором має стати приєднання України до НАТО, який гарантуватиме країні зміцнення її державного суверенітету, збереження незалежності і територіальної цілісності, оскільки ні сам Альянс, ні його члени не зазіхають на ці базові національні інтереси. Інакше поглинання України Росією чи приєднання першої до другої призведе до повної втрати цих базових цінностей української нації і зникнення України як незалежної, суверенної держави. Важливою складовою цього процесу має стати формування таких геополітичних інтересів, що пов'язані з її приєднанням до Північно-Атлантичного альянсу.

Слід зазначити, що базовий стратегічний інтерес України до Альянсу пов'язаний передусім з тими сприятливими умовами, які надає членство в НАТО для зміцнення демократичних цінностей і побудови громадянського суспільства. Саме вступ України в НАТО стане, по суті, реальністю реалізації її цивілізаційних інтересів, оскільки означатиме входження української

---

¹ Цит. за: *Нестеренко Э.* Один день, который может изменить статус Украины // Всеукраинские ведомости. 1996. 17 апреля.

держави у європейський цивілізаційний процес. Більше того, членство в НАТО надасть нам вагомі гарантії збереження національної ідентичності та єдності української нації, оскільки саме перебування у спільноті цивілізованих демократичних країн — членів Альянсу сприятиме формуванню української національної еліти, орієнтованої на національні та європейські цінності, розвиткові української національної культури та культури національних меншин. Водночас воно значно обмежує можливості російської інформаційної і культурної експансії в Україну, що закріплює в українців малоросійську провінційну ментальність¹.

Так, однією із форм інформаційно-психологічної війни РФ з обґрунтування своєї політики стосовно України (в т. ч. анексії Криму, провокування розколу і ворожнечі в українському суспільстві, а також просування ідей федералізації) є викривлене тлумачення історичних подій у вигідному для Росії світлі. Фактично зазначений підхід є основою антиукраїнської пропаганди російської сторони і включає такі головні напрями:

— хибне ототожнення ідеології українського націоналізму з німецьким нацизмом, яке не має під собою жодних правових підстав. У цьому контексті Росією формуються спотворені образи ОУН і УПА, а також поняття «бандерівець» подається як синонім неофашистських сил. Зазначене має на меті дискредитацію всіх українських патріотичних сил, що обстоюють незалежність України, насамперед перед Росією²;

— міфологізація Другої світової війни та нав'язування думки про визначальну роль виключно російського народу в здобутті перемоги над нацистською Німеччиною. Російськими істориками і пропагандистами активно формується образ російсь-

---

¹ *Україна на шляху до НАТО: через радикальні реформи до набуття членства* / За ред. Г. М. Перепелиці. Київ: СтилоС, 2004. С. 6.

² Примітка: *Довідково: документи Міжнародного військового трибуналу (м. Нюрнберг) свідчать про активну боротьбу ОУН та УПА з нацистськими військами під час окупації ними України. Ці ж документи є підтвердженням того, що бойові дії т. зв. «бандерівців» проти радянських військ і проти нацистів зумовлювались винятково боротьбою за незалежність України.*

кого народу як основного переможця у війні. Водночас значно применшується внесок у боротьбу з фашизмом інших народів колишнього СРСР. Крім того, Росією замовчується той факт, що український народ зазнав найбільших втрат у роки Другої світової війни (10 млн загиблих)¹, на противагу чому поширюється інформація про нібито масовий колабораціонізм населення Західної України;

— переконання у винятково позитивних наслідках для України її перебування у складі СРСР, де аргументи на користь цієї ідеології розподіляються за такими напрямками:

економічні — стверджується про провідну роль СРСР, насамперед Росії, у відновленні економічного потенціалу України після Другої світової війни та його подальшому розвитку. Згідно з аргументацією російських ЗМІ керівництво СРСР інвестувало значні кошти у науково-технічний розвиток української економіки (включаючи металургію, авіабудування, хімічну промисловість, машинобудування та космос), що забезпечило міцні позиції Україні у цих галузях на міжнародному рівні;

державотворчі — формується думка, що Україна існує в її нинішніх кордонах винятково завдяки СРСР. За твердженням російської сторони, саме під час перебування України у складі Радянського Союзу до України були приєднані території Північної Буковини і Південної Бессарабії, Закарпаття, Крим, а також збережені в її складі південно-східні райони з переважачим російським населенням;

— формування суспільної думки про відсутність історичних передумов існування незалежної Української держави. У наведеному контексті головні зусилля російських істориків і політтехнологів спрямовуються на підриччя ідеї існування самостійної Української держави. З цією метою обґрунтовується історико-культурна єдність російського і українського народів, які нібито за часів Київської Русі проживали в одній країні (Російській імперії, СРСР). При цьому стосовно Київської Русі російські підручники використовують територіально нейтральне поняття «Древня Русь», яка розглядається як початок Російської

---

¹ *Тронько П. Т.* Внесок народу України в Перемогу над гітлерівськими загарбниками // Український історичний журнал. 2005. № 3. С. 95, 97.

державності. Крім того, апелюючи до імперського минулого Росії, сучасні російські вчені, політики та журналісти впроваджують у масову свідомість такі назви території України, як «Малоросія» і «Новоросія».

Слід зазначити, що саме ці історичні аспекти були використані президентом РФ В. Путіним і для дискредитації керівництва України в інтерв'ю китайським ЗМІ 19 травня 2016 р. Зокрема, за його словами, причиною дестабілізації обстановки в Україні стали «...спроби ревізії результатів Другої світової війни, що є неприпустимим і може мати вкрай небезпечні наслідки. Свідченням цього є трагічні події в Україні — розгул неонацистських сил, які здійснюють справжній терор проти мирного населення».

Водночас керівництво РФ приділяє посилену увагу популяризації вигідної для нього інтерпретації історичного минулого Росії. Так, під особистим керівництвом В. Путіна створена так звана «Єдина концепція вітчизняної історії», у рамках якої розроблюються навчальні програми для середніх шкіл та вищих навчальних закладів, а також будується система оцінки знань на основі єдиного державного екзамену РФ. Крім того, на основі зазначеної концепції формуються спільні підходи до оцінок історичних подій з іншими країнами СНД, а також узгоджуються проекти підручників історії.

Стратегічна важливість інтерпретації зазначених проблем для Росії була відмічена В. Путіним у січні 2016 р. під час зустрічі з розробниками навчально-методичного комплексу російської історії за участю представників керівництва та наукових і освітніх кіл РФ. За словами президента РФ, вітчизняна історія є основою російської ідентичності та формує ставлення населення до політики керівництва країни у найближчій, середньостроковій та віддаленій перспективі.

Таким чином, одним із ключових елементів у стратегії відновлення Росією статусу провідної світової держави є ідеологічне обґрунтування правомірності встановлення нею контролю над пострадянським простором шляхом вигідної для РФ інтерпретації історичних подій.

Цей підхід використовується Росією для виправдання агресії проти України: формується думка про відсутність історичних

передумов для існування незалежної Української держави, ідеологія українських націонал-патріотичних сил хибно отожднюється з нацистсько-фашистською, а громадськість переконується у винятково позитивних наслідках перебування України в складі державних утворень під керівництвом Росії (Російська імперія, СРСР).

Така політика РФ становить реальну загрозу національній безпеці України, оскільки спрямовується на дестабілізацію внутрішньополітичної ситуації в країні, провокування розколу в українському суспільстві, а також дискредитацію незалежності нашої країни та її євроінтеграційного курсу.

Визначена ситуація зумовлює необхідність проведення Україною активної наступальної інформаційної політики з метою реалізації та захисту своїх національних інтересів у гуманітарній, зовнішньо- і внутрішньополітичній сферах державної політики. На початковому етапі вважається за доцільне вжити таких практичних заходів:

- визначити та затвердити базові засади української історії, використати їх як основу для побудови національної ідеології України та розробки навчально-методичних матеріалів з історії України;

- ініціювати створення загальноєвропейської експертної комісії з вироблення спільних підходів до оцінки історичних подій в країнах Центрально-Східної Європи та протидії заходам (насамперед РФ) з фальсифікації історії;

- доручити профільним державним органам України у взаємодії з відповідними неурядовими організаціями провести історико-політичний аналіз підходів суміжних держав до трактування спірних питань в історії відносин з Україною. На цій основі розробити план і організувати проведення інформаційних заходів з нейтралізації антиукраїнського впливу, які включатимуть: оприлюднення матеріалів з висвітленням історії України та розвитку її відносин із суміжними державами; проведення конференцій, круглих столів, міжнародних зустрічей з обговорення історичних питань, організацію дискусій довкола спроб Росії викривлено інтерпретувати історичні події тощо.

Слід зазначити, що однією із складових політики національної безпеки є оцінка існуючих і потенційних загроз і шляхів

усунення чи мінімізації ризиків та загроз, що створюють небезпеку життєво важливим національним інтересам України. Саме процес оцінки та прийняття рішень має здійснюватися з урахуванням зовнішніх і внутрішніх чинників, наявність власних можливостей для нейтралізації та відвернення як реальних, так і потенційних загроз, а також можливостей взаємодії з іншими державами в метю захисту своїх національних інтересів.

Слід зазначити, що мінливе і суперечливе зовнішнє середовище характеризується посиленням дії *чинників, які ставлять під загрозу стратегічну стабільність у світі та знижують рівень міжнародної безпеки:*

— конкуренція між провідними світовими гравцями (державами і блоками) за домінування у системі нового світоустрою набуває ознак поступового переходу від латентного до відкритого протистояння. Окреслилася тенденція до пошуку домовленостей між великими державами щодо новітнього розподілу «сфер впливу», що супроводжується нехтуванням нормами міжнародного права та застосуванням механізмів силового тиску. В умовах світової економічної кризи посилюється національний егоїзм і прагнення провідних держав світу розв'язати свої проблеми за рахунок інших держав, неспроможних адекватно реагувати на сучасні небезпеки і виклики;

— ситуація навколо існуючих договорів, угод і режимів систем міжнародної безпеки, у тому числі призупинення дії Договору про звичайні збройні сили в Європі (ДЗЗСЕ), суттєво впливає на стан міжнародної, регіональної та національної безпеки України. Нові підходи США до утворення систем протиракетної оборони змінюють ситуацію у сфері безпеки на регіональному рівні. Використання мобільних протиракетних систем дає змогу більш ефективно впливати на стан безпеки не тільки у європейському регіоні, а й у будь-якій частині світу;

— вплив міжнародних безпекових інституцій, РБ ООН, ОБСЄ тощо все більш послаблюється на користь світовим центрам сили, що у перспективі веде до переформатування усієї системи міжнародної безпеки. За умов стагнації міжнародної системи загальноєвропейської та світової безпеки, невизначеності засад нової системи з одночасним демонтажем основ

існуючої, спостерігається тенденція до більш широкого застосування сили у розв'язанні внутрішніх та зовнішніх проблем;

— однією з визначальних тенденцій сучасного безпекового середовища є те, що нагальність глобальних загроз міжнародній безпеці зменшується на користь регіональних, негативні наслідки яких можуть мати потенціал глобального впливу. Істотним викликом для системи міжнародних відносин, глобальної і регіональної безпеки стали події, пов'язані з визнанням окремими державами незалежності деяких самопроголошених держав усупереч нормам міжнародного права;

— спостерігається інтенсивна мілітаризація як провідних держав світу (про що свідчать надвеликі та зростаючі витрати на оборону, прискорена технологічна модернізація їх арсеналів, а також те, як швидко й ефективно конвертують у військову могутність свій зростаючий економічний потенціал нові центри сили), так і пострадянського простору.

Пострадянський простір як і раніше залишається зоною нестабільності, де не виключені міждержавні та внутрішні збройні конфлікти, які можуть набувати регіональних масштабів.

За умов дефіциту енергоресурсів загострюється конкуренція (потенційно із застосуванням силових методів) за сфери доступу до нових і перерозподіл уже розвіданих енергоресурсів у світі, насамперед в Арктиці та Каспійському регіоні, та реформування маршрутів їх доставки на традиційні ринки. Це може загострити конкуренцію і конфлікти у цій сфері між РФ, з одного боку, та країнами — членами ЄС та НАТО (Норвегія, США, Канада) — з другого.

Україна у цьому контексті знаходиться серед найбільш уразливих країн. Ситуацію загострює відсутність результативних соціально-економічних реформ та антикризових програм, які підміняються очікуваннями зовнішньої допомоги на основі обіцянок з боку міжнародних організацій та потужних держав. Держава не самодостатня у забезпеченні власної зовнішньополітичної безпеки, не має жодних ефективних міжнародних гарантій і фактично позбавлена гарантій союзницької підтримки з боку «стратегічних партнерів» у випадку серйозного зовнішнього конфлікту.

Поряд із цим доволі важливо зазначити, що на сучасному етапі основний аспект загроз національним інтересам України

виникає саме на регіональному рівні. Відтак загрози, що породжуються регіональними тенденціями, видаються небезпечнішими, ніж глобальні виклики. Про це свідчить російсько-грузинський конфлікт, російсько-український військовий конфлікт та анексія Росією території Криму.

***

➤ Підсумовуючи, необхідно зробити ряд висновків: самопроголошений позаблоковий або нейтральний статус на сьогодні не дає Україні надійних гарантій щодо забезпечення її національної безпеки. Навіть за умови отримання Україною від провідних країн юридично оформлених зовнішніх гарантій військової безпеки Українська держава повинна розраховувати переважно на власні оборонні можливості.

➤ Проблема надійного забезпечення національної безпеки — державного суверенітету, територіальної цілісності, недоторканності кордонів України набуває дедалі більшої ваги. Отримання надійних зовнішніх гарантій безпеки шляхом приєднання України до системи колективної безпеки залишається найбільш доцільним варіантом, з огляду на геополітичне розташування держави та ряд інших зовнішніх і внутрішніх чинників.

➤ Сучасна політика України стосовно НАТО стає каталізатором конфронтації України з Росією і Росії з країнами Заходу, а також розбіжностей між окремими державами — членами НАТО, що негативно впливає на стан безпеки і стабільності в регіоні. Подальше перебування України в існуючому стані невизначеності стосовно свого місця в системі світової та регіональної безпеки несе загрозу перетворення України на буферну зону між потужними міжнародними гравцями.

➤ Поряд з проблемами, пов'язаними з формуванням нового стратегічного курсу Української держави та ефективною імплементацією зовнішньої політики, необхідно напрацювати нові законодавчі ініціативи, спрямовані на європейську та євроатлантичну інтеграцію.

➤ Місце України в майбутній архітектурі міжнародної та регіональної безпеки великою мірою залежатиме від здатності

політичного керівництва держави реалізувати виважену політику з Росією, країнами Європи, США, ЄС, НАТО.

➤ Сучасна динаміка економічних і суспільно-політичних процесів в Україні й світі зумовлює необхідність формування адекватної, ефективної та конструктивної політики національної безпеки, спроможної забезпечити поступ суспільства і держави на шляху до спільноти розвинутих демократичних країн.

➤ Стратегічною метою політики національної безпеки України є забезпечення державного суверенітету та територіальної цілісності, національної єдності на основі демократичного поступу суспільства і держави, дотримання прав і свобод людини і громадянина, створення умов для динамічного зростання економіки, забезпечення європейських соціальних стандартів і добробуту населення.

4.2. Конституційні гарантії забезпечення національної безпеки Української держави

Правову основу національної безпеки становлять Конституція та інші нормативно-правові акти, які закріплюють і гарантують захист фундаментальних прав людини і громадянина, організацію державної влади, утвердження загальнолюдських цінностей, на яких ґрунтується будь-яке суспільство.

Досліджуючи нормативні акти в галузі національної безпеки, слід зазначити, що вони утворюють складну як за структурою, так і за змістом динамічну систему, яка являє собою сукупність законів і підзаконних нормативних актів, що створюють правове забезпечення функціонування системи національної безпеки Української держави.

Розглядаючи чинні нормативні акти в галузі українського законодавства про національну безпеку, необхідно зазначити таке. За критерієм характеру волевиявлення нормативні акти в галузі національної безпеки, з одного боку, можуть виступати як безпосереднє волевиявлення всього Українського народу, а з другого — створюватись та прийматись державою або уповноваженими органами державної влади.

У першому випадку вони є первинними, оскільки виражають волю Українського народу як носія суверенітету та єдиного

джерела влади. До таких первинних нормативних актів у галузі національної безпеки належать Декларація про державний суверенітет України, ухвалена Верховною Радою 16 липня 1990 р., Постанова Верховної Ради «Про проголошення незалежності України» від 24 серпня 1991 р., Акт проголошення незалежності України, ухвалений 24 серпня 1991 р., що отримав підтримку на Всеукраїнському референдумі 1 грудня 1991 р. Ці нормативні акти стали першим правовим підґрунтям, правовою базою, якою врегульовувалися суспільні відносини незалежної, суверенної Української держави та її національної безпеки.

Зокрема, слід зазначити, що в Декларації про державний суверенітет України у розділі IX «Зовнішня і внутрішня безпека» були закладені основні засади зовнішньої та внутрішньої безпеки Української держави: Україна має право на власні Збройні Сили; має власні внутрішні війська та органи державної безпеки, підпорядковані Верховній Раді. Україна визначає порядок проходження військової служби її громадянами. Громадяни проходять дійсну військову службу, як правило, на її території і не можуть використовуватись у військових цілях за її межами без згоди Верховної Ради Української РСР; Українська РСР урочисто проголошує про свій намір стати в майбутньому постійно нейтральною державою, яка не бере участі у військових блоках і дотримуватися трьох неядерних принципів (не приймати, не виробляти, і не набувати ядерної зброї)¹.

У другому випадку ряд нормативних актів у галузі законодавства про національну безпеку виступають похідними конституційного права, оскільки виражають політичну волю Української держави. Це ті нормативні акти у сфері національної безпеки, що створюються, приймаються чи санкціонуються державою та уповноваженими на це органами державної влади².

---

¹ Декларація про державний суверенітет України від 16.07.1990 р. № 55-12 [Електронний ресурс] // Сайт «Верховна Рада України». Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/55-12> (дата звернення — 06.10.2015 р.).

² Кравець С. Національна безпека України: до концепції законодавства // Вісник АН України. 1994. № 1. С. 84.

Нормативні акти в галузі законодавства про національну безпеку за законом і за юридичною силою поділяються на конституційні, законодавчі; укази та розпорядження Президента України; постанови та розпорядження Кабінету Міністрів України; нормативні акти міністерств і відомств; міжнародні договори, згода на які була надана Верховною Радою України. Ці нормативні акти являють собою певну ієрархію, де підзаконні акти не можуть суперечити конституційним і законодавчим, а локальні акти, у свою чергу, не можуть суперечити конституційним, законодавчим і підзаконним актам.

За формою вираження нормативні акти в галузі законодавства про національну безпеку є доволі різноманітними і зумовлюються існуючими підходами до організації конституційно-правових норм і способами здійснення правотворчості тих чи інших суб'єктів конституційного права.

Аналізуючи систему нормативно-правових актів, якими регулюються суспільні відносини у сфері національної безпеки, слід зазначити, що у найбільш загальному вигляді їх можна подати так: Конституція України і Стратегія національної безпеки (затверджена на законодавчому рівні); укази та розпорядження Президента України; міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України; міжнародно-правові звичаї та рішення міждержавних (міжурядових) організацій; постанови та розпорядження Кабінету Міністрів України; міжвідомчі нормативні джерела (накази, інструкції тощо); нормативно-правові акти міністерств та інших органів виконавчої влади (накази, інструкції, положення, постанови, програми, листи, статuti тощо); локальні нормативні акти; нормативно-правові договори та звичаї.

Найбільш складним і вагомим нормативно-правовим актом у галузі законодавства про національну безпеку є Конституція України. Основний Закон як єдине писане джерело конституційного права найвищої юридичної сили виражає волю Українського народу, держави щодо захисту суверенітету і територіальної цілісності України, забезпечення її економічної та інформаційної безпеки.

Конституція України як джерело найвищої юридичної сили забезпечення національної безпеки відносить до однієї

з найважливіших функцій держави — це справа всього Українського народу (ст. 17)¹. Це свідчить про те, що Конституція містить найголовніші установчі норми, якими регулюються суспільні відносини у національній безпеці. Більше того, установчий характер мають не тільки окремі її положення, які слугують правовим підґрунтям у галузі національної безпеки, а й уся Конституція в цілому, її положення сприяють становленню більшості основних інститутів конституційного права, насамперед державного і суспільного ладу, прав і свобод людини і громадянина, форм безпосередньої демократії, організації державної влади й місцевого самоврядування та ін.

Отже, Конституцію України, її основні положення, якими визначаються основні засади державної політики, спрямованої на захист національних інтересів і гарантування в Україні безпеки особи, суспільства і держави від зовнішніх і внутрішніх загроз (п. 17 ст. 92), слід розглядати як надзвичайно важливе правове підґрунтя на шляху до існування, самозабезпечення та подальшого розвитку суверенної держави.

Слід зазначити, що у системі національного права України провідною галуззю є конституційне право, якому притаманні риси, що є характерними для всієї системи права: нормативність, формальна визначеність, спрямованість на досягнення певного правового результату, можливість захисту правових приписів засобами державного впливу.

Поряд із цим конституційному праву властиві і специфічні ознаки, які відрізняють його від інших галузей національного права України. Найбільш предметно ці ознаки проявляються в особливостях таких характеристик, як предмет і метод правового регулювання, соціальне призначення й роль конституційного права, принципи конституційного регулювання, завдання і функції конституційного права, наявність конституційної (конституційно-правової) відповідальності.

---

¹ Конституція України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР, у ред. від 30.09.2016 р. [Електронний ресурс] // Сайт «Верховна Рада України». Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80> (дата звернення — 16.10.2016 р.).

З урахуванням викладеного саме конституційне право України є одним із найважливіших засобів забезпечення повновладдя народу України в політичній, економічній і соціально-культурній сферах його життєдіяльності. Жодна інша галузь національного права не закріплює суспільні відносини, що становлять основи повновладдя народу України в сфері національної безпеки. Це — виняткова прерогатива конституційного права.

Дані обставини визначають провідну роль конституційного права в системі національного права України. Виконуючи роль ядра системи національного права, інтегруючи його галузі в єдине ціле, конституційне право проникає в кожен з таких галузей. Таке проникнення забезпечується насамперед за допомогою Конституції України — основного джерела конституційного права, яке, у свою чергу, є відправним для кожної із галузей національного права України.

Правову основу національної безпеки Української держави становить Конституція України, де її верховенство у системі інших нормативно-правових актів України визначається так:

а) Конституція України, закріплюючи повновладдя народу, регулює серцевину суспільних відносин, які виникають безпосередньо в процесі захисту національних інтересів і гарантування в Україні безпеки особи, суспільства і держави від зовнішніх і внутрішніх загроз в усіх сферах життєдіяльності. Захист суверенітету і територіальної цілісності України, забезпечення її економічної та інформаційної безпеки Конституція відносить до найважливіших функцій держави, більше того, це справа всього Українського народу¹;

б) Конституція України визначає та закріплює основні засади, принципи і норми національної безпеки, наповнює зміст чинних законодавчих та нормативно-правових актів, якими опосередковується та забезпечується безпека особи, суспільства та держави системністю. Зокрема, набули закріплення у Конституції України фундаментальні поняття, такі як: екологічна

---

¹ Конституція України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР, у ред. від 30.09.2016 р. [Електронний ресурс] // Сайт «Верховна Рада України». Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80> (дата звернення — 16.10.2016 р.).

безпека (ст. 16), економічна та інформаційна, державна безпека (ст. 17), інтереси національної безпеки (статті 32, 34, 36, 39), забезпечення національної безпеки (ст. 44), основи національної безпеки (ст. 92), національна безпека, сфери національної безпеки, небезпека (ст. 106), особиста безпека (ст. 126), громадська безпека (ст. 138), безпека людини (ст. 3);

в) Конституція України визначає найбільш важливі національні інтереси та закріплює вихідні правові засади діяльності суб'єктів забезпечення національної безпеки. Конституція України диференційовано підходить до проблем законодавчого закріплення, а потім і організації та діяльності суб'єктів забезпечення національної безпеки. Загальні питання законодавчого закріплення, організації та діяльності суб'єктів забезпечення національної безпеки відображені як у загальних засадах (статті 3, 16, 17, 18), так і в окремих розділах Конституції (п. 1 ст. 32; ст. 37; п. 2 ст. 39; п. 2 ст. 44; п. 2 ст. 64 ; п. 9 ст. 85; статті 22; 23; 31; п. 17 ст. 92; пункти 1, 17, 18,19, 20 ст. 106; ст. 107; п. 7 ст.116).

Конституція передбачає, що суб'єктами забезпечення національної безпеки є: держава; Президент України; Верховна Рада України; Кабінет Міністрів України; Рада національної безпеки і оборони України; міністерства та інші центральні органи виконавчої влади; Національний банк України; суди загальної юрисдикції; прокуратура України; місцеві державні адміністрації та органи місцевого самоврядування; Збройні Сили України; Служба безпеки України; Державна прикордонна служба України та інші військові формування, утворені відповідно до законів України; громадяни України; об'єднання громадян.

При цьому слід зазначити, що основним суб'єктом національної безпеки України є держава, яка здійснює свої повноваження щодо забезпечення безпеки через органи законодавчої, виконавчої та судової гілок влади. Держава згідно з Конституцією України (статті 3, 27, 28, 29) забезпечує безпеку кожної людини і громадянина, їх життя, здоров'я, честь, недоторканість на всій території Української держави.

Події, що відбуваються сьогодні на сході України, переконливо засвідчують, що весь тягар військової агресії ліг виключно на Українську державу, її Збройні Сили та весь Український на-

род¹. Саме ст. 17 Конституції України визначається, що «захист суверенітету і територіальної цілісності України, забезпечення її економічної та інформаційної безпеки є найважливішими функціями держави, справою всього Українського народу.

Оборона України, захист її суверенітету, територіальної цілісності і недоторканності покладаються на Збройні Сили України.

Забезпечення державної безпеки і захист державного кордону України покладаються на відповідні військові формування та правоохоронні органи держави, організація і порядок діяльності яких визначаються законом.

Збройні Сили України та інші військові формування ніким не можуть бути використані для обмеження прав і свобод громадян або з метою повалення конституційного ладу, усунення органів влади чи перешкодження їх діяльності.

Держава забезпечує соціальний захист громадян України, які перебувають на службі у Збройних Силах України та в інших військових формуваннях, а також членів їхніх сімей.

На території України забороняється створення і функціонування будь-яких збройних формувань, не передбачених законом.

На території України не допускається розташування іноземних військових баз»².

Аналізуючи зміст зазначеної ст. 17 Конституції України, слід зазначити про певну недосконалість формулювань приписів цієї статті та наявність у ній значних суперечностей³.

---

¹ Антонов В. О. Проблеми визначення пріоритетних напрямів конституційного забезпечення національної безпеки української держави // Держава і право. 2014. Вип. 65. С. 60.

² Конституція України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР, у ред. від 30.09.2016 р. [Електронний ресурс] // Сайт «Верховна Рада України». Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80> (дата звернення — 16.10.2016 р.).

³ Захаров Є. Хто напише нову Конституцію України // Бюлетень «Права людини» №4 (126), 11 червня 2008 [Електронний ресурс] // Сайт «Урядовий кур'єр». Режим доступу: <http://khp.org/index.php?id=1213186186> (дата звернення — 12.05.2013 р.)

Зокрема, йдеться про суттєве обмеження змісту самого поняття «національна безпека», коли у частині першій ст. 17 Конституції України лише виокремлюється економічна та інформаційна безпека як її складові. З метою усунення цих суперечностей необхідно, на наше глибоке переконання, частину першу ст. 17 Конституції України викласти у такій редакції: «Захист суверенітету і територіальної цілісності України, забезпечення її національної безпеки є найважливішими функціями держави, справою всього Українського народу....» і далі — за текстом.

Доречно також зазначити, що п. 2 ст. 17 Конституції України безпосередньо звужує коло суб'єктів щодо забезпечення оборони України, захисту її суверенітету, територіальної цілісності і недоторканності покладається лише на Збройні Сили, тоді як у вирішенні цих доленосних завдань активну участь беруть у межах своїх повноважень: Державна прикордонна служба України, Служба безпеки України, Міністерство внутрішніх справ України, Національна гвардія України, інші військові формування, утворені відповідно до законів України, а також відповідні правоохоронні органи.

Враховуючи зазначене, припис частини другої ст. 17 Конституції України необхідно викласти у такій редакції: «Оборона України, захист її суверенітету, територіальної цілісності і недоторканності покладаються на Збройні Сили України та інші військові формування, утворені відповідно до законів України, та правоохоронні органи».

Поряд із цим припис частини третьої ст. 17 Конституції України містить положення, за яким «забезпечення державної безпеки і захист державного кордону України покладаються на відповідні військові формування та правоохоронні органи держави, організація і порядок діяльності яких визначається законом (ст. 17)¹.

Аналізуючи припис частини третьої ст. 17 Конституції України, слід констатувати, що вживання такого поняття, як «дер-

---

¹ Конституція України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР, у ред. від 30.09.2016 р. [Електронний ресурс] // Сайт «Верховна Рада України». Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80> (дата звернення — 16.10.2016 р.).

жавна безпека» суттєво обмежує зміст категорії «національна безпека» та залишає поза змістом такі об'єкти національної безпеки, як: людина і громадянин — їхні конституційні права і свободи; суспільство — його духовні, морально-етичні, культурні, історичні, інтелектуальні та матеріальні цінності; інформаційне і навколишнє природне середовище і природні ресурси. Більше того, як свідчать сучасні дослідження, використання терміна «державна безпека» безпосередньо пов'язане з радянською спадщиною і частково з багатозначністю тлумачення терміна «national» в англійській мові, де воно означає як націю, так і державу¹.

Виходячи з зазначеного, вважали б за доцільне частину третьої ст. 17 Конституції України викласти у такій редакції: «Забезпечення національної безпеки і захист державного кордону України покладається на відповідні військові формування та правоохоронні органи держави, організація і порядок діяльності яких визначається законом».

Чинна Конституція України визначила і гарантувала конституційний лад як у цілому, так і окремі його інститути: державний лад, суспільний лад, статус людини і громадянина, місцеве самоврядування та ін.

Найбільш повно Конституцією здійснена загальна гарантованість конституційного ладу України, яка опосередковує національну безпеку України.

Так, відповідно до ст. 5 Конституції України право визначати і змінювати конституційний лад в Україні належить виключно народу України і не може бути узурповане державою, її органами або посадовими особами².

Водночас обмеження щодо реалізації прав і свобод та інші обмеження встановлюються лише судом відповідно до закону і насамперед в інтересах національної безпеки.

---

¹ Горбулін В. П., Литвиненко О. В. Національна безпека: український вимір. Київ: ПМ «Інтертехнологія», 2008. С. 8.

² Конституція України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР, у ред. від 30.09.2016 р. [Електронний ресурс] // Сайт «Верховна Рада України». Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80> (дата звернення — 16.10.2016 р.).

Значне місце в Конституції України займають положення щодо гарантування окремих інститутів системи конституційного ладу, насамперед щодо гарантування державного ладу, тобто положення щодо державної безпеки України.

Забезпечення державної безпеки за своїм змістом визначається насамперед як захист суверенітету і територіальної цілісності держави, забезпечення її економічної та інформаційної безпеки. Зокрема, у ст. 17 Конституції України зазначається, що захист суверенітету і територіальної цілісності України, забезпечення її економічної та інформаційної безпеки є найважливішими функціями держави, справою всього Українського народу¹.

Конституція визначає також механізм здійснення функцій забезпечення державної безпеки, вказуючи, зокрема, що оборона України, захист її суверенітету і територіальної цілісності і недоторканності покладаються на Збройні Сили України. Водночас у Конституції зазначається, що забезпечення державної безпеки і захист державного кордону України покладаються на відповідні військові формування та правоохоронні органи держави, організація і порядок діяльності яких визначається законом².

Аналіз положення Конституції про те, що захист суверенітету і територіальної цілісності України, забезпечення її економічної та інформаційної безпеки є найважливішими функціями держави, свідчить про те, що Конституція не визначає всі захисні функції держави і всі атрибути (складові) держави, які є об'єктами її захисної діяльності, а лише найважливіші. Адже держава відповідно до ст. 1 Конституції є суверенною і незалежною та демократичною, соціальною і правовою державою, а відпо-

---

¹ Конституція України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР, у ред. від 30.09.2016 р. [Електронний ресурс] // Сайт «Верховна Рада України». Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96%D0%B2%D1%80> (дата звернення — 16.10.2016 р.).

² Конституційно-правові основи національної безпеки України // Юридична наука: сучасний стан та перспективи розвитку: матеріали міжнар. наук. конф. Київ, 13 травня 2009 р. До 60-річчя Інституту держави і права ім. В. М. Корецького НАН України 1949–2009 рр. / За заг. ред. академіка НАН України Ю. С. Шемшученка; упоряд. В. П. Горбатенко. Київ: Вид-во «Юрид. думка», 2009. С. 139.

відно до ст. 2 — унітарною державою. І забезпечуватись безпека держави об'єктивно має, як правило, в цілому, тобто як суверенної і незалежної, демократичної, соціальної, правової та унітарної держави. Але, звичайно, першочергового значення у забезпеченні державної безпеки надається захисту суверенітету і незалежності держави. Поряд з тим захист суверенітету держави охоплює захист її політичного, економічного, соціального, інформаційного та інших видів внутрішнього і зовнішнього суверенітету і відповідно забезпечення політичної, економічної, інформаційної та інших видів державної безпеки, але пріоритетними є захист політичного, економічного та інформаційного суверенітету і забезпечення тим самим політичної, економічної та інформаційної безпеки нашої держави¹.

Основними атрибутами держави, складовими її механізму, зокрема політичного, є не лише суверенітет держави, тобто верховенство державної влади, органи державної влади та територія держави, її цілісність і недоторканність, а й інші атрибути: громадянство, державні символи та ін., але пріоритетними серед них є саме державний суверенітет і територіальна цілісність. Тому гарантування державного ладу, тобто забезпечення державної безпеки, передбачає насамперед забезпечення державного суверенітету і територіальної цілісності та недоторканності, а не лише цих інститутів.

Збройний напад Російської Федерації на Україну, силове захоплення Криму та воєнні дії на сході України переконливо засвідчили, що забезпечення державного суверенітету, територіальної цілісності та недоторканності постає сьогодні як одне із основних завдань, що стоїть перед сектором безпеки і оборони. У рішенні РНБО України від 4 березня 2016 р. «Про Концепцію розвитку сектору безпеки і оборони України» зазначається, що основні зусилля мають зосереджуватися на формуванні національних безпекових та оборонних спроможностей, які дадуть змогу відновити територіальну цілісність України в межах міжнародно визнаного державного кордону України, гарантувати

---

¹ Антонов В. О. Проблеми визначення пріоритетних напрямів конституційного забезпечення національної безпеки Української держави // Держава і право. 2014. Вип. 65. С. 61.

мирне майбутнє України як суверенної і незалежної, демократичної, соціальної, правової держави¹.

Важливо зазначити, що у Конституції України терміни «державний суверенітет», «територіальна цілісність» і «державна безпека» іноді вживаються в різних значеннях, але, як правило, пріоритетами у забезпеченні державної безпеки є захист суверенітету держави і її територіальної цілісності та недоторканності. Так, у ст. 37 Конституції України зазначається, що утворення і діяльність політичних партій та громадських організацій, програмні цілі або дії яких спрямовані на ліквідацію незалежності України, зміну конституційного ладу насильницьким шляхом, порушення суверенітету і територіальної цілісності держави, підрив її безпеки, незаконне захоплення державної влади, пропаганду війни, насильства, на розпалювання міжетнічної, расової, релігійної ворожнечі, посягання на права і свободи людини, здоров'я населення забороняються. Отже, однією з найнебезпечніших державних загроз, тобто загроз державному ладу, є в даному разі утворення і діяльність політичних партій і громадських організацій, програмні цілі або дії яких спрямовані на ліквідацію незалежності України.

Державний суверенітет, незалежність держави та територіальна цілісність і недоторканність є пріоритетними об'єктами для більшості суб'єктів забезпечення державної безпеки.

Так, обов'язком громадян України відповідно до ст. 65 Конституції України є насамперед захист Вітчизни, незалежності та територіальної цілісності України.

Перед вступом на посаду народні депутати України відповідно до ст. 79 Конституції України складають перед Верховною Радою України присягу, в якій зазначається, зокрема, таке: «Присягаю на вірність Україні. Зобов'язуюсь усіма своїми діями боронити суверенітет і незалежність України, дбати про благо

---

¹ Указ Президента України «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 4 березня 2016 року «Про Концепцію розвитку сектору безпеки і оборони України»» від 14.03.2016 р. № 92/2016, у ред. від 14.03.2016 р. [Електронний ресурс] // Сайт «Верховна Рада України». Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/92/2016> (дата звернення — 24.09.2016 р.).

Вітчизни і добробут Українського народу...»¹. Але ухвалення Верховною Радою законів про державну безпеку безпосередньо не передбачено.

Президент України складає присягу, в якій також зазначається: «Зобов'язуюсь усіма своїми справами боронити суверенітет і незалежність України, дбати про благо Вітчизни і добробут Українського народу» (ст. 104)².

За своїм конституційним статусом Президент України як глава держави є гарантом державного суверенітету, територіальної цілісності України, додержання Конституції України, прав і свобод людини і громадянина (ст. 102).

Суб'єктом забезпечення державної безпеки є також за Конституцією України Кабінет Міністрів України.

Відповідно до ст. 116 Конституції України Кабінет Міністрів України забезпечує насамперед державний суверенітет і економічну самостійність України, здійснення внутрішньої і зовнішньої політики держави, виконання Конституції і законів України, актів Президента України³.

Але забезпечення національної і державної безпеки в Конституції не завжди розмежовується. Так, відповідно до ст. 102 Конституції України Президент України є насамперед гарантом державного суверенітету і територіальної цілісності України, а серед повноважень РНБО, яка є координаційним органом з питань національної безпеки і оборони при Президентові України, про цей напрям його діяльності безпосередньо не згадується. Так, у ст. 107 Конституції України зазначається, що РНБО України координує і контролює діяльність органів виконавчої влади у сфері національної безпеки і оборони, що дає опосередковано підстави розуміти під обороною захист суверенітету держави, її територіальної цілісності і недоторканності⁴.

---

¹ Конституція України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР, у ред. від 30.09.2016 р. [Електронний ресурс] // Сайт «Верховна Рада України». Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80> (дата звернення — 16.10.2016 р.).

² Там само.

³ Там само.

⁴ Там само.

Це певною мірою підтверджує і ст. 106 Конституції України, в якій визначаються повноваження Президента України. У ній, зокрема, зазначається, що Президент України забезпечує державну незалежність, національну безпеку і правонаступництво держави, що він є Верховним Головнокомандувачем Збройних Сил України; призначає на посади та звільняє з посад вище командування Збройних Сил України, інших військових формувань; здійснює керівництво у сферах національної безпеки та оборони держави¹.

Відповідно до змісту Конституції державну безпеку України можна визначити найбільш загально як захищеність державного суверенітету і територіальної цілісності України та інших основних інститутів держави, за якої забезпечується сталість функціонування і розвитку Української держави шляхом виявлення, запобігання і нейтралізації реальних та потенційних загроз державі та її оборона.

Поряд з тим державну безпеку можна розглядати не лише як певний стан держави (державного ладу), як захищеність її суверенітету, незалежності та інших інститутів держави, а й як діяльність, тобто визначати державну безпеку і як вид діяльності держави (її функцію), яку прийнято називати забезпеченням державної безпеки. Якщо ж традиційно розглядати державну безпеку лише в статичці, то в разі підготовки і прийняття Закону про державну безпеку, він має називатись відповідно до свого змісту Законом про державну безпеку і її забезпечення або Законом про забезпечення державної безпеки.

Відповідно до видів і різновидів державного суверенітету державну безпеку можна поділяти на внутрішню і зовнішню державну безпеку і відповідно на політичну, економічну, соціальну (гуманітарну), духовну, інформаційну, науково-технічну, екологічну безпеку.

Забезпечення державної безпеки ґрунтується на певних принципах. Принципи забезпечення державної безпеки у своїй

---

¹ Конституція України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР, у ред. від 30.09.2016 р. [Електронний ресурс] // Сайт «Верховна Рада України». Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80> (дата звернення — 16.10.2016 р.).

основі збіжні з принципами забезпечення національної безпеки, хоча і не тотожні їм. Загальними принципами забезпечення державної безпеки, на нашу думку, слід вважати такі принципи, як:

— суверенність і незалежність держави, державного ладу України;

— утвердження і забезпечення прав і свобод людини і громадянина;

— верховенство права;

— пріоритет договірних (мирних) засобів у розв'язанні конфліктів;

— своєчасність і адекватність засобів і способів забезпечення державної безпеки реальним і потенційним загрозам;

— системність і постійність забезпечення державної безпеки;

— професійність, наукова обґрунтованість і достатня забезпеченість діяльності у підтриманні державної безпеки;

— чітке розмежування функцій і повноважень та взаємодії органів державної влади у забезпеченні державної безпеки;

— використання в інтересах України міждержавних систем та механізмів міжнародної колективної безпеки;

— максимальне врахування внутрішніх і зовнішніх умов забезпечення державної безпеки.

Стан державної безпеки і її забезпечення в кожній країні, у тому числі в Україні, зумовлюється рядом чинників.

Основні чинники, які впливають на державну безпеку та її забезпечення, можна умовно поділити на три групи: державні (національні) інтереси; загрози державній безпеці і пріоритетним державним (національним) інтересам; інші.

На державну безпеку та її забезпечення в кожний конкретний момент і в кожний період у розвитку і функціонуванні держави, звичайно, впливає велике і практично невизначене коло чинників. Але принаймні основні фактори державної безпеки і її забезпечення держава може і повинна виявляти (визначати) і максимально враховувати їх або протидіяти їм¹.

Пріоритетним видом основних чинників є пріоритети державних (національних) інтересів, тобто виняткові потреби

---

¹ Чуваков О. А. Національна і державна безпека: співвідношення поняття // Правова держава. 2012. № 5. С. 193, 195.

держави і суспільства. Серед них, як і серед пріоритетів власне національних інтересів, першочерговими вважаються такі:

— захист державного суверенітету і незалежності, територіальної цілісності та недоторканності державного кордону, недопущення втручання у внутрішні справи держави;

— гарантованість конституційних прав і свобод людини і громадянина в Україні;

— зміцнення політичної, економічної і соціальної стабільності в суспільстві;

— забезпечення розвитку і функціонування української мови як державної;

— збереження та зміцнення науково-технологічного потенціалу, утвердження інноваційної моделі розвитку;

— збереження навколишнього природного середовища та раціональне використання природних ресурсів;

— формування національної ідеології і визначення національної релігії (церкви);

— створення конкурентоспроможної, соціально орієнтованої ринкової економіки та забезпечення постійного зростання рівня життя і добробуту населення;

— визначеність і послідовність здійснення зовнішньої політики держави.

Друга група факторів державної безпеки та її забезпечення пов'язана із загрозами державній безпеці та державним (національним) інтересам. Це об'єктивно існуючі фактори, які не залежать загалом від волі держави, але держава має впливати на них або враховувати їх.

Загалом ці загрози на сучасному етапі характеризуються, як свідчить практика боротьби з ними, високою професійністю їх носіїв (суб'єктів), надзвичайно високою оснащеністю засобами зв'язку, транспорту та іншими засобами носіїв загроз; нерідко високим офіційним статусом чи авторитетом у державі та суспільстві у поєднанні з юридичною або фактичною недоторканністю носіїв загроз; практично необмеженим і багатоканальним фінансуванням; системністю, високою організованістю і розмаїтістю джерел загроз; винятковою прихильністю до інших цінностей у поєднанні із органічною зневагою до національних цінностей і держави в цілому.

У рішенні РНБО України від 6 травня 2015 року «Про Стратегію національної безпеки України» зазначається, що актуальними видами загроз державній безпеці, як і національній, є:

1) у зовнішньополітичній сфері:

— агресивні дії Росії, що здійснюються для виснаження української економіки і підриву суспільно-політичної стабільності з метою знищення держави Україна і захоплення її території, застосування воєнної сили, а також технологій гібридної війни;

— тимчасова окупація РФ території Автономної Республіки Крим і міста Севастополя та дальші дії щодо дестабілізації обстановки у Балто-Чорноморсько-Каспійському регіоні;

— розвідувально-підривна і диверсійна діяльність РФ та інших держав, дії, спрямовані на розпалювання міжетнічної, міжконфесійної, соціальної ворожнечі і ненависті, сепаратизму і тероризму, створення і всебічна підтримка маріонеткових квазідержавних утворень на тимчасово окупованій території частини Донецької та Луганської областей;

— нарощування РФ військових угруповань поблизу державного кордону України та на тимчасово окупованій території України, у тому числі розміщенням на півострові Крим тактичної ядерної зброї;

— можливе використання території України для ведення бойових дій у разі виникнення воєнного конфлікту між державами — членами НАТО і Російською Федерацією;

— руйнування системи міжнародної безпеки внаслідок агресивних дій РФ та недостатньої ефективності світових безпекових структур;

— втручання у внутрішні справи України з боку РФ, спрямоване на зміну конституційного ладу, порушення територіальної цілісності та суверенітету України, суспільно-політичної стабільності та правопорядку;

— спроби дестабілізації з боку РФ суспільно-політичної та економічної ситуації в Україні, а також провокування сепаратистських настроїв у районах компактного проживання національних меншин на території України;

— протидія реалізації європейського вибору Українського народу, формуванню систем колективної безпеки за участю України;

— невирішеність питань щодо розмежування державного кордону між Україною і Російською Федерацією в акваторії Чорного і Азовського морів, незавершеність договірно-правового оформлення державного кордону України з Російською Федерацією, Республікою Білорусь та Республікою Молдова;

— блокування Російською Федерацією та її сателітами ініціатив України щодо залучення світової спільноти до врегулювання конфлікту на сході держави, зокрема щодо залучення сил з підтримання миру і безпеки ООН та ЄС;

— блокування зусиль України щодо протидії монополізації стратегічних галузей національної економіки російським капіталом, щодо позбавлення залежності від монопольних поставачань критичної сировини, насамперед енергетичних ресурсів;

— торговельно-економічна війна;

— військові конфлікти в ряді регіонів світу.

— ведення проти України гібридної війни, яка поєднує різноманітні і динамічні дії регулярних сил Російської Федерації, що взаємодіють зі злочинними озброєними угрупованнями та кримінальними елементами, діяльність яких координується і здійснюється за єдиним замислом і сценарієм із активним застосуванням засобів пропаганди, саботажу, навмисного завдання шкоди, диверсій і терору¹;

— ускладнення або дискредитація роботи Спеціальної моніторингової місії ОБСЄ в Україні, інших міжнародних спостережних, моніторингових, посередницьких утворень, які акредитовані в Україні;

— цілеспрямований інформаційний (інформаційно-психологічний) вплив на формування негативного міжнародного іміджу України, дестабілізацію внутрішньої суспільно-політичної обстановки, загострення міжетнічних та міжконфесійних відносин в Україні або її окремих регіонах і місцях компактного проживання національних меншин;

---

¹ Указ Президента України «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 6 травня 2015 року «Про Стратегію національної безпеки України» від 26.05.2015 р. № 287/2015 [Електронний ресурс] // Сайт «Верховна Рада України». Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/287/2015> (дата звернення — 12.08.2016 р.).

— реалізація іноземними державами, міжнародними злочинними угрупованнями кіберзагроз щодо автоматизованих систем державного та військового управління, об'єктів критичної інформаційної інфраструктури;

— зростання рівня терористичної загрози в Балто-Чорноморсько-Каспійському регіоні.

Слід зазначити, що поряд із актуальними загрозами державній безпеці у зовнішньополітичній сфері існують реальні та потенційні загрози і у внутрішньополітичному середовищі Української держави, до яких слід віднести:

— діяльність на території України екстремістських злочинних озброєних угруповань, що спрямована на дестабілізацію внутрішньої соціально-політичної ситуації в Україні, порушення функціонування органів державної влади, органів місцевого самоврядування та блокування важливих об'єктів промисловості й інфраструктури;

— інформаційно-психологічна війна, приниження української мови і культури, фальшування української історії, формування російськими засобами масової комунікації альтернативної до дійсності викривленої інформаційної картини світу;

— загроза з боку окремих груп: політичних, фінансових, релігійних, національних та інших груп і зростання ймовірності їх об'єднання;

— поширення корупції та інших злочинів у органах державної влади та в суспільстві;

— нелегальна міграція;

— прояви сепаратизму та автономізації;

— недостатнє облаштування державного кордону;

— критичний стан основних виробничих фондів у більшості галузей економіки та соціальної сфери;

— велика боргова залежність держави;

— «тінізація» національної економіки;

— криза системи охорони здоров'я та духовна криза суспільства;

— загострення демографічної ситуації;

— неефективність боротьби із подоланням бідності, безробіття, наркоманії, алкоголізму та інших суспільних вад;

— зниження можливостей одержання освіти незастоюною частиною суспільства;

— поширення засобами масової інформації культу насильства, жорстокості, порнографії.

За будь-яких пріоритетів державних (національних) інтересів і загроз державній безпеці об'єктивно можливе належне забезпечення державної безпеки, насамперед за правильно виробленої стратегії, тобто політики у сфері національної безпеки.

Даючи визначення інституту національної безпеки як широкого багатоаспектного поняття, що відображає стан захищеності життєво важливих інтересів людини і громадянина, суспільства і держави, яким забезпечується сталий розвиток суспільства, своєчасне виявлення, запобігання і нейтралізація реальних та потенційних загроз національним інтересам, розглядаючи зміст національної безпеки, слід виділити основні об'єкти безпеки: людина і громадянин (їхні конституційні права і свободи); суспільство (його матеріальні, духовні, морально-етичні, культурні, історичні, інтелектуальні цінності, інформаційне і навколишнє природне середовище і природні ресурси); держава, її конституційний лад, суверенітет, територіальна цілісність і недоторканність. Оскільки необхідною умовою та запорукою існування, самозбереження і прогресивного розвитку України, збереження та примноження її матеріальних і духовних цінностей є забезпечення національної безпеки, то розв'язання цієї актуальної для Української держави проблеми вимагає насамперед вироблення цілісної державної політики, спрямованої на захист основних об'єктів національної безпеки, а саме:

— безпеки людини і громадянина, яка забезпечується системою правових, морально-етичних норм, суспільних державних інститутів та організацій, які гарантують реалізацію їх основних прав і свобод;

— безпеки суспільства, яка досягається наявністю та ефективною діяльністю державних і суспільних інститутів, норм, розвитку форм суспільної свідомості, які у повному обсязі забезпечують конституційні права і свободи людини і громадянина на засадах політичної, економічної та ідеологічної багатоманітності;

— безпеки держави, що ґрунтується на ефективному механізмі управління та координації діяльності політичних сил та

суспільних організацій, державних інститутів, а також відповідних військових формувань і правоохоронних органів держави, організація і порядок діяльності яких визначаються законом.

Формування і розвиток сектору безпеки та оборони, який має забезпечити адекватне і гнучке реагування на загрози, раціонально використовуючи можливості й ресурси держави, є пріоритетом політики національної безпеки. При цьому необхідно забезпечити насамперед:

— комплексне вдосконалення законодавства з питань національної безпеки і оборони України, зокрема прийняття Закону України про внесення змін до Закону України «Про основи національної безпеки України» (нова редакція), який визначить механізми керівництва у сфері національної безпеки та оборони, унормує структуру і склад сектору безпеки і оборони, систему управління, координації та взаємодії його органів;

— централізоване управління сектором безпеки і оборони у мирний час, у кризових ситуаціях, що загрожують національній безпеці, та в особливий період, міжвідомчу координацію і взаємодію;

— узгодження концепцій (програм) реформування та розвитку органів сектору безпеки і оборони та оборонно-промислового комплексу за єдиним задумом;

— удосконалення державної системи стратегічного планування, створення єдиної системи моніторингу, аналізу, прогнозування та прийняття рішень у сфері національної безпеки і оборони, забезпечення ефективної координації та функціонування єдиної системи ситуаційних центрів профільних органів державної влади сектору безпеки і оборони;

— запровадження інтегрованої системи освіти, бойової і спеціальної підготовки персоналу для органів сектору безпеки і оборони із залученням викладачів, інструкторів із держав — членів НАТО, ЄС, формування нової культури безпеки;

— удосконалення бюджетної політики у сфері забезпечення національної безпеки і оборони України шляхом поетапного збільшення співвідношення бюджетних видатків органів сектору безпеки і оборони на розвиток, бойову підготовку і оперативну діяльність відповідно до практики держав — членів НАТО;

— застосування програмно-цільового підходу до визначення обсягів фінансових і матеріально-технічних ресурсів, необхідних для ефективного функціонування органів сектору безпеки і оборони та оборонно-промислового комплексу;

— професіоналізацію сектору безпеки і оборони, підвищення фахового рівня персоналу, ефективну його мотивацію до належного виконання завдань за призначенням, максимально доцільне скорочення обслуговуючих підрозділів органів цього сектору;

— якісне вдосконалення системи демократичного цивільного контролю над органами сектору безпеки і оборони, посилення парламентського контролю у цій сфері;

— розвиток системи військово-патріотичного виховання, запровадження програм військової підготовки і цивільного захисту в загальноосвітніх, професійно-технічних і вищих навчальних закладах¹.

Слід констатувати, що окреслені в Стратегії 2015 р. основні напрями державної політики щодо формування та подальшого розвитку сектору безпеки і оборони в умовах сучасних викликів і загроз охоплюють доволі значний масив найбільш важливих сфер забезпечення життєдіяльності та захисту Української держави та суспільства. Цілком очевидною постає необхідність забезпечення та захисту інтересів в економічній, соціальній, екологічній, політичній, військовій, зовнішньополітичній, інформаційній сферах, але сьогодні поряд із цими загрозами доволі серйозними викликами залишаються внутрішні виклики державній безпеці. Насамперед це стосується недостатньої ефективності державної влади і особливо неспроможності держави виконувати свої функції, насамперед у сфері захисту прав і свобод людини і громадянина, зростаючу недовіру до держави з боку суспільства.

Слід зробити особливий наголос на низькій ефективності державної влади, що несе загрозу національній безпеці:

---

¹ Указ Президента України «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 6 травня 2015 року «Про Стратегію національної безпеки України» від 26.05.2015 р. № 287/2015 [Електронний ресурс] // Сайт «Верховна Рада України». Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/287/2015> (дата звернення — 12.08.2016 р.).

— високий рівень і системний характер корупції в інститутах державної влади;

— серйозні недоліки у функціонуванні судової влади, що підривають довіру населення до держави і права, обмежують захист прав і свобод громадян, загрожують законним інтересам господарюючих суб'єктів;

— недосконалість правового регулювання суспільних відносин, зокрема, неналежний рівень захисту права власності та непрозорість відносин у цій сфері, неефективність контролю за додержанням законодавства;

— здійснення державними органами діяльності в корпоративних та особистих інтересах, що призводить до порушення прав, свобод і законних інтересів громадян та суб'єктів господарської діяльності;

— слабкість, дисфункціональність, застаріла модель публічних інститутів, депрофесіоналізація та деградація державної служби;

— неадекватність реагування державних органів на конфліктні загострення у сфері політичних, економічних, соціальних, міжетнічних, міжконфесійних відносин, радикалізацію суспільних настроїв і поширення проявів сепаратизму, екстремізму, зокрема, інспірованих ззовні.

Поряд із цим слід зазначити, що ще однією проблемою є слабкість і недостатня формалізованість процедур діяльності органів державної влади в кризових умовах, особливо актуальною постає ця проблема в умовах проведення АТО на сході України. Досвід розв'язання цієї проблеми доводить недовірливість звичайних процедур функціонування виконавчої влади в кризових умовах.

Саме тому сьогодні необхідні більш чіткі правові механізми і процедури діяльності державної влади, а невідкладними завданнями державної ваги має стати: вжиття системних заходів щодо радикального поліпшення стану справ у сферах оборони і національної безпеки, налагодженість діяльності оборонно-промислового комплексу держави, першочергове забезпечення потреб органів сектору безпеки і оборони в матеріально-технічних, фінансових ресурсах, озброєнні та військовій техніці, посилення соціального захисту учасників АТО та членів їхніх сімей, тих із них, хто віддав своє життя, обстоюючи суверенітет,

незалежність і територіальну цілісність України, проведення зрозумілої для суспільства, відкритої і чесної кадрової політики¹.

Отже, у забезпеченні державної безпеки мають поєднуватися нормативно-правові засоби; організаційні засоби; бюджетно-фінансові засоби; інформаційні засоби; матеріально-технічні та ін.

Основними способами забезпечення державної безпеки є:

- систематичне спостереження за станом і проявами загроз;
- прогнозування, виявлення та оцінка можливих загроз;
- розробка науково обґрунтованих пропозицій і рекомендацій щодо прийняття рішень у галузі державної безпеки;
- запобігання та усунення впливу загроз;
- локалізація, ескалація та ліквідація загроз;
- контроль і координація в галузі державної безпеки.

Звичайно, ці способи дають належний ефект, якщо вони застосовуються у належному поєднанні і постійно вдосконалюються.

Водночас має постійно аналізуватись стан державної безпеки з метою подолання недоліків і підвищення ефективності з урахуванням всіх основних чинників.

Конституція України наповнює зміст чинних законодавчих і нормативно-правових актів, якими опосередковується та забезпечується безпека особи, суспільства та держави системністю, закріплює вихідні правові засади діяльності суб'єктів національної безпеки, а також пронизує їх єдиними принципами та ідеями.

Конституційні норми при забезпеченні національної безпеки не допускають обмеження прав і свобод громадян, виконання ними своїх обов'язків, крім випадків, передбачених чинним законодавством.

Конституція України визначає систему гарантій, прав і свобод людини й громадянина, механізм їх захисту, її оборони у зви-

---

¹ *Постанова Верховної Ради України «Про Рекомендації парламентських слухань на тему: «Обороздатність України у ХХІ столітті: виклики, загрози та шляхи їх подолання»»* від 12.08.2014 р. № 1639-18, у ред. від 12.08.2014 р. [Електронний ресурс] // Сайт «Верховна Рада України». Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1639-18> (дата звернення — 20.11.2016 р.).

чайних умовах забезпечення (режиму функціонування) національної безпеки України.

Поряд із цим, беручи до уваги наявність реальних загроз національним інтересам, що можуть виникнути в державі і суспільстві, Конституцією України передбачена можливість обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина. Відповідно до ст. 64 Конституції України в умовах воєнного або надзвичайного стану можуть встановлюватися окремі обмеження прав і свобод із зазначенням строку дії цих обмежень. Поряд із цим не можуть бути обмежені права і свободи людини і громадянина, передбачені статтями 24, 25, 27, 28, 29, 40, 47, 51, 52, 55, 56, 57, 58, 59, 60, 61, 62, 63 Конституції України¹.

Запровадження надзвичайного стану передбачає особливий режим діяльності органів державної влади і управління установ та організацій, який допускає низку законодавчих обмежень прав і свобод громадян, правоздатності юридичних осіб з покладанням на них додаткових обов'язків.

* * *

➤ Таким чином, правову основу національної безпеки України становить Конституція України, відповідно до якої розробляються закони, доктрини, концепції, стратегії і програми, якими визначаються цільові настанови та керівні принципи політики національної безпеки Української держави з метою своєчасного виявлення, відвернення і нейтралізації реальних і потенційних загроз національним інтересам України.

➤ Конституція України визначає та забезпечує захист фундаментальних цінностей — незалежність, територіальну цілісність і суверенітет, гідність, демократію, людину, її права і свободи, верховенство права, добробуту, миру та безпеку.

---

¹ Конституція України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР, у ред. від 30.09.2016 р. [Електронний ресурс] // Сайт «Верховна Рада України». Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80> (дата звернення — 16.10.2016 р.).

➤ При оновленні Конституції України важливо передбачити необхідність відмови від декларативності формулювань нової редакції ст. 17 і Основного Закону в цілому, а також передбачити суттєве розширення з урахуванням досвіду зарубіжних країн, повноважень Верховної Ради України і комітетів у здійсненні парламентського контролю у сфері безпеки і оборони Української держави.

4.3. Законодавче забезпечення національної безпеки України

Закони у сфері національної безпеки і оборони за своїм політико-правовим змістом, предметом правового регулювання та юридичною силою займають після Конституції особливе місце, органічно розвивають, продовжують її.

Цим законам відводиться надзвичайно важлива роль у забезпеченні конституційного регулювання суспільних відносин, що складаються у процесі захисту національних інтересів і гарантування в Україні безпеки особи, суспільства і держави від зовнішніх і внутрішніх загроз в усіх сферах життєдіяльності. Такі закони входять безпосередньо в систему конституційного законодавства України. Їх політико-правовий зміст визначений насамперед найважливішим політико-правовим документом України — Конституцією України. Саме Конституцією визначається, який закон слід ухвалити у сфері національної безпеки і оборони, відповідно з яким має бути розвинута та чи інша її стаття.

Проте слід зазначити, що конституційні закони на відміну від Основного Закону своїм регламентуючим впливом охоплюють не всю конституційну матерію, а лише окремі, до того ж, найважливіші її сфери, де їх важливість, зокрема суспільні відносини, що складаються у сфері національної безпеки і оборони, необхідність їх юридичної фіксації саме у формі конституційних законів прямо визначається Конституцією України.

Необхідність прийняття конституційних законів у сфері національної безпеки і оборони зумовлюється не тільки предметом конституційного права, а й функціональними можливос-

тями самої Конституції як Основного Закону, яким урегулюються відповідні суспільні відносини у галузі національної безпеки і оборони лише певним чином.

Характеризуючи найбільш вагомі риси юридичної природи законів у сфері національної безпеки і оборони як джерел конституційного права, слід зазначити таке:

— ці закони з огляду на їх соціально-політичну значущість після Конституції посідають особливе місце й утворюють відносно самостійний нормативно-правовий масив взаємопов'язаних актів, якими регулюються суспільні відносини у сфері національної безпеки і оборони;

— закони у сфері національної безпеки і оборони мають пріоритет перед звичайними законами;

— закони у сфері національної безпеки і оборони мають чітко окреслену сферу регулювання;

— за своїм змістом і функціональним призначенням закони у галузі національної безпеки і оборони мають комплексний характер з доволі широкою сферою застосування;

— для них характерна підвищена стабільність і відповідні строки дії;

— їм притаманна конкретно регулятивна дія, тобто реалізація норм у правовідносинах у сфері національної безпеки і оборони.

Серед нормативних актів у сфері національної безпеки, що є похідним джерелом конституційного права, — такі закони України: «Про основи національної безпеки України» (2003 р.); «Про Раду національної безпеки і оборони України» (1998 р.), «Про Національну поліцію» (2016 р.), «Про Службу безпеки України» (1992 р.), «Про контррозвідувальну діяльність» (2002 р.), «Про розвідувальні органи України» (2001 р.), «Про державну прикордонну службу України» (2003 р.), «Про державний кордон України» (1991 р.), «Про Збройні Сили України» (1992 р.), «Про оборону України» (1991 р.), «Про Військову службу правопорядку в Збройних Силах України» (2002 р.), «Про режим надзвичайного стану» (2000 р.), «Про демократичний цивільний контроль над Воєнною організацією і правоохоронними органами держави» (2003 р.), «Про Національну гвардію України» (2014 р.), «Про прокуратуру» (2014 р.), «Про

судоустрій і статус суддів» (2016 р.), «Про боротьбу з корупцією» (1995 р.), «Про боротьбу з тероризмом» (2003 р.), «Про державну таємницю» (1994 р.), «Про оперативно-розшукову діяльність» (1992 р.), «Про інформацію» (1992 р.) та ін.

Слід зауважити, що серед зазначених законів важливе місце посідають Кримінальний, Кримінальний процесуальний, Цивільний, Цивільний процесуальний, Митний, Адміністративний, Бюджетний, Господарський кодекси України, якими врегульовуються суспільні відносини у системі забезпечення національної безпеки держави.

Ухвалення цих нормативних актів слід розглядати як надзвичайно важливий крок на шляху створення нормативно-правових джерел конституційного права у галузі національної безпеки та оборони. Ці закони встановлюють фундаментальні правові засади державної політики, спрямованої на захист національних інтересів і гарантування в Україні безпеки особи, суспільства і держави від зовнішніх і внутрішніх загроз в усіх сферах життєдіяльності держави та суспільства¹.

Аналізуючи сучасний стан нормативно-правової бази щодо забезпечення національної безпеки Української держави, слід зазначити, що національне законодавство не повною мірою відображає потреби та інтереси української нації, що не забезпечує ефективного функціонування системи національної безпеки. У цьому контексті серйозною проблемою постає відсутність чітко визначених критеріїв щодо віднесення тих чи інших інтересів до сфери національних. Такий стан породжує в країні ситуацію, за якої інтереси правлячої політичної «еліти» дедалі частіше видаються за інтереси всієї української нації. Саме відсутність таких критеріїв призвела до виникнення так званої української компрадорської буржуазії, котра власні економічні інтереси ставить вище за національні інтереси. Події, що відбулися останнім часом (окупація Криму, військова агресія Росії на сході України), переконливо засвідчують,

---

¹ Антонов В. О. Конституційно-правові основи національної безпеки і оборони України // Конституційне право України. Академічний курс: підручник: у 2-х т. / За заг. ред. Ю. С. Шемшученка. Київ: Юрид. думка, 2008. Т. 2. С. 762.

що певна частина української буржуазії свідомо чи не свідомо підтримує країну агресора.

Доречно зазначити, що задеклароване у Конституції України (ст. 1)¹ положення, згідно з яким вона є правовою, соціальною та демократичною державою, засвідчує необхідність розбудови та подальшого вдосконалення законодавства у галузі національної безпеки. Необхідність нормативно-правового регулювання захисту національних інтересів значною мірою залежатиме від вибору інструментарію розуміння самих національних інтересів та механізму їх втілення.

Одним із таких інструментів постає світоглядний підхід, який засвідчує, що національні інтереси виступають конкретизованим вираженням потреб нації у захисті власного розвитку. За даним підходом позитивною вбачається можливість щодо постійної зміни та розширення змісту цих інтересів відповідно до розвитку самих потреб.

У процесі формування механізму нормативно-правового забезпечення системи національної безпеки використовується й інший підхід — інституційний. Даний підхід передбачає необхідність закріплення у праві не тільки механізму захисту та забезпечення національних інтересів, а й предметне визначення останніх. Важливо зазначити, що нормативним аспектом тут виступає певна визначеність національних інтересів, що сприяє консолідації суспільства, яке чіткіше окреслює пріоритети національних інтересів української нації. Саме правове закріплення інтересів нації дасть можливість зробити політику держави щодо захисту національних інтересів більш відкритою, демократичною та наближеною до людини.

Здійснюючи аналіз законодавчого забезпечення системи національної безпеки, необхідно зазначити про відсутність у більшості цих законів механізму їх реалізації та контролю за їх виконанням, а також і передбаченої законодавством відповідальності

---

¹ *Конституція* України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР, у ред. від 30.09.2016 р. [Електронний ресурс] // Сайт «Верховна Рада України». Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80> (дата звернення — 16.10.2016 р.).

за порушення вимог чинного законодавства щодо забезпечення національної безпеки¹.

Зазначене дає підстави виокремити основні прогалини законотворчої діяльності у сфері забезпечення національної безпеки, до яких слід віднести такі:

— невідповідність прийнятих нормативно-правових актів тим змінам, що відбуваються в сучасних реаліях безпекового середовища. На практиці це призводить до того, що сектор безпеки і оборони запізнюється з адекватним реагуванням на сучасні виклики, виявленням загроз національній безпеці та їх упередженням, що створює небезпеку життєво важливим національним інтересам України;

— наявна декларативність положень про необхідність забезпечення національної безпеки через відсутність чіткого механізму їх реалізації на практиці призвела до серйозних геополітичних втрат України, дестабілізації суспільно-політичної обстановки у східних та південних областях України і загрожує гуманітарною катастрофою та економічним колапсом найбільшого експортно орієнтованого регіону України, дезінтеграцією держави, аж до її розпаду;

— наявність дисбалансу в процесі законотворчої діяльності між законами і підзаконними нормативними актами в період формування нормативно-правового поля забезпечення національної безпеки;

— недостатній рівень професіоналізму серед суб'єктів законодавчого напрацювання законодавчих актів, що негативно впливає на оцінку нових тенденцій, які є джерелом значних загроз національній безпеці в частині захисту державного суверенітету України, її територіальної цілісності, недоторканості державного кордону;

— невизначеність законодавця при розробленні та реалізації законодавчих актів, концепцій, доктрин, стратегій, програм щодо пріоритетів і завдань політики національної безпеки держави;

---

¹ Антонов В. О. Проблема формування ново нормативно-правової бази національної безпеки України на тлі нових викликів і загроз // Часопис Київського університету права. 20015. № 3. С. 71.

— відсутність належного рівня інформаційно-аналітичного забезпечення самої законотворчої діяльності у сфері національної безпеки.

Подолання зазначених недоліків законотворчої діяльності у сфері забезпечення національної безпеки Української держави потребує передусім напрацювання науково обґрунтованої чіткої концептуальної основи у розробленні нормативно-правової бази щодо регулювання суспільних відносин у процесі захисту людини і громадянина, суспільства і держави від внутрішніх і зовнішніх загроз.

Напрацювання науково обґрунтованих концептуальних правових засад у процесі розроблення та прийняття законів у сфері національної безпеки на методологічному рівні має охоплювати основні напрями та пріоритети розвитку законодавства у сфері забезпечення національної безпеки Української держави.

Аналізуючи цей аспект, слід зазначити, що вченими правознавцями виокремлено дві групи таких напрямів і пріоритетів. Перша група стосується змісту, а друга — системи самого законодавства¹. За змістовим наповненням розвиток законодавства у сфері забезпечення національної безпеки має бути спрямований на мінімізацію загроз державному суверенітету та створення умов для відновлення територіальної цілісності України в межах міжнародно визнаного державного кордону, гарантування мирного майбутнього країни як суверенної і незалежної, демократичної, соціальної, правової держави; утвердження прав і свобод людини і громадянина, забезпечення нової якості економічного, соціального і гуманітарного розвитку, забезпечення інтеграції України до Європейського Союзу та створення умов для її вступу у НАТО².

---

¹ *Концепція розвитку законодавства України на 1997–2005 роки: монографія* / В. Ф. Опришко, М. І. Єрофєєв, В. К. Лисиченко [та ін.]; Ін-т законодавства Верхов. Ради України. Київ: [б. в.], 1997. С. 16.

² *Указ Президента України «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 6 травня 2015 року «Про Стратегію національної безпеки України»* від 26.05.2015 р. № 287/2015 [Електронний ресурс] // Сайт «Верховна Рада України». Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/287/2015> (дата звернення — 12.08.2016 р.).

Друга група напрямів і пріоритетів розвитку законодавства у сфері забезпечення національної безпеки пов'язана із його внутрішньою систематизацією як цілісної системи. Важливо зазначити, що принципового значення в становленні законодавства у системі забезпечення національної безпеки, як свідчать дослідження, мають відігравати процеси його інтеграції та диференціації. Інтеграція має бути спрямована на посилення взаємозв'язку і взаємодії всіх галузей законодавства в напрямі становлення законодавства про національну безпеку як цілісної його системи. Диференціація полягає у розгалуженні законодавства в галузі забезпечення національної безпеки, запровадженні його нових сфер, видів кодифікації і проявляється у внутрішньому розмежуванні законодавства на матеріальне і процесуальне, публічне і приватне та ін.¹

Як свідчать сучасні наукові дослідження, дуалізм процесів інтеграції і диференціації законодавства в галузі національної безпеки детермінує такі напрями його подальшого розвитку:

1) активізація розвитку базових галузей законодавства у сфері забезпечення національної безпеки — міжнародного права, кримінального, цивільного тощо;

2) формування нових процесуальних галузей законодавства, насамперед розвідувальних, контррозвідувальних і правоохоронних органів;

3) забезпечення єдності регулятивного і охоронного законодавства, напрацювання дієвого механізму реалізації і контролю за виконанням прийнятих рішень;

4) синергетичний підхід при ухваленні законодавчих актів².

Основою динамічного розвитку та подальшого удосконалення законодавства у сфері забезпечення національної безпеки виступають напрацьовані теорією і практикою принципи нормативно-правового забезпечення національної безпеки. Важливо зазначити, що систему принципів у даній сфері становлять:

---

¹ *Концепція розвитку законодавства України на 1997–2005 роки: монографія* / В. Ф. Опришко, М. І. Єрофеев, В. К. Лисиченко [та ін.]; Ін-т законодавства Верхов. Ради України. Київ: [б. в.], 1997. С. 16.

² *Ветютнев Ю. Ю. Синергетика в праве // Государство и право. 2002. № 4. С. 64.*

принципи верховенства права, верховенства Конституції, верховенства закону, демократизму, соціальної доцільності; своєчасність і адекватність вжиття заходів захисту національних інтересів залежно від реальних і потенційних загроз; пріоритет договірних (мирних) засобів у розв'язанні конфліктів; пріоритет прав і свобод людини і громадянина; пріоритетність загальновизнаних норм і принципів міжнародного права; принцип наукової обґрунтованості; принцип системності та погодженості¹. Отже:

— *принцип верховенства права* означає пріоритет права щодо розбудови законодавства у сфері забезпечення національної безпеки Української держави, визначає основні засади державної політики, спрямованої на захист національних інтересів, гарантування в Україні безпеки особи, суспільства і держави від зовнішніх і внутрішніх загроз, відновлення територіальної цілісності демократичних інститутів на всій території;

— *принцип верховенства Конституції* полягає у відповідності законодавства у галузі забезпечення національної безпеки Основному Закону, яке не може збужувати права і свободи людини і громадянина у процесі здійснення суб'єктами забезпечення національної безпеки діяльності, спрямованої на своєчасні виявлення, відвернення і нейтралізацію реальних і потенційних загроз національним інтересам України;

— *принцип верховенства закону*, відповідно до якого всі нормативно-правові акти щодо забезпечення національної безпеки мають відповідати не лише Конституції України, а й Закону України «Про основи національної безпеки України». Необхідно зазначити, що усі нормативно-правові акти не тільки розкривають зміст самого закону, деталізують його законодавчі положення, а й як його органічне продовження конкретизують ті фундаментальні положення, що набули закріплення в законі;

— *принцип демократизму* полягає у належності влади народові та його участі через залучення широкого кола громадських організацій з метою забезпечення демократичного цивільного контролю над Воєнною організацією держави та іншими

---

¹ *Концепція розвитку законодавства України на 1997–2005 роки: монографія* / В. Ф. Опришко, М. І. Єрофеев, В. К. Лисиченко [та ін.]; Ін-т законодавства Верхов. Ради України. Київ: [б. в.], 1997. С. 19–21.

структурами в системі забезпечення національної безпеки, мінімізації загроз державному суверенітету та створення умов для відновлення територіальної цілісності України, гарантування її мирного майбутнього як суверенної і незалежної, демократичної, соціальної, правової держави;

— *принцип соціальної доцільності* передбачає застосування державою адекватних засобів реагування на динаміку та комплексний характер актуальних загроз національній безпеці в інформаційній сфері, який потребує, з одного боку, визначення інноваційних підходів до формування системи захисту та розвитку інформаційного простору в умовах глобалізації та вільного обігу інформації, а з другого — недостатня розвиненість національної інформаційної інфраструктури, що обмежує можливості України ефективно протидіяти інформаційній агресії Росії та активно діяти в інформаційній сфері з метою забезпечення реалізації національних інтересів України¹;

— *принцип наукової обґрунтованості* вимагає проведення виваженої державної політики відповідно до прийнятих в установленому порядку стратегій, доктрин, концепцій і програм у політичній, економічній, соціальній, військовій, економічній, науково-технологічній, інформаційній та інших сферах. Поділяючи спільні з ЄС цінності та стратегічні цілі, Україна розглядає інтеграцію в політичні та економічні структури Європейського Союзу як пріоритетний напрям своєї зовнішньої та внутрішньої політики. Так, Угода про асоціацію між Україною і ЄС визначає стратегічні орієнтири для проведення системних політичних і соціальних, економічних реформ у країні, широкомасштабної адаптації законодавства України до норм і правил ЄС.

Україна забезпечуватиме поступову конвергенцію у сфері зовнішньої і оборонної політики та розвиватиме взаємодію у рамках Спільної безпекової і оборонної політики ЄС для по-

---

¹ Указ Президента України «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 29 грудня 2016 року «Про Доктрину інформаційної безпеки України»» від 25.02.2017 р. № 47/2017 [Електронний ресурс] // Сайт «Верховна Рада України». Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/47/2017> (дата звернення — 05.07.2017 р.).

силення спроможностей сектору безпеки і оборони, а також підтримання міжнародної безпеки і стабільності.

Пріоритетом є формування ключових передумов, необхідних для набуття Україною членства в ЄС — важливої гарантії демократичного розвитку, економічного добробуту та зміцнення безпеки. Членство України в ЄС сприятиме покращенню клімату довіри і безпеки в регіонах Східної Європи та Чорного моря.

Україна розглядає розвиток особливого партнерства з НАТО на основі Хартії про особливе партнерство між Україною та Організацією Північно-Атлантичного договору, підписаної 9 липня 1997 р., Декларації про її доповнення від 21 серпня 2009 р. та Річних національних програм співробітництва Україна — НАТО як пріоритетний напрям своєї безпекової політики¹.

Виходячи з положень п. 17 ст. 92 Конституції України, основи національної безпеки мають визначатися виключно законами України². Аналізуючи ці закони, слід зазначити, що центральне місце серед нормативних актів у галузі національної безпеки і оборони посідає Закон України «Про основи національної безпеки України». Цей Закон відповідно до п. 17 частини першої ст. 92 Конституції України визначає основні засади державної політики щодо забезпечення національної безпеки. Цей Закон має забезпечувати, по-перше, єдність принципів формування і проведення єдиної державної політики національної безпеки і, по-друге, поєднання підходів до формування відповідної законодавчої бази у процесі підготовки доктрин стратегій, концепцій державних і відомчих програм у різних сферах національної безпеки держави. У ст. 1 Закону визначено, що національна безпека — це захищеність життєвого важливих інтересів людини

---

¹ Указ Президента України «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 6 травня 2015 року «Про Стратегію національної безпеки України» від 26.05.2015 р. № 287/2015 [Електронний ресурс] // Сайт «Верховна Рада України». Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/287/2015> (дата звернення — 12.08.2016 р.).

² Конституція України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР, у ред. від 30.09.2016 р. [Електронний ресурс] // Сайт «Верховна Рада України». Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80> (дата звернення — 16.10.2016 р.).

і громадянина, суспільства і держави, за якої забезпечується сталий розвиток суспільства, своєчасне виявлення, запобігання і нейтралізація реальних та потенційних загроз¹. Такий законодавчий підхід до визначення змісту та сутності національної безпеки важливий тим, що він може бути відправним моментом для оновлення поглядів, а також нового бачення проблем, пов'язаних з національною безпекою держави. Справді, нині питання про об'єкти та суб'єкти національної безпеки, процедура розробки її стратегії тісно пов'язані з пошуком і створенням правових механізмів, що були напрацьовані міжнародною спільнотою і пройшли перевірку суспільною практикою, стосовно подальшої демократизації наших державних і політичних інститутів, змісту життєво важливих національних інтересів.

Законом уперше на законодавчому рівні визначені основні об'єкти та суб'єкти національної безпеки України. Згідно зі ст. 3 цього Закону до основних об'єктів національної безпеки належать:

— людина і громадянин — їхні конституційні права і свободи;

— суспільство — його духовні, морально-етичні, культурні, історичні, інтелектуальні та матеріальні цінності, інформаційне і навколишнє природне середовище і природні ресурси;

— держава — її конституційний лад, суверенітет, територіальна цілісність і недоторканність.

Законом у ст. 4 також визначені й основні суб'єкти забезпечення національної безпеки як носії властивостей, станів та дій і якими є: Президент України; Верховна Рада України; Кабінет Міністрів України; Рада національної безпеки і оборони України; міністерства та інші центральні органи виконавчої влади; Національний банк України; суди загальної юрисдикції; прокуратура України; місцеві державні адміністрації та органи місцевого самоврядування; Збройні Сили України, Служба безпеки України, Національна гвардія України, Державна прикордонна служба

---

¹ Закон України «Про основи національної безпеки України» від 19.06.2003 р. № 964-15, у ред. від 09.07.2017 р. [Електронний ресурс] // Сайт «Верховна Рада України». Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/580-19> (дата звернення — 02.09.2017 р.).

України та інші військові формування, утворені відповідно до законів України; громадяни України, об'єднання громадян¹.

Поряд із цим ст. 9 цього Закону передбачені й основні повноваження суб'єктів забезпечення національної безпеки України:

— Президент України як глава держави, гарант державного суверенітету, територіальної цілісності України, додержання Конституції України, прав і свобод людини і громадянина, Верховний Головнокомандувач Збройних Сил України і Голова РНБО України здійснює загальне керівництво у сферах національної безпеки та оборони України;

— Верховна Рада України в межах повноважень, визначених Конституцією України, визначає засади внутрішньої та зовнішньої політики, основи національної безпеки, формує законодавчу базу в цій сфері, схвалює рішення з питань введення надзвичайного і воєнного стану, мобілізації, визначення загальної структури, чисельності, функцій Збройних Сил України та інших військових формувань, створених відповідно до законів України;

— РНБО України координує та контролює діяльність органів виконавчої влади у сферах національної безпеки і оборони; з урахуванням змін у геополітичній обстановці вносить Президентові України пропозиції щодо уточнення Стратегії національної безпеки України та Воєнної доктрини України;

— Кабінет Міністрів України як вищий орган у системі органів виконавчої влади забезпечує державний суверенітет і економічну самостійність України, вживає заходів щодо забезпечення прав і свобод людини і громадянина, обороноздатності, національної безпеки України, громадського порядку і боротьби зі злочинністю;

— Національний банк України відповідно до основних засад грошово-кредитної політики визначає та проводить грошово-кредитну політику в інтересах національної безпеки України;

— міністерства, Служба безпеки України та інші центральні органи виконавчої влади в межах своїх повноважень

---

¹ Закон України «Про основи національної безпеки України» від 19.06.2003 р. № 964-15, у ред. від 09.07.2017 р. [Електронний ресурс] // Сайт «Верховна Рада України». Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/580-19> (дата звернення — 02.09.2017 р.).

забезпечують виконання передбачених Конституцією і законами України, актами Президента України, Кабінету Міністрів України завдань, здійснюють реалізацію концепцій, програм у сфері національної безпеки, підтримують у стані готовності до застосування сили та засоби забезпечення національної безпеки;

— місцеві державні адміністрації та органи місцевого самоврядування забезпечують вирішення питань у сфері національної безпеки, віднесених законодавством до їхньої компетенції;

— Воєнна організація держави забезпечує оборону України, захист її суверенітету, територіальної цілісності і недоторканності кордонів; протидіє зовнішнім загрозам воєнного характеру;

— правоохоронні органи ведуть боротьбу зі злочинністю і протидіють тероризму, забезпечують захист і врятування населення в разі виникнення надзвичайних ситуацій техногенного і природного характеру;

— суди загальної юрисдикції здійснюють судочинство у справах про злочини, що завдають шкоди національній безпеці України;

— прокуратура України здійснює повноваження у сфері національної безпеки України відповідно до Конституції України та Закону України «Про прокуратуру України»;

— громадяни України через участь у виборах, референдумах і через інші форми безпосередньої демократії, а також через органи державної влади та органи місцевого самоврядування, які вони обирають, реалізують національні інтереси, добровільно і в порядку виконання конституційних обов'язків здійснюють заходи, визначені законодавством України щодо забезпечення її національної безпеки; як безпосередньо, так і через об'єднання громадян привертають увагу суспільних і державних інститутів до небезпечних явищ і процесів у різних сферах життєдіяльності країни; у законний спосіб і законними засобами захищають власні права та інтереси, а також власну безпеку¹.

---

¹ Закон України «Про основи національної безпеки України» від 19.06.2003 р. № 964-15, у ред. від 09.07.2017 р. [Електронний ресурс] // Сайт «Верховна Рада України». Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/580-19> (дата звернення — 02.09.2017 р.).

Забезпечення життєво важливих інтересів народу України, його безпеки здійснюється суб'єктами національної безпеки з допомогою притаманних їм функціям. Законом України «Про основи національної безпеки України» системно зафіксовані основні функції суб'єктів забезпечення національної безпеки України, що певною мірою сприятиме посиленню їх ролі і відповідальності у цій надзвичайно важливій галузі життєдіяльності суспільства та держави. Оскільки ці функції здійснюють насамперед органи державної влади, у тому числі законодавчої, то природно, що всім суб'єктам забезпечення національної безпеки властиві саме ті функції, що їм притаманні, а саме:

- вироблення і періодичне уточнення Стратегії національної безпеки України і Воєнної доктрини України, доктрин, концепцій, стратегій і програм у сфері національної безпеки, планування і здійснення конкретних заходів щодо протидії і нейтралізації загроз національним інтересам України;

- створення нормативно-правової бази, необхідної для ефективного функціонування системи національної безпеки;

- удосконалення її організаційної структури;

- комплексне кадрове, фінансове, матеріальне, технічне, інформаційне та інше забезпечення життєдіяльності складових (структурних елементів) системи;

- підготовка сил і засобів суб'єктів системи до їх застосування згідно з призначенням;

- постійний моніторинг впливу на національну безпеку процесів, що відбуваються в політичній, соціальній, економічній, екологічній, науково-технологічній, інформаційній воєнній та інших сферах, релігійному середовищі, міжетнічних стосунках; прогнозування змін, що відбуваються в них, та потенційних загроз національній безпеці;

- систематичне спостереження за станом і проявами міжнародного та інших видів тероризму;

- прогнозування, виявлення та оцінка можливих загроз, дестабілізуючих чинників і конфліктів, причин їх виникнення та наслідків прояву;

- розроблення науково обґрунтованих пропозицій і рекомендацій щодо прийняття управлінських рішень з метою захисту національних інтересів України;

— запобігання та усунення впливу загроз і дестабілізуючих чинників на національні інтереси;

— локалізація, деескалація та врегулювання конфліктів і ліквідація їх наслідків або впливу дестабілізуючих чинників;

— оцінка результативності дій щодо забезпечення національної безпеки та визначення витрат на ці цілі;

— участь у двосторонньому і багатосторонньому співробітництві в галузі безпеки, якщо це відповідає національним інтересам України;

— спільне проведення планових та оперативних заходів у рамках міжнародних організацій та договорів у галузі безпеки.

Закон України «Про основи національної безпеки України» сприяє також проведенню виваженої державної політики щодо забезпечення національної безпеки на основі реалізації визначених цим Законом основних принципів її формування і проведення:

— пріоритет прав і свобод людини і громадянина;

— верховенство права;

— пріоритет договірних (мирних) засобів у розв'язанні конфліктів;

— своєчасність і адекватність заходів захисту національних інтересів потенційним загрозам;

— чітке розмежування повноважень і взаємодія органів державної влади у забезпеченні національної безпеки;

— демократичний цивільний контроль над Воєнною організацією держави та іншими структурами в системі національної безпеки;

— використання в інтересах України міждержавних систем і механізмів міжнародної колективної безпеки.

Національна безпека України забезпечується шляхом проведення виваженої державної політики відповідно до прийнятих в установленому порядку доктрин, концепцій стратегій і програм у політичній, економічній, соціальній, військовій, екологічній, науковій, технологічній, інформаційній та інших сферах.

Вибір конкретних засобів і шляхів забезпечення національної безпеки України зумовлюється необхідністю своєчасного вжиття заходів, адекватних характеру і масштабам загроз національним інтересам.

Реалізація основних принципів і положень цієї політики набуває підтвердження та вираження у всіх напрямках діяльності внутрішньої і зовнішньої політики Української держави та її органів.

Виняткове значення, як відомо, набуває нині для України проблема захисту життєво важливих інтересів людини і громадянина, суспільства і держави. Враховуючи виняткове значення цієї проблеми, Законом визначені також і пріоритети національних інтересів України:

— гарантування конституційних прав і свобод людини і громадянина;

— розвиток громадянського суспільства, його демократичних інститутів;

— захист державного суверенітету, територіальної цілісності та недоторканності державних кордонів, недопущення втручання у внутрішні справи України;

— зміцнення політичної і соціальної стабільності в суспільстві;

— забезпечення розвитку і функціонування української мови як державної в усіх сферах суспільного життя на всій території України, гарантування вільного розвитку, використання захисту російської, інших мов національних меншин України;

— створення конкурентоспроможної, соціально орієнтованої ринкової економіки, забезпечення постійного зростання рівня життя і добробуту населення;

— збереження та зміцнення науково-технологічного потенціалу, утвердження інноваційної моделі розвитку;

— забезпечення екологічно та техногенно безпечних умов життєдіяльності суспільства, збереження навколишнього природного середовища та раціональне використання природних ресурсів;

— розвиток духовності, моральних засад, інтелектуального потенціалу Українського народу, зміцнення фізичного здоров'я нації, створення умов для розширеного відтворення населення;

— інтеграція України в європейський політичний, економічний, правовий простір, євроатлантичний безпековий простір;

розвиток рівноправних взаємовигідних відносин з іншими державами світу в інтересах України.

Визначення та сприйняття цих пріоритетів національних інтересів на законодавчому рівні вимагає врахування кількох важливих обставин.

По-перше, внутрішня міцність системи національної безпеки залежить від правильного визначення інтересів різних соціальних сил суспільства і можливості досягнення їхнього балансу, адекватного відображення політичної і економічної динаміки у державних заходах, функціях і структурі влади. Звідси й інституювання національної безпеки. Тобто відбувається процес формування і функціонування насамперед такого політичного механізму, що фіксує і знижує наявні у суспільстві суперечності у різних сферах його життя.

По-друге, надійне гарантування національної безпеки України вимагає цілеспрямованої й ефективної діяльності законодавчої, виконавчої і судової гілок влади у сфері захисту життєво важливих інтересів суспільства і держави. Причому останні повинні мати публічну форму вираження і повноцінно закріплюватися у структурах влади.

По-третє, нині, коли йде активний процес розбудови Української незалежної держави, спостерігається переосмислення зовнішньої загрози Україні. З самого початку проголошення незалежності імперативом зовнішньої політики нової України було обрано побудову позаблокової та нейтральної держави, участь України у міжнародних системах колективної безпеки, включаючи інтеграцію в існуючі та створення нових систем. Відмовившись від ядерної зброї, Україна приєдналася до міжнародних договорів, що забезпечують безпеку і стабільність у світі, обравши для себе і стратегічний шлях інтеграції до європейського економічного та політичного простору з метою співробітництва з європейськими військово-політичними структурами.

Стратегічними партнерами були визнані США, НАТО, ЄС як основні суб'єкти у воєнно-політичній та економічних сферах у західній частині континенту. Саме з воєнно-політичної точки зору ці держави і структури разом з ОБСЄ становлять основу загальноєвропейської системи безпеки.

Статус України як суверенної держави, що має особливі стосунки з НАТО, відкриває реальні перспективи наближення до відправного моменту, з якого вона може розглядатися як потенційний член ЄС. Саме поглиблення відносин України з НАТО та її партнерами, зокрема за рахунок більш ефективного використання потенціалу багатосторонніх проєктів, сприятиме реалізації цієї мети. Проте зовнішня загроза поки що залишається, і не рахуватися з цим не можна. Інша річ, що докорінно трансформується її характер. Йдеться про те, що зовнішня небезпека новоствореним державам колишнього СРСР може бути виражена не тільки в збройно-силовому протистоянні, а й у гострій конкуренції у таких галузях, як технології, наука, інформатика, економічний менеджмент та ін. Так, аналіз світового та вітчизняного досвіду інформаційної діяльності свідчить про те, що нині існує реальна загроза інформаційній безпеці України, а саме проведення проти неї з боку Росії добре підготовлених та спланованих інформаційних війн. Інформаційна зброя стала в наш час однією з головних складових воєнного потенціалу, яка дає змогу розвиненим країнам світу одержувати перемогу в тих чи інших локальних збройних конфліктах взагалі без застосування збройних сил. У стратегії національної безпеки США для XXI ст. інформаційні війни розглядаються серед головних загроз національним інтересам Сполучених Штатів. Спеціальні інформаційні війни не обмежуються воєнно-політичною сферою, а об'єктами інформаційної експансії можуть бути й економічні структури.

На практиці це спричиняє необхідність диверсифікації матеріальних засобів гарантування національної безпеки, зміщення точки опори політики щодо захисту життєво важливих інтересів держави з воєнної на економічну могутність. Інакше кажучи, за такого стану воєнні засоби з першого ешелону відводяться у другий ешелон політики безпеки. В цьому разі більш конкретно буде постановка питання не про заміну воєнних засобів, скажімо, дипломатичними, а про перехід до нової політики, що спирається на невоєнні засоби захисту життєво важливих інтересів Української держави.

Такий стан справ змушує сьогодні оцінити рівень і вплив загроз життєво важливим інтересам України в інформаційній сфері. Зокрема, у рішенні РНБО України від 6 травня 2015 року

«Про Стратегію національної безпеки і оборони» визначені основні пріоритети забезпечення інформаційної безпеки, завдання та механізми їх реалізації. Реалізація нагальних завдань забезпечення інформаційної безпеки України в умовах сучасних викликів та загроз потребує:

— забезпечення наступальності заходів політики інформаційної безпеки на основі асиметричних дій проти всіх форм і проявів інформаційної агресії;

— створення інтегрованої системи оцінки інформаційних загроз та оперативного реагування на них;

— протидії інформаційним операціям проти України, маніпуляціям суспільною свідомістю і поширенню спотвореної інформації, захист національних цінностей та зміцнення єдності українського суспільства;

— розробки і реалізації скоординованої інформаційної політики органів державної влади;

— виявлення суб'єктів українського інформаційного простору, що створені та/або використовуються Росією для ведення інформаційної війни проти України, та унеможливлення їхньої підривної діяльності;

— створення і розвиток інститутів, що відповідають за інформаційно-психологічну безпеку, урахування практики держав — членів НАТО;

— удосконалення професійної підготовки у сфері інформаційної безпеки, упровадження загальнонаціональних освітніх програм з медіакультури із залученням громадянського суспільства та бізнесу¹.

Більше того, застосування Російською Федерацією технологій гібридної війни проти України перетворило інформаційну сферу на ключову арену протиборства. Саме проти України Росія використовує найновіші інформаційні технології впливу на свідомість громадян, спрямовані на розпалювання національної

---

¹ Указ Президента України «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 6 травня 2015 року «Про Стратегію національної безпеки України»» від 26.05.2015 р. № 287/2015 [Електронний ресурс] // Сайт «Верховна Рада України». Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/287/2015> (дата звернення — 12.08.2016 р.).

і релігійної ворожнечі, сепаратистських настроїв, пропаганди агресивної війни, зміну конституційного ладу насильницьким шляхом або порушення суверенітету і територіальної цілісності України¹. Виходячи із комплексного характеру актуальних загроз національній безпеці в інформаційній сфері, РНБО України 29 грудня 2016 р. прийнято рішення «Про Доктрину інформаційної безпеки України», яке введено в дію Указом Президента України від 25 лютого 2017 р. № 47/2017.

Доктрина інформаційної безпеки України визначила національні інтереси в інформаційній сфері в процесі глобалізації та вільного обігу інформації, напрями і пріоритети державної політики в інформаційній сфері, насамперед щодо протидії руйнівному інформаційному впливу Російської Федерації в умовах розв'язаної нею гібридної війни.

Особлива увага у Законі України «Про основи національної безпеки України» приділена такому соціальному явищу, як загрози національній безпеці. Як системне соціальне утворення національна безпека України покликана слугувати, по-перше, запобіганню й усуненню реально існуючих загроз і, по-друге, вона, по суті, має бути адекватною цим загрозам і відповідати принципу достатності. У разі ж невідповідності система національної безпеки України стане не ефективною і може стати самостійним джерелом загрози для національних інтересів інших держав. Якщо конкретніше, то порушення рівноваги між системою гарантій національної безпеки і явними або потенційними загрозами в одних випадках може призвести до розпаду соціальних структур, а в інших — до необґрунтованих репресій всередині держави і конфліктів у міждержавних відносинах.

Виходячи із зазначеного, під загрозою національній безпеці України слід розуміти явні або потенційні зміни її конституційного ладу, втрату суверенітету та політичної незалежності. Оцінка явної або потенційної загрози є одним із найпріоритетніших

---

¹ Указ Президента України «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 29 грудня 2016 року «Про Доктрину інформаційної безпеки України» від 25.02.2017 р. № 47/2017 [Електронний ресурс] // Сайт «Верховна Рада України». Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/47/2017> (дата звернення — 05.07.2017 р.).

завдань при розробці політики національної безпеки Української держави. При цьому загрози можуть класифікуватися і оцінюватися за такими ознаками:

— за вірогідністю реалізації — явні, тобто такі, небезпека яких є очевидною для національних інтересів народу України і для їх усунення необхідне оперативне вжиття термінових заходів; потенційні — це такі загрози, які можуть стати об'єктом небезпеки в результаті діяльності людини, яка суперечить установленим нормам і правилам поведінки в суспільстві;

— за своїм розташуванням — внутрішні, тобто такі, що формуються у межах об'єктів державної безпеки (джерела, розташовані на території держави); зовнішні, тобто такі, що виникають за межами об'єктів національної безпеки (джерела, розташовані за кордонами держави);

— за ставленням до них людини — об'єктивні, тобто такі, що формуються і реалізуються незалежно від бажання і волі людей та їхньої діяльності; суб'єктивні, тобто такі, які є наслідком свідомої цілеспрямованої діяльності людей і соціальних інститутів (розвідувально-підприємна, злочинна та ін.);

— за видовими ознаками діяльності людини — політичні, економічні, екологічні, військові, соціокультурні тощо;

— за наслідками — загальнонаціональні, тобто, коли наслідки реалізації загрози впливають на стан всієї нації або більшість її суб'єктів; локальні, тобто наслідки, реалізація яких відбивається на стані будь-якого регіону, населеного пункту тощо; індивідуальні, тобто наслідки яких впливають на існування окремого суб'єкта, стосуються певної сфери людського життя.

Отже, загрози національній безпеці України можуть мати різний ступінь значущості і різновиди, у результаті чого вони не є певною постійною сукупністю, де їхні поєднання (різновиди) можуть у різні історичні періоди з'являтися або зникати, зростати або зменшуватися. Це об'єктивно зумовлено діалектичним процесом розвитку природних і соціальних явищ, що породжують ті чи інші суперечності. Вони можуть перетворюватися на джерела загроз і створювати небезпеку дестабілізації суспільних відносин в Україні.

Тому на кожному історичному відтинку часу оцінка потенційних загроз і ступеня їх небезпеки для національних інте-

ресів України є пріоритетним напрямом діяльності Верховної Ради України. Оцінка ця має здійснюватися на основі результатів спеціальних наукових досліджень на професійному рівні і охоплювати всі сфери життєдіяльності України.

Адекватність оцінки загроз, ступеня їхньої реальної небезпеки для життєво важливих інтересів України визначатиме політику держави у сфері державної безпеки і, відповідно, ефективність системи цих гарантій, тенденції розвитку, змін її структури тощо.

Таким чином, курс держави, який забезпечує національну безпеку з метою створення сприятливих умов для суспільного розвитку, а також забезпечення стану захищеності життєво важливих інтересів особи, суспільства і держави від зовнішньої і внутрішньої загрози може бути названий політикою національної безпеки. Основна мета і зміст її полягають у забезпеченні захисту життєво важливих інтересів України, а в підсумку — вільного розвитку особи і процвітання всього суспільства та держави.

Розглядаючи нормативно-законодавчі акти в галузі оборони Української держави, слід зазначити, що вони мають комплексний характер, оскільки об'єднують і матеріальні, і процесуальні норми. І їх основним призначенням і завданням є встановлення процедури (порядку) діяльності державних органів у галузі оборони Української держави. Нормативно-законодавчі акти в галузі оборони ґрунтуються на принципових засадах внутрішньої і зовнішньої політики держави і які формують правове поле, де здійснюється розбудова і реформування Збройних Сил, інших утворених відповідно до законів України військових формувань, правоохоронних органів, спроможних за будь-яких умов забезпечити надійний захист її суверенітету, територіальної цілісності, конституційного ладу, декларованих Конституцією прав і свобод людини і громадянина. Базовим і важливим джерелом конституційного права в сфері оборони є прийняті на основі і на виконання Конституції України закони, зокрема: «Про оборону України» (1991 р.), «Про Збройні Сили України» (1991 р.), «Про організацію оборонного планування» (2004 р.), «Про правовий режим воєнного стану» (2015 р.), «Про правовий режим надзвичайного стану» (2000 р.), «Про військовий обов'язок і військову службу» (у ред. від 27.03.2017 р.), «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію» (1993 р.), «Про Національну гвардію

України» (2014 р.); рішення РНБО України від 2 вересня 2015 р. «Про нову редакцію Военної доктрини України», а також ряд інших нормативно-правових актів.

З прийняттям цих та інших законів Української держави було чітко визначено правове поле, в якому мають діяти всі складові Военної організації держави, всі державні органи, здійснюючи визначені Конституцією функції у галузі оборони, у тому числі в умовах воєнного і надзвичайного стану.

Важливим похідним джерелом конституційного права у галузі оборони є Закон «Про оборону України». Цей Закон встановлює засади оборони України, а також повноваження органів державної влади, основні функції та завдання органів військового управління, місцевих державних адміністрацій, органів місцевого самоврядування, обов'язки підприємств, установ, організацій, посадових осіб, права та обов'язки громадян України у сфері оборони.

Відповідно до ст. 1 Закону «Про оборону України» оборона України — це система політичних, економічних, соціальних, воєнних, наукових, науково-технічних, інформаційних, правових, організаційних та інших заходів держави щодо підготовки до збройного захисту та її захист у разі збройної агресії або збройного конфлікту¹. Система оборони держави безпосередньо залежить від досягнутого рівня розвитку матеріальних і духовних можливостей, їх реалізації, а також безпосередньо від її обороноздатності.

Обороноздатність уособлює, акумулює та виражає ступінь підготовки держави її суспільства до захисту від збройного конфлікту або агресії. Вона складається з матеріальних і духовних елементів і виступає сукупністю воєнного, економічного, соціального та морально-політичного потенціалу у сфері оборони та належних умов для його реалізації. Обороздатність прямо залежить від рівня економічного, соціально-політичного і культурного розвитку держави та суспільства.

---

¹ Закон України «Про оборону України» від 06.12.1991 р. № 1932-12, у ред. від 28.07.2016 р. [Електронний ресурс] // Сайт «Верховна Рада України». Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1932-12> (дата звернення — 14.04.2017 р.).

Виробничі сили та виробничі відносини зумовлюють матеріальні і духовні можливості, необхідні для успішного вирішення військових завдань. Виробничі сили створюють усю сукупність технічних засобів, що забезпечують певний рівень бойової міцці, оснащеності та забезпечення військ, випуск необхідної кількості озброєння та військової техніки, боєприпасів, спорядження та інших матеріальних ресурсів. Виробничі відносини вирішально впливають на використання матеріальних ресурсів держави в інтересах забезпечення захисту її національних інтересів.

Слід констатувати, що Україна не має самодостатньої економічної бази, яка б відповідала її національним потребам, у тому числі в галузі оборони. Понад двадцять шість років існування України як суверенної держави вкотре підтвердили, що запорукою національної безпеки і відновлення територіальної цілісності України є потужні Збройні Сили України, інші утворені відповідно до законів України військові формування, що забезпечені сучасним озброєнням і військовою технікою, активна зовнішньополітична діяльність, ефективні розвідувальні, контррозвідувальні і правоохоронні органи.

Так, тимчасова окупація Російською Федерацією частини території України — Криму і міста Севастополя, розпалювання Росією збройного конфлікту на сході країни та руйнування системи світової та регіональної безпеки і принципів міжнародного права зумовлюють перегляд та уточнення доктринальних положень щодо формування та реалізації оборонної політики нашої держави¹.

На нашу думку, цей концептуальний перегляд має ґрунтуватися на результатах аналізу та прогнозування воєнно-політичної обстановки, принципах оборонної достатності, без'ядерного статусу, високої готовності до оборони, системності оборонного планування, а також визначених Верховною Радою України засадах внутрішньої та зовнішньої політики.

---

¹ Указ Президента України «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 2 вересня 2015 року «Про нову редакцію Воєнної доктрини України»» від 24.09.2015 р. № 555/2015 [Електронний ресурс] // Сайт «Верховна Рада України». Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/555/2015> (дата звернення — 06.10.2015 р.)

Отже, основним завданням, яке постає перед Україною та її Збройними Силами на найближчу перспективу, має стати розбудова національних підвалин забезпечення власної воєнної безпеки та підвищення обороноздатності держави. З огляду на таке бачення і має бути розроблена концептуальна модель Збройних Сил України на ХХІ ст. Першочерговим завданням у напрацюванні такої концептуальної моделі має стати визначення національних інтересів, пріоритетів та воєнних загроз, які існують чи можуть виникнути в близькому майбутньому у сфері захисту територіальної цілісності та недоторканності Української держави. Забезпечення готовності держави, її економіки і суспільства до оборони та відбиття зовнішньої агресії у будь-яких формах і проявах (зокрема, у формі гібридної війни), підвищення рівня обороноздатності держави є ключовим пріоритетом політики національної безпеки.

На підставі виявлення зазначених загроз мають бути чітко окреслені головні завдання для Збройних Сил та інших військових формувань України в забезпеченні національної безпеки і оборони України.

І хоча з прийняттям нової Воєнної доктрини України, яка чітко визначила воєнно-політичний курс держави, пов'язаний зі вступом її до НАТО, проте він не сприймається більшістю українського суспільства.

Основними завданнями у сфері організації оборони України відповідно до нової редакції Воєнної доктрини України від 2 вересня 2015 р. є:

— підготовка держави до відсічі збройної агресії, підвищення здатності органів державної влади, військового управління та органів місцевого самоврядування, сил оборони, системи цивільного захисту, оборонно-промислового комплексу до функціонування в умовах кризових ситуацій, що загрожують національній безпеці, та особливого періоду;

— реформування сил оборони з орієнтацією на створення високоефективних боєздатних підрозділів Збройних Сил України та інших утворених відповідно до законів України військових формувань, забезпечення пріоритету їх якісних, а не кількісних характеристик;

— реформування системи мобілізаційної підготовки та мобілізації, формування належних умов для комплектування Збройних Сил України, інших утворених відповідно до законів України військових формувань фаховим персоналом, реалізація при цьому принципу екстериторіальності, створення електронного ресурсу військовозобов'язаних;

— створення потужного, численного, військово-навченого резерву, приписаного до визначених військових частин, готового до швидкого розгортання і здатного виконувати завдання за призначенням;

— активізація підготовки населення і території держави до виконання завдань оборони, удосконалення системи територіальної оборони;

— модернізація і випереджувальний розвиток оборонно-промислового комплексу, нарощування його виробничих потужностей, вироблення конкурентоспроможних на світовому ринку озброєнь і військової техніки, імпортозаміщення та збільшення власного виробництва критичних комплектуючих і матеріалів;

— поглиблення оборонно-промислового та військово-технічного співробітництва з іншими державами, насамперед державами — членами НАТО, ЄС, досягнення повної незалежності від Росії у питаннях виробництва озброєнь та військової техніки;

— підтримка перспективних, практично спрямованих наукових досліджень у сфері національної безпеки і оборони;

— спрямування двосторонньої та багатосторонньої співпраці з державами-партнерами на забезпечення обороноздатності України, отримання сучасних зразків озброєння та військової техніки, сприяння зняттю штучних обмежень у сфері військово-технічного співробітництва¹.

Виходячи із вимог чинного національного законодавства, оборона України базується на готовності та здатності органів державної влади, усіх ланок воєнної організації України, органів

---

¹ Указ Президента України «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 2 вересня 2015 року «Про нову редакцію Воєнної доктрини України»» від 24.09.2015 р. № 555/2015 [Електронний ресурс] // Сайт «Верховна Рада України». Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/555/2015> (дата звернення — 06.10.2015 р.).

місцевого самоврядування, єдиної системи цивільного захисту, національної економіки до переведення, за необхідності, з мирного на воєнний стан та відсічі збройній агресії, ліквідації збройного конфлікту, а також готовності населення і території держави до оборони (ст. 2 Закону України «Про оборону України»)¹.

Законом України «Про оборону України» передбачено, що організація оборони Української держави включає: формування воєнної політики держави та воєнної доктрини, розвиток воєнної науки; прогнозування й оцінку воєнної загрози чи загрози воєнного нападу, здійснення відповідних заходів на міжнародній арені для запобігання агресії; охорону державних кордонів; підготовку, розвиток, формування структури і забезпечення необхідної чисельності Збройних Сил України, підтримання їх боєздатності, бойової та мобілізаційної готовності до оборони держави; вироблення й проведення військово-технічної політики та забезпечення Збройних Сил сучасним озброєнням, військовою технікою, продовольством, речовим майном та іншими матеріальними ресурсами у повному обсязі; мобілізаційну підготовку народного господарства, державних органів і систем управління до дій в умовах воєнного стану, підготовку населення і території країни до оборони.

Згідно із зазначеним Законом для організації оборони держави Президент України за поданням Кабінету Міністрів України затверджує військово-адміністративний поділ території України. З метою запобігання збройній агресії чи збройному конфлікту, забезпечення захисту національних інтересів і реалізації власної воєнної політики України, дотримуючись норм відповідальної і заснованої на співробітництві поведінки у галузі безпеки, бере участь у міжнародних системах безпеки та міжнародному співробітництві у сфері оборони на підставі міжнародних договорів України та в порядку і на умовах, визначених законодавством України.

Визначаючи способи забезпечення власної безпеки у процесі підготовки держави до оборони та під час проведення воєнних

---

¹ Закон України «Про оборону України» від 06.12.1991 р. № 1932-12, у ред. від 28.07.2016 р. [Електронний ресурс] // Сайт «Верховна Рада України». Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1932-12> (дата звернення — 14.04.2017 р.).

дій, цим Законом передбачено, що Україна має додержуватися принципів і норм міжнародного права та враховувати законні інтереси безпеки інших держав.

Законом України «Про оборону України» також визначається, що фінансування потреб національної оборони держави здійснюється за рахунок і в межах коштів, визначених у законі про Державний бюджет України на відповідний рік. Фінансування потреб національної оборони держави може здійснюватися додатково за рахунок благодійних пожертв фізичних та юридичних осіб у порядку, визначеному Кабінетом Міністрів України (ст. 2 Закону України «Про оборону України»)¹.

Підготовка держави до оборони в мирний час передбачає: прогнозування та оцінку воєнної небезпеки і воєнної загрози; здійснення заходів у зовнішньополітичній сфері, спрямованих на запобігання збройному конфлікту та відсіч збройної агресії; формування та реалізацію воєнної, воєнно-економічної, військово-технічної та військово-промислової політики держави; удосконалення структури, уточнення завдань і функцій Збройних Сил України та інших військових формувань, забезпечення необхідної чисельності їх особового складу, а також їх розвиток, підготовку і підтримання на належному рівні боєздатності, бойової та мобілізаційної готовності до оборони держави, планування їх застосування; розвиток військово-промислового комплексу, створення сприятливих умов для мобілізаційного розгортання галузей національної економіки з метою виробництва озброєння, військової техніки і майна в необхідних обсягах; забезпечення Збройних Сил України, інших військових формувань, утворених відповідно до законів України, та правоохоронних органів підготовленими кадрами, озброєнням, військовою та іншою технікою, продовольством, речовим майном, іншими матеріальними та фінансовими ресурсами; розвиток військово-технічного співробітництва з іншими державами з метою забезпечення Збройних Сил України, інших військових формувань, утворених відповідно до законів

---

¹ Закон України «Про оборону України» від 06.12.1991 р. № 1932-12, у ред. від 28.07.2016 р. [Електронний ресурс] // Сайт «Верховна Рада України». Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1932-12> (дата звернення — 14.04.2017 р.).

України, та правоохоронних органів озброєнням, військовою технікою і майном, які не виробляються в Україні; підготовку національної економіки, території, органів державної влади, органів військового управління, органів місцевого самоврядування, а також населення до дій в особливий період; створення державного матеріального резерву та резервних фондів грошових коштів; забезпечення охорони державного кордону України; військово-патріотичне виховання громадян України, підготовку молоді до служби в Збройних Силах України, забезпечення престижу військової служби; забезпечення розвитку воєнної науки, формування науково-технічного і технологічного набутку для створення високоефективних засобів збройної боротьби; захист інформаційного простору України та її входження у світовий інформаційний простір, створення розвинутої інфраструктури в інформаційній сфері; забезпечення відкритого та демократичного цивільного контролю у сфері оборони в порядку, визначеному законодавством, та дотримання вимог щодо збереження державної таємниці (ст. 3 Закону України «Про оборону України»)¹.

Особливим компонентом оборони України у гарантуванні її суверенітету, територіальної цілісності та забезпеченні надійного захисту національних інтересів від воєнних загроз є територіальна оборона і цивільний захист.

Необхідно зазначити, що важливою складовою загальнодержавних воєнних і спеціальних заходів, що здійснюються в особливий період, відповідно до ст. 18 Закону України «Про оборону України» є територіальна оборона. Основою сил територіальної оборони є підрозділи Збройних Сил України, інших утворених відповідно до законів України військових формувань, а також правоохоронних органів спеціального призначення².

---

¹ Закон України «Про оборону України» від 06.12.1991 р. № 1932-12, у ред. від 28.07.2016 р. [Електронний ресурс] // Сайт «Верховна Рада України». Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1932-12> (дата звернення — 14.04.2017 р.).

² Указ Президента України «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 2 вересня 2015 року «Про нову редакцію Воєнної доктрини України»» від 24.09.2015 р. № 555/2015 [Електронний ресурс] // Сайт «Верховна Рада України». Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/555/2015> (дата звернення — 06.10.2015 р.).

Територіальна оборона України є системою загальнодержавних воєнних і спеціальних заходів, що здійснюються в особливий період із завданнями:

- охорони та захисту державного кордону;
- забезпечення умов для надійного функціонування органів державної влади, органів військового управління, стратегічного (оперативного) розгортання військ (сил);
- охорони та оборони важливих об'єктів і комунікацій;
- боротьби з диверсійно-розвідувальними силами, іншими озброєними формуваннями агресора та антидержавними незаконно утвореними озброєними формуваннями;
- підтримання правового режиму воєнного стану¹.

Так, стратегічне розгортання передбачає переведення Збройних Сил України з мирного на воєнний стан, оперативне розгортання військ (сил), перегруповування військ (сил) та розгортання першочергових стратегічних резервів.

Також ст. 18 Закону передбачено, що територіальну оборону на всій території України організовує Генеральний штаб Збройних Сил України. Безпосереднє керівництво територіальною обороною держави здійснює начальник Генерального штабу — Головнокомандувач Збройних Сил України.

До виконання завдань територіальної оборони в межах їх повноважень залучаються Збройні Сили України, інші військові формування, утворені відповідно до законів України, органи Національної поліції, підрозділи Державної спеціальної служби транспорту, Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України та відповідні правоохоронні органи.

Основні завдання, заходи щодо підготовки та ведення територіальної оборони, повноваження Кабінету Міністрів України, міністерств, інших центральних органів виконавчої влади, місцевих державних адміністрацій, органів місцевого самоврядування, військових формувань та основи їх взаємодії визначаються

---

¹ Закон України «Про оборону України» від 06.12.1991 р. № 1932-12, у ред. від 28.07.2016 р. [Електронний ресурс] // Сайт «Верховна Рада України». Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1932-12> (дата звернення — 14.04.2017 р.)

Положенням про територіальну оборону України, яке затверджує Президент України.

Цивільний захист України у мирний час здійснюється відповідно до Кодексу цивільного захисту України, а в особливий період та з метою підготовки до нього — з урахуванням особливостей, визначених законодавством про оборону, мобілізацію та правовий режим воєнного стану.

Забезпечення оборони України здійснюється на підставі розмежування повноважень державних органів влади у даній сфері.

Верховна Рада України в межах повноважень, визначених Конституцією України, формує і проводить єдину воєнну політику та здійснює законодавче регулювання питань сфери оборони і військового будівництва (п. 22 ст. 18).

Верховна Рада України, як єдиний орган законодавчої влади в Україні (ст. 75 Конституції) затверджує:

а) воєнну доктрину і концепцію військового будівництва; основні напрями співробітництва України з іншими державами у воєнній сфері; обсяг бюджетних асигнувань на оборону, загальну структуру, чисельний склад та визначає функції Збройних Сил України; державну програму розвитку озброєння і військової техніки, її фінансування;

б) заслуховує щорічне (позачергове) послання Президента України про стан оборони держави; оголошує за поданням Президента України стан війни і укладення миру; схвалює рішення Президента про використання Збройних Сил України та інших військових формувань у разі збройної агресії проти України, а також про надання військової допомоги іншим державам, про направлення підрозділів Збройних Сил до іншої держави чи про допуск підрозділів Збройних Сил інших держав на територію України; затвердження протягом двох днів з моменту звернення Президента України про введення воєнного стану в Україні або окремих її місцевостях, про загальну чи часткову мобілізацію (ст. 85, п. 9, 22, 23, 31 Конституції; ст. 4 Закону України «Про оборону України» тощо).

Президент України — за чинною Конституцією є главою держави і виступає від її імені. Він є гарантом державного суверенітету, територіальної цілісності України, додержання Конс-

титуції України, прав і свобод людини й громадянина і у зв'язку з цим Президент має велике коло функцій і повноважень внутрішнього та зовнішнього характеру.

Президент України як Верховний Головнокомандувач Збройних Сил України та Голова РНБО України вживає необхідних заходів щодо забезпечення обороноздатності України й постійної бойової готовності її Збройних Сил, видає укази, розпорядження, директиви і накази.

Також Президент України здійснює інші функції у сфері безпеки й оборони, передбачені чинним законодавством України (пункти 1, 17, 18, 19, 20, 21 ст. 106; ст. 107 Конституції; ст. 5 Закону України «Про оборону України»; п. 2 ст. 2 Закону України «Про міжнародні договори України» та ін.).

РНБО України відповідно до ст. 7 Закону України «Про оборону України» координує і контролює діяльність органів виконавчої влади у сфері оборони в межах повноважень, визначених Конституцією України та Законом України «Про Раду національної безпеки і оборони України».

Ставка Верховного Головнокомандувача. Відповідно до ст. 8 Закону України «Про оборону України» для забезпечення стратегічного керівництва Збройними Силами України, іншими військовими формуваннями та правоохоронними органами в особливий період може створюватися Ставка Верховного Головнокомандувача як вищий колегіальний орган воєнного керівництва обороною держави у цей період.

Пропозиції про утворення Ставки Верховного Головнокомандувача, її персональний склад та граничну чисельність подаються Радою національної безпеки і оборони України на розгляд Президенту України і вводяться в дію Указом Президента України. Положення про Ставку Верховного Головнокомандувача затверджує Президент України¹.

Кабінет Міністрів України як вищий орган у системі органів виконавчої влади:

---

¹ Закон України «Про оборону України» від 06.12.1991 р. № 1932-12, у ред. від 28.07.2016 р. [Електронний ресурс] // Сайт «Верховна Рада України». Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1932-12> (дата звернення — 14.04.2017 р.).

— забезпечує в межах своєї компетенції державний суверенітет України, здійснення внутрішньої та зовнішньої політики держави, виконання Конституції і законів України, актів Президента України у сфері оборони держави;

— визначає потреби в оборонних витратах, забезпечує виконання затвердженого Верховною Радою України Державного бюджету України щодо фінансування заходів у сфері оборони у визначених обсягах;

— організовує розроблення і виконання державних програм розвитку Збройних Сил України, інших військових формувань та розвитку озброєння і військової техніки, інших програм (планів) з питань оборони;

— здійснює передбачені законодавством заходи щодо формування, розміщення, фінансування та виконання державного оборонного замовлення на поставку (закупівлю) продукції, виконання робіт, надання послуг для потреб Збройних Сил України, інших військових формувань;

— встановлює порядок надання Збройним Силам України, іншим військовим формуванням у користування державного майна, у тому числі земельних (водних) ділянок, інших природних, енергетичних ресурсів, фондів, майна і послуг, використання повітряного і водного простору, морських і річкових портів, аеропортів та аеродромів (посадочних майданчиків), засобів зв'язку і радіочастотного ресурсу, комунікацій, інших об'єктів інфраструктури держави, навігаційної, топогеодезичної, метеорологічної, гідрографічної та іншої інформації, ведення геодезичних і картографічних робіт, необхідних для належного виконання покладених на ці органи функцій та завдань, як на платній, так і безоплатній основі, у грошовій та інших формах розрахунків;

— здійснює загальнодержавні заходи щодо забезпечення функціонування об'єктів національної економіки та державного управління у воєнний час;

— забезпечує комплектування особовим складом Збройних Сил України, інших військових формувань та відповідних правоохоронних органів, здійснює заходи, пов'язані з підготовкою та проведенням призову громадян України на строкову військову службу;

— здійснює згідно із законодавством України заходи з мобілізаційної підготовки та мобілізації, створення державного матеріального резерву, резервного фонду грошових коштів, інших резервів для забезпечення потреб оборони держави;

— організовує підготовку населення і території держави до оборони;

— вирішує питання щодо врегулювання діяльності місцевих органів військового управління (військових комісаріатів), допризовної та призовної підготовки, підготовки призовників з військово-технічних спеціальностей, ведення військового обліку військовозобов'язаних і призовників, виконання військово-транспортного обов'язку;

— встановлює відповідно до закону порядок і терміни повного відшкодування вартості об'єктів права приватної власності, що згідно із законом відчужувалися у зв'язку зі здійсненням заходів правового режиму воєнного стану;

— утворює, реорганізовує, ліквідує науково-дослідні установи Збройних Сил України, інших військових формувань і військові навчальні заклади та військові кафедри (відділення, факультети) інших державних вищих навчальних закладів;

— забезпечує реалізацію права на соціально-економічний захист військовослужбовців та осіб, звільнених у запас або у відставку, членів їх сімей, а також членів сімей військовослужбовців, які загинули (померли), пропали безвісти, стали інвалідами під час проходження військової служби або потрапили в полон у ході бойових дій (війни) чи під час участі в міжнародних операціях з підтримання миру і безпеки;

— здійснює у визначених законом випадках регулювання господарської діяльності у Збройних Силах України та інших військових формуваннях;

— встановлює відповідно до закону порядок реалізації та утилізації озброєння, військової техніки, іншого майна Збройних Сил України та інших військових формувань і правоохоронних органів, а також утилізації металобрухту, який утворився в них;

— забезпечує здійснення передбачених законодавством заходів щодо цивільного захисту України, надання військової допомоги іншим державам, направлення підрозділів Збройних Сил України до інших держав, допуску та умов перебування

підрозділів збройних сил інших держав на території України та участі України в міжнародних операціях з підтримання миру і безпеки;

— устанавлює порядок здійснення заходів щодо поводження з військовополоненими та інтернованими особами в особливий період відповідно до норм міжнародного права;

— контролює виконання законів у сфері оборони, здійснює відповідно до законів інші заходи щодо забезпечення обороноздатності України, координує і контролює їх виконання та несе, у межах своїх повноважень, відповідальність за забезпечення оборони України¹.

Міністерство оборони України як центральний орган виконавчої влади забезпечує проведення в життя державної політики у сфері оборони, функціонування, бойову та мобілізаційну готовність, боєздатність і підготовку Збройних Сил України до здійснення покладених на них функцій і завдань.

Участь в обороні держави разом зі *Збройними Силами України* беруть у межах своїх повноважень також Прикордонні війська України, Служба безпеки України, Міністерство внутрішніх справ України, війська Національної гвардії України, інші військові формування, утворені відповідно до законів України, а також відповідні правоохоронні органи. Діяльність і управління іншими військовими формуваннями, утвореними відповідно до законів України, та правоохоронними органами, які відповідно до своїх повноважень беруть участь в обороні держави, здійснюються згідно із законодавством (ст. 12 Закону України «Про оборону», ст. 13 Закону України «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію», ст. 26 Закону України «Про Службу безпеки України», статті 8, 9 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» та ін. законодавчі акти).

Міністерства та інші органи виконавчої влади у взаємодії з Міністерством оборони України у межах своїх повноважень, організовують і забезпечують виконання законодавства у сфері

---

¹ Закон України «Про оборону України» від 06.12.1991 р. № 1932-12, у ред. від 28.07.2016 р. [Електронний ресурс] // Сайт «Верховна Рада України». Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1932-12> (дата звернення — 14.04.2017 р.).

оборони, сприяють Збройним Силам України у виконанні ними завдань, здійснюють їх належне забезпечення за напрямами діяльності.

Чинна Конституція України (ст. 7)¹ не тільки визначає, а й гарантує місцеве самоврядування, тобто право територіальних громад, а також органів і посадових осіб місцевого самоврядування самостійно вирішувати питання місцевого значення в межах Конституції і чинного законодавства України. Так, діяльність *органів місцевого самоврядування* у сфері оборони України визначається ст. 15 Закону України «Про оборону України», якою передбачено, що виконавчі органи сільських, селищних, міських рад у галузі оборонної роботи забезпечують:

- підготовку громадян до військової служби, а також загальне військово-навчання у воєнний час;
- приписку громадян до призовних дільниць, військовий облік військовозобов'язаних і призовників;
- призов громадян на строкову військову службу;
- направлення громадян на навчальні (або перевірочні) і спеціальні збори;
- організацію та участь у здійсненні на відповідній території заходів, пов'язаних з мобілізаційною підготовкою, територіальною обороною та цивільним захистом;
- бронювання військовозобов'язаних на період мобілізації та на воєнний час;
- проведення мобілізації людських, транспортних та інших ресурсів в особливий період;
- здійснення контролю за використанням і охороною наданих у встановленому порядку для потреб оборони земельних, водних та інших природних ресурсів згідно із законодавством;
- вирішення згідно із законодавством питань, пов'язаних з наданням частинам, установам, навчальним закладам Збройних Сил України та іншим військовим формуванням, утвореним відповідно до законів України, та правоохоронним органам

---

¹ Конституція України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР, у ред. від 30.09.2016 р. [Електронний ресурс] // Сайт «Верховна Рада України». Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80> (дата звернення — 16.10.2016 р.).

службових приміщень і житлової площі, інших об'єктів, здійсненням контролю за їх використанням, наданням комунально-побутових та інших послуг;

— організацію виробництва і поставки військам підприємствами та організаціями, що належать до комунальної власності, замовленої продукції, енергетичних та інших ресурсів;

— сприяння у підтриманні відповідного режиму в прикордонній смузі та у контрольованих прикордонних районах;

— проведення заходів щодо військово-патріотичного виховання громадян України;

— здійснення інших повноважень у галузі оборонної роботи, передбачених законом.

Важливість оборони країни, захист її інтересів зумовлені тим, що на законодавчому рівні закріплюються відповідні функції, завдання та обов'язки *підприємств, установ та організацій* у даній сфері, де, зокрема, вони:

— виконують державні оборонні замовлення, у тому числі проводять наукові дослідження та виконують розробки у сфері оборони, створюють і підтримують у готовності мобілізаційні потужності, зберігають матеріальні цінності мобілізаційного резерву;

— здійснюють на договірних засадах виробництво і поставки Збройним Силам України, іншим військовим формуванням, утвореним відповідно до законів України, та правоохоронним органам продукції, виконують інші роботи, надають комунально-побутові та інші послуги, що не входять у державне оборонне замовлення;

— здійснюють згідно із законодавством заходи щодо мобілізаційної підготовки та мобілізації;

— забезпечують та беруть участь у здійсненні заходів цивільної оборони.

Посадові особи підприємств, установ та організацій усіх форм власності:

— виконують передбачені законодавством обов'язки у сфері оборони;

— сприяють забезпеченню ведення персонального військового обліку військовозобов'язаних і призовників, їх підготовці до військової служби, призову на строкову військову службу,

навчальні (або перевірочні) та спеціальні збори і під час мобілізації, створенню працівникам належних умов для виконання ними військового обов'язку згідно із законодавством, забезпечують здійснення заходів з їх військово-патріотичного виховання;

— несуть відповідальність за підготовку підприємств, установ та організацій до виконання мобілізаційних завдань, збереження матеріальних цінностей мобілізаційного резерву;

— забезпечують виробництво оборонної продукції та постачання її за призначенням у встановлені строки та за визначеною номенклатурою, а також виконання робіт, надання послуг.

Конституційними обов'язками громадянина України є захист незалежності та територіальної цілісності України та проходити військову службу відповідно до законодавства (ст. 65 Конституції; статті 9, 10, 12 Закону України «Про оборону України» тощо).

Громадяни України чоловічої статі, придатні до проходження військової служби за станом здоров'я і віком, а жіночої статі — також за відповідною фаховою підготовкою, повинні виконувати військовий обов'язок згідно із законодавством.

Громадяни проходять військову службу та виконують військовий обов'язок у запасі відповідно до законодавства.

Громадяни, які проходять державну військову службу у Збройних Силах України, при виконанні обов'язків служби носять військову форму одягу, їм довічно встановлюються законом військові звання. Порядок позбавлення військового звання визначається законом.

В умовах воєнного стану відповідно до закону допускається примусове вилучення приватного майна та відчуження об'єктів права приватної власності громадян з наступним повним відшкодуванням їх вартості у порядку та терміни, встановлені Кабінетом Міністрів України.

Громадяни України в установленому законом порядку можуть створювати громадські організації для сприяння зміцненню оборони держави.

Закон України «Про оборону України» встановлює, що посадові особи і громадяни, винні у порушенні законодавства та

інших нормативно-правових актів у сфері оборони України, несуть відповідальність згідно із чинним законодавством (ст. 20)¹.

Україна як суверенна і незалежна, демократична, соціальна та правова держава, враховуючи необхідність забезпечення власної воєнної безпеки та оборони, усвідомлюючи свою відповідальність у справі підтримання міжнародної стабільності, має Збройні Сили із необхідним рівнем їх бойової готовності та боєздатності.

Збройні Сили України — це військове формування, на яке згідно з Конституцією покладені оборона України, захист її суверенітету, територіальної цілісності та суверенітету². Збройні Сили України забезпечують стримування збройної агресії проти України та відсіч їй, охорону повітряного простору держави та підводного простору у межах територіального моря України. Збройна агресія — застосування іншою державою або групою держав збройної сили проти України. Збройною агресією проти України згідно із ст. 1 Закону України «Про оборону України» вважається будь-яка з таких дій: вторгнення або напад збройних сил іншої держави або групи держав на територію України, а також окупація або анексія частини території України; блокада портів, узбережжя або повітряного простору, порушення комунікацій України збройними силами іншої держави або групи держав; напад збройних сил іншої держави або групи держав на військові сухопутні, морські чи повітряні сили або цивільні морські чи повітряні флоти України; засилання іншою державою або від її імені озброєних груп регулярних або нерегулярних сил, що вчиняють акти застосування збройної сили проти України, які мають характер дій, що визначені п. 5–7 ст. 1 Закону України «Про оборону України»; дії іншої держави (держав), яка дозволяє, щоб її територія, яку вона надала в розпорядження третьої

---

¹ Закон України «Про оборону України» від 06.12.1991 р. № 1932-12, у ред. від 28.07.2016 р. [Електронний ресурс] // Сайт «Верховна Рада України». Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1932-12> (дата звернення — 14.04.2017 р.)

² Конституція України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР, у ред. від 30.09.2016 р. [Електронний ресурс] // Сайт «Верховна Рада України». Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80> (дата звернення — 16.10.2016 р.).

держави, використовувалася для вчинення дій, що зазначені у п. 5–8 ст. 1 Закону України «Про оборону України»; застосування підрозділів збройних сил іншої держави або групи держав, які перебувають на території України відповідно до укладених з Україною міжнародних договорів, проти третьої держави або групи держав, інше порушення умов, передбачених такими договорами, або продовження перебування цих підрозділів на території України після припинення дії зазначених договорів¹.

Поряд із обороною України, захистом її суверенітету, територіальної цілісності й недоторканності з'єднання, військової частини і підрозділи Збройних Сил України відповідно до чинного законодавства, в межах, визначених указами Президента України, що затверджуються Верховною Радою України, можуть залучатися до: здійснення заходів правового режиму воєнного і надзвичайного стану; посилення охорони державного кордону України і виключної (морської) економічної зони; континентального шельфу України та їх правового оформлення; ліквідації надзвичайних ситуацій природного та техногенного характеру; надання військової допомоги іншим державам, а також брати участь у міжнародному військовому співробітництві та міжнародних миротворчих операціях на підставі міжнародних договорів України та в порядку і на умовах, визначених законодавством України.

Поряд із цим органи військового управління забезпечують неухильне додержання вимог Конституції України стосовно того, що Збройні Сили України ніким не можуть бути використані для обмеження прав і свобод громадян або з метою повалення конституційного ладу, усунення органів державної влади чи перешкоджання їх діяльності (ст. 17 Конституції України)².

---

¹ Закон України «Про оборону України» від 06.12.1991 р. № 1932-12, у ред. від 28.07.2016 р. [Електронний ресурс] // Сайт «Верховна Рада України». Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1932-12> (дата звернення — 14.04.2017 р.).

² Конституція України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР, у ред. від 30.09.2016 р. [Електронний ресурс] // Сайт «Верховна Рада України». Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80> (дата звернення — 16.10.2016 р.).

Організаційно Збройні Сили України складаються з органів військового управління об'єднань, з'єднань, військових частин, військових навчальних закладів, установ та організацій. До загальної структури Збройних Сил України входять:

— Генеральний штаб Збройних Сил України як основний орган військового управління;

— види Збройних Сил України (Сухопутні війська України, Повітряні Сили Збройних Сил України, Військово-Морські Сили України);

— об'єднання, з'єднання, військові частини, військові навчальні заклади, установи та організації, що не належать до видів Збройних Сил України.

Загальна структура ЗС України, їх чисельний склад, озброєння, фінансове та матеріально-технічне забезпечення затверджуються Верховною Радою України за поданням Президента України (ст. 85 п. 22 Конституції; ст. 4 Закону України «Про оборону України»). Керівництво ЗС України в межах, передбачених Конституцією України, здійснює Президент України як Верховний Головнокомандувач ЗС та Голова РНБО України (статті 106, 107 Конституції).

Головнокомандувачем Збройних Сил України є за посадою міністр оборони України, якщо він військовослужбовець, а в разі, коли міністром оборони України призначається цивільна особа, — начальник Генерального штабу Збройних Сил України.

Повноваження Кабінету Міністрів України як вищого органу в системі органів виконавчої влади стосовно Збройних Сил України здійснюються відповідно до п. 7 ст. 116 Конституції, а також ст. 9 Закону України «Про Збройні Сили України»¹.

Функції, повноваження та організаційна діяльність Міністерства оборони України щодо керівництва ЗС України визначаються на основі законів України «Про Збройні Сили України», «Про оборону України», інших законодавчих актів України та

---

¹ Закон України «Про оборону України» від 06.12.1991 р. № 1932-12, у ред. від 28.07.2016 р. [Електронний ресурс] // Сайт «Верховна Рада України». Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1932-12> (дата звернення — 14.04.2017 р.).

Положення про Міністерство оборони України, яке затверджується Президентом України.

Дислокація органів військового управління, об'єднань, з'єднань, військових частин, військових навчальних закладів, установ та організації Збройних Сил України здійснюється на території держави або тимчасово за її межами відповідно до завдань оборони, стратегічного плану застосування і завдань Збройних Сил України з урахуванням військово-адміністративного поділу території України та соціально-економічних умов районів дислокації. План дислокації Збройних Сил України розробляється Генеральним штабом Збройних Сил України, узгоджується Міністерством оборони України з Кабінетом Міністрів України і затверджується Президентом України. Передислокація військових частин, а також військових навчальних закладів, установ та організацій Збройних Сил України до рівня з'єднання здійснюється за рішенням Міністерства оборони України за погодженням з Кабінетом Міністрів України, а з'єднань і об'єднань — за рішенням Президента України (ст. 6 Закону України «Про Збройні Сили України»)¹.

Будівництво і діяльність Збройних Сил України здійснюється на засадах: вірності конституційному обов'язку та військовій присязі; верховенства права, законності та гуманності, поваги до людини, її конституційних прав і свобод; гласності, відкритості для демократичного цивільного контролю; поєднання єдиначальності і колегіального розроблення найбільш важливих рішень; комплектування шляхом призову громадян на військову службу та прийняття на військову службу за контрактом; постійної бойової та мобілізаційної готовності; збереження державної та військової таємниці; виховання військовослужбовців на патріотичних, бойових традиціях Українського народу, додержання військової дисципліни; забезпечення державного соціально-економічного та соціально-правового захисту громадян, які перебувають на службі у Збройних Силах України, а також

---

¹ Закон України «Про Збройні Сили України» від 06.12.1991 р. № 1934-12, у ред. від 28.07.2016 р. [Електронний ресурс] // Сайт «Верховна Рада України». Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1934-12> (дата звернення — 26.04.2017 р.).

членів їх сімей; заборони створення і діяльності організаційних структур політичних партій.

Основними складовими елементами діяльності Збройних Сил України є: підготовка Збройних Сил України до виконання покладених на них Конституцією України (п. 2 ст. 17) завдань, організація та забезпечення їх виконання; підтримання на належному рівні бойової і мобілізаційної готовності та боєздатності; виховна робота, збереження життя і здоров'я особового складу; забезпечення законності та військової дисципліни у Збройних Силах України. Вирішення цих завдань здійснюються органами військового управління, командирами і начальниками всіх рівнів відповідно до вимог Конституції України та законів України, інших нормативно-правових актів, що регулюють відносини у сфері оборони.

Оборона України, захист її суверенітету, територіальної цілісності та недоторканності є конституційним обов'язком кожного громадянина України, справою всього Українського народу (статті 17, 65 Конституції України). Військовий обов'язок забезпечує комплектування Збройних Сил України, Служби безпеки України, Державної прикордонної служби України та інших військових формувань, які утворені відповідно до вимог законів України як у мирний, так і воєнний час необхідною кількістю особового складу військовослужбовців усіх категорій, а також підготовки населення до оборони України.

Суб'єктами військового обов'язку є громадяни України. Цей обов'язок не поширюється на іноземних громадян і осіб без громадянства, які постійно або тимчасово проживають на території України.

Порядок і форма виконання громадянином військового обов'язку залежить від: віку, статі, стану здоров'я, професії, освіти, сімейного стану, а також від часу його виконання (мирний чи воєнний час).

Законодавством встановлені такі форми реалізації громадянами України військового обов'язку: підготовка громадян до військової служби; приписка до призовних дільниць; прийняття та призов на військову службу; проходження військової служби за призовом, за контрактом (добровільно); проходжен-

ня альтернативної (невійськової) служби; виконання військового обов'язку в запасі; дотримання правил військового обліку; загальне військове навчання громадян у воєнний час. Щодо військового обов'язку громадяни України поділяються на такі категорії: а) допризовники — особи, які проходять допризовну підготовку до приписки їх до призовних дільниць; б) призовники — особи, які приписані до призовних дільниць; в) військовослужбовці — особи, які проходять військову службу; г) службовці за призовом — особи, які проходять альтернативну (невійськову) службу; д) військовозобов'язані — особи, які перебувають у запасі; е) невійськовозобов'язані — особи, які не взяті на військовий облік або зняті з нього¹.

Громадяни України, придатні до проходження військової служби за станом здоров'я і віком, зобов'язані прибувати за викликом військового комісаріату для приписки до призовних дільниць, проходження медичного огляду, направлення на підготовку для одержання військової спеціальності, призову на військову службу або на збори; проходити підготовку до військової служби, військову службу й виконувати військовий обов'язок у запасі; виконувати правила військового обліку.

Вихідними засадами формування та дії національного законодавства про військовий обов'язок виступає Конституція України, норми якої набули втілення у основних положеннях нової редакції Воєнної доктрини України, законах України «Про оборону України», «Про Збройні Сили України», «Про військовий обов'язок і військову службу», а також у ряді інших нормативно-правових актів. Серед конституційних норм, які пронизують і закріплюють проблеми, пов'язані з комплектуванням Збройних Сил України та проходження військової служби, особливе значення має ст. 65, зміст якої визначає, що захист Вітчизни, незалежності та територіальної цілісності України є обов'язок її громадян, а також закріплює основну форму

---

¹ Закон України «Про військовий обов'язок і військову службу» від 25.03.1992 р. № 2232-12, у ред. від 20.04.2017 р. [Електронний ресурс] // Сайт «Верховна Рада України». Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2232-12> (дата звернення — 28.04.2017 р.)

реалізації військового обов'язку — проходження військової служби¹.

Важливе значення у правовому регулюванні військового обов'язку набувають поряд із Конституцією України, законами України і нормативно-правові акти, які видаються Президентом України, Урядом України та міністром оборони України.

Відбір і призов громадян на строкову військову службу — це комплекс державно-правових заходів, що здійснюються з метою забезпечення комплектування Збройних Сил України, інших військових формувань особовим складом необхідної кількості і який відповідає встановленим законом вимогам. Важливою складовою відбору громадян, що підлягають призову на військову службу, є виявлення осіб, які притягувалися або притягуються до кримінальної чи адміністративної відповідальності, проти яких порушена кримінальна справа, проводиться дізнання чи ведеться досудове слідство, а також тих осіб, які перебувають на обліку в органах внутрішніх справ, диспансерах та лікувальних установах.

Призов на військову службу в Україні здійснюється на підставі Закону України «Про військовий обов'язок і військову службу» і може бути як черговим, так і за мобілізацією. Черговому призову на дійсну військову службу до Збройних Сил України підлягають громадяни чоловічої статі, яким до дня відправки у військові частини виповнилось 18 років, а також особи з офіцерського складу запасу віком до 30 років. Черговий призов громадян на строкову військову службу проводиться у встановлені строки на підставі указу Президента України. Указ публікується у засобах масової інформації не пізніше як за місяць до початку призову. Кількість громадян, які підлягають щорічному призову на військову службу, встановлюється Кабінетом Міністрів України².

---

¹ Конституція України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР, у ред. від 30.09.2016 р. [Електронний ресурс] // Сайт «Верховна Рада України». Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96%D0%B2%D1%80> (дата звернення — 16.10.2016 р.).

² Закон України «Про військовий обов'язок і військову службу» від 25.03.1992 р. № 2232-12, у ред. від 20.04.2017 р. [Електронний ресурс] // Сайт «Верховна Рада України». Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2232-12> (дата звернення — 28.04.2017 р.).

Точні строки прибуття на призовні дільниці визначаються наказами районних (міських) військових комісаріатів. Чинне законодавство України визначає поважні причини неприбуття громадян до призовних дільниць у строки, встановлені військовим комісаріатом, до яких, зокрема, належать: хвороба громадянина, яка не дала йому змоги особисто прибути у вказаний пункт; смерть або тяжка хвороба близького родича; перешкода стихійного характеру та інші обставини, що позбавили його можливості особисто прибути у вказані пункт і строк. Причини неприбуття мають бути підтверджені відповідними документами. Призов громадян на строкову військову службу проводиться утвореними у районах (містах) призовними комісіями, на які покладено такі обов'язки: організація контролю медичного огляду призваних на військову службу; перевірки правильності надання відстрочки або звільнення від призову; контроль за обґрунтуванням військово-професійного призначення призовників із урахуванням їх досвіду, здібностей, інтересів та особистих можливостей; розгляд скарг громадян на дії районних (міських) призовних комісій.

На підставі медичного огляду призовника, його моральних і професійних якостей, матеріального й соціального стану, а також членів його сім'ї районна (міська) призовна комісія може винести призовникові одне із таких рішень: а) про придатність до військової служби і призов на військову службу із призначенням до роду ЗС України чи до інших військ, а також визначає дату відправлення його на військову службу; б) про тимчасову непридатність до військової служби за станом здоров'я; в) про надання відстрочки або звільнення від призову на строкову військову службу на підставах, передбачених чинним законодавством; г) про непридатність за станом здоров'я до військової служби в мирний час, обмежену здатність у воєнний час і зарахування в запас; д) про непридатність до військової служби із зняттям з військового обліку¹.

---

¹ Закон України «Про військовий обов'язок і військову службу» від 25.03.1992 р. № 2232-12, у ред. від 20.04.2017 р. [Електронний ресурс] // Сайт «Верховна Рада України». Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2232-12> (дата звернення — 28.04.2017 р.).

Існуюча в Україні система засобів захисту прав і свобод людини та громадянина передбачає специфіку дії механізму захисту кожного виду прав і свобод. Зокрема, рішення призовної комісії може бути призовником оскаржено до призовної комісії вищого рівня (ст. 16 Закону України «Про військовий обов'язок і військову службу») або до суду в порядку, визначеному Конституцією (ст. 53)¹.

Держава уважно ставиться до тієї категорії громадян, які з різних причин не в змозі виконувати свій конституційний обов'язок на час призову на строкову військову службу. Згідно з чинним законодавством відстрочка від призову на строкову військову службу надається громадянам за рішенням районної (міської) призовної комісії: а) за сімейними обставинами; б) за станом здоров'я; в) для здобуття освіти та продовження професійної діяльності.

Серед проблем, які вирішуються призовними комісіями, важливими є питання звільнення від призову на військові служби. Відповідно до чинного законодавства України від призову на строкову військову службу у мирний час звільняються призовники в силу дії таких обставин: а) які визнані за станом здоров'я непридатними до військової служби в мирний час; б) які до дня відправлення на строкову військову службу досягли 27-річного віку; в) які виконали обов'язки служби у військовому резерві протягом строків першого та другого контрактів; г) батько або мати, рідний (повнорідний, неповнорідний) брат або сестра яких загинули, померли або стали інвалідами під час проходження військової служби або зборів військовозобов'язаних. Призовники, які мають право на звільнення від призову на цій підставі, можуть його не використовувати; д) які до набуття громадянства України пройшли військову службу в інших державах; е) які були засуджені за вчинення злочину до позбавлення волі, обмеження волі, у тому числі із звільненням від відбування покарання; є) яким після закінчення вищих навчальних

---

¹ Конституція України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР, у ред. від 30.09.2016 р. [Електронний ресурс] // Сайт «Верховна Рада України». Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80> (дата звернення — 16.10.2016 р.).

закладів присвоєно військові (спеціальні) звання офіцерсько-го (начальницького) складу (ст.18)¹.

Особи офіцерського складу запасу віком до 30 років у кількості та за військово-обліковими спеціальностями, визначеними урядом, за наказом міністра оборони України можуть бути призвані для проходження військової служби на посадах офіцерського складу. Офіцери запасу призиваються на дійсну військову службу військкоматами шляхом індивідуального відбору відповідно до рознарядок.

Призов на військову службу під час мобілізації, наступні призови і у воєнний час проводяться на основі рішень Президента України про загальну або часткову мобілізацію та введення воєнного стану в Україні або в її окремих місцевостях у разі загрози нападу, небезпеки державній незалежності України. Під час мобілізації підлягають призову громадяни, які перебувають у запасі й не заброньовані у встановленому порядку на мобілізаційний період. Наступні призови у воєнний час проводяться на підставі указів Президента України. Громадяни, які перебувають у запасі та не призвані на військову службу під час мобілізації, можуть використовуватися для роботи на посадах працівників ЗС України та інших військових формувань відповідно до законодавства України. У разі оголошення мобілізації військовослужбовці продовжують проходити військову службу, за винятком військовослужбовців-жінок, які мають дітей віком до 16 років, якщо вони не виявили бажання продовжувати службу. Військовозобов'язані з'являються до призовних пунктів у строки, вказані в мобілізаційних наказах та розпорядженнях. Винні в порушенні законодавства про загальний військовий обов'язок і військову службу несуть відповідальність, встановлену законом.

Основною формою виконання військового обов'язку є військова служба, яка полягає у повсякденному виконанні конкретних військових обов'язків у Збройних Силах, інших військових

---

¹ Закон України «Про військовий обов'язок і військову службу» від 25.03.1992 р. № 2232-12, у ред. від 20.04.2017 р. [Електронний ресурс] // Сайт «Верховна Рада України». Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2232-12> (дата звернення — 28.04.2017 р.).

формуваннях України, створених відповідно до її чинного законодавства.

Проходження військової служби у Збройних Силах передбачає безпосередню участь у бойових діях і повсякденну бойову підготовку, всі інші види підготовки й навчання, морські походи, постійне вдосконалення кожним військовослужбовцем своєї військової майстерності, несення бойового чергування (бойової служби), гарнізонної та внутрішньої служби, виконання всіх статутних вимог, додержання військової дисципліни тощо.

Військова служба, яка здійснюється у складі державних військових організацій, є виконанням державних обов'язків. Іншими словами, військова служба — це служба державна зі всіма властивими їй основними рисами й принципами державної служби в Україні. Для військової служби характерні принципи державної служби, як-то: законність; обов'язковість рішень вищих у порядку підлеглості державних органів і посадових осіб для нижчих державних органів й посадових осіб; підконтрольність й підлеглисть державних органів і державних службовців; безпартійність державної служби; рівний доступ громадян України до державної служби; відповідальність державних службовців за невиконання або неналежне виконання своїх обов'язків; соціальна захищеність державних службовців і стабільність державної служби.

Проте військова служба, ґрунтуючись на основних принципах державної служби, в силу специфічного призначення Збройних Сил, характеру виконання обов'язків військовослужбовців має істотні відмінності, особливості порівняно з іншими видами державної служби. Саме ці відмінності дають підстави називати військову службу особливим видом державної служби, зокрема, це такі: а) до громадян, які зараховуються (поступають) на військову службу, пред'являються підвищені вимоги до їх стану здоров'я (фізичних даних), загальноосвітнього цензу, рівня професійної підготовки, морально-психологічних якостей та до виконання нормативів фізичної підготовки; б) обов'язкове прийняття військової присяги кожним громадянином, хто вперше зараховується на військову службу; в) суворо обов'язковий характер, високий ступінь імперативності й бездоганність виконання службових обов'язків кожним військовослужбовцем;

г) безперечність службового підпорядкування, безумовність слухняності підлеглих військовослужбовців вимогам командирів (начальників); д) більш значний вплив військових звань військовослужбовців на умови проходження військової служби; е) право на зберігання, носіння, застосування й використання зброї.

Законодавством встановлено такі види військової служби: строкова військова служба; військова служба за призовом під час мобілізації, на особливий період; військова служба за контрактом осіб сержантського і старшинського складу; військова служба (навчання) курсантів вищих військових навчальних закладів, а також вищих навчальних закладів, які мають у своєму складі військові інститути, факультети військової підготовки, кафедри військової підготовки, відділення військової підготовки (далі — вищі військові навчальні заклади та військові навчальні підрозділи вищих навчальних закладів); військова служба за контрактом осіб офіцерського складу; військова служба за призовом осіб офіцерського складу (ст. 2)¹.

Під час перебування на військовій службі службово-правове становище військовослужбовця може істотно мінятися. Тому зміни службово-правового стану військовослужбовців, зумовлені відповідними юридичними фактами (явищами, подіями), у період перебування на військовій службі прийнято називати проходженням військової служби. Умови й порядок проходження військової служби визначається військовим законодавством і встановлюється диференційовано щодо складу військовослужбовців і залежно від того, чи зараховані громадяни на військову службу за призовом, чи на основі добровільного вступу — за контрактом.

До основних обставин і фактів, які врегульовані юридично й утворюють у своїй сукупності порядок проходження військової служби, слід відносити такі: визначення початку, тривалості і закінчення перебування на військовій службі; правила присвоєння

---

¹ Закон України «Про військовий обов'язок і військову службу» від 25.03.1992 р. № 2232-12, у ред. від 20.04.2017 р. [Електронний ресурс] // Сайт «Верховна Рада України». Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2232-12> (дата звернення — 28.04.2017 р.).

військових звань, підвищення й зниження у військових званнях та позбавлення цих звань; умови призначення на посади й звільнення від них; порядок просування військовослужбовців по службі; умови переміщення, відрядження й відпусток військовослужбовців.

Стабільність юридичних підстав проходження військової служби створюють міцність правового становища військовослужбовців й важливі умови зміцнення законності та військового правопорядку, охорони прав і законних інтересів військовослужбовців¹.

Згідно із чинним законодавством України граничний вік перебування на військовій службі встановлюється: 1) для військовослужбовців рядового, сержантського і старшинського складу, які проходять військову службу за контрактом, — до 45 років; 2) для військовослужбовців молодшого офіцерського складу — до 45 років; 3) для військовослужбовців старшого офіцерського складу: майорів (капітанів 3 рангу), підполковників (капітанів 2 рангу) — до 50 років; полковників (капітанів 1 рангу) — до 55 років; 4) для військовослужбовців вищого офіцерського складу — до 60 років; 5) для військовозобов'язаних та резервістів, які призиваються на військову службу за призовом під час мобілізації, на особливий період, та військовослужбовців, які проходять військову службу під час особливого періоду, — до досягнення граничного віку перебування в запасі та у військовому резерві (ст. 22)².

Відповідно до Закону України «Про військовий обов'язок і військову службу» строки військової служби в календарному обчисленні в Збройних Силах України та в інших військових формуваннях встановлюються: для солдатів і матросів, сержан-

---

¹ Закон України «Про Єдиний державний реєстр військовозобов'язаних» від 16.03.2017 р. № 1951-19, [Електронний ресурс] // Сайт «Верховна Рада України». Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1951-19> (дата звернення — 04.06.2017 р.)

² Закон України «Про військовий обов'язок і військову службу» від 25.03.1992 р. № 2232-12, у ред. від 20.04.2017 р. [Електронний ресурс] // Сайт «Верховна Рада України». Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2232-12> (дата звернення — 28.04.2017 р.).

тів і старшин, які проходять строкову військову службу в Збройних Силах України та інших військових формуваннях, — до 18 місяців; для осіб, які на час призову на строкову військову службу мають ступінь вищої освіти спеціаліст або магістр, — до 12 місяців.

Для громадян України, які приймаються на військову службу за контрактом та призначаються на посади, установлюються такі строки військової служби в календарному обчисленні: для осіб рядового складу — 3 роки; для осіб сержантського і старшинського складу — від 3 до 5 років; для курсантів вищих військових навчальних закладів та військових навчальних підрозділів вищих навчальних закладів — час навчання у вищому військовому навчальному закладі або військовому навчальному підрозділі вищого навчального закладу; для осіб офіцерського складу; для громадян, яким первинне військове звання присвоєно після проходження повного курсу військової підготовки за програмою підготовки офіцерів запасу або в порядку атестування осіб до присвоєння первинних військових звань офіцерського складу запасу, — від 2 до 5 років; для інших громадян — від 1 до 5 років (ст. 23)¹.

Після закінчення зазначених строків військової служби вона може бути продовжена за новим контрактом на строк від 3 до 5 років щоразу до досягнення граничного віку перебування на військовій службі (статті 22, 23 Закону України «Про військовий обов'язок і військову службу»)².

Слід зазначити, що характер воєнних конфліктів сучасності, і зокрема, військова агресія Росії на сході України, зміни у формах і способах збройної боротьби вимагають створення професійної армії. Це передбачає удосконалення системи комплектування Збройних Сил України та організації проходження військової служби за контрактом. Вже сьогодні у Збройних Силах України розпочато втілення змішаного (екстериторіального

---

¹ Закон України «Про військовий обов'язок і військову службу» від 25.03.1992 р. № 2232-12, у ред. від 20.04.2017 р. [Електронний ресурс] // Сайт «Верховна Рада України». Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2232-12> (дата звернення — 28.04.2017 р.).

² Там само.

і територіального) принципу комплектування українського війська. В рішенні Ради національної безпеки і оборони України від 6 травня 2015 року «Про Стратегію національної безпеки України» зазначається, що у середньостроковій перспективі Збройні Сили України комплектуватимуться за змішаним принципом з поступовим нарощуванням контрактної складової та створення багаточисельного високомобільного резерву першої черги¹.

Саме такий підхід сприятиме забезпеченню потреб збройних сил у фахівцях високої кваліфікації, здатних швидко опанувати та ефективно використовувати складну військову техніку і водночас дасть змогу забезпечувати підготовку військовонавчених резервів.

Комплектування Збройних Сил України за контрактом здійснюється на підставі Закону України «Про військовий обов'язок і військову службу» (статті 19, 20), який забезпечує правове регулювання відносин між державою і громадянами України у зв'язку з виконанням ними конституційного обов'язку щодо захисту Вітчизни, незалежності та територіальної цілісності України, а також визначає загальні засади проходження в Україні військової служби за контрактом.

Комплектування Збройних Сил України за контрактом відбувається як один із важливих принципів їх будівництва і поступового переходу до професійної армії. На військову службу за контрактом приймаються громадяни, які пройшли професійно-психологічний відбір і відповідають установленим вимогам проходження військової служби згідно чинного законодавства, зокрема Закону України «Про військовий обов'язок і військову службу» (ст. 20).

Поряд із проходженням строкової військової служби ст. 35 Конституції України встановлює, у разі якщо виконання військового обов'язку суперечить релігійним переконанням громадянина, виконання цього обов'язку має бути замінене альтернатив-

---

¹ Указ Президента України «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 6 травня 2015 року «Про Стратегію національної безпеки України»» від 26.05.2015 р. № 287/2015 [Електронний ресурс] // Сайт «Верховна Рада України». Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/287/2015> (дата звернення — 12.08.2016 р.).

ною (невійськовою) службою. Законодавство України, зокрема Закон «Про альтернативну (невійськовою) службу», визначає організаційно-правові основи проходження альтернативної служби поза Збройними Силами України чи іншими військовими формуваннями, що запроваджується замість проходження військової служби за призовом¹.

Президентом України у разі загрози нападу, небезпеки державній незалежності України приймається рішення про загальну або часткову мобілізацію відповідно до Закону України «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію»² та введення воєнного стану в Україні або в окремих її місцевостях.

Так, Закон України «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію» встановлює правові основи мобілізаційної підготовки та мобілізації в Україні, визначає засади організації цієї роботи, обов'язки та відповідальність органів державної влади, інших державних органів, органів місцевого самоврядування, а також підприємств, установ і організацій незалежно від форм власності (далі — підприємства, установи і організації), посадових осіб та громадян України щодо здійснення мобілізаційних заходів.

Цей Закон визначає загальні положення мобілізаційної підготовки та мобілізації та розглядає її як складний комплекс організаційних, політичних, економічних, фінансових, соціальних, правових і спеціальних заходів, які здійснюються у мирний час з метою підготовки органів державної влади, інших державних органів, органів місцевого самоврядування, Збройних Сил України, інших військових формувань, утворених відповідно до законів України, галузей національної економіки, підприємств, установ і організацій для своєчасного і організованого проведення мобілізації та задоволення потреб оборони держави в особливий період.

---

¹ Закон України «Про альтернативну (невійськовою) службу» від 12.12.1991 р. № 1975-12, у ред. від 09.12.2012 р. [Електронний ресурс] // Сайт «Верховна Рада України». Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1975-12> (дата звернення — 14.06.2016 р.).

² Закон України «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію» від 21.10.1993 р. № 3543-12, у ред. від 23.06.2016 р. [Електронний ресурс] // Сайт «Верховна Рада України». Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/3543-12> (дата звернення — 30.11.2016 р.).

Мобілізація — комплекс заходів, здійснюваних з метою планомірного переведення національної економіки, діяльності органів державної влади, інших державних органів, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ і організацій на функціонування в умовах особливого періоду, а Збройних Сил України, інших військових формувань, Оперативно-рятувальної служби цивільного захисту — на організацію і штати воєнного часу.

Мобілізація в Україні може бути загальною або частковою та проводитися відкрито чи приховано.

Загальна мобілізація проводиться одночасно на всій території України та стосується всіх органів державної влади, інших державних органів, органів місцевого самоврядування, Збройних Сил України, інших військових формувань, галузей національної економіки, підприємств, установ і організацій.

Часткова мобілізація може проводитися в окремих місцевостях держави, а також стосуватися деякої частини Збройних Сил України, інших військових формувань і окремих галузей національної економіки.

Рішення про проведення відкритої мобілізації має бути негайно оголошене через засоби масової інформації.

Рішення про проведення прихованої мобілізації доводиться по закритих каналах до керівників міністерств та інших центральних і місцевих органів виконавчої влади у порядку, що визначається Кабінетом Міністрів України.

З метою ліквідації наслідків стихійного лиха, аварій та катастроф у мирний час може проводитися цільова мобілізація.

У рішенні про проведення мобілізації Президентом України визначаються вид, обсяги, порядок і термін її проведення.

З моменту оголошення мобілізації (крім цільової) чи введення воєнного стану в Україні або в окремих її місцевостях, настає особливий період функціонування органів державної влади, інших державних органів, органів місцевого самоврядування, галузей національної економіки, підприємств, установ і організацій¹.

---

¹ Антонов В. О. Органи державної влади в галузі оборони і державної безпеки // Органи державної влади України / За ред. В. Ф. Погорілка: монографія. Київ: Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького, 2002. С. 506–507.

Демобілізація — це комплекс заходів, спрямованих на планомірне переведення органів державної влади, інших державних органів, органів місцевого самоврядування, галузей національної економіки, підприємств, установ і організацій на роботу і функціонування в умовах мирного часу, а Збройних Сил України, інших військових формувань — на організацію і штати мирного часу.

Рішення про демобілізацію, а також порядок і терміни її проведення приймає Президент України.

* * *

➤ Таким чином, Конституція України не тільки закріпила цілісну систему гарантій конституційного ладу, а й основні засади державної політики, спрямованої на захист національних інтересів і гарантування в Україні безпеки особи, суспільства і держави від зовнішніх і внутрішніх загроз в усіх сферах життєдіяльності українського суспільства.

➤ Пріоритетне місце в гарантуванні захисту національних інтересів, безпеки особи, суспільства і держави від внутрішніх і зовнішніх загроз належить народу України. І відповідно до Конституції справою всього Українського народу є захист суверенітету і територіальної цілісності України, її економічної та інформаційної безпеки (ст. 17).

➤ Правову основу у сфері національної безпеки України становлять Конституція та інші нормативно-правові акти.

➤ Структурний аналіз нормативних актів у галузі законодавства про національну безпеку, їх специфіка визначаються складовими частинами цих актів, зовнішньою формою їхнього вираження. Однак провідну роль відіграють нормативні акти, за допомогою яких реалізуються державні, владні повноваження суб'єктів конституційно-правових відносин у сфері національної безпеки і оборони.

ВИСНОВКИ

Існування, самозбереження і прогресивний розвиток України як суверенної держави залежить від здійснення цілеспрямованої політики щодо захисту її національних інтересів. Важливим є те, що національні інтереси України відображають фундаментальні цінності та споконвічні прагнення Українського народу, його потреби в забезпеченні гідних умов життєдіяльності, а також цивілізовані шляхи їх створення і способи задоволення.

Національна безпека України як стан захищеності життєво важливих інтересів особи, суспільства та держави від внутрішніх і зовнішніх загроз є необхідною умовою збереження та примноження матеріальних і духовних цінностей нашої держави.

На початку ХХІ ст. у світі відбуваються кардинальні трансформації, що супроводжуються зміною геополітичних конфігурацій, де на тлі посилення загроз і зростання нестабільності постають нові виклики національній безпеці.

Такі загрози, як поширення зброї масового ураження, міжнародний тероризм, транснаціональна організована злочинність, нелегальна міграція, піратство, ескалація міждержавних і громадських конфліктів стають сьогодні дедалі інтенсивнішими і охоплюють нові регіони і держави світу. Поряд із цим зростають також регіональні загрози міжнародній безпеці, які за своїми негативними наслідками можуть набувати глобального характеру.

Нагальними залишаються і внутрішні виклики національній безпеці у сировинній, енергетичній, фінансовій, інформаційній, екологічній, продовольчій та інших сферах життєдіяльності Української держави. Особливої гостроти набувають проблеми, пов'язані з напрацюванням якісно нової державної політики, спрямованої на ефективний захист національних інтересів, комплексне реформування системи забезпечення національної безпеки та створення ефективного сектору безпеки і оборони України.

Поряд із цим спостерігається небезпечна тенденція перегляду національних кордонів поза нормами міжнародного права, де застосування сили і погрози силою повернулися до ганебної практики міжнародних відносин, у тому числі в Європі.

Тимчасова окупація Російською Федерацією частини території нашої держави — Автономної Республіки Крим і міста Севастополя, розпалювання Росією збройного конфлікту на сході України та руйнування системи світової та регіональної безпеки і принципів міжнародного права зумовлюють перегляд та уточнення доктринальних положень щодо формування та реалізації політики національної безпеки країни.

Визначені виклики та загрози поряд із неефективною системою забезпечення національної безпеки, поширенням корупції в усіх сферах державного управління, слабкість, дисфункціональність, застаріла модель публічних інститутів, депрофесіоналізація та деградація державної служби перешкоджають розв'язанню нагальних проблем суспільного розвитку, сприяють політичній радикалізації українського суспільства, призводять до зростання сепаратизму, екстремістських настроїв і рухів, що створює реальну загрозу національному суверенітету і територіальній цілісності України.

Такий стан справ змушує заново оцінити рівень і вплив загроз життєво важливим інтересам України, визначитися зі стратегічними пріоритетами політики національної безпеки та напрямками удосконалення механізмів їх реалізації.

Для формування збалансованої державної політики національної безпеки та ефективного проведення комплексу узгодження заходів щодо захисту національних інтересів у політичній, економічній, науково-технологічній, інформаційній та інших сферах створюється система забезпечення національної безпеки України.

Система забезпечення національної безпеки — це організована державою сукупність суб'єктів: державних органів, громадських організацій, посадових осіб та окремих громадян, об'єднаних цілями та завданнями щодо захисту національних інтересів, що здійснюють узгоджену діяльність у межах законодавства України.

Правову основу забезпечення національної безпеки України становлять Конституція України, закони України «Про основи національної безпеки України», «Про оборону України», «Про правовий режим воєнного стану», «Про правовий режим надзвичайного стану», «Про демократичний і цивільний контроль

над Воєнною організацією і правоохоронними органами держави», затверджена Указом Президента України відповідно до положень Закону України «Про основи національної безпеки України» Стратегія національної безпеки 2015 р., інші закони і нормативно-правові акти, а також визнані Україною міжнародні договори та угоди.

Зазначені правові акти охоплюють усі напрями діяльності України у сфері національної безпеки і оборони, які ґрунтуються на принципових засадах внутрішньої і зовнішньої політики держави, формують правове поле, в якому здійснюються розбудова і реформування органів державної влади, Збройних Сил, Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації, Державної спеціальної служби транспорту, інших утворених відповідно до законів України військових формувань, правоохоронних органів спеціального призначення, діяльність яких за функціональним призначенням відповідно до Конституції та законів країни має бути спрямована на захист національних інтересів і внутрішніх загроз національній безпеці України.

З урахуванням геополітичної і внутрішньої обстановки в Україні діяльність усіх державних органів має бути зосереджена на прогнозуванні, своєчасному виявленні, попередженні і нейтралізації зовнішніх і внутрішніх загроз національній безпеці, на захисті суверенітету і територіальної цілісності України, безпеки її прикордонного простору, зростанні економіки країни, забезпеченні особистої безпеки, конституційних прав і свобод людини і громадянина, викоріненні злочинності та корупції, вдосконаленні системи державної влади, зміцненні законності і правопорядку та збереженні соціально-політичної стабільності суспільства, зміцненні позицій України у світі, підтриманні на належному рівні її оборонного потенціалу і обороноздатності, радикальному поліпшенні екологічної ситуації.

Здійснений науковий аналіз поняття системи забезпечення національної безпеки, основ її формування, змісту та призначення, мети, завдань, функцій, принципів побудови, сил і засобів, а також гарантій ефективного функціонування даної системи підтвердив, що основними її функціями є:

1. Створення і підтримка в готовності сил і засобів забезпечення національної безпеки, що охоплює:

— створення правових засад для побудови, розвитку та функціонування системи;

— формування організаційної структури системи та державних органів забезпечення національної безпеки, що входять до її складу, розподіл їхніх функцій;

— комплексне забезпечення життєдіяльності складових частин (структурних елементів) системи: кадрове, фінансове, матеріальне, технічне, інформаційне тощо;

— підготовку сил і засобів системи до їхнього застосування згідно з призначенням.

2. Управління діяльністю системи забезпечення національної безпеки, що включає:

— вироблення стратегії і планування конкретних заходів щодо забезпечення національної безпеки;

— організацію і безпосереднє керівництво системою та її структурними елементами;

— оцінку результативності дій, витрат на проведення заходів щодо забезпечення національної безпеки та їхніх наслідків.

3. Здійснення планової та оперативної діяльності щодо забезпечення національної безпеки, що включає:

— визначення національних інтересів та їхніх пріоритетів;

— прогнозування, виявлення та оцінку можливих загроз, дестабілізуючих чинників і конфліктів, причин їхнього виникнення, а також наслідків їхнього прояву;

— запобігання та усунення впливу загроз і дестабілізуючих чинників на національні інтереси;

— локалізацію, деескалацію та розв'язання конфліктів;

— ліквідацію наслідків конфліктів або впливу дестабілізуючих чинників.

4. Участь у міжнародних системах безпеки, що включає:

— входження в існуючі та утворення нових систем безпеки;

— утворення та участь у роботі двосторонніх і багатосторонніх керівних, виконавчих і забезпечувальних органів (політичних, економічних, воєнних тощо);

— розробку відповідної нормативно-правової бази, що регулювала б відносини між державами та їхню взаємодію в галузі безпеки;

— спільне проведення планових та оперативних заходів у рамках міжнародних систем безпеки.

Проведене дослідження конституційно-правових засад національної безпеки України надало можливість зробити низку висновків, узагальнень і напрацювати відповідні пропозиції, які, сподіваємось, сприятимуть не тільки істотному покращенню своєрідного поля концептуального аналізу теоретико-методологічних проблем національної безпеки, а й уніфікованому методологічному підходу до дослідження її складових, а також аналізу, оцінці та прогнозуванню, прийняттю управлінських рішень щодо забезпечення національної безпеки нашої держави. Отримані результати можуть бути покладені в основу створення цілісної теорії національної безпеки і дадуть змогу забезпечити науковий супровід реалізації національних інтересів України в сучасному геополітичному вимірі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Академічна юридична думка / НАН України, Інститут держави і права ім. В. М. Корецького укладачі: І. Б. Усенко, Т. І. Бондарук; за заг ред. Ю. С. Шемшученка. Київ: Ін-Юре, 1998. 503 с.

2. Алмонд Г., Пауэлл Дж., Стром К., Далтон Р. Сравнительная политология: Мировой обзор: Учебное пособие / Сокр. Пер. с англ. А. С. Богдановского, Л. А. Галкиной; Под ред. М. В. Ильина, А. Ю. Мельвиля. Москва: Аспект Пресс, 2002. 537 с.

3. Анвросов А. А. От классовой дифференциации к социальной однородности общества. Москва: Мысль, 1978. 275 с.

4. Андреевский И. Е. Полицейское право. Санкт-Петербург: Типография В. В. Пратцъ, 1874. Т. 1. 648 с.

5. Ансофф И. Стратегическое управление: сокр. пер. с англ. Москва: Экономика, 1989. 519 с.

6. Антипенко В. Ф. Антитеррористическая система государства. Киев: ГП «Информационно-аналитическое агентство», 2009. 419 с.

7. Антонов В. О. Военна політика України: сучасні реалії та перспективи // Часопис Київського університету права. 2017. № 2. С. 40–44.

8. Антонов В. О. Военна політика як важлива складова забезпечення національної безпеки України // Публічне право. 2015. № 4. С. 54–61.

9. Антонов В. О. Економічна складова системи національної безпеки України // Держава і право. 2012. Вип. 55. С. 147–151.

10. Антонов В. О. Забезпечення безпеки людини як важлива складова у розбудові Української держави в контексті сучасних реалій // Альманах права. Правовий світогляд: людина і право. Київ: Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2014. Вип. 5. С. 93–96.

11. Антонов В. О. Захист державного суверенітету та територіальної цілісності української держави як стратегічна мета політики національної безпеки // Держава і право. 2011. Вип. 52. С. 168–172.

12. Антонов В. О. Захист державного суверенітету та територіальної цілісності української держави як стратегічна мета політики національної безпеки // *Держава і право*. 2011. № 52. С. 159–163.

13. Антонов В. О. Конституційно-правові аспекти функціонування політичної складової системи національної безпеки в умовах викликів і загроз // *Часопис Київського університету права*. 2015. № 1. С. 86–89.

14. Антонов В. О. Конституційно-правові основи національної безпеки і оборони України // *Конституційне право України. Академічний курс: підручник: у 2-х т. Т. 2 / за заг. ред. Ю.С. Шемшученка*. Київ: ТОВ «Вид-во «Юридична думка», 2008. 800 с.

15. Антонов В. О. Конституційно-правові основи національної безпеки України // *Юридична наука: сучасний стан та перспективи розвитку: матеріали міжнар. наук. конф. Київ, 13 травня 2009 р. До 60-річчя Інституту держави і права ім. В. М. Корецького НАН України 1949–2009 рр. / за заг. ред. академіка НАН України Ю. С. Шемшученка; упоряд. В. П. Горбатенко*. Київ: Вид-во «Юрид. думка», 2009. 156 с.

16. Антонов В. О. Методологія дослідження принципів системи забезпечення національної безпеки України // *Держава і право*. 2013. Вип. 62. С. 104–108.

17. Антонов В. О. Місце та роль загальних (діалектико-матеріалістичних) принципів у системі забезпечення національної безпеки // *Держава і право*. Вип. 63. 2014. С. 75–81.

18. Антонов В. О. Національна безпека як конституційно-правова гарантія політичної системи України // *Часопис Київського університету права*. 2014. № 4. С. 75–79.

19. Антонов В. О. Національна безпека як складовий елемент національного суверенітету // *Держава і право*. 2011. Вип. 51. С. 210–214.

20. Антонов В. О. Об'єкти національної безпеки та їх особливості // *Держава і право*. 2013. Вип. 59. С. 65–71.

21. Антонов В. О. Органи державної влади в галузі оборони і державної безпеки // *Органи державної влади України / За ред. В. Ф. Погорілка: монографія*. Київ: Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького, 2002. 592 с.

22. Антонов В. О. Особливості конституційно-правових відносин в галузі національної безпеки // *Держава і право*. 2008. Вип. 41. С. 201–206.

23. Антонов В. О. Особливості конституційно-правових відносин у галузі національної безпеки // *Держава і право*. 2008. № 41. С. 201–205.

24. Антонов В. О. Політика національної безпеки України в сучасних умовах: проблеми та реалії // *Право України*. 2014. № 5. С. 106–114.

25. Антонов В. О. Поняття та зміст системи національної безпеки // *Держава і право*. 2010. Вип. 48. С. 137–144.

26. Антонов В. О. Проблеми диференціації та класифікації структури системи національної безпеки // *Держава і право*. 2012. Вип. 56. С. 147–151.

27. Антонов В. О. Проблема формування реалізації Стратегії національної безпеки України на тлі посилення загроз // *Держава і право*. 2014. № 64. С. 122–127; С. 125.

28. Антонов В. О. Проблеми визначення пріоритетних напрямів конституційного забезпечення національної безпеки української держави // *Держава і право*. 2014. Вип. 65. С. 59–65.

29. Антонов В. О. Проблеми правового забезпечення національної безпеки України // *Держава і право*. 2011. Вип. 54. С. 145–150.

30. Антонов В. О. Проблеми формування зовнішнього безпекового середовища Української держави // *Держава і право*. 2013. Вип. 61. С. 90–95.

31. Антонов В. О. Проблеми формування нової архітектури глобальної та регіональної безпеки України // *Держава і право*. 2010. Вип. 50. С. 154–161.

32. Антонов В. О. Проблема формування нової нормативно-правової бази національної безпеки України на тлі нових викликів і загроз // *Часопис Київського університету права*. 2015. № 3. С. 70–73.

33. Антонов В. О. Рада національної безпеки і оборони України як важливий суб'єкт системи забезпечення національної безпеки української держави // *Держава і право*. 2012. Вип. 58. С. 140–144.

34. Антонов В. О. Суспільство як об'єкт національної безпеки української держави // Держава і право. 2013. Вип. 60. С. 79–84.

35. Антонов В. О. Український народ як визначальний суб'єкт системи забезпечення національної безпеки // Держава і право. 2015. Вип. 67. С. 86–96.

36. Антонов В.О. Проблема введення надзвичайного стану як важлива складова у діяльності Верховної Ради України // Держава і право. 2012. Вип. 57. С. 107–112.

37. Антонов В.О. Проблема взаємодії органів виконавчої влади у сфері національної безпеки України // Держава і право. 2011. Вип. 53. С. 186–191.

38. Апанасенко Г. Хто раніше вмере — Ботсвана чи Україна // Дзеркало тижня. 2008. № 2. С. 42.

39. Аристотель. Політика / Пер. з давньогр. та передм. О. Кислюка. Київ: Основа, 2000. 239 с.

40. Армия и общество / Сост. и общ. ред. Н. А. Чалдымова и А. И. Черкасенко. Москва: Прогресс, 1990. 432 с.

41. Артюшин Л. М., Костенко Г. Ф. Теоретичні аспекти стратегії воєнної безпеки суспільства і держави: монографія. Харків: НУВС. 2003. 176 с.

42. Барабашев Г. В., Кравчук С. С. Советское государственное право. Москва: Московский государственный университет им. М.В. Ломоносова, 1980. 628 с.

43. Барвиненко В. В., Мушаков Ю. И. О достаточности сил и средств для обеспечения военной безопасности страны // Военная мысль. 2003. № 5. С. 39–42.

44. Безопасность // Энциклопедический словарь / Ф. А. Брокгауза и И. А. Ефрона. Санкт-Петербург, 1892. Т. 3. С. 304–305.

45. Безопасность международная // БСЭ. 2-е изд. Москва, 1950. Т. 4. С. 388.

46. Безопасность России. Правовые, социально-экономические и научно-технические аспекты // Словарь терминов и определений. 2-е изд. Москва, 1999. С. 368.

47. Безопасность России. Правовые, социально-экономические и научно-технические аспекты: Словарь терминов и определений. 2-е изд. Москва: МГФ «Знание», 1999. 368 с.

48. Бекешкіна І. Демократія, політична культура та громадянське суспільство в Україні // Розвиток демократії в Україні: матеріали міжнар. наук. конф. Київ, 29 вересня — 1 жовтня 2000 р. Київ: Центр Освітніх Ініціатив, 2001. С. 629–638.

49. Белых В. С. Бизнес и предпринимательское право в условиях модернизации общества // Российское право: образование, практика, наука. 2010. № 4. С. 8–18.

50. Быстров Н. Методика оценки могущества государства // Зарубежное военное обозрение. 1981. № 7. С. 12–15.

51. Богатырев В. В., Красильников А. В. Гражданское общество и экономические организации (теоретико-правовой аспект): монография. Владимир, 2009. 140 с.

52. Богданович В. Ю. Теоретические основы анализа проблем национальной безопасности государства в военной сфере: монография. Киев: Основа, 2006. 296 с.

53. Богданович В. Ю. Военна безпека України: методологія дослідження та шляхи забезпечення. Київ: Тиракс, 2003. 322 с.

54. Богданович В. Ю., Маначиневський А. Я. Методологические основы системных исследований проблем военной безопасности государства: монография. Киев: АО «Миронівська друкарня», 2001. 172 с.

55. Бодрук О. С. Структури військової безпеки: національний та міжнародний аспекти / Рада національної безпеки і оборони України, Національний ін-т проблем міжнародної безпеки. Київ: НІПМБ, 2001. 300 с.

56. Бодрук О. С. Воєнно-політичні аспекти забезпечення безпеки // Стратегічна панорама. 2002. № 2. С. 65–74.

57. Большая Советская Энциклопедия: в 30 т. Т. 3. 3-е изд. / гл. ред. А. М. Прохоров. Москва: Сов. энцикл, 1970. 640 с.

58. Большой академический словарь русского языка: в 30-ти т. 3-е изд. Санкт-Петербург, 2004. Т. 1. С. 386.

59. Боулдинг К. Общая теория систем — скелет науки // Исследования по общей теории систем. Москва: Прогресс, 1969. 210 с.

60. Brentano T. Ф. Древние и современные софисты / Пер. с фр. Я. Новицкого. Санкт-Петербург: Синодальн. тип., 1886. 252 с.

61. Бурдина А. Общественное сознание как проблема диалектического и исторического материализма. Москва: Высшая школа, 1979. 175 с.

62. Бусол О. Ю. Протидія корупційній злочинності в Україні у сучасний період: монографія. Київ: Ін-Юре, 2014. 564 с.

63. Буткевич Б. Олександр Кіхтенко: «Ми не можемо повністю розірвати господарські відносини з окупованими територіями» // Український тиждень. 2014. № 48 (420). [Електронний ресурс] // Сайт «Тиждень.ua». Режим доступу: <http://tyzhden.ua/Politics/124557> (дата звернення — 12.10.2016 р.)

64. Буткевич Б. Михайло Коваль: «Подякуйте армії» // Український тиждень. 2014. № 38 (358). С. 18–19.

65. Бэкон Ф. Сочинения: в 2 т. / сост., общая ред. и вступ. статья А. А. Субботина. Москва: Мысль, 1971. Т. 1 590 с.

66. Василенко В. Збройна агресія Росії проти України: геополітичний та національний виміри // Юридичний вісник України. № 42 (1007). 18–24 жовтня 2014. С. 6–7.

67. Васькович Й. Проблеми та перспективи побудови правової держави в Україні // Право України. 2000. № 1. С. 32–34.

68. Великий тлумачний словник сучасної української мови / Уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. Київ: Перун, 2005. 1728 с.

69. Ветютіев Ю. Ю. Синергетика в праві // Государство и право. 2002. № 4. С. 64–69.

70. Вимерлі села [Електронний ресурс] // Сайт «PRO СЕЛО». Режим доступу: <http://www.proselo.com.ua/vimi-rauchsi-sela/> (дата звернення — 14.11.2016 р.)

71. Винниченко В. Відродження нації. Частина II. Репринтне відтворення видання 1920 року. Київ: Вид-во політ. літ. України, 1990. 328 с.

72. Власов А. А. Проблемы судебной защиты чести, достоинства и деловой репутации. Москва: Изд-во М. и С. Сабашниковых, 2000. 344 с.

73. Власюк О. С. Національна безпека України: еволюція проблем внутрішньої політики: Вибр. наук. праці. Київ: НІСД, 2016. 528 с.

74. Вовк Д. Проблеми визначення та дії принципу верховенства права в Україні // Право України. 2003. № 11. С. 127–130.

75. Военный энциклопедический словарь. Москва: Военное изд-во, 1984. 863 с.

76. Военна безпека України на межі тисячоліть: монографія / Під ред Г. М. Перепелиці. Національний інститут стратегічних досліджень. Київ: Стилос, 2002. 394 с.

77. Возжеников А. В. Национальная безопасность (теория, политика, стратегия): монография. Москва: НПО Модуль, 2000. 240 с.

78. Возжеников А. В., Глебов И. Н., Золотарев В. А. Основные концептуальные положения национальной безопасности России в XXI веке. Москва: ЭДАК ПАК, 2000. 48 с.

79. Возжеников А. В., Кривельская Н. В., Макаренко И. К. и др. Общая теория национальной безопасности: учебн. / Под общ. ред. А. А. Прохожева. Москва: РАГС, 2002. 320 с.

80. Возжеников А. В. Национальная безопасность России: методология исследования и политика обеспечения. Москва: РАГС, 2002. 424 с.

81. Гаджиев К. С. Введение в геополитику: Уч. Для вузов. Москва: Логос, 1998. 416 с.

82. Гафуров З. Ш. Социально-правовое государство и право на достойное существование // Государство и право. 2008. № 5. С. 11–20.

83. Гегель Г. В. Ф. Энциклопедия философских наук. Т. 2: Философия природы / Отв. ред. Е. П. Ситковский; ред. коллегия: Б. М. Кедров и др. Москва: Мысль, 1975. 695 с.

84. Гегель Г.В.Ф. Лекции по философии истории. Санкт-Петербург: Наука, 1993. 480 с.

85. Геополитика, международная и национальная безопасность: словарь-справочник / сост.: М. М. Абдурахманов, В. А. Баршполец, Д. В. Баршполец, В. Л. Мантов. Москва: Пробел, 1999. 375 с.

86. Гиляров А. Н. Греческие софисты, их мировоззрение и деятельность в связи с общей политической и культурной историей Греции: Критическое исследование. Москва: Унив. тип, 1891. 219 с.

87. Глебов И. Н. Правовые проблемы обеспечения национальной безопасности Российской Федерации: дисс. ... докт. юрид. наук: 12.00.02. Москва, 1999. 330 с.

88. Глобалізація і безпека розвитку: монографія / О. Г. Білоус, Д. Г. Лук'янченко та ін.; кер. авт. кол. і наук. ред. О. Г. Білоус. Київ: КНЕУ, 2001. 733 с.

89. Глушков В. О. Геополітико-правові проблеми створення зони антитерористичної безпеки у чорноморському регіоні // Актуальні проблеми політики. Одеса: Фенікс, 2004. № 20. С. 60–71.

90. Голос України. 01 березня 2014 р. №. 39 (5789) (Спец-випуск) [Електронний ресурс] // Сайт «Голос України». Режим доступу: http://www.golos.com.ua/edition_archive (дата звернення — 19.01.2015 р.)

91. Голунский С. А. Теория государства и права. Москва: Юридическое издательство НКЮ СССР, 1940. 304 с.

92. Гончаренко О. М., Лисицин Е. М., Вачанов В. Б. Поняття національної безпеки в контексті національних інтересів України // Наука і оборона. 2002. № 1. С. 18–24.

93. Гончаренко О., Джангужин Р., Лисицин Е. Громадянський контроль і система національної безпеки // Національна безпека України. 2003. № 1. С. 39–46.

94. Горбулін В. 2017-й: далі буде... Ціннісні ресурси війни і миру: український формат. (2 липня 2016 р.) [Електронний ресурс] // Сайт «ZN.UA». Режим доступу: <https://dt.ua/internal/2017-y-dali-bude-cinnisni-resursi-viyni-i-miru-ukrayinskiy-format-.html> (дата звернення — 27.09.2016 р.)

95. Горбулін В. П., Качинський А. Б. Методологічні засади стратегії національної безпеки // Стратегічна панорама. 2004. № 3. С. 15–24.

96. Горбулін В. П., Литвиненко О. В. Національна безпека: український вимір. Київ: ПМ «Інтертехнологія», 2008. 104 с.

97. Гошко А. О. Оцінка діяльності місцевих органів самоврядування: монографія. Київ: УАДУ, Вид. Дім «Соборна Україна», 1998. 380 с.

98. Грибанов Д. Г., Драганов О. В., Лысюк В. В. Цели, принципы и особенности современной политики безопасности // Сучасні проблеми державного управління: Зб. наук. пр. УАДУ / За. Заг. ред.. В. І. Лугового, В. М. Князева. Київ: Вид-во УАДУ, 2003. Вип. 1. С. 62–66.

99. Гриневецкий С. Р., Жильцов С. С., Зони И. С. Геополитическое казино Причерноморья. Москва: Восток-Запад, 2009. 352 с.

100. Гриценко А. С., Перепилиця Г. М. Про функції Воєної організації держави // Наука ы оборона. 1999. № 1. С 28–33.

101. Гроций Г. О праве войны и мира. Три книги, в которых объясняются государственное право и право народов, а также принципы публичного права / Пер. с лат. А. Л. Саккетти. Москва: Гос. изд-во юрид. лит., 1957. 868 с.

102. Грудцына Л. Ю. Государство и гражданское общество: монография / Под ред. докт. юрид. наук, проф. С. М. Петрова. Москва: ЮРКОМПАНИ, 2010. 464 с.

103. Грушевский М. С. Очерк истории украинского народа / Сост. и ист.-биогр. очерк Ф. П. Шевченко, В. А. Смолия; примеч. В. М. Рычки, А. И. Гуржия. Изд. 2-е, доп. Санкт-Петербург: Тип. т-ва «Общественная польза», 1906. VIII, [2], 512 с.

104. Грушевський М. С. Хто такі українці і чого вони хочуть. Київ: Т-во «Знання України», 1991. 240 с.

105. Гудима Д. А. Права людини: антрополого-методологічні засади дослідження // Праці Львівської лабораторії прав людини і громадянина Науково-дослідного інституту державного будівництва та місцевого самоврядування Академії правових наук України / редкол.: П. М. Рабінович (голов. ред.) [та ін.]. Львів: Край, 2009. 292 с.

106. Даль В. И. Толковый словарь живого великорусского языка. Т. 1: А-З. Москва: Русский язык, 1978. 699 с.

107. Данілян О. Г., Дзьобань О. П., Панов М. І. Національна безпека України: структура та напрями реалізації: навч. посіб. Харків: Фоліо, 2002. 285 с.

108. Демидов А. В. Сущность понятия «национальная безопасность», механизм его реализации (теоретико-правовой аспект) Т. 15, № 6 (114) Москва: Институт экономических стратегий. 2013. С. 134–144.

109. Демин В. Н. Принципы материалистической диалектики в научном познании. Москва: Изд-во Моск. ун-та, 1979. 184 с.

110. Демографічний паспорт території. [Електронний ресурс] // Сайт «Верховна Рада України». Режим доступу:

http://database.ukrcensus.gov.ua/Mult/Dialog/statfile1_c_file_s/pasport1.htm(дата звернення — 15.07.2017 р.)

111. Державне управління: проблеми адміністративно-правової теорії та практики / Андрійко О. Ф., Лук'янець Д. М., Коваленко В. Л. та ін.; за ред. В. Б. Авер'янова. Київ: Факт, 2003. 348 с.

112. Дзеркало тижня. 2012. № 24. 6 липня. [Електронний ресурс] // Сайт «Дзеркало тижня». Режим доступу: <https://dt.ua/gazeta/issue/880> (дата звернення — 19.07.2017 р.)

113. Дзмеев А. И., Потрубач Н. Н. Основы обеспечения безопасности жизнедеятельности: курс лекций. Москва, 1996. 185 с.

114. Дзьобань О., Соснін О. Теоретичні основи національної безпеки України: навч. посіб. Київ: Освіта України, 2009. 384 с.

115. Дзалиев М. И., Потрубач Н. Н. Основы обеспечения безопасности жизнедеятельности: Курс лекций. Москва: Мысль, 1996. 185 с.

116. Дмитренко М.А. Політична система України: розвиток в умовах глобалізації та інформаційної революції / Національний педагогічний ун-т ім. М.П. Драгоманова; Інститут оперативної діяльності та державної безпеки. Київ: Знання України, 2008. 564 с.

117. Дмитриев А. П. Методологические основы общей теории безопасности // Общая теория безопасности: учеб. пособ. Москва: ВАГШ, 1994. 230 с.

118. Дмитриев А. А. Общественно-экономические формации: проблемы теории. Москва: Мысль, 1989. 275 с.

119. Дмитриенко Н. М. О всеобщности законов диалектики. Брянск: Приок. кн. изд-во, 1967. 221 с.

120. Добрянов В. С. Методологические проблемы теоретического и исторического познания. Москва: Мысль, 1969. 318 с.

121. Дюги Л. Конституционное право. Общая теория государства. Москва: Изд-во И. Д. Сытина, 1908. 957 с.

122. Егоров А. А. Возможность и структура // Современные проблемы материалистической диалектики. Москва: Наука, 1971. 124 с.

123. Економіка України за січень — липень 2013 року // Урядовий кур'єр. 30 серп. 2013. № 156. [Електронний ресурс] // Сайт «Урядовий кур'єр». Режим доступу: <https://ukurier.gov.ua/uk/articles/ekonomika-ukrayini-za-sichenlipen-2013-roku/> (дата звернення — 09.09.2013 р.)

124. Екоцин Б. Давайте определимся и прямо скажем нашим народам как мы видим судьбы государств Содружества — вместе нам быть или порознь // Независимая газета. 5 апреля 1997 г. С. 2–5.

125. Еллинек Г. Общее учение о государстве / Вступ. ст. И. Ю. Козлихина. Санкт-Петербург: Юрид. центр Пресс, 2004. 752 с.

126. Енгельс Ф. Анти-Дюринг. Переворот в науці, учинений паном Євгеном Дюрінгом. Київ: Держ. вид-во політ. літ. УРСР, 1953. 342 с.

127. Жебанкова И. И. Философские принципы в научном познании. Ленинград: Наука и техника, 1974. 317 с.

128. Заворотченко Т. М. Конституційно-правові гарантії прав і свобод людини і громадянина в Україні: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02. Київ, 2002. 222 с.

129. Зайченко Н. С. Сравнительная таблица главных русских политических партий. 4-е изд. Москва: Тип. И. С. Коломийца, 1917. 181 с.

130. Зайчук О. В. Сутність і призначення держави // Теорія держави і права. Академічний курс: підручник / за ред. О. В. Зайчука, Н. М. Оніщенко. Київ: Юрінком Інтер, 2006. 688 с.

131. Захаров Є. Хто напише нову Конституцію України // Бюлетень «Права людини» №4 (126), 11 червня 2008 [Електронний ресурс] // Сайт «Урядовий кур'єр». Режим доступу: <http://khrpg.org/index.php?id=1213186186> (дата звернення — 12.05.2013 р.)

132. Зонненфельс Й. Основания полиции, промышленной деятельности и финансов. Вена, 1819. 359 с.

133. Іменем Закону. № 25 (5931). 19 червня 2014. С. 7. [Електронний ресурс] // Сайт «Іменем Закону». Режим доступу: <http://www.imzak.org.ua/page/redaction> (дата звернення — 12.03.2016 р.)

134. Історія держави і права України: підручник: у 2 т. / За ред. В. Я. Тація, А. Й. Рогожина, В. Д. Гончаренка. Т. 1 /

Кол. авторів: В. Д. Гончаренко, А. Й. Рогожин, О. Д. Святоцький та ін. Київ: Концерн «Видавничий дім» «Ін-Юре», 2003. 696 с.

135. Кант І. Сочинения в шести томах. Том 3. Москва: Мысль, 1964. 799 с.

136. Кант І. Сочинения в шести томах. Том 4, часть 1. Москва: Мысль, 1965. 544 с.

137. Кант І. Сочинения в шести томах. Том 4, часть 2. Москва: Мысль, 1965. 478 с.

138. Кант І. Сочинения в шести томах. Том 5. Москва: Мысль, 1966. 564 с.

139. Карамзин Н. М. История государства Российского. Москва: Эксмо, 2007. 1024 с.

140. Катарбинский Т. Избранные произведения. Москва: Мысль, 1963. 610 с.

141. Кессиди Ф. Х. Гераклит. Москва: Мысль, 1982. 200 с.

142. Кечекьян С. Ф. Учение Аристотеля о государстве и праве. Москва; Ленинград: Изд. АН СССР, 1947. 222 с.

143. Кирпичников А. Н. Военное дело на Руси в XIII-XV вв. Москва: Наука, 1976. 150 с.

144. Клаузевиц К. О войне. Москва: Воениздат, 1941. 740 с.

145. Ковальчук О. М. Теорія права у працях вчених Київського університету (XIX — початок XX століття): монографія. Київ: Юрінком-Інтер, 2011. 192 с.

146. Козлов К. И., Кутафин О. Е. Конституционное право России, 3-е изд., перераб. и доп. Москва: Юристъ, 2003. 585 с.

147. Козюбра М. І. Принцип верховенства права і конституційна юрисдикція // Вісник Конституційного Суду України. 2000. № 4. С. 24–33

148. Колоколов Н. А. Справедливость как социально-правовой феномен // Європейське право та порівняльне правознавство. Київ: Логос, 2010. 588 с.

149. Колосов Н. М. Конституционное право граждан на обращение в международные организации по защите прав и свобод человека // Право и экономика. 1997. № 7–8. С. 6–11

150. Кондаков А. М., Смутьский С. В. и др. Философско-политологические проблемы национальной и военной безопасности: учеб. пособ. Ч.1 / Под общ. ред. А. М. Кондакова. Москва: Изд-во Воен.акад. РВСН им. Петра Великого. 1998. 238 с.

151. Кондильяк Э. Б. Трактат о системах, в которых вскрываются их недостатки и достоинства. Москва: Соцэкгиз, 1938. 197 с.

152. Консова Н. С. Права человека и демографические процессы. Москва: Норма, 2009. 240 с.

153. Конституції і конституційні акти України. Історія і сучасність. 2-е вид., змінене і доповн. / Упоряд. І. О. Кресіна; відп. ред. Ю. С. Шемшученко. Київ: ІДП ім. В. М. Корецького НАН України, 2006. 310 с.

154. Конституційне право України: підручник / За ред. В.Ф.Погорілка. Київ: Наукова думка, 2002. 734 с.

155. Концепція розвитку законодавства України на 1997–2005 роки: монографія / В. Ф. Опришко, М. І. Єрофєєв, В. К. Лисиченко [та ін.]; Ін-т законодавства Верхов. Ради України. Київ: [б. в.], 1997. 122 с.

156. Корф Н. А. Связь военных наук с общественными. Общее введение в стратегию. Этюды по философии военной науки. Изд. 2-е, [репр.]. Санкт-Петербург: URSS, 1897. 129 с.

157. Косевцов В. О. Національна безпека України (теорія, реальність, прогноз): монографія. Київ: Статсанга, 2000. 80 с.

158. Косевцов В. О. Оцінка рівня воєнної безпеки для України з боку сусідніх держав // Наука і оборона. 1995. № 2. С. 68–72.

159. Косолапов В. В. Методология социального прогнозирования. Киев: Высшая школа, 1981. 312 с.

160. Косолапов Н. Национальная безопасность и меняющийся мир (к дискуссии о содержании понятия) // МГИМО. 1992. № 1. С. 5–19.

161. Костенко Г. Ф. Теоретичні аспекти стратегії національної безпеки: навч. посіб. Київ: ЗАТ Видавничий дім «ДЕМІД», 2002. 144 с.

162. Котляр Н. Ф. Формирование территории и возникновение городов Галицко-Волынской Руси X–XIII вв. Киев: Научная мысль, 1985. 230 с.

163. Кравець Є. Я. Національна безпека України: до концепції законодавства // Вісник АН України. 1994. № 1. С. 83–90.

164. Кравець Є., Мельник М. Концепція національної безпеки України. Проект // Хрещатик. 23 листопада 1993. С. 4.

165. Кравченко В. В. Конституційне право України: Навч. посібник / Інститут економіки та права «Крок». 2-е вид., доповн. Київ: Атіка, 2002. 480 с.

166. Кравчук Л. М. Погляд у ХХІ століття / Урядовий кур'єр. 8 квітня. 2002. С. 5–6.

167. Крамар О. «Спецзона» Україна // Український тижень. 2014. № 37 (357). С. 6–9

168. Краткий очерк истории философии / Под ред. М. Т. Иовчука и др. 4-е изд. Москва: Мысль, 1981. 927 с.

169. Кремень В. Філософія людиноцентризму як теоретична складова національної ідеї // Дзеркало тижня. № 31. 13 серпня 2005. [Електронний ресурс] // Сайт «Верховна Рада України». Режим доступу: <https://dt.ua/SOCIETY/238102?page=378&items=14415&type=1> (дата звернення — 31.07.2013 р.)

170. Кутафин О. Е. Предмет конституционного права. Москва: Юристь, 2001. 444 с.

171. Куян І. А. Суверенітет: Проблеми теорії і практики: конституційно-правовий аспект: монографія. Київ: ВД «Академія», 2013. 560 с.

172. Левицька М. Б. Теоретико-правові аспекти забезпечення національної безпеки органами внутрішніх справ України: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 / Національна академія внутрішніх справ України. Київ, 2002. 206 с.

173. Леер Г. А. Опыт критико-исторического исследования законов искусства ведения войны. Часть 1. СПб.: Печатня В. Головина, 1869. 503 с.

174. Лекторский В. А., Швырев В. С. Методологический анализ науки (типы и уровни) // Философия, методология, наука: сб. Москва: Наука, 1972. 396 с.

175. Ленин В. И. Крах II Интернационала. Полное собрание сочинений, Т. 26. Москва: Политиздат, 1969. 590 с.

176. Ленин В. И. Крах II Интернационала. Полное собрание сочинений, Т. 30. Москва: Политиздат, 1969. 350 с.

177. Ленин В. И. Крах II Интернационала. Полное собрание сочинений, Т. 41. Москва: Политиздат, 1981. 356 с.

178. Ленин В. И. Крах II Интернационала. Полное собрание сочинений. Философские тетради, Т. 29. Москва: Политиздат, 1969. 139 с.

179. Лепешкин А. И. Курс советского государственного права, Т. 1. Москва: Госюриздат, 1961. 559 с.

180. Ліпкан В. А. Національна безпека і національні інтереси України. Київ: КНТ, 2006. 68 с.

181. Липкан В.А. Национальная безопасность и негосударственная система безопасности // Угроза международной стабильности: аспекты проблемы // Европейский Изобразительных искусств, Братислава, 2013. 312 с.

182. Ліпкан В. А. Національна безпека України: Навчальний посібник. Київ: Кондор, 2008. 552 с.

183. Ліпкан В. А. Національна безпека України: нормативно-правові аспекти забезпечення: монографія. Київ: Текст, 2003. 180 с.

184. Ліпкан В. А. Теоретичні основи та елементи національної безпеки України: монографія. Київ: Текст, 2003. 600 с.

185. Лисицин Е. Співвідношення між військовою доктриною та стратегією національної безпеки // Спостерігач. 1996. № 21. С. 2–16.

186. Любошиц В. Я., Мордовцев А. Ю., Тимошенко И. В. Теория государства и права. Ростов-на-Дону: Изд. Центр «Леврт», 2002. 512 с.

187. Макеев А. В. Политика и безопасность: взаимосвязь и соотношение // Вестник Московского университета. Сер. 18, Социология и политология, 1998. № 1. С. 129–140.

188. Макиавелли Н. Государство / Пер. с ит. Москва: Планета, 1990. 84 с.

189. Малейн Н. С. Повышение роли закона в охране личных и имущественных прав граждан // Советское государство и право. 1974. № 6. С. 39–42.

190. Маначинський О., Пронкін Є. Воєнно-політична обстановка у світі й суміжно-прилеглих з Україною державах (оцінка та прогноз): наук. доп. Київ: НІСД, 1995. 39 с.

191. Манилов В. Л. Исследование проблем национальной безопасности: вопросы методологии // Военная мысль. 1995. № 5. С. 9–18.

192. Манилов В. А. Национальная безопасность: ценности, интересы и цели // Военная мысль. 1995. № 6. С. 28–40.

193. Манилов В. А. Безопасность в эпоху партнерства: монография. Москва: ТЕРРА, 1999. 368 с.

194. Марахов Г. В. Социализм: диалектика развития производительных сил и производственных отношений. Москва: Высшая школа, 1975. 350 с.

195. Маркс К., Энгельс Ф. Повне зібрання творів. [в 50 томах]: [пер. з 2-го рос. вид.] / К. Маркс і Ф. Энгельс; Ін-т іст. партії ЦК КП України — філіал ін-ту марксизму-ленінізму при ЦК КПРС. Т. 3. Київ: Політвидав України, 1959. 603 с.

196. Маркс К., Энгельс Ф. Повне зібрання творів. [в 50 томах]: [пер. з 2-го рос. вид.] / К. Маркс і Ф. Энгельс; Ін-т іст. партії ЦК КП України — філіал ін-ту марксизму-ленінізму при ЦК КПРС. Т. 13. Київ: Політвидав України, 1963. 727 с.

197. Маркс К., Энгельс Ф. Повне зібрання творів. [в 50 томах]: [пер. з 2-го рос. вид.] / К. Маркс і Ф. Энгельс; Ін-т іст. партії ЦК КП України — філіал ін-ту марксизму-ленінізму при ЦК КПРС. Т. 20. Київ: Політвидав України, 1965. 775 с.

198. Маркс К., Энгельс Ф. Повне зібрання творів. [в 50 томах]: [пер. з 2-го рос. вид.] / К. Маркс і Ф. Энгельс; Ін-т іст. партії ЦК КП України — філіал ін-ту марксизму-ленінізму при ЦК КПРС. Т. 21. Київ: Політвидав України, 1964. 712 с.

199. Маркс К., Энгельс Ф. Повне зібрання творів. [в 50 томах]: [пер. з 2-го рос. вид.] / К. Маркс і Ф. Энгельс; Ін-т іст. партії ЦК КП України — філіал ін-ту марксизму-ленінізму при ЦК КПРС. Т. 23. Київ: Політвидав України, 1965. 847 с.

200. Маркс К., Энгельс Ф. Повне зібрання творів. [в 50 томах]: [пер. з 2-го рос. вид.] / К. Маркс і Ф. Энгельс; Ін-т іст. партії ЦК КП України — філіал ін-ту марксизму-ленінізму при ЦК КПРС. Т. 27. Київ: Політвидав України, 1965. 671 с.

201. Маркс К., Энгельс Ф. Повне зібрання творів. [в 50 томах]: [пер. з 2-го рос. вид.] / К. Маркс і Ф. Энгельс; Ін-т іст. партії ЦК КП України — філіал ін-ту марксизму-ленінізму при ЦК КПРС. Т. 37. Київ: Політвидав України, 1967. 749 с.

202. Маркс К., Энгельс Ф. Повне зібрання творів. [в 50 томах]: [пер. з 2-го рос. вид.] / К. Маркс і Ф. Энгельс; Ін-т іст. партії ЦК КП України — філіал ін-ту марксизму-ленінізму при ЦК КПРС. Т. 46, ч. 2 Київ: Політвидав України, 1982. VI, 578 с.

203. Марксистско-ленинская диалектика: в 8 кн. Книга 1: Материалистическая диалектика как научная система / Под ред. проф. А. П. Шептулина. Москва: Изд-во Моск. ун-та, 1983. 295 с.

204. Марта Б. К. Философы и поэты — моралисты во времена Римской империи. Москва: К.Т. Солдатенков, 1879. 381 с.

205. Материалистическая диалектика: краткий очерк теории / П. Н. Федосеев, И. Т. Фролов, В. А. Лекторский и др. Москва: Политиздат, 1980. 287 с.

206. Материалисты Древней Греции. Собрание текстов Гераклита, Демокрита и Эпикура. Москва: Гос. изд. политической литературы, 1955. 310 с.

207. Матеріалістична діалектика і актуальні питання суспільної практики та наукового пізнання. Київ: Наукова думка, 1973. 289 с.

208. Мелашенко В. Ф. Конституційно-правові відносини. Конституційне право України. Київ: Наукова думка, 1999. 136 с.

209. Мелехин А. В. Теория государства и права. Москва: Маркет ДС Корпорейшн, 2007. 633 с.

210. Мелник І. 20 років без ядерної зброї. 02 березня 2007. [Електронний ресурс] // Сайт «Збруч». Режим доступу: <https://zbruc.eu/node/30183> (дата звернення — 13.03.2015 р.)

211. Место и роль государства в догоняющем развитии: монография / В. Г. Гельбрас, Н. А. Симония, В. В. Сумской и др. Москва: ООД ИМЭМОРАН, 1999. 94 с.

212. Міхновський М. І. Самостійна Україна // Хрестоматія з історії політичних вчень: посібник / Упоряд. та автор колект. монограф. О. М. Уривалкін. Київ: Дакор КНТ, 2008. 456 с.

213. Михальченко М., Михальченко О., Невмержицький Є. Корупція в Україні: політико-філософський аналіз: монографія. Київ: ТОВ «Вид-во Дельта», 2011. 615 с.

214. Могилявский В. Д. Методология систем. Москва: Экономика, 1999. 252 с.

215. Моисеев Н. Н. Быть или не быть... Человечеству? Москва: Ульяновский Дом печати, 1999. 350 с.

216. Моисеев Н. Н. Еще раз о проблеме коэволюции // Вопросы философии. 1998. № 8. С. 26–32.

217. Молчанов Н. А. Термины и определения, используемые специалистами зарубежных стран при разработке проблем национальной безопасности // Стратегическая стабильность. 2000. № 3. С. 224–227

218. На Буковині 83 середніх навчальних заклади належать румунським меншинам; румуни входять в еліту Чернівецької області (у владні інститути та структури) // Експерт (Україна). 21–24 квітня 2008. [Електронний ресурс] // Сайт «Верховна Рада України». Режим доступу: <http://www.expert.ua/archive/0/0/166/> (дата звернення — 13.01.2014 р.)

219. Населення України [Електронний ресурс] // Сайт «Вікіпедія». Режим доступу: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9D%D0%B0%D1%81%D0%B5%D0%BB%D0%B5%D0%BD%D0%BD%D1%8F_%D0%A3%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D0%B8 (дата звернення — 13.11.2016 р.)

220. Національна безпека України. Київ: Стилос, 2004. 302 с.

221. Національна безпека України 1994–1996 рр.: наук. доп. НУСД / Редкол.: О. Ф. Белов (голова) та ін. Київ: НУСД, 1997. 197 с.

222. Національна безпека України: історія і сучасність: монографія / О. С. Бодрук, О. М. Гончаренко, Е. М. Лисицин, М. А. Горелов. Київ: ІСЕМВ, 1993. 98 с.

223. Нижник Н. Р., Ситник Г. П., Білоус В. Т. Національна безпека України (методологічні аспекти, стан і тенденції розвитку): навч. посіб. для вищих навч. закладів. Ірпінь: Акад. ДПС України, 2000. 304 с.

224. Національна безпека України: стратегічні пріоритети та шляхи їх реалізації: матли «круглого столу» / За заг. ред. О. В. Лит-виненка. Київ: НІСД, 2011. 64 с.

225. Нікітін Ю. В. Національна безпека України в сучасних умовах: ризики і фактори впливу // Юридична думка. № 2. 2015. С. 141–147.

226. Новосельцев А. П., Пашуто В. Т., Черепнин Л. В. Пути развития феодализма. Москва: Мысль, 1972. 280 с.

227. Оборонна політика України: матеріали міжнар. конф. (Київ, 19 вересня 2003 р.) / Національний інститут проблем міжнародної безпеки, Женевський центр демократичного контролю над Збройними Силами. Київ: НІПМБ, DCAF. 216 с.

228. Общая теория государства и права. Академический курс : в 3 т. / отв. ред. М. Н. Марченко. 3-е изд., перераб. и дополн. Т. 3: Государство, право, общество. Москва: Норма, 2007. С. 27–55.

229. Общая теория национальной безопасности: учебник / Под общ. ред. А. А. Прохожева. 2-е изд., дополн. Москва: РАГС, 2005. 344 с.

230. Ожегов О. И. Словарь русского языка. Около 57000 слов. Изд. 11-е, стереотип. / Под. ред. д-ра филолог. наук, проф. Н. Ю. Шведовой. Москва: Русс. яз., 1975. 846 с.

231. Ойзерман Т. И. Философия и объединенное сознание // Вопросы философии. 1968. № 4. С. 21–23.

232. Оніщенко Н. М. Правовий конструктив: теорія і практика // Держава і право у світлі сучасної юридичної думки: зб. наук. праць на пошану академіка Юрія Сергійовича Шемшученка. До 75-річчя від дня народження. Київ: Юридична думка, 2010. С. 103–104.

233. Орзих М. Ф. Глобализация доктрины и стандартов прав и свобод человека // Юридический вестник. 1998. № 4. С. 65–74.

234. Орленко В. В. Державно-правові погляди О. Д. Градовського: автореф. дис. канд. юрид. наук 12.00.01 / Ін-т законодавства Верховної Ради України. Київ, 2009. 19 с.

235. Основи конституційного права України: підручник / За ред. акад. НАПрН України В. В. Копейчикова. Київ: Юрінформ, 1997. 208 с.

236. Основы национальной безопасности: монография / М. М. Абдурахманов, В. А. Барিশполец, В. Л. Манников, В. С. Пирумов. Москва: Друда, 1998. 327 с.

237. Отрош М. І. Статус Святого Престолу у міжнародному праві: монографія. Одеса: Фенікс, 2014. 242 с.

238. Очерки по историческому материализму // Под ред. В. И. Морозова, Н. И. Белова и С. И. Гончарука. Москва: Наука, 1981. 360 с.

239. Палій О. Україна: шлях до Європи через НАТО // Універсум. 2003. № 7–10. С. 59.

240. Панов М. Е. К вопросу о методологических основах оценки безопасности России // Национальная безопасность и геополитика России. 2000. № 1 (7). С. 37–44.

241. Парламентський контроль за сферою безпеки: принципи, механізми і практичні аспекти. Міжпарламентський союз. Женевський центр демократичного контролю за Збройними Силами. Женева — Київ, 2003. 195 с.

242. Парламентський контроль у сфері безпеки і оборони: матеріали міжнародної конференції (Київ, 27–28 вересня 2002 р.) / Національний інститут проблем міжнародної безпеки Женевський центр контролю над збройними силами. Київ: НУПМБ, ДСАР. 296 с.

243. Пасічний Р. Національна безпека України в епоху глобалізації // Українська національна ідея: реалії та перспективи розвитку. Вип. 24. 2012. С. 108–112.

244. Пашук Т. І. Право людини на ефективний державний захист її прав та свобод. Львів: Край, 2007. 220 с.

245. Пекін А. Ю. Методологічні аспекти забезпечення економічної безпеки підприємств шляхом організації на них відповідної служби // Національна безпека України: стан, кризові явища та шляхи їх подолання: міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 7–8 грудня 2005 р.): зб. наук. праць / Редкол.: С. А. Єрохін, С. І. Пирожков, В. А. Гошовська, В. Ф. Погорілко та ін., 2005. С. 21–25.

246. Петрів І. М. Рада національної безпеки і оборони України: правові основи становлення та розвитку. Харків: Право, 2009. 159 с.

247. Петровский В. Ф. Доктрина «национальной безопасности» в глобальной стратегии США. Москва: Междунар. отношения, 1980. 336 с.

248. Пилипчук В. Г. Система і компетенція державних органів зі спеціальним статусом у сфері національної безпеки України: монографія / В. Г. Пилипчук, О. П. Дзьобань, В. Я. Настюк; Акад. прав. наук України, Ін-т вивчення проблем злочинності, Служба безпеки України, Ін-т операт. діяльності та держ. безпеки. Харків: Право, 2009. 196 с.

249. Пирожков С. І. Концепткальні підходи до формування системи національної безпеки України // Стратегічна парадигма. 2003. № 1. С. 6–12.

250. Платон. Держава / Пер. з давньогрецьк. Д. Коваль. Київ: Основи, 2000. 355 с.

251. Покотиленко Р. М. Стан та пріоритети розвитку економічної безпеки: експертні оцінки // Національна безпека України: стан, кризові явища та шляхи їх подолання: міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 7–8 грудня 2005 р.): зб. наук. праць / редкол.: С. А. Єрохін, С. І. Пирожков, В. А. Гошовська, В. Ф. Погорілко та ін. Київ: Нац. академія управління, Центр перспективних соціальних досліджень, 2005. 400 с.

252. Политическая система развитого социализма / Под общей ред. К. И. Зародова. Прага: Мир и социализм, 1980. 264 с.

253. Политическая система советского общества / Д. А. Керимов, Л. П. Юзьков, В. Ф. Погорелко и др. Киев: Политиздат Украины, 1981. 262 с.

254. Политическая система развитого социализма / Под общей ред. К. И. Зародова. Прага: Мир и социализм, 1980. 264 с.

255. Политическая система социализма: функции и тенденции развития / под ред. проф. В. Г. Антоненко и проф. Д. Фаркаша. Киев: Изд. объединение «Вища школа», 1985. 272 с.

256. Политическая система социалистического общества (актуальные проблемы функционирования и развития) / Под ред. проф., д-ра филос. наук Е. Веренеевой и доц. канд. ист. наук Н. Банева. Киев: Изд. объединение «Вища школа», 1988. 190 с.

257. Политические системы современности: очерки / Академия наук, Институт государства и права. Москва: Наука, 1978. 253 с.

258. Порівняльно-правові дослідження: Українсько-грецький міжнародний науковий юридичний журнал. Київ, 2005. № 1. С. 69–74.

259. Почепцов Г. Г. Національна безпека країн перехідного періоду: навч. посіб. Київ: Наука, 1999. 378 с.

260. Почепцов Г. Г. Национальная безопасность Украины в контексте вопросов и парадоксов. 6 ноября 1997. [Электронный ресурс] // Сайт «ZN,UA». Режим доступа: https://zn.ua/ARCHIVE/natsionalnaya_bezопасnost_ukrainy_v_kontekste_voprosov_i_paradoksov.html (дата звернення — 30.11.2016 р.)

261. Правові основи військового будівництва та військово-цивільних відносин: зб. законодавчих актів з питань нац. безпеки і оборони / Ред. рада: Г. Г. Крючков (голова), Б. П. Андрусюк, В. П. Горбулін та ін. Київ: Парлам. вид-во, 2005. 832 с.

262. Проблеми боротьби з корупцією, організованою злочинністю та контрабандою: аналіт. розробки, пропозиції наук. та практ. працівників: міжвід. наук. зб. Київ: НДІ «Проблеми людини». Т. 22 / За ред. А. І. Комарова; ред. кол. В. І. Борисов [та ін.]. 2001. 730 с.

263. Программы политических партий в России / Под ред. и с пред. И. В. Владиславлева. Москва: Тип. О. Л. Сомовой, 1917. 80 с.

264. Программы русских социалистических партий с резолюциями съездов. Петроград: Свобода, 1917. 40 с.

265. Прохожев Л. А. Правовые основы борьбы с международным терроризмом // Российский ежегодник международного права. Специальный выпуск. Санкт-Петербург, 2003. С. 203–210.

266. Рабінович П. М. Вільність і рівноправність людини у Конституції України // Юридический вестник. 1998. № 2. С. 47–50.

267. Рапопорт А. Различные подходы к общей теории систем. — В книге: Системные исследования. Ежегодник. Москва: Наука, 1974. 271 с.

268. Руткевич М. М. Диалектика и социология. Москва: Мысль, 1985. 310 с.

269. Рябов С. Г. Державна влада: проблеми авторитету й легітимності: монографія. Київ: НУСД, 1996. 124 с.

270. Сборник программ русских политических партий. 4-е изд., изменен. и доп. последними партийными съездами. Петроград: Свобода, 1917. 33 с.

271. Сиренко В. Ф. Государство: демократичное, правовое, социальное: очерки, дискуссионные вопросы. Киев: Ин-т государства и права им. В. М. Корецкого НАН Украины, 2013. 340 с.

272. Сиренко В. Ф. Интересы — власть — управление / АК УССР. Ин-т государства и права; Отв. ред. В. В. Цветков. Киев: Наукова думка, 1991. 156 с.

273. Сиренко В. Ф. Интересы и власть. Киев: Орияны, 2006. 536 с.

274. Сиренко В. Ф. Обеспечение приоритета общегосударственного интереса. Киев: Наукова думка. 1987. 176 с.

275. Ситник Г. П. Методологічні аспекти формування понятійно-категорійного апарату національної безпеки // Вісник УАДУ. 2000. № 2. С. 19–27

276. Ситник Г., Божок В. До проблем організації фільтраційної роботи в контексті євроінтеграції України // Ефективність державного управління в контексті глобалізації та євроінтеграції: матеріали наук.-практ. конф. за міжнар. участю (Київ, 29 травня 2003.). Київ: Вид-во НАДУ, 2003. Т. 1. С. 176–179.

277. Ситник Г. П. Національна безпека України: теорія і практика: монографія / Ситник Г. П., Олуйко В. М., Вавринчук М. П. Київ: Кондор, 2007. 614 с.

278. Ситник Г. П. Нормативно-правові акти як основа функціонування системи державного управління національною безпекою // Статистика України. 2004. № 1. С. 42–46.

279. Ситник Г. П. Проблеми реформування політичної системи в контексті політичної безпеки // Концептуальні засади реформування політичної системи в Україні: стан і перспективи розвитку політичних наук: зб. матеріалів круглого столу. Київ, 13 квітня 2001 р. / за ред. В. І. Лугового, В. М. Князева. Київ: Вид-во УНДУ, 2001. С. 170–177.

280. Ситник, Г. П. Національна безпека України: теорія і практика: навч. посіб. / Г. П. Ситник, В. М. Олуйко, М. П. Вавринчук; за заг. ред. Г. П. Ситника. Київ: Кондор, 2007. 615 с.

281. Скрипнюк О. В. Соціальна, правова держава в Україні: проблеми теорії і практики: до 10-річчя незалежності України. Київ: Ін-т держави права ім. В.М. Корецького НАН України, 2000. С. 47–57.

282. Словарь русского языка: в 4 т. / АН СССР Ин-т русского языка; под ред. А. П. Евгеньевой. 3-е изд. стереотип. 1985–1988. Т. 1: А-И. Москва: Русс. яз., 1985. 696 с.

283. Словарь-справочник по праву / Сост. А. Ф. Никитин. Москва: Акалис, 1995. 140 с.

284. Словник іншомовних слів / За ред. О. С. Мельничука. Київ: Головна ред. Української Радянської Енциклопедії Академії наук України РСР, 1974. 774 с.

285. Советский энциклопедический словарь. / Гл. редактор А. М. Прохоров. Из. 4-е, доп. Москва: Советская энциклопедия, 1989. 1630 с.

286. Софроненко К. А. Общественно-политический строй Галицко-Волынской Руси XI-XIII вв. Москва: Госюриздат, 1955. 184 с.

287. Соціально-економічний стан України: наслідки для народу та держави: національна доповідь / За заг. ред. В. М. Гейця та ін. Київ: НВЦНБУВ, 2009. 687 с.

288. Сравнительная политология: мировой обзор / Алмонд Г., Пауэлл Дж., Стром К., Далтон Р. Москва: Аспект Пресс, 2002. 420 с.

289. Степень Є. «Децентралізація будить у звичайних громадян відповідальність за свою малу батьківщину» // Український тиждень № 17 (337). 14 квітня 2014 р. [Електронний ресурс] // Сайт «Урядовий кур'єр». Режим доступу: <http://tyzhden.ua/World/108398>(дата звернення — 18.06.2014 р.)

290. Стефанов Н. Теория и метод в общественных науках. Москва: Прогресс, 1967. 596 с.

291. Стратегический курс России с государствами-участниками Содружества Независимых Государств // Независимость. 4 октября 1995 г. С. 4–5.

292. Стрельбицкий М. П. Державність та національна безпека // Державна виконавча влада в Україні: формування та функціонування / Кол. авт.; наук. кер. Н. Р. Нижник. Київ: Вид-во УАДУ. 2000. С. 17–39.

293. Струве В. В. История Древнего Востока. Ленинград: Огиз-Госполитиздат, 1941. 484 с.

294. Сунгуровський М. Російський вектор у військово-технічний політиці України. 23 березня 2001 р. [Електронний ресурс] // Сайт «ZN,UA». Режим доступу: https://dt.ua/POLITICS/rosiyskiy_vektor_u_viyskovo-tehnichniy_polititsi_ukrayini.html (дата звернення — 06.12.2016 р.)

295. Тер-Акопов А. А. Безопасность человека (теоретические-основы социально-правовой концепции): монограф. Москва: Изд-во МНЭПУ, 1998. 196 с.

296. Теоретичні основи національної безпеки України: навч. посіб. / О. П. Дзьобань, О. В. Соснін. Київ: Освіта України, 2009. 378 с.

297. Теория государства и права: курс лекций / Под. ред. Н. М. Матузова, А. В. Малько. Москва: Юристъ, 1997. 672 с.

298. Теория государства и права: учебник для вузов / Под ред. проф. В. М. Корецкого и проф. В. Д. Перевалова. 2-е изд., изм. и дополн. Москва: НОРМА (изд. группа НОРМА — ИНФРА.М), 2000. 616 с.

299. Тодика Ю. Н. Конституція України: проблеми теорії і практики: монографія. Харків: Факт, 2000. 608 с.

300. Тодыка, Ю.Н., Супрунук Е.В. Конституция Украины — основа стабильности конституционного строя и реформирования общества / Отв. ред. М.В. Цвик. Симферополь, 1997. 295 с.

301. Тронько П. Т. Внесок народу України в Перемогу над гітлерівськими загарбниками // Український історичний журнал. 2005. № 3. С. 95–100.

302. Тосько Р. Р., Новікова А. В. Застосування методики swot-аналізу для формування стратегії зміцнення національної безпеки в сфері державної безпеки // Молодий вчений. 2016. № 4 (31). С. 337–340.

303. Тюшкевич С. А. Законы войны: сущность, механизм действия, факторы использования: монограф. Москва: Книга и бизнес, 2002. 359 с.

304. Україна 2000 і далі: геополітичні пріоритети та сценарії розвитку / Під ред. О.М.Гончаренко. Київ: НУСД, 1999. 384 с.

305. Україна на шляху до НАТО: через радикальні реформи до набуття членства / За ред. Г. М. Перепелиці. Київ: Стило, 2004. 400 с.

306. Українське суспільство на порозі третього тисячоліття: кол. монографія / За ред. М. О. Шультги. Київ: Ін-т соціології, 1999. С. 11–23.

307. Уледов А. К. Духовная жизнь общества. Москва: Мысль, 1980. 215 с.

308. Уледов А. К. Структура общественного сознания. Москва: Мысль, 1968. 330 с.

309. Философская энциклопедия. Москва: Сов. энцикл., 1960. Т. 1. 504 с.

310. Философская энциклопедия. Т. 1–5. Москва: Советская энциклопедия, 1960–1970. Т.5. 742 с.

311. Фишер К. Реальная философия и ее век. Франциск Бэкон Веруламский / Пер. с нем. Н. Н. Страхова, Санкт-Петербург: СПб, 1870. 390 с.

312. Філософія політики: короткий енцикл. словник / Авт.-упоряд.: В. П. Андрущенко та ін. Київ: Знання України, 2002. 670 с.

313. Філософія політики: підручник / авт.-упоряд.: В. П. Андрущенко (кер.) та ін. Київ: Знання України, 2003. 400 с.

314. Філософський енциклопедичний словник / Національна академія наук України. Інститут філософії ім. Г. С. Сковороди. Київ: Юрис, 2002. 742 с.

315. Філософський енциклопедичний словник. Київ: Абрис, 2002. 742 с.

316. Франц. «Discretionnaire» — залежний від власного розсуду; право глави держави, уряду, вищої службової особи діяти в певних умовах на свій розсуд (Словник іншомовних слів / За ред. О. С. Мельничука. Київ: Головна ред. Української Радянської Енциклопедії Академії наук Української РСР, 1974. 774 с.

317. Харбан І. А. Система європейської безпеки і напрямки воєнно-політичної інтеграції України до її структури: монографія. Київ: Варта, 2005. 544 с.

318. Хессе К. Основы конституционного права ФРГ. Москва: Юридическая литература, 1981. С. 111–112

319. Цветков В. В., Горбатенко В. П. Демократія, управління, бюрократія. Київ: Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2001. 248 с.

320. Цыгичко В. Модель оборонной достаточности сил общего назначения / Военная мысль. 1995. № 4. С. 14–22.

321. Цит. за: Нестеренко Э. Один день, который может изменить статус Украины // Всеукраинские ведомости. 1996. 17 апреля.

322. Час Пик (Украина). 2007. № 3. 28 января. Час Пик (Украина). 2007. № 3. 28 января. [Електронний ресурс] // Сайт «Час Пик Украина». Режим доступу: <http://vchaspik.ua/> (дата звернення — 23.02.2016 р.)

323. Час Пик (Украина). 2007. № 7. 25 февраля. Час Пик (Украина). 2007. № 3. 28 января. [Електронний ресурс] // Сайт «Час Пик Украина». Режим доступу: <http://vchaspik.ua/> (дата звернення — 18.09.2016 р.)

324. Час Пик (Украина). 17 августа 2007. [Електронний ресурс] // Сайт «Час Пик Украина». Режим доступу: <http://vchasnik.ua/> (дата звернення — 12.08.2016 р.)

325. Чичерин Б. История политических учений / [соч.] Б. Чичерина. Москва: тип. Грачева. Ч. 1: Древность и средние века. 1869. X, 444 с.

326. Чорноморский регион // Военно-промышленный курьер (Россия). 10–16 июня 2009. [Електронний ресурс] // Сайт «Военно-промышленный курьер». Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/92/2016> (дата звернення — 24.09.2016 р.)

327. Чуваков О. А. Національна і державна безпека: співвідношення поняття // Правова держава. 2012. № 5. С. 193–196.

328. Чудаков М. Ф. Конституционное (государственное) право зарубежных стран: учеб. пособие. Минск: Новое знание, 2001. 576 с.

329. Шавалюк Л. Вільні, але не зовсім // Український тижень. 2014. № 34 (354). С. 30–31.

330. Шаповал В. М. Сучасний конституціоналізм: монографія. Київ: Юрид. фірма «Салком»; Юрінком-Інтер, 2005. 560 с.

331. Шаравин А. А. Стратегическая стабильность в Европе: системный аспект // Военная мысль. 1992. № 2. [Електронний ресурс] // Сайт «Militaryarticle». Режим доступу: <http://militaryarticle.ru/zarubezhnoe-voennoe-obozrenie/1992-god/8496-strategicheskaja-stabilnost-v-evrope-sistemnyj> (дата звернення — 23.01.2015 р.)

332. Шахов В., Мадіссон В. Національний інтерес і національна безпека в геостратегії України // Вісник Національної академії державного управління. 2013. № 2. С. 44–5

333. Шемшученко Ю. С. Людина і реформування адміністративного права // Уряд. кур'єр. 23 березня 2000. № 53. С. 9.

334. Шептулин А. П. Категории диалектики. Москва: Высшая школа, 1971. 278 с.

335. Шлемко В. Т. Економічна безпека України: Сутність і напрямки забезпечення: монограф. Київ: НІСД, 1997. 143 с.

336. Шукліна Н. Г. Поняття і види основних прав, свобод та обов'язків людини і громадянина в Україні // Конституційне

право України / Кол. авторів; за заг. ред. В. Ф. Погорілка. Київ: Наукова думка, 1999. 735 с.

337. Энгельс Ф. Диалектика природы. Москва: Политиздат, 1975. 359 с.

338. Энциклопедический словарь / Ф. А. Брокгауза и И. А. Ефрона. Санкт-Петербург: Гипо-Литография И. А. Ефрона. Т. 10. Вальтеръ — Венути, 1893. 486 с.

339. Юсти И. Г. Г. Основания науки полиции. Санкт-Петербург, 1756. 473 с.

340. Юсти И. Г. Г. Основания семьи и благополучия государства. Санкт-Петербург, 1760. 381 с.

341. Яворницький Д. І. Історія запорозьких козаків: у 3 т. Київ: Томіріс, 1990, Т. 2. 558 с.

342. Ядов В. А. Социология в СССР. Москва: Мысль, 1965. Т. 1. 513 с.

343. Brodie B. Strategy in Missile Age. Princeton: Princeton University Press, 1959. 423 p.

344. Framework A. For Analysis / ed. by Kauffman, J. Mc. Kittnic, T. Leney. Lexington (Mass), 1985. 230 p.

345. George A. L., Smoke R. Deterrence in American Policy: Theory and Practice. New York & London: Columbia University Press, 1974. 666 p.

346. Halperin M. H. National Security Policy-Making: Analyses, Cases and Proposals. Lexington, Mass.: Lexington Books, 1975. 191 p.

347. Human Security and Resilience / Chatham House and the Economic and Social Research Council, February 2006. 8 p. [Електронний ресурс] // Сайт «Chatham House». Режим доступу: <https://www.chathamhouse.org/sites/files/chathamhouse/public/Research/International%20Security/bpresilience.pdf> (дата звернення — 13.02.2016 p.)

348. Huntington S. P. The Common Defense: Strategic Programs in National Politics. New York: Columbia University Press, 1961. 512 p.

349. Kahan J. H. Security in the Nuclear Age: Developing U.S. Strategic Arms Policy. Washington: Brookings Institution, 1975. 361 p.

350. Kahn H. H. On Thermonuclear War. Princeton: Princeton University Press, 1960. 514 p.
351. Kissinger H. Nuclear Weapons and Foreign Policy. New York: Oxford UP, 1975. 455 p.
352. Knorr K. Military Power and Potential. Lexington, MA: Heath Lexington Books, 1970. 150 p.
353. Laswell H. D. «The Garrison-State Hypothesis Today». In Changing Patterns of Military Politics, ed. S. P. Huntington. New York: The Free Press of Glencoe, 1982. 51–70 pp.
354. McNamara R. S. The Essence of Security: Reflections in Office. New York: Harper & Row, 1968. 176 p.
355. Morgenthau H. J., Thompson K. Politics among Nations: The Struggle for Power and Peace, 6th ed. New York: McGraw-Hill, 1985. 165 p.
356. Osgood R. E. Limited War: The Challenge to American Strategy. Chicago: University of Chicago Press, 1957. 326 p.
357. Rowen H. National Security and American Economy in the 1960's. U.S. Congress, Joint Economic Committee, Study Paper No. 18, 86th Congress, 2d Session. Washington: Government Printing Office, 1968. 84 p.
358. Schlessinger J. R. The Political Economy of National Security. A Study of the Economic Aspects of the Contemporary Power Struggle. Westport: Praeger Publishers, 1960. 292 p.
359. Tames S. The Future of NATO — Ukraine cooperation: a Western perspective // National security and Defense. 2000. № 8. P. 42-43.
360. US Foreign Policy: Principles for defining National Interest. New York: Public Agenda Foundation, 1976. 117 p.
361. Yarmolinsky A. The Military Establishment: Its Impacts on American Society. New York: Harper & Row, 1971. 434 p.

Міжнародно-правові акти

362. Римський статут міжнародного кримінального суду від 17.07. 1998 р. № 995_588, у ред. від 16.01.2002 р. [Електронний ресурс] // Сайт «Верховна Рада України». Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_588 (дата звернення — 16.12.2016 р.)

363. Статут Організації Об'єднаних Націй і Статут Міжнародного Суду від 26.06.1945 р. № 995_010 у ред. від 16.09.2005 р. [Електронний ресурс] // Сайт «Верховна Рада України». Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_010 (дата звернення — 01.08.2016 р.)

364. Статут Співдружності Незалежних Держав від 22.01.1993 р. № 997_033 у ред. від 19.09.2003 р. [Електронний ресурс] // Сайт «Верховна Рада України». Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_010 (дата звернення — 01.08.2016 р.)

365. Європейська конвенція про запобігання катуванням чи нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню від 26.11.1987 р., № 995_068. Рада Європи [Електронний ресурс] // Сайт «Верховна Рада України». Режим доступу: http://http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/ru/995_068(дата звернення — 10.05.2014 р.)

366. Конвенція про права і обов'язки нейтральних держав та осіб у разі сухопутної війни від 18.10.1907 р. № 995_193. [Електронний ресурс] // Сайт «Верховна Рада України». Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_193 (дата звернення — 21.02.2014 р.)

367. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 04.11.1950 р. № 995_004, Рада Європи [Електронний ресурс] // Сайт «Верховна Рада України». Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_004 (дата звернення — 03.06.2014 р.)

368. Конвенція ООН проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання від 10.12.1984 р. № 995_085, ООН. [Електронний ресурс] // Сайт «Верховна Рада України». Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_085 (дата звернення — 24.02.2014 р.)

369. Міжнародний пакт про громадянські та політичні права від 16.12.1966 р. № 995_043, ООН [Електронний ресурс] // Сайт «Верховна Рада України». Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_043 (дата звернення — 25.06.2016 р.)

370. Декларація про захист усіх осіб від катувань та інших жорстоких, не людських або таких, що принижують гідність,

видів поведження чи покарання. Резолюція 3452 (XXX) Генеральної Асамблеї ООН від 09.12.1975 р. [Електронний ресурс] // Сайт «Верховна Рада України». Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_084 (дата звернення — 16.03.2015 р.)

371. Загальна декларація прав людини. Резолюція 217 А (III) Генеральної Асамблеї ООН від 10.12.1948 р. [Електронний ресурс] // Сайт «Верховна Рада України». Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_015 (дата звернення — 29.11.2016 р.)

372. Меморандум про гарантії безпеки у зв'язку з приєднанням України до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї // Зібрання чинних міжнародних договорів України. 2004. № 4. Кн. 2. 603 с.

Нормативно-правові акти

373. Конституція України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР, у ред. від 30.09.2016 р. [Електронний ресурс] // Сайт «Верховна Рада України». Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80> (дата звернення — 16.10.2016 р.)

374. Закон України «Про військовий обов'язок і військову службу» від 25.03.1992 р. № 2232-12, у ред. від 20.04.2017 р. [Електронний ресурс] // Сайт «Верховна Рада України». Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2232-12> (дата звернення — 28.04.2017 р.)

375. Закон України «Про засади внутрішньої і зовнішньої політики» від 01.07.2010 р. № 2411-17, у ред. від 09.07.2017 р. [Електронний ресурс] // Сайт «Верховна Рада України». Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2411-17> (дата звернення — 09.08.2017 р.)

376. Закон України «Про Єдиний державний реєстр військовозобов'язаних» від 16.03.2017 р. №1951-19, [Електронний ресурс] // Сайт «Верховна Рада України». Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1951-19> (дата звернення — 04.06.2017 р.)

377. Закон України «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію» від 21.10.1993 р. № 3543-12, у ред. від 23.06.2016 р.

[Електронний ресурс] // Сайт «Верховна Рада України». Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/3543-12> (дата звернення — 30.11.2016 р.)

378. Закон України «Про Раду національної безпеки і оборони України» від 05.03.1998 р. № 183/98-вр, у ред. від 31.12.2014 р. [Електронний ресурс] // Сайт «Верховна Рада України». Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/183/98-вр> (дата звернення — 29.05.2016 р.)

379. Закон України «Про Збройні Сили України» від 06.12.1991 р. № 1934–12, у ред. від 28.07.2016 р. [Електронний ресурс] // Сайт «Верховна Рада України». Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1934-12> (дата звернення — 26.04.2017 р.)

380. Закон України «Про оборону України» від 06.12.1991 р. № 1932–12, у ред. від 28.07.2016 р. [Електронний ресурс] // Сайт «Верховна Рада України». Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1932-12> (дата звернення — 14.04.2017 р.)

381. Закон України «Про Службу безпеки України» від 25.03.1992 р. № 2229–12, у ред. від 28.12.2015 р. [Електронний ресурс] // Сайт «Верховна Рада України». Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2229-12> (дата звернення — 27.12.2016 р.)

382. Закон України «Про Національну гвардію України» від 13.03.2014 р. № 876–18, у ред. від 01.01.2017 р. [Електронний ресурс] // Сайт «Верховна Рада України». Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/876-18> (дата звернення — 27.02.2017 р.)

383. Закон України «Про запобігання корупції» від 14.10.2014 р. №1700–18, у ред. від 30.03.2017 р. [Електронний ресурс] // Сайт «Верховна Рада України». Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1700-18> (дата звернення — 11.04.2017 р.)

384. Закон України «Про правовий режим воєнного стану» від 12.05.2015 р. № 389–19, у ред. від 09.07.2016 р. [Електронний ресурс] // Сайт «Верховна Рада України». Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/ru/389-19> (дата звернення — 02.09.2017 р.)

385. Конституційний договір між Верховною Радою України та Президентом України про основні засади організації та функціонування державної влади і місцевого самоврядування в Україні на період до прийняття нової Конституції України від 08.06.1995 р. № 1к/95-ВР, втратив чинність 28.06.1996 р. [Електронний ресурс] // Сайт «Верховна Рада України». Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1%D0%BA/95-%D0%B2%D1%80>(дата звернення — 28.04.2017 р.)

386. Закон України «Про Національну поліцію» від 02.07.2015 р. № 580-VIII, у ред. від 12.07.2017 р. [Електронний ресурс] // Сайт «Верховна Рада України». Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/580-19> (дата звернення — 19.07.2017 р.)

387. Закон України «Про Державний бюджет України на 2016 рік» від 25.12.2015 р. № 928-8, у ред. від 28.12.2016 р. [Електронний ресурс] // Сайт «Верховна Рада України». Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/928-19> (дата звернення — 27.03.2017 р.)

388. Закон України «Про основи національної безпеки України» від 19.06.2003 р. № 964-15, у ред. від 09.07.2017 р. [Електронний ресурс] // Сайт «Верховна Рада України». Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/580-19> (дата звернення — 02.09.2017 р.)

389. Закон України «Про альтернативну (невійськову) службу» від 12.12.1991 р. № 1975-12, у ред. від 09.12.2012 р. [Електронний ресурс] // Сайт «Верховна Рада України». Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1975-12> (дата звернення — 14.06.2016 р.)

390. Постанова Верховної Ради України «Про Рекомендації парламентських слухань на тему: «Обороздатність України у XXI столітті: виклики, загрози та шляхи їх подолання»» від 12.08.2014 р. № 1639-18, у ред. від 12.08.2014 р. [Електронний ресурс] // Сайт «Верховна Рада України». Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1639-18> (дата звернення — 20.11.2016 р.)

391. Постанова Верховної Ради України «Про текст Конституції України в редакції 28 червня 1996 року, із змінами

і доповненнями, внесеними законами України від 8 грудня 2004 року № 2222–IV, від 1 лютого 2011 року № 2952–VI, від 19 вересня 2013 року № 586–VII» від 22.02.2014 р. № 750–18 (втратив чинність). [Електронний ресурс] // Сайт «Верховна Рада України». Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/750-18> (дата звернення — 26.03.2014 р.)

392. Указ Президента України «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 2 вересня 2015 року «Про нову редакцію Военної доктрини України»» від 24.09.2015 р. № 555/2015 [Електронний ресурс] // Сайт «Верховна Рада України». Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/555/2015> (дата звернення — 06.10.2015 р.)

393. Указ Президента України «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 6 травня 2015 року «Про Стратегію національної безпеки України»» від 26.05.2015 р. № 287/2015 [Електронний ресурс] // Сайт «Верховна Рада України». Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/287/2015> (дата звернення — 12.08.2016 р.)

394. Указ Президента України «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 4 березня 2016 року «Про Концепцію розвитку сектору безпеки і оборони України»» від 14.03.2016 р. № 92/2016, у ред. від 14.03.2016 р. [Електронний ресурс] // Сайт «Верховна Рада України». Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/92/2016> (дата звернення — 24.09.2016 р.)

395. Указ Президента України «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 29 грудня 2016 року «Про Доктрину інформаційної безпеки України»» від 25.02.2017 р. № 47/2017 [Електронний ресурс] // Сайт «Верховна Рада України». Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/47/2017> (дата звернення — 05.07.2017 р.)

396. Указ Президента України «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 8 червня 2012 року «Про нову редакцію Стратегії національної безпеки України»» від 08.06.2012 р. № 389/2012. [Електронний ресурс] // Сайт «Верховна Рада України». Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/389/2012/paran18#n18> (дата звернення — 29.06.2017 р.)

397. Указ Президента України «Про Стратегію національної безпеки України» від 12.02.2007 р. № 105/2007, втратив чинність 29.05.2015 р. [Електронний ресурс] // Сайт «Верховна Рада України». Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/105/2007> (дата звернення — 06.07.2015 р.)

398. Декларація про державний суверенітет України від 16.07.1990 р. № 55–12 [Електронний ресурс] // Сайт «Верховна Рада України». Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/55-12> (дата звернення — 06.10.2015 р.)

399. Статути Великого князівства Литовського: у 3 т. Т. 3: Статут Великого князівства Литовського 1588 року. Кн. 1 / За ред. С. Ківалова, П. Музиченка, А. Панькова. Одеса: Юрид. літ., 2004. 568 с.

400. Статути Великого князівства Литовського: у 3 т. Т. 3: Статут Великого князівства Литовського 1588 року. Кн. 2 / За ред. С. Ківалова, П. Музиченка, А. Панькова. Одеса: Юрид. літ., 2004. 369 с.

Рішення судів

401. Рішення Європейського суду з прав людини від 18 січня 1978 року у справі «Ірландія проти Сполученого Королівства». Серія А. № 25. С. 63. П. 157.

402. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 60 народних депутатів України про офіційне тлумачення положень частини першої статті 103 Конституції України в контексті положень її статей 5, 156 та за конституційним зверненням громадян Галайчука Вадима Сергійовича, Подгорної Вікторії Валентинівни, Кислої Тетяни Володимирівни про офіційне тлумачення положень частин другої, третьої, четвертої статті 5 Конституції України (справа про здійснення влади народом) від 05.10.2005 р. № 6-рп/2005. [Електронний ресурс] // Сайт «Верховна Рада України». Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/v006p710-05> (дата звернення — 03.11.2016 р.)

Наукове видання

АНТОНОВ Володимир Олександрович

**КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ
НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ**

Монографія

Редактор О.М. Кузьміна
Комп'ютерне верстання С.С. Думанецька
Дизайн обкладинки Ю.С. Колодяжна

Підписано до друку 31.08.2017. Формат 60x84/16.
Умовн. друк. арк. 33,38
Наклад 300 пр. Зам. №

Видавець і виготовлювач «Талком»
03115, м. Київ, вул. Львівська, 23, тел./факс (044) 424-40-69, 424-56-26
E-mail: ukraina.vdk@email.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 4538 від 07.05.2013